

ÇANKIRI'NIN MÂNEVÎ MİMARLARI

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ

ÇANKIRI'NIN
MÂNEVÎ
MİMARLARI

ISBN: 978-605-82910-2-7

YAYINA HAZIRLAYANLAR

İbrahim AKYOL

Abdulselam ARVAS

Gürkan DAĞBAŞI

Fatih GÜZEL

Fatih SONA

SAYFA DÜZENİ VE KAPAK TASARIMI:

İlhan ONAY

BASKI-CİLT

YENİGÜN BASIN YAYIN MATBAACILIK SAN.TİC.LTD.ŞTİ.

Cumhuriyet Mah. Kapalı sok. Fakoğlu Pasajı, No: 6 – ÇANKIRI

Tel: 0376.212 33 53 - 0.376.212 77 47

İLETİŞİM

ÇAKÜ, Türkiyat Enstitüsü,

Rektörlük Ek Hizmet Binası,

15 Temmuz Şehitler Blv., No:10 18200 ÇANKIRI

Tel: 0376.2127044-4020/4021

*ULUSLARARASI ÇANKIRI'NIN MÂNEVÎ MİMARLARI SEMPOZYUMU,
12-14 Mayıs 2017'de Çankırı'da düzenlenmiş olup sempozyuma sunulan ve bu eserde yayımlanan
metinlerin her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Bildiri metinlerinde ileri
sürülen görüşlerin ilmi ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.*

SEMPOZYUM KURULLARI

SEMPOZYUM ONUR KURULU

- İrfan DİNÇ (Çankırı Belediye Başkanı)
- Prof. Dr. Hasan AYRANCI (Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü)

SEMPOZYUM KOORDİNATÖRÜ

- Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKYOL (Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Müdürü)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

- Doç. Dr. Abdulselam ARVAS (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yüksel Özgen (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Fatih Güzel (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Fatih Sona (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kadir Çayır (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Dr. Gürkan Dağbaşı (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Dr. Recep Büyüktolu (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Okutman Fikret Kedersiz (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ahmet Cahit Haksever – Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Aftondil Erkinov – Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Üniversitesi- Özbekistan
- Prof. Dr. Ali Rafet Özkan – Kastamonu Üniversitesi
- Prof. Dr. Alim Yıldız – Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Arif Naushahi- Islamabad Gordon College- Pakistan
- Prof. Dr. Bilal Kemikli – Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Halil İbrahim Şimşek – Hitit Üniversitesi
- Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer- Karabük Üniversitesi
- Prof. Dr. İlhan Yıldız – Çankırı Karatekin Üniversitesi

- Prof. Dr. İsa Çelik – Atatürk Üniversitesi
- Prof. Dr. Kadir Özköse –Gaziosmanpaşa Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Erol Kılıç – Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Metin İzeti - Kalkandelen Devlet Üniversitesi-Makedonya
- Prof. Dr. Mustafa Aşkar – Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa Kara – Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa Ünver – Diyanet İşleri Başkanlığı
- Prof. Dr. Necdet Tosun – Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Süleyman Kayıpov – Manas Araştırmaları Merkezi Urumçi-Çin
- Prof. Dr. Zeki Tekin – Karabük Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdulsalam Arvas – Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Doç. Dr. Bilal Çakıcı – Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Burhan Baltacı – Kastamonu Üniversitesi
- Doç. Dr. Diloram Hamraeva -Özbekistan İlimler Akademisi-Özbekistan
- Doç. Dr. Vahit Göktaş – Ankara Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Ebubekir S. Şahin – Ankara Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Fatih Güzel – Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Fatih Sona – Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Mahmut Recep Keleş- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Halim Gül – Karabük Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Hamdi Kızıler – Karabük Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Harun Savut – Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. İbrahim Akyol – Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı – Gazi Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Necdet Yılmaz – İstanbul Üniversitesi
- Dr. Hamdi Arslan – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
- Dr. Abdullah Sağır - Çankırı İl Müftülüğü
- Araştırmacı Yüksel Arslan –ÇAYASAD Başkanı

İÇİNDEKİLER

Önsöz - İbrahim AKYOL.....	1
Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hasan AYRANCI'nın Açış Konuşması... 3	3
Çankırı Belediye Başkanı İrfan DİNÇ'in Sempozyumu Açış Konuşması.....	5
Çankırı Milletvekili Muhammed Emin AKBAŞOĞLU'nun Açış Konuşması	7
Mânevî İmar - Ali NAMLI	9
Manevi Mimarlarımız ve Şiir - Mehmet AKKUŞ.....	17
Hedefleri Açısından Tasavvufun Kur'an ve Sünnetten Temellendirilmesi-A.Enes ATEŞ ...	23
Şehrin Kimliğinde Vakıf Geleneği ve Tasavvufi Kurumlar Çankırı Örneği - A.Cahit HAKSEVER	37
Pir-i Sâni Seyyid Mustafa Çerkeşi Efendi'nin Düşüncesinde Zâhir-Bâtın Dengesi - İbrahim İŞİTAN	49
Şeriat-Tarikat Bağlamında Mustafa Çerkeşi'nin “Risale Fî Tahkiki't-Tasavvuf” Adlı Eserine Göre Tasavvufi Görüşleri - Hamdi KIZILER.....	63
Çankırlı Bir Hak Dostu: Pîr-i Sâni Seyyid Çerkeşîmustafa Efendi (D.1743-V.1814) ve Yeni Bulunan“Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l- Muhibbîn” İsimli Risâlesinin Tahlili İsa ÇELİK, Birol YILDIRIM, Mikail DUMLU	75
Çerkeşi Halifelerinden Safranbolulu Mehmet Emin Efendi - Halim GÜL.....	89
Çerkeşşeyhizâde Muhammed Tevfik Efendi'nin “Resâil”i - Muhittin ELİAÇIK.....	101
Çerkeşşeyhi-zâde Muhammed Tevfik Efendi'nin Nasihatnâmesi - Fatih SONA.....	105
Çankırı'da Halvetîlik ve Karabaş Velî'nin Çankırı Rivayeti - Hakkı DURAN	117
Anadoluda Bir Nakşî Şeyhi: Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi'nin Tasavvuf Anlayışı - Mustafa AŞKAR.....	139
Hayatın İçinde Bir Gönül İnsanı:Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi-Seyit Mehmet ŞEN.	155
Mutasavvıf Sabiha Anne - Zeynep Perihan DİNÇ	175

İlgazlı Nakşbendî Şeyhi Ahmed Abduşoğlu'nun Hayatı, Dinî ve Tasavvufî Yaklaşımları - Eyyup AKDAĞ.....	183
İlgazlı Hacı Ahmed Efendi (1892-1975) ve İki Risalesi - Naile BALTACI.....	213
Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin Anadolu'daki Halifeleri ve Çankırlı Hüseyin Efendi - Necdet YILMAZ	221
Çankırı'da Nakşibendiliğin Tarihi - İbrahim AKYOL.....	235
Çankırlı Bir Âlim, Mutasavvîf ve Şâir: Ahmet Mecbûr Efendi - Burhan ÇONKOR.....	251
Bazı Çalışmalardan Hareketle "Hacı Murad-ı Veli"ye Dair Birkaç Mülâhaza - Abdulselem ARVAS	271
Çankırı Fatihî Emir Karatekin - Fatih GÜZEL	279
Çankırı Mevlevîhânesi Son Şeyhi Hasib Dede - Fahrettin COŞGUNER.....	289
Hacı Evliya Efendi - Yüksel ARSLAN.....	307
Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî'nin "Risâle-i Ahvâl-i Sülûk" Adlı Eserindeki Tasavvufî Makamlar - Hamide ULUPINAR.....	315
Şeyh Selahuddîn Sâkîb ve Sultan II. Abdülhamit - Dilorom HAMROEVA	327
Osmanlı'da Eşkıyalık Meselesi ve Dindar Ailenin İkameti Üzerine - Mustafa ÜNVER	331
Çerkeş'in Ovacık Nahiyesi Özelinde Çankırı Yöresinde Yaşamış Manevî Mimarlar - Hikmetullah ERTAŞ.....	341
Huzur Derslerine Katılan Çankırlı Âlimler - Yakup KOÇYİĞİT.....	353
Osmanlı Devletinde Nakîbü'l-Eşrâfîk Müessesesi ve Çankırı Seyyidleri - Ayhan IŞIK.....	363
Atabey Cemaleddin Ferruh B. Abdullah - Hüseyin YAZICI	381
Çankırı'nın İki Mümtaz Âlimi: Sûfî-Zâde İsmail Bin Mustafa Hâzım Efendi ve Zeybek-Zâde Hâfız Mehmed Fahreddin Efendi - Nevzat SAĞLAM	395
Osmanlı'dan Cumhuriyete Çankırlı Bir İlim Ailesi Kayıymzâdeler - Ali BENLİ	409
Osmanlı'nın Son, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Çankırı Müftüsü: Mehmed Ataullah Efendi - Aydın EFE	421
Büyük Müftü Sûfîzâde Mustafa Hâzım Efendi - Saim YÖRÜK.....	435
Çankırlı Bir Müftü: Yânpâlzâde Osmân Efendi - Sıraç AKTÜRK.....	445
Çankırlı Âşık Ömer Uluşen'in Şiirlerinde Dinî Tasavvufî Yaklaşımlar - Hatice SARGIN ..	457

ÖN SÖZ

Üzerinde yaşadığımız topraklarda üretilen ve sonraki nesillere bırakılan ilim, fikir ve irfan mirasının, bugün yaşadığımız problemlerin çözümünde çok önemli katkılar sağlayacağı muhakkaktır. Bu miras, geleceğe dair çözümlerimiz için geniş açılımlara da imkân sağlayacaktır. Bize tevarüs eden bu miras/gelenek, üzerinde yaşadığımız toprakların mayasını oluşturmaktadır.

Milletimizin içine girdiği son iki yüz yıldır **“yüzünü batıya çevirme”** tavrı, bugün **“dünyaya açık, millî ve yerli bir anlayışla kendi mirasımızın daha çok farkında olma”** tavrına yönelmeye başlamıştır. Bu çerçevede bu toprakları mayalayan/dölleyen ilmî/irfânî mirasımızı araştırma, inceleme ve tahlillerle gün yüzüne çıkararak onlardan yararlanmayı sağlamak, özellikle bu mirasın oluşumunda ve günümüze intikalinde etkin rol oynamış isimleri ve kurumları ortaya çıkarmak, yakından tanımak ve gelecek kuşaklara ilmî zeminde aktarmak, bilim dünyasının önemli görevlerindedir. Zira medeniyetimizin yeniden inşasında **“kökü mazide olan âti”** temel yaklaşımımız olmalıdır.

Bu çıkış noktasından hareketle, Çankırı inanç ve kültür coğrafyasını etkileyen/ etkilemeye devam eden, dinî/tasavvufî/irfânî hayatımızın önde gelen şahsiyetlerini, onların fikirlerini, eserlerini, tesis ettikleri kurumları ve toplum hayatındaki etkilerini araştırmak ve incelemek amacıyla Çankırı yöresinde yaşamış veya bu yöreyi etkilemiş âlimleri/mutasavvıfları/gönül insanlarını konu edinen **“Çankırı'nın Manevî Mimarları”** konulu bir sempozyum düzenledik. Adını Çankırı'nın hem maddî ve hem manevî mimarlarından olan Emir Karatekin'den alan Üniversitemizin kuruluşunun 10. yılında böyle bir sempozyum düzenlemeyi anlamlı buluyoruz. 12-14 Mayıs 2017 tarihlerinde Çankırı'da gerçekleştirdiğimiz bu sempozyuma, bu sahada çalışma yapan bilim insanlarımız tebliğleriyle çok önemli katkı sağladılar. Zengin bir ilmî/irfânî mirasa sahip olduğumuzu ortaya koydular. Her birine ayrı ayrı şükran borçluyuz.

Sempozyumumuza, Rektörümüz Prof. Dr. Hasan AYRANCI ve Çankırı Belediye Başkanımız İrfan DİNÇ başta olmak üzere, İl Müftülüğü, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, TDED, İlim Yayma Cemiyeti, Ensar Vakfı'nın Çankırı şubeleri ile ÇAYASAD da destek verdiler. Katkılarından dolayı hepsine çok teşekkür ediyoruz.

Uzun ve verimli çalışmanın neticesi olan bu eserin ilim, irfan ve kültür hayatımıza katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKYOL
Sempozyum Koordinatörü
Türkiyat Enstitüsü Müdürü

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ SAYIN PROF. DR. HASAN AYRANCI'NIN SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Belediye Başkanım, Sayın Milletvekilim, Çok Değerli Hocalarımız; Hepinizi hürmetle, muhabbetle selamlıyorum.

Şehirlerimiz coğrafi, ekonomik, sosyal, sıhî bakımdan birçok araştırmanın konusu olmuşken manevi iklim ve bu iklimin aktörleri konusunda çalışmalar oldukça sınırlıdır. Oysa Anadolu şehirleri sahabelen, alperen gazilere, tarikat kurucusu büyük mutasavvıflardan, Yunus gibi dervişlere, en meşhurundan, halk içinde Hak'la beraber yaşayan evliyaya, ulemaya yurt olmuştur. Bundan dolayı coğrafi olduğu kadar manevi anlamda da bereketli topraklarda olduğumuz bilinen bir gerçektir. Bu gerçekliğin yansımaları irfan kavramı üzerinden açıklayabileceğimiz medeniyetimizde tezahür etmiştir.

Kültürümüzün en ücra köşelerinde refleks olarak görebileceğimiz ârifâne tavırlar nihayetinde bu medeniyetin ürünüdür. Bu medeniyet de coğrafyayı vatana çeviren manevî iklimle beslenmiştir. Hazreti Peygamberin Anadolu'yu işaret eden çağrısı yüzyıllar öncesinde bu milletin destanlarına yazılmıştır. Şüphesiz bu destan kahramanları içinde Battal Gazi'nin ayrı bir yeri vardır. Anadolu bu destanda Hazreti Peygamber tarafından fethi müjdelenen bir coğrafya olarak görünür ve dünyada benzersiz bir yer olarak tasvir edilir. İstanbul'u işaret eden hadis hepinizin malumudur. Anadolu her devirde kutsiyeti yüksek bir makam olmuştur; sahabenin, alperenlerin ve bu coğrafyanın vatana dönüşmesindeki rolleriyle manevî mimarlarımızın makamı olmuştur. Bir yerin coğrafi fethi medeniyete dair ideallerinizin gerçekleşmesi bakımından yeterli değildir. O yer ancak maddi kültür imkânlarınızın manevî kültür imkânlarıyla mecz edilmesi sonucunda bir medeniyete kucak açar. Manevî kültür imkânları bir milletin inanç dünyasıyla doğrudan ilgilidir ve onun vücut bulmuş şeklidir.

Her inanç alanı kendisine ait manevî iklimi yaratırken öncülere ihtiyaç duymuştur. Anadolu ve Balkanlardaki Türk fetihlerinin birçoğunda dervişler aktif rol oynamıştır. Büyük tarihçi Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" kavramıyla daha iyi açıklanabilecek bir safahattır bu. İçinde yaşadığımız Çankırı şehri bu tür öncülerden alperen sıfatlı bir kişinin şahsında temsil edilen bir fetihle bizlere yurt olmuştur. Çankırı'nın fethi Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması bakımından oldukça erken dönemdir. Fethinden sonra hemen hemen hiçbir şekilde düşman işgaline uğramayan şehrimizin manevî iklimi bu bakımdan oldukça istisnai bir yere

sahiptir. Her yerel tarih anlatısı nihayetinde büyük anlatıyı içeren milli tarihi besler. Yerel manevî mimarlar sizlerin tebliğleri sonrasında daha iyi anlaşılacağı üzere esasında yerelliği aşan daha büyük bir manevî iklimin parçalarıdır. Onların hikâyesi hakkıyla yazılmadığı sürece inanç, kültür ve sosyal tarihimizin hatta siyasal tarihimizin bir parçası hep eksik kalacaktır. Tarih sadece geçmişte yaşanmış bir takım olaylar zinciri değildir. Tarih ortak değerlerimizin geçmişten bugüne yaşanmış hikâyesini ortaya çıkarıp bunların kolektif bilinci oluşturmasına katkı sağlar. Bu hikâyede manevî mimar ve önderlerimizin rolü hem kâl (söz) ile hem hâl hem de eserleriyle görünenin ötesindedir. Kolektif bilinç bizim bu topraklardaki mevcudiyetimizin, mukavemetimizin, yaşama sevinci ve felsefemizin, medeniyetimizin ve geleceğimizi inşa eden en büyük silahımızdır.

Bu sempozyumun gerçekleşmesinde ve yayımlanmasında büyük faydalar umuyorum. Bu duygu ve düşünceyle hepimizi saygı ve sevgiyle selamlıyor, sempozyumun hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

ÇANKIRI BELEDİYE BAŞKANI
SAYIN İRFAN DİNÇ'İN
SEMPOZYUMU AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Milletvekilim, Sayın Rektörüm, Çok Değerli Hocalarımız; Hepinizi hürmetle, muhabbetle selamlıyorum.

İnsanlık bugün ciddi bir arayış ve bunalım içindedir. Kapitalizmin insana sunmuş olduğu madde ve konfor, insanın manevî yönünü ihmal ettirmiş, hatta birçok toplumlarda manevîyatı ortadan kaldırmıştır. Manevîyatı, ruhu, geleneği reddeden toplumlar bugün dünyada görüldüğü gibi hem ekonomik anlamda sıkıntılar, hem manevî buhranlar yaşamakta, hem de kendi milletlerinin geleceğini tartışmaktadırlar. Modernitenin katı rasyonalist, pozitivist ve materyalist yapısı artık ciddi eleştiriler almaktadır. Post-modern insan artık anlam arayışına girmiş, kaybettiği değerleri ve geleneği yeniden aramaya koyulmuştur. Düşüncede, inançta, eylemde kısacası bütün beşeri planlarda hep bir anlam arayışı ve derine inme çabasının öne çıktığı gözlemlenmektedir. Yani insan hayatın ve eşyanın anlamını yeniden yorumlama gayretine girmiştir. Bu noktada, Hz. Peygamber'in "**Ya Rabbi! Bana eşyanın hakikatını göster**" duası ayrı bir anlam kazanmaktadır.

Yaratılışın ve eşyanın hakikatını arama çabası asırlardır bütün insanları meşgul etmiş, Hz. Peygamber'in "**Kendini bilen Rabbini bilir**" hadis-i şerifi ise insanlığının hakikatı arama çabasında yol gösterici bir ilke olmuştur. Bugün dahi çok popüler olan kişisel gelişim uzmanlarının vermiş olduğu seminerlerde "**insanın kendini tanıması**" hedeflenmektedir. Bir başka ifadeyle bu uzmanlar, -bilerek veya bilmeyerek- yukardaki hadis-i şerifin açıklamasını yapmaktadırlar. Âriflerin büyüklerinden Niyâz-i Mısıri de,

Derman arardım derdime
Derdim bana dermân imiş
Burbân arardım aslıma
Aslım bana burbân imiş

Sağ u solum gözler idim
Dost yüzünü görsem diye
Ben taşrada arar idim
Ol cân içinde cân imiş

buyurmaktadır. Aslında insanoğlunun derdine derman olarak dışarıda aradığı şeyler kendinde, kendi iç dünyasında bulunmaktadır. İç dünyası zengin olan insanlar gerçek bahtiyarlardır. Bunlar her türlü keder ve elemenden uzak, beşeri, süflî duygularını atabilmeyi başarabilmiş billûrdan bir avize gibidirler. İşte bu yüce insanların yani peygamberin hakiki varislerinin saçtığı bu ışıklara bugün her zamankinden daha fazla ihtiyacımız bulunmaktadır.

Bu insanların etraflarına saçtıkları ışıklar, halkalar oluşturur. Bu halka önce insanın gönlünü imar eder; büyür, bir şehri imar eder; büyür, bir milleti oradan da bütün insanlığı imar eder. İnsanlık o ışığı, yani nuru farkedip bu kulpa yapıştıkları zaman hakiki kurtuluşa erecektir. Bu sağlam kulpun yani o manevî mimarlar halkasının başında ise Peygamberimiz bulunmaktadır. Bu kulpa yapışanlar kurtulurken onlardan uzak kalanlar hüsrana uğramış zavallılardır.

Onun için biz bu sempozyumu bir başka önemsiyoruz. Çünkü özelde insanımızın ve şehrimizin genelde ülkemizin ve tüm insanlığın hikmet ve irfan sahibi bu manevî mimarlara her zamankinden çok daha fazla ihtiyacı vardır. Sözlerimi Çankırımızın medâr-ı iftiharî ve manevî mimarlarından Astarlızâde Hilmi Efendi'nin bir münâcâtıyla bitirmek istiyorum:

***İlâhî koma benlik bende yâ Râb
Vücûdum bî-vücûd[dur] Sende yâ Râb***

***Gönül âyînesinin sil gubârın
Hemân Sen ol görünen onda yâ Râb***

***Bana nûrundan ihsân eyle [bir] göz
Cemâlin seyredem hem anda yâ Râb***

***Hemân sensin Senindir cümle varlık
Fenâdır her görünen bunda yâ Râb***

***Eriştir Hilmi'yi kurb-ı visâle
Kulundur kalmasın dermanda yâ Râb***

Sempozyumumuza iştirak eden, tebliğleriyle bizleri aydınlatacak olan bilim insanlarımıza, sempozyumumuzun hazırlanmasında ve icrasında başta üniversitemiz ve belediyemizden olmak üzere görev alan bütün arkadaşlarımıza ve siz hemşehrilerime çok teşekkür eder, sempozyumun başarılı ve verimli geçmesini temenni eder, hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

ÇANKIRI MİLLETVEKİLİ SAYIN AV. MUHAMMED EMİN AKBAŞOĞLU'NUN SEMPOZYUMU AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Çok Değerli Hocalarımız; Hepinizi hürmetle, muhabbetle selamlıyorum.

Sempozyumumuzun açılışında Kuran-ı Kerim okuyan değerli Osman Uslu Hocamızın, okuduğu ayetlerin meallerini arz etmekte fayda mülâhaza addediyorum. Çünkü günün anlamına uygun olarak, ilme ve irfana yönelik ayetler seçilmiş. Bu sebeple de günün anlamına güncel olacak şekilde hakikaten ayetler okundu. “*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek birini mi yaratacağsın, dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi berhalde ben bilirim, dedi*”. Ondan sonraki süreçte “*و علم آدم الاسماء كلها* , *Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti.*” (Bakara sûresi, ayet: 30-31) Adem Aleyhisselama insana, bütün eşyanın hakikatini, isimlerini, ne olup olmadığının tespitini idrak edecek olan ilmi ilkâ ettiğinde ve bütün her şeyin ismini Adem Aleyhisselama bu vesile ile beyan ettiğinde meleklerle tekrar müsaade etmiş oluyorlar. Dolayısıyla ilim her şeyin özü, temeli. İlim sayesinde insanın üstünlüğü söz konusu. Bununla beraber sadece ilim yeterli değil. Bunun yanında mutlaka irfanın olması gerekiyor.

İlim, ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsen ya nice okumaktır

Boşa emek olduğunu Yunusumuz ne kadar basit, yalın ve güzel bir şekilde ifade etmiş. Şeytan ilim sahibiydi, onda hiçbir şüphe yok. Lakin irfan sahibi değildi. Bu nedenle başkaldırdı, isyan etti ve rahmetten kovuldu.

Bu sempozyumun anlamı hakikaten çok büyük. Eğer Ahmet Yesevi olmasaydı, Sultan Alparslan ve Emir Karatekin olmazdı. Akşemseddin ve Molla Gürani olmasaydı Fatih Sultan Mehmet olmazdı. Fatih bir ara mütereddid fetih bize müeyyesser olacak mı olmayacak mı diye. Akşemseddin devreye girerek o irfânî, derûnî yaklaşımla teşvikini, ısrarını ve o konudaki cehdini terk etmemesi gerektiğini kendisine telkin ediyor, tavsiye ediyor, irşad ediyor. Ve tekrar kuvve-yi maneviyye ile ve onun tezahürü olarak gerekli maddi her türlü hazırlıkla fethin müeyyesser olacağına ilişkin yaklaşım, bilgi şahsileşiyor adeta. Böylece bilginin şahsileşmesi olan irfan tezahür ediyor. Ve bu şekli ile 52 günlük bir kuşatmadan sonra 29 Mayıs 1453'te “*لقتنح القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش*” *İstanbul elbet bir gün*

fetholunacaktır. Onu fetbeden komutan ne güzel komutan, onu fetbeden asker ne güzel askerdir” hadîs-i şerîfî mucizevi bir hakikat olarak atamız, dedemiz Fatih’in, Akşemseddin ile -birisi manevî sultan birisi maddî sultan, ruh ve bedeninin bir araya gelmesi gibi- fetih müyesser oluyor. Hakikate bürünüyor.

Ruhu insandan çekip alırsak o beden cesede dönüşür. Cesedi bedene dönüştüren şey ruh ve manadır. Dolasıyla manevî ruh güzelliği istikameti olmaksızın sadece fiziki bedeni yaklaşımlar bizi hedonizme götürür. Bununla beraber mana ile bütünleşmek bizi insan yapar. Ve o bizi “a’lâ-yı ‘ilîyyîn” noktasına çıkarır. Yani meleklerinde üstünde bir konuma taşıyabilecek bir cevher olarak karşımıza çıkar.

Bu sempozyumun düşünülmesi, tasarlanması kuvveden fiile çıkarak burada ete kemiğe bürünerek görünür olması hakikaten çok mühimdir. Bunu kuvveden fiile çıkartan çok değerli İbrahim Akyol Hocamıza, çok değerli Üniversite Rektörümüze, çok değerli Belediye Başkanımıza ve hazirûna, burada bizi tebliğleriyle aydınlatacak olan siz değerli hocalarımıza ne kadar teşekkür etsek azdır. Bu yaklaşımların çok önemli olduğunu ve bunların birer fiili dua olduğunu düşünüyorum. Bir kapının eşliğindeyiz şu anda. Aynen bin yıl önce olduğu gibi, insanlığa adalet ve merhamet medeniyetini bütüncül bir bakış açısıyla ve insanı Hz. İnsan olarak düşünen ve her bir insan için dünyada, ukbâ saadetini hedefleyen, gaye edinen bir ecdadın torunları ve devamı olarak, kökü mazide olan âtinin yaşayan temsilcileriyiz. Bizden sonra geleceklere de bu muktesabatı devredecek insanlar olarak –inşaallah- ortak gayemiz hem nefsimizi, hem neslimizi, hem de bütün insanlığı sekiz milyarlık insanlık âlemini dünya ve ukbâ saadetine vesile kılacak şekilde yeni bir hamle ile kendine özgü, özgün, millî ve evrensel İslam medeniyetimizi hakikaten ihyâ ve inşâ etmenin faaliyeti olarak bunu değerlendirmek gerekir. Bu kapının eşliğinde aynen bin yıl önce olduğu gibi, “dünya beşten büyüktür” diyen bir Türkiye’nin öncülüğünde bütün mazlum coğrafyaların dua ve niyaz destekleriyle, bütün insanlığın yeniden dirilişine, var oluşuna ve dünya ahiret saadetinin oluşuna yönelik bir kapının eşliğindeyiz. O dönemi tekrar ediyoruz.

Sözlerimi bir dua ile bitirmek istiyorum. “*Ey bütün kapıları açan Rabbim! Bizze hayır kapılarını aç. Tüm insanlığımızı sonu ateş olan o kötü sondan kurtarmaya ebedi cennetle hep beraber müjdelenmeyi bizlere nasip eyle. Bizleri kendi nefsimize bırakma. Bizleri birlikte rızana erdir. Bizlere en hayırlı, en güzel çıkış yollarını göster.*”

Ben bu vesile ile emeği geçenlere tekrar teşekkürlerimi arz ediyorum. Siz değerli hocalarımızın tebliğlerini –inşaallah- daha sonra da okuyabileceğimiz ve bizden sonraki insanlara okutabileceğimiz güzel bir çalışmanın olması ümidiyle selam, saygı ve hürmetlerimi arz ediyor, hepinizi Allah’a emanet ediyorum.

MÂNEVÎ İMAR

Ali NAMLI ¹

*Ma'nî eri bu yolda melûl olası değil
Ma'nî dıyan gönüller bergiz ölesi değil
Ten fânîdir, can ölmez, çün gitti geri gelmez
Ölür ise ten ölür, canlar ölesi değil*

Sayın Milletvekilim, Sayın Rektörüm, Muhterem Belediye Başkanım, Karatekin Üniversitesi'nin Değerli Öğretim Üyeleri, sempozyumun tertibinde hizmeti geçen değerli arkadaşlar, aziz dinleyenler!

Mânâ erleri, gönül mîmarları dünyâlarını değışseler de ölmüyorlar. Fikir ve düşünceleriyle, mânevî feyiz ve bereketleriyle ufukumuzu aydınlatmaya ve bize yol göstermeye devam ediyorlar.

İnsan iki yönü olan bir varlıktır. Maddî yönünü bedeni, mânevî yönünü ruhu teşkil eder. Bir denge dîni olan İslâm insanın hem bedenine, hem de ruhuna hitap eder. İslâm, insanın da yeryüzünün de hem maddî olarak hem de mânevî olarak inşâsını ve îmarını hedefler. İnsan ne kadar yüce bir rûha ve yüksek mânevî değerlere sahip olursa ortaya koyacağı davranışlar, eserler, ürünler, kültür ve medeniyet o kadar parlak, özgün ve kalıcı olacaktır.

Biz bu tebliğimizde İslâm medeniyetinin en önemli unsurlarından ve mânevî mîmarlar yetiştiren başlıca disiplinlerinden tasavvufun ne olduğu, tasavvufun topluma, sosyal ve kültürel hayata katkıları ve etkileri üzerinde duracağız. Ana hatlarıyla Anadolu'nun İslamlaşmasında, mânen inşâsında ve îmarında tasavvufun rolü, tasavvufun Anadolu'daki önemli temsilcileri, ekolleri ve Anadolu'yu mânen besleyen bazı temel eserler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Tasavvuf Nedir?

Tasavvuf demek Kur'an'ı ve sünneti aşk, muhabbet ve ihlâs ile yaşamak, uygulamak, istikamet üzere bir hayat sürmek demektir. Sûfiler Kur'an ve sünnete dayanmayan bir tasavvuf anlayışını reddetmişlerdir. Nitekim sûfilerin kendisine “Seyyidü't-tâife” yani sûfiler topluluğunun efendisi ünvanını verdikleri Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “*Kur'an ezberlemeyen, hadîs yazmayan kimseye bizim bu işimizde uyulmaz. Çünkü bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet ile mukayyedir.*”²³ demiştir.

1 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

2 Yunus Emre, *Yunus Emre Dîvanı: Tenkitli Metin*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara 1990, s. 126.

3 Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhalim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerif, Kahire 1989, s. 80.

Tasavvuf demek Mevlânâ (ö. 672/1273) gibi “من بنده قرآنم اگر جان دارم من / خاک ره محمد مختارم / Bu can bu tende olduğu müddetçe ben Kur’ân’ın kölesiyim. Ben Seçilmiş Muhammed’in yolunun toprağıyım.”⁴ demektir.

Tasavvuf demek “من بنده شدم بنده شدم بنده شدم / Kul oldum, kul oldum, kul oldum” diye sevinmek, Allah’a gerçek kul olmakla malın, makâmın, şehvetin, şöretin, menfaatin ve nefse âit her türlü zaafiyetin esâretinden kurtulmaktır.

Tasavvuf demek ihsân demektir. İhsânın ne olduğunu Sevgili Peygamberimiz “الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك / İhsân Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni mutlaka görüyor.”⁵ diye târif etmiştir.

Tasavvuf demek “Yaratılanı Yaratan’dan ötürü sevmek” demektir.

Tasavvuf demek “âlemi yahşı kendini yaman, elleri buğday kendisini saman” görmehtir.

Üstad Necip Fâzıl’ın ifadesiyle “Yıldızları tesbih tesbih çekerken namazda arka saf bizâsında” durmak, kendini en geride görmektir.

Tasavvuf demek bir karıncayı bile incitmemek, yanlışlıkla yerinden ettiği karıncayı yuvasına geri götürmek için Bâyezid-i Bistâmî⁶ gibi kilometrelerce yol kat etmektir.

Tasavvuf zühddür. Dünyayı putlaştırmamak, her şeyden yüz çevirip Allah’a yönelmektir. Hz. Mevlânâ’nın dediği gibi “dünyâ” kumaş, para, ticaret ve kadın değil Hak’tan gafil olmahtır.⁷

Tasavvuf güzel ahlâk ve edeptir. Ahlâk bakımından üstün olan kimse tasavvuf ve safâ, yâni mânevî temizlik bakımından da üstün olur.⁸

Tasavvuf tasfiyedir, kalp temizliğidir. Allah’ın huzûruna selîm bir kalple gelenler müstesnâ malın da evlâdın da fayda vermediği kıyâmet gününde⁹ Hakk’ın karşısına arı-duru, temiz bir kalp ile çıkmaktır.

Tasavvuf demek benliği aradan çıkarmak Yaradan’la baş başa kalmaktır. “Sen çıkarsan aradan kalır seni Yaradan” denilmiştir.

Tasavvuf demek pâdişâh-ı âlem olmayı bir kuru kavga görmek, bir veliye bende olmayı cümleden evlâ görmektir.

Tasavvuf nefis tezkiyesidir. Manevî arınmadır. Nefsin hevâ ve heveslerinden, kötü huy ve alışkanlıklarından arınmak, iyilik ve güzelliklerle bezenmektir.

Tasavvuf nefis ile mücâhededir, savaşımdır. İnsanın dışındaki şer güçlerle mücâdele ettiği gibi içindeki nefis ve şeytan ile de *sulhu olmayan bir cenge*¹⁰ girişmesi demektir.

Tasavvuf ihlâstır, Allah’a karşı samimiyettir. Bütün ibâdet ve davranışlarında Allah’ın rızâsını gözetmektir.

4 Mevlânâ, *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems*, nşr. Bediuzzamân Furûzânfer, Tahran 1374/1995, s. 1387.

5 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1, 5.

6 Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 204.

7 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 983. beyit.

8 Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 410, 466.

9 Bk. eş-Şuarâ, 26/88.

10 Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufu “*Sulhu olmayan bir cenke*” olarak târif eder. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 664.

Tasavvuf demek İsmâil Hakkı Bursevî'nin ifâdesiyle tesevvüf, yâni sonra yaparım, ileride yaparım demeyi terk etmektir.¹¹ Tasavvuf demek ibnü'l-vakt olmak demektir. Yani şu anda yapılması en uygun en gerekli en faziletli iş ne ise vakti ve zamanı ona sarf etmektir.

Tasavvuf demek Yunus Emre gibi

“Ben gelmedim da’vi için, benim işim sevi için

Dost’un evi gönüllerdir, gönüller yapmağa geldim”¹² diyerek gönüller yapmak, gönüle girmek, gönüllerde yer eylemek, gönül almak, gönül vermek, gönül pasını yumak, gönüller tahtında sultân olmak, gönül kırmamak, kimseye hor bakmamak, gönül yıkılmamak, incitmemek ve incinmemek demektir.

Tasavvuf İslâm’ın ruh hayatı, rûhânî ve mânevî yönüdür. Cüneyd Bağdâdî'nin ifâdesiyle “*Hakk’ın seni senlikten öldürüp kendisiyle diriltmesidir.*”¹³

Tasavvufun Dînî, Sosyal ve Kültürel Hayata Katkıları ve Etkileri

Tasavvuf dînî hayatın tamamına farklı bir bakış açısı getirir ve derinlik kazandırır. İmânî ve İslâm’ı ihsân boyutuna taşır. Kur’an, tefsir, hadis, sünnet, akâid-kelemler ve fıkıh gibi dînî ilimlerinin zâhir yorumlarını reddetmemekle birlikte onlara derûnî, işârî yorumlar ekleyerek zenginlik katar.

İslâm düşüncesi, kültürü, sanatı, hatta halkın gündelik hayat tarzı tasavvuf olmadan tam olarak anlaşılabilir. Tasavvufun kendine has bir düşünce sistemi, insanın iç dünyası, toplum hayatı, özellikle insanın mânevî eğitimi ve gelişimi ile ilgili kendine has bir metodu ve modeli vardır. Sûfiler Arapça, Farsça ve Türkçe olarak şiirde ve nesirde çok geniş bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Tasavvuf ve tekke edebiyatı olmasaydı edebiyatımız çok kısır kalırdı. Mûsikî, mimari ve diğer klasik sanatlarımız için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

Farklı tasavvufî ekollerin dînin yayılması ve halk tarafından benimsenip yaşanması konusunda büyük hizmetleri ve rolleri olmuştur.

Dervişler, mücâhid gâzîler tarafından fethedilen yerlerin İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. 1071 Malazgirt zaferinden başlayarak yaklaşık bin yıldır üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarının ve Balkanlar’ın İslamlaşmasında ve vatan hâline gelmesinde, maddî ve mânevî îmarında mücâhid gâzîler ve ulemâ ile birlikte tasavvuf ehlinin, mutasavvıfların da önemli hizmetleri olmuştur. Özellikle sûfiler, dervişler *fütûhu’l-büldândan* sonra *fütûhu’l-keulûbu* da gerçekleştirdiler. Fethin ilk zamanlarında köylere, boş ve tenha yerlere yerleşerek ziraat ve hayvancılıkla meşgul oldular. Kurdukları tekke ve zâviyelerin etrafını imar ederek yerleşime elverişli hâle getirdiler. Değişik yerlerden Anadolu’ya göçüp gelen farklı karakterlerdeki toplulukları birbiriyle kaynaştırdılar.

Fethin sırasında dervişler gerekli durumlarda bizzat gazâlara da iştirak etmişlerdir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde bunun örnekleri çok görülmüştür. Hudut

11 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul 1997, II, 327.

12 Yunus Emre, *Yunus Emre Dîvanı*, s. 172.

13 Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 465.

boylarına kurdukları tekkeler çevrede olup bitenleri gözetlemek, istihbârat toplamak, ordunun geçişini ve harekâtını kolaylaştırmak gibi hizmetler görüyordu.

Sûfiler yaptıkları seyahatler ve kurdukları müsbet ilişkiler yoluyla İslâm'ı gayr-ı müslim diyarlara ulaştırmışlardır.

İşgale uğrayan İslâm ülkelerinde sömürgecilere karşı halkı organize ederek bizzat savaşmışlar ve mücâdele etmişlerdir. Bu konuda Cezâir'i Fransızlara karşı savunan Emir Abdülkâdir el-Cezâirî, Kafkaslar'da Ruslar'a karşı mücâdele veren Şeyh Şâmil, Kuzey Afrika'da Batılı sömürgecilere karşı Senûsiler, Süveyş Kanalı'nı İngilizler'den geri almak için yapılan kanal harekâtına iştirak etmek üzere kurulan gönüllü Mücâhidîn-i Mevleviyye alayı, Ruslara ve Ermeniler'e karşı bizzat savaşan Alvarlı Efe Hazretleri, Kurtuluş savaşında Üsküdar Özbekler tekkesi ve Eyüp Hatuniye dergâhının üstlendiği roller burada zikredilebilecek çok sayıdaki örnekten sadece birkaçıdır. İstiklâl Marşı'mızın Ankara'da bir dergâhta, Tâceddin dergâhında yazıldığı hepimizin mâlumudur.

Tasavvuf erbâbı uzak bölgelere kılıç zoru olmadan İslâm'ın yayılmasını sağlamışlardır. Örnek olarak Hindistan ve bazı Uzakdoğu ülkelerinde İslâm'ın yayılması Kübrevî, Çiştî ve Nakşibendî dervişleri vasıtasıyla olmuştur. Afrika ortalarında İslamiyet'in intişarı Ticâniyye ve Kâdiriyye dervişleri aracılığıyla, Sibiryaya ve Rus Tatarlarının İslamlaşması ise Yesevî dervişleri sayesinde olmuştur.

Yine sûfiler müslüman topluluklar ve kabîleler arasında kavga, anlaşmazlık ve bölücülük faaliyetlerinin sona erdirilmesi konusunda önemli roller üstlenmişlerdir. XIX. asırda Cezayir'de, tarikatların faaliyetleri sonucu kabîleler arası kavgalar sona ermiştir. Aynı yüzyılın sonlarında Güneydoğu Anadolu ve Irak bölgesindeki bölücülük ve ayrımcılık faaliyetlerinin önlenmesinde Nakşî-Hâlîdî şeyhlerinin etkisi bilinmektedir.¹⁴

Anadolu Toprağını Mâneviyat ile Mayalayanlar

Anadolu'da tasavvuf geleneğinin oluşması XIII. yüzyıla dayanır. Anadolu toprağını tasavvufun engin düşüncesi, tefekkür ufku, müsâmahası, aşkı, coşkusu ve heyecanı ile mayalayan üç önemli şahsiyet üzerinde özellikle durmak istiyorum. Anadolu tasavvufu açısından çok önemli bu üç gönül adamı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) ve Yûnus Emre (ö. 720/1320)'dir.

Anadolu tasavvufu açısından müstesnâ bir yeri olan bu üç sûfînin durumunu Prof. Dr. Mustafa Kara hocamız cemâl ve celâl tecellisi ile açıklar ve yorumlar.¹⁵ Biz de bu konuda onun yorumlarından istifâde edeceğiz.

Sûfiler kâinatta meydana gelen olumlu-olumsuz her şeye Allah'ın cemâl ve celâl tecellileri açısından bakar ve îzah edeler. Cemâl ve celâl tecellileri hep birbirini

14 Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s. 60-75, 212-223; H. Kamil Yılmaz, *Anabâtlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2016, 59-71, 238-239, 270-271; Heyet, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012, 32-35, 296-308.

15 Bk. Mustafa Kara, "Mevlana'nın Yaşadığı Yüzyıla Genel Bakış", *Mevlana -Celaleddin Rumi- 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara 2007, s. 17-20.

tâkip eder. Cemâl içinde celâl, celâl içinde cemâl gizlidir. Nitekim Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694) bu hususu şöyle ifâde eder:

Cemâli zâbir olsa tiz celâli yakalar anı

Nerde bir gül açılrsa yanında hâr olur peyda

Anadolu'yu yurt edindikten sonra karşılaşılan üç büyük celal tecellisi, Batı'dan gelen Haçlı seferleri, Doğu'dan gelen Moğol istilâsı ve içeride ortaya çıkan Babailik isyânı ve hareketidir. Bu üç celâl tecellisi içinde de üç cemâl tecellisi saklıdır. Haçlı seferlerine karşılık tasavvufî düşüncenin en önemli simâlarından Muhyiddîn İbnü'l-Arabî de Batı'dan gelmiştir. Moğol âfetinden etkilenerek Doğu'dan/Belh'ten göçen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî sonunda gelip Anadolu'da karar kılmıştır. Selçuklu devleti için büyük bir sıkıntı teşkil eden Babailer isyanı gibi iç huzursuzluklara rağmen ortaya çıkan cemal tecellisi ise Yûnus Emre'dir. Bu üç zirve şahsiyetten biri Arapça, öbürü Farsça, diğeri de Türkçe tasavvuf edebiyatının şaheserlerini ortaya koymuşlardır.

İbnü'l-Arabî Endülüs'te (İspanya) doğmuş, pek çok seyahatlerde bulunmuş, Anadolu'da Konya, Malatya ve Sivas'ta belli sürelerle kalmış, nihayet Şam'da vefat etmiştir. Yüzlerce eser vermiş olan İbnü'l-Arabî'nin en meşhur iki eseri *Fusûsu'l-bikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Genelde bütün tasavvuf ehli üzerinde, bu arada Osmanlı mutasavvıfları üzerinde de derin tesirler bırakmıştır.

Mevlânâ'nın özellikle *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'i yedi asırdır okunmakta, dünyanın her tarafında tanınmakta ve birçok dile çevirileri yapılmış bulunmaktadır.

Anadolu'nun has evlâdı Yûnus Emre ise Arapça ve Farsça'nın ardından İslâm medeniyetinin üçüncü dili olan Türkçe ile tasavvufun bütün inceliklerini ve mazmunlarını yüzyılları aşan sade, yalın, akıcı ve coşkulu bir dille ifâde etmiştir.

Sadreddin Konevî, Fahreddîn Irakî, Müeyyüddin el-Cendî, Saîdüddin Fergânî, Evhâdüddîn Kirmânî, Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî, Necmeddin Dâye, Ahî Evran ve Hacı Bektaş-ı Velî XIII. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren önemli mutasavvıflar arasında zikredilebilir.

Abbâsî halifesi Nâsır li-dînillah zamanında Bağdat'ta teşkilat hâlini alan fütüvvet Anadolu'da XIII. yüzyılda Şeyh Nâsıruddin Mahmud (Ahi Evran) tarafından Ahilik adıyla teşkilatlandırılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde çok güçlü olan ahilik teşkilâtı XX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Anadolu topraklarında tasavvufî esaslara bağlı bir gâziler ve esnaf teşkilâtı oluşmasını sağlamıştır. Âşıkpaşazâde'nin "Ahiyân-ı Rûm, gâziyân-ı Rûm, bâciyân-ı Rûm ve abdâlân-ı Rûm" diye kaydettiği Anadolu'da faaliyet gösteren dört gruptan ilki ahileri, "alpler" ve "alperenler" diye bilinen Anadolu gâzileri ahiliğin seyfi kolunu, Anadolu bacıları kadınlar kolunu, Anadolu abdalları da dervişlerin oluşturduğu teşkilâtı ifâde eder.¹⁶

16 Bk. H. Kamil Yılmaz, *Anabatlariyla Tasavvuf ve Tarihatlar*, s. 275-279; Reşat Öngören, "Anadolu'da Tasavvuf Geleneği", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012, 294-295; Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988, I, 540-542.

Anadolu'da Tasavvuf Ekolleri: Tarikatlar

Anadolu'da Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar döneminde pek çok tarikat faaliyet göstermiştir. Halk arasında yaygınlaşan bu tarikatların, medrese ve ulemâ ile, hatta devlet ricâli ile yakın münâsebetleri olmuştur. Anadolu'da yaygınlaşmış başlıca tarikatlar şunlardır:

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye nisbet edilen ve Konya merkezli olarak Anadolu'ya yayılan **Mevlevîlik**.

XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelip Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)'te dergâhını kuran Hacı Bektaş-ı Velî'ye nisbet edilen **Bektâşîlik**. Yeniçeri ocağı ile organik bağı bulunan bu tarikat ikinci pîri kabul edilen Balım Sultan ile birlikte farklı bir hüviyet kazananmış ve II. Mahmud döneminde Yeniçeri ordusunun lağvedilmesi ile birlikte faaliyetleri yasaklanmıştır.

Hacı Bayram-ı Velî tarafından XV. yüzyılın başlarında Ankara merkezli olarak kurulan Halvetîlik ve Nakşibendîliği birleştiren bir tarikat kabul edilen **Bayrâmîlik**.

İlk olarak XIII. yüzyılda Anadolu'da Necmeddîn Dâye ile temsil edildiği halde o zaman pek yaygınlaşamayan, XIV. yüzyılın sonlarında Bursa'ya gelen, halk arasında "Emir Sultan" olarak bilinen Şemseddin Muhammed'in Osmanlı topraklarına tekrar getirdiği **Kübrevîlik**.

Abdülkâdir Geylânî'ye nisbet edilen **Kâdiriyye** tarikatı, XV. yüzyılda Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı Eşrefoğlu Abdullah Rûmî tarafından Anadolu'ya getirilmiş, XVII. yüzyılda İsmâil Rûmî tarafından İstanbul ve Balkanlar'a yayılmıştır.

XV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu topraklarına girerek kısa sürede halkla birlikte devlet adamlarının ve medrese mensuplarının ilgisini çeken Sühreverdiyye tarikatının **Zeyniyye** kolu.

Ömer el-Halvetî'ye nisbet edilen XIV. yüzyılda doğu Azerbaycan'da kurulup gelişen, oradan da Anadolu'ya gelip yayılan **Halvetîlik**. Osmanlı döneminde İstanbul, Anadolu ve Balkanların en yaygın tarikatıdır. Halvetiyye'nin otuzdan fazla şubesi vardır. Ancak genellikle bu şubeler dört ana kolda toplanır: Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye.

Bahâeddin Nakşibend'e nisbet edilen ve XIV. yüzyılın ikinci yarısında Buhârâ'da teşekkül eden **Nakşibendîlik** Anadolu'da yaygınlık kazanan önemli tarikatlardan birisi olmuştur. Ahrâriyye kolu XV. yüzyılda Simavlı Abdullah İlâhî tarafından, Müceddidiyye kolu XVII. yüzyılın sonunda Murâd Buhârî tarafından Anadolu'ya getirilmiştir. Kâsâniyye kolu da İstanbul'a kadar ulaşan Nakşibendîliğin XIX. yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarında en yaygın kolu Mevlânâ Hâlidî Bağdâdî'ye nisbet edilen Hâlidîyye kolu olmuştur.

XVII. yüzyılda Aziz Mahmûd Hüdâyî tarafından kurulan **Celvetiyye** tarikatı ise esas itibarıyla Halvetîliğe ve Bayrâmîliğe dayanır.

Anadolu'da faaliyet gösteren tarikatlar arasında Rifâiyye, Şâzeliyye, Sa'diyye, Bedeviyye gibi diğer tarikatları da saymak gerekir.¹⁷

17 Anadolu'da faaliyet gösteren başlıca tarikatlar hakkında geniş bilgi için bk. H. Kamil Yılmaz, *Anabaltarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 126-149, 240-266; Ramazan Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf*

Anadolu'yu Mânen Besleyen Tasavvufî Eserler

Anadolu'nun İslâmlaşmasında, mânen imarında, dînî bilgi, irfan ve kültürün oluşmasında tasavvuf klasiklerinin ve tasavvufî muhtevâyâya sahip Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin önemli katkısı olmuştur. Önemli bazı Arapça ve Farsça tasavvuf klasikleri Türkçe'ye çevrilmiş ve şerhleri yapılmıştır.¹⁸

Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö.386/996) *Kütü'l-kulûb'u*,

Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si*,

İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu ulûmî'd-dîn'i*,

Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) *Mantuku't-tayr* ve *Tezkiretü'l-enviyâ'sı*,

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin (ö.632/1234) *Avârifü'l-maârif'i*,

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsü'l-hikem'i*,

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî'si*,

Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Bostan* ve *Gülîstân'ı*,

İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) *el-Hikemü'l-Atâiyye'si*

Yûnus Emre'nin (ö. 720/1320) *Dîvân'ı*

Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefebâtü'l-üns'ü*

el-Cezûlî'nin (ö. 870/1465) *Delâilü'l-bayrât'ı*.

Anadolu'da özellikle halkın dînî-tasavvufî kültürün oluşmasında önemli katkısı olan Türkçe eserlerden bazıları şunlardır:

Süleyman Çelebi'nin (ö. 825/1422) *Vesîletü'n-necâf'ı* ya da *Mevlîd'i*,

Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 855/1451) *Muhammediyye'si*,

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın (ö. 870/1466'dan sonra) *Envârü'l-âşkân'ı*,

Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'nin (ö. 874/1477) *Dîvân'ı* ve *Müzekkî'n-niûfûs'u*

Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin (ö. 1194/1780) *Ma'rifetnâme'si*

Sonuç:

İslâm'ın rûhânî ve mânevî yönü demek olan tasavvuf Anadolu'nun maddî ve mânevî fethinde, İslâmlaşmasında, inşâ ve îmarında önemli hizmetler görmüştür. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ahi Evran, Yûnus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, Emir Sultan gibi nice gönül erleri, mânevî mimarlar roller üstlenmiştir. Anadolu'nun dînî, sosyal ve kültürel hayatına önemli katkıları ve tesirleri olmuştur. Bektâşîlik, Mevlevîlik, Bayrâmîlik gibi Anadolu'da kurulan; Kübrevîlik, Kâdirîlik, Sühreverdîlik, Halvetîlik, Nakşibendîlik, Rifâîlik gibi Anadolu'ya taşınan tasavvuf yolları ya da onların şube ve kolları Anadolu inşâ-

Yolları, İstanbul 2007; Reşat Öngören, "Anadolu'da Tasavvuf Geleneği", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012, 272-296; heyet, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul 2015.

18 Tasavvuf klasikleri ve Anadolu'da yaygınlık kazanan tasavvufî eserler hakkında bk. Heyet, *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu, İstanbul 2010; H. Kamil Yılmaz, *Seçme Metinlerle Tasavvuf Klasikleri*, İstanbul 2014; a.mlf., "Anadolu'da Dini Hayâtı Besleyen Tasavvufî Klâsikler", *Türkiye IV. Dini Yayınlar Kongresi -Dini Klâsikler-*, Ankara 2011, s. 193-207.

nın irfânını ve mânevî hamurunu yoğurmuştur. Arapça ve Farsça tasavvuf klasikleri, bunların Türkçe'ye yapılan çevirileri ile Anadolu'da bu üç dilde yazılan tasavvufî eserler insanımızın gönül dünyasını aydınlatmaya devam etmektedir. Şehit ve gazilerimizin kanları ve canları pahasına elde ettikleri, âlimlerimizin ve âriflerimizin mânevîyatla yoğurdukları, yaklaşık bin yıldır vatanımız olan bu topraklarda ilelebet pâyidâr olabilmemiz için maddî îmarın yanında mânevî imarı da ihmâl etmemiz, milletimizin gönül dünyasını meydana getiren irfan damarlarının kurumaması için gayret göstermemiz elzemdir. İşte "Uluslararası Çankırı'nın Mânevî Mimarları Sempozyumu"nun bu uğurda çıkılan kutlu yolculuğun önemli adımlarından birisi olacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA:

Buhârî, İmân, 37;

Yılmaz, H. Kamil "Anadolu'da Dinî Hayâtı Besleyen Tasavvufî Klâsikler", *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi -Dini Klâsikler-*, Ankara 2011.

H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2016.

H. Kamil Yılmaz, *Seçme Metinlerle Tasavvuf Klasikleri*, İstanbul 2014;

İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul 1997, II, 327.

Özköse, Kadir, *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara 2012.

Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhalim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire 1989.

Mevlânâ, *Külliyyât-ı Dîvân-ı Şems*, nşr. Bediuzzamân Furûzânfer, Tahran 1374/1995.

Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 983. beyit.

Kara, Mustafa, "Mevlana'nın Yaşadığı Yüzyıla Genel Bakış", *Mevlana -Celaleddin Rumi- 800. Yıl*, TYB, Ankara 2007.

Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990.

Müslim, İmân, 1, 5.

Muslu, Ramazan, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, İstanbul 2007;

Öngören, Reşat, "Anadolu'da Tasavvuf Geleneği", *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara 2012.

Ceyhan, Semih, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, İstanbul 2015.

Yunus Emre, *Yunus Emre Dîvanı: Tenkitli Metin*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara 1990.

Kazıcı, Ziya, "Ahilik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988, I, 540-542.

MANEVÎ MİMARLARIMIZ VE ŞİİR

Mehmet AKKUŞ¹

أعوذ بالله من الشيطان الجيم
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه ومن تبعه
بإحسان الى يوم الدين.

Sayın Milletvekillerim, Sayın Rektörüm, Muhterem Belediye Başkanım, Karatekin Üniversitesi'nin Değerli Öğretim Üyeleri, sempozyumun tertibinde hizmeti geçen değerli arkadaşlar ve özellikle sempozyum için gayretlerini esirgemeyen İbrahim Akyol hocamız ve aziz dinleyenler!

Hepinizi hürmet ve muhabbetlerimle selamlıyorum. En başta Kur'an okuyan hocamız

بسم الله الرحمن الرحيم
لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَانُوا بِتَقْوَىٰ الْآلَاءِ اللَّهُ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

(Yûnus Suresi, 62-64. “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır.”) ayetini okuyarak adeta bizlere manevî mimarların vasıflarını tarif ettiler. Bu mübârek evliyâullahı, büyüklerimizi; büyük, değerli, manevî mimarlarımızı anarken ortak payda nedir onun üzerinde kısaca duracağım.

Manevî mimarlar diyoruz, dolayısıyla onların ortaya koyduğu imardan bahsediyoruz. Mimar kime denir? Bugünkü anlamıyla mimar denilince hepimizin aklına kat kat binalar, köprüler inşa eden; yollar, asfaltlar yapan, bir meslek erbâbı geliyor. Manevî mimar denilen kişi ne yapıyor? Mademki ortada bir imar faaliyeti var, bunun da yaptığı bir şeyler olmalı. Onlar kâmil insan yetiştirmeyi kendilerine iş edinmişlerdir. Bu kabil alimlerimizin yaptığı çalışmalar, yetiştirdiği insanlar, bıraktığı eserler pek çoktur. Bu manevî mimarların imar edip günümüzde bile önemini yitirmemiş olan eserlerinden bir nebze olsun söz etmek istiyorum.

Bugünkü mimarlarımız belli bir eğitimden geçtikten sonra elde ettikleri bilgileri eserlerine aksettiriyorlar. Doğal olarak bu kişiler belirli bir fakülte mezunlardır. Dolayısıyla manevî mimarların da belli bir birikimi ve bir eğitimi olmalı ki sahip oldukları o prensiplerle bir inşa faaliyetinde bulunsunlar. Neticede

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı anabilim dalı öğretim üyesi.

ilgi alanımız olan bu mimarların vasıfları ve yetişme tarzları; imar faaliyetinde kullandıkları eğitim metotları nelerdir? Günümüz mimarları, dünyada oturulacak mekân ile sosyal hayatta kullanılacak birtakım mekânları inşa etmekle uğraşıyorlar. Daha ziyade dış dünyamıza yönelik imar faaliyetinde bulunuyorlar. Buna karşılık manevî mimarlarımız da gönül ülkesinin imarını yapıyor. Gönül ülkesi diye bir ülke var. Bu ülkede ise dil hânesi, gönül hânesi diye bir ev var. Nitekim Sultan I. Ahmed bir şiirinde bu hususu çok güzel dile getirmiştir:

*Dil hânesi pür-nûr olur envâr-ı zîkullâh ile
İklîm-i dil ma'mûr olur mi'mâr-ı zîkullâh ile*

Dil hânesi aslında bizim kalbimizdir. Burada bir inşaat faaliyeti yapıyorlar ki orası iyi bir hâne olsun ve Cenab-ı Hak tecellisiyle pür-nûr olsun. Kudsi hadiste “Ben yere göğe sığmam, mü'min kulumun gönlüne tecelli ederim.” buyuruluyor. O zaman Rabbimizin tecelli edeceği gönül hânesinde bir imar faaliyeti gerekiyor.

Şemseddin Sivâsi'nin buyurduğuna göre orasının mamur olması lazım. Padişah bile bir yere gelirken o ortamın tertemiz kılındığına göre gönlün de temiz kılınması gerekiyor. Dolayısıyla biz bu eğitim metodunu tasavvuf yolu olarak ifade ediyoruz ve tasavvuf yolunun hocalarına, müderrislerine, öğretmenlerine de mutasavvıf diyoruz. Bugünkü konuşmamızda kullandığımız genel başlıkta da mutasavvıf yerine manevî mimarlarımız sözünü tercih ettik.

Tasavvuf neyi hedefliyor? Allah'a itaat, Allah'ın emirlerine riâyet, nefsi terbiye, kalbi tasfiye etmek, güzel ahlak sahibi olmak ve Allah'ın rızasını gözetmek. Bizim birkaç başlıkta ifade etmeye çalıştığımız hususlar gönül ülkesinin mimarları tarafından asıl hedef gütmüşlerdir.

Başta okunan âyet-i kerîmede manevî mimarların vasıflarını anlatırken “*Ellezî-ne âmenû ve kânû yettekûn.*” diyor. Yani onlar, *iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır.* İman konusunda hemen hemen bir sıkıntımız yok. Elhamdü lillâh Müslümanız, bu konuda ortak paydada buluşuyoruz; ama “*ve kânû yettekûn*” kısmında sınıfta kalıyoruz. Ne demek “*yettekûn*” Kısaca, Allah Teâlâ'dan nasıl sakınılması ve O'na karşı nasıl saygı ile hürmet gösterilip ibadet edilmesi gerekiyorsa öylece kulluk etmek demektir.

Yine başta okunan âyet-i kerîmede Cenab-ı Hak kullarını kan dökücü insan olmaktan kurtarmak için meleklerle diyor ki: “*Ben sizin bilmediğinizi biliyorum*”. (Bakara Suresi, 30. “Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökcek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim.’ demişti.”) Zira insan başıboş bırakılıp eğitimsiz kalırsa kan dökücü bir şekle dönüşebilir. Büyüklerimiz devamlı olarak insanın kan dökücü özelliğinden kurtulup Rabbine muti, tam manasıyla itaatkâr bir kul haline gelmesi için çalışmışlardır.

Herkes dış görünüş itibariyle iyi bir insan olabilir. Ancak insanlığının da o derece iyi olmasının önünde birtakım engeller söz konusudur. Bunlardan bir tanesi

şeytandır. Bir diğeri de nefistir. Nefis hakkında Peygamberimiz şöyle buyuruyor:

أعدى عدوك نفسك التي بين جنبيك

“*Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefisindir*”. Demek ki nefis insana düşmanlık kazandırıyor. Aynı zamanda insanı yaşatan, insanın hayatını yönlendiren bir kuvvedir; ama düşman haline geldiği zaman insanı insanlığından ediyor. Dolayısıyla insanı kan dökücü vasıflara büründürüyor.

İnsan doğduktan itibaren neler ister? En çok arzuladığı şey nedir? Tasavvufta hubb-ı batın diye bir tabir var. Hubb-ı batın ne demek? Hubb-ı batın sürekli olarak yeme arzusudur. Bir insan bebekliğinden itibaren midesini doldurmak, çeşitli lezzetlere kavuşmak, değişik değişik gıdalarla kendini beslemek ister. Hayatının öncelikli amacı karnını doyurmaktır. Bir çocuğun yapacağı bütün iş bundan ibarettir. Daha sonra geliştikçe çocukluğundan kurtulup, mükellef olup Allah’a kul olmaya doğru gider.

Hubb-ı batından sonra evlenme ihtiyacı gelir. Evlilik helal hudutlar dairesinde yapılmalıdır. Evlendikten sonra da Hubb-ı cem-i mal. Hubb-ı cem-i mal, mal toplamak demektir. O malı, dünyalık hedefler ve dünyalık meşgaleler için toplayıp harcıyorsa bu, insanı asıl maksattan, Allah’ın razı olacağı gerçek kul olma gayesinden uzaklaştırıyor. Topladığı malın zekâtı, sadakası, fitri var. Fakirleri gözetmek diye bir husus da söz konusu. Eğer mal sevgisi insanda bu duyguların oluşmasına mani oluyorsa bu sefer iş onun aleyhine dönüşüyor.

Mal toplamakla dünyalık hevesler son bulmuyor. Bu sefer de hubb-ı câh başlıyor. Hubb-ı câh aşırı derecede makam sevgisi demektir. Bu kadar topladığı malıyla kenarda köşede kalmak istemiyor, daha fazlasını arzuluyor. Daha sonrasında elde ettiği makam da yeterli gelmemeye başlıyor. O zaman hubb-ı riyâset dediğimiz en üst makama ulaşma arzusu ortaya çıkıp insanın hayatını yönlendiriyor.

O zaman aşırı isteklerine mani olmak için nefsin terbiyesi gerekir. Kur’an-ı Kerim’de emredici nefis hakkında şöyle buyruluyor:

“وَمَا أْبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَجِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ” (Nefis insanlara emredicidir.” (Yûsuf Suresi, 53. “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” dedi.) İnsanı emredici nefisten kurtarmak, nefsi terbiye ederek insan-ı kâmil haline getirmek için manevî mimarlarımız olan büyüklerimizin bu alanda çok hizmetleri olmuştur.

Bir başka düşman daha var. O da şeytandır. Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ buyuruyor ki:

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

“Hakikaten iman edip de Cenab-ı Hakk’a tam manasıyla tevekkül edip dayananlara şeytan tesir edemez”. (Kur’an-ı Kerim, Nahl, 99. “Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rabblerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur.”) İnananları şeytan yoldan çıkaramaz. Onun dost olduğu veya yoldan çıkardığı, hâkim olduğu kişilerin kimler olduğu ayet-i kerimede şöyle anlatılıyor:

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ

(Kur'an-ı Kerim, Nahl 100. “Şeytanın hakimiyeti, sadece onu dost edinenler ve Allah’a ortak koşanlar üzerindedir.”) Neticede şeytan Allah’tan yüz çevirenleri ve ona şirk koşanları hâkimiyeti altına almaktadır.

Manevî mimarlarımızın ilgi alanları insanı; nefsin, şeytanın ve şehvetin şerrinden muhafaza etmektir. İnsanın karşısında üç büyük düşman var: Nefsin hem faydası var hem de düşmanlık yapabiliyor. Şeytan ise başlı başına bir büyük düşmandır. Âyet-i kerimede buyruluyor ki:

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي ۗ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

(Yâsîn Suresi, 60-61. Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?)

Şehvet nedir? Şehvet sadece cinsellik anlamında değildir. Dünyaya olan aşırı istek ve tavırlardan dolayı Hak yolundan ayrılmak da şehvetin bir sonucudur.

Büyüklerimiz bütün bunlar için bizlere ne tavsiye etmiştir? Öncelikle eser bırakmışlar ve insanları eğitmişler. En büyük tavsiyeleri beş tanedir. Bunlar aslında bilinen hususlar, ama bildiklerimizle amel etmediğimiz için sınıfta kalıyoruz. Hangimiz, hangi insanımız, hangi toplum, hangi İslam ülkesi namazın, orucun farz olduğunu, içkinin haramlığını bilmiyorum diyebilir? Bunu diyebilecek bir tek Müslüman olabilir mi? Hepsisi de en iyi şekilde biliyor. Bilgisizlikten değil, bunun üzerinde ciddi manada durmamak ve ehemmiyet vermemekten kaynaklanıyor.

İbrahim Hakkî hazretleri ve birçok mutasavvıfta hemen hemen aynı hususlar vardır. Bunlar en çok neyi tavsiye eder? *Kallet-i taâm*, az yemek. Maalesef bunu yapamıyoruz. *Kallet-i menâm*, az uyumak. Ne yazık ki çok uyuyoruz. *Kallet-i kelâm*, az konuşmak. Üstelik çok da konuşuyoruz. Konuşmalarımız ne hakkında? Sürekli başkasının yanlışlarını konuşan bir toplum haline geldik. Bunu kontrol etme gibi bir mekanizmamızın da olmadığını görüyoruz. Son olarak *uzlet-i enâm* diye bir husus daha var. İnsanlardan uzak durma. İnsanlara olumsuz duygu ve alışkanlıklar aşıl原因an mekânlar içinde ömrümüzü tüketiyoruz. Kahve köşeleri veya bunun gibi birtakım yerler bizi Allah’ı anmaktan alıkoyuyor. Namaz vakti geldiğinde tüm bu mekânlar ve bunun yanı sıra dünya meşgalesi esas gitmemiz gereken mekâna gitmekten bizi alıkoyuyor.

Sözünü ettiğimiz bu manevî mimarlar bize okuyup yolumuzu aydınlatacak eserler bırakmışlar. Bu eserlerin de çoğu manzumdur. Şiir Hz. Peygamber zamanında da oldukça revaçta idi. Peygamberimizin sahabesinden şairlerin bulunması onun şiiri takdir ettiğini göstermektedir. Kur’an’da bir surenin adı da Şuarâ’dır, yani şairler suresi.

Kasidesini okuduğu için Peygamberimizin hırkasına nâil olan Kâ’b b. Züheyr var. İmam Bûsîrî hazretleri var. Çankırı’da Ali Bey camiinde, Şeyhoğlu camii ile Yeni camide gördüm. Caminin kubbesinin kenarlarında Kasîde-i Bürde, Arapça bir kaside. Bunun dışında bizim tarihimizde Yusuf Has Hacib’ten Ahmet Yesevî

hazretlerine dolayısıyla Mevlana hazretlerine kadar bu zatların hepsi şiirle insanlara ulaşmaya çalışmışlar.

Çankırı'ya gelince şairler yok mu? Mesela Mehmed Hilmi Çerkeşî var değil mi? Bir diğer isim de Ahmed Mecburî. Hulasa tarihimizde hemen her yerde ve her devirde bizim toplumumuzda şiir daima ön planda olagelmıştır.

Yunus Emre'yi saymadan olmaz. Bunlar dışında Niyâzi Mısrî hazretleri, Azîz Mahmûd Hüdâyî, Hacı Bayram'ın damadı Eşrefoğlu Rûmî var. Hepsinin de ortak vasfı, gönülleri şiirle fethetmek istemiş olmalarıdır.

Mesela III. Murat şu mısranda ne kadar güzel bir söz söylüyor: “*Muhabbet şem'ini yaktım, pervâne olan gelsin*”. Bu beyit bile bize yeter. Ben bir muhabbet için mum yaktım, o ışığın etrafında pervane olanlar toplansın, dönsün. Muhabbet şem'i dediği nedir? Muhabbet şem'i bir sohbet halkası, zikir halkasıdır. Yaktığı bu ateş veya ışık sayesinde insanları toplamak istiyor; ama buradaki cem' maddî bir toplanma değil bilakis Allah'ın anıldığı bir toplanmadır.

Evlıyanın vasfı nedir? Allah'ı bir an bile olsa hatırdan çıkarmamaktır. Az önce belirttiğim hususlardan bir diğeri de ‘*zikir-i müdâm*'a ulaşmak. *Zikir-i müdâm* devamlı zikir halidir. Devamlı zikir demek ise sadece elde tespîh sürekli Allah'ı zikretmek demek değildir. Yapılan her işte Allah Teâlâ bu işten razı olur mu olmaz mı? Bu işte Allah'ın yasakladığı haramlarından bir nokta var mı? Bu iş yapıldığı zaman sonucu kötü olur mu? Tüm bunları düşünmek ve ona göre hareket etmek asıl büyük zikirdir. Öbür zikir de bu hale ulaşmak konusunda Allah'ı sürekli akıldan çıkarmamak için alınan eğitimden ibarettir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin *Marifetnâme'si*, Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus* gibi eserler günümüze ulaşan bizlere nasıl hüsn-i hulk (güzel ahlak) sahibi olabileceğimizi öğreten güzel eserlerdir. Netice itibariyle büyüklerimiz bizlere nasihat amaçlı kalıcı ve etkileyici eserler ve bunların yanı sıra da insan-ı kâmil olma yolunda kullanılan eğitim metotları bırakmışlardır.

Bu kadar çok şiirden bahsettiğimize göre konuşmamızı bir kaç beyitle bitirmek yerinde olacaktır. Sultan II. Bayezit'a ait çok güzel bir şiiri paylaşmak istiyorum. Padişah dizelerinde şunları söylüyor:

“*Hudâyâ Hudâlık sana yaraşır
Nitekim gedâlık bana yaraşır*”.

Ya Rabbi! Sen Rabbimsin, ben de senin garip, fakir bir kulunum. Bu da benim halimdir. Sen yücesin, ben ednâyim.

“*Çü sensin penâbı cihan halkının
Kamudan sana ilticâ yaraşır*”.

Ya Rabbi! Bütün bu dünyanın, bu kainâtın sahibi sensin. Herkesin Sana dönüp Sana yalvarması gerekir.

*“Şeh oldur ki kulluğun etti senin
Kulun olmayan şeh gedâ yaraşır”.*

Şeh padişah demek. Padişah ne demek? Kulluğunu yapan kişi asıl padişahdır. Allah’a hakiki manada kul olan şah, padişah olur. *“Kulun olmayan şah”*, sana kullukta kusur eden şah ise dilenci, gedâ olmaya layıktır. Böyle bir şahın dilenciden farkı olmaz. Burada şairin amacı dilenciyi küçümsemek değildir. Allah’ın karşısında kulluğunu yapan her insanın mertebesinin yüksek olacağı, aksi takdirde daha aşağı mertebelere ineceğidir.

*“Eğërçi ki isyanımız çok durur
Sözümüz yine ‘Rabbenâ yaraşır’.*

Ne kadar âsi olsak, günahkâr olsak, hatalı olsak da bize yakışan yine *“Yâ Rabbenâ!”* diye Rabbimize el açıp yalvarmak, af dilemektir.

*“Sen eyle anı kim sana yaraşır
Ben ettim anı ki bana yaraşır”.*

Ya Rabbi! Sana yakışan affetmektir, bağışlamaktır, vermektir; ihsan etmek, ikram etmektir. Ben ise âciz bir kulum. Bana yakışan da işte bu eksik haldir. Az imkânlarla bu kadarlık yapabildim, gerisini sen ihsan et.

Neticede şunu diyor:

*“Şu günde ki hiç çâresi kalmaya
Ana çâre-res Mustafa yaraşır”.*

Öyle bir gün gelecek ki insanın padişah bile olsa hiç çaresi kalmayacak. Kıyamette hesaba çekilecek. Öyle bir günde onu ancak Peygamber’in şefaati kurtaracak.

Sonuç olarak manevî mimarlarımız hakkında uzun zaman konuşabiliriz. Eserlerinden bahsedebiliriz. Hepsisi de gönül ülkesinin mimarlarıdır. Allah onlardan razı olsun. Şefaatlerine nail eylesin. Çankırı’mızın bunlar gibi daha birçok mimarları var.

Sayın Belediye Başkanımız, Vekillerimiz, Rektörümüz hepsi de bu mimarları bize tanıtmak için imkânlar sundular. Allah kendilerinden razı olsun. Hepinize saygılar sunuyorum.

HEDEFLERİ AÇISINDAN TASAVVUFUN KUR'AN VE SÜNNETTEN TEMELLENDİRİLMESİ

Basing Sufism on The Qur'an and The Sunnah in Terms of its Goals

Avnullah Enes ATEŞ¹

Özet

Cibril (a.s) hadisi adıyla bilinen hadiste de anlatıldığı üzere İslam dinini üç temel oluşturur: İman, İslam ve İhsan. İman; kalp ile tasdik dil ile ikrar etmek şeklinde formüle edilmiştir. Naslarda belirtilen inanç esaslarına bu minvalde inanmak imandır. İman hakikatlerinin akla ve kalbe derinlemesine yerleşmesini sağlamak ve oluşabilecek şüpheleri def edebilmek için bu alanda eserler yazılmış, münazaralar yapılmış ve inanç ekolleri teşekkül etmiştir. Bir ihtiyaç ürünü olarak bu alanda “Kelam İlmi” doğmuştur. Diğer yandan İslam’ın şartlarını gereği gibi yaşamak için de namazın, orucun, zekâtın, haccın ve diğer yaşama dair amellerin kuralları derlenmiş, nasları doğru anlamak ve doğru yaşamak için Fıkıh ekolleri zamanla oluşmuştur. “Fıkıh İlmi” de bu anlamda zamanla ve ihtiyaca binaen meydana gelmiştir. İslam dininin tam anlamıyla kemale ermesi için bunların yanında ihsanın da olması gerekmektedir. Dinimizin üçüncü sac ayağı konumundaki ihsanın nasıl elde edileceği, imanın ve İslam’ın nasıl içselleştirileceği, “Allah’ı görüyormuşçasına” bir iman ve İslam algısına nasıl kavuşulacağı soruları da ihsana olan ihtiyacı göstermiş ve bu ihtiyaç üzerine hem hal hem de kâl ile bu alanda çalışmalar yapılarak “Tasavvuf İlmi” teşekkül etmiştir. Tasavvuf dinin içselleştirilmesini sağlayan, ihsanı elde etmeyi öngören bir ilimdir. Tasavvuf olgusunun günümüzde yanlış algılanmasına yol açan etkenler genelde tasavvuf adına yapılan konuşmalar ve eylemlerdir. Bunlar hiçbir zaman tasavvufun mesnedi olamaz. Tasavvufun doğru algılanması için, onun din üstü, din dışı ya da dinde gizli olan ve ancak özel kimselerin bilebileceği bir şeymiş gibi yansıtılmaması gerekir. Tasavvufun neyi hedeflediğine odaklanarak bir tanım yapılmalı ve bu ekol sayesinde kazanılacak güzelliklerle tasavvuf anlatılmalıdır. Bu nedenle bu çalışmada tasavvuf olgusunun doğru anlaşılması için tasavvufun ne olup ne olmadığı belirtilmeye çalışılacaktır. Hedefleri açısından tasavvufta bahsedilen; huşû, haşyet, havf, recâ, takvâ, ma’iyyet, tevekkül vb. güzel hasletlerin Kur’an ve sünnetten temellendirilmesi yapılarak, tasavvufun gerçek gündemi olan bu vasıfların elde edilmesinde tasavvuf erbabının tavsiyelerine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur’an-ı Kerim, Hadis, Cibril, tasavvuf

1 Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, enes.ates@bilecik.edu.tr.

Abstract

As it was told in the hadith known as the hadith of Archangel Gabriel, the religion Islam stands on three grounds: Faith, Islam and Gift. Faith is formulized as approval with the heart and approval with the tongue. Believing the faith principles in this way is faith itself. In order to help to settle the faith realities both in mind and heart deeply and prevent the possible doubts, some products were written, some discussions were realized and finally the faith schools were formed. As a result of these, “Science of Words” was born. On the other hand, the rules of salaah, fasting, alms, haj and other activities related to life were compiled in order to perform the rules of Islam as they should be and some Islamic law (fiqh) schools were formed in time in order to understand and live the rules properly. The “Science of Fiqh” was formed as a result of need. In order to reach perfection of Islam completely, there should be Gift beside them. The questions of how to obtain Gift which is the third component of Islam, how to interiorize the faith and Islam, how to reach the perception of faith and Islam “as if seeing God” showed the need to Gift, thus the “Science of Sufism” was formed as a result of the studies on these demands. Sufism is a science which provides the internalization of religion and aims to obtain the gift. The notion of Sufism is misunderstood nowadays as a result of the speeches and actions on behalf of Sufism. These things can never be the basis of Sufism. In order to perceive Sufism correctly, it should not be reflected as it is something over the religion, out of the religion, a secret in the religion or something that is known by only some special people. A definition should be done by focusing on what Sufism aims and Sufism should be told with the beauties that will be obtained with this school. For that reason, the definition of Sufism will be realized in order to understand the notion of Sufism properly in this article. Good characteristics such as awe, fear, fright, hope, devotion, unity, reliance etc. mentioned in Sufism in terms of its aims should be grounded with Quran and Sunna and the advises of Sufis will be taken into account to obtain these characteristics which is the actual agenda of Sufism.

Key Words: Quran, Hadith, Archangel Gabriel, Sufism

Giriş

Tasavvuf; felsefî düşünceler yumağı, anlaşılmaz ve karmaşık varlık tanımlarının bulunduğu kalabalık sözler, Kur’an ve sünnetle uyuşmadığı halde bir şekilde yorumlanıp kılıfına uydurulan edimler değildir. Bu ilmi böyle göstermek, İslam’ın dışına itmekte eşdeğerdir. Tasavvufu bedendeki ruh gibi görmek gerekir.² Kalıp ile yerine getirilen İslam’ın emirlerinin kalp ile hissedilmesini, bunların kişide bir şahsiyet, şuur ve maneviyat oluşturmasını sağlamaya yardımcı bir ekol olarak

2 Zerrük, Şihâbuddîn Ebu’l-Abbâs, *‘Uddetü’l-mürîdî’s-sâdik*, thk. Sâdik b. Abdirrahmân, (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 49.

tanımlanmalıdır tasavvuf. Cibril hadisindeki³ ihšana tekabül ettiği vurgulanmalı;⁴ kâmil bir dinin üç sacayağından en önemli ayağı olduğu ortaya konmalıdır. Nitekim birçok hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah'ın beden ve suretlere değil kalp ve niyetlere baktığını,⁵ amellerin ancak niyetlerine göre değer kazanacağını belirtmiştir.⁶ Bu da demek oluyor ki; ameller içselleştirilmeden, amel edenlerin kalpleri riyadan, ucuptan, kibirden arınmadan amelleri bir kıymet ifade etmiyor. Yine oruç tutan insanların bu oruçtan manevi bir kazanım sağlamamaları oruçlarını aç ve susuzluk derekesine indiriyor. Allah Resûlü (s.a.v.) “*Her kim yalan söylemeyi, yalan sözle amel etmeyi terk etmezse bilsin ki; Allah'ın o kimsenin yemeyi içmeyi bırakmasına ihtiyacı yoktur.*”⁷ buyurarak amelin şekilsellikten öte bir şey olduğuna vurguda bulunmuştur. Kur'an'da namazın kılınmasındansa ikame edilmesine vurgu yapılması;⁸ münafıkla müminin namazları tefrik edilirken münafıkların namazlarında riya, tembellik,⁹ müminlerin namazlarında ise huşu¹⁰ gibi gözle görülmeyen manevi özelliklerin bulunduğu zikredilmesi, namazın Allah'ı anmak ve hatırlamak için kılınması gerektiğinin dile getirilmesi,¹¹ amellerin araç olduğunu, asıl olanın gönülden İslam'ı yaşayan şahsiyetler oluşturmak olduğunu gösterir. Nasıl ki cevher araz ilişkisinde asıl olan cevher ise İslami yaşantıda da asıl olan ibadet ve taatlerin kişilerde oluşturduğu ruh ve maneviyattır. Nitekim Mevlâna (ö. 672/1273) da namazdaki hareketleri araz, namazın kişiye kattığı huşu, haşyet, hudû gibi duyguları cevher olarak değerlendirir.¹² Bütün bunlar iman ve amelin dışı yansıyan kısımdan ziyade içteki hakikatlerinin önemine işaret eder. Burada şunu ifade etmekte yarar vardır: Namazın farzları arasında niyet bulunur. Niyet nasıl olursa namaz da öyle değerlendirilir. Yukarıda zikredilen hadis bunu ifade eder. O halde niyetin, namazda kişinin kastının ne olduğu önemlidir. Gösteriş, kendini beğenmişlik gibi duygular taşıyan bir kalple namaz kılan kimsenin namazı zahiren sahih olsa da Allah katında bir değeri olabilir mi? İbadetlerin Allah katındaki makbuliyetleri esas olduğundan bunların zahirini düzeltmekten daha öncelikli ve önemli olanı niyetlerin düzeltilmesidir. Bu da gözle görülmeyen, kalbin bir fonksiyonu olduğundan tasavvufun çalışma sahasına girmektedir. Bu yönüyle tasavvuf ibadetlerin Allah katındaki makbuliyetine, bir başka deyişle iman ve amelin hakikatlerini temine çalışmaktadır.

Bu çalışmada tasavvufun amaç ve hedef olarak Müslüman bireyde oluşturmaya çalıştığı güzel hasletler Kur'an ve sünnet çerçevesinde değerlendirilecektir. Öncelikle

3 Buhârî, “İmân”, 36.

4 Zerrûk, *Uddetü'l-mürîdî's-sâdik*, 49.

5 Müslim, “el-Birrü ve's-Sılatü ve'l-Âdâb”, 33.

6 Müslim, “İmâra”, 155.

7 Buhârî, “Savm”, 8.

8 Bakara 2/43, 83, 110; Nisâ 4/77, 103; En'âm 6/72; Yûnus 10/87; Hac 22/78; Nûr 24/56; Rûm 30/31; Mücâdele 58/13; Müzzemmil 73/20.

9 Nisâ 4/142.

10 Mü'minûn 23/2.

11 Tâhâ 20/14.

12 Mevlâna, Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: MESGB, 1988), 2: 72-73, b. 944-946, 956.

tasavvuf ehlinin bu ilmin tanımına dair söylediklerine yer verilecek ve tasavvufun ne olup olmadığı ortaya konulacak sonrasında da tasavvufun hedefleri belirlenip Kur'an ve sünnetten temellendirilmesi yapılacaktır.

1. Tasavvufun Tanımı

Serî es-Sakatî tasavvufu şöyle tanımlamıştır: Marifetinin nuru verasının nurunu söndürmeyen; Kitap ve sünnetin zahirinin nakzettiği bir ilimde batına dair konuşmayan; kerametlerin kendisini Allah'ın haram kıldığı şeylerin örtülerini çığnemeye itmediği kimsenin ahlakıdır tasavvuf.¹³

Bu tanım tasavvufun sınırlarını çizmekte; Kur'an ve sünnetle sınırlandırmaktadır. Sofinin elde ettiği marifetin kendisini takvadan uzaklaştırmaması gerektiğini, kazandığı kerametlerin kendisine haramları mübah görmeye ya da mazur görmeye itmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Ebû 'Amr b. Necîd ise şöyle demiştir: Emir ve yasaklar altında sabırdır tasavvuf.¹⁴

Nasrâbâzî: Tasavvuf; Kitap ve sünnete yapışmak, heva ve bidatları terk etmek, meşayih'in saygınlığını bilmek, halkın mazeretlerini görmek, virlere devam etmek ve ruhsat ve tevillerle ameli bırakmaktır.¹⁵

Ebû Muhammed el-Cerîrî: Tasavvuf; her türlü güzel ahlaka girmek ve her türlü kötü ahlaktan çıkmaktır.¹⁶

Mezîn: Tasavvuf; Hakka inkıyattır.¹⁷

Bu tanımların da ortak yönü İslam'ın en iyi şekilde yaşanmasını, şeriata sınıksız bağlanılmasını ifade etmesidir.

Cüneyd el-Bağdâdî'ya tasavvuf sorulunca şöyle yanıtlamıştır: Hakkın seni senden öldürmesi ve kendisiyle seni diriltmesidir.¹⁸ Bir başka sözünde de "Tasavvuf sulhu olmayan sürekli zorlamadır" demiştir.¹⁹ "Sofî, üzerine her türlü pisliğin atıldığı ancak kendisinden ancak güzel şeylerin çıktığı toprak gibidir."; "Sofî, iyi-kötü herkesin bastığı yer, herkesi gölgelendiren bulut ve herkesi sulayan yağmur gibidir." sözleri de yine kendisine aittir.²⁰

Ebû Tûrâb en-Neşhabî: Sofiyi hiçbir şey kederlendiremez; onunla her şey duru olur.²¹

Zünnûn: Sofiler; Allah'ı her şeye tercih ettikleri için Allah'ın kendilerini her şeye tercih ettiği kimselerdir.²²

Gazzâlî: İçi-dışı gizli ve açık günahlardan temizlemek, kalbi murakabe etmek, nefsi

13 Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmûd, (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 1: 45.

14 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 138.

15 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 145.

16 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 441.

17 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 443.

18 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 441.

19 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 442.

20 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 442.

21 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 443.

22 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 443.

mücahede konusunda yormak ve riyazat yapmak tasavvufun ilk menzillerindedir.²³ Hallâc-ı Mansur asılırken tasavvuftan sorulur ve şu cevabı verir: Tasavvuf senin nefsendir; onu oyalamazsan o seni oyalar.²⁴

Ebû Turâb en-Nahşebî: Tasavvuf ancak tevekkül ile olur.²⁵

Bu tanımlarda da tasavvuf ehlinin tevazu sahibi, musibetler karşısında rızayı gözeten, her zaman ve her işinde Allah'a tevekkül edip O'nu tercih eden kimseler olduğu ifade edilmiştir.

“İlim hicaptır, diyen bazı ahmakların hurafelerine iltifat edilmez. Asıl cehalet hicaptır. Bu nedenle fakih kimsenin sofi olması olağan bir şeydir.” demektedir Gazzâlî.²⁶

Sehl b. Abdillâh: Üç kimseyle arkadaşlık etme: Gafil zorbalarla, yalaka kurrularla ve cahil sofilerle.²⁷

Sofi; ilimle bezenen, şeriâtı bilen, Kur'an ve sünnet çizgisinde hayatını yaşamaya çalışan, güzel ahlaklarla bezenme gayretinde olan, nefsanî ve shevî arzuları terk etmek için ceht eden kimsedir. Tasavvuf da böyle güzel Müslüman bireyler yetiştirmeye çalışan bir mekteptir.

Bu başlık altındaki tanımlara bakıldığında bu tanımların tasavvufun hedefine yönelik tanımlar olduğu görülmektedir. Verilenlerden anlaşıldığı üzere tasavvufun hedefi Müslüman bireylerin güzel ahlakla bezenmelerini sağlamaktır. Tasavvuf ehli, kişinin bezenmesi gereken erdemlerden önce nefsin kötü huylarından kurtulmasını öngörürler. Önce kötü ahlakın kalpten boşaltılması anlamında التخلي yapılır sonra güzel ahlakla süslenme anlamındaki التحلي yapılır.²⁸ Nitekim Mevlâna da insanları ambara buğday toplayan kimselere benzetmiş; buğdayları toplarken bir yandan eksildiğinin farkına varılmadığını söylemiştir. Ambarda bulunan fareler temizlenmeden toplanan buğdayların kalıcı olamayacağına imada bulunmaktadır.²⁹ Bu nedenle aşağıda öncelikle tasavvufta terk edilmesi gereken kötü ahlaklardan bahsedilecek, sonrasında da bezenilmesi istenen güzel hallere ve ahlaklara değinilecektir.

2. Terk Edilmesi Gereken Ahlaklar

Kur'an'da kalple alakalı ayetlere bakıldığında fonksiyonunun çok büyük olduğu hatta insanın benliğinin, özünün orada saklı olduğu görülür. Kalple ilgili bazı ayetler şöyledir: Gözler değil; asıl kalpler kör olur,³⁰ bazılarının kalpleri fikh etmez,³¹ kalplerinde hastalık olan,³² Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği

23 Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 3: 404.

24 Gazzâlî, *İhyâ*, 4: 75

25 Gazzâlî, *İhyâ*, 4: 272

26 Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 154.

27 Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 172.

28 Gazzâlî, *el-Münkişü mine'd-dalâl*, (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, t.y.), 170.

29 Mevlâna, *Mesnevî*, 1: 8, b. 375-380.

30 Hac 22/46.

31 A'râf 7/179.

32 Bakara 2/10; Mâide 5/52; Enfâl 8/49; Tevbe/125; Hac 22/53; Nûr 24/50; Ahzâb 33/12, 32, 60; Muhammed 47/20, 29; Müddessir 74/31.

kimseler bulunur,³³ Allah kimi kalplere mühür vurur,³⁴ işlenen günahlar sebebiyle kalpte paslanma meydana gelir,³⁵ hakikati anlamayanların kalplerinde kilit vardır,³⁶ dil ile iman ettiğini söyleyip de kalpleri iman etmemiş³⁷ ya da imanları kalplerine henüz girmemiş kimseler bulunur,³⁸ kalpler takva için imtihana tabi tutulur,³⁹ kimi kalpleri kasvet bağlar,⁴⁰ kimisinde eğrilik bulunur,⁴¹ Allah insanları kalplerinin kazandıklarından dolayı hesaba çeker.⁴² Bu ve kalple ilgili diğer ayetlerden anlaşılır; başta iman ve küfür olmak üzere tüm güzel ve kötü ahlaklar kalple yaşanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde “İnsanda bir parça vardır ki o düzeldiğinde tüm beden düzelir; o bozulduğunda tüm beden bozulur. İyi dinleyin! O kalptir” buyurmuştur.⁴³ Bu durumda kalbin kötülüklerden arınması, güzellikle donanması gerekir.

Tasavvuf erbabı tarafından zemmedilen ve kalp hastalıkları olarak niteleyebileceğimiz⁴⁴ ahlakları şu şekilde sıralayabiliriz: Riya, kibir, ucub, fahr, haset, öfke, dünya sevgisi, malayani.

-**Riyâ**; gösteriş yapmak, yapılan iş ve eylemlerde başkaları tarafından beğenilme kaygısı taşıyarak onlara yaptıklarını göstermektir. İradenin tamamının dünya için olmasıdır riyâ.⁴⁵ Kur'an'da amellerini insanlara gösteriş olsun diye yapanlar eleştirilmiş,⁴⁶ bu huyun münafıkların huyu olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷ Ayrıca Allah'a ibadet yapılırken bu ibadete kimsenin ortak edilmemesi söylenerek⁴⁸ riyakarlık yasaklanmıştır.⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) de yaptığı amele bir başkasını ortak koşan kişiye Allah'ın kıyamet günü “Ben şirkten en müstağni olanım. Her kim bir amel yapar da bir başkasına benim yanımda ortak koşarsa ben o amelden de o kimseden de beriyim” diyeceğini nakletmiştir.⁵⁰ Yine “İnsanlara gösteriş yapanın iç yüzünü (bu riyakarlığını) Allah ortaya çıkaracaktır”,⁵¹ “Kim riyâ yaparak namaz kılsa şirk koşmuş olur; kim riyâ yaparak oruç tutarsa şirk koşmuş olur; kim riyâ yaparak tasadduk ederse şirk koşmuş

33 Mâide 5/41.

34 Bakara 2/7; En'âm 6/25; A'râf 7/101; Tevbe 9/87, 93; Yûnus 10/74; Nahl 16/108; İsrâ 17/46; Kehf 18/57; Rûm 30/59; Muhammed 47/16; Münâfikûn 63/3.

35 Mutaffifin 83/14.

36 Muhammed 47/24.

37 Mâide 5/41.

38 Hucurât 49/14.

39 Hucurât 49/3.

40 Bakara 2/74; En'âm 6/43; Hadid 57/16.

41 Âl-i İmrân 3/7.

42 Bakara 2/225.

43 Buhârî “İmân”, 37; Müslim, “Müsâkât”, 107.

44 Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 48-49.

45 Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Âdâbu'n-nüfûs*, thk. Adulkâdir Ahmed 'Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.), 143.

46 Mâ'ûn 107/6.

47 Nisâ 4/142.

48 Kehf 18/110.

49 Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *et-Tefsîru'l-basît*, (Suudi Arabistan: İmam Muhammed b. Su'ûd İslam Üniversitesi, 1430), 14: 176.

50 Müslim, “Zühd ve Rekâik”, 46; İbn Mâce, “Zühd” 21.

51 Buhârî, “Rikâk”, 36.

olur”;⁵² şeklindeki hadisler de riyanın amelleri yok ettiğini göstermektedir.

-**Kibir:** Allah kibirlileri sevmez.⁵³ Cehennem, kibirlilerin varacağı ne kötü bir sığınaktır.⁵⁴ İşte böyle mühürler Allah her zorba ve kibirli kimsenin kalbini.⁵⁵ “Kalbinde zerre kadar kibri olan cennete giremez.”⁵⁶

-**Ucub (ve fahr);** kişinin kendini ve yaptığı amelleri beğenmesidir.⁵⁷ Kibirli nefsin bir sıfatıdır.⁵⁸ Yeryüzünde şımararak yürüme.⁵⁹ “Ben ondan daha hayırlıyım.”⁶⁰ Sizde ne nimet bulunuyorsa hepsi Allah’tandır.⁶¹

-**Haset:** Allah’ın kendisiyle bir kısmınızı diğerine üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin.⁶² Haset ettiğinde hasetçinin şerrinden felakın rabbine sığınırım.⁶³ “Size, sizden önceki ümmetlerin hastalığı bulaştı: haset ve kin. Bunlar tıraş edendir. Saçsaksakalı değil; dini tıraş eder bunlar.”⁶⁴ “Ateşin odunu yediği gibi haset de iyilikleri yer.”⁶⁵ “Birbirinize haset etmeyin.”⁶⁶

-**Öfke:** Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.⁶⁷ “Öfkelenme!”⁶⁸ “Birbirinize öfkelenmeyin!”⁶⁹

-**Dünya sevgisi:** Dünya sevgisinin içerisine dünya hayatının metayı kabul edilen mal, evlat, kadın ve diğer dünyevî şeyler de girer. Bunların sevgisi, bunlara olan hırs kişiyi Allah’tan alıkoyarsa orada hüsrân başlar. Kur’an ve hadislerde dünya hayatına dair şu ifadeler bulunur:

Siz dünya hayatını seviyorsunuz ve ahireti terk ediyorsunuz.⁷⁰ Dünya hayatı ancak aldatıcı bir metadır.⁷¹ Dünya hayatı ahiretin yanında ancak bir metadır.⁷² “Bu dünya hayatı ancak bir metadır. Ahiret ise asıl karar kılma yurtdur.”⁷³ Tüm bunlar dünya hayatının metadır. Ahiret ise rabbinin katında müttakiler içindir.⁷⁴ İnsanlar için

52 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 364; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 7: 281.

53 Nahl 16/23.

54 Nahl 16/29; Zümer 39/72; Gâfir 40/76.

55 Gâfir 40/35.

56 Müslim, “İman”, 147.

57 Mâverdi, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed, *Edebü’l-dünyâ ve’l-dîn*, (b.y.: Dâru Mektebeti’l-Hayâti, 1986), 72.

58 Ebû Tâlib el-Mekki, Muhammed b. Ali, *Kütü’l-kulûb fî mu’ameleti’l-Mabbûb ve vasfu tariki’l-mürîdi ilâ makâmi’l-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005), 1: 368.

59 İsrâ 17/37; Lokman 31/18.

60 A’raf 7/12; Sâd 38/76.

61 Nahl 16/53.

62 Nisâ 4/32.

63 Felak 113/5.

64 Tirmizî, “Sıfatu’l-Kıyâme ve’r-Rakâik ve’l-Vera”, 56.

65 İbn Mâce, “Zühd”, 22.

66 Müslim, “el-Birrü ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 24.

67 Âl-i İmrân 3/134.

68 Buhârî, “Edeb”, 76.

69 Müslim, “el-Birrü ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 24.

70 Hadîd 57/20; Kıyâme 75/21.

71 Âl-i İmrân 3/185.

72 Ra’d 13/26.

73 Gâfir 40/39.

74 Zuhruf 43/35.

kadınlar, çocuklar, kantarlar dolusu altın ve gümüş, nişanlı atlar, davarlar ve ekinler gibi arzu edilen şeylerin sevgisi tezyin edildi. Bunlar dünya hayatının metaıdır.⁷⁵

-Malayani: Onlar (o müminler) boş işlerden yüz çeviren kimselerdir.⁷⁶ “Malayaniyi terk etmek kişinin Müslümanlığının güzelliğindedir.”⁷⁷ “Gülmeyi azalt; çünkü çok gülmek kalbi öldürür.”⁷⁸ Burada kalbin malayani işlerden arındırılması esastır.

3. Bezenilmesi Gereken Ahlaklar

Kur'an'da Allah'ın kalplerine hidayet ettiği,⁷⁹ imanı yazdığı,⁸⁰ kalplerini sağlamaştırdığı⁸¹ kimselerden bahsedilmesi imanın kalpte gerçekleştiğini gösterir. Kalpte olmayan imanın gerçek bir iman olamayacağı aşikardır. Ayrıca hakiki müminlerin kalplerinin Allah anıldığında ürperdiğinin,⁸² müminlerin kalplerinin Allah'ın anılmasıyla itminana erdiğinin, zaten kalplerin ancak Allah'ı anmakla itminan bulacağıının⁸³ söylenilmesi de insanın kemal derecelerine kalbi duygularla ulaşacağına delildir.

Tasavvufta bezenilmesi gereken güzel ahlaklar da şu şekilde sıralanabilir: Takva, vera, zühd, mücadele, ihlas, samt, havf, recâ, hüzn, haşyet, huşu, tevazu, şefkat, tevekkül, rıza, kanaat, sabır, şükür, halvet, uzlet, murakabe, ubudiyet, irade, istikamet, sıdk, haya, hürriyet, zikir, fütüvvet, dua, edep, muhabbet.

-Takva: Allah'tan uzaklaştıran şeylerden kaçınmak takvadır. Takvanın zahiri ve batını vardır: Zahiri, şeriatın sınırlarını muhafaza; batını, niyet ve ihlastır.⁸⁴

Allah katında en değerliniz en çok sakınanınızdır.⁸⁵ Allah'tan hakkıyla sakının.⁸⁶ Gücünüz yettiğince Allah'tan sakının.⁸⁷ Sadece benden sakının.⁸⁸ Azık edinin; şüphesiz en hayırlı azık takvadır.⁸⁹ Kurbanlıkların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Ancak sizin takvanız O'na ulaşır.⁹⁰ “Takva buradadır (sadrına işaret ediyor).”⁹¹ “Allah seni takva ile azıkladırsın.”⁹² “Kul, beis olan işlere düşme korkusuyla beis olmayan işleri terk etmedikçe müttaki olma derecesine ulaşamaz.”⁹³ “(İnsanları cennete en çok

75 Âl-i İmrân 3/14.

76 Mü'minûn 23/3; Kasas 28/55.

77 Muvatta', “Hüsni'l-Huluk”, 3; Tirmizî, “Zühd”, 11.

78 İbn Mâce, “Zühd”, 24.

79 Teğâbun 64/11.

80 Mücâdele 58/22.

81 Kehf 18/14; Kasas 28/10.

82 Enfâl 8/2; Hac 22/35.

83 Ra'd 13/28.

84 Kuşeyri, *Risâle*, 1: 229.

85 Hucurât 49/13.

86 Âl-i İmrân 3/102.

87 Teğâbun 64/16.

88 Bakara 2/41.

89 Bakara 2/197.

90 Hac 22/37

91 Müslim, “el-Birru ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 32.

92 Tirmizî, “Da'avât”, 45.

93 İbn Mâce, “Zühd”, 24.

sokan nedir? sorusuna cevaben:) Takva ve güzel ahlaktır.”⁹⁴

-**Vera:** Ebû Süleymân ed-Dârânî: Zühüdün başıdır. Yahya b. Mu'âz: Vera iki yönlüdür. Zahirde vera; sadece Allah için hareket etmektir. Batında vera ise kalbine Allah'tan başkasının girmemesidir. Yunus b. Ubeyd: Vera; her türlü şüpheden çıkmak ve nefsi her an hesaba çekmektir.⁹⁵

Bu tariflere göre vera takvanın üst derecesidir. Bir hadiste; “Vera sahibi ol ki insanların en çok ibadet edeni olasın.”⁹⁶ denilmiştir.

-**Züht:** Yeme, içme, konuşma, giyinme ve diğer dünyaya taalluk eden işlerde kanaatkâr davranma, az ile yetinme, bunların gönle girmemesidir. Allah'tan meşgul eden şeylerin terk edilmesidir. Dünya sevgisini zemmeden ayetleri burada da değerlendirebiliriz. “Dünyada zahit ol ki Allah seni sevsin; insanların ellerindekine karşı zahit ol ki insanlar seni sevsin.”⁹⁷ “Dünyada zahitlik helali haram yapmakla veya malı zayı etmeyle değildir. Dünyada zahitlik elinde olanlara Allah'ın yanında olanlardan daha çok güvenmemen; musibet geldiğinde sabretme sevabına nail olmak için onun kalmasına daha çok rağbet etmendir.”⁹⁸ “Bir adama dünyada zahitlik ve az konuşma hasleti verildiğini gördüğünüzde ona yaklaşın. Çünkü o hikmet ilka eder.”⁹⁹

- **Mücâhede:** Uğrumuzda mücâhede edenleri yollarımıza ulaştıracamız. Şüphesiz ki Allah Muhsinlerle beraberdir.¹⁰⁰ Allah uğrunda hakkıyla cihat edin.¹⁰¹ Allah yolunda cihat ederler ve kınayanın kınamasından korkmazlar.¹⁰² Bir işi bitirdiğinde hemen yeniden kurul.¹⁰³ “Güçlü mümin zayıf müminden daha hayırlı ve Allah'a daha sevimlidir. Her ikisinde de hayır olsa da... Sana fayda verecek şeyleri elde etmek için çaba göster ve Allah'tan yardım iste; sakın acizlik gösterme.”¹⁰⁴

-**Samt:** Gereksiz ve fuzuli sözler sarf etmemek, dili yalan ve gıybetten korumak için çok konuşmamayı tercih etmektir. Mazi ve müstakbel ile iştigali bırakmak olarak da tanımlanmıştır.¹⁰⁵

Onların her dillerine geleni ve yapmadıklarını söylediklerini görmedin mi?¹⁰⁶ “Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa ya hayır söylesin ya da sussun.”¹⁰⁷ “Diline sahip ol ki evin sana yetsin.”¹⁰⁸

94 İbn Mâce, “Zühd”, 29.

95 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 234-235.

96 İbn Mâce, “Zühd”, 24.

97 İbn Mâce, “Zühd”, 1.

98 İbn Mâce, “Zühd”, 1.

99 İbn Mâce, “Zühd”, 1.

100 Ankebût 29/69.

101 Hac 22/78.

102 Mâide 5/54.

103 İnşirâh 94/7.

104 Müslim, “Kader”, 34.

105 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 247.

106 Şu'arâ 26/225.

107 Buhârî, “Edeb”, 31.

108 Tirmizî, “Zühd”, 60.

- **Havf:** Havf ve recâ su-i edepten alıkoyan iki yulardır.¹⁰⁹ Havf, gelecekle ilgili bir kaygıdır.¹¹⁰ Rahmetini umar; azabından korkarlar.¹¹¹ Onlardan değil benden korkun.¹¹² Onlar rableri korku ve umutla dua ederler.¹¹³

-**Recâ:** Ahiretten korkarak ve rabbimin rahmetini umarak geceleri secdede ve kıyamda boynu bükük olanla böyle olmayan bir olur mu?¹¹⁴ Kullarıma haber ver: Ben çok bağışlayan ve rahmet edenim.¹¹⁵

-**Hüzün:** Hüzünden gözlerinde boz geldi.¹¹⁶ Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun.¹¹⁷ Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz.¹¹⁸ "Benim bildiğimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız."¹¹⁹ "Çok gülme. Çünkü çok gülmek kalbi öldürür."¹²⁰

- **Haşyet:** Bir şeyi bilmenin neticesinde duyulan korkudur. Saygıyla, tazimle hesap verememe korkusu, denilebilir. Bu nedenle Allah'tan ancak alimler haşyet duyar.¹²¹ Allah'tan başkasından haşyet duymazlar.¹²²

-**Huşû:** Huşu; hakka inkıyattır.¹²³ Hakkın karşısında kalbin büyük bir gayretle durmasıdır.¹²⁴ Kalpte sürekli bulunan korkudur.¹²⁵ Azamet edilene karşı nefsin sönmesi, tabiatının yatışmasıdır.¹²⁶ Şüphesiz ki namaz huşu sahiplerinden başkasına ağır gelir.¹²⁷ Ehli kitaptan, Allah'a huşu duyarak Allah'a iman eden, size indirilene ve kendilerine indirilene iman edenler bulunur.¹²⁸ Bize karşı huşu sahibiydiler.¹²⁹ Onlar namazlarında huşu içerisindedirler.¹³⁰

- **Tevekkül:** Tevekkül; Allah'a itimattır. Tevekkül sahibinin alameti üçtür: İstemez, geri çevirmez, hapsetmez.

Müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler.¹³¹ Yalnızca rablerine tevekkül ederler.¹³²

109 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 108.

110 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 251.

111 İsrâ 17/57.

112 Âl-i İmrân 3/175.

113 Secde 32/16.

114 Zümer 39/9.

115 Hicr 15/49.

116 Yûsuf 12/84.

117 Fâtır 35/34.

118 Necm 53/60.

119 Buhârî, "Küsûf", 2.

120 Tirmizî, "Zühd", 2.

121 Fâtır 35/28.

122 Ahzâb 33/39.

123 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 275.

124 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 275.

125 Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 276.

126 Heravî, Ebû İsmâil Abdullâh b. Muhammed, *Menâzilü's-sâirîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 28.

127 Bakara 2/45.

128 Âl-i İmrân 3/199.

129 Enbiyâ 21/90.

130 Mü'minûn 23/2.

131 Âl-i İmrân 3/122, 160; Mâide 5/11; Tevbe 9/51; İbrâhim 14/11

132 Enfâl 8/2; Nahl 16/42.

Kim rabbine tevekkül ederse O ona yeter.¹³³ “Siz hakkıyla Allah’a tevekkül etseydiniz kuşları doyurduğu gibi sizi de doyururdu.”¹³⁴

- **Rıza:** Allah’ın kaza ve kaderine razı olmaktır ki bu kalbin Allah’ın hükümlerine karşı sükunetli olması ve işleri Allah’a havale etmesidir.¹³⁵ Tevekkülün nihayetidir.¹³⁶ Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.¹³⁷ “Allah’ın hükmettiğine rıza göstermek kulun bahtiyarlığındandır.”¹³⁸ “Allah’ım! Senden, kazandan sonra rıza göstermeyi diliyorum.”¹³⁹

- **Sabır:** Nefsi hapsedmektir. Musibet anında kimseye dert yanmamaktır. İbadetlere devamda, günahlardan kaçmada sabretmektir.¹⁴⁰ İmanda sabırda bedendeki baş gibidir. Baş kesilince beden de gider.¹⁴¹ Allah sabredenlerle birliktedir.¹⁴² Sabret; zira Allah Muhsinlerin ecrini zayi etmez.¹⁴³ Kim sakınır ve sabrederse Allah Muhsinlerin ecrini zayi etmez.¹⁴⁴ Sabredenleri müjdele.¹⁴⁵ Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız verilecektir.¹⁴⁶ “Sabır ancak musibetin ilk anında gösterilendir.”¹⁴⁷ “Her kim sabretmeye çalışırsa Allah ona sabretmeyi nasip eder. Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir bağış yapılmamıştır.”¹⁴⁸ “Oruç sabrın yarısıdır.”¹⁴⁹

- **Halvet ve uzlet:** Hz. Peygamber (s.a.v.) her ramazanda itikafa girerdi.¹⁵⁰ Yalnız başına Allah’ı anıp gözyaşı döken kimse kıyamette arşın gölgesinde gölgelenecek.¹⁵¹

- **Murâkabe:** Şüphesiz ki Allah her şeye gözcüdür.¹⁵² Rabbin gözetmektedir.¹⁵³ Şüphesiz ki Allah size gözcü olmuştur.¹⁵⁴

- **Ubudiyet:** Ölüm gelinceye kadar rabbine kulluk et.¹⁵⁵ Onlar rableri için secde ve kıyamda gecelerler.¹⁵⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) ayakları şişinceye kadar namaz kılardı.¹⁵⁷

133 Talâk 65/3.

134 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 332.

135 Muhâsibî, *Adâbu'n-niğûs*, 151.

136 Kuşeyrî, *Risâle*, 2: 341.

137 Mâide 5/119; Tevbe 9/100; Mücadele 58/22; Beyyine 98/8.

138 Tirmizî, “Kader”, 15.

139 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35: 520.

140 Muhâsibî, *Adâbu'n-niğûs*, 151.

141 Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidin*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1391/1971), 30.

142 Bakara 2/153, 249; Enfâl 8/46, 66.

143 Hûd 11/115.

144 Yûsuf 12/90.

145 Bakara 2/155.

146 Zümer 39/10.

147 Buhârî, “Cenâiz”, 31.

148 Buhârî, “Zekât”, 50.

149 Tirmizî, “De'avât”, 87.

150 Buhârî, “İ'tikâf”, 1.

151 Buhârî, “Zekât”, 16.

152 Ahzâb 33/52.

153 Fecr 89/14.

154 Nisâ 4/1.

155 Hicr 15/99.

156 Furkân 25/64.

157 Müslim, “Sıfatü'l-kıyâmeti ve'l-cenneti ve'n-nâr”, 79.

-**İstikâmet:** Sana emredildiği gibi dosdoğru ol! Seninle beraber tövbe edenler de.¹⁵⁸ “En hayırlı amel az da olsa devamlı olanıdır.”¹⁵⁹

-**Sıdk:** Müminler ancak Allah’a ve resulüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat eden kimselerdir. İşte onlar ancak sadık kimselerdir.¹⁶⁰ Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve sadıklarla birlikte olun.¹⁶¹ “Sıdk gönül huzurudur.”¹⁶²

-**Haya:** “Allah’tan hakkıyla haya edin...”¹⁶³ “Haya imandandır.”¹⁶⁴ “Haya ancak hayır getirir.”¹⁶⁵ “Haya bir işte bulunursa muhakkak onu süsler.”¹⁶⁶

-**Zikir:** Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin.¹⁶⁷ Namazı kıldığınızda Allah’ı ayakta, oturarak ve yanlarınız üzereyken zikredin.¹⁶⁸ Namaz kılınınca yeryüzüne dağılın; Allah’ın fazlından arayın ve Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.¹⁶⁹ Ey iman edenler bir düşman topluluğuyla karşılaştığınızda sebat gösterin ve Allah’ı çokça anın ki kurtuluşa eresiniz.¹⁷⁰ Rabbinin ismini an ve tamamen O’na yönel.¹⁷¹

- **Fütüvvet:** Kendi ihtiyaçları da olsa diğerlerini kendilerine tercih ederler.¹⁷² “Kul kardeşinin yardımında oldukça Allah da kulun yardımında olur.”¹⁷³

-**Muhabbet:** De ki: Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretleriniz kazandığınız mallar, kesatından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız meskenler sizin için Allah’tan, resulünden ve Allah yolunda cihattan daha sevimliyse Allah emrini yerine getirinceye kadar bekleyin.¹⁷⁴ Allah onları sever onlar severler.¹⁷⁵ İman edenlerin Allah’a sevgisi çok daha şiddetlidir.¹⁷⁶ “Allah ve resülü kişiye her şeyden daha sevimli gelmedikçe imanın tadını alamaz.”¹⁷⁷

Sonuç:

Tasavvuf, İslam’ın özünün kalplere yerleşmesini sağlayan, mesaisini buna harcayan bir mekteptir. Hedefi Allah’ın ve Resulünün sevgisini kazandırmaktır. Kişinin var olma gerekçesi olan kulluğu kalben yaşatabilmektir. Bunun için kulun

158 Hûd 11/112.

159 Buhârî, “Libâs”, 43.

160 Hucurât 49/15.

161 Tevbe 9/119.

162 Tirmizî, “Sıfatu’l-kiyâmeti ve’r-rakâiku ve’l-vera”, 60.

163 Tirmizî, “Sıfatu’l-kiyâmeti ve’r-rakâiku ve’l-vera”, 24.

164 Buhârî, “İmân”, 14.

165 Buhârî, “Edeb”, 77.

166 Tirmizî, “el-Birru ve’s-sıla”, 47.

167 Ahzâb 33/41.

168 Nisâ 4/103.

169 Cuma 62/10.

170 Enfâl 8/45.

171 Müzzemmil 73/8.

172 Haşr 59/9.

173 Müslim, “ez-Zikru ve’d-du’âu ve’t-tevbetü ve’l-istiğfâr”, 38.

174 Tevbe 9/24.

175 Mâide 5/54.

176 Bakara 2/165.

177 Buhârî, “Edeb”, 42.

öncelikle kalbini arındırmasını önceler. İslam'da zemmedilen ahlaklardan tamamen kurtulmasını sağlamaya çalışır. Sonra da iman ve İslam'ın gerçek anlamıyla yaşanması için kalbin güzel ahlaklarla bezenmesine yardımcı olur. Uçmak, kaçmak, suda yürümek ve benzeri kerametler tasavvufta gündemi meşgul etmez, etmemeli de. Tasavvuf ve tarikatları dinin ihsan kısmını temine çalışan ekoller olarak görmek gerekir. İslam dışı ya da özel statüdeki insanların uğraşı gibi algılamak doğru değildir. Tasavvufa hedefleri açısından bakıldığında dinin gerçek anlamıyla yaşanmasını dert edinmekten başka bir hedefi olmadığı görülecektir. Bu açıdan da kaynakları ve dayanaklarının hep Kur'an ve sünnet olduğunun farkına varılacaktır.

Tasavvuf kalbin kötülüklerden arınmasına ve iyiliklerle bezenmesine çalışır. Çünkü iman ve İslam gerçek anlamda kalple yaşanır. Kalbi iman etmemiş olanın dilinin söylediklerinin önemi yoktur. Yine İslam'ın rükünleri olan namaz, oruç, hac ve zekâtın Allah katında geçerli sayılabilmesi için riya, gösteriş, kibir, uçup gibi manevî hastalıklardan arınmış bir kalple eda edilmiş olması gerekir. Kalbin arınıp itminana ermesi için de zikir şarttır. Zira kalpler ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur. Bu nedenle tarikatlarda günlük virtler verilir ve mürit zikirle meşgul edilir. Böylece hedeflenen kalbin tasfiyesi sağlanır.

KAYNAKLAR

- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali, *Kâtu'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-Mabbûb ve vasfu tarîki'l-mürîdi ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- _____, *el-Münkizü mine'd-dalâl*, Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, t.y.
- Heravî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed, *Menâzili's-sâirîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî 'ilmi't-tasavvuf*, thk. Abdulkerîm el-'Atâ, Dâru Kubâ, Dımeşk, 2000.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, b.y.: Dâru Mektebetü'l-Hayâti, 1986.
- Mevlâna, Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpinarlı, MESGB, İstanbul 1988.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Âdâbu'n-nüfûs*, thk. Adulkâdir Ahmed 'Atâ, Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.
- _____, *Risâletü'l-müsterşidin*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1391/1971.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *et-Tefsîru'l-basît*, Suudi Arabistan: İmam Muhammed b. Su'ûd İslam Üniversitesi, 1430.
- Zerrûk, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs, 'Uddetü'l-mürîdi's-sâdik, thk. Sâdik b. Abdirrahmân, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

ŞEHRİN KİMLİĞİNDE VAKIF GELENEĞİ VE TASAVVUFİ KURUMLAR : (TEKKELER, ZAVİYELER VE TÜRBELER) ÇANKIRI ÖRNEĞİ

Ahmet Cahid HAKSEVER¹

*“Maneviyatın tekâmülî sevgi toplumu
oluşturmak, maddiyatın tekâmülî ise
şehirleri güzelleştirmekdir.”*

Turgut Cansever

Turgut Cansever’in yukarıdaki sözü, insanın kemâlatı ile şehirlerin kimliğinin doğru orantılı gelişimine dair bir vurgudur. Zira şehirlerin fiziki, mimari ve sosyo-kültürel yapılarında dine bağlı değerler sisteminin önemli etkisi vardır. Şehir ve insan ilişkisine yönelik vurgu Farabi’de insanın kemâlatının fazıl şehir ile gerçekleştirilebileceği üzerinedir. Şehir ve insan, birbirinin mütemmim cüz’üdür. Bu sebeple İbn Tufeyl, Hayy b. Yakzan’ın manevî tekâmülüne bireysel bir konum biçerek toplumun dışında tutarken eserin sonunda kahraman, şehirle bütünleşmiştir.²

Tasavvufi ıstılahta şâr-şehir, Medine-i cem‘u’l-cem‘ kabul edilir. Cem‘u’l-cem‘ makamı tasavvufta eşyayı Allah ile müşahede etmek, Allah’ın güç ve kudretinden başka her türlü güç ve kuvvetten berî olmak anlamındadır.³ Bu durum, Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Velî ve Niyâzî-i Mısırî gibi sufilerin mısralarına da yansımıştır. Yunus Emre’nin,

*Bu dünyanın meseli bir ulu şâra benzer
Velî bizim ömrümüz bir tiz bâzâra benzer.*

Hacı Bayram-ı Velî’nin,

*Çalabım bir şâr yaratmış, iki cihan âresinde
Bakacak dâdar görünür ol şârın kenâresinde*

Niyâzî-i Mısırî’nin,

*Var ol hakikat şehrine er anda hakikat sırrına
Dolsun senin de gönlüne derya olup irfan kamu*

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tasavvuf ABD, e-posta: ahmetcahid@hotmail.com

2 Bayram Dalkılıç, “Hacı Bayram-ı Velî’nin ‘Şâr’ Kavramının Yorumlanması Üzerine Düşünceler ve Çözümlemeler”, *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu*, Ankara 2016, c. 2, s. 529-530.

3 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014, s. 98.

dizelerinde şehir, aynı zamanda kalbi ve hakikat mekânını sembolize etmektedir.⁴ İnsanın sembolize edildiği şehir, fertleri ihtiyaçları doğrultusunda dayanıma ve ahlâkî yetkinliğe yönlendirebilirken ondaki özgür irade mutlak anlamda iyiye götürmeyebilir de. Şehir, kötü olan birtakım amaçların elde edilmesi, bireysel çıkarların öncelenmesi gibi bir yapı da ortaya çıkarabilir. Farabi, insanları mutluluğa götüren şehirleri erdemli şehir, mutsuzluğa götürenleri ise “fasık şehir”, “câhil şehir” şeklinde kategorize eder. Farabi'nin bunlar için kullandığı “el-medinetü'l-cahiliyye, el-medinetü'l-fasika, el-medinetü'l-mübeddile” gibi tabirlerin kaynağı, aslında Kuran'da yer alan terimlerdir.⁵

Dolayısıyla bir şehrin silueti, o şehri oluşturan insanların aynasıdır. Şehrin mutluluğa mı yoksa mutsuzluğa mı götürdüğü mimarisine de yansır. Günümüz şehir mimarisine bu zaviyeden yaklaştığımızda, yüksek katlı, dar sokaklı, yeşilden soyutlanmış, birbirinden yirmi santimlik duvarlarla ayrılan ama gönül köprüsü kurulamamış komşuluk ilişkileri o şehri hangi kategoriye yerleştireceğimiz konusunda bile fikir vermektedir. Bu durum aslında mobil ağlarla sağladığımız sanal ilişkilere benzemektedir. Mesafeler yaklaşıp iletişim imkânı arttıkça ironik bir şekilde insanlar arası ilişkiler zayıflamış, insanlar gönül dünyasında birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Kendine, topluma yabancı bireyler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple medeniyetin beşiği olarak şehirleri işaret eden İbn Haldun'un şehirden kastı, herhalde pozitifizmin hâkim kılındığı, insanın öncelenmediği, mananın yitirildiği bir şehir olmasa gerektir. Medeniyet, öncelikle kemalât yolunda ilerleyen bireylerle gerçekleşebilecektir. Sempozyuma ad olan “manevi mimar” kelimesi bu bakımdan çok isabetli bir tercihtir. Eğer günümüz şehir mimarisinden hoşnut değilsen bilelim ki bu, gönül şehrimizle doğrudan alakalıdır ve dünyaya bir medeniyet tasavvuru sunacaksa önce birey olarak kendimizde, sonra çevremizde ve şehrimizde erdemi hâkim kılmamız gerekmektedir.

Şehir ile birlikte kullanılan bir diğer terim medeniyettir. Medeniyet, Arapça, “şehir” anlamındaki “medine” kelimesinden türemiş olup şehirlilik, şehre has yaşam tarzını ifade eden bir kavramdır. Medeni, şehirli, şehre özgü, medeniyet ise şehirlilik, yerleşik hayat, iyi ve müreffeh yaşama anlamındadır.⁶ Terim olarak medeniyet, belirli bir insan topluluğunun belli bir coğrafya ve zamandaki manevi varlıklarını, fikir ve sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerini ve değerlerini ihtiva eden bir kavramdır.

Medeniyet tanımından hareketle İbn Haldun, toplumsal dayanışma duygusu ile hareket eden toplulukların şehirli ve göçebe şeklinde iki ayrı örgütlenme biçimine sahip olduklarını söyler. Göçebe kültüre göre yerleşik kültür, başta eğitim

4 Dalkılıç, “‘Şar’ Kavramının Yorumlanması Üzerine”, *Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, c. 2, ss. 529-530; Cevdet Kılıç, “Farabi ve Hacı Bayram-ı Veli’de Şehir Metaforu”, *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, Ankara 2016, c. 2, s. 559-560.

5 Kılıç, “Farabi ve Hacı Bayram-ı Veli’de Şehir Tasavvuru”, *Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, c. 2, s. 553.

6 Selim Özarlan, “Dinin Osmanlı Şehirlerindeki Yeri ve Dini Kurumlar”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu (25-27 Kasım 2011)*, Çorum Belediyesi Yay., Ankara 2012, s. 173.

imkânlarından yararlanma olmak üzere, belirli bir idare ve otorite altında uyumlu yaşamak çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁷ Bu manada şehirler, içinde doğup serptiği medeniyetlerin görünen yüzüdür. Bir medeniyeti anlayıp kavramanın en kolay yolu, şehirlere nüfuz etmektir.⁸

Yunanca, “güneşin doğduğu yer” anlamındaki Anadolu, en son İslam medeniyetine ev sahipliği yapmıştır. Sahabe döneminde İstanbul’un fethi özlemiyle başlayan akınlar, bu toprakları 11. ve 12. yüzyıldan itibaren kalıcı birer vatan haline getirmiştir. Neredeyse tüm İslam âleminde, tıpkı bir derenin yatağına akması gibi, devrin münevverleri, bilgeleri Anadolu’ya akmıştır.

Horasan erenleriyle başlayıp birlikte yaşama ve hoşgörü bilincinin tüm dünyaya uygulanabilir misallerini sunan bu yolculuğun duraklarından biri Çankırı ve civarıdır. Çankırı’nın Müslümanlarla tanışması Emeviler dönemine kadar götürülebilse de⁹ yurt haline gelmesi, 1074’ten itibaren. Anadolu’da ve tabii Çankırı’da bu tarihten 20. yüzyıla kadar vakıf geleneğinin izlerine rastlanmaktadır.

Vakıf Geleneği

Şehri gönülle buluşturan, başka bir ifadeyle madde ve manânın tekâmülüne katkı sağlayan en önemli enstrümanlardan biri vakıf geleneğidir. Arapça’da vakıf hareketsiz bırakma, tamamen verme anlamları taşımaktadır. Vakıflar, kamusal hayatın düzenlenmesinde, toplumdaki sosyal dengenin sağlanmasında, sınıf çatışmalarının önlenmesinde etkin rol oynamış olup günümüzde sosyal devletlerin icra ettiği birçok hizmeti, tarihte gönüllülük esasına dayalı olarak yürütmüşlerdir.¹⁰

Anadolu ve Balkanlar’ın İslamlaşmasında önemli rol üstlenen vakıf kültüründe, hizmet ulaştırabilmek için hiçbir ön şart aranmamış, dil, din, ırk gözetmeksizin herkes bu imkânlardan yararlanabilmiştir. Kamusal hayatın düzenlenmesi konusunda vakıf temeli üzerine oturan cami, medrese, tekke, zaviye, hastane, han, hamam, köprü, kervansaray, çeşme, su tesisi gibi imarethaneler farklı farklı ihtiyaçları karşılamışlardır. Maddi kaynakların toplumun en üst tabakasındaki kişilerden en alt tabakaya ulaştırılmasıyla aynı zamanda sosyal dengenin sağlanması ve sınıf çatışmalarının önüne geçilmesi mümkün olabilmıştır.¹¹

Çankırı özelindeki vakıflar, zengin faaliyet alanlarıyla statik değil, dinamik bir yapıya sahiptirler. Câmî, mescid, tekke, zâviye, muallimhâne, medrese, dârulhuffâz, dârulhadîs, imâret, kervansaray, dâruşşifâ hizmetlerinin yanında suyolları, su kemerleri, çeşme ve sebiller, yollar, dağ geçitleri, kaldırımlar, aşevleri, namazgâh, kütüphâne,

7 Ahmet Cahid Haksever, “Osmanlı Şehrinin Kültürel Dokusunda Tasavvuf: Çorum Örneği”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu*(25-27 Kasım 2011), Ankara 2012, s. 157.

8 Özarslan, “Dinin Osmanlı Şehirlerindeki Yeri ve Dini Kurumlar”, *Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu*, s. 174.

9 Cahid Aktaş, “Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 45-46.

10 Yemliha Geyikli, “Vakıf Nedir?”, <http://akademikperspektif.com/2014/10/06/bir-vakif-medeniyeti-osmanli/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

11 Aynı eser.

dükkân, misâfirhâne, kuyular, çamaşırhâne, helâ, han, hamam, bedesten, türbe, fakirlere yakacak te'mîni, fakir ve kimsesizlerin cenâze teşyîi, savaş zamanlarında asker, malzeme ve lojistik yardımı gibi pek çok maksatla vakıflar kurulmuştur.

Tebliğ konusu gereği üzerine odaklandığımız tasavvuf kökenli vakıf kuruluşları hakkında Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde 17. yüzyıl itibarıyla Çankırı ve civarında çok sayıda zaviyenin bulunduğunu belirtmektedir.¹² Birey ve toplumun ihtiyaçlar hiyerarşisinden hareketle Çankırı'da vakıfların hemen her alanda etkin olması, şehirleşme ve medenileşme konusunda da bize fikir vermektedir.

Vakıf temelli kuruluşların görünür olduğu alanlardan biri tasavvufi kurumlardır. Çankırı'da etkili olan tarikatlar, temsilcileri ve faaliyet gösterdikleri alanlara gelince...

Çankırı'da Faaliyet Göstermiş Tarikatlar

Çankırı'nın İslamlaşma süreci ve sonrasında kronolojik olarak Yesevilik, Bektaşilik, Kadirilik, Mevlevilik, Halvetîlik ve Nakşbendiliğin katkı sağladığı söylenebilir.

Yesevilik ve Bektâşilik

Ahmet Yesevî'ye nispet edilen bu ekol, kurumlaşmış anlamda tarikatların ilkleri arasında yer almaktadır. Çankırı'da Hoca Ahmet Yesevî'nin talebelerinden olduğu kabul edilen isimler arasında Hacı Murad-ı Velî,¹³ Ali Turabi Baba,¹⁴ Şeyh Kara Mustafa¹⁵ sayılabilir.

Kadirilik

Kadiriliğin Anadolu'da yaygınlaşması Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı ve halifesi Eşrefoğlu Rumi ile gerçekleşmekle birlikte, Kadiriliğin Çankırı'daki kökenleri

12 Firdevs Çetin, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çankırı Sancağı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 96.

13 Hacı Murad-ı Velî, Türkistan'da doğmuştur. Horasan'dan Anadolu'ya İslam'ı yaymak için geldiği, 1187'de Eldivan'ın Seydi köyüne yerleştiği nakledilmektedir. Köy, ismini Hz. Muhammed'in neslinden gelen Hacı Murad-ı Velî'den almaktadır. Kendisi, Seydi köyünde 1207 yılında vefat etmiştir. Hacı Murad-ı Velî'nin Pir Ali Çelebi, Elvan Seydi ve Abdul Gaffar Çelebi adında üç oğlu ve ismi tespit edilemeyen kızı, kendisinden sonra da tarikatın faaliyetlerinin devam ettiğini göstermektedir. Aktaş, "Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 47-48.

14 Hoca Ahmet Yesevî'nin Anadolu'ya sancakla gönderdiği Horasan erenlerinden bir diğeri olduğu nakledilmektedir. O da Hacı Murad-ı Velî gibi Hz. Peygamberin soyundan gelmektedir. Ali Turabi Baba'nın kabri, kendi kurduğu bir yerleşim birimi olan Şabanözü-Mart Köyü sınırları içindedir. Ali Turabi Baba'nın Bektaşilikten de icazeti bulunduğu nakledilmekte olup kendisine atfedilen şüirleri vardır. Günümüzde her yıl adına anma etkinlikleri düzenlenmektedir. Aktaş, agm, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 48.

15 Anadolu'da faaliyet gösteren 15. yüzyıl sufilerinden olup türbesi, Ankara yolu üzerinde Konak köyündedir. 1447 yılında hayatta olduğu İstanbul'un fethi sonrası tahsilini tamamlayıp Çankırı'ya geldiği nakledilmektedir. Yesevi geleneğinden olup Bektaşilikten icazetlidir. Konak köyü civarında vakfettiği geniş arazilerle eğitim ve sosyal hizmet faaliyetleri yürütmüştür. Aktaş, agm, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 48.

çok daha öncesine ulaşır. Abdülkadir Geylani (1077-1167)'nin sağlığında icazet verdiği 13 halifesinden biri olan Türkistan doğumlu Şeyh Ali el-Bekâ bu topraklarda faaliyet yürütmüştür.¹⁶ Horasan'dan gelen Hacı Hamza Sultan,¹⁷ Kadiriliğin sadece Çankırı'da değil Anadolu'daki ilk temsilcileri arasında sayılabilir. Bir kurumun başarı göstergelerinden biri, sürekliliğidir. Bu manada Kadirilik, 20. yüzyıla kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁸

Mevlevilik

Yesevilik, Bektaşilik ve Kadirilik gibi teşekkül döneminden itibaren Çankırı'da faaliyet gösteren tarikatlardan bir diğeri de Mevlevîlik'tir.

Sultan Veled'le (ö. 712/1312) birlikte Mevlevîliğin teşkilat yapısı şekillenmiş, başka şehirlerde zaviyeler açılmaya başlanmış, Ulu Ârif Çelebi'yle de (ö. 720/1320) bu açılım ivme kazanmıştır. O dönemde açılan şubelerden biri de Çankırı Mevlevihanesi'dir. Mevlevihane, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar yaklaşık altı yüz sene Çankırı'da faaliyet göstermiştir.¹⁹

Çankırı Mevlevîhânesi'nin ilk nüvesini, Cemâleddin Ferruh'un (ö. 640/1242), 633/1235'te yaptırdığı Dâru'ş-Şifa oluşturmaktadır. Bina, 640/1242 yılında Dâru'l-Hadis işlevi üstlenirken türbe de ilâve edilmiştir.²⁰ Dâru'ş-Şifa, zamanla fonksiyonunu yitirerek yıkılmış ancak Dâru'l-Hadis ve türbe sağlam vaziyette kalmıştır.²¹ Geride kalan yapılar sonradan ilâvelerle yerini Mevlevîhâne'ye bırakmıştır.²² Mevlevî zâviyesinin tarihiyle ilgili resmî kayıtlar 1530 yılına kadar ulaşmaktadır.²³

16 Türbesi, Ilgaz'ın Yerkuyu köyündedir. Aktaş, agm, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 48.

17 1420-1500 yılları arasında yaşadığı Horasan'dan gelip önce İstanbul'a, medrese tahsili sonrası Atkaracalar mevkiine yerleştiği nakledilmektedir. Atkaracalar'da bir medrese inşa etmiş, ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Türbesi günümüzde Atkaracalar ilçesine 3 km mesafede, Dumanlı Dağlarının eteğindedir. Osmanlı'nın son dönem Kadiri temsilcilerinden Mehmet Nuri Efendi'nin Haziran 1906 da bu türbeyi ziyaret ettiği, Hamza Sultan'ın türbesinde Kadiri tarikatına has külahının bulunduğunu belirtir. Aktaş, agm, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 48.

18 Osmanlı'nın son yüzyılında faaliyet gösteren Şeyhoğlu Mehmet Nuri Efendi, Şeyh Ali el-Bekâ'nın türbesinin bulunduğu Ilgaz'a 3 km mesafedeki Yerkuyu köyünde, 1878'de dünyaya gelmiştir. Babası yine bir Kadiri temsilcisi olan Şeyh Abdullah Efendi'dir. Atkaracalar Hamidiye Medresesinde eğitim görmüştür. Şairlik yönü de bulunmakta olup yazdığı nefeslerden bahsedilir. Aktaş, agm, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 48-49.

19 Ahmet Cahid Haksever, "Çankırı'da Mevleviler ve Mesnevihanlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, c. 11, sayı 22, ss. 29-30.

20 Bk. Konya Mevlana Müzesi Arşivi 70/46; Yılmaz Önge, "Çankırı Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 5, Ankara 1962, s. 251-253; *Çankırı İl Yıllığı 1973*, s. 61; Feridun Ata, *Çankırı Mevlevîhânesi (Konya Mevlana Müzesi Arşivi'nde 69-70 nolu Zarflardaki Belgelere Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995, ss. 9-11, 16-17; Hacı Şeyhoğlu Hasan Üçok, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*, ed.: Ali Birinci, Okuyan Adam Yay., Ankara 2002, s. 121; Haksever, agm, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, c. 11, sayı 22, s. 30.

21 Önge, agm, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 5, s. 251; Bengisu Kolcu, *Çankırı Türbeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, ss. 96-97; Ata, *age*, s. 9.

22 Bk. KMMA 69/1; Önge, agm, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 5, s. 252; Kolcu, *age*, ss. 96-97; Ata, *age*, ss. 8, 39, 53.

23 Bk. KMMA, 69-70 no'lu zarflar; Hakkı Duran, "Kasım Beğ ve Çankırı Mevlevîhânesi", <http://www.sosyalci.org>, (Erişim Tarihi: 05.02.2012); Ata, *age*, s. 35; İsmail Yıldız, *XVIII. Yüzyılın İlk*

Mevlevî postnişinlerin kısm-ı ekserisi, aynı zamanda medresede de müderristirler. Bünyesinde barındırdığı medrese yanında, *Mesnevî* şerh edilen, *Delâil-i Hayrat* okunan zâviyede, sırf semâ âyini için bile sâzendenin bulunması, zâviyenin eğitim, sanat ve kültür alanında Çankırı'ya katkısı konusunda fikir vermektedir.

Çankırı'da Mevlevîlik, Konya'daki Merkez tekkeye bağlı temsilcileriyle sınırlı değildir. Bir diğer Mevlevî kolu, Üveysî silsileden gelen Çerkeşli Mehmed Hilmi Efendi'dir. Nakşî icazeti de olan Mehmed Hilmi Efendi, şehirde Mesnevîhanlık geleneğini başlatmasıyla da dikkat çeker.²⁴

Eğitim, sanat ve kültürel düzeyi görece yüksek bir kesime hitab eden Mevlevîlik zor dönemlerde de görev üstlenmiştir. Balkan Savaşlarında orduya moral-motivasyon ve maddi destek sağlama konusunda Konya'daki merkez tekkenin çağrısına ilk olumlu tepki, Çankırı Mevlevîhanesi'nden gelmiştir.²⁵

Halvetîlik

Yahya Şirvani ile kurumsallaşmış halifeleri vasıtasıyla yayılan Halvetîk, Habib-i Karamanî'nin II. Bayezid'le münasebetinin de katkısıyla 15. asırdan itibaren Osmanlı'da etkinliğini artırmış bir tarikattır. Halvetîlik, Çankırı ve çevresinde de etkili olmuş hattâ silsilesi Şeyh Şaban-ı Velî'ye ulaşan ve Mustafa Efendi (ö. 1814)'ye nisbet edilen kol, doğup büyüdüğü yer olan Çerkeş'e nispetle Çerkeşîlik diye anılmaya başlanmıştır. Çerkeş'teki dergâhı dışında İstanbul, Ankara, Kastamonu, Bolu ve Yozgat'ta da Mustafa Efendi'den sonra bu kol faaliyetlerini devam etmiştir. Mustafa Efendi'nin II. Mahmut döneminde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili sultanın sorularına cevap mahiyetinde yazdığı *Risâle fî tabkâki't-tasavvuf* adlı eseri,²⁶ Çankırı civarında faaliyet gösteren tarikat temsilcilerinin ilmi seviyesi konusunda da önemli bir referanstır.

Nakşbendîlik

Nakşbendîliğin Çankırı'daki izleri özellikle son iki yüz yılda yoğunlaşmaktadır. Tarikatın şehirdeki görünürlüğü geç olmakla birlikte vakıf hizmetlerinden özellikle eğitim alanında faaliyet yürüttükleri söylenebilir. Şehirdeki kimi Nakşî temsilcileri içinde Mevlevîlikten icazeti olanların bulunması, bu isimlerin aynı zamanda Mesnevîhanlık geleneğini başlatıp sürdürmeleri de dikkat çekicidir. Çerkeşli Mehmed Hilmi Efendi, onun halifelerinden Ali Enver, Astarlızâde, Ahmed Mecbur, Müftü Atâ Efendi²⁷ gibi isimler Çankırı'da faaliyet gösteren Nakşbendî temsilcilerindedir.

ve Son Çeyreğinde Çankırı (Şer'îye Sicillerine Dayalı Bir Karşılaştırma Denemesi), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, ss. 53-54, 56; Ahmet Kankal, *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2009, s. 201, 208

24 Haksever, agm, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, c. 11, sayı 22, s. 41.

25 Fahrettin Coşkuner, "Çankırı Mevlevîhanesi", Uluslararası Mevlana ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri II, Urfa 2007, s. 381; Ayr. Bk. Nuri Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhaneciler, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 5, 34-35.

26 Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 135-145.

27 Ahmet Talât, *Çankırı Şairleri*, Çankırı Matbaası, Çankırı 1930, s. 104; Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal

Diğer Tekke, Zâviye ve Türbeler

Çankırı'da bunların dışında el değiştirmiş, tarikat vasfını yitirmiş ya da belli bir tarikata aidiyeti bulunmayıp da temel kuruluş ilkesi doğrultusunda faaliyet yürüten zaviyeler de bulunmaktadır. Örneğin Daru's-Siyade Tekkesi, temelde Hz. Peygamber'in neslinden gelenlerin sorunlarını çözmek amacıyla vakfedilmiş bir tekkedir. Ehl-i Beyt sevgisi Sünni düşüncede de önemli bir yere sahiptir. Zaviye, işlevleri açısından sadece Ehl-i Beyt'in değil, ticari hayatın düzenlendiği ahî teşkilatlanmasına da ev sahipliği yapmıştır. Hz. Peygamber neslinden gelen Seyyid ve Şerif'lerin müşküllerine çözüm aranması; Yolcuları, ziyaretçileri tanımlayan bir tabir olan "âyende ve revende"nin kısa süreli konaklama ve gıda ihtiyaçlarının giderilmesi; Ticari hayatta kalite, güven ve istikrarın sağlanması; Sultan Süleyman Camii vakfından olması hasebiyle müştemilatında yer alan dükkân kiralardan vakfa gelir temini ve takibi²⁸ tekkenin diğer görevleri arasındadır.

Çankırı ve çevresinde hayatın ihtiyaç duyulan alanlarında faaliyet gösteren tasavvufi teşekküller elbette bunlarla sınırlı değildir. Günümüze kadar ulaşamayan, kitabesi, vakıf senedi bulunmayan teşekküller de ilave edildiğinde şehirde, medeniyette bu kurumların ne denli etkili oldukları ortaya çıkacaktır. Çankırı özelinde vakıflar aracılığıyla faaliyet yürüten tasavvufi kurumların medenileşme açısından görünür hale geldiği en önemli alanlardan biri yerleşik kültüre geçiştir.

Yerleşik Hayata Geçişte Tasavvufi Kurumlar

Süleyman Şah'ın 1075 yılında İznik'i fethedip Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelini atmasının peşi sıra, onun komutanlarından Karatekin Bey Çankırı ve Kastamonu'yu fethetmiştir. Sonrasında Çankırı ve çevresini yerleşik kültüre geçiş arayışındaki Türkmenler yurt edinmişlerdir.²⁹

Anadolu'da yerleşik hayata geçişte dini kurum ve kuruluşlar arasında yer alan cami, tekke, türbe, daru's-şifa gibi mimari eserler, şehirleşmede dinin etkisinin tezahürüdür. Bu tür kurumlar, yerine getirdikleri sosyal, siyasi ve iktisadi görevler yanında ahlâkî eğitimi de hayatın her alanına yaymışlardır.

Bölgede, 12. ve 13. asırlarda göçebelikten yerleşik kültüre geçişte tasavvufi şahsiyetler aktif rol almışlardır. Seyyid Hacı Ali Turabi, Seyyid Hacı Murad-ı Veli, Mehmed Abdal, Cabbar Baba gibi isimler dışında Çankırı ve civarında tespit edebildiğimiz yetmiş civarında tekke, zaviye ve türbe adları son dönemlerde verilmiş meşhur mutasavvıf isimleri hariç, günümüze kadar ulaşan tasavvuf kökenli yirmi

Üçok, *Görüüp İşittiklerim*, edit.: Ali Birinci, Okuyan Adam Yay., Anka-ra 2002, s. 16; Sezai Küçük, *Mevlânî'nin Son Yüzyılı*, İstanbul 2007, ss. 251-252; Mustafa Aşkar, *Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi*, İstanbul 2005, ss. 26, 31-35, 102-107; Haksever, agm, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, c. 11, sayı 22, ss. 41-42

28 Yüksel Arslan, "Çankırı Daru's-siyade Zaviyesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2007, ss. 43-44.

29 Aktaş, "Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2011/2, s. 46.

civarında mahalle, köy ve kasaba ismi vardır.³⁰

Seydi, Kutluşar, Karahacı, Kızılibrik, Şabanözü, Yukarı Emirler, İmam Hüseyin, Dedeler, Akbaşlu, Akhasan, Aliözü, Hacılar, gibi köy, kasaba ve belde isimleri yerleşik kültüre geçiş ve bölgenin İslamlaşma süreci açısından önemli referanslar sunmaktadır. Çeşitli sebeplerle ismi değişen ya da günümüze kadar ulaşmayan (Hacılar, Akhasan, Aliözü, Şeyh Doğan, Abdullar, Ahiler, Eskisofular, Seyyid Ali Turabi'nin kurduğu Mart köyleri; Hoca Kasım, Perdedar Gazi, Şeyh Osman, Şeyh Hünkâr Hacı Bahaeddin mahallesi gibi) belde adları da ilave edildiğinde,³¹ tasavvufi şahsiyetlerin bölgenin İslamlaşma sürecine katkısı daha da netleşecektir.

Yurt edinilen coğrafi bölgenin kaç kişinin istihdamına uygun olduğu, hangi alanlarda ne tür faaliyetlerde bulunulacağını tespiti, yerleşim birimlerinin inşası, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmetler genelde vakıf temelli tüm kuruluşların, özelde ise tekke ve zaviyelerin faaliyet alanına girmektedir. İslam'ın herhangi bir din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin insanlara hizmet anlayışı onun tabiatla barış, uyum, denge, istikrar ve tabiata saygısının tabii bir tezahürü olup şehrin insani çehresi, fiziki özelliklerine de yansımıştır.³² Horasan erenleri, oluşturdukları kurumlarla yerleşik kültür yanında dini kimliğe de tesir etmiş, ilerleyen yüzyıllarda bu tesir, onların vefatları sonrası türbeleri ve diğer tarikatların da faaliyetleriyle devamlılık sağlamıştır.

Eğitim ve Dini Düşünce

Tasavvufi kurumların medeniyet inşasında aktif rol aldığı alanlardan biri eğitimdir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan taş baskı ve el yazma kitapların yaklaşık yüzde yetmişinin, kapatılan tekke ve zaviyelerden getirilmiş olması, bu kurumların manevi eğitim yanında zahiri eğitim görevi de ihdas ettikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Benzer durum Çankırı'daki tekke ve zâviyeler için de geçerlidir. Çankırı'da Selçuklu devri eserlerinden Bimarhanenin, bazı tadilat ile Daru'l-hadis ve sonrasında Mevlevihane olarak kullanılması, bu tür mimari yapıların çok fonksiyonlu icra edildiği yönündeki tespiti desteklemektedir.

Mevlevihane'de sadece manevi değil, zahiri eğitimin de verilmesi yönünde vakfedilmesi, hastalaların tedavisi,³³ sanat ve kültür alanındaki katkıları, aslında devrin bilim adamlarındaki zahir-batın, madde-mana birlikteliğinin, bunların birbirinin alternatifi olmadığı düşüncesini göstermesi açısından önemlidir.

Mevlana'nın etkisi Çankırı'da sadece tarikatı değil, eserleriyle de kendinden söz ettirir. Mesnevihanlık uygulaması, tarikatlar arası etkileşim ve anlayışı da misal

30 Coşkun Kökel, Mehmet Ersal, "Çankırı İlindeki Alevi Köyleri Hakkında", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî*, 2008-48, s. 13.

31 Mehmet Ersal, "Çankırı İlindeki Alevi Köyleri Hakkında", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî*, 2008-48, s. 14, 25-27, 46; Yüksel Aslan, "XIX. Yüzyıl Tahrirlerine Göre Çerkes", *Çankırı Araştırmaları*: www.cansaati.org (Erişim: 24 Mart 2017), ss. 3-5.

32 Mustafa Armağan, "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", *Muhafazakâr Düşünce*, yıl 6, sayı 23, 2010, s. 132.

33 Feridun Ata, "Mevlana Müzesi'ndeki Arşiv Belgeleri Işığında Çankırı Mevlevihanesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, yıl 1, sayı 1, Ağustos 2006, s. 38-40.

gösterilebilir. Zira Mesnevihanlar arasında Mevlevilik kadar Nakşbendiliğe müntesip olanlar da bulunmaktadır. Hemen her eğitim seviyesine hitab edecek tarzda, haftanın belli günlerinde cami, medrese ve tekkelerde Mesnevihanlık geleneği Çankırı'da muhafaza edilmiştir.

Yapraklı İlçesi Yukarı Mahalle'de yer alan ve halk arasında türbe diye bilinen yapı, yirmi sekiz hücre ve bir kütüphanesiyle aynı zamanda medrese görevi de icra etmiş olup arşiv kayıtlarında “Fethiye Medresesi” adıyla da anılmaktadır.³⁴ Bu tür kurum ve yapılar kimliğin inşası, kültürü muhafaza ve medeniyet tasavvuru oluşururken zor zamanlarda doğru ve yerinde hareketin, koordinasyonun da imkânını sunmaktadır. Osmanlı'nın son yüzyılında cereyan eden savaşlarda tasavvufi kurumların moral, motivasyon, maddi yardım ve insan gücü teminindeki aktif rolleri, kimlik ve medeniyet inşası çerçevesinde değerlendirilebilecek mevzulardır.

Aile Yapısı ve Mimariye Tesiri

Tasavvufi kurumlar, buldukları bölgeye etki ettiği kadar etkilenmiştir de... Tekke, zaviye ve sair mahallerde avlulu haremlik kısmı, İslam'ın getirdiği hayat anlayışının tabii bir sonucudur. Mahremiyet algısı ve kadının belirli kişiler dışındaki erkeklerle bir arada bulunmaması, ev içindeki kıyafetle avluda da dolaşması ailenin özel hayatının teşhir edilme kaygısının tabii bir sonucu olup Müslüman coğrafyada örneği balkon yerine cumba tercihi bile bu düşüncenin bir ürünüdür.

İnşa edilen binalar, şehrin mimarisi, kullanılan malzemeler, merdivenler, kapılar, duvarlardaki taş işçiliği örnekleri yapıldıkları dönemin karakteristik özelliklerini taşımaktadır.³⁵ Tekke ve zâviyelerin mimarisinde estetiğin, fayda ve fonksiyonluktan sonra yer aldığı söylenebilir.

Ticaret

Ticaret, Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Çankırı'da da Ahi zaviyelerinin faaliyet alanı içine girmektedir. Ahî zaviyeleri şehir, kırsal ve göçebe yerleşim birimleri arası ham madde ve temel ihtiyaçların temini görevi yanında ahlâk eğitiminin verildiği yerlerdir.

Yeni fethedilen bölgelerde zanaat ve ticaretin yerli Hristiyan halkın inhisarına bırakılmayıp Müslümanların da bu tür faaliyetler içinde söz sahibi olmasında Ahi zaviyeleri, tarihte önemli görevler üstlenmişlerdir. Ticaret ve zanaat erbabından istenilen standartlar, kalitenin korunmasını sağlarken haksız rekabetin de önüne geçmiştir. Daru's-Siyâde Tekkesi, kuruluşundan itibaren sadece Ehl-i Beyt'e mensup olanların sorunlarıyla değil, ticari hayatta kalite, rekabet ve istikrar açısından da işlevler üstlenmiştir. Herhangi bir tarıkata ait olsun ya da olmasın gelir seviyesine göre zaviyelerin üstlendikleri görevlerden biri de âyende ve revendenin, fakir, muhtaç ve yoksulların gözetilmesi, barındırılması, doğal afetlerde yaralarının sarılmasıdır.

Sonuç

34 Arslan, “Çankırı Daru's-siyade Zaviyesi”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2007, s. 46.

35 Ata, “Mevlana Müzesi'ndeki Arşiv Belgeleri Işığında Çankırı Mevlevihanesi”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, yıl 1, sayı 1, Ağustos 2006, s. 38.

Şehir tarihi üzerine çalışmalar, kültürel kimliği muhafaza kadar makro tarihe veri temini açısından da önemi haizdir. Anadolu'nun, yurt edinildiği 11. asırdan itibaren faaliyet gösteren zâviyelerin bölgede güvenliğin sağlanması, yolcuların, misafirlerin doyurulması, barındırılması gibi sosyal işlevler yanında eğitim, kültür, sanat ve ticarete aktif rol aldıkları görülmektedir. Bu manada tasavvufi kurumlar, bireyin ve toplumun ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan hemen tüm alanlarda, faaliyet göstermişlerdir. Bu görevleri icra ederken herhangi bir din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmemeleri, toplumsal barış ve huzurun sağlanması açısından önemli bir husustur.

Vakıf sistemine dayalı tekke ve zaviyeler şehir, kasaba ve köylerin teşekkülünde, büyümesinde, bayındır hale getirilmesinde büyük rol oynamıştır. Cami, tekke, zaviye gibi kurumların şehrin en muteber yerlerinde yer alması, bu kurumların kıymetli arsalar üzerine kurulmasının değil, henüz yerleşim birimi yok iken ilkin bu müesseselerin teşekkül etmesinin neticesidir.

Vakıf kültürünün canlandırılması, günümüzde daha da görünür hale gelen pragmatist ve menfaatçi bir anlayışla sadece kazanmayı ve servet edinmeyi hedefleyen düşünce dünyasına karşı merhamet ve insaniyeti öne çıkartan anlayışın hâkim kılınmasında alternatif oluşturabilir.

Vakıf temeli üzerine kurulan tekkelerin, zâviyelerin temsilcileri faaliyetlerini yürütürken hedef kitleleri de farklılık arz eder. Örneğin Yesevi ve Bektaşî temsilcileri daha ziyade kırsal kesimde faaliyetlerini yoğunlaştırırken Mevlevîler ile Nakşibendîler daha ziyade büyük yerleşim yerlerinde görev icra etmişlerdir.

Ticareti, ahlâkî eğitimin bir aracı ve ibadetin temel şartlarından birinin helal rızık olduğu telakkisiyle hareket eden ahî zaviyeleri bilgi, görgü ve ahlâk yönünden eğitilmiş, kalifiye eleman yetiştirme görevini üstlenmiştir. Zanaat ve ticaretin yerleşik gayr-i müslim halkın inhisarına bırakılmaması, ürünlerde kalite ve standardın korunması, ihtiyaç sahipleri için orta sandığının oluşturulması, fakirlerin, yolcuların doyurulup barındırılması, iktisadi kalkınmanın olmazsa olmazı konumundaki güvenliğin sağlanması, göçebelere yeni tarım arazilerinin açılarak onların yerleşik hayata adapte edilmeleri, kuyular, sulama kanalları, değirmen vb. inşası, kent merkezlerinin ham madde ihtiyaçlarının sağlanması gibi hususlar, tarih boyunca Ahilerin icra ettikleri görevler arasında yer almaktadır.

Görüldüğü üzere din, kültürü şekillendiren en önemli unsurlardan biri olup dini kurumlar, o toplumun aslında kültürünün bir tezahürüdür. Kültür, insanı, diğer canlılardan ayıran yaşama biçimi, insana özgü bilgi, inanç ve davranışlar bütünüdür. Başka bir ifadeyle toplumsal hayatın dil, düşünce, gelenek, görenek, semboller, kurumlar, kanunlar, sanat eserleri maddi ve manevi ürünlerdir. Dolayısıyla dini ve onun kurumlarını unutan birey ve toplumlar sadece bir kültür unsurunu unutup öğrenmemekle kalmaz, diğer kültürlerin tesiri altında kalarak kendi kimliğini de unutabilir.

Şehrin eğitim, kültür, sanat, edebiyat, ticaret, siyaset gibi geniş bir sosyo-kültürel mirasa sahip olduğu tarihi dokumuzun korunamaması günümüzde sıkça karşılaştığımız üzücü bir durumdur. Bakımsızlık sonucu yıkılması, vakıf malı olmasına rağmen kişilere satılması, el konulması gibi hadiseler bu mirasın yavaş yavaş

kaybolmasına sebebiyet vermektedir. Aslında yerleşik kültürün temel ihtiyaçlarının halen kısa vadeli projelerle giderilmeye çalışılması, bunun için tarihi dokunun kaybolmasına göz yumulması, şehrin mimarisi kadar yetişen neslin manevi eğitiminin de ihmalinin hazin bir sonucudur.

Aslen Çankırlı olan ve içinde bulunduğu fikir buhranından Mevlana'nın Mesnevisi ile kurtulduğunu söyleyen Ferid Kam, şehrin kimliği ile bireyin kimliğinin iribatına dair, “milletlerin şahsiyetleri ani olarak hâsıl olmuş değildir” der. Bu şahsiyet ona göre, mazinin derinliklerinden intikal edip gelen umumi bir mirastır. Milletlerin şahsiyetleri, daima geçmişteki devirlere has olan halleri ve tavırları' birlikte getirir. O da geçmişlerin özelliklerini o milletin benimsenmesi neticesini doğurur. Bu bakımdan bir milletin kendi kimliğinin başkalarının kimliği içinde erimesine rıza göstermesi ahmaklıktır. Buna rıza gösteren bir millet, hâkim başka bir kişiliğe teslim olmuş demektir. Mesela bir Müslüman, bir Osmanlı, bütün maddi ve manevi hayatını bir Avrupalının hayat tarzına uydurursa, medenileşmiş olmaz; ama Avrupalıya bir Avrupalı daha ilave etmiş olur.³⁶ Diğer bir ifadeyle kimlik, mazinin derinliklerinden günümüze intikal eden bir mirastır. Kendi kimliğinin, başka kimlikler içinde erimesine izin vermeyen, erdemli davranışı ilke edinen bireylerden medine-i fazılâya, oradan da günümüzün anlam arayışındaki insanına bir medeniyet tasavvuru sunabilme temennisiyle hepinize saygılar sunuyorum.

Kaynakça

Ahmet Cahid Haksever, “Osmanlı Şehrinin Kültürel Dokusunda Tasavvuf: Çorum Örneği”, Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu(25-27 Kasım 2011), Ankara 2012.

Ahmet Cahid Haksever, “Çankırı'da Mevleviler ve Mesnevihanlar”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/2, c. 11, sayı 22.

Ahmet Kankal, XVI. Yüzyılda Çankırı, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2009.

Ahmet Talât, Çankırı Şairleri, Çankırı Matbaası, Çankırı 1930.

Bayram Dalkılıç, “Hacı Bayram-ı Velî'nin ‘Şar’ Kavramının Yorumlanması Üzerine Düşünceler ve Çözümlemeler”, Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu, Ankara 2016.

Bengisu Kolcu, Çankırı Türbeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Cahid Aktaş, “Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış”, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Aralık 2011/2.

Cevdet Kılıç, “Farabi ve Hacı Bayram-ı Velî'de Şehir Metaforu”, Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu, Ankara 2016, c. 2.

Coşkun Kökel, Mehmet Ersal, “Çankırı İlindeki Alevi Köyleri Hakkında”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî, 2008-48.

Çankırı İl Yıllığı 1973.

36 Süleyman Hayri Bolay, “Çankırı'dan Felsefeye: Ferid Kam, Hayatı, Eserleri ve Başlıca Fikirleri”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2007, s. 164.

Ethem Cebecioğlu, 'Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Otto Yay., Ankara 2014.

Fahrettin Coşkuner, "Çankırı Mevlevihanesi", Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri II, Urfa 2007.

Feridun Ata, Çankırı Mevlevîhânesi (Konya Mevlana Müzesi Arşivi'nde 69-70 nolu Zarflardaki Belgelere Göre), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.

Feridun Ata, "Mevlana Müzesi'ndeki Arşiv Belgeleri Işığında Çankırı Mevlevihanesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, yıl 1, sayı 1, Ağustos 2006.

Firdevs Çetin, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çankırı Sancağı", Çankırı Araştırmaları Dergisi, Aralık 2011/2.

Hacı Şeyhoğlu Hasan Üçok, Çankırı Tarih ve Halkiyatı, ed.: Ali Birinci, Okuyan Adam Yay., Ankara 2002.

Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal Üçok, Görüp İştittiklerim, edit.: Ali Birinci, Okuyan Adam Yay., Ankara 2002.

Hakkı Duran, "Kasım Beğ ve Çankırı Mevlevîhânesi", <http://www.sosyalci.org>, (Erişim Tarihi: 05.02.2012).

Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 135-145.

İsmail Yıldız, XVIII. Yüzyılın İlk ve Son Çeyreğinde Çankırı (Şer'îye Sicillerine Dayalı Bir Karşılaştırma Denemesi), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Mustafa Armağan, "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", Muhafazakâr Düşünce, yıl 6, sayı 23, 2010.

Mustafa Aşkar, Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi, İstanbul 2005.

Selim Özarslan, "Dinin Osmanlı Şehirlerindeki Yeri ve Dini Kurumlar", Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu (25-27 Kasım 2011), Çorum Belediyesi Yay., Ankara 2012.

Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, İstanbul 2007.

Süleyman Hayri Bolay, "Çankırı'dan Felsefeye: Ferid Kam, Hayatı, Eserleri ve Başlıca Fikirleri", Çankırı Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2007.

Yemliha GEYİKLİ, "Vakıf Nedir?", <http://akademikperspektif.com/2014/10/06/bir-vakif-medeniyeti-osmanli/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

Yılmaz Önge, "Çankırı Darüşşifası", Vakıflar Dergisi, sayı: 5, Ankara 1962.

Yüksel Arslan, "Çankırı Daru's-siyade Zaviyesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2007.

Yüksel Arslan, "XIX. Yüzyıl Tahrirlerine Göre Çerkeş", Çankırı Araştırmaları: www.cansaati.org (Erişim: 24 Mart 2017).

PİR-İ SÂNİ SEYYİD MUSTAFA ÇERKEŞİ EFENDİ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE ZÂHİR-BÂTİN DENGESİ

Zahir-Batin Balance in the Thought of Piri Sâni Sayyid Mustafa

Cherkeshi Efendi

İbrahim İŞİTAN¹

Özet

Halvetiyye Tarikatı'nın Şa'bâniyye kolunun ikinci piri olarak kabul edilen Mustafa Çerkeşî Efendi (ö. 1224/1809 veya 1229/1814) devrin sultanı II. Mahmud'un ulema ve meşâyih arasındaki ihtilaflar konusunda görüş istemesi üzerine *'Risale fi Tahkiki't Tasavvuf'* adlı risalesini kaleme almıştır. Sûfimiz bu küçük çaplı fakat anlamlı risalesinde zâhir-bâtın dengesini iyi bir şekilde kurmuş ve benzer gibi anlaşılabilir durumların birbirilerinden farklı olduğunu da veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Sûfî geleneğin bâtinî bir ilim olarak zâhirî ilim olan şeriat bilgisinin zıddına bir yorum geliştirmedigini vurgulayarak şeriat-tarikat dengesinin ve birlikteliğinin altını çizmiştir. Biz de bu tebliğimizde Mustafa Çerkeşî Efendi'nin söz konusu bu risalesi çerçevesinde zâhir-bâtın dengesi üzerine duracağız ve sûfîlerin ürettikleri bilgiyle ulemanın ürettiği bilgi arasında hakikatte bir zıtlığın olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye, Melâmetiyye, Mustafa Çerkeşî Efendi, Şa'bâniyye, Tecellî, Zâhir-Bâtın.

Abstract

Mustafa Cherkeshi Efendi (d. 1224/1809 or dated 1229/1814), the second pir of the Shabaniyya branch of the Halvetiyye Tariqah, received a treatise called *'Risale fi Tahkiki't Tasavvuf'* upon the request of Mahmud II an opinion about disputes between ulema and meshayih. In this small but meaningful treatise, our Sufi established zahir-batin balance efficiently and revealed briefly that things which appear like one another are different from one another. He underlined the balance of Shariah-Tariqah and their unity emphasizing that the Sufi tradition as an internal knowledge did not develop an interpretation opposite to the knowledge of Shariah which is external knowledge. In this paper, we will dwell on the balance of the mind and body within the framework of Mustafa Cherkeshi Efendi's work and try to show that there is no real opposition between the knowledge produced by Sufis and the knowledge produced by ulema.

1 Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta:ibrahimisitan@hotmail.com

Keywords: Halvetiyya, Melamiyya, Mustafa Cherkeshi Efendi, Shabaniyye, Tacelli, Zahir-Batin.

Giriş

İslam dininin yaşam ve düşünce yöntemlerinden biri olan tasavvuf, ilk dönemden itibaren meşruiyet problemi yaşamış, dış inanç ve kültürlerin etkisi altında kaldığı konusu üzerine durulmuş ve ayrıca mistik/bâtinî boyutu nedeniyle zaman zaman da dinin temel prensiplerinden sapma suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır.² Bu nedenle ulema ile sûfiler arasında bazı problemler klasik dönemlerden itibaren günümüze kadar gelmiş ve her dönemde farklı şekillerde ortaya çıkmış ve Müslüman toplumlarda çeşitli fikrî ve sosyal çatışmalara ve dolayısıyla ayrılıklara da yol açmıştır.³ Tevhid ilkesi etrafında bütünleşme zorunluluğu olan Müslümanların fikir ve yöntem ayrılıkları nedeniyle ayrışmaları ve birbirlerini ötekileştirmeleri zaman zaman içtimaî dengeyi de bozmuş ve sosyal planda ayrılıkların grupsal çatışmaların meydana gelmesine neden olmuştur.⁴

İslam dininin zâhirî ve bâtinî boyutlarındaki dinî hüküm ve kuralları belirlemek ve bu konuda muhtemel sapmaları önlemek amacıyla bilgi üreten Müslüman ilim ve fikir adamları, ilk dönemlerden itibaren çeşitli dinî ilimlerin oluşmasına ve fikirlerin gelişmesine vesile olmuş ve bu ilimlerin metot ve uygulamalarını ortaya koyarak itikadî, amelî ve ahlâkî anlamda birçok eser kaleme alınmıştır. Bu çerçevede sûfi diye adlandırılan bir zümre de İslam ahlak ve mâneviyatının Hz. Peygamber (sav)'in tarif ettiği şekilde yaşanması konusundaki sıkıntıları gündeme getirerek zühdü/dünyevileşmeye karşı durma hareketini başlatmış, zaman içerisinde değişik anlayış ve uygulamalarıyla ahlak ve mâneviyat ilkelerini ortaya koymaya çalışmıştır.⁵

Böylece dinin hem zâhirî hem de bâtinî konularında birçok itikadî, amelî ve ahlâkî grup ve zümreler, mezhep ve meşrepler ortaya çıkmış ve bu sayede İslam dininin söz konusu olabilecek bütün boyutlarının farklı akım ve anlayışlar çerçevesinde

- 2 Tasavvuf, diğer İslâmî ilimler gibi gelişme süreçleri geçirmiş ve şer'î bir ilim olması konusunda çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Bu konuda yapılan değerlendirmeler hakkında bilgi almak için örnek olarak bk. Abdullah Kartal. (2015). *Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'i ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf*. Bursa: UÜİFD, c. 24, s. 2, s. 149-175.
- 3 Klasik dönemden itibaren sûfilerden bazıları ulema tarafından şiddetle tenkit edilmiş ve hatta ilhadla/sapıklıkla nitelendirilmiştir. Bu durum tarih boyunca devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmış bir problem olarak güncelliğini korumaktadır. Bu konuda klasik dönem için bk. Gerhard Böwering. (2003). *Zulme Uğrayan ve İlbâdla Suçlanan İlk Sûfiler*. Bursa: UÜİFD, çev. Abdurrezzak Tek, c. 12, s. 2, s. 361-384.
- 4 Vahye dayanan ilâhî dinler tevhid ilkesi üzerine kurulu olmasına rağmen, zihinsel ve sosyal planda ayrılıklar ve çatışmalar oluşmuş ve sonuç itibarıyla çeşitli fırka ve mezhepler meydana gelmiştir. Dinlerde ayrılık ve çatışma konusunda bk. Şinasi Gündüz. (2004). *Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kargası*. İstanbul: İÜİFD, s. 9, s. 1-19.
- 5 Sûfî geleneğin oluşumunun zühd hareketiyle başladığı çok sıklıkla vurgulanan bir konudur. Zühd, genel olarak dünyevileşmeye karşı tepki hareketi olarak kabul edilmiş ve değişik şekillerde tasavvuf tarihinde varlığını sürdürmüştür. Bu konuda bilgi almak için bk. Kadir Özköse. (2002). *Zühd ve Sûfilerin Zühdü Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)*. Sivas: CÜİFD, c. 6, s. 1, s. 175-194.

Müslüman toplumlarda yeşermesine yol açmıştır. Her anlayış kendi konusu açısından İslam dininin uygulanmasına ve fikrî planda sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmuş, bununla birlikte parçacı anlama problemi nedeniyle zaman zaman bütünlük bozulmuş, din âlimleri ve dolayısıyla Müslüman topluluklar arasında – yukarıda işaret ettiğimiz gibi – çeşitli tefrika ve çatışmalar oluşmuştur.⁶

Diğer ilâhî dinlerde olduğu gibi tek tanrı inancı/tevhid üzerine kurulu İslam dininin temel ilkeleri göz önüne alındığında, bir yandan teorik bakımdan tevhid inancını korumak diğer yandan ise sosyal planda Müslümanların birliği anlamında tevhibi yani ümmetin birlik ve bütünlüğünü sağlamak zorunluluğu söz konusudur.⁷ Bu çerçeveden bakıldığında, düşünce ve eylem olarak farklı algı ve değerlendirmelere sahip Müslüman zümreler sözü edilen bu iki konudaki farklılıklardan dolayı birlik ve bütünlüğü sağlama konusunda çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle siyasal erkin sözü edilen akım ve anlayışları bir arada tutma gayreti olmayıp, bunlardan birini sosyal ve siyasal planda öne çıkardığında problem daha da büyüme durumuyla karşı karşıya kalmış ve çatışma alanlarının derinleşmesine yol açmıştır.⁸

Müslümanların arasında meydana gelen problem ve çatışmaların arka planında birçok boyutun olduğunu söylemek mümkündür. Bu boyutların en önemlilerinden birinin de dinî algıdaki zâhir-bâtın ilmi/bilgisi konusudur.⁹ İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren dinin yorumlanması konusunda Müslüman bilim adamları arasında farklı metot ve algılamalar olmuş ve bu durum farklı kimlik ve kişiliklerin, mezhep ve meşreplerin oluşmasına yol açmıştır. Bu noktada şu soruyu sormak anlamlı gözükmektedir: *Sözünü ettiğimiz zâhir-bâtın ayrışmasının temel etkenleri nelerdir?* Bu soruya verilebilecek birçok cevap vardır fakat önemine binaen biz iki noktanın üzerine duracağız. Bunlardan biri, İslam dininin kutsal metinleri olan Kuran ve Sünnetin farklı yorumların yapılmasına müsait yapıda olması ve diğeri de bu yorumları yapan şahsiyetlerin farklı kişilik ve eğilimlere sahip olmalarıdır.

Vahyin kaynağı Kuran ve bunu tatbik etme yolunda Hz. Peygamber (sav)'in ortaya koyduğu Sünnet/Uygulama, fikir ve eylem planında düşüncelerin ve olayların

6 Yukarıda ifade ettiğimiz gibi vahye dayalı ilâhî dinler tevhibi gerçekleştirmek için gayret eder fakat buna rağmen din üzerinden sosyal çatışmalar oluşmaktadır. Bu çatışmaların altında fırkalaşmanın ve gruplaşmaların temel etkenlerden biri olduğunu söylemek gerekmektedir. Sosyal çatışma ve din konusunda bilgi almak için bk. Halil Aydınalp. (2010). *Sosyal Çatışma ve Din*. Bursa: UÜİF, c. 19, s. 2. s. 187-215.

7 Tevhid bütün boyutlarda birlik ve beraberliği içermektedir ve bunun karşılığı da tefrika/ayrılık kavramıyla ifade edilmektedir. Buna göre tevhid gerçekleşmediği zaman tefrika kaçınılmaz olur ve tefrika da şirke/dağmıklığa yol açar. Tevhid ve tefrika konusunda bk. Ramazan Altıntaş. (1996). *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika*. Sivas: CÜİFD, y. 1, s. 1, s. 111-121.

8 Kurân-ı Kerim siyasal anlamda birlik ve bütünlüğü önemser ve fıkirsal anlamdaki farklılıkların tefrikaya yol açmaması gerektiğini ısrarla vurgular. Bu konuda bilgi almak için bk. Şükrü Aydın. (2016). *Toplumsal Bölünmeyi Tetikleyen Fırkacı/Mezhepçi Algıya Karşı Kur'ani Önlemler*. Şırnak: ŞÜİFD, c. 7, s. 17, s. 22-52.

9 Sûfî gelenek, dinî ilimleri zâhir ve bâtin olmak üzere iki kısımda ele alır. Metin-zihin ilişkisi çerçevesinde gelişen ve metnin dış anlamı üzerine duran hadis, fıkıh ve kelam gibi ilimlere zâhirî ilimler, naslardaki gizli anlamları ve dinî yaşamın zevk boyutundan elde edilen bilgiye de bâtin ilmi derler (bk. Süleyman Uludağ. (1992). *Bâtın İlmi, D'LA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, s. 188).

farklı boyutlarına vurgu yapmış ve bu vurgular farklı anlayış tarzlarının gelişmesine de yol açmıştır. Kişilik yapılarının ve toplumsal ihtiyaçların farklı olması da yorumlama farklılıklarının daha da gelişmesine neden olmuştur.¹⁰ Böylece sosyal planda farklı kimliklerin meydana gelmesi ve dolayısıyla farklı mezhep ve meşreplerin oluşması kaçınılmaz olmuştur.¹¹ Farklı akımların meydana gelmesi kaçınılmazsa, hangi yöntemle tevhid ilkesi zedelenmeden toplumsal birlik ve bütünlük sağlanabilir sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Bu konuda birçok öneride bulunulabilir fakat biz burada çözüm önerisi olarak bir noktanın üzerinde durmak istiyoruz.

İslam inancı çerçevesinde düşünce ve kültürünü geliştiren birey, her şeyden önce ilâhî vahyin bilgisiyle karşı karşıya olduğunun farkında olmalıdır. Çünkü bu farkındalık kendisine vahyî bilginin en zirvede bir bilgi olduğu, her şeyin özünün bilgisini bize verdiği ve dolayısıyla sınırlı algı ve zekâmızla bu bilgiyi bütünüyle kavrayamayacağımız düşüncesini kazandırır.¹² Bu şekilde her Müslüman birey kendi sosyal şartlarında ve sınırlı algısıyla vahyî bilgiyi algılama ve yorumlama durumuyla karşı karşıya olduğunu fark eder ve bu nedenle de, diğer algı ve anlayışlara anlayışla yaklaşır. Özellikle kendi algı ve düşüncesinin sınırlı olduğunu kabul etme tevazuunu gösterebilme önemli bir unsurdur.¹³ Çünkü aynı hedefe farklı yollarla ulaşma imkânı her zaman mevcuttur ve, bu nedenle, bir diğerinin meşru yolunun avantajlarına bakabilme cesaretini göstermek gerekmektedir.¹⁴

Psikolojik olarak bakıldığında, bireyin en çok sıkıntı çektiği durumlardan biri de meselelere kendi algısı çerçevesinde bakma problemidir. Bireyin doğumundan itibaren kalıtım yoluyla ve çevre şartlarının etkisiyle zihin/bilinç dünyasında oluşturduğu birtakım kalıpsal algı ve düşünceler kişisel şemalar oluşturur ve kişi yaşam

10 İlk dönemlerden itibaren Kurân'ın açıklanması ve yorumlanması konusu gündeme gelmiş ve bu konuda farklı tarzlar gelişmiştir. Bu konuda bilgi almak için bk. Mehmet Paçacı. (2002). *Kur'an (Açıklanması ve Yorumlanması)*, DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 26, s. 398-401.

11 İtikadî anlamda mezhep kavramı hakkında bilgi almak için bk. İlyas Üzümlü. (2004). *Mezhep, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 29, s. 526-532. Fikhî anlamda mezhep hakkında bilgi almak için bk. Ferhat Koca. (2004). *Mezhep, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 29, s. 537-542. Süfüllerin geliştirdiği mânevîyat ekollerine tarikat adı verilmektedir. Tarikat kavramı hakkında bilgi almak için bk. Reşat Öngören. (2011). *Tarikat, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 95-105.

12 Vahyî bilgi tümelleri ortaya koyar ve insan da bundan hareketle tikelleri bulmaya çalışır. Bu konu Kur'an'ın muhtevası konusunda gündeme getirmektedir. Genel manada dinî ve dünyevî her konunun Kurân'ın içine girebileceği görüşü kabul edilmiştir (bk. Mustafa Çağrıncı. (2002). *Kur'an (Muhtevası)*, DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 26, s. 390).

13 Tevazuun övülen ve yerilen olmak üzere iki boyutu vardır. Övülen tevazu, insanlara üstünlük taslamamak, onları aşağılamaktan sakınmaktır ve yerileni ise, dünya ehli karşısında çıkar için küçülmektir. İnsanın değerini yükseltmek, şerefini arttırmak gibi bireysel yararları yanında tevazu, toplumda kin tutmayı engeller ve huzur ve barış ortamının gelişmesine neden olur (bk. Mustafa Çağrıncı. (2011). *Tevazu, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 583-585). Konumuz açısından bakıldığında tevazu, doğruyu kabul etme ve başkasının fikirlerine saygı duymayı geliştiren davranışlardan biri olarak kabul edilebilir.

14 Bu noktada 'Mümin müminin aynasıdır' (Ebû Dâvûd, *Edeb*, 49; Tirmizî, *Birr*, 18) hadisini hatırlamak yerinde olacaktır. Bu hadis Müslümanların birbirlerine ayna vazifesi gördüğünü ifade eder; bu şekilde mümin diğer bir mümine bakarak hem kusurlarını görür hem de diğer mümindeki güzellikleri görerek ona ilgi duymasına yol açar (bk. Süleyman Uludağ. (1991). *Ayna, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 4, s. 261).

olaylarına bu şemalar aracılığıyla bakma durumuyla karşı karşıya kalır. Bu nedenle kişisel şemalarımız diğer bireylerin şemalarıyla çatışır ve bireylerarası çatışmalar oluşur.¹⁵ Söz konusu bu şema problemi dinî algılarımızda da kendini gösterir çünkü dini ilimleri tahsil eden ve bu konularda fikir üreten âlimler de şema problemiyle karşıya kalırlar. Dinî metinlere ve fikirlere kendi bireysel algısıyla bakan bir din bilgini kendi şemalarının etkisiyle dinî yorumlar yapar veya yapılan dinî yorumlardan bazılarını diğerlerine tercih eder. Böylece dinî metot ve yollar/mezhep ve meşrepler oluşur ve sosyal planda farklı akım ve kimliklerle kendilerini ortaya koyarlar.¹⁶

İslam düşünce tarihi dikkate alındığında zâhir-bâtın çerçevesinde birçok akımlar gelişmiş, aynı dinî disiplin içerisinde bile farklı bölünmeler olmuştur. Zâhirî ilimler içerisinde çeşitli fikhî ve itikâdî mezhepler olduğu gibi bâtinî ilim olarak kabul edilen sûfî gelenek içerisinde de farklı meşrepler oluşmuştur. Bu mezhep ve meşreplerin oluşmasında kişisel algıların etkisinin olduğunu kabul ettiğimizde, kendi kullandığımız metot ve bağlı bulunduğumuz anlayışın dışında olanlara da saygı duyar, onların da dinî kaynaklara bağlı geliştiğini düşünürüz ve onlardan istifade etmeyi tercih ederiz. Bu karşılıklı etkileşim sayesinde tevhid ilkesi fikirsel ve toplumsal planda korunmuş olur ve çeşitli fikirler ve kimlikler birlikte yaşama imkânı bulur.¹⁷

Kısaca verdiğimiz bu açıklamalar ışığında çalışma konusu yaptığımız Mustafa Çerkeşi Efendi'nin zâhir-bâtın dengesi konusundaki görüşlerini incelemeye geçebiliriz. Sûfimizin görüşlerinin zâhir bâtin dengesinin kurulması konusunda önemli olduğunu söylemek gerekmektedir çünkü sûfimizin temel görüşü zâhirî ilimlerin temsilcisi olan ulema ile bâtinî ilmin temsilcisi olan sûfiler arasındaki görüş farklılıklarının lafızda/sözde olduğu fikridir.¹⁸

Pir-i Sani Seyyid Mustafa Çerkeşi Efendi'nin Düşüncesinde Zâhir-Bâtın Dengesi

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz gibi ilk dönemlerden itibaren ulema ile sûfiler arasında birtakım çatışma alanları oluşmuş ve bu çatışma alanları günümüze kadar devam etmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak, daha önce belirttiğimiz gibi, tevhid ilkesini korumakla mümkündür çünkü farklı algılamaları ve değerlendirmeleri

15 Şemaların çocukluk yıllarında aile yakınlarının etkileriyle olduğu ve zaman içerisinde geliştiği bilinen bir konudur. Çocukluk yıllarında çevreye uyum sağlamak için işlevsel olan şemalar, daha sonraki dönemlerde katı kalıplar haline dönüşmesi nedeniyle uyum bozucu hale dönüşebilmektedirler. Bu konuda bilgi almak için örnek olarak bk. Gonca Soygüt, Alp Karaoğlu, Zehra Çakır. (2009). *Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'in Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme*. Ankara: Türk Psikiyatri Dergisi, c. 20, s. 1, s. 75-84.

16 Mezhepsel çoğulculuğun dinî ve felsefî temelleri üzerine bilgi almak için bk. Ahmet Bağlıoğlu. (2010). *Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri*. Elazığ: FÜİFD, c. 15, s. 1, s. 83-94.

17 Mezhepsel farklılıklara rağmen birlikte yaşamak tevhid ilkesi çerçevesinde zorunludur çünkü İslam dini aynı tanrı inancı etrafında birlikte hareket etmeyi gerekli görür. Sosyal plandaki gruplaşma ve hizipleşme ümmet bilincinin kaybolmasına ve dolayısıyla siyasal anlamda tefrikaların oluşmasına yol açar. Bu konuda öneriler konusunda bk. Ahmet Bağlıoğlu. (2010), s. 94-97.

18 Bk. Mustafa Çerkeşi Efendi. (2014). *Risale fi Tabkiki'l Tasavvuf*, 'Şeyh Mustafa Çerkeşi, Pir-i Sâni' içinde, Hz. Ali Rıza Soydar. Ankara: Semih Ofset, s. 55.

temel ayrılıklar gibi kabul etmek ve çatışma alanlarını büyütme İslam dininin temel ilkelerinin zihinlere yerleşmesine ve yaşama aktarılmasına engel olacaktır.¹⁹ Bu sebeple, farklı kimliklerin birbirlerini hakkıyla değerlendirmeleri ve karşılıklı istifade ederek sosyal planda tevhidî/birlik ve bütünlüğü sağlamaları çok temel bir prensip olarak kabul edilmeli ve bunun için gerekli bütün ahlâkî kurallar uygulamaya konmalıdır.²⁰

Çalışma konusu ettiğimiz Mustafa Çerkeşi Efendi²¹ bağlı bulunduğu Halvetiyye Tarikatı'nın Şa'bâniyye kolunda yenilik yapmış bir sûfî olması nedeniyle pîr-i sâni olarak adlandırılmıştır.²² Bu özelliğinin yanı sıra, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, sûfîmizin diğer önemli bir özelliği de zâhir-bâtın dengesi çerçevesinde tevhid noktasına yapmış olduğu vurgudur; birlik ve bütünlüğün sağlanması ilkesinin altını çizmiş, zâhir uleması ile bâtin uleması sûfîler arasındaki farkın, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, hakikatleri ifade etme tarzından (lafızda) kaynaklandığını vurgulamıştır.

Mustafa Çerkeşi Efendi, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış bir sûfî olarak, şahsiyet gelişimini döneminin geleneği çerçevesinde geliştirmiştir. Osmanlı dönemi dikkatle incelendiğinde ümera, ulema ve sûfî ilişkilerinin yüksek seviyede olduğunu söylemek mümkündür. Tarihi belge ve kaynaklar ve günümüzde yapılan akademik çalışmalar bunu ortaya koymaktadır. Bu dönemin gereği olarak şeriat ve tarikat birlikteliği temel bir gelenek olarak kabul edilmiş, zül-cenâhain/iki boyutlu olma arzu edilen bir durum olarak hedeflenmiştir. Bu anlayış ulema ile sûfîler arasında olumlu bir ilişkinin gelişmesine yol açmıştır. Bununla birlikte zaman zaman şeriat, tarikat ve hakikat kavramları etrafında tartışmaların ve çatışmaların meydana geldiği, zâhirî bilgi sahibi ulema ile bâtinî bilgi

19 İslam dini tevhid ilkesinden uzaklaşmayı sapkınlık olarak kabul eder ve bu nedenle her bireyin zihinsel ve sosyal olarak birlik ve bütünlüğe ters hareket etmesini uygun görmez. Tevhid konusunda bilgi almak için örnek olarak bk. Mevlut Özler. (2012). *Tevhid, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 41, s. 18-20.

20 Bu çerçevede tevhid ve ahlak ilişkisi önem arz eder çünkü tevhid ilkesinin yaşama pratik olarak aktarımı evrensel ahlâkî ilkelerin uygulamaya konmasıyla doğru orantılıdır. Tek tanrı inancı üzerine kurulu ilâhî dinlerin son halkasını teşkil eden İslam dini de tevhid ve evrensel ahlak üzerine vurgu yapmış ve inanç ilkelerinin ahlak ilkeleriyle doğrudan bağlantılı olduğunun altını çizmiştir. Bu konuda bilgi almak için örnek olarak bk. Fethi Kerim Kazanç. (2011). *Tevhid İnancı ve Evrensel Ahlâk İlişkisi: Hz. İbrâhîm Örneği*. İstanbul: Kelam Araştırmaları Dergisi, c. 9, s. 1. s. 77-126.

21 Mustafa Çerkeşi Efendi 1156/1743 tarihinde doğmuş, 1229/1814 tarihinde vefat etmiş Halvetiyye Tarikatı'nın Şa'bâniyye koluna mensup önemli bir sûfîdir. İlk eğitimini ailesinden almış daha sonra Safranbolu'ya bağlı Zora'da yetişen Halveti Şa'bani şeyhlerinden Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır. Sûfîmizin hayatı, tarikatı ve halifeleri hakkında bilgi almak için bk. Nihat Azamat. (1993). *Çerkeşi Mustafa Efendi, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 8, s. 272-275; Ali Rıza Soydar. (2014). *Şeyh Mustafa Çerkeşi, (Pîr-i Sâni)*. Ankara: Semih Ofset, s. 11-49.

22 Sûfî literatürde Pir tabiri tarikat kurucusu olan kişi için kullanılır. Pîr-i Sâni tabiri ise bağlı bulunduğu tarikata yeni bir boyut kazandıran kişi için kullanılır. Mustafa Çerkeşi Efendi de bağlı bulunduğu Halvetiyye Tarikatı'nın ana kollarından olan Cemâliyye'nin Şa'bâniyye koluna getirdiği yenilik nedeniyle pîr-i sâni unvanını almaya hak kazanmıştır. Mustafa Çerkeşi Efendi tarikatının yirmi ilkedeki toplanan esasını üçe indirgemiş ve bunları şu şekilde ifade etmiştir: Mürşide bağlanmak ve ona teslim olmak, mürşitten tevbe ve telkin almak ve sınırsız bir şekilde zikre devam etmek (bk. Ali Rıza Soydar. (2014), s. 30-32).

sahibi sûfîler arasında çatışmaların olduğu da bir gerçektir.²³

Sûfîmizin yaşadığı dönemin padişahlarından II. Mahmut (1808-1839)'un şeriat âlimleri ile tarikat şeyhleri arasındaki anlaşmazlıklar konusunu ciddiye aldığı ve bu konuda gayret gösterdiği ifade edilmektedir. Bu gayretlerden biri de Mustafa Çerkeşi Efendi'ye bu konuda görüş sormasıdır. Bu istek üzerine sûfîmiz hacim bakımından küçük ama muhteva olarak anlamlı bir cevap yazmış ve arzu edilen konuda fikir ve düşüncelerini ifade etmiştir.²⁴

Mustafa Çerkeşi Efendi'nin kaleme aldığı risalesinde zâhir-bâtın konusunda dikkat çektiği temel nokta dinî yaşamın zâhirî ve bâtinî boyutlarının var olduğu gerçeğinin kabul edilmesi ve zâhirî bilgi olan şeriatın ölçü olarak tanınmasının gerektiğidir. Bu çerçevede sûfîmiz bâtinî bir bilgi olan sûfî yolun tecellî-i ef'âl, tecellî-i sıfât ve tecellî-i zât olmak üzere üç şekilde tecellî edebileceğini ifade eder fakat bu üç tarzın şeklen sapkın üç gruba benzeyebileceğini söyler. Ona göre tecellî-i ef'âl sahipleri cebriyye'ye, tecellî-i sıfât sâhibleri hulûliyye'ye ve tecellî-i zât sâhibleri de ilhâdiyye'ye benzer görünür. Bu noktada, sûfîmize göre, ölçü şerî Muhammedî ve erkân-ı Ahmedîdir. Ona göre eğer bir kimse şeriat dairesinde kalır ve istikamet üzere hareket ettiğinde ve bu şekilde söz konusu üç tecellîden herhangi birini benliğinde hal olarak gerçekleştirdiğinde algıladığı bilgi irfân-ı ilâhî ve esrâr-ı rabbânîdir.²⁵

Sûfîmizin bu ifadeleri dini yaşamın hem dış ve hem de iç boyutunun olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Her şeyin bir dış bir de iç kısmının olması ne kadar doğal ve gerekliyse, dini hayatın dış ve iç kısımlarının olması da o kadar doğaldır. Bu noktada herhangi bir tartışmanın olmadığını görüyoruz fakat problem dış ve için sınırlarının korunması meselesidir. İslam düşüncesi çerçevesinde baktığımızda temel olarak üzerine durulan noktanın da burası olduğunu görmekteyiz. Bu çerçeveden bakıldığında zâhirî hükümlere riayet etmemenin sonucu fıskın/kural tanımazlığın oluşabileceği ve bâtinî hükümlere riayet etmemenin de zındıklığa/dini kurallardan sapmaya yol açacağı vurgulanmış ve 'fıkıhsız bir tasavvuf zındıklığa, tasavvufsuz bir fıkıh da insanı fâsıklığa götürür' ilkesiyle bu durum ifade edilmiştir.²⁶ Buna göre zâhir ve bâtin kuralları bir bütün halinde uygulandığında dinî hayatın bir bütünlük içerisinde yaşanmasının mümkün olacağı ve tevhid ilkesinin korunabileceği vurgulanmıştır. Çünkü bütün boyutlarıyla yaşanmayan bir inancın istenilen sonuçları veremeyeceği ve çeşitli karışıklıklara ve anlaşmazlıklara da yol açacağı bir gerçektir. Bu çerçeveden bakıldığında Mustafa Çerkeşi Efendi'nin yukarıda ifade ettiği fikirler zâhir-bâtın dengesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü sûfîmiz bâtinî yaşamın bir

23 Osmanlı dönemi fıkıh-tasavvuf/ulema ve sûfî ilişkisi konusunda bilgi almak için bk. Ferhat Koca. (2002). *Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakalar ile Sofular Mücadelesinin tarihi Serüveni*. Çorum: GÜÇİFD, 2002/1, s. 73-131.

24 Mustafa Çerkeşi Efendi'nin söz konusu risalesini devrin sultanlarından II. Mahmud'un isteği üzerine kaleme aldığı konusu tartışmalı bir meseledir. Fakat genel kabul şeyhin sultanın arzusu üzerine risaleyi kaleme aldığı yönündedir (bk. Nihat Azamat. (1993), s. 272-273).

25 Mustafa Çerkeşi Efendi. (2014), s. 55-56.

26 Fıkıh-tasavvuf ilişkisi üzerine bk. İsmail Köksal. (1999). *Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi*. Ankara: Tasavvuf, c. 1, s. 2, s. 83-104.

tezâhürü olan sûfî yolun üç şekilden biriyle gerçekleşebileceğini vurgulamış ve muhtemel sapmaları belirlemenin metodunun da zâhiri bilgi olan şeriat bilgisiyle olacağını altını çizmiştir.²⁷

Mustafa Çerkeşî Efendi'nin sûfî yolun üç şekilde gerçekleştiğini vurgulaması ve bunu da tecellî kavramıyla ilişkilendirmesi, tecellî kavramı ve anlayışı üzerine kısaca durmamızı gerektirmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi sûfî gelenek İslam inancının prensipleri çerçevesinde bâtinî/mistik bilgiyi elde etmeyi hedefler ve söz konusu bu bilgiyi kazanmanın metodu olarak da keşf ve müşâhede yoluyla elde edilen ilhâmı görür. Sûfî anlamda keşf eşyanın hakikatlerini görmeye engel olan perdeleri ortadan kaldırmak ve müşâhede de söz konusu perdelerin ortadan kalkmasıyla tecellî eden ilâhî hakikatleri görmek ve gözlemlemek anlamında kullanılmaktadır.²⁸ Bu durumda sûfî bilginin geliştirmeye çalıştığı bâtinî bilgi, seyrü sülûk yani mânevî yolculukla sâlikin kalbinde tecellî eden ledünnî bilgiler ve ilâhî nurlardır. Bu durumda söz konusu ettiğimiz bâtinî bilgi ilâhî hakikatlerin tecellîleriyle oluşmaktadır. Sûfî gelenekte tecellî, ilâhî zâtın sıfat ve fiilleriyle kendisinden başlayıp mâhlukâtına kadar varan bir süreci içine alır ve bu çerçevede Hakk, zâtı, sıfatları ve fiilleri vasıtasıyla en mükemmel şekilde tecellî ettiği insan idrakinin objesi olur. Sûfî gelenek tecellîyi iki boyutlu ele alır ve bunları varlık tecellîsi ve müşâhede tecellîsi olarak belirler. Varlık tecellîsi, mevcüdâtın Hakk'ın zâtından, sıfat ve fiilleri vasıtasıyla, kademe kademe ortaya çıkması/zuhur etmesi anlamına gelmektedir. Bu tecellî sayesinde olması muhtemel varlıklar (mümkün) ilâhî ilimden başlayarak diğer varlık mertebelerine ve dış dünyaya yansır. Böylece görünmez/gayb ve görünür/şehâdet âlemlerinde mevcut her şey Hakk'ın zâtının isim ve sıfatlarıyla gerçekleştirdiği tecellînin suretleridir. Bu tecellî sayesinde âlem sürekli bir yaratılış içerisinde olur ve yokluk vasfıyla karşı karşıya kalır. Zaten tecellî etme mümkün varlıkların hayat bulmasıdır ve bu nedenle de yeni bir tecellî için yokluk vasfıyla nitelendirilmesi gerekmektedir. Müşâhede tecellîsi ise mânevî aydınlanmayla varlığın hakikatlerinin idrak edilmesidir. Söz konusu bu tecellînin idrak edilebilmesi için kalp aynasının beşerî ve nefsanî özelliklerden arındırılması sayesinde Hakk'ın tecellîsine mazhar olma kıvamına gelmesi gerekmektedir. Hakk kuluna ilâhî isimlerden birisiyle tecellî ettiğinde, kul o ismin nuruyla hareket etme kabiliyeti kazanır ve diğer insanlara göre farklı bir mârifet bilgisi elde eder.²⁹

Sûfî geleneğe göre, sâlik mânevî yolculuğunda sırasıyla fiil, sıfat ve zât aşamasında tecellîleri yaşar çünkü fiiller sıfatların, sıfatlar ise zâtın eseridir; fiil ve sıfatlar zâttan ayrı düşünülmemeyeceğinden aslında bütün tecellîler zât aşamasında gerçekleşmiş sayılır. Fiil tecellîsi muhâdara, sıfat tecellîsi mükâşefe ve zât tecellîsi müşâhede kavramıyla karşılanmaktadır. Sûfîler ayrıca rûhânî ve hakkânî/rabbânî olmak üzere tecellînin iki boyutundan da bahsederler. Rûhânî tecellî, insan ruhunun zatıyla bir-

27 Sûfîlerin zâhir ilmi noktasında yetkin olmaları ve bâtin ilmi karşısında zâhir bilgisini ölçü almaları anlamlı gözükmektedir. Zâhir-bâtin ilmi noktasında '*zâhire aykırı düşen her şey bâtıldır*' (bk. Süleyman Uludağ. (1992), s. 189) sûfî sözü meseleyi özetler mahiyettedir.

28 Sûfî gelenekte keşfin bir bilgi kaynağı olarak önemi ve değeri konusunda bilgi almak için bk. Reşat Öngören. (2002). *Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufun Keşfin Değeri*. İstanbul: İÜİFD, s. 5, s. 85-96.

29 Bk. Semih Ceyhan. (2011). *Tecellî, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 241-242.

likte sıfatlarının tecellîsidir. Fakat sâlik ruhun tecellîsini hakkânî tecellî zanneder ve kendi tecellîsi Hakk'ın tecellîsini tatmaya engel olur. Bu noktada 'enelhak' iddiasına kapılır ve bu durumdan ancak kâmil bir mürşide bağlanmakla kurtulabilir. Hakkânî tecellî ise, ilâhî zâtın isim ve sıfatlarıyla sâlikte tecellî etmesidir ki bu bâtınî bilgiyi/mârifeti oluşturur ve böylece sâlik kendine ait her türlü fiili terk ederek Hakk'ı ispat eder. Bu durumda sâlikte melamet tavrı oluşabilmektedir çünkü sâlik insânî fiillerinden ilgiyi kesmiş, hayır-şer, fayda-zarar gibi nispetlerden kurtulmuş ve insanların övgü ve yergilerine karşı duyarsız hale gelmiştir.³⁰

Tecellî hakkında verdiğimiz bu bilgiler, mânevî yolculuğa çıkan sâlikin elde ettiği ruhânî tecellînin kendisinde bir benlik duygusu oluşturabileceğini ve bu durumdan da ancak benliğin etkisini bütünüyle yok eden hakkânî tecellî sayesinde kurtulmanın mümkün olacağını göstermektedir. Mustafa Çerkeşi Efendi'nin söz konusu ettiği sapmalar bu nedenle de meydana gelmektedir. Tam anlamıyla hakkânî tecellî'ye kavuşma durumu olmadığında sâlik istikametten ayrılabilir ve sapkın duygu, düşünce ve davranışlara düşebilir. Bu nedenle yolun inceliklerini bilen bir mürşidi kâmilin yol göstericiliğinde hakkânî tecellîye varıncaya kadar mânevî yolculuğun devam etmesi gerekmektedir.³¹

Sûfimiz, söz konusu ettiği sapmaları cebir, hulûl ve ilhâd kavramlarıyla ifade etmiştir. Sûfî yolun öngördüğü mânevî yolculukla (seyrû sülûk) elde edilen tecellîler söz konusu bu sapmalara benzer teşkil eden özelliklere sahip olarak gözükebilir. Bunlardan ilki Kelam ilminde ele alınan ve Ehl-i Sünnet tarafından doğru bulunmayan Cebriyye grubunun savunduğu '*insanın kendisine ait bir iradesinin olmadığı, zihni ve ameli bütün fiillerinin ilâhî iradenin zorlayıcı tesiriyle gerçekleştiği*' fikridir.³² Genel anlamda cebir fikrini besleyen nedenlerin üç boyutlu olduğu vurgulanmaktadır: Siyasî ve sosyal sebepler, dinî-fikrî sebepler ve kültürel sebepler. Bu sebeplerden ikincisi olan dinî-fikrî sebepler tasavvuf açısından önem arz etmektedir. Çünkü cebir anlayışının gelişmesinde cebir düşüncesini geliştiren nasların ve ilâhî sıfatlarla ilgili yorumların etkisi olduğu gibi sûfî tevhid algısının da etkisi söz konusudur. Sûfî düşüncede önemli bir yere sahip olan 'vahdet-i vücûd' anlayışı, varlık bakımından vahdeti/birliği ifade ettiği gibi aynı zamanda pratik olarak tevhidin gerçekleşebilmesi için kulun bütünüyle kendini ilâhî irade karşısında yok hissetmesini (fenâfillah) de içermektedir. Ayrıca sûfî yaşamda her şeyin Allah'tan geldiği algısına tam bir şekilde teslimiyetle oluşturulan tevekkül fikri de cebir anlayışının gelişmesine etki etmiştir.³³

30 Bk. Semih Ceyhan. (2011), s. 243.

31 Sûfî gelenekte üç çeşit mürşitten/şeyhten bahsedilir: Tâlim şeyhi, sohbet şeyhi ve tarikat (irşad/sülûk) şeyhi. Tâlim şeyhi müminlere dinin zâhir hükümleriyle birlikte bâtın hükümlerini de öğretir; sohbet şeyhi müritleri çoğunlukla söze ihtiyaç duymaksızın hal ve tavırlarıyla terbiye eder; terbiye şeyhi ise müritleri bir ustanın çırağını yetiştirdiği gibi özel bir usulle eğitir ve bu nedenle müritten şeyhe kayıtsız bağlanması istenir. Sûfî gelenekte asıl şeyh terbiye şeyhidir ve ancak kemâle ermiş bir şeyh müridini mânevî olgunluğa erdirebilir. (bk. Reşat Öngören. (2010). *Şeyh, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 39, s. 51).

32 Bk. İrfan Abdulhamid. (1993). *Cebriyye, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 7, s. 205.

33 Bk. İrfan Abdulhamid. (1993), s. 206.

Sûfi yaşamın hedefi benliği beşerî arzu ve isteklerin etkisinden kurtarmak ve yerine ruhî arzu ve istekleri ikame etmektir. Sûfi yola giren sâlik bu hedefi gerçekleştirme iradesini göstererek aslında iradesini eline almış ve en üst düzeyde kullanmış bir birey olmuş olmaktadır. Söz konusu bireyin gösterdiği bu irade, bireysel iradesini Yaraticının iradesine teslim etme amaçlı olduğu için görünüşte iradesini kaybetme izlenimini vermektedir. Ayrıca sûfi yaşam tarzı ve düşüncesinin kâinata oluşan her şeyin ve dolayısıyla insan fiillerinin de nihai anlamda Yaraticının arzu ve iradesiyle meydana geldiği fikrini savunması da söz konusu cebir algısının oluşmasına etki etmiştir. Fakat sûfilerin bu cebir anlayışı Allah'tan başka herhangi bir sebebe bağlanmama düşüncesinden kaynaklanmaktadır çünkü sûfi yolculuk Yaraticı dışında her şeyle bağlantıyı kesmeyi amaçlayan bir yaşamı gerektirmektedir.³⁴

Bu çerçeveden bakıldığında sûfilerin tevhid algısı katıksız cebir (cebriyye-i hâlisa) olarak yani Allah'ın irade ve kudreti karşısında kulun bütün benliğiyle kendisini yok farz etmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Ama klasik dönemin önemli sûfi müelliflerinden Kelâbâzî'nin mutasavvıfların insanlara gerçek anlamda fiil isnat ettiklerini, cebir ve zorlama altında bulunmadıkları görüşünde birleştiklerini ifade etmesi yukarıda söz konusu ettiğimiz paradoksu anlatması bakımından önem arz eder.³⁵ Buna göre sûfi düşünce her şeyi Yaraticıya bağlama anlamında cebri öner çıkarır gibi gözükür, fakat yaşamı mânevî yolculuğu gerçekleştirme bakımından ele alıp kendi iradesi çerçevesinde yönlendirme açısından da bireyin tutum ve davranışlarında hür olduğunun altını çizer. Çünkü iradesini kullanmadan mânevî yolculuğu gerçekleştirmek ve Yaraticıya bilinçli bir şekilde kavuşmak mümkün değildir.

Mustafa Çerkeşi Efendi'nin söz konusu ettiği sıfat ve zât aşamasında gerçekleşen tecellinin hulul/ittihad ve ilhad durumlarıyla benzerlik teşkil ettiğini ifade etmesini şu şekilde izah etmek mümkündür. Genel anlamda hulul/ittihad Yaraticının yaratıklarına özellikle de insanın bedenine girme anlamı taşımaktadır.³⁶ İlk dönemden itibaren sûfilerin geliştirdiği *fenâ*, *cem'*, *ittisal* gibi kavramlar ve Hakîm Tirmizî, Ebû'l-Hüseyin Nûrî, Beyazîd-ı Bistâmî ve Hallâc-ı Mansur gibi sûfilerin bazı söylemleri Allah ile kulun ittihâdını çağrıştıran anlamlar içermektedir. Daha sonra Allah-âlem bütünlüğünü ifade eden vahdet-i vücûd anlayışı da ittihad fikrini destekleyici fikirler ortaya koymuştur. Seyrû sülûk sayesinde elde edilen müşâhedeyle gözlemlenen tecelliler, sûfilere varlıkların kaynağı hakkında bilgi sağlamış ve eşyanın hakikatlerini seyretme fırsatı tanımıştır. Bu durumda söylenen sözler zâhir ehli ulemanın ve devlet yöneticilerinin antipatisini uyandırmış ve bu sözleri sarf eden sûfiler ilhad/zındıklıkla suçlanmıştır.³⁷

34 Bk. İbrahim Işıtan. (2012). *Sadreddin Konevî'ye Göre Sıfî Psikolojisi (Konevî Düşüncesinde Sıfî Kişilik Yapısının Temel Dayanakları)*. Karabük: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, c. 1, s. 2, s. 170-171.

35 Bk. Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî. (1992). *Ta'arruf, 'Doğuş Devrinde Tasavvuf'*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, s. 78-79.

36 Bk. Yusuf Şevki Yavuz. (1998). *Hulûl, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 18, s. 342.

37 *İlbâd* konusunda bilgi almak için bk. İlhan Kutluer. (2000). *İlbâd, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet

Mustafa Çerkeşi Efendi sûfilerin görünüşte *ittihad* düşüncesini uyandıran sözlerini şeriat dairesinde kalmaları şartıyla ilâhî irfan bilgisi olarak kabul eder ve rabbânî sırları keşfetme olarak değerlendirir. Bu durumda gösterilen olağan üstü durumlar keramet olarak değerlendirilir fakat keramet göstermek Allah, Peygamber ve Mürşitler nazarında yerilmiş bir durumdur. Eğer bu sözleri söyleyen sûfiler şeriat dairesinden ayrılırlarsa sözleri ve keşifleri sapkınlık ve fâsıklıktır, meydana gelen olağan üstü durumlar da sihir ve istidraçtır.³⁸ Bu nokta konumuz olan zâhir-bâtın dengesi çerçevesinde önemlidir çünkü orta yolu takip eden sûfiler şeriat-tarikat dengesini korumayı hedefleri arasına koymuşlar ve mistik bir karakter taşıyan sûfi bilgisinin şeriatın zâhîrî sınırlarını zorlamasına izin vermemişlerdir.³⁹

Zâhir-bâtın çerçevesinde Mustafa Çerkeşi Efendi melâmilerden de bahseder ve – avama göre bu grup sûfiler şeriata ters söz, fiil ve tavır içerisinde olsalar da – hakikatte Muhammedî şeriata muhalefetlerinin olmadığını ifade eder. Fakat tabiatlarında sırru ahfâ muhabbeti istenildiği için avama/perdeli olanlara göre şeriatın zâhîrine muhalif görünürler ama hakîkate uygun sözleri, filleri ve tavırları ile kendilerini gizlerler. Bu nedenle melâmi meşrep olanlar kâmidirler ama irşat vazifesi göremezler çünkü mürşit olmak şüpheye yol açmak değil, tam tersine insanların şüphelerini ortadan kaldırmaktır. Bu noktada sûfimiz irşat görevinin mahiyetinden de bahseder. Ona göre irşat işi, ezeli inâyet ve rabbânî cezbeyle fiilî, sıfâtî ve zâtî olarak uzun süre Hak ile visal halinde yaşadıkdan sonra, insanları irşat için, kulun beşeri makâma tekrar inmesidir. Bu nedenle yaptıkları işe nübüvveti ta'rifîyye adı verilmektedir. Söz konusu bu mürşitlerin tutum ve davranışlarında büyülenme/ucup ve gösteriş/riyâ olmaz çünkü Rablerini göreyerek kulluklarını icra ederler. Bu sebeple sözleri ayn-ı tevhid ve filleri ayn-ı ihlastır.⁴⁰

Sûfimizin melâmî tavır içerisinde bulunanların zâhire ters gibi görünen davranışlarından dolayı irşat vazifesini göremeyecekleri noktası da yine zâhiri koruma kaygısından kaynaklanmaktadır çünkü davranışlarında şeriata aykırı gözükten durumları olan insanların güven kaybına yol açabileceği bir gerçektir. Hâlbuki dini yaşam şüphe ve güvensizlikle başkalarına aktarılamaz.

Mustafa Çerkeşi Efendi yine zâhir-bâtın çerçevesinde önemli olan bir noktaya daha dikkat çeker ve sapkın grupların/mülhidlerin zâhiri ibâdetleri ebrârın hali, bâtınî ibâdetleri ise mukarrabînin hâlidir demelerinin küfür ve ifsat olduğunu belirtir. Zâhiri ibâdetleri terk ayn-ı ilhâd olmasından başka, bu sapkınların kalpleri dinden ve tasavvufтан hâli, dilleri de nice hurafe ve şatahatlarla doludur. Bununla birlikte, şeriatı korumakla görevli muttaki âlimlere buğz ederler, mârifeti ilâhî ve

Vakfı, c. 22, 93-96.

38 Mustafa Çerkeşi Efendi. (2014), s. 56.

39 Sûfi yolculuğun şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet şeklinde dört aşamalı olduğu düşüncesi de şeriat/zâhir bilgisi olmadan mânevî gelişimin olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu konuda örnek olarak bk. Ahmed Ögke. (2001). *Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de 'Dört Kapı-Kırk Makam' Anlayışının İzleri*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, c. 7, s. 18, s. 63-74.

40 Mustafa Çerkeşi Efendi. (2014), s. 56-58.

tasavvuf iddiasında olup tarikatı şeriatın ayrı bir yol olarak kabul ederler, hal ve zevk ile meydana gelen Allah dostlarının mutlak kelimelerini dile getirip kendilerine aitmiş gibi kabul ederler. Ayrıca ulema ve meşâyih arasında kabul görmüş ibadet ve taatleri, riyazet ve mücâhedeleri de terk ederler. Buna karşın hakkında ihtilaf edilen bazı fiilleri kendilerine adet edinip günah işlerler ve böylece tasavvuftan ve mârifeti Hak'dan uzaklaşırlar. Bu noktada Mustafa Çerkeşi Efendi selef ve halef âlimlerinden bazılarının söz konusu bu sapkın gruplar hakkında, hak olanı bâtil olandan ayırt etmeden risale kaleme aldıklarını ve hatta sûfiyyeden de aynı şekilde risale kaleme alanların olduğunu ifade ederek bu konuda zihinlerin karıştırıldığını ortaya koyar.⁴¹

Sûfimizin risalenin sonunda ulema ile meşâyih arasındaki çatışmanın lafzî olduğunu vurgulaması ve mana bakımından söz konusu iki grubun sözlerinin arasında farkın bulunmadığını ifade etmesi zâhir-bâtın dengesi bakımından en dikkat çekici bir noktadır. Fakat ona göre söz konusu bu çekişmeyi ancak mânevî birliği anlayamayanlar uzatır ve büyütür.⁴² Mustafa Çerkeşi Efendi'nin ulema ile sûfiler arasındaki ayrımın sözde/lafızda olduğunu söylemesi ve mana bakımından ayrımın olmadığına vurgu yapması İslam ümmetinin geleceği açısından tekrar ele alınması gereken bir konudur. Çünkü dinî hakikatler aslında aynıdır ve mahiyetleri değişmez. Fakat inanan bireylerin kutsal metinlerde farklı boyutlarda dile getirilen hakikatleri kendi karakterleri gereği farklı şekillerdeymiş gibi algılamalarına yol açmaktadır. Ayrıca her bireyin kendine özel şahsiyet ve kimliğini öne çıkarma isteği de buna eklenirse ayrılıkların ve çatışmaların çoğunun bireysel çıkarlara dayandığını da söylemek mümkündür. Sûfi yaşamın bireysel çıkarları yıkmak için de gayret gösterdiğini göz önüne alırsak, sûfi düşüncenin zâhir-bâtın dengesini kurmaya katkısının olacağını söylemek gerekmektedir.

Sonuç

Mustafa Çerkeşi Efendi'nin sözünü ettiğimiz risalesinde zâhir-bâtın dengesi çerçevesinde ortaya koyduğu fikirler tarihte olduğu gibi günümüz açısından da hala güncelliğini korumaktadır. Çünkü İslam ümmeti dinî yaşam ve düşüncenin zâhir-bâtın boyutları konusundaki yorum farklılıkları nedeniyle ayrışma ve gruplaşma süreçlerini yaşamış ve sonuç itibarıyla ümmet olmanın gereği olan birlik ve bütünlüğü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Söz konusu ayrılıkların zihinsel anlamda bir denge içerisinde tutulmasının sosyal ve siyasal anlamda birlikte hareket etmek için gerekli olduğu düşüncesindeyiz çünkü zihinsel anlamda bütünüyle birbirine zıt gibi pozisyon alan insan topluluklarının birlikte hareket etmesi pek mümkün gözükmemektedir. Dinler tarihi ve günümüzde sosyal bilimlerde yapılan çalışmalar bize bu konuda yeterince malzeme sağlamıştır. Bu çerçeveden bakıldığında ancak birbirine benzediğini düşünen birey ve gruplar birlikte hareket edebilir ve sosyal ve siyasal projeler etrafında beraber çalışabilir.

41 Mustafa Çerkeşi Efendi. (2014), s. 58-60.

42 Mustafa Çerkeşi Efendi. (2014), s. 60.

İslam ümmetine dışarıdan yapılan müdahalelerin hat safhaya çıktığı günümüzde Müslüman toplumların tarihten gelen ayrımları bir bütün halinde düşünmeye çalışmaları ve bu şekilde yeni bir toplum ve medeniyet inşa etme planı çerçevesinde birlikte hareket etme kabiliyeti göstermeleri, her şeyden önce yukarıda ifade ettiğimiz gibi zihinsel birliği ve bütünlüğü sağlamlarına bağlıdır. Bunu her müminin aynı düşünmesi olarak algılamak yerine, her anlayışın izâfî/göreceli bir boyutunun olduğunu düşünüp kaynağı ve delili olan diğer düşüncelere de zihinde yer vermek gerektiği şeklinde anlamak daha doğrudur. Çalışmamızı İslam ümmetinin birlik ve bütünlüğünün sağlanmasına zihinsel anlamda bir katkı olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan.** (1996). *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika*. Sivas: Cumhuriyet Üniv. İlah. Fak. Dergisi, y. 1, s. 1, s. 111-121.
- Aydın, Şükrü.** (2016). *Toplumsal Bölünmeyi Tetikleyen Fırkacı/Mezhepçi Algıya Karşı Kur'ani Önlemler*. Şırnak: ŞÜİFD, c. 7, s. 17, s. 22-52.
- Aydımalp, Halil.** (2010). *Sosyal Çatışma ve Din*. Bursa: UÜİF, c. 19, s. 2. s. 187-215.
- Bağlıoğlu, Ahmet.** (2010). *Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri*. Elazığ: FÜİFD, c. 15, s. 1, s. 71-97.
- Böwering, Gerhard.** (2003). *Zulme Uğrayan ve İlhâdla Suçlanan İlk Sâfîler*. Bursa: UÜİFD, çev. Abdurrezzak Tek, c. 12, s. 2, s. 361-384.
- Çağrı, Mustafa.** (2002). *Kur'an (Muhtevası), DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 26, s. 390-393.
- (2011). *Tevazu, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 583-585.
- Çerkeşî, Mustafa Efendi.** (2014). *Risale fi Tabkiki't Tasavvuf, 'Şeyh Mustafa Çerkeşî, Pîr-i Sâni' içinde*, hz. Ali Rıza Soydar. Ankara: Semih Ofset, 55-60.
- Gündüz, Şinasi.** (2004). *Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası*. İstanbul: İÜİFD, s. 9, s. 1-19.
- Işıtan, İbrahim.** (2012). *Sadreddin Konevî'ye Göre Sâfî Psikolojisi (Konevî Düşüncesinde Sâfî Kişilik Yapısının Temel Dayanakları)*. Karabük: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, c. 1, s. 2, s. 170-171.
- Kartal, Abdullah.** (2015). *Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'i ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf*. Bursa: UÜİFD, c. 24, s. 2, s. 149-175.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed.** (1992). *Ta'arruf, 'Doğuş Devrinde Tasavvuf'*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh.
- Kazanç, Fethi Kerim.** (2011). *Tevhid İnanç ve Evrensel Ablâk İlişkisi: Hz. İbrâhîm Örneği*. İstanbul: Kelam Araştırmaları Dergisi, c. 9, s. 1. s. 77-126.
- Koca, Ferhat.** (2002). *Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakular ile Sofular Mücadelesinin tarihi Serüveni*. Çorum: GÜÇİFD, 2002/I, s. 73-131.
- (2004). *Mezhep, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 29, s. 537-542.
- Köksal, İsmail.** (1999). *Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi*. Ankara: Tasavvuf, c. 1, s. 2, s. 83-

104.

Kutluer, İlhan. (2000). *İlbâd, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 22, 93-96.

Ögke, Ahmed. (2001). *Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de 'Dört Kapı-Kırk Makam' Anlayışının İzleri*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, c. 7, s. 18, s. 63-74.

Öngören, Reşat. (2002). *Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri*. İstanbul: İÜİFD, s. 5, s. 85-96.

- (2010). *Şeyb, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı, c. 39, s. 50-52.

- (2011). *Tarikat, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 95-105.

Özler, Mevlut. (2012). *Tenbid, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 41, s. 18-20.

Özköse, Kadir. (2002). *Zühde ve Sâfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)*, CÜİFD, c. 6, s. 1, s. 175-194.

Paçacı, Mehmet. (2002). *Kur'an (Açıklanması ve Yorumlanması)*, DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 26, s. 398-401.

Soydar, Ali Rıza. (2014), *Şeyb Mustafa Çerkeşi, (Pîr-i Sâni)*. Ankara: Semih Ofset.

Soygüt, Gonca, Karaosmanoğlu, Alp, Çakır, Zehra. (2009). *Erken Dönem Uyuşmaz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'ün Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme*. Ankara: Türk Psikiyatri Dergisi, c. 20, s. 1, s. 75-84.

Uludağ, Süleyman. (1991). *Ayna, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 4, s. 260-262.

- (1992). *Bâtın İlmî, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, s. 188-189.

Üzüm, İlyas. (2004). *Mezhep, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 29, s. 526-532.

ŞERİAT-TARİKAT BAĞLAMINDA MUSTAFA ÇERKEŞİ'NİN “RİSALE FÎ TAHKİKİ'T-TASAVVUF” ADLI ESERİNE GÖRE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Sufism Views According to “Risale Fî Tahkiki't-Tasavvuf” of Mustafa
Çerkeşî in Sharia-Tarîqa (Order) Concept

Hamdi KIZILER¹

Özet

İslam'ın gelmesinden sonra tedvin edilmeye başlayan dinî ilimler, beraberinde pek çok ulemanın yetişmesine de sebep olmuştur. Şüphesiz İslam düşüncesi içinde doğup gelişen disiplinlerden biri olan tasavvuf anlayışı da dinî ilimler arasında yerini almış ve önemli bir katkı sağlamıştır. Üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarında da pek çok âlim yetişmiş ve kendilerinden sonraki nesillere bilgi ve tecrübelerini aktararak İslam düşüncesinin gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Nitekim Anadolu'nun orta yerinde bulunan Çankırı ilimizin manevî mimarlarından biri olan Çerkeşî Mustafa Efendi de yaşadığı dönemde ve coğrafyada Müslüman toplumun kültür mirasına katkı sağlamış önemli bir şahsiyettir.

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin tasavvuf hakkındaki görüşlerini ifade ettiği eseri, “Risale fî Tahkiki't-Tasavvuf” olarak bilinen risalesidir. Söz konusu risalede, dönemin şeriat-tarikat konusundaki ihtilaf ve tartışmalara yönelik düşüncelerini dile getirmiştir. Bu risalede genel olarak tarikat açısından sufilere hal ve makamları ile bu hal ve makamların şeriatteki (dindeki) durumları, tasavvuf düşüncesinin farklı bir yorumu olan Melamilerin halleri, nebiler ve velilerin vazifeleri, âlim ve sufilere ihtilafı gibi hususları ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Çerkeşî, risale, tasavvuf, tarikat, şeriat.

Abstract

Religious knowledge which was started to be codified after the arrival of Islam has led growth of many scholars. With no doubt, sufism which is one of the disciplines that grow in Islamic view has a place in religious knowledge and contributed to it. There were many scholars grew on Anatolian soils that we live on and they helped the development of Islamic view by sharing the information and experience with the next generations.

1 Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, hamdikiziler@gmail.com, hamdikiziler@karabuk.edu.tr.

Çerkeşî Mustafa Efendi who is one of the spiritual founder of our Çankırı province that is located in the midst of Anatolia has contributed to cultural heritage of Muslim society in the area where he lived.

The leaflet which Çerkeşî Mustafa Efendi expressed his thoughts on sufism is known as “Risale fi Tahkiki't-Tasavvuf.” In this leaflet, he reflected his opinions on disputes and arguements sharia-tariqa in the era. Generally, in this leaflet, subjects like sufis' behaviour and positions and the state of these behaviour and positions in religious matter, behaviours of Melamî which are a different speculation of sufism view, the tasks of prophets and saints, disputes between scholars and sufis has been reviewed.

Key words: Çerkeşî, leaflet, sufism, tariqa, sharia.

Giriş

Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğan Çerkeşî Mustafa Efendi, 1229/1814 yılında vefat etmiştir. Kabri, Çerkeş'te kendi adıyla anılan ancak halk arasında “Pir-i Sâni” diye bilinen caminin bitişiğindeki türbesindedir.²

Çerkeşî Mustafa Efendi, şimdi Karabük'e, o dönem Safranbolu'ya bağlı olan Zora köyünden Halvetî - Şabanî şeyhlerinden Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır. Daha sonra Halvetiyye-Şabanîyye'den ayrı olarak kendi adına nispeten Çerkeşîyye kolu doğmuştur. Tarikatı Batı Karadeniz, başta Ankara ve çevresi olmak üzere Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır.³

Çerkeşî, tasavvuf hakkında “Risale fi Tahkiki't-Tasavvuf” adında bir risale yazmıştır.⁴ Risalenin baş tarafında ulema ile tarikat mensupları arasında cereyan eden

- 2 Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı 'Alîyyeden Halvetiyye*, Evkâf-ı İlmiyye Matbaası, İstanbul 1338-1341, s. 72 vd; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, Tıbbıbasım, Bizim Büro, Ankara 2000, c. 1, s. 55; Nihat Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 8, s. 272; İbrahim Akyol, “Çerkeşî Mustafa Efendi ve “Risâle Fî Tahkiki't-Tasavvuf” Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kastamonu 2012, c. 2, s. 54. Daha fazla bilgi için bkz. Muhammed İhsan Oğuz, “*Haşretî Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşî*”, İstanbul 1993, s. 73-110.
- 3 Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı 'Alîyyeden Halvetiyye*, s. 58 vd; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no:2305-2309, c. IV, s. 58; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 55; Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, c. 8, s. 272-274.
- 4 Yapılan araştırmalarda risalenin hem yazma nüshalarının olduğu hem de birkaç kez basıldığı tespit edilmiştir.
Yazma nüshaları şunlardır:
1. Risâle fi Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çerkeşî, Ankara-Millî Kütüphane, Yazmalar koleksiyonu, Arşiv No: 06 HK 2747/2, Yaprak: 39b-40b.
2. Risâle fi Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çerkeşî, Ankara-Millî Kütüphane, Yazmalar koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 3362/2, Yaprak: 24b-25b.
3. Risâle fi Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çerkeşî, İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Arşiv No: 23/3, Yaprak: 42b-43a, İstinsah Tarihi: 1281/1864.
4. Risâle fi Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çerkeşî, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Arşiv No: 59/4, Yaprak:80b-81b.
5. Risâle fi Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çerkeşî, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Arşiv No: 1079/2, Yaprak:41-44.
6. Risâle fi Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çerkeşî, İstanbul Büyükşehir Belediyesi

sözler, ihtilaflar ve işin hakikatine dair devrin sultanı tarafından yöneltilen sorulara cevap olarak kaleme alındığı ifade edilmektedir. Her ne kadar risalede sorulara cevap verilmesini talep eden padişahın adı geçmiyorsa da söz konusu padişahın II. Mahmud olduğu kabul edilmektedir. Zira hem tarih açısından hem de bazı kaynaklarda⁵ risalenin bizzat adı geçen padişahın emriyle yazıldığı gibi ifadelerin yer alması bu durumu kuvvetlendirmektedir. Yaptığımız tespitlere göre Çekeşî Mustafa Efendi, “Risale fî Tahkiki't-Tasavvuf” adlı eserinde; şeriat-tarikat ilişkisi, melamîler, irşad, nebi ve velilerin görevleri ile mühlidler konusunda görüşlerini dile getirmiştir. Biz bu çalışmada Eskişehir’de 1331 yılında Matbaa-i Ticaret’te basımı yapılan nüshayı takip ettik.⁶

Mustafa Çekeşî'nin “Risale Fî Tahkiki't-Tasavvuf” Adlı Eserine Göre Tasavvufî Görüşleri

Çekeşî Mustafa Efendi öncelikle risaleye başlarken tasavvuf erbabını “gönül ehli” olarak nitelendirmektedir.⁷ Bu anlayış, tasavvuf düşüncesinin şekillenmeye başladığı dönemlerden beri sufilerin kalp veya gönüle olan bakışlarıyla örtüşmektedir. Nitekim tasavvuf tarihi açısından önemli temel kaynaklardan kabul edilen Ebu Talib el-Mekki'nin (386/996) Kûtu'l-Kulûb⁸ (Kalplerin Azığı) adlı eserinin ismini kalp ile alakalı koyması, sufilerin kalbe verdikleri değeri ifade etmektedir. Ebu Talib el-Mekki'nin bu eserinde genel olarak tasavvufu bir çeşit kalp hayatı olarak gördüğünü söylemek mümkündür.⁹

Çekeşî Mustafa Efendi'ye göre gönül ehlinin tasavvuf eğitimi sırasında karşılaştığı üç önemli ve etkili hal vardır ki bunlar “tecelli-i ef'âl (fillerin tecellisi),

Atatürk Kitaplığı, Arşiv No: 1585.

7. Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çekeşî, Mısır-Kahire Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, Arşiv No: Talat-71, Yaprak: 111-115, İstinsah tarihi: 1324/1906.

8. Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf, Çankırı-Çekeşî ilçesi, Pîr-i Sanî Camii içinde levha halinde olan nüsha.

Risalenin matbu nüshaları ise şunlardır:

1. Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çekeşî, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1290/1873, (Menâkıb-ı Şerif Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyenin sonunda).

2. Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çekeşî, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1300/1883, (Tenbihü'l-Gabi fî Rü'yet-i'n-Nebî ve diğer risalelerle beraber).

3. Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf, Şeyh Mustafa Halvetî el-Çekeşî, Matbaa-i Ticaret, Eskişehir 1331/1913. Daha fazla bilgi için bkz. Akyol, “Çekeşî Mustafa Efendi ve “Risâle Fî Tahkiki't-Tasavvuf” Adlı Eseri”, s. 56-57.

5 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, c. IV, s. 58; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamîlik ve Malamîler*, İstanbul 1931, s. 188; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, “Şeriat Uleması ile Tarikat Meşayih İhtilafı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, c. XXVIII, s. 339.

6 Çekeşî Mustafa Efendi, *Risale fî Tahkiki't-Tasavvuf*, Matbaa-i Ticaret, Eskişehir 1331.

7 Çekeşî, *Risale fî Tahkiki't-Tasavvuf*, s. 2.

8 Ebu Talib el-Mekki, *Kûtu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tariketi'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, tahk: Asım İbrahim el-Keyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

9 Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/2, c. 14, sayı: 28, s. 40.

tecelli-i sıfat (sıfatların tecellisi) ve tecelli-i Zât (Zât'ın tecellisi)” diye ifade olunur.¹⁰ Her ne kadar Çerkeşi Mustafa Efendi risalesinde ifade etmediyse de tasavvuf düşüncesinde söz konusu halleri üzerinde taşıyan varlık, insan-ı kâmilidir. Nitekim tasavvuf düşüncesinde insan-ı kâmil anlayışı kısaca şöyle özetlenebilir: “Yüce Allah isim ve sıfatları ile bilinir. Bunların tecelli alanı ise varlık ve olaylardır. İnsan ise varlığın hem özü hem de meyvesidir. Aynı zamanda Allah'ın halifesi olan insan, kemal derecesine ulaştınca, Allah'ın zat, sıfat ve isimlerinin en mükemmel şekilde tecelli ettiği varlık olur. Bu anlamda insan bütün ilahî kemal manaları kendisinde gerçekleştiren kişidir. Âlem, Allah'ın tecelli ettiği bir aynadır. İnsan-ı kâmil bu aynanın cilasıdır.”¹¹ Görüldüğü üzere Çerkeşi Mustafa Efendi'nin yukarıda gönül ehlinin karşılaşacağı “üç hal” dediği husus, esasında ontolojik olarak insan-ı kâmilin öz şeklinde açıklamasından ibarettir. Müellif, varlıklar âlemi içinde insanın durumunu böyle izah ettikten sonra bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmemektedir. Ona göre “tecelli-i ef'âl, tecelli-i sıfat ve tecelli-i Zât” halini yaşayan gönül ehli insanlar, tasavvuf erbabı tarafından tasvip edilmeyen Cebriyye¹², Hulûliyye¹³ ve İttihadiyye¹⁴ düşüncesini savunanlarla karıştırılmamalıdır. Zira aralarında bir kısım benzerlikler bulunsa da sufiler asla adı geçen fırkalar gibi değildir.¹⁵ Çerkeşi'nin bu uyarısını kendisinden yaklaşık iki asır önce yaşamış bir sufi olan Câhidî Ahmed Efendi (1070/1659) de neredeyse benzer ifadelerle yapmıştır.¹⁶ Bu da göstermektedir ki Osmanlı topraklarında yaşayan gönül ehli, tasavvuf düşüncesini doğru ve sağlam bir anlayışla İslam'ın temel esaslarında yaşamış ve kendilerinden sonraki nesillere de aynı şekilde aktarabilmiştir.

Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkmasından bugüne kadar üzerinde çokça konuşulan konuların başında şüphesiz şeriat-tarikat ilişkisinin doğru bir şekilde yürütülmesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hatta tasavvuf ehlinin en çok eleştiri aldığı hususların başında bu konunun geldiği söylenebilir. Çerkeşi Mustafa Efendi, risalesinde bu hassas noktaya da dikkat çekmiştir. Ona göre yukarıda söylenen “tecelli-i ef'âl, tecelli-i sıfat ve tecelli-i Zât” halini üzerinde taşıyan insan-ı kâmiller ile Cebriyye, Hulûliyye ve İttihadiyye düşüncesini iddia edenleri birbirinden ayıran yegâne ölçü, Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Zira şeriat dairesini belirleyen sadece Kur'an

10 Çerkeşi, *Risale fî Tahkiki'l-Tasavvuf*, s. 2.

11 Mustafa Aşkar, “Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin İnsan Anlayışı ve İnsanın Kozmik Âlemdeki Yeri”, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2010, c. 1, s. 243. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fuṣṣatü'l-Hikem*, Şevki Bey Matbaası, İstanbul 1287, s.49; Azizüddin Nesefî, *İnsan-ı Kâmil (Tasavvufta İnsan Meselesi)*, çev: Mehmet Kanar, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s.14 vd.

12 Cebriyye, insanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadığını, zihni ve amelî bütün fiillerinin ilâhî gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan bir anlayıştır. Bkz. İrfan Abdülhamid, “Cebriyye”, *DİA*, c. 7, s. 205.

13 Hulûliyye, ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleştiğini iddia eden bir anlayıştır. Bkz. Kürşat Demirci, “Hulûl” *DİA*, c. 18, s. 340.

14 İttihadiyye, Allah'ın bir kısım varlıklara hulûl ederek onlarla birleştiğini iddia eden bir anlayıştır. Bkz. Demirci, “İttihâd”, *DİA*, c. 23, s. 469.

15 Çerkeşi, *Risale fî Tahkiki'l-Tasavvuf*, s. 2.

16 Câhidî Ahmed Efendi, *Kitabu'n-Nasîha*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, no:350, vr.5a, 13a, 13b, 54a, 62b, 68a, 86b ve 182b.

ve sünnettir. Şeriat dairesinde kalan, istikameti sağlam ve yukarıdaki “üç hal”den konuşan kişinin sözleri ilahî irfan, sırları Rabbanî ve zuhur eden olağanüstü halleri ise keremettir. Ancak bunlar Allah, Rasûlü ve müşid nezdinde yerildiği gibi edebe de uygun değildir. Eğer böyle bir insan şeriat dairesinin dışına çıkar ve takvadan zerre miktar saparsa o kişi haktan uzaklaşmış, sözleri inançsızlık ve bozgunculuk olmuş olur. Meydana gelen olağanüstülükler de sihir ve istidraktır.¹⁷ Çerkeşi Mustafa Efendi, şeriat ile tarikat arasındaki ilişkiyi en başta Kur'an ve Sünnet temelinde dayandırmış ve bu konudaki düşüncelerini oldukça sarih ve kesin ifadelerle belirtmiştir. Ona göre dinin dışına çıkan kimse, nedeni ne olursa olsun açık bir şekilde sapıklık içine düşmüştür. Velew ki bu, tarikat ehli dahi olsa böyledir.¹⁸

Yukarıda da ifade edildiği gibi tasavvufun ilk teşekkül dönemlerinden beri sufiler, şeriat-tarikat ilişkisinden sıklıkla bahsetmişler ve bunların birbirilerini tamamlayan olarak görmüşlerdir. Nitekim Serrâc (377/988), “Zâhir bâtınsız, bâtin da zâhirsiz olmaz.” diyerek şeriat ve tarikatın birbirinden ayıramayacağını belirtmiştir.¹⁹ Hucvirî (464/1072) de “Bâtını olmayan şeriat heva, zâhiri olmayan şeriat ise hevestir.” demiştir.²⁰ Yine ilk dönemin meşhur sufilerinden Kuşeyrî (464/1072) ise, “Hakikatin tasdik etmediği hiçbir şeriat telakkisi makbul değildir. Şeriatın temel umdelerini gözetmeyen hiçbir hakikat telakkisi de muteber değildir.” diyerek şeriat ve tarikatın aslında aynı özün farklı tezahürleri olduğunu vurgulamıştır.²¹

Çerkeşi Mustafa Efendi'nin şeriat ile tarikat arasındaki ilişkiye bakışının tasavvufun ortaya çıkışındaki ilk dönem mutasavvıflarla aynı olduğu anlaşılmaktadır. Zira ona göre şeriat dairesinden çıkan bir gönül ehli, dinin esasından sapmış ve delalete düşmüştür.

Risale, daha sonra Melamîler²² hakkında verilen bilgilerle devam etmektedir. Çerkeşi Mustafa Efendi, Melamî zümresini genel hatlarıyla “zahiren şeriata aykırı bir kısım söz, fil ve tavırları olanlar” şeklinde vasıflandırmaktadır. Bu sebeple halktan avam tabakası ile manevî hallerden nasibi olmayan insanlar (zahir uleması) tarafından

17 Çerkeşi, *Risale fî Tabkiki't-Tasavvuf*, s. 3.

18 Çerkeşi, *Risale fî Tabkiki't-Tasavvuf*, s. 3.

19 Ebu Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, haz: Abdülhalim Mahmud, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, Mısır 1960, s. 26.

20 Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvirî, *Keşfü'l-mabcih, Hakikat Bilgisi*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 79.

21 Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s. 226.

22 Melamîlik, Hamdûn Kassâr (271/884) tarafından Nişabur'da kurulan bir tasavvuf ekolüdür. Bu ekol mensupları, içlerinde olanın aksine davranmayı metot edinmişlerdir. İç dünyalarında samimiyetin en üst derecelerine ulaşmaya çalışırlar, başkalarının kınamalarına aldırılmazlar. Taç, hırka, âyin, tekke gibi şekli unsurlar, Melametiler için mühim değildir. Asıl olan özdür. Allah'a ulaşmak için kendilerini aşağılayıp kınamayı, nefislerini kötümeyi, yaptıkları iyilikleri gizleyerek, yalnızca kusurlarını göstermeyi temel hayat felsefesi haline getirmişlerdir. Melamîlik başı başına bir tarikat olmaktan çok hemen her tarikatta bir neşve, bir meşreb ve bir anlayış olarak yer almıştır. Melamîler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-mabcih*, s. 143-152; Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 138; Abdülbaki Gölpinarlı, *Melamîlik ve Malamîler*, İstanbul 1931; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 424.

Melamîlerin hakikatının anlaşamadığını söylemektedir.²³ Müellife göre oysa hakikat böyle değildir. Onlar dikkatle araştırılıp incelendiğinde şeriata aykırı zerre kadar hal ve tutumlarının olmadığını görüleceğini belirtmektedir. Zira Melamîler, kendilerini gizlemeyi severler. Halkın arasında sırlarının bilinmesinden hoşlanmazlar. Bu, onların tabiatlarında vardır. Bu sebeple insanlara göre hal ve tutumları şeriata aykırı gibi görünse de hakikate ters değildir. Esasen kendilerini halkın ilgi odağı olmaktan bu yolla koruyan Melamîler, kâmil insanlardır, fakat kemale erdirici değildirler. Kendi nefisleri açısından “râşid” olmakla beraber, başkaları için “mürşid” değildirler. Bu nedenle onlardan irşad beklemek veya dua istemek doğru bir davranış değildir. Zira nefislerini tezkiye etmek isteyen talibi tereddüt ve şüpheye sevk edebilirler. Halbuki irşad, talibi şüpheye düşürmek değil, aksine insanların kalplerindeki şüphe ve zannı gidermek ve yok etmektir.²⁴

Tasavvuf erbabı arasında Melamîlik anlayışını benimseyenler olduğu gibi onları eleştirenler de olmuştur.²⁵ Çerkeşi Mustafa Efendi'nin risalesinde yer verdiği bu kısa ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Melamîlik düşüncesini olumlu görmektedir. Onların takındıkları hal ve tutumlarının İslam'ın temel esaslarına uygun olduğunu açık bir dille ifade etmektedir. Melamîler hakkında özellikle vurguladığı temel hususların başında, onların zâhir uleması tarafından anlaşılammış olmasıdır. Tabiatları ve temel çıkış düşünceleri gereği kendilerini gizleyen Melamîlerin bu zümre tarafından haksız yere eleştirilmesinin hakikati yansıtmadığını belirtmektedir.

Söz buraya gelmişken Çerkeşi Mustafa Efendi, irşad hakkında da görüşlerini oldukça yalın ve açık bir dille ifade etmektedir. Çerkeşi'ye göre irşad, evvel emirde Yüce Allah'ın bir ihsanı ve yardımudur. Ancak irşadı tarif²⁶ ederken klasik çerçevenin dışına çıkarak; “Allah'ın kulunu fiil, sıfat ve zatıyla kendisine cezb edip bir süre onu cemal sarayında misafir ve vuslat tahtında sultan kılarak kemale erdirmesi ve kafirler, halk (avam) ve seçkinler (havas) olmak üzere üç gruba doğru yolu göstermek için tekrar beşeriyet makamına döndürmesidir.”²⁷ şeklinde, kendine has bir yorumla

23 Çerkeşi, *Risale fî Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 3.

24 Çerkeşi, *Risale fî Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 3.

25 Tasavvufla ilgili ilk eserleri kaleme alan IV/X. yüzyıl müelliflerinden Serrâc ve Kelabazî, melamet konusuna yer vermemiş, sonraki yüzyılın müellifi Kuşeyrî ise kısmen değinmiştir. Melamîlikle ilgili “Risaletü'l-Melametiyye” adıyla müstakil bir risale yazan ise Sülemî olmuştur. Ayrıca bu risalenin dışında tasavvuf klasikleri içinde yer alan Keşfü'l-Mahcûb, Avârifü'l-Meârif, Fütuhâtü'l-Mekkiye ve Nefehâtü'l-Üns gibi kaynaklarda melamîliğe yer verilmiştir. Bkz. Halim Gül, “Bayramîlik-Melâmîlik İlişkisi”, *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2016, c.1, s. 525.

26 Tasavvuf düşüncesinde irşad kavramı genel olarak şöyle tarif edilmiştir: “Doğru yolu gösterme, bulma ve kararlılıkla benimseme demektir. Bunu yapan kimseye mürşid denir. Mürşid ise, Hakk'a ulaşan yola girip, o yolun tehlikeli ve korkulacak yerlerini bilen, eğitimini üstlendiği müridi fayda ve zarar durumuna göre yönlendiren, uyaran, dini ve şeriati müridin kalbine yerleştiren, kullara Allah'ı, Allah'a da kulları sevdiren kişiye denmektedir. Ayrıca şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kemâle ulaşmış ve bu noktada nefislerin hastalıklarını ve tedavilerini bilen insan-ı kâmil olarak da tanımlanmaktadır.” Bkz. Abdürrezzak Kaşânî, *Islâhâtü's-sâfiyye*, Kahire 1992, s. 510; Seyyid Şerif Cürçânî, *Tarîfât*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1275, s. 262.

27 Çerkeşi, *Risale fî Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 3.

tarif etmektedir. Çerkeşi Mustafa Efendi, bu noktada irşadla görevlendirilmiş bir müşhidin hangi grubu hangi hususta irşad edeceğini de söylemektedir. Ona göre müşhid, kafirleri küfürden imana, halkı günahattan itaate, seçkinleri de mâsivadan (Allah'ın dışındaki her şeyden) kurtarıp Allah'a kavuşmaya davet eden ve bu konuda kendisine halifelik verilmiş kimsedir.²⁸

Çerkeşi Mustafa Efendi'ye göre peygamberler de birer müşhiddir. Eğer müşhid bir peygamber ise bu göreve “nübüvvet-i teşrî'iyye”, bir veli ise “nübüvvet-i ta'rifiyye” olarak adlandırılır.²⁹ Çerkeşi'nin nübüvvet hakkındaki görüşü, İbnü'l-Arabî'nin (637/1240) görüşüne uygun düşmektedir. Nitekim İbnü'l-Arabî, nübüvveti iki kısma ayırır. Birincisi “nübüvvet-i velâye”dir. Bu nübüvvet, Allah'ın seçkin kullarından nebi konumunda olanların elde ettiği velâyettir. Mutlak velâyet olarak adlandırdığı bu velâyet şekli sona ermemiştir. İkincisi ise “nübüvvet-i teşrî'iyye”dir. Bu tür nübüvvet, Hz. Peygamber'in (sav) vefatıyla birlikte sona ermiştir. Kendisinden sonra onun getirdiği hükümleri ortadan kaldıracak, başka bir şeriat gelmeyecektir.³⁰ Tasavvuf tarihinde İbnü'l-Arabî'den başka Abdülkerim Cîlî (805/1402) de, nübüvvet-i velâye, nübüvvet-i teşrî'iyye arasında ayırım yapmıştır. Velâyet, Allah'ın bir sufiye, isim ve sıfatlarını bilgi, durum ve kudret açısından verdiği ve onun koruyucusu ve dostu olduğu mertebedir. Nübüvvet-i velâyede, kâmil bir kul, daha ahlakî ve manevî bir hayat istikametinde, şeriatın ışığında insanlara doğru eğilmesi, onlarla ilgilenmesi istenen kişidir. Hz. Peygamber'den önce bu görevi yapan vardı ve bu zevata resul denirdi. Ondan sonra bu görevi üstlenenler onun suretidirler ve bu görevi ifa ederken bağımsız değil, Hz. Peygamber'in takipçisi konumundadırlar. Bağımsız olanlar ve herhangi bir peygamberi takip etmeyenler, nübüvvet-i teşrî durumuna sahiptirler ki, Hz. Peygamber'in vefatıyla son bulmuşlardır.³¹ Çerkeşi Mustafa Efendi'ye göre kâmil müşhidler ile insanları Hakk'a ulaştıran gerçek mürebbiler, nübüvvetin hakikatinden hissedar insanlardır.³²

Yukarıdaki ifadelerden sonra Çerkeşi Efendi, konuya biraz daha açıklık getirmek amacıyla olsa gerek nebiler ile velilerin insanlar arasındaki konum ve görevlerini izah etmektedir. Şeriat ile tarikat arasındaki ilişkiyi de bu bağlamda değerlendirmektedir. Çerkeşi'ye göre peygamberler, Allah tarafından görevlendirilmiş insanlardır. Onlar getirdikleri şeriatın hükümlerini ümmetlerine tebliğ ederler ve uygulama alanına koyarlar. Peygamberler bunu yapmakla yükümlüdür. Ümmet de şeriatı onlardan öğrenir ve yaşar. Nitekim şeriatın farz, vacip, sünnet, müstehap gibi hükümlerinin uygulama şekillerini peygamberler ümmetlerine öğretir.³³ Çerkeşi Mustafa Efendi'ye göre bu husus, şeriattır ve nebilerin vazifeleri arasındadır. Ancak

28 Çerkeşi, *Risale fî Tabkiki't-Tasavvuf*, s. 3.

29 Çerkeşi, *Risale fî Tabkiki't-Tasavvuf*, s. 3.

30 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, tah: Ebu'l-Alâ Affifi, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1980, s. 184-185.

31 Abdülkerim Cîlî, *el-İnsanu'l-Kâmil*, Matbaatu Mustafa Halebî, Mısır 1982, c. I, s. 132-133.

Karşılaştırma için bkz. Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 273.

32 Çerkeşi, *Risale fî Tabkiki't-Tasavvuf*, s. 3.

33 Çerkeşi, *Risale fî Tabkiki't-Tasavvuf*, s. 3.

tarikâtı ince farklarla şeriatı ayırarak onun gereklerini müşhidlerin yaptığını ifade etmektedir. Şüphesiz şeriat olmadan tarikâtın olamayacağını ve dolayısıyla her ikisinin iç içe ve birlikte olduğunu da vurgulamaktadır. Bu hususta da velilerin nebiler gibi ümmet içinde irşad ile görevli olduğunu kaydetmektedir. Ona göre veliler de ümmete tarikâtın gereklerinden olan vird, zikir, halvet, uzlet, nafileler gibi esasları öğretir ve uygulama alanına koyarlar. Bu da müşhidlerin görevleri arasındadır.³⁴

Çerkeşî Mustafa Efendi, velilerin görevlerini kısaca özetledikten sonra onların da dikkat etmesi gereken bazı hususlara vurgu yapmaktadır. Genel bir ifadeyle şeriata aykırı ve irşad makamına yakışmayan hal ve hareketlerden kaçınmaları gerektiğini söylemektedir. Böyle davranan bir müşhidin insanlar tarafından suçlanabileceğini ve dolayısıyla müşhidin bu gibi durumlardan uzak durması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre müşhid, öncelikle şeriata bağlı, ibadet ve itaatlerinde dikkatli, Hz. Peygamber'in sünnetine uygun davranan bir insandır. Yüksek ahlakî vasıflarla bezenmiş ve asla kendilerinde kibir ve gösteriş bulunmayan kişilerdir.³⁵

Şeriat ile tarikâtı birbirinden ayrı görenleri ağır bir dille eleştiren Çerkeşî Mustafa Efendi, bunun sapıklık olduğunu söylemektedir. Hatta bu anlayışta olanların mühlid olabileceğini dile getirmektedir. Ona göre bu ayırımı yapanlar, zahirî ibadetleri "iyilerin hali", batınî ibadetleri de "Allah'a yakın olanların hali" gibi gördükleri için, dinden sapmışlardır. Oysa bu, kabul edilebilir bir şey değildir. Zira zahirî ibadetleri terk etmek asla mümkün olmadığı gibi, bunu yapanın tasavvufa da ilişkisi kalmamıştır. Dillerinde nice hurafeler, dine uygun olmayan gizemli sözler vardır. Bu halleriyle kimseye faydaları olmadığı gibi, dinini gerçek koruyucuları konumunda olan müttaki âlimlere de düşmanlık ederler. Sufilik iddiasında bulunan bu insanlar, gerçek velilerin sözlerini de kendilerine mal ederek tasavvufa zarar verirler. Üstelik şeriat ve tarikâtı birbirinden farklı şeyler gibi göstererek ulema ile meşayihin üzerinde ittifak ettikleri ibadet, riyazet, mücadele gibi hususları terk ederler. Dinde ihtilafı olan bir kısım hususlara da gereğinden fazla önem atfederek dinin temel esasları arasında sayarlar. Bu tutumlarıyla günah işlemeye de vesile olurlar. Oysa bilinmelidir ki tasavvuf, dalalete düşmüş bu zümrelerin anlayışından uzaktır.³⁶

Çerkeşî Mustafa Efendi, yukarıda sözünü ettiği şeriat ve tarikâtı birbirinden farklı gören zümrelerin her dönemde varlığına dikkat çekerek bir kısmının bilerek bir kısmının ise bilmeden tasavvuf erbabını haksız eleştirdiğini söylemektedir. Çerkeşî'ye göre bir kısım ulema, gerçek sufilerin hal ve düşüncelerini araştırma gayretine girmeden haklarında risaleler yazmıştır. Sufiler de kendileri hakkındaki gerçeğin bilinmesi ve yapılan haksızlıkların giderilmesi amacıyla cevap vermişlerdir.³⁷

Tasavvuf ehli gerçek sufiler ile tasavvuf iddiasında bulunan kişilerin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulayan Çerkeşî, bu konuda yapılması gerekenin ulemanın gerçeği araştırma gayretiyle tanınmış meşhur âlim sufilerin

34 Çerkeşî, *Risale fi Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 4.

35 Çerkeşî, *Risale fi Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 4.

36 Çerkeşî, *Risale fi Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 4.

37 Çerkeşî, *Risale fi Tabkâki't-Tasavvuf*, s. 4.

eserlerine müracaat etmeleri olduğunu söylemektedir. Ona göre ulema ile meşayih arasında olan tartışmalar, sözdedir. Esasen her iki zümre de özde ve manada birdir. Aralarında esasa yönelik bir ihtilaf söz konusu değildir. Allah dostları, dillerinde sözleri çok olup da manada birliği olmayanların gereksiz tartışma ve kavgalarına razı olmazlar.³⁸

Sonuç

İslam kültür tarihini oluşturan disiplinlerden biri de tasavvuttur. Tasavvuf düşüncesini zenginleştiren ve günümüze kadar doğru bir şekilde ulaşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri de hakkında yazılan eserlerdir. İslam ilimlerinin tedvin edilmeye başlandığı dönemlerden itibaren tasavvuf düşüncesi ile ilgili olarak da bir kısım görüş, düşünce ve yaşam tarzları hakkında eserlerin kaleme alındığını söylemek yanlış olmaz.

Tasavvuf hakkında yazılan eserlerden biri de Osmanlıların son dönemlerinde yaşamış olan Çerkeşi Mustafa Efendi'nin telif ettiği “Risale fi Tahkiki't-Tasavvuf” adlı risalesidir. Risalenin baş tarafında belirtildiği gibi yazılmasını devrin sultanı talep etmiştir. Her ne kadar sultanın ismi verilmemişse de müellifin yaşadığı dönem dikkate alındığında veya bazı kaynaklarda ifade edildiği üzere, söz konusu sultanın II. Mahmud olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, 18. yüzyılın ortası ile 19. yüzyılın başında Anadolu'nun orta yerinde Çankırı/Çerkeş'te yaşayıp vefat eden Çerkeşi Mustafa Efendi'nin payitaht İstanbul'da dönemin sultanının dikkatini çekmesi ve hatta tasavvuf hakkındaki görüşlerine müracaat edilmesi, onun etkin bir sufi olduğunu göstermektedir. Ayrıca daha önce var olduğu bilinen ulema ile tasavvuf erbabı arasındaki bir kısım ihtilaf ve tartışmaların bu dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bu risalede Çerkeşi Mustafa Efendi, risalesinin başında yazılış amacı da diyebileceğimiz kısa bir bilgi notunda, yaşadığı dönemde ulema ile tarikat mensupları arasında cereyan eden sözler, ihtilaflar ve işin hakikatine dair devrin sultanı tarafından yöneltilen bir kısım sorulara cevap vererek düşüncelerini kaleme almıştır. Adı geçen risalede Çerkeşi Efendi, tasavvuf erbabını gönül ehli olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla tasavvuf ehli, Allah'ın zât, sıfat ve isimlerinin tecelli ettiği kâmil insanlardır. Bu insanların hal ve hareketlerine özellikle dikkat etmelerini, ısrarla ve vurguyla şeriat çizgisinden asla sapmamaları gerektiğini söylemektedir. Hatta şeriatın sapanların tarikat ile herhangi bir bağlarının kalmayacağını da ifade etmektedir. Bu uyarıların yanı sıra şeriat ile tarikat arasında keskin ve çok belirgin bir farkın olmadığını da dile getirmektedir.

Çerkeşi Mustafa Efendi'nin gerek avam ve gerekse tasavvuf erbabının bir kısmı tarafından pek olumlu görülmeyen Melamî anlayışa sahip insanlar hakkında mutedil bir görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Melamîlerin görünüşlerinden ziyade onların esas ve özde iyi ve doğru bir anlayışa sahip olduklarını ifade etmektedir.

38 Çerkeşi, *Risale fi Tahkiki't-Tasavvuf*, s. 4.

Ayrıca velilerin icra ettiği irşad görevinin nebiler tarafından da yapıldığını söyleyerek, irşadın Yüce Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olduğunu söylemektedir.

Şeriatsız tarikatın yaşanamayacağını, bunların birbirinden ayıramayacağını, her ikisinin de dayanağının Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olduğunu belirten Çerkeşi'nin oldukça mutedil bir sufi olduğu söylenebilir. Bununla beraber şeriattan sapan suflerin asla tasavvufla ilgilerinin olmayacağını, sahte suflere itibar edilmeyeceğini de dile getirecek kadar açık fikirli olduğu görülmektedir. Ancak bazı ulemanın bilerek veya bilmeyerek tasavvuf ehli hakkında gerçek bir bilgiye sahip olmadan onları bazı yanlışlarla itham ettiğini ve bu konuda da hassasiyet gösterilmesi gerektiği uyarısını da dile getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, “Şeriat Uleması ile Tarikat Melayhı İhtilafı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1986.
- Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.
- Abdülhamid, İrfan, “Cebriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*.
- Abdülkerim Cili, *el-İnsan-ı Kâmil*, Matbaatu Mustafa Halebî, Mısır 1982.
- Abdürrezzak Kaşânî, *Istılâbâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1992.
- Akyol, İbrahim, “Çerkeşi Mustafa Efendi ve “Risâle Fî Tahkîki't-Tasavvuf” Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kastamonu 2012.
- Aşkar, Mustafa, “Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin İnsan Anlayışı ve İnsanın Kozmik Âlemdeki Yeri”, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2010.
- Aşkar, Mustafa, *Niyaz-ı Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Azamat, Nihat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*.
- Azizüddin Nesefî, *İnsan-ı Kâmil (Tasavvufta İnsan Meselesi)*, çev: Mehmet Kanar, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, Tıbbıbasım, Bizim Büro, Ankara 2000.
- Câhidî Ahmed Efendi, *Kitabu'n-Nasîha*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, no:350.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Çerkeşi Mustafa Halvetî, *Risâle fî Tahkîki't-Tasavvuf*, Matbaa-i Ticaret, Eskişehir 1331.
- Demirci, Kürşat, “Hulûl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*.
- Ebu Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, haz: Abdülhalim Mahmud, Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, Mısır 1960.

- Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mabbûb ve Vâsfi Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmî't-Tevhîd*, tahk: Asım İbrahim el-Keyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Malamîler*, İstanbul 1931.
- Gül, Halim, "Bayramîlik-Melâmîlik İlişkisi", *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2016.
- Hucvirî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mabûb, Hakikat Bilgisi*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul 1996.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerb-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no:2305-2309.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, tah: Ebu'l-Alâ Affîfî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1980.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, Şevki Bey Matbaası, İstanbul 1287.
- Oğuz, Muhammed İhsan, "*Hazreti Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşi*", İstanbul 1993.
- Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı 'Alıyyeden Halvetiyye*, Evkâf-ı İlmiyye Matbaası, İstanbul 1338-1341.
- Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1275.
- Şimşek, Halil İbrahim, "Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/2.

ÇANKIRILI BİR HAK DOSTU: PİR-İ SÂNÎ SEYYİD
ÇERKEŞİMUSTAFA EFENDİ (d.1743-v.1814) VE YENİ
BULUNAN “TUHFETÜ’L-MÜRÎDÎN VE TESLİYETÜ’L-
MUHİBBÎN” İSİMLİ RİSÂLESİNİN TAHLİLİ

God’s Friend From Chankyry: Pîr-i Sâni Seyyid Çerkeşî Mustafa Efendi
(1743-1814) and the Evaluation of Newly Found Risale “*Tuhfetü’l-Mürîdîn*
Ve *Tesliyetü’l-Muhibbîn*”

İsa ÇELİK

Birol YILDIRIM

Mikail DUMLU¹

Özet

Çankırı ilimizin manevî mimarlarından biri olan Çerkeşî Mustafa Efendi, Çankırı’nın Çerkeş ilçesinde doğmuştur. Mustafa Efendi’nin doğum ve vefat tarihleri müridi olan Akif Paşa’nın mürsidinin vefatına düştüğü tarih beytinden tespit edilmiştir. Buna göre Şeyh Efendi 1156/1743 yılında doğmuş, 1229 yılında da vefat etmiştir.

Mustafa Efendi doğduğunda bir Nakşbendiye şeyhi olan dedesi Vehbi Sultan onun bir halvetî olacağını müjdeler. Vehbi Sultan’ın öngörüsü olduğu gibi gerçekleşir. Zira Mustafa Efendi bu tarikatta önemli bir mevkiye yükselir. Mustafa Efendi yetmiş üç yıllık hayatını ilim, irfan ve irşad faaliyetleriyle geçirmiş, geride sadaka-i câriye olacak eserler, ünlü bir ulemâ soyu, çok sayıda halife ve müridân ve asırlarca canlı bir şekilde yaşayan bir hayat hikayesi bırakarak ebedî âleme irtihal etmiştir.

Biz bu çalışmamızda ağırlıklı olarak Taksim Atatürk Kitaplığında yeni tespit ettiğimiz “*Tuhfetü’l-mürîdîn*” isimli eseri üzerinde duracağız. Bunun yanında müellifin “*Risale fi tabkiki’t-tasavvuf*” isimli risalesinden ve hakkındaki belge ve bilgilerden hareketle onun hakkında genel bir değerlendirmeye ulaşmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Halvetîlik, Çerkeşî Mustafa Efendi, *Tuhfetü’l-mürîdîn*, *Risale fi tabkiki’t-tasavvuf*,

1 Prof. Dr., Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Bölümü, e-mail : isacelik@hotmail.com, Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniv., İlahiyat Fak. Tasavvuf Bölümü, biolyildirim97@hotmail.com, DİKAB Öğretmeni/Okul Müdürü

Abstract

Çerkeşî Mustafa Efendi, one of the spiritual architects of Chankyry province, was born in Çerkeş district of Çankırı. The birth and death dates of Mustafa Efendi have been determined by the poem written by his disciple Akif Pasha. According to this data, Sheikh Efendi was born in 1156/1743 and died in 1229.

When Mustafa Efendi was born, the goddess named Vehbi Sultan, a Nakshbendiyya shaykh, heralded that he will become a halveti. This has happened. Mustafa Efendi rose to an important position in this sect. Mustafa Efendi spent seventy-three years of his life in science, lore, and irsâd activities and left eternal revelation by leaving behind a life story of charity, a prominent genius, a great number of caliphs and a life story that had lived for centuries.

In this work, we will mainly focus on the work titled “*Tuhfetü'l-mürîdîn*” which we have found recently in Taksim Atatürk Library. In addition, we will also try to reach general evaluation about the author, based on the “*Risale fi tabkiki't-tasavvuf*” and related documents.

Keywords: Sufism, Halvetism, Cherkessi Mustafa Efendi, *Risale fi Tabkiki't-tasavvuf*, *Tuhfetü'l-mürîdîn*.

Giriş

İslâm medeniyetinin kurulmasında önemli bir yeri olan tasavvuf ekolünün ortaya çıkışı bir nüve ve öz olarak asr-ı saadete kadar gider. Bilindiği üzere Peygamber Efendimiz hadîs-i şerifinde üç önemli kavrama işaret etmiştir. Bunlar İslâm, iman ve ihsan kavramlarıdır. Asr-ı saadetten sonra iman kavramını izah etmek için itikâdî mezhepler, ibâdet ve muâmelata dair hükümler vaz etmek üzere fıkhî mezhepler, Peygamber Efendimiz'in “*Sen Allah'ı göremesen de Allah'ın seni gördüğü şuuruyla hareket etmendir*” şeklinde tarif ettiği ihsân kavramını izah etmek için de daha sonraki dönemlerde tarikatler şeklinde teşkilatlanmış tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Bin yıldır kültürümüzü mayalaya gelen bu irfânî geleneğin ana gayesi “inanç, ibâdet, güzel ahlak” katmanlarını müminlerde gerçekleştirerek kâmil insan yetiştirmektir. Bu üç boyutlu anlayışın etkinliği İslâm'ın klasik çağında doğal bir şekilde hayata yansımış, İslam alimleri küllî bir bakış açısı ile İslâmın külliyesinde yetişe gelmiştir. Bu üç boyutun bugün kayıp halkası olan tasavvuf ve irfan İslâmî geleneğin bütün birikimi üzerine Horasan erenleri tarafından temelleri atılan Osmanlı toplumunda zirveye çıkmıştır.

Fakat tasavvufî yaşayışı denetlemek maksadıyla Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olan “*meşihat makâmı*”nın Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılması bu alanı istismara açık bırakmakla birlikte bu dönemde de çağa damgasını vurmuş önemli şahsiyetler yetişmiştir. Abdülhakim Arvasî Bugün râbîta tefekkür, nazar, tevessül, şefaât, keşf ve ilham gibi tasavvufî değerleri şirk, küfür olarak tanımlayan ilkel haricî, vahhabî ve işitçi anlayış Osmanlı coğrafyasının her köşesine petro-dolarlar akıtarak bünyemize yabancı bir anlayışı aşılarken, bu metafizik değerlerin batıda

parapisiyatrik değerleri incelenmektedir. Batı düşüncesi kuantum fiziğinin etkisi ile gerçekleşen post-modern dönemi yaşarken bugün sosyal bilimler alanında bile hala pozitivist bir anlayış hakimiyetini sürdürmektedir. Uluslararası bir üne sahip önemli bir ilim adamımız olan Türk *Einstein'i olarak isimlendirilen ve dünyanın en genç profesörü olma ünvanına sahip olan* rahmetli Oktay Sinanoğlu “bilim + gönül” formülünü önermiştir. Oktay Sinanoğlu çifti bu isim altında bir de yaynevi kurmuşlardır.²

“*Men arefe nefsehu, fegad arefe Rabbêhû*” “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” sırrından behredâr olarak insanın iç aydınlanmasını sağlamayı amaç edinen tasavvufun birçok tanımı yapılmıştır. Fakat bu tanımlar güzel ahlak üzerinde yoğunlaşmıştır. Tasavvuf bu düşüncenin kitabî/teorik boyutu, tarikat ise topluma yansımış pratik boyutudur.

Halvetiye- Şabaniye tarikatının Çerkeşiye kolunun kurucusu olarak tanınmış Çerkeşi Mustafa Efendi (v. 1229/1814) Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğmuştur. Çoğu tarihsel kişilikte olduğu gibi bu zatın da doğum tarihi ve hayatı hakkında net bir bilgi yoktur. Önemli bir tabakât yazarı olan Hüseyin Vassâf, “*Oldu şeyh vasıl-ı canan yabû*” mısraın kaydederek vefat tarihini (1224/ 1809) tarihini verir. Sadık Vîcdânî ise kaynak göstermeden Mustafa Efendi'nin vefat tarihi olarak (1229/1814) belirtir.³ Çerkeşi'nin müridi olan Akif Paşa'nın “*Hu deyip firdevs-i vasla erdi pirim Mustafa*” manzumesinden çıkan sonuca göre Sadık Vîcdânî'nin verdiği tarih doğrulanmış bulunmaktadır. Buna göre Şeyh Efendi 1229 yılında vefat etmiş dolayısıyla da (1156-1743) yılında doğmuş yetmiş üç yıllık bir hayat yaşamıştır.⁴ 1229 yılında vefat eden Şeyhin kabri, Çerkeş'te kendi adıyla anılan caminin içindedir.⁵

Çerkeşi Mustafa Efendi dünyaya gelince, Vehbi Sultan diye bilinen ve Nakşibendiye mürşitlerinden olan dedesinin kucığına verilir. Vehbi Sultan, torununu koklayıp, okşadıktan sonra ve kulağını ağzına yaklaştırarak dinledikten sonra: “Bu çocuk, halveti, halveti diyor. İnşallah, Halvetiye şeyhlerinin büyüklerinden olacaktır” öngörüsünde bulunmuştur. Ferâset sahibi bu zatın öngörüsü, Mustafa Efendi'nin Halvetiye tarikatının Şa'baniye kolu ikinci piri ve müceddidi olmasıyla aynen gerçekleşmiştir.

Ârif bir kişi olan dedesinin iltifat ve müjdesine nâil olan Çerkeşi Mustafa Efendi, Safranbolu'ya bağlı büyükçe bir köy olan Zora da yetişen Halveti-Şabani şeyhlerinden Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır.⁶

Maddî âleme doğumu menkibevî olan Mustafa Efendi'nin ikinci ve gerçek doğumunu gerçekleştireceği tarikat yoluna intisâbı da kerâmetvârî bir tarzda olmuştur. Bunun anlamı şudur: Yakîn-i külliye yani hakke'l-yakîne ererek mecazi varlığını öldürüp Hakk'ın varlığıyla var, hayât-ı bâkisi ve hayy-ı ebedî ile hayy ve bâkî olmuş olan sâlik, bilgi düzeyinde yaptığı köklü değişimle “*Yer başka bir yere dönüştürüldüğü*

2 Bkz., <https://www.youtube.com/watch?v=BBWW1DVCe58>; <https://www.youtube.com/watch?v=USZArYeDf4w> Erişim Tarihi: 17.06.2017.

3 Hüseyin Vassaf. *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 56.

4 Nihat Azamat "Kuşadalı İbrahim Halveti", *Osmanlı araştırmaları*, IV, 1984. s. 330.

5 Nihat Azamat, “*Çerkeşi Mustafa Efendi*”, *TDV*, c. VIII, 1993, 272.

6 Azamat, “*Çerkeşi Mustafa Efendi*”, 272.

gün...”, “Ölmeden evvel ölülmüŕ”⁸ âyet-i kerîme ve hadîs-i ŕerîfinin “İki kere doğmakdukça⁹ göklerin ve yerin melekûtuna ulaşamazsınız” sırrına ermiş olarak söz konusu olan iki doğumu da gerçekleştirir.¹⁰ Pir-i Sani Mustafa Efendi de bu sırdan nasipdâr olmuştur.

Mustafa Efendi, asıl mürşidi Zoralı Mehmed Efendi'ye bağlanmadan önce ilk olarak başka bir mürşide bağlanır. Bu mürşidin gözetiminde “ikinci esma”ya kadar manevî seyrini ilerlettikten sonra ŕeyhi ona, “*Senin kabiliyetin fazladır. Sen Zoralı Mehmet Efendi'ye gitmelisin*” diye telkin ve tavsiyede bulunur. Mürşidinden bu tavsiyeyi alan Çerkeşli Mustafa Efendi soğuk, ağır bir kış günü Zoralı Mehmed Efendi'ye gitmek üzere yola çıkar. Comcalı mevkiinde tipiye yakalanarak yolunu kaybeder. Bu esnada Zora'daki evinde bulunan ŕeyh Mehmed Zoravî Efendi hanımına, “*Bizim deli yolunu kaybetti bir çorba piŕir de götürelim*” der. ŕeyh Efendi'nin hanımı bu kış kıyamette oraya çorba gitmeyeceğini söyleyince ŕeyh Efendi de ona, “*Öyle ise çorbayı piŕir de gelsin de burada yesin*” der ve Comcalı mevkiinde zor durumda olan müridine elini uzatarak Mustafa Çerkeşî Efendi'yi mahsur kaldığı halden kurtararak evine getirir ve bu keyfiyet üzere Halvetî yoluna intisâbını kabul eder. Çerkeşli Mustafa Efendi olağanüstü cehd ve gayretle mürşidine hizmet etmiş ve Halvetî tarikatında ŕaban-ı Veli Hazretleri'nden sonra “Pîr-i sâni” mertebesine ulaşmış bir mürşid-i kâmil olarak temâyüz etmiştir.¹¹

Çerkeşli Mustafa Efendi'nin ünü İstanbul'da saraya kadar uzanmıştır. Ulemâ ile tarikat mensupları arasındaki ihtilafın mahiyeti ve çözüm yolları hakkında devrin padiŕahı tarafından yöneltilen sorulara cevap olarak kaleme aldığı “*Risâle fi tabkiki't tasavvuf*” adlı meşhur eserinin kesin olmamakla birlikte II. Mahmud'un emriyle yazıldığı düşünölmektedir.¹² İstanbul'da o kadar ulemâ ve meşâyih varken II. Mahmud'un bu soruları Çerkeşî Mustafa Efendi'ye havale etmesi onun ilim ve irfanının seviyesini ve ŕöhretinin yaygınlığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Çerkeşî Mustafa Efendi'nin bir süre İstanbul'da ikamet ettiği görüşü¹³ risalenin başında padiŕaha gönderildiği açıkça kaydedildiğine göre bir varsayımdan ibarettir. Ayrıca İstanbul'daki ulema ve meşayih de sorulup sorulmadığı henüz tesbit edilememiştir. II. Mahmud'un, saltanatının ilk yıllarında Kastamonu'da çıkan Tahmişçioğlu isyanını bastırma hususunda ŕeyhin nüfuzundan faydalanmak amacıyla

7 (14. İbrahim: 48)

8 Aclûnî, Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keŕfü'l-Hafâ ve Muŕillü'l-İlbâs Ammâ İŕteberâ Mine'l-Ebâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405. 2/384.

9 İki kere anadan doğmak demek; önce ana karnından bu sûret âlemine doğarak mahbûb olmak, daha sonra da ma'rifet tahsil etmek suretiyle ma'nâ âlemine doğarak, semavâtın melekûtunu bilmek ve ayn-ı vücûd olmak demektir. ŕeyhî, *Nikât*, vr. 69a.

10 Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman ŕeyhi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ertual Yay., Erzurum 2016, s. 285-286; Köstendilli Süleyman ŕeyhî, *Nikâtü'l-Hikem*, İstanbul Sül. Ktp. Serez Bl., Nu: 1510. vr. 69a.

11 Bkz., *Pir-i Sani Seyyid Mustafa Çerkeŕi Hayatı ve Menkıbeleri*, <http://www.cerkesvuslathaber.com/kose-yazisi/78/pir-i-sani-seyyid-mustafa-cerkesi-hayati-ve-menkebeleri.html>.

12 Hüseyin Vassaf. IV, 58; Abdölbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, s. 188.

13 Yaşar Nuri Öztürk. *Kuşadalı İbrahim Halveti*, İstanbul 1982, s. 34.

ona bu soruları sormuş olabileceği öngörüsü¹⁴ risalenin muhtevasına göre çok uzak bir ihtimaldir.¹⁵

Tasavvuf ve tarikat adına ortaya çıkmış bir mürşid-i kâmilin en önemli gereksinimi ve meşrûiyet kıstası hiç şüphesiz Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e ulaşan sağlam bir silsileye sahip olmalarıdır. Çerkeşi Mustafa Efendi'nin de öncelikle bağlı olduğu silsilesini tanımamız gerekir. Bu anlamda Çerkeşi Mustafa Efendi'nin tarikat silsilesi Zoralı Şeyh Mehmed, Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü (v. 1141/ 1728-29), Şabaniyye'nin Nasûhiyye kolunun kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhi Üsküdari (v.1130/ 1718), Karabaşsiyye kolunun kurucusu Karabaş Veli (v.1097/1686) vasıtasıyla tarikatın piri Şeyh Şaban-ı Veli'ye (v. 976/ 1568) ulaşır. Şabaniyye mensuplarınca tarikatın ikinci kurucusu anlamında “pîr-i sâni” unvanıyla anılan Çerkeşi Mustafa Efendi'nin kimine göre on üç¹⁶ kimine göre on bir¹⁷ halifesi olduğu ifade edilmiştir. Şeyh Efendi'nin halifelerinden altısının kimliği tespit edilmiştir. Bunlar; Beypazarlı Ali, Geredeli Halil, Mustafa Safî, Semerci Şeyh İbrahim, Tiritzade Hüseyin, Ahmed Nûri Baba Efendiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zâtların irşad faaliyetleri sonucu Çerkeşsiyye tarikatı Batı Karadeniz, başta Ankara ve çevresi olmak üzere Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da geniş ölçüde yayılmıştır.

Çerkeşi Mustafa Efendi kendinden sonra çok sayıda halife bırakmakla kalmamış onun çizgisinden bir mürşidin en önemli göstergelerinden biri olan tarikat kolları da oluşmuştur. Bu bağlamda Çerkeşsiyye tarikinden Beypazarlı Ali Efendi'nin halifesi Kuşadalı İbrahim Halveti¹⁸ ile Geredeli Halil Efendi'ye¹⁹ nisbet edilen İbrahimiyye ve Haliliyye adlı iki şube meydana geldiği söylenirse de²⁰ bunlardan ancak *İbrahimiyye* ekolü bir tarikat kolu olma vasfına sahiptir. Çerkeşi'nin vefatından sonra mürşidinin emri ile İstanbul'da irşad faaliyetinde bulunan Beypazarlı Ali Efendi'nin (v. 1234/1819) yetiştirdiği tek halife olan Kuşadalı İbrahim Halveti Efendi (v. 1262/ 1846) tarikata melametî bir hüviyet kazandırmış, tekke, taç, hırka gibi tarikatlara ait geleneksel unsurları reddederek tasavvuf tarihinde özgün bir yer işgal etmiştir.²¹

Çerkeşi'nin diğer tanınmış halifesi ümmî bir zat olan Geredeli Halil Efendi'dir. Şeyh Halil Efendi'nin ünü de mürşidi gibi İstanbul'a kadar ulaşmış olmalı

14 Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "İki Vesika", *AÜİFD*, XXVIII, 1986, s. 340.

15 Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", 273.

16 (Hüseyin Vassaf, *Sefîne*, IV, 58),

17 *Eş'ar-ı el-Hac Akif Efendi*, İstanbul 1259, 28; Enderunlu Âli, *Hidayetü'l-velî fî menakıbı Kuşadalı*, İÜ Ktp., TY, nr. 9849, vr. 4b.

18 Bkz., Öztürk *Kuşadalı İbrahim Halveti*, 1982.

19 Haz. Murat Ergüven, "Geredeli Şeyh Hacı Halil Efendi" <http://www.geredemuftulugu.gov.tr/attachments/article/93/%C5%9Eeyb%20HacC4%B1%20Halil%20Efendi.pdf>, Abdulkerim Abdulkadiroğlu, M. Taşçı, *Dînân / Mustafa Rûmî Efendi (Şeyb-Geredeli)*, Ankara 1998, Anıl Matbaa ve Ciltevi; Takdim c. III-IV, *Geçmişten Günümüze Gerede*, Emin ajans, 2000 s. 72-73; Ali Rıza Ünlü, *Tarih Boyunca Gerede*, İstanbul 2000, Yenigüven Matbaacılık, s. 130-136.

20 Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Alîyyeden: Halvetiyye*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul: 1338-1341.

21 Kuşadalı'nın Mehmed Tefvîk Bosnevi ile (v. 1283/ 1866) devam eden silsilesi. "Fatih türbedarı" diye meşhur olan Ahmed Amiş Efendi (v.1920) vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır.(Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", 274).

ki İI. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edilmiş, “İnnemel amalü binniyyat...”, “Ameller niyetlere göredir”²² hadis-i şerîfine verdiği manalar padişahı ve huzurda bulunanları hayrete düşürmüş, büyük iltifat ve takdire mazhar olmuştur. Gerede’de vefat eden Halil Efendi’nin türbesi Aşağı Tekke Camii’nin bahçesinde dir. Burada hiç şüphesiz ki Geredeli Halil Efendi’nin halifelerinden Ömer Fuadi Efendi (v. 1274/ 1857)’den²³ söz etmemiz gerekir. İstanbul’da Sofular Ekmel Dergahı’nda uzun yıllar şeyhlik görevinde bulunmuş olan Ömer Fuadi Efendi’ye devrin iki şeyhülislamı Arif Hikmet ve Mehmed Sadeddin efendiler kendisine intisap etmişlerdir. Bu durum Ömer Fuadi Efendi ve Şabaniyye-Çerkeşiyeye çizgisinin ulema üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

Geredeli Halil Efendi’nin diğ er halifeleri Yazıköylü Emin Efendi, Diyarbekirli Hacı Mustafa Safı Efendi (v. 1263 / 1847),²⁴ Şeyh Mustafa Hulüsi Efendi (v. 1299/ 1882)’dir. Çerkeşi Mustafa Efendi’nin ilmî ve irfânî çizgi ve mirası manevî sulbünden neş’et etmiş olduğu halifeleri ve müridlerinin yanında, bel bağından neş’et etmiş olan oğulları ve torunları tarafından bi-hakkın temsil edilmeye devam etmiştir. Bu anlamda “Çerkeşiler” olarak tarihe geçerek ilim ve irfanda güzel örnekler ortaya koymuşlardır. Ez cümle Mustafa Efendi’nin Mehmed, Mesud ve Osman Vehbi adlı oğulları kendisinden sonra irşad faaliyetlerini sürdürerek birçok mürid ve halife yetiştirmişler, bu kutlu ocağı tütürmeye devam etmişlerdir. Bu aile mensupları tarihte görülmedik şekilde sarayın iltifatına mazhar olmuşlar, böylelikle ne kadar yetkin olduklarını ortaya koymuşlardır. Örnek olarak İstanbul’da soyundan “Çerkeşizâdeler” adı verilen bir ulema ailesi teşekkül etmiş olan Osman Vehbi Efendi (v. 1277/1860) babasının vefatından sonra Ankara’ya yerleşerek şehrin tanınmış âlimlerinden biri olmuştur. Osman Vehbi Efendi’yi İI. Mahmud İstanbul’a davet etmiş ve kendisine İstanbul ruûs²⁵u verilmiştir. Müellif bir kişiliğe sahip olan Osman Efendi birçok eser yazmıştır. İI. Mahmud için kaleme aldığı *el-Hasnül-hasin* (Kahire. ts.) ve *Tasrifatü'l-Fârisiyye* (İstanbul 12671 adlı iki kitabı basılmıştır. Osman Vehbi Efendi’nin oğlu Mehmed Tefvik Efendi Beşiktaş, Halep, Çankırı, Bursa, Balıkesir ve Mısır’da mevleviyet²⁶ görevi yaptıktan sonra Medine kadısı olmuştur. Daha sonra Ankara’ya dönerek on iki yıl müderrislik yapmıştır. Bundan sonra aldığı görevler; üç yıl İstanbul kadılığı, Rumeli kazaskerliği muavinliği (1886), aynı yıl Meclis-i Meşayih Nezareti reisliği, 1889’da Anadolu, ertesi yıl Rumeli kazaskeri payelerini almış ve şeyhülislamlığın Meclis-i Müellefat Encümeni başkanlığına tayin edilmiştir. Dedesi Mustafa Efendi’ye bağlı bir Çerkeşi olan Tefvik Efendi, vefatında (1893) bir Şâbânî-Çerkeşi tekkesi olan Aksaray Sofular’daki Ekmel

22 Buhârî, Bed’ü'l-vahy I, İman 41, Nikah 5, Menakıbu'l-ensar 45, İtk 6, Eyman 23, Hiyel I; Müslim, İmaret 155. Ayrıca bk. Ebü Davud, Talak 11; Tirmizî, Fezailü'l-cihad 16; Nesaî, Taharet 60; Talak 24, Eyman 19; İbni Mace, Zühhd 26.

23 İlyas Yazar, “Ömer Fuâdi” *TDV*, c. XXXIV. s. 62, ss. 61-63.

24 Bu zâtn Geredeli Halil Efendi’nin halifesi olduğu tartışmalıdır.

25 Vezir, beylerbeyi, timar ve zeamet sahipleri dışında kalan bütün devlet görevlilerine verilen görev kâğıdı. 2. Medrese öğrenimini bitirip sınavı başarılarına verilen diploma.

26 Bir tür kadılıktır. Bizim de ilk akıma gelen Mevlevî posnişinliği ile karıştırılmamalıdır. Bkz., Fahri Unan, “Mevleviyet”, *TDV*, c. XXIX, ss. 467-468.

Dergahı'na defnedilmiştir. Çok sayıda eser kaleme almış, Mehmed Tefvik Efendi'nin *Gayetü'l-beyan fî ilmi'l-mîzân* (İstanbul 1306). *Hediyetü's-sıbyân* (İstanbul 1308), *Divançe* (Mısır 1283), *Kasaid -i Tefvîk* (Şam 1286, 1304). *Levâiyuhul-kudsîyye* (İstanbul 1303). *Behcetü't-tarf fî ilmi's-sarf* (İstanbul 1308), *Mezîyyet-i İslamiyye* (İstanbul 1306), *Miftâhul-akâid* (İstanbul 1301), *Şerh-i Akaid-i Neseî Tercümesi'ndeki Hatalara Dair Hisale* (baskı yeri ve yılı yok) adlı eserleri basılmıştır.

Tefvik Efendi'nin oğlu Ahmed Muhtar Efendi nakibüleşraf²⁷lık görevinde bulunmuştur. Osman Vehbi Efendi'nin Mehmed Refî adlı oğlundan olan torunu Halil Halid Bey (v. 1934), ailenin en dikkate değer şahsiyetidir. Çok velûd bir müellif olan Halil Halid Bey'in hayatı tam bir başarı hikayesidir. Anadolu'dan İngiltere'ye uzanan tam bir başarı hikayesidir. Halid Bey Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı hocalığı yapmış, edebiyat, tarih, dış politika, iktisat alanlarında dikkate değer eserler yazmış önemli bir fikir adamıdır.²⁸

Çerkesî Mustafa Efendi'nin tasavvufî görüşleri

Mustafa Efendi *Risâle fî tabkâki't-tasavvuf*²⁹ adlı eserinde önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre tarikat mensuplarının ilerlemeye çalıştıkları tasavvuf yolu ef'al/fiil, evsaf/sıfat ve zat tecellileri olarak tanımlanan üç halden ibarettir. Bu üç tecelliye mazhar olarak tahkîke erenler zâhiren Cebriyye, Hulûliyye ve İttihâdiyye'den oluşan üç bâtil fırka mensuplarına benzerler. Fiil tecellisine mazhar olanlar Cebriyye, sıfat ve zat tecellilerine mazhar olanlar ise Hulûliyye ve İttihâdiyye mensuplarına benzetilebilir. Ancak bu üç halin kendilerinde tecellî ettiği sûfilerin cebir, hulûl ve ilhad fikirleriyle hiçbir ilgileri yoktur. Sûfileri bu bâtil fırka mensuplarından ayırt etmenin temel ölçüsü şeriat-ı Muhammediyye'ye ittibâ edip etmedikleridir. Şeriattan ayrılmamak şartıyla yukarıdaki üç hal ve makamın kendisi üzerindeki tecellîlerinden bahseden sûfinin sözleri ilahi sır ve hikmetlerden ibarettir; ondan zuhur eden olağan üstü haller ise keramettir. Ancak keramet göstermek Allah (c.c.) Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve mürşid-i kâmiller katında makbul bir hâl değildir. Çünkü edebe aykırıdır. Şerîata aykırı en ufak bir harekette bulunan sûfi sapıktır; sözleri ilhâd ve ifsâd, ondan zuhur eden haller ise sihir ve istidrâcdır.³⁰ *Risâle*'de yer alan bir başka konu ise dışarıdan anlaşılması çok zor olan Melâmîlerle ilgili değerlendirmelerdir. Üstad muhtemelen konu ile ilgili sorulan bir soruya cevap

27 Bkz., Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili demektir. Ş. Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", TDV, c. XXXII, ss. 322-324.

28 Azamat, "Çerkesî Mustafa Efendi", 273-274

29 Bkz., Şeyh Mustafa Halveti el-Çerkesî, *Risale fî tabkâki't-tasavvuf*, İBB Atatürk Kitaplığı 297.7 297.7 1290 H [1873 M] 1, 7s.

30 İstidrâc lügatta, bir halden bir hale yavaş yavaş yaklaştırmak, adım adım ilerlemek, basamak basamak yükseltme veya derece derece aşağıya indirmek, dürmek, katlamak toplamak, aldatmak, kurduğu tuzâğa yaklaşıtıp düşürmek anlamına gelir. (Bkz., Abdulvahap Yıldız, "Kerâmet ve İstidrâc", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/257607>, Erişim tarihi: 11.05.2017, ss. 41-64, s. 55; İsmail Durmuş, "İstidrâc", TDV, c., XXIII, İstanbul, 2001, s., 328.

vermiştir. Çerkeşi Efendi'ye göre halkın ve anlayışsız zahir ulemasının hakikatini kavramaktan aciz oldukları zahiren şeriatı aykırı bazı söz ve davranışlarda bulunan Melâmî büyüklerinin hayatları dikkatlice incelendiğinde şeriatı aykırı hiçbir hallerinin olmadığı görülür. Onlar riyâ ve gösterişten kaçmak maksadıyla hallerini gizlemeyi sevdikleri için şeriatın zâhirine aykırı gibi görünen söz ve davranışlarla enâniyet duygusunu tetikleyeceği için kendilerini halkın ilgisinden korumak istemişlerdir. Bu anlamda Melâmî büyükleri kâmil insanlar olmakla birlikte kemâle erdirmeye yeteneğine sahip değillerdir. Kulu kendine cezbedip kemâle erdirdikten sonra tekrar beşeriyet makamına döndürmesi anlamına gelen “irşâd” yetkisine sahip değillerdir. Yani “râşid”dirler fakat “mürşid-i kâmil” değildirler. Bundan dolayı onlardan dua istemek ve irşad talep etmek doğru değildir. Çünkü onlar istikrarsız halleri ile talibi şüpheye düşürürler. Halbuki irşad talibi şüpheye düşürmek olmayıp aksine şüphelerini gidermektir. İrşad Allah'ın kulumu kendine cezbedip kemale erdirdikten sonra tekrar beşeriyet makamına döndürmektir. Mürşid, kafiri küfürden imana, halkı masiyetten ibadete, yani isyandan kulluğa, havassı ise masivadan ilahi vuslata davet etmek için Allah'ın görevlendirdiği ve bu konuda kendisine halifelik verdiği kişidir. Bu anlamda ilk mürşidler Peygamberlerdir. Peygamberlerin irşâd görevine “nübüvvet-i ta'rifîyye” adı verilir. Peygamberler getirdikleri şeriatın hükümlerini ümmetleri üzerinde uygulamakla yükümlü oldukları gibi mürşidler de zikir, evrâd, halvet gibi seyr ü sülûk prensiplerinin gereklerini bağlı oldukları tarikatın perspektifinden müridlerine tatbik etmekle mükellefdirler.

Dinin koruyucusu olan ulemeden nefret ederek sülûk iddiasında bulunmanın tarikat ve şeriatı birbirinden farklı şeyler gibi göstermenin, ulema ile meşâyihin üzerinde birleştikleri taat, riyazet, mücahede gibi hususları terketmenin sapıklık olduğunu söyleyen Çerkeşi'ye göre ulemâ ile meşâyih arasındaki ihtilâf lafzî olup iki gurubun arasında manada ve özde ihtilâf yoktur. Mustafa Efendi'ye göre ulema bu gibi sahte süfilerle gerçek süfileri ayırt etme gayretini göstermeden aleyhlerinde birçok risale kaleme almış, süfiler de onlara cevap vermişlerdir. Çerkeşi'nin bu uzlaştırıcı tavrı ulema üzerinde tesirini göstermiştir. Nitekim Şeyhülislam Arif Hikmet Bey ve Şeyhülislam Mehmed Sadeddin Efendi, devrin tanınmış alimlerinden Mehmed Zihni Efendi. Kelamcı Abdüllatif Harpûtî onun tarikatına intisap etmişlerdir.³¹

Tuhfetü'l-Mürîdîn Ve Tesliyetü'l- Muhibbîn

Mustafa Çerkeşi Efendi risalesinin başında alim bir zat olan Abdullah Efendi

31 İslam toplumunda tarih boyunca önemli bir problem teşkil eden şeriat-tasavvuf ilişkisi konusunu inceleyip açık ve net bir şekilde ortaya koyan bu risale birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1290/ *Sergüzeşt ve Tarikatname-i Pîran ve Meşâyih-i Halvetiyye'nin* sonunda, İstanbul 1300; Yusuf Halveti'nin *Tenbihü'l-gabî* adlı eseriyle birlikte basılmıştır, Eskişehir 1331). Ayrıca bu risale 48,5 X 34,5 cm. ebadındaki bir levhaya sülûs hatla yazılarak türbesinin bulunduğu camiye asılmıştır. *Risale-i tahkiki't-tasavvuf* Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından yayımlanmıştır (AÜİFD, XXVII I, s. 344-348); Bkz., Azamat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, s.273; İbrahim, Akyol, “Çerkeşi Mustafa Efendi ve Risâle-i fi tahkiki't-tasavvuf adlı eseri” *Uluslar arası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu*, 4-6 Mayıs Kastamonu 2012.

isminde birisinin kendisine bir mektup yazarak sâliklere ve âşıklara karşı çıktığını, bunun üzerine Allah Teâlâ'ya sığınıp Ehlullahın da himmetlerini talep ederek bu risâleyi şerh etmeye karar verdiğini ve yazdığı bu risaleyi “*Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Mubibbîn*” ismiyle isimlendirdiğini beyan etmektedir.

O âlim zat yazdığı mektupta dua ve zikirde muteber olanın ihfâ, yani gizlilik olduğunu söylemekte ³² « اذْعُوا رَبِّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ » “*Rabbiniçe yahvara yahvara ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez*”³³ âyet-i kerîmesini kendince tefsir ederek bu âyet-i kerîmeye göre dua ve zikirde ihfânın farz olduğunu söylemektedir. Âyetin sonundaki “*Mubakkak ki O (Allah) haddi aşanları sevmez*” ifâdesini de “*dua ve zikri cebrî yapıp haddi aşanları sevmez*” şeklinde tefsir etmektedir.³⁴ Ayrıca Meryem sûresinin üçüncü âyet-i kerîmesinde Zekeriyâ (a.s.)’nın hafî dua etmesi sebebiyle “*Hani o (Zekeriyâ) Rabbine gizliden nidâ etmişti*”³⁵ âyet-i kerimesi ile Allah Teâlâ (c.c.) tarafından övüldüğünü bunun da cebrî zikrin haram olduğuna delil olduğunu ifâde etmektedir.³⁶

Diğer bir delil olarak Ebu Musa (ra)’den rivayet edilen şu hadîs-i şerîfi nakletmiştir; “*Rasulullah sallallahu aleyhi ve selem ile beraberdik. Bir vadiden inerken tekbir getiriyor, çarkarken de tehlil ediyorduk. Sesimizi biraz yükselttik. Bunun üzerine buyurdu ki; “ey insanlar, kendinize acıyın. Zira siz ne sağır birisine, ne de burada olmayan birisine sesleniyorsunuz. Şüphesiz O sizle birlikte, çok iyi işitir, çok yakındır. O’nun ismi mübarek, şanı da yücedir.”*”³⁷

Ayrıca İmam Gazâlî’nin eserlerinden birisinde geçtiğini iddia edip kaynak vermediği bir uydurma hadis naklederek hem yüzyıllar boyu islâm toplumlarının gönlüne taht kurmuş olan Allah dostlarını tekfir etmiş oluyor, hem de mutasavvıflara hayran olan ve tasavvuf tarihinin en meşhûr mutasavvıflarından birisi olan Gazâlî’ye bühân etmiş oluyor. Zira Gazâlî hakikati arama serüvenini anlatırken sûfiler hakkında şunları söylemektedir: “*Kesin bir şekilde anladım ki, tasavvuf ehli, Allah Teâlâ’nın yolunda olan kimselerdir. Onların hâlleri, hâllerin en iyisidir. Yolları, yolların en doğrusudur. Ablâkları ablâkların en temizidir. Dînin esâsına vâkıf olan âlimlerin ilmi, hükemânın hikmeti ve şerâtin inceliklerini kavramış bütün ilim ehlinin akılları onların hâllerinden ve ablâklarından bir kısmını değiştirmek, dahâ iyi bir hâle getirmek için bir araya gelse, buna imkân bulamazlar. Dahâ iyisini ortaya koyamazlar. Onların zâbiren ve bâtmen bütün hâl ve bereketleri, nübüvvet kandilinin ışığından alınmıştır. Yeryüzünde ise, nübüvvet ışığında başka aydınlanacak bir nur yoktur.*”³⁸

Naklettiği uydurma hadiste “*Ümmetim üzerine sâfiyye adında bir fırka zühur etmeden keyyamet kopmaz. Onlar kendilerini ebrardan görürler. Ancak onlar; Rabbiniçe yahvara yahvara*

32 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Mubibbîn*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_297.7 297.7 1, 29-33 yk., 23 st., (vr.1/a)

33 Araf Suresi, 7/55

34 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Mubibbîn*, vr.1/b.

35 (Meryem, 19/3)

36 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Mubibbîn*, vr.2/a.

37 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Mubibbîn*, vr.2/a; Buhari, Cihad ve Siyer,131, Megazi,38, Deavat 50, 67, Kader 7, Tevhid, 9; Müslim, Zikir 44, 2704; Tirmizi, 5/457; Ebu Davud, 2/182; Nesâi, Amelül Yevme vel Leyle s. 364, Tuhfetül Eşraf, 6/426.

38 Abdulhalim Mahmud, “*el-Munkizü mine'd-Dalâl Tercüme ve Şerbi*”, (Çev. Salih Uçan), Kayıhan Yay., İst., 1997, s. 184.

ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez³⁹ âyet-i kerîmesine muhalefet ettiklerinden en şerli kâfirlerdir⁴⁰ ifâdelerini içermektedir.⁴¹

Yazmış olduğu risâlesinde bütün bu iddiaları kısa ve özlü bir şekilde ele alan Mustafa Çerkeşi Efendi, delilleriyle konuyu izah ederek muhatabının iddialarını bir bir çürütmektedir. İlk önce ihfâ ve cehr kelimelerinin lügat anlamlarını veriyor. “Cehr kelimesi sesini başkasına duyurmandır. İhfa ise bunun zıddı olarak sesini gizlemen, nefesine duyurmandır” şeklinde konuyu detaylandırarak anlatmaktadır.

Yer yer İmam Cezerî’den alıntılar yapan Mustafa Efendi, Cezerî’nin bütün farz, vacip, sünnet, nâfile ibadetlerin tamamının aslında zikir olduğunu söyler. Zikir sadece tesbih ve tehlil değildir. Mü’minin yeme, içme, uyuma, gezme, oturma, kalkma, cinsel ilişki v.s. bütün fillerinde zikir halinde bulunması mümkündür. Zikirten murad sesli olarak bir şeyi müzâkere etmek de olabilir. Ayrıca Kurân-ı Kerîmi kıraat etmek, salavât-ı şerîfe okumak gibi ibâdetler de zikirdir ve bunların birçoğu zaman zaman cehrî olarak yapıla gelmiştir. Başta Kâinâtın Efendisi Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) olmak üzere ashab-ı kiram ve diğer tüm mü’minler cehrî zikir yapmışlardır.⁴²

Aliyyü’l-Kârî Abdülkâhîr Sühreverdi’nin “Âdâbu’l-Mürîdîn” adlı eserinin “Fethu ebvâbi’d-dîn fi şerhi âdâbi’l-mürîdîn” isimli şerhinde “Kişinin otururken, yürürken, alış veriş yaparken, uyurken, susarken, konuşurken v.s. bütün hallerde zikrullah ile meşgul olması mümkündür”, diyerek konuyu ilmen açıklamakta, dolayısıyla hem ilim ehli hem de tasavvuf ehli zâtlar tarafından cehrî zikrin câiz ve gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.⁴³ «أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» “Rabbimize yalvara yalvara ve için için (gizlice) dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez⁴⁴ âyet-i kerîmesine gelince, bu konuda muhatabının ilmî bir bakış açısından yoksun ve kasıtlı olarak bu âyet-i kerîmeyi kendince tefsîr edip “إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ” ‘den kasdın dua ve zikri cehrî yapanlar olduğunu söylemesinin tamamen asılsız ve mesnetsiz olduğunu söyler. Bu zâatın tefsîr ilmini ve tefsîr usûlünü iyi bilmediğinin bu iddiasından anlaşılmakta olduğunu vurgular.⁴⁵

Mustafa Efendiye göre cehrî zikrin Kurân-ı Kerîm’e göre helal olmadığını söyleyen bu şahıs kendi öz nefesine dahi acımamaktadır. Tirmizî’nin rivâyet ettiği bir hadis-i şerîfte Resûlullah (s.a.v) “**Kim bilgisi olmadığı halde Kur’an’la ilgili söz söylerse / Kur’an’ı tefsir ederse, ateşteki / cehennemdeki yerine hazırlansın.**”⁴⁶ “Kim de (bilgisi olmadığı halde) kendi görüşüne / fikrine dayanarak Kur’an’la ilgili söz söylerse / Kur’an’ı tefsir ederse, o konuda isabet etse bile bata etmiş olur.”⁴⁷

Bazı tefsirlerde Allah Teâlâyı cehrî ve hafî olarak zikrediniz şeklinde ikazlar yer

39 A'râf Suresi 7/55.

40 Kaynağına ulaşamadık.

41 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 3b.

42 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 1a

43 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 1a.

44 A'râf Suresi 7/55.

45 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 1b.

46 Tirmizî, *tefsir*, 1.

47 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 1/b; **Ebu Davud, Sünen, İlim, 5.**

almaktadır. Hâtemu'l-Huffâz olarak tanınan İmam Cezerî de bunlardandır. Kütüb-i sittenin “âdâbu'z-zikr” bölümlerinde bununla ilgili rivâyetler mevcuttur.

Ebu Musa (ra.) nın hadisine gelince, bu hadîs-i şerîf sefer halindeyken ve düşmanın yaklaşması muhtemelken vârid olmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu sebeple sesli olarak tekbîr getirmelerini yasakladığı mezkûr hadisin şerhlerinde açıkça ortaya konulmuştur. Dolayısıyla muhatabın bu hadîs-i şerîfi cehrî zikrin haramlığına delil görtermesi ilmî bakış açısından yoksundur.⁴⁸ İmam Cezerî “*el-Hısn-ül-basîn min kelâmi seyyid-il-mürselîn*”inde duada ihfânın da cehrin de caiz olduğunu beyan ediyor.⁴⁹

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kütüb-i sittede yer alan bir hadîs-i şerîflerinde “*Ben kululum benim hakkımda yaptığı zannına göreyim. O beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. Eğer o beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşır ben ona bir zîrâ yaklaşırım, o bana bir zîrâ yaklaşır ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim*”⁵⁰ buyurmaktadır.

Cemaat içerisinde yapılan zikrin cehrî olduğu, hatta cehrî zikrin ve topluluk halinde yapılan zikrin daha efdal olduğu bu hadîs-i şerîften anlaşılmaktadır. İmam Cezerî ve İmam Müvâvî de bu kanaattedir.⁵¹

Efendimiz (s.a.v): “*Cennet bahçelerine uğradığımız zaman onlardan istifade edin.*” buyurdu. Ashab-ı Kiram da “*Cennet bahçeleri nerelerdir? Ya Resulallah*” dediler. Efendimiz (s.a.v) de: “*Zikir halkalardır.*” buyurdu.⁵²

Bu hadîs-i şerîfi şerheden Mustafa Çerkeşi Efendi, “halkalar halinde toplanmış Allah Teâlâ (c.c.)'yı zikreden toplulukların zikrini işittiğinizde cennet bahçesi mesâbesinde olan o meclislere iştirak ediniz ve oralardan nasibinizi alınız” ifâdeleriyle bu hadîs-i şerîfin açıkça cehrî zikre delil olduğunu beyan etmekte ve konuyla ilgili başka hadîs-i şerîfleri de zikrederek görüşünü ispat etmektedir.⁵³

Çerkeşi Silsilesinin tamamını sayarak sonunda (şeyhin şeyhinden, o da kendi şeyhi ... o da Hz. Ali (kv.)'nin Resûlullah (s.a.v.) Efendimize “— *Ya Rasulallah! Allah'ı varan yolların en kısa olanını, kullarına en kolay gelenini, nezdinde en üstün olanını bana bildir*”, diye istekte bulunmuş; bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v): “*Ya Ali! Ben ve Benden önceki peygamberlerin söylediği sözlerin en kabule sayanı; “La İlah İllallah”, Kelime-i Tevhî'tir. Yedi kat yer ile yedi kat gök terazinin bir kefesine kónsa, “La İlah İllallah” Kelime-i Tevhî'te diğér kefesine kónsa “La İlah İllallah” hepsinden ağır gelir*” buyurdu. Hz. Ali (ra) Hazretleri: — *Ya Rasulallah, Allah'ı nasıl zikredeyim? Peygamber Efendimiz: — Ya Ali! Dizini dizime daya. Alnını da almına koy. Gözlerini kapa ve üç defa söyleyeceğimi dinle. Sonra Sende üç defa söyle, Ben dinleyeyim. Akabinde, Peygamberimiz gözünü yumup yüksek bir sesle, üç kere “La*

48 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 1a.

49 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 2/a.

50 Buhari, Tevhid, 50; Müslim, Zikr, 2; Tirmizi, Da'avat, 142.

51 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 2b.

52 Tirmizi, Daavat, 82. h. 3510; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3 sh. 150).

53 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 2b.

İlabe İllallah” dedi. Hz. Ali (ra) Efendimizde dinledi. Hz. Ali (ra) Efendimiz gözünü yumup, sesini yükselterek üç defa “La İlabe İllallah” dedi. Bu şekilde Peygamber Efendimiz, Hz. Ali (ra) Efendimizce cehri zikri telkin etti” hadîs-i şerîfini zikrederek cehri zikrin Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından telkin ve emir buyurulduğunu ispatlamaktadır.⁵⁴

Mustafa Çerkeşî Efendi risâlenin sonunda da nefsi emmâresinin esiri olan bu zâtın ehlullah diye tabir edilen Süfyân-ı Servî, Abdullah b. Mübârek, Dâvud-ı Tâî, İmam Ebû Hanîfe ve onun birçok talebesi, Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî gibi daha nice Allah dostlarını ve bu ümmetin müctehidlerinin, ulemâsının, muhaddislerin ve müfessirlerin bir çoğunu tekfir erme cür’etine kapılarak kendini perişan ettiğini vurgulamakta ve kendisinin bir an evvel tevbe edip pişman olmasını temenni etmektedir.⁵⁵

Ayrıca okuyucularına mezkûr zâtın İmam Gazâlî'nin adına uydurma hadis isnad ederek daha önce bahsettiğimiz hadîs-i şerîfleri delil göstererek cehennemlik olduğunu beyan edip, tasavvuf ehlinin önde gelenlerinden birisi olan İmam Gazâlî'nin başta “İhyâ-u Ulûmî'd-dîn” olmak üzere tüm kitaplarını ve diğer tüm ilim ve tasavvuf ehli zâtların kitaplarını okuyarak mutasavvıfların ne denli şerîata bağlı olduklarını ve islâmı ne ölçüde mükemmel anladıklarını ve yaşadıklarını tesbit etmelerini telkin ve tavsiye etmektedir. Bu amaçla Ebû Tâlib el-Mekkî'nin “Kûtu'l-Kulûb”, İslâm âleminde benzerinin yazılmadığını söylediği Molla Câmî'nin “Nefehâtü'l-Üns”, İmam Kuşeyrî'nin “er-Risâle”, Ahmed Gazâlî'nin “Havâssu't-Tevhîd”, İmam Suyûtî, Abdülvehhâb Şa'rânî, Seyyid Şerîf Cürcânî, Abdurrahman Câmî ve benzeri mutasavvıfların eserlerini ve fikirlerini okumalarını tavsiye etmektedir.⁵⁶

Son olarak okuyucularına yukarıda isimleri geçen sâdâtlara göre, evliyâullahı ve onların dîn-i mübîn-i İslâm hakkındaki görüş ve düşüncelerini inkâr etmenin son nefeste imanlı gitme açısından tehlike arzettiğini ifâde eden Mustafa Çerkeşî Efendi, bu risâlenin yazılmasına sebep olan sûfilere ve cehri zikir yapanları tekfir den Abdullah Efendiye ve bütün mü'minlere dua ederek sözlerini nihayetlendirmektedir.⁵⁷

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, “İki Vesika”, AÜİFD, XXVIII, 1986.

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim ve diğerleri Dîvân /Mustafa Rûmî Efendi (Şeyh-Geredeli), Ankara 1998, Anıl Matbaa ve Ciltevi; Takdim c. III-IV, Geçmişten Günümüze Gerede, Emin ajans, 2000.

Aclûnî, Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ ve Muzillü'l-İlbâs Ammâ İشتهرâ Mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs, Müessesetür-Risâle, Beyrut 1405. 2/384. Akyol, İbrahim, “Çerkeşî Mustafa Efendi ve Risâle-i fî tahkiki't-tasavvuf adlı

54 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 3a-3b; Bu hadîs-i şerîf “el İnâyetü'l-Rabbâniyye” ve “Mişkâtü'l-Envâr”da geçmektedir.

55 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 4a.

56 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 4a.

57 Çerkeş Şeyhi, Mustafa, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, vr. 4b.

- seri” Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu, 4-6 Mayıs Kastamonu 2012.
- Birol Yıldırım, Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Ertual Yay., Erzurum 2016.
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Nakîbüleşraf”, TDV, c. XXXII.
- Ergüven, Murat, “Geredeli Şeyh Hacı Halil Efendi” <http://www.geredemuftulugu.gov.tr/attachments/article/93/%C5%9Eeyh%20HacC4%B1%20Halil%20Efendi.pdf>, Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- Eş'ar-ı el-Hac Akif Efendi, İstanbul 1259, 28; Enderunlu Âlî, Hidayetü'l-velî fi menakıbı Kuşadalı, İÜ Ktp., TY, nr. 9849.
- Gölpınarlı, Abdülbaki Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul, 1931.
- Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliyâ-i Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, I-V, Süleymaniye Ktp. Yazma Başlıklar Bölümü, Numara: 2305-2309; a.g.ml., İstanbul, 1338-1341. haz.
- Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, I-II, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.
- Köstendilli Süleyman Şeyhî, Nikâtü'l-Hikem, İstanbul Sül. Ktp. Serez Bl., Nu: 1510.
- Nihat Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, TDV, c. VIII, 1993.
- ”Kuşadalı İbrahim Halvelî”, Osmanlı araştırmaları, IV, 1984.
- Öztürk, Yaşar Nuri Kuşadalı İbrahim Halvetî, İstanbul 1982.
- Pir-i Sani Seyyid Mustafa Çerkeşi Hayatı ve Menkıbeleri, <http://www.cerkesvuslathaber.com/kose-yazisi/78/pir-i-sani-seyyid-mustafa-cerkesi-hayati-ve-menkıbeleri.html>, Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- Sadık Vicdani, Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden: Halvetiyye, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, Unan, Fahri, “Mevleviyet”, TDV, c. XXIX.
- Ünlü, Ali Rıza, Tarih Boyunca Gerede, Yenigüven Matbaacılık, İstanbul 2000.
- Yazar, İlyas, “Ömer Fuâdî”, TDV, c. XXXIV.
- Yıldız, Abdulvahap, “Kerâmet ve İstidrâc”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/257607>, Erişim tarihi: 11.05.2017.
- İsmail Durmuş, “İstidrâc”, TDV, c., XXIII, İstanbul, 2001.

ÇERKEŞİ HALİFELERİNDEN SAFRANBOLULU MEHMET EMİN EFENDİ

One of the Cerkesi Khalifas: Mehmet Emin Efendi

Halim GÜL¹

Özet

Şa'bânîlik/Çerkeşilik, Safranbolu-Karabük ve Çankırı yöresine Zopran köyünde metfun bulunan Şeyh Hacı Mehmed Esad Efendi ve kardeşi Zora köyünde metfun Muharrem Nihan Efendi ile birlikte güçlü bir şekilde girmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre XVIII. Yüzyılda, Şeyh Hacı Mehmed Efendi (ö.?), Zağferan (Safranbolu) Kazası'na bağlı Zora (Zopran) Köyü'nde büyük bir Halvetî hankâhı inşa ettirmiş, kendi neslinden gelenler burada icrâ-yı meşihat etmişlerdir. Sâdık Vicdânî, Hacı Mehmed Efendi'nin ezberinde bin bir hadîs-i şerîf olduğunu rivâyet etmektedir.

Zoralı (Zopran) Şeyh Mehmed Efendi, yetiştirdiği halifeleriyle XIX. asır boyunca Anadolu, Orta ve Batı Karadeniz bölgesinde oldukça etkin ve yaygın bir hizmet ağı oluşturmuştur. Yetiştirdiği halifelerinin başında; Çerkeşli Şeyh Mustafa Efendi (ö.1229/1814) gelmektedir. Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'den sonra Şâbânîlik (Nasûhîlik) Çerkeşli Mustafa Efendi (1229/1814)'ye intikal etmiştir.

Bilindiği gibi Mustafa Çerkeşî Efendi, Karabâş-ı Velî'nin *Mi'yârü't-Tarîka* adlı eserinde zikrettiği Halvetîliğin yirmi şartını, üçe indirdiği için, Şâbâniye Tarîkatı'nın ikinci pîri olarak adlandırılmış ve kol kurucusu kabul edilmiştir. Tarikat bundan sonra Şabanîlik/Çerkeşilik ismiyle anılmaya başlamıştır.

Sâdık Vicdânî, Çerkeşî Efendi'nin on üç halîfesi olduğunu söylerken bunlardan sadece Geredeli Halil, Safranbolulu/Yazıköylülü Hacı Emîn Efendi ve Beypazarlı Ali Efendi isimlerini zikretmektedir.

İşte biz de bu tebliğimizde Çerkeşli Şeyh Mustafa Efendi'nin (ö.1229/1814) yetiştirdiği halifelerinden Şa'bânî/Çerkeşî tarikatının batıda yayılmasına öncülük eden gönül erlerinden Safranbolulu Şa'bânî/Çerkeşî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi'nin hayatı, şahsiyeti yetişmesi ve eserleri, Şa'bânîliğin/Çerkeşiliğin Safranbolu-Karabük ve Çankırı yöresinde yayılması vb. konular üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Şa'bânîlik/Çerkeşilik, Şeyh Hacı Mehmed Esad Efendi, Safranbolu.

1 Yrd. Doç. Dr., Karabük Ün. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: halimgul@karabuk.edu.tr

Abstract

Sabani/Cerkesi movement had a strong influence in Safranbolu-Karabuk and Cankiri regions with the efforts of Sheikh Hadji Mehmed Esad Efendi, buried in Zopran Village, and his brother Muharrem Nihan Efendi, buried in Zora village. According to the resources, Sheikh Hadji Mehmet Efendi founded a big Halveti lodge in Zagferan (Safranbolu) county Zora (Zopran) Village in 18th century, and his own generation kept praying in this lodge. According to Sadik Vicdani Hadji Mehmed Efendi had memorized one thousand and one hadith.

Sheikh Mehmed Efendi from Zora (Zopran) established a wide-spread and effective service network with his followers in Anatolia, Central and Western Black Sea region in 19th century. One of his primary khalifas was Sheikh Mustafa Efendi from Cerkes. (d.1229/1814) the Sabani (Nasuhi) movement inherited to Mustafa Efendi from Cerkes after the death of Sheikh Mehmed Efendi from Zora.

As it is known Mustafa Cerkesi Efendi was called as the second sage of Sabaniye Sect and accepted as branch founder as he decreased twenty conditions of Halveti movement into three which was mention in *Mi'yâru't-Tarîka* written by Karabas-i Veli. After then the sect was known as Sabani/Cerkesi movement.

Sadik Vicdani declared that Cerkesi Efendi had thirteen khalifas but just mentioned the names of Halil from Geredeli, Hadji Emin Efendi from Safranbolu/Yazıkoy and Ali Efendi from Beypazari.

This article will focus on the life, personality and products of Sabani/Cerkesi Sheikh Mehmed Emin Efendi from Safranbolu who was a man of heart and a pioneer to spread the Sabani/Cerkesi sect to the west trained by Sheikh Mustafa Efendi from Cerkes and the spread of Sabani/Cerkesi movement in Safranbolu-Karabuk and Cankiri regions.

Key Words: Sabani/Cerkesi movement, Skeikh Hadji Mehmed Esad Efendi, Safranbolu.

Giriş

Çankırı bölgesinde yaşayan halkın Müslümanlarla karşılaşması Emeviler dönemine rastlar. Çankırı, Emeviler döneminde 92-110/710-728 tarihleri arasında birkaç defa Müslüman Arapların akınına uğramış. Müslüman Araplar 92/710 yılında İstanbul'u fethetmek için Mesleme bin Abdülmelik komutasında yola çıkmışlar, Anadolu'ya gelerek önce Amasya'yı kuşatmışlar. İlk harekatta başarılı olamayınca Şam'dan gelen 80 bin kişilik yardımcı kuvvetlerle Amasya'yı, Samsun ve Karadeniz Bölgesini ele geçirdikten sonra Çankırı'yı kış aylarında fethetmişler. II. sefer ise 96-97/714-715 yıllarında yine Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki İslam ordularının İstanbul'a giderken Çankırı'yı tekrar fethetmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak burada kalıcı olmadıklarından dolayı bu bölgede herhangi bir eser bırakmamışlardır. 1071'de Anadolu'nun fethinden sonra Türkmen kabileleri Türkistan ve Horasan yöresinden kalkıp Anadolu'ya gelmişler. Harezm, Horasan ve Azerbaycan üzerinden

batı istikametinde Anadolu'ya kitleler halinde göç eden zümreler arasında çok sayıda mutasavvıf, ilim ve sanatkâr erbabı bulunmaktaydı. Çoğunluğu Oğuzlara mensup boyların oluşturduğu Horasan Erenleri Anadolu'nun ilk manevi fatihleridir. Fethin tamamlanması ve Anadolu Selçuklu Devletinin kurulması Anadolu'da siyasi ve içtimai hayatın sağlam bir zemine oturmasına yol açmıştır. Genç ve dinamik Anadolu Selçuklu devleti, bölgeyi Türkler için yeni vatan edinmiş ve burasını kültür coğrafyası konumuna yükseltmiştir.²

Bu bilgiler bize Çankırı yöresinin Müslümanlarla karşılaşmasının çok eskilere dayandığını göstermektedir. Ancak Müslümanların özellikle Horasan erenlerinin gelip yerleşmesi XI. Yüzyıldan sonra olduğu görülmektedir. Çankırı tarihi üzerine yapılan araştırmalar Çankırı'da dini ve tasavvufi hayatın oldukça eskiye dayandığını ifade etmektedir.

Tebliğin konusu olan Safranbolulu Şa'bânî/Çerkeşi Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi'nin hayatına geçmeden önce Şa'bânîlik/Çerkeşiliğin, Safranbolu-Karabük ve Çankırı yöresine ne zaman kiminle gelmiştir, kısaca bunun izah edelim.

Şa'bânîlik, Safranbolu-Karabük ve Çankırı yöresine Karabük'ün Zopran köyünde medfun bulunan Şeyh Hacı Mehmed Esad Efendi ve kardeşi, Zora yeni ismi ile Akören köyünde metfun Muharrem Nihan Efendi ile birlikte güçlü bir şekilde girmiştir. Halkın anlattıklarına göre, irşat için yöreye gelen iki kardeşten büyüğü Zopran köyüne, küçük olanı da Zora/Akören köyüne yerleşmiştir. O günden bugüne kadar; mesafe olarak da birbirine yakın olan her iki köyün halkı arasında da bir birliktelik söz konusudur. Hemen her cemiyetlerini birlikte yaptıkları gibi, özellikle bayram günlerindeki buluşmaları o günden kalan bir gelenek olarak devam etmektedir. Bu gelenek abi-kardeş şeyhlerden kalma olup, günümüzde de devam etmektedir. Zira bayramın birinci günü Zora/Akören deki şeyh, köy halkı ile birlikte abisinin elini öpmek ve bayramlaşmak için Zopran'a gelirken, bayramın ikinci günü ise, abi olan Hacı Mehmed Esad Efendi, köy halkıyla birlikte Zora(Akören) gidirmiş. Günümüzde de devam eden bu kaynaşmanın ve manevi havanın her iki köyde de tesiri ve izleri görülmektedir.³ Kaynakların belirttiğine göre XVIII. Yüzyılda, Şeyh Hacı Mehmed Efendi (ö.?), Zağferan (Safranbolu) Kazasına bağlı Zora (Zopran) Köyünde büyük bir Halvetî hankâhı inşa ettirmiş, kendi neslinden gelenler burada icrâ-yı meşîhat etmişlerdir. Sâdık Vicdânî, Hacı Mehmed Efendi'nin ezberinde bin bir hadîs-i şerîf olduğunu rivâyet etmektedir.

Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'nin tarîkat silsilesi, Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdî (1141/1729), Şâbâniye'nin Nasûhiye Kolu kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî el-Üsküdârî (1130/1718), Karabâşiye Kolu kurucusu Karabaş Velî (1097/1686) vasıtasıyla tarîkat pîri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye ulaşmaktadır.⁴

Zoralı (Zopran) Şeyh Mehmed Efendi, yetiştirdiği halîfeleriyle XIX. asır

2 Aktaş, Cahit, "Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış" Çankırı Araştırmaları Dergisi-8, Aralık 2011/2, s. 45.

3 Ersoy, Hüseyin Lütfi, Karabük Tarihi, İstanbul 2011, s.210,212.

4 Z. Şükri, *Silsilenâme*, vr. 13; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 72-73; Vassâf, *Sefîne*, IV, 56-70.

boyunca Orta ve Batı Karadeniz bölgesinde oldukça etkin ve yaygın bir hizmet ağı oluşturmuştur. Bunlar; Çerkeşli Şeyh Mustafa Efendi (ö.1229/1814), Zoralı Şeyh Mustafa Efendi, Tokatlı Şeyh Yusuf Efendi, Çerkeşli Şeyh Mehmed Efendi, Görelî Şeyh Mehmed Efendi, Zoralı Şeyh Ali Efendi, Çorumlu Şeyh Ali Efendi, Kastamonulu Şeyh Ahmed Efendi, Taşköprülü Şeyh Ali Efendi, Kastamonulu Şeyh Ahmed Efendi, Kastamonulu Şeyh Hüseyin Efendi, Kastamonulu Şeyh Osman Efendi'dir.⁵ Zoralı'nın Dergâhında kendi soyundan gelen ve tekkede sırasıyla posta geçen postnişîn silsilesi ise şöyledir: 2-Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed Feyzullah Efendi (?) 3-Şeyh Mustafa Efendi (?) 4-Şeyh Mehmed Hamdi Efendi (?) 5-Şeyh Şaban Efendi (?) 6-Kardeşi Şeyh Gazi Efendi (?). Gazi Efendi'nin vefatından sonra eski müritlerinden Hüseyin Efendizâde ile ulemadan Hüsnü Efendi'ye meşihat tevcih edilmiştir.⁶

Şeyh Mehmed Efendi, dergâhın ikinci bir şûbesini Safranbolu'da açarak postnişîn atamıştır. Zora'da meşihat edenler kışın Safranbolu'ya gelirler, icrâ-yı âyîn ederler, Zora Dergâhına nisbeti olanlar ise Zora'ya gelerek erbaîn çıkarırlardı.⁷

Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'den sonra Şâbânîlik (Nasûhîlik) Çerkeşli Mustafa Efendi (1229/1814)'ye intikal etmiştir. Mustafa Çerkeşî Efendi, Karabâş-ı Velî'nin *Mi'yârü't-Tarîka* adlı eserinde verdiği Halvetîliğin yirmi şartını, üçe indirdiği için Şâbânîye Tarîkatı'nın ikinci pîri olarak adlandırılmış ve kol kurucusu kabul edilmiştir.⁸ Tarîkat bundan sonra Çerkeşîlik ismiyle anılmaya başlamıştır.

Şeyh Mustafa Çerkeşî Efendi (1229/1814), Çankırî'nin Çerkeş İlçesi'nde, 1156/1743 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁹ Safranbolu'nun Zora köyündeki Mehmed Efendi'ye intisâb etmiş ve ondan hilâfet almıştır.¹⁰

Sâdık Vicdânî, Çerkeşî Efendi'nin on üç halifesi olduğunu söylerken bunlardan sadece Geredeli Halil, Yazıköylü/Safranbolulu Hacı Emîn Efendi ve Beypazarlı Ali Efendi isimlerini vermektedir.¹¹ M. İhsan Oğuz ise özel bir silsileye dayanarak on sekiz halifesinin ismini saymaktadır.¹²

Yazıköylü Şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendi

a-Hayatı ve Eğitimi: Safranbolu'nun Yazı köyüne mensup olan Şeyh Hacı

5 Bu bilgilerden farklı olarak İhsan Oğuz, XVIII. asrın sonlarında vefat eden Zoralı Mehmed Efendi'nin Mustafa Çerkeşî Efendi'den başka Şeyh Mustafa, Şeyh Feyzullah, Şeyh Hamdi, Şeyh Şaban, Şeyh Mustafa Ârif, Şeyh Hüsnü adlarında sadece altı halifesinin varlığından söz etmektedir. M. İ. Oğuz, *aym. yer*.

6 Vicdânî, *a.g.e.*, 218; Vassâf, *Sefîne*, IV, 47-48.

7 Vicdânî, *a.g.e.*, 218; Vassâf, *Sefîne*, IV, 47-48.

8 Bu üç şart için bkz. M. İhsan Oğuz, *Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşî*, İstanbul 1995, s. 90.

9 Dâhiliye nâzırı Âkif Paşa bir manzûmesinde; "Yetmiş üç yaşında emr-i ircî vârid olup / Edivek aramğâbın gülşen-i mülki bekâ" diyerek 1229/1814 tarihinde vefat eden şeyhinin 73 yaşında olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda Çerkeşî Efendi 1156/1743 tarihinde doğmuş olmalıdır. M. İhsan Oğuz, *a.g.e.*, s. 73-75; Azamat, "Kuşadalı İbrahim Halvetî", *Osmanlı Ar.*, IV, (1984) s. 330. Babasının adı Hacı Ali, dedesinin adı Vehbî Sultandır. Horasan kökenli, Nakşî Şeyhi Vehbî Sultan Allah dostlarından yüce bir kişi olarak bilinir. Mezarı Çerkeş yakınlarında bulunmakta ve halen halk tarafından ziyaret edilmektedir. M. İ. Oğuz, *aym. yer*.

10 Vicdânî, *a.g.e.*, s. 72-73; Vassâf, *Sefîne*, IV, 56-70.

11 Vicdânî, *a.g.e.*, s. 72-73.

12 bkz. M. İhsan Oğuz, *a.g.e.*, s. 77.

Mehmed Emîn Efendi'nin hayatı ile ilgili, kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hacı Mehmed Emîn Efendi'nin Yazı köyde dünyaya geldiği tahmin edilmekte, babasının ismi ise Mehmed olarak bilinmektedir. Kendisinin *Mir'atü'l-Âşıkîn* ve *Mizânü'l-Âşıkîn* isimli eserleri bulunmaktadır.¹³ Bu iki eserde yer alan şiiirlerinde “Şükrü” mahlasını kullandığı görülmektedir. Fakat kaynaklarda Şükrü mahlasıyla söz edilen şairler arasında Yazı köylü Mehmed Emîn Efendi bulunmamaktadır.

Kaynaklarda, Mehmed Emîn Efendi'nin tasavvufî eğitiminden önce zahiri ilimleri teshil edip etmediği ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Yalnız Osmanlı Müelliflerinde, Zağferanbolulu Mehmed Emîn Efendi'nin ülemâ-yı meşâyih-ı şa'bâniyyeden olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Elimizde bulunan iki risalesinden hareketle onun medrese eğitiminden geçmiş bir mutasavvıf olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her iki eser içerisindeki Arapça ibarelerin fasih olması, konuyla ilgili zikrettiği ayetlere yaptığı yorumlar, delil olarak zikrettiği hadislerin çeşitliliği ve bu hadislerle ilgili çarpıcı yorumları, eserlerin tertibi ve özgünlükleri, yazarının iyi bir eğitimden geçtiğini göstermektedir. Mehmed Emîn Efendi, ilk tasavvufî eğitimine Çerkeşî Mustafa Efendi'de başlamış. Mürşidi vefat edince onun halifesi Geredeli Halil Efendi'ye intisap etmiştir. Tasavvufî eğitimini Geredeli Aziz diye de bilinen Halil Efendi'nin gözetiminde ikmal edince, şeyhi tarafından Safranbolu'da yaptırılan dergâh- camii'ne görevli olarak gönderilmiştir. Ömrünün sonuna kadar bu tekkede irşâd faaliyetinde bulunmuş ve bölgede etkin bir fonksiyon icrâ etmiştir. Mehmed Emîn Efendi ile Halveti/Şa'bânî tarikati batıya açılmıştır. Hatta Nevrekop¹⁵ bölgesinde bulunan dervişler halvet çıkarmaya Safranbulu'ya gelirlermiş. H. Vassâf XIX. asır içerisinde bölgedeki bütün Halvetîlerin Emîn Efendi Dergâhında halvet çıkardıklarını haber vermektedir. Hacı Emîn Efendi'den sonra yerine, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserlerini bastırان oğlu el-Hac Mehmed Züdi Efendi geçmiştir.¹⁶ Bununla birlikte Hacı Mehmed Emîn Efendi'nin en kıdemli halifesi Ahmed Süleyman Efendi¹⁷ Nevrekop'ta olduğundan merkez, yer değiştirmiş, dervişan halvet çıkarmaya Nevrekop'a gitmeye başlamışlardır. Bu konuyla ilgili Sadık Vicdânî eserinde şöyle demektedir: “*Hacı Emîn Efendi de hakikaten hatırı sayılır şeyhlerden idi. Nesli halen Safranbolu'da devam etmektedir. Şeyhinden aldığı feyzî Nevrekop taraflarında yaymış olduğundan, Nevrekop Halvetileri bütünü ile Safranbulu'ya gelirler, bu zâtın dergâhında halvet çıkarırlardı. Vefatından önce kıdemli müridini halife olarak bıraktığı*

13 Mehmed Emin Halvetî, Safranbolulu, Mir'atü'l-âşıkîn ve Mizânü'l-âşıkîn: (aşıklara ayna ve terazi). /, 1283/1867; haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Ankara: Alperen Yayınları, 2003.

14 Osmanlı Müellifleri'nde Hacı Mehmed Emîn Efendi ile ilgili müstakil bir bölüm bulunmamakta, Şa'bânî tarikati şeyhlerinden Ömer Fuâdî Efendi'yi (ö.h.1046/m.1636-37) anlatırken dip notta, “Mir'atü'l-Âşıkîn ve Mizânü'l-Âşıkîn” isimli matbu risalelerin müellifi, Zağferanbolulu Mehmed Emîn Efendi'nin de ülemâ-yı meşâyih-ı Şa'bâniyyeden olduğunu belirtmekte; 1312/1894 te vefat eden Nevrekoplu Ahmed Efendi'nin de bu zâtın halifesi olduğunu, yazma “*Muinü'l-Mürîd*” adlı bir risalesinin bulunduğunu beyan etmektedir.(Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Tıpkıbasım (haz. M. Tatçı- C. Kurnaz), Ankara 2000, c.I, s.118.)

15 Nevrekop bugün Bulgaristan'ın sınırları içerisinde bulunmaktadır. Hacı Mehmed Emîn Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi'nin Nevrekop'ta açtığı

16 Mehmed Emin Halvetî, a.g.e., s. 128-129.

17 Oğuz, M. İhsan, Şa'bânî Veli ve Mustafa Çerkeşî, İstanbul 1995, s.114.

ve o mürid de Nevrekop'ta şeyh olduğu için Hacı emîn Efendi'nin irşad müddetinde oturduğu post, özel bir hürmet duygusuyla Nevrekop halveti dergahına nakledilmiş, bundan sonra Safranbolu Halvetileri halvet çıkarmak üzere Nevrekop'a gider olmuşlardır.¹⁸

Hacı Mehmed Emîn Efendi, keramet sahibi bir zattır. Kendisinin bilinen en önemli kerametlerinden biri ise şöyle nakledilmektedir:

Safranbolulu bir tüccar ticaret amacıyla Mekke'ye gider. Orada parasını kaybederek zor duruma düşer. Mekkeli Araplara bu durumu anlatınca, nereli olduğunu sorarlar. Oda Safranbolulu olduğunu söyleyince Araplar ona:

“Burada Safranbolulu Emin Efendi var. Biz ne zaman sıkıntıya düşsek ondan yardım ister, çare ararız. Kaldı ki sen hemşerisisin, neden ona gitmiyorsun? Derler.

Safranbolulu tüccar kendisine tarif ettikleri Şeyh Mehmed Emîn Efendi'nin Safranbolu'da olduğunu söylese de Araplar ısrarla Mehmed Emîn Efendi'nin öğle namazını Harem-i Şerifte kıldığını söyleyerek öğle vaktinde M. Emîn Efendi'yi gösterirler. Tüccar namazdan sonra Mehmed Emîn Efendi'nin omzuna dokunur. Arkasına dönüp karşısında hemşerisini gören şeyh efendi kerameti izhar olduğundan yüzü sapsarı kesilir. Çünkü gerçek mutasavvıflar kerametlerinin ortaya çıkmasını istemezler. Tüccarla hoş sohbetten sonra Mehmed Emîn Efendi: Beni burada gördüğünü kimseye söylemezsen seni memlekete ulaştırırım, der. Adam da buna söz verir. Bunun üzerine Mehmed Emîn Efendi: Eteğimden tut ve gözlerini kapat der. Adam gözlerini kapatır. Bir müddet sonra aç gözlerini diye seslenir. Adam gözlerin açınca, bir de ne görsün, ikisi de Safranbolu'da Köprülü Camii'nin avlusundalar.¹⁹

Allah, kalbini mâsivâdan temizleyen insan-ı kâmillere varlık ve eşyayı musahhar kılar. Böylece onların insan ve başka varlıklar üzerinde tasarruf etmelerine (etkide bulunmalarına) izin verir. Bununla birlikte İslam tasavvufunda, gerçekte tasarrufta bulunanın Cenab -ı Hak'tan başkası olmadığına vurgu yapılmakta, kerametler çok fazla öne çıkarılmamaktadır. Çünkü o tasarrufu velinin kendisine atfetmek, insanı şirk düşüren bir düşüncedir.

Hacı Mehmed Emîn Efendi'den teselsül eden kola, Şâbânilerce “Orta Kol” adı verilmiştir.²⁰ Bu dönemde, Safranbolu bölgesinde aralarında özel bir muhabbet ve kardeşlik olan üç büyük şahsiyetin yaşadığı belirtilmektedir. Bunlar; Emîn Efendi, Zoralı şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendi'nin torunu Mehmed Hamdi Efendi (ö.1312/1894) ve Sa'diye meşâyihinden Ali Baba'dır. Ayrıca kaynaklarda, Şeyh Ali Baba ve oğlu Hasan Baba'nın kurdukları Sa'dî Tekke'sinin şehir halkı için cazibe merkezi olduğu, Şeyh'in kerametlerinin halk arasında yaygınlaştığı vurgulanmakta ve her iki şeyhin de 1871-72 tarihlerinde inşa edilen türbelerinde medfûn oldukları ifade edilmektedir.²¹

18 Vicdânî, age., s.219-20; Nihat Azamat Vicdânî'nin vermiş olduğu bu bilgilerden hareketle İslam Ansiklopedisinde “Çerkeş” maddesinde Emin Efendi'nin irşad faaliyetlerini Nevrekop'ta sürdürdüğünü belirtmektedir ki, bu bilgi yukarıda verdiğimiz bilgilerle çelişmektedir. Bkz. DİA. C. VIII, İstanbul 1993, s. 274.

19 Ünsal Tunçözgür, *Dünden Bugüne Safranbolu*, Ankara 1997, s.108-109.

20 Vassâf, *Sefîne*, IV, 56.

21 Vicdânî, a.g.e., s. 220; Vassâf, *Sefîne*, IV, 57; Ünsal Tunçözgür, *Dünden Bugüne Safranbolu*, Ankara 1997, s. 106-108; ayrıca bk. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ülkü Ayan Özsoy, *Safranbolu meşburları*, Anıl

b-Tarikat Silsilesi

Şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendi, Halveti/Şa'bânî tarikatına mensup bir tekke şeyhidir. Şeyh Şa'bânî Veli'den şeyhi, Geredeli Halil Efendiye kadar tarikat silsilesi şöyle gösterilebilir.

- 1-Pîr-i Tarikat Şeyh Şa'bânî Veli(ö.h.976/m.1568-69)
- 2- Şeyh Osman Efendi (ö.h.976/m.1569)
- 3- Şeyh Hayreddîn Kastamonî (ö.1579)
- 4 Şeyh Abdülbâkî İskilibî (ö.1589)
- 5- Şeyh Muhyiddîn Kastamonî (ö.h.1013/m.1604-05)
- 6- Şeyh Ömer Fuâdî Efendi Kastamonî (ö.h.1046/m.1636-37)
- 7- Şeyh İsmâil Kudsî Çorûmî (ö.h.1057/m.1647)
- 8- Şeyh Muslihiddîn Mustafa Çelebi (ö.h.1072/m.1661-62)
- 9- Şeyh Ali Alaaddîn Karabaş-ı Velî (ö. h.1097/m.1685-86)
- 10- Şeyh Muhammed Nasûhi Üsküdarî (ö.1718)
- 11- Şeyh Abdullah Rüşdî (ö.1728)
- 12- Zoralı Şeyh Mehmed Efendi(ö.?)
- 13-Şeyh Mustafa Çerkeşi (ö.1814)
- 14- Şeyh Halil Efendi (Geredeli Aziz Hoca) (ö.1843)
- 15- Şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendi (ö.1867)²²

c-Eserleri

Mutasavıfımız Şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendinin (ö.1867) *Mir'âtü'l-Âşıkîn* ve *Mizânü'l-Âşıkîn* adlı iki risalesi bulunmaktadır. Müellifin yine bu iki eserinin içerisine serpiştirilmiş şiirleri bulunmakta ve bu şiirlerini "Şükri" mahlasıyla yazdığı görülmektedir. 1859 senesinde telif edilen bu iki eser, müellifin vefatından sonra oğlu ve aynı zamanda kendinden sonra tekkesinde şeyhlik görevini üstlenen Mehmet Zühdü Efendi tarafından ikisi bir arada bastırılmıştır. Eserin nerede ve ne zaman basıldığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Eser seksen yedi sayfadan oluşmaktadır. 1-72. Sayfalar arasında Mir'âtü'l-Âşıkîn isimli eser; 74-87. Sayfalar arasında ise Mizânü'l-Ârifin isimli eser bulunmaktadır. Bu matbu nüshanın sonunda konuyla ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"Hamil-i serâir-i Rahmaniyye ve ber güzîde-i meşâyih-ı Şa'bâniyye Geredevî el-Hâcc Halil Efendi (k.s) Hazretlerinin ecille-i hülefâsından ricâl-i feyz ü ercümendî ve rahîk-i bezm-i ikân-i neş'emendi Zağferonborlu el-Hâcc Mehmed Emîn Efendi ekremehullah bi't-tecellî'l-ebediyyi Hazretleri Medine-i mezkurda mesned-nişin-i irşad ve rehnümâyı sermenzil-i sedâd iken süyûr u seb'a ve makâmât-ı sûfiyye-yi mübeyyin çîze destî-i zevk ü vicdan ile cilâ-dâde-i kalem-i ma'rifet-makamları olan Mir'âtü'l-Âşıkîn

Matbaası, Ankara, 2000.

22 Halvetiye silsilesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikati Olarak Halvetiye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiye Silsilesinin Gelişimi", Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIX (Ankara 1999), ss.535-63

ve Mîzânü'l-Ârifin nâm risâle-i şerifleri mahdûm-ı reşâdet-mevsûmları ve dergâh-ı feyz-penâhları postnişini zehâdetlü el-Hâcc Mehmet Zühdi Efendi taraflarından tab' ve temsîl ile ihvân-ı dîne neşr-i bergüzâr-ı cemîl ve merhûm müşarün ileyhe vesîle-i ecr-i cezîl kılındı.”²³

Şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendi'nin bu iki eserini sadeleştirip yayına hazırlayan Mustafa Tatçı ve Musa Yıldız, yazma nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mehmed Ef. Bl. Nu: 2559 kayıtlı olduğunu ve sadece Mir'âtü'l-Âşîkîn'in yer aldığını, diğer eseri Mîzânü'l-Âşîkîn'in bu yazma nüshada bulunmadığını, eserin sonunda “Tarih-i tahrir-i kitab-ı şeyh, sene 1265” kaydından eserin 1859 yılında, müellifin vefatından 18 sene önce telif edildiğinin ortaya çıktığını belirtmektedirler.²⁴ Fakat bizim yazma eserler kütüphanesinin sitesinde yaptığımız araştırmada, bu numarada böyle bir esere ulaşamadık. Araştırmamız esnasında mutasavvıfımızın bu iki eserinin Manisa il Halk Ktp., Nu:1496/2 Manisa Akhisar Zeynelzâde koleksiyonu, vr. 22b-44b de Mir'âtü'l-Âşîkîn; aynı kütüphanede Nu:1496/3 da ve aynı koleksiyonda vr. 46b-50b arasında ise Mîzânü'l-Âşîkîn'inin yer aldığını tespit ettik.

d-Eserlerinin İçeriği

Bilindiği gibi tarikatlar, sülûk için iki yol tespit etmişlerdir. Bu yollar, şeyhin sâlikî irşad etmesi için lüzumludur. Bu yollardan biri ruhu tasfiye etmektir. Emir âleminde olan kalp, ruh, sır, hafî ve ahfânın fenâ bulması birtakım tecellilerin meydana gelmesine sebep olur. Hafî/gizli zikir yapan tarikatlar rûhu tasfiye yolunu seçmişlerdir. Cehrî/ açık zikri benimseyen tarikatlar ise nefsi terbiye yolunu seçmişlerdir.²⁵ Halvetiye tarikatı da nefsi terbiye etme yoluyla sâlikî eğiten tarikatlar arasındadır. Salikleri, genellikle “esma” telkini yoluyla, isim ile müsemma arasındaki farkı öğretirler. Tasavvuftaki seyr u sülûke dair yazılan eserler içinde kendine özgü bir yeri olan Mir'âtü'l-Âşîkîn, de “esmâdan müsemmaya” seyr u sülûk ettiren Halvetî mensuplarının esmâ-yı seb'â ve bu isimleri geçerken yaşanacak olan hal, tavır ve elde edilecek irfânî hakikatleri dile getirmektedir. Mutasavvıfımız Hacı Mehmed Emîn Efendi, her bölümde, o konuyla ilgili olarak bir de “Şükri” mahlasıyla şiir yazmıştır. Şükri Efendi, sâliklerin bir çoğunun seyr u sülûkleri esnasında, sülûkün yedi mertebesini ve tecellilerini bilmedikleri halde mürşidlerinden hilafet ve icâzet istediklerini, mürşidlerinin de “Sabredin, seyr u sülûkünüz sırasında görmediğiniz ilâhî fütühâtlar ve yüksek makamlar vardır,” diyerek onları bu boş isteklerinden vaz geçirmeye çalıştığını; ancak onlar mürşidlerinin bu sözleri ile tatmin olmadıklarından, itirazlarını bırakıp ona teslim olmadıklarından tasavvufî eğitimlerinde ilerleyemediklerini ve bütün çabalarının boşa gittiğini görünce böyle bir risale yazma isteğinin ortaya

23 Bkz. Mehmed Emin Halvetî, Safranbolulu, Mir'atü'l-aşîkin ve mizanü'l-aşîkin: (aşıklara ayna ve terazi). 1283/1867; haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Ankara: Alperen Yayınları, 2003, ss. 19-20.

24 Bkz. Mehmed Emin Halvetî, Safranbolulu, Mir'atü'l-aşîkin ve mizanü'l-aşîkin: (aşıklara ayna ve terazi). 1283/1867; haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Ankara: Alperen Yayınları, 2003, s. 20.

25 Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marifet Yayınları, İstanbul1984, s.364 vd.

çıktığını ifade etmektedir. Müellif, böylece samimi olan talebeler bu aynaya bakarak seyr u sülûkleri esnasındaki terakkilerini görmeleri, öğrenmeleri ve bu sayede çabalarının boşa gitmemesi, kendisine hayır dua etmeleri için bu esere “Mir’âtü’l-Âşıkîn” “Âşıkların Aynası” ismini verdiği görülmektedir.

Müellif şöyle demektedir; bu risale her makamın terakki ve tenezzülüne sebep olan nesnelere ima edilmesi için kaleme alınmıştır. Yazdığımız bu ima ve işaretler salike bir ayna gibidir. Salik bu aynaya hal ve zevkini tatbik edip durumunu düzeltmeli, çalışmasına daha bir özen göstermelidir. Yine de yazdığımız bütün hususların anlaşılması mümkün değildir. Zevke muhtaçtır.

Mutasavvıfımız, seyr ü sülûkunu kâmil bir mürşitten, tertibi üzere ve zevkine vararak ifa edilmesi ve görüp yaşayan kimselerin zevklerini ölçülü hale getirmeleri için, kâmil insanların zevklerini bilip uygulamaları gerektiğine inanmaktadır. İşte ikinci eseri “Mîzânü’l-Âşıkîn” risalesini ehlullahın ölçüsü var mıdır? Onların ölçüsü ile insan, ârif mi, ârif mi geçiniyor, yoksa câhil mi ölçüp tarta bilmek için yazmıştır. Kısaca ifade edecek olursak, bu eser âriflerin zevklerini, hallerini ve ölçülerini açıklamayı konu edinmiştir.

e-Vefatı

Şeyh Mehmed Emin Efendi, 1283/1866-67 yılında, Safranbolu’da vefat etmiştir. Türbesi, Mescit Mahallesinde bulunan ve II. Mahmut tarafından inşa edildiği anlaşılan Dergâh-Camii bitişiğindeki haziresinde bulunmaktadır. Türbenin sokağa bakan tarafında bulunan ve Şeyh Mehmed Emin Efendi’nin vefatına düşürülen manzume, Kâzım adında bir şaire aittir ve bu şiir hurûf-i Tamla 1283/1866-67 yılını vermektedir. Mutavvıfımızın vefatıyla ilgili başka bir kayıta bulamadığımız için irtihal yılı olarak bu seneyi kabul etmek daha doğru olsa gerektir. Söz konusu şiir şöyledir:

Şeyh Şa’bân Velî’nin sırrını bu zâtta
 Oynayıp kudret eliyle Hazret-i Rabbu’l-mu’în
 Eylemişdi ser-te-e-ser leb teşnegân-ı aşkın
 Âfitâb-âsa vücûdun çeşme-i feyz-i mübî
 Kıldı âhir irci’î fermânına lebbeyk-zen
 Etdi çeşm-i iştiyâkın nûr –i rü’yet kâgmbîn
 Oldu tîğ-i fırkâtinden bendegâmı çâk çâk
 Azîm-i halvet saray-ı vasl ol nâzenîn
 Ol emanet pîşenin nâmı Emîn olsa n’ola
 Zâtın etmişti Hudâ nâib Cenâb-ı mürselîn
 Âşık olmuştu cemâl-i pâkine çün ehl-i aşk
 Görmedin vech-i münîrin ben gibi Kâzım hemîn
 Ref-i engüşt-i şهادetle dedim târihini
 Hû deyip gitti azîzim adne Emîn. (1283/1866-67)²⁶

26 Bkz. Akman, Eyyüb, Safranbolu’daki Adak yerleri ve bu yerlerle ilgili İnançlar, Ankara 2000, s. 70-71;

f-Talebeleri

Mehmet Emin Efendi dergâhında birçok kişiye seyr ü sülûk yaptırdığı ve birçoğuna da hilafet verdiği, başta Nevrekop ve Safranbolu civarındaki Halveti tarikatı mensuplarının onun dergâhında halvet çıkarmaları bunu göstermektedir. Fakat kaynaklarda kimlere icazet verdiği ile ilgili açık bilgi bulunmamaktadır. Ancak matbu “Mizânü'l-Âşkîn” sonuna ilave edilen bilgiye göre Şeyh Mehmet Emin Efendi'den sonra onun yerine oğlu Mehmet zühdü Efendi geçmiştir.²⁷ Bizim araştırmalarımıza göre kaynaklarda ailesi hakkında bilgi bulamadığımız gibi bu oğlu hakkında da malumata ulaşamadık. Emin Efendinin yetiştirdiği öğrencilerden biri de şeyhi, Geredeli Halil Efendi'nin dört oğlundan biri olan Mustafa Rûmî'dir. Mustafa Rûmî Efendi'nin M. Emin Efendi'nin gözetiminde seyr ü sülûkünü tamamladığı, divanında bulunan şu beyitler göstermektedir:

Bez-m-i aşkâtan câm-ı Hû'yu Şükrü'dür veren bana²⁸

Sînem üzre dâğ-ı aşkı Şükrü'dür vuran bana

Hamdülillâh hâk-i dergahında sürdürüm yüzlerim

İbtidâ hâl-i derûnum Şükrü'dür soran bana

Ey tabîbâ çek elin çâre kılmaktan bana

Gayrıdan olmaz bu çâre Şükrü'dür Lokmân bana

Mesken-i genc-i hakikât çün vîrâne eremem

Genc-i bî-pâyâna lâyık Şükrü'dür vîrân bana

Mustafa Rûmî dilinden Şükrü dâim söyleyen

Herkese bir cân gerekse Şükrü'dür cânân bana

İçirdi tab'ıma câmı Şükrü'dür şöhreti nâmı²⁹

Bu kemter Mustafâ Rûmî Hakk'ı zikreleyip Hû der

Mehmet Emin Efendinin şiirlerinde şükrü mahlasını kullandığını

daha önce ifade edimişti. Bununla birlikte şunu da belirtelim ki; Mehmet

Emin Efendi'nin en meşhur halifesi yüz yaşında vefat eden, *Mu'mî'l-Mürîd* yazarı

Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi (1312/1894)'dir.

Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi

Sadık Vicdanî'nin Mehmet Emin Efendi ile ilgili bilgi verirken şöyle demektedir: “Vefatından önce kıdemli müridini halife olarak bıraktığı ve o mürid de Nevrekop'ta şeyh olduğu için Hacı Emin Efendi'nin irşad müddetinde oturduğu post, özel bir hürmet duygusuyla Nevrekop halveti dergahına nakledilmiş, bundan

Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ülkü Ayan Özsoy, Safranbolu meşhurları, Anıl Matbaası, Ankara2000; Ünsal Tunçözgür, *Dünden Bugüne Safranbolu*, s.108; Mehmed Emin Halvetî, Safranbolulu, Mir'atü'l-aşkın ve Mizanü'l-aşkın: (aşıklara ayna ve terazi). /, 1283/1867; haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, s. 16.

27 Mehmed Emin Halvetî, Safranbolulu, a.g.e., s.129.

28 Mustafa Rumi Efendi, Divân, Haz., M. Tatçı- A. Abdülkadiroğlu, Ankara 1998, s.15

29 Rumî, a.g.e., s.43.

sonra Safranbolu Halvetileri halvet çıkarmak üzere Nevrekop'a gider olmuşlardır.³⁰ Bu ifadelerden bu halifesinin Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi olduğu ve merkez tekkenin de Nevrekop'taki tekke olduğu anlaşılmaktadır.

H. Vassaf Efendi bu şeyh hakkında şu bilgileri vermektedir: “Hacı Emîn Efendi hulefâsındandır. Yüz yaşına karîb bir sinde iken 1312/(1894-95) senesinde irtihâl-ı dâr-ı bakâ eylediler Nevrekop'ta tekkesi vardır. Şimdi Bulgaristan dâhilinde kalmıştır. Hücreleriyle tevhîd-hânesi esnâ-yı harpte Bulgarlar tarafından ihrâk olunmuştur. Türbe ve câmiî kârgîr olup, harîktan masûn kalmıştır.

Ahmed Efendi eâzım-ı meşâyih-ı Şa'bânîyye'dendir. **Muînü'l-Mürîd**³¹ nâmında bir eseri vardır. Yüzbinlerce mürîde mâlik idi. İlm-i zâhire bigâne, fakat ilm-i bâtında ferdâne idi. Meslek-i tasavvufileri çok yüksek idi.”³²

Ahmed Efend'nin yetiştirdiği halifeler ise şunlardır:

İskeçeli Muhammed Efendi, Şeyh Hacı Ali Efendi, Nevrekoplu Şeyh Atâ Efendi, Hacı Emîn Efendi dâmâdı Şeyh Muhammed Zühdü Efendi,³³ Şeyh Necîb Necmeddîn Efendi, Şeyh Süleymân Efendi.³⁴

Sonuç

Yazı köylü Mehmed Emin Efendi, Halveti/Şabanî/Çerkeşî geleneğe bağlı bir mürşid-i kâmilidir. Şabanî kolunun Karabük-Safranbolu yöresinde Zopran köyünde metfun bulunan Şeyh Hacı Mehmed Esad Efendi ve kardeşi Zora köyünde metfun Muharrem Nihan Efendi ile birlikte güçlü bir şekilde girdiği, yetiştirdikleri halifeleriyle XIX. asır boyunca Orta ve Batı Karadeniz bölgesinde oldukça etkin ve yaygın bir hizmet ağı oluşturdukları görülmektedir. Yazıköylü Mehmed Emîn Efendi ile de Halveti/Şa'bânî tarikatı batıya açıldığına şahit olmaktadır.

Diğer taraftan H. Vassâf Efendi; XIX. asır içerisinde başta Nevrekop olmak üzere, Safranbolu bölgesindeki bütün Halvetîlerin Emîn Efendi Dergâhı'nda halvet çıkardıklarını belirterek dergâhın ve sufîmizin toplum üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Gönül ehli sûfîler, manâ yönleriyle olduğu kadar, halk eğitimcisi olarak da dikkati çeken şahsiyetlerdir. Çünkü bu kâmil insanlar, benlikleri ilâhî surlarla, dış dünyaları ise güzel ahlakla bezenmiş olan kimselerdir.

30 Vicdânî, age., s.219-20.

31 Bu eser Ankara Milli Ktp. Yazma eserler Bl. Nu: 2567 de kayıtlıdır.

32 Vassâf, *Sefîne*, IV, 56.

33 Vassaf'ın Şeyh Muhammed Zühdü Efendi'nin Mehmet Emin Efendi'nin damadı olduğu ile ilgili verdiği bilgi Emin Efendi'nin eserlerinin sonunda verilen bilgi ile çelişmektedir. çünkü orada Muhammed Zühdü Efendi'nin Emin Efendi'nin oğlu olduğu belirtilmektedir. bkz. Emin Efendi, a.g.e. s. 128-129.

34 Vassâf, a.g.e, aynı yer.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, Abdulkerim-Ülkü Ayan Özsoy, *Safranbolu Meşhurları*, Ankara: Anıl Matbaası, 2000.
- Abdülkadiroğlu, “Şeriat Uleması İle Tarikat Meşayihü İhtilâfı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, (1986): c. XXVIII, s. 335-353.
- Aktaş, Cahit, “Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış” *Çankırı Araştırmaları Dergisi*-8, Aralık 2011/2, s. 45.
- Akman, Eyyüb, *Safranbolu'daki Adak yerleri ve bu yerlerle ilgili İnançlar*, Ankara: 2000.
- Aşkar, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı olarak Halvetiye'nin tarihi Gelişimi ve Halvetiye Silsilesinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX (1999): 535-563.
- Azamat, Nihat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VIII, s. 272-275.
BOA.İMVL.189/5699.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Tıpkıbasım (haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), Ankara: 2000.
- Ersoy, Hüseyin Lütfi, *Karabük Tarihi*, İstanbul: 2011.
- Haksa, Mehmet Nermin, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul: 2001.
- Halvetî, Mehmed Emin, Safranbolulu, *Mir'atü'l-aşıkîn ve Mizanü'l-aşıkîn*: (aşıklara ayna ve terazi). /, 1283/1867; haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Ankara: Alperen Yayınları, 2003.
- Mustafa Rumî Efendi, Divân, Haz., M. Tatçı- A. Abdülkadiroğlu, Ankara: 1998.
- Oğuz, M. İhsan, *Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşi*, İstanbul: 1995.
- Sadık Vicdânî, Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye, Haz., Doç.Dr.İrfan Gündüz, İstanbul: 1995.
- Şeyh Halil Efendi Zâviyesi Vakfı, VGMA, 204/519-1562
- Tunçözgür, Ünsal, *Dünden Bugüne Safranbolu*, Ankara: 1997.
- Uçman, Abdullah, “Âkif Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, c. II, s. 261-262.

ÇERKEŞSEYHİZÂDE MUHAMMED TEVFKİ EFENDİ'NİN “RESÂİL”İ

The Booklets of Muhammed Tewfik Efendi

Muhittin ELİAÇIK¹

Özet

Çerkeşseyhizâde/Çerkeşizâde Muhammed Tefkik Efendi 19. yüzyıl Osmanlı ilmiye teşkilâtı içinde uhdesinde mühim görevler bulundurmış bir âlim, sufi ve şairdir. Osmanlı ilmiyesinde Çerkeşizâdeler olarak tanınmış bir ailenin mensubu olan Tefkik Efendi'nin babası Osman Vehbi Efendi, dedesi de ailenin atası olan Çerkesî Mustafa Efendi'dir. Bu ailenin fertleri bundan dolayı Çerkeşseyhizâde/ Çerkeşizâde lakabıyla anılmıştır. Şiirlerinde Tefkik mahlasını kullanan Muhammed Tefkik Efendi uzun süre müderrislik ve birçok yerde kadılık yapmıştır. Şeyhülislamlığına az kalmışken vefat eden Tefkik Efendi risale düzeyinde birçok eser yazmış olup bunların çoğu Arapçadır. Şiirlerini *Kasaid-i Tefkik* adlı kitapta toplamıştır. Onun bir de dört risaleden oluşan *Resâil* başlıklı külliyatı olup bu bildiri ile tanıtılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çerkeşseyhizâde/Çerkeşizâde, Muhammed Tefkik Efendi, resâil.

Abstract

Çerkeşseyhizâde/Çerkeşizâde Muhammed Tewfik Efendi is a sufi scholar and poet who held important tasks within the 19th century Ottoman science. He is a member of a family known as Çerkeşizâdeler in the Ottoman science and his father is Osman Vehbi Efendi and his grandfather is Çerkesî Mustafa Efendi, the ancestor of this family. The members of this family are therefore known by the nickname Çerkeşseyhizâde/Çerkeşizâde. Muhammed Tefkik Efendi, who used the Tefkik nickname in his poems, had been a professorships a long time and has been a kadi in many places. Tefkik Efendi, who died while the Sheikh al-Islam, wrote many works at the level of the treatise, and the majority of them were Arabic. His poems are collected in the book called *Kasaid-i Tefkik*. There is also a collection of the four booklets, *Resâil* named. This work will be introduced in this paper.

Key words: Çerkeşseyhizâde/Çerkeşizâde, Muhammed Tefkik Efendi, booklets.

1 Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bl., e-posta: meliacik63@kku.edu.tr

Giriş

Çerkeşseyhizâde Muhammed Tevfik Efendi 19. yüzyıl Osmanlı ilmiye teşkilâtında önemli görevler yapmış bir âlim, sufi ve şairdir. Çerkeşzâdeler adıyla tanınmış aileye mensup olup, babası Osman Vehbi Efendi, dedesi ise bu ailenin atası Çerkeşi Mustafa Efendi'dir. Çerkeşseyhizâde adını da bundan dolayı almıştır. Dedesi, Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatının Çerkeşsiyye kolunun kurucusudur. Muhammed Tevfik Efendi şiiirlerinde Tevfik mahlasını kullanmıştır. Sırayla Beşiktaş, Halep, Bursa, Kayseri, Balıkesir, Çankırı, Kahire kadılıkları yapmış, Kastamonu Vilayeti müfettiş hükkamlığına atanmış, Medine-i Münevvere kadısı olmuş, Ankara'da on iki yıl müderrislik yapmıştır. Çoğu Arapça olan çeşitli eserler yazmış, üçüncü rütbeden Osmanlı nişanıyla taltif edilmiştir. Mahkeme-i teftiş müsteşarlığından sonra İstanbul kadılığına atanmış, burada üç yıl görev yaptıktan sonra Rumeli kazaskerliği muavinliğine atanmış, aynı yıl meclis-i meşâyih nezâreti başkanı olmuş, daha sonra sırayla Anadolu ve Rumeli kazaskerliği pâyelerini almış, şeyhülislamlığın meclis-i müellefât encümeni başkanlığını yapmıştır. Dedesinin tarikatına mensup olan Tevfik Efendi, 1893'de 67 yaşında vefat etmiş ve İstanbul Aksaray'da Ekmel Dergâh'ına defnedilmiştir. Şeyhülislamlığa yaklaşmışken vefat eden Muhammed Tevfik Efendi genellikle Arapça: *Meziyyet-i İslâmiyye, Gâyetü'l-beyân fî-ilmî'l-mîzân, Behcetü't-tarf fî-ilmî's-sarf, İcmâl-i Nahn-i Arabî, Hedîyyetü's-sıbyân, Miştâbü'l-akâüd, Levâiyihü'l-kudsîyye fî-fezâili Şeybu Ekber, Mecmûa-i Fezâil, el-İtkân fî-tabkâki'l-îmân, Tabkâk-i İdrâkât, Risâle fî-kabûli't-terbe, Şerb-i Akâid-i Neseî Tercümesindeki Hatâlara Dâir Risâle* adlı eserleri yazmış, kasidelerden oluşan şiiirlerini ise *Kasaid-i Tefvik* adlı kitapta toplamıştır (Kasâid, 1304:46; OM, 1972:I/296; DİA, 1993:272).

Resâil

Muhammed Tevfik Efendi'nin fikhî, kelâmî ve tıbbî konularda yazılmış üçü Arapça biri Türkçe dört risalesi *Resâil-i Çerkeşseyhizâde* adlı külliyat biçimindeki bir kitapçıkta bir araya getirilmiştir. 1305/1888'de İstanbul'da basılmış olan bu kitabın kapağında: *Meclis-i Meşâyih nâzırı fazîletli Elhâc Tefvik Efendi Hazretlerinin eser-i âlilerindedir* kaydı bulunmaktadır. Toplam 72 sayfa tutan bu kitapta üçü Arapça biri de Arapça bir eserin Türkçe tercümesinin hatalarını düzeltmek üzere kaleme alınmış dört risale vardır. Birinci risalenin içinde ise iki ayrı risale bulunmaktadır.

1a. Bu risale Arapça olup herhangi bir ad verilmeden sadece: *Meclis-i Meşâyih nâzırı fazîletli Elhâc Tefvik Efendi Hazretlerinin eser-i âlilerindedir* başlığı altında konular anlatılmıştır. 8,5 sayfa olan bu risalede hamd, salât, kâinâtın tevhidi nizamına dair imanî ve kelâmî konular kısaca anlatılıp daha sonra beş vakit namaz: *ekîmî's-salâte li-düülüki's-şemsi ilâ-gasaki'l-leyli ve Kur'âne'l-fecri..* (İsra suresi 78) ayetinin açıklaması yapılmış ve üç vakitmiş gibi görünen ayetteki durumun aslında beş vakit farz namaza işaret ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca teheccüd, salât, edâ-kazâ durumu, salâtın vakti ve kazası, savm ve diğer hükümler örnekleriyle birlikte açıklanmıştır. Risalenin başında, girişinde veya sonunda eserin adına dair herhangi bir başlık belirtilmemesi

sebebiyle bu risalenin yukarıda adı geçen eserlerin hangisi olduğuna dair bir hüküm verilememektedir.

1b. Bu risale de Arapça olup 5,5 sayfa tutan bu eserin girişinde: *fe-yekûlî'l-fakîr ilâ-rahmeti rabbibî'l-Mennân es-Seyyid Muhammed Tevfik ibni Osman* ifadesiyle önce kendini tanıtır. Daha sonra, nefsinde hararetin şehveti coşturduğunu gördüğünü, ama Germiyanlı Abdurrahman Paşa'nın gülümseyerek bu tespitin tabiilerin görüşüne aykırı olduğunu, bedenlerin füturu esnasında heyecan ve rehabetin oluşmayacağını, tam tersi onun sebebinin havanın soğuklu olduğunu söylediğini, bunun üzerine bu konuda bir delil olmak üzere bir risale yazmaya karar verdiğini ve bunu da delilleriyle birlikte ispat edip ortaya koyduğunu söylemektedir. Tıpkı ilk risalede olduğu gibi bu risalenin de adı belirtilmediğinden konusu itibarıyla yukarıda adı geçen eserlerle bu risale karşılaştırıldığında birbirine uyan bir eser ortaya çıkmamaktadır. Risaleden bir bölüm şöyledir:

...*li-yekûne lenâ sultânen ve aleyhi burhânen fe-şerî'tü hâzîbi'r-risâleti ve zekertü fihâ zikren cemûlen lem-yekûn mezkûren ve harrartü fihâ haberen celîlen yesürri's-sâmi'ine inâsen ve zükûren mimmâ tenâvelehu eyâdil-enzâri ve tedâvelehu enâmile'l-efkâri min-cevâbiri bazâini's-selefi'l-abbâr ve künûzi gaybe'l-halefi'l-ebrâr...*

2. risale de Arapça olup *Meclis-i Meşâyih nâzırı fazîletli Elhâc Tevfik Efendi Hazretlerinin eser-i âlîleridir* genel başlığı altında, herhangi bir ad belirtilmeden konular 14 sayfada anlatılmıştır. Risalede kâinâtta mümkinâtın mahiyeti, bir fâile muhtaç oldukları, bunların mahiyet ve varlığındaki tesirler, kendi özlerinin sınırlarının mahiyetlerindeki ihtilaf vs. konular anlatılmıştır. Eserin sonunda mealen: “O, cahil sapkın nefislerin dalâletini ve saf tevbe kapısındaki nefislerin parlatılmasını bilendir; böylece her nefis için özel bir fitrat ve özel bir mahiyet olup bu, Allah'ın fitratında bir değişiklik olmaz ayetine göre oluşan bir durumdur.” denilmiştir. Risaleden bir bölüm:

Fu'lem ennebu kadi'ttefekati'l-ârâi 'alâ-enne'l-mâbiyyeti'l-mümkîneti muhtâcetiün fî-kevnihâ mevcûdetiün ile'l-fâil ve illâ lem-tekûn mümkinetiün ve 'alâ ennebu leyse hünnâ te'sîrâni te'sîri fî-mâbiyyeti'l-mümkîni ve te'sîri fî-vücûdihâ sümme'btelefet fî-enne'l-mâbiyyâti fî-haddi zevâtihâ maa kat'i'n-nazar...

3. risale yine: *Meclis-i Meşâyih nâzırı fazîletli Elhâc Tevfik Efendi Hazretlerinin eser-i âlîleridir* başlığı altındadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak bu risalenin adı girişte belirtilmiştir. Buna göre 29 sayfa olan bu risale: *Şerb-i Akâid-i Neseîf Tercümesinde* rastlanan hataların düzeltilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu hatalar genellikle Arapça ibarelerin yanlış tercüme edilmesiyle oluşmuş, manayı önemli ölçüde değiştiren hatalardır. Muhammed Tevfik Efendi bu hataları tashih bir görev olduğunu düşünerek eserini yazdığını söylemektedir. Önsözde mealen: *Bir gayretli zât faydaları herkese şamil olmak saf niyetiyle Şerb-i Akâid-i Neseîfinin Türkçeye tercümesine çalışarak ecir ve sevap kazanmıştır. Ancak 'el-insânü mürekebbün mine'l-batâi ve'n-nisyân' fehvâsınca bu mütercimîn beşeriyet gereği bazı sehv ve nisyân oluştuğundan bu âciiz de söz konusu ecirde mütercime katılmak amacıyla bu tercümede görebildiği sehv ve batânın ta'yîn ve ta'dâdi için*

İşbu varakpârenin tesvîdine başladı denilmektedir. Bu risale yukarıda sıralanan eserleri arasında yer almaktadır.

Risaleden bir bölüm:

Mütercim-i kitâb tercemesinin yirmi üçüncü sahîfesinde nisbet-i tâmmе-i haberîyyeyi ta'rîf edîp (nisbet-i haberîyye ki bir şey vâkî'dir yahud vâkî' degildir ya'nî bir şey diger şey'e sâbittir yahud sâbit degildir demektir) diyor. Ma'lûm ola ki mücibe olsun sâlibe olsun eczâ-yı kazîyye üçtür: mahkûmun aleyh, mahkûmun bib, nisbet-i tâmmе-i haberîyyedir ki (mücibede) vukû' (sâlibede) lâ-vukû'dan ibârettir bir de hâric-i eczâ-yı kazîyye olarak mücibe ile sâlibe beyninde müsterek nisbet vardır ki ana "nisbet-i beyne beyne" derler o da hamliyyede nefis-i sübût ve muttasılada nefis-i ittisâl ve munfasılada nefis-i infisâlden ibârettir...

Sonuç

Osmanlı ilmiyesinde çeşitli zamanlarda önce bir hoca, sonra da yönetici düzeyde bir ilmiye ricali olarak önemli görevler yapmış olan Muhammed Tevfik Efendi velûd bir müellif olmasının yanı sıra önemli bir de Divan şairidir. Bu kişiliğinin bir yansıması olarak birçok kalem yadigârı ortaya koymuş olan Tevfik Efendi genellikle uzun kasideler yazmış ve bu durum da onun sebk-i hindî üslûbuna yatkınlığı ve zengin hayallî, derin manalı bir şair oluşu ile açıklanmıştır. Muhtelif konularda birçok risale kaleme aldığı ve genellikle 5-10 sayfalık bölümlerde konuları kısaca açıkladığı görülmektedir. Kaleme aldığı risalelerin genellikle Arapça olması onun medrese hocalığı ve ilmiye geleneğine göre şerh, haşiye, izah, talikat gibi metodları benimsemesi ile açıklanabilir. Bu bildiride tanıtılan risaleleri de bu duruma bir örnek olup bunlar genellikle bir istek üzerine ya da hatıra gelen bir hususa dair o anda kaleme alınmış çalışmalardır. Bu risalelerin üçünün adı belirtilmemiş olduğundan kaynaklarda ona ait gösterilen eserlerden olup olmadıkları da belirsiz kalmaktadır. Sadece son risalesi kaynaklarda sıralanan eserleri arasında bulunan bir eserdir.

Kaynakça

Azamat, N. (1984), *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul.
 Bursalı Mehmed Tahir (1972), *Osmanlı Müellifleri* (OM), Meral Yayınevi, İstanbul.
 Çerkeşî Mustafa Efendi (1993), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.8, s.272-275, İstanbul.
Kasaid-i Tenvîk (1304), Mihran Matbaası, İstanbul.

ÇERKEŞSEYHÎ-ZÂDE MUHAMMED TEVFİK EFENDİ'NİN NASİHATNÂMESİ

The Advicebook of Cerkesseyhi-Zade Muhammed Tefvik Efendi

Fatih SONA¹

Özet

Çerkeşseyhi-zâde Muhammed Tefvik Efendi 1242/1826 yılında Ankara'da doğmuştur. Dedesi Halvetiyye'nin Çerkeşiyiye kolu kurucusu Çerkeşî Mustafâ Efendi (ö.1229/1814), babası Ankara müftülerinden Osmân Vehbî (ö.1277/1860)'dir. Şair, 1319/1901'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Aksaray-Sofular'daki Şeyh Ekmel dergâhındadır. Tefvik Efendi klasik edebiyatın son temsilcilerindendir ve bu şiirin teknik ve kültürüne vâkıf, duygu ve düşüncelerini ince hayallerle, kelime ve mazmunları yerinde kullanarak nazmedebilen usta bir şairdir. Nasihat, bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüttür. Nasihat etmek birine yapması ve yapmaması gereken şeyleri söylemektir. Nasihatnâme öğüt vermek için yazılan eser, nasihat kitabıdır. Bu bildiride Çerkeşseyhi-zâde Muhammed Tefvik Efendi'nin nasihatnamesi ve neler öğütlediği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çerkeşseyhi-zâde Muhammed Tefvik Efendi, nasihatname, Çankırı.

Abstract

Cerkesseyhi-zade Muhammed Tefvik Efendi was born in Ankara in 1242/1826. His grandfather is Cerkesi Mustafa Efendi (d.1229/1814) who founded the Cerkessiye branch of Halvetiyye and his father was Osman Vehbi, a mufti from Ankara (d.1277/1860). He was a poet and passed away in Istanbul in 1319/1901. His tomb is in Sheikh Ekmel Lodge in Aksaray-Sofular. Tefvik Efendi was one of the final representatives of classical literature. He was a master poet who had the poetry techniques and culture and used words and poetic themes properly. Advice is a warning to show the true way, things to do and things not to do. Giving advice is telling what to do and what not to do. Advice book is a product which was written to give advice. In this article, the focus will be on the Advice book of Cerkesseyhi-zade Muhammed Tefvik Efendi and his advices.

Key Words: Cerkesseyhi-zade Muhammed Tefvik Efendi, Advice book, Cankiri.

1 Yrd.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta:fatihsona@yahoo.com.tr

Giriş: Hayatı, Eserleri

Çerkeşşeyhi-zâde Muhammed Efendi 1242/1826 yılında Ankara'da doğmuştur. Dedesi Halvetiyye'nin Çerkeşiye kolu kurucusu Çerkeşî Mustafâ Efendi (ö.1229/1814), babası Ankara müftülerinden Osmân Vehbî (ö.1277/1860)'dir. İlk eğitimini babasından alan Tevfik, daha sonra İstanbul'a giderek Vidinli Mustafa Efendi ile Hâfız Seyyid Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Beşiktaş, Halep, Bursa, Kayseri, Balıkesir, Çankırı, Kahire ve Medine'de kadılık görevlerinde bulunmuştur. Bu görevini tamamladıktan sonra Ankara'ya dönüp müderrislik yapmıştır. İstanbul kadılığı, Rumeli Kazıasker muavinliği ve Şeyhülislamlık tedkik-i müellefât encümeni riyaset görevlerine getirilmiştir. 1302/1885'te Aydın vilayeti Çeşme kazasında halk arasında arazi meselesinden dolayı ortaya çıkan ihtilafı çözmek için padişahın emriyle gönderilen komisyona başkanlık yapmıştır. 1319/1901'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Aksaray-Sofular'daki Şeyh Ekmel dergâhındadır.

Eserleri şunlardır:

- 1.Meziyet-i İslâmiyye
- 2.Gâyetü'l-Beyân fi-İlm'l-Mizân
- 3.Behcetü't-Tarf fi İlmî's-Sarf
- 4.İcmâl-i Nahv-ı Arâbî
- 5.Hediyetü's-Sıbyân
- 6 Miftâhü'l-Akâ'id
7. Levâiyü'l-Kudsîyye fi Fezâil-i Şeyhu Ekber
8. Mecmûa-i Fezâ'il
- 9.El-İtkân fi Tahkîki'l-Îmân
- 10.Tahkîk-i İdrâkât
- 11.Risâle fi Kabûli't-Tevbe
12. Şerh-i Akâid-i Neseî Tercümesi'ndeki hatalara dair risale.

13. *Kasâ'id-i Tefkîkiyye*: 1283/1866 yılında Mısır'da, 1286/1869 yılında Şam'da *Dîvânçe* ismiyle basılan bu eser, 1304/1886 yılında İstanbul'da *Kasâ'id-i Tefkîkiyye* ismiyle bastırılmıştır. *Dîvânçe*'de 16 kaside, 1 terakib-i bend, 1 mesnevi bulunmaktadır (Akyol, 2013).

Şiirlerinden onun klasik edebiyatın son temsilcilerinden olduğu, bu şiirin teknik ve kültürüne vakıf, mazmun ve hayal dünyasına aşına, duygu ve düşüncelerini, ince hayallerle kelime ve mazmunları yerinde kullanarak nazmedebilen usta bir şair olduğu anlaşılır (Eliaçık, 2004: 157). Medhiyelerinde, fahriyelerinde, hicivlerinde, tabiat tasvirlerinde aşırı bir mübalağa vardır. Bu özelliği ile Nef'i'yi dahi geçmektedir. Muhammed Tefvik ayrıca Muhyiddin ibn Ârabî'nin etkisinde de kalmıştır. Özellikle "vücûd" redifli naatında bunun etkisi görülür. Ayrıca *Levâiyü'l-kudsîyye fî fezâil-i Şeyhu Ekber* adlı eseri bir İbni Arâbî müdafaasıdır (Yücer, 2008: 335). Muhammed Tefvik'in şiirlerinde açıklık ve düzgünlük göze çarpar. O, kelimeleri ve tamlamaları yerli yerin-

de ve kusursuz bir biçimde kullanmıştır. Kapağı, girift mazmunlar pek görülmez. Söylemek istediğini açıkça söyler. Şiirlerinde açık, düzgün ve uyumlu bir söyleyiş dikkat çeker. Tevfik'in şiirlerinde zaman zaman Hint üslubunun etkisi de görülür.

a. Nasihat Kelimesi ve Bazı Şairlerin Verdikleri Öğütler

Şairin hayatını bahsettikten sonra nasihat kelimesi üzerinde durmak yerinde olacaktır. *Nasihat* Arapça bir kelime olup bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüttür. *Nasihat etmek* birine yapması ve yapmaması gereken şeyleri söylemektir. *Nasihat tutmak*, verilen nasihatın gereğini yerine getirmektir. Nasihatnâme öğüt vermek için yazılan eser, nasihat kitabıdır. Nasihat-ger nasihat veren; nasihat-pezîr nasihat kabul eden, dinleyen anlamındadır (Ayverdi, 2011: 915).

Çerkeşseyhizâde Muhammed Tevfik Efendi'nin nasihatnâmesine geçmeden önce bazı şairlerin vermiş oldukları bazı tavsiyelerden örnekler vermek istiyorum.

Sultanu'ş-şuarâ olan Bâkî, aşkın insanın başına gelebilecek zor belalardan olduğunu söylemektedir. Kendisinden nasihat almak isteyeninin aşka heves etmemesini, aşka düşmemesini istemektedir:

Bâki hevâ-yı 'aşk ne müşkil belâ imiş

Benden nasihat ister isen eyleme heves Bâkî Divanı G.209/5

İslâmî, mesnevisinde nasihat olarak kişinin nefsinin uymamasını ve bunu tutmasını istemektedir. Nefsin insanın düşmanı olduğunu ve ona uyan kişilerin Allahu Teâlâ'nın sevgisinden mahrum kalacaklarını söylemektedir:

Nefse uyma varayım dirseñ añ

Bu nasihatdür dutarsañ bil saña

Nefs 'adûdur gör kim ol neler kılır

Nefse uyan kişiler mahrûm kalur İslâmî 7/8

Hayâlî Bey, kişiye öğüt olarak ibadetine güvenmemesini, sadece Allah'a dayanmasını söylemektedir. Örnek olarak da önceden iyilerden olup, sonradan huzurdan kovulan İblis ile Bel'am-ı Bâ'ûr'u örnek olarak göstermektedir:

İbâdetüñe dayanma ki saña pend yeter

Hemîn hikâyet-i İblis ü Bel'am-ı Bâ'ûr Hayâlî Divanı K.1/7

Bunun yanında bazen de şairler öğüt dinlememektedirler. Kütahyalı Rahîmî, zâhîde seslenmekte; aşkın boynuna bir kement taktığını söylemektedir. Bundan dolayı onun kulağına nasihat girmez, onu zincirler tutamaz:

Aşk dakmışdur benüm boynuma zâhid bir kemend

Pend girmez gûşuma tutmaz beni zencîr ü bend Kütahyalı Rahîmî Divanı G.31/3

Nasihatlarla ilgili genel bir değerlendirmeden sonra bildirimizde Çerkeşseyhi-zâde Muhammed Tevfik Efendi'nin nasihatnamesi ve neler öğütlediği üzerinde

durulacaktır.² Eser 69 beyitten oluşmaktadır ve aruzun “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

b. Çerkeşşeyhi-zâde Muhammed Tevfik Efendi'nin Nasihatnamesi

Şair, mesnevisinin başlangıcında dünyanın hâlini bir gece düşünürken vîrâne olan gönlüne bir özge nidâ geldiğini ve bunun ma'nâsını yârânlara, dostlara nasihat eylemek istediğini söylemektedir. Yârân kelimesi Çankırı'da çok kullanılan bir kavramdır. Genel yapı itibarı ile Çankırı'da insanlar burayı yârenler diyarı olarak niteler. Şair, bu sözü kullanırken bu anlamını da düşünmüş olabilir:

‘Âlemiñ hâlini bir şeb düşünürken tenhâ
Geldi cûş-ı dil-i vîrâneme bir özge nidâ

Bu idi hâsıl-ı ma'nâsı anıñ pîrâne
Nush u pend eyleyeyim sıdk ile her yârâna b.1-2

Tevfik Efendi, inci gibi olan sözlerini vezinli bir şekilde beyân dizisine dizmektedir. Böylece ezberlemeye kolaylık olacaktır. Onu okuyan evlatlarının bunlar ile amel etmesini ve kendisinin mahşere kadar iyilikle anılmasını istemektedir:

Dizeyim ol güheri silk-i beyâna mevzûn
Ki sühûletle ola kuvve-i hıfza makrûn

Okuyup hem ‘amel etsinler anı evlâdım
Kala tâ haşre kadar dilde benim de yâdım b.3-4

İlk başta yârân diye mesnevisine başlayan şair, 5.beyitte ey oğul diye seslenmektedir. Ne kadar çok servet, mal, mülk, izzet, şeref sahibi olsa, omzuna güzel elbiseler giyse, başına altın tac taksa da eğer marifeti yoksa onun bir değerinin olmadığını ifade etmektedir:

Ey oğul her ne kadar sâhib-i sâmân olsañ
Zâhirâ mâlik-i ‘izz ü şeref ü şân olsañ

Olsa dûşuñda kabâ başıña giyseñ zer tâc
Yoğ ise ma'rifetiñ derler aña istidrâc

Hüneri olmayana fâ'idesi yok nesebiñ
Etmez evlâda sirâyet şerefi cedd ü ebiñ

Cevher-i fazl u kemâlâtı olursañ câmi'
Gün gibi nâmın olur rûy-ı zemînde lâmi' b.5-8

Tevfik Efendi, bütün büyük kişiler için edebin önemli olduğunu, bundan dolayı kişilerin edepli olmasını istemektedir. Bu konuda Peygamberimizin “*Eddebenî Rabbi*

2 Nasihatnâme günümüz Türkçesi'ne Prof. Dr. Muhiddin Eliaçık tarafından 2004 yılında “Çerkeşzâde Muhammed Tevfik Efendi ve Şiirleri” isimli bildirisinde çevrilmiştir. Bildirimizi hazırlarken bu eserden faydalandık.

ve absense te-dîbî" yani "Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi en güzel şekilde düzenedi" hadisi şerifini örnek olarak vererek iyi ahlaklı, edepli olunmasını istemektedir:

Cümle evsâf-ı güzîniñ ser ü serdârı edeb
Buña etmekte şehâdet kütüb-i münzele hep

Dedi Allâhu te'âlâdan için eddebenî
O Resûl-i Kureşî vü o nebiyy-i medenî

Mürşidi Hak kütübi her suver-i Kur'ânı
Enbiyâ tekyesiniñ sâlik-i pür-'irfânı

Sûret ü şekl 'arazı sîreti bir cevher-i cân
Añlamaz bundaki sırrı hükemâ-yı Yûnan

Üdebâ muhteremân-ı harem-i kudsîdir
Dâhil-i meclis-i bî-keyf ü kem-i ünsîdir b.9-13

Tevfik Efendi, kişinin önce edep eylemesini, sonra ise ilim tahsil etmesini, câhil kalmamasını söylemektedir. Ona göre câhilin malı ne kadar çok olursa olsun, Allahu Teâlâ'nın yanında makamı düşüktür. Ebû Leheb'i cehenneme götüren kendisinin câhil olmasıdır. Âlim kişiler Allahu Teâlâ'nın esrarlarına vâkıftırlar, kaza tâcının süsleridirler. Saltanat güneşinin tâcının elmasları, memleketin ruhlarıdır. Böylece şairin âlimlere geniş bir şekilde değer verdiğini görmekteyiz:

Evvelâ kesb-i edeb eyleye gör 'âkilsen
Sâniyâ sa'y edip 'ilme oku yaz câhilsen

Câhiliñ her ne kadar olsa da mâlî efzûn
O kadar 'ind-i İlahîde anıñ pâyesi dún

Mansıb u rütbe ile etse de kesb-i şöhret
Yine bir zerre kadar zâtına gelmez rif'at

Düşüren dûzaha bu cehl ile hem Bû-Leheb'i
Cehlidir nâsihine muttasıl iken nesebi

Hâzin-i mahzen-i esrâr-ı Hudâdır 'ulemâ
Zib-i ziyetde[ki] evreng-i kazâdır 'ulemâ

Husrev-i saltanatıñ tâcınıñ elmâsları
Heykel-i memleketiñ rûhudur enfâsları

Olsalar tarz-ı fakîrâne ile nerde mekîn
Nazar-ı ehl-i hakikatde odur 'arş-ı berîn b.14-20

Şaire göre âlimler her seher ve akşamları gözyaşları içinde ibret hâlinde âlemi seyr ederler. İlim adamları kazâ esrarlarına vâkıftırlar. Onların cisimleri fenâ tûfâ-

nında gemi gibidirler, insanları kurtarırlar. Sîneleri ise inci saçan deniz gibidir. Onlar fetvâ cevherlerini harcarlar; giydikleri takvâ elbisesidir:

Çeşm-i pür-‘ibret ü eşk-i seher ü şâmları
Dâ’imâ eldeki câm u mey ü gül-fâmları

Vâkıf-ı mahrem-i esrâr-ı kazâdır ‘âlim
Âkif-i Mescid-i Aksâ-yı bekâdır ‘âlim

Cismi pür-keştî-i sâhil-res-i tûfân-ı fenâ
Sînesi bahr-ı muhît-i dür-i nâb-ı ma’ nâ

Harc ü sarf eylediği cevher-i nakd-ı fetvâ
Kuşanıp giydiği kâlâ-yı libâs-ı takvâ b.21/24

İlim insanları, melekler âleminde süslü kuş, kudret bahçelerinde öten keklikler gibidirler. İrşâd bağında nağme söyleyen bülbül, akıl vadisinde mektup ulaştırın hüdhüd kuşu gibidirler. Onlar gibi güzel, iyi, hoş konuşurlar. İlim adamlarının bulun-dukları mekan yer ise de nâmları, ünleri göktedir. Onlara, âmirlerin ileri gelenleri ile kulların fertleri uyarlar. Onlar memleketlerin minarelerin, mihrapların, minberlerin süsleridirler. Doğuya batıya her nereye sefer etseler daima izzet ve şeref görürler. Nereye gitseler sanki melekler onların ayakları altına ipekli kumaş sererek onları korurlar.

Mürg-i zîbende-i tâvus-ı cinân-ı melekût
Kebk-i h’ânende-i tûbâ-yı riyâz-ı ceberût

Bülbül-i nağme-zen-i lâne-i bâğ-ı irşâd
Hüdhüd-i mü’temen-i nâme-res-i rüşd ü sedâd

Meskeni yer ise de gökde gezer nâmları
Hûr u vildân ü melek nâ’il-i in’âmları

Hâme-i kâtîb-i tevkî’-i hümayûn-ı kazâ
Nâm u elkâbına tuğra-keş-i yahşe’l-‘ulemâ

Nâmı ârâyış-i her hutbe-i zîbâ-yı kitâb
Zîb-i dîbâce-i zerrîn-varak-ı fasl-ı hitâb

Muktedâ-yı ümerâ kıble-i efrâd-ı ‘ibâd
Zîynet-i minber ü mihrâb u minârât-ı bilâd

Dâ’imâ izz ü şeref pîş-i rikâbında gider
Mağrib ü meşrika dek her nereye etse sefer

Sündüs-i bâl-i melâ'ikden olur pây-endâz
Olsalar her nereye pâ-be-rikâb-ı dem-sâz b.25/32

Şaire göre, ilim insanlarının kalemleri hümâ kuşunun kanatlarındandır; onların yazdıkları yazılar yere düşmez, elden ele gezer. Âlemde onlara benzer ve eş yoktur. Onlar topsuz, tüfeksiz padişah gibidirler. Âlimler, dünyada peygamberlerin vârisleridirler. İnşâ ilmi fasihler zümresinin rehberi, maksat zirvesine ulaşmak için şeh-peridir.

Şeh-per-i bâl-i hümâdan mı 'aceb hâmeleri
Yere düşmez gezer elden ele hep nâmeleri

Var mı 'âlemde 'aceb anlara mânend ü nazîr
Böyle bî-top u tûfeng pâdişeh-i kişver-gîr

Enbiyânuñ 'ulemâ vârisidir dünyâda
İntikâl etmez iken irsi anıñ evlâda

Edesiñ fenn-i kitâbetde dahi kesb ü kemâl
Ki o zî-câha cemâl ü fukarâ kısmına mâl

'İlm-i inşâ fusahâ zümresiniñ rehberidir
Evc-i maksûda 'urûc etmek için şeh-peridir b.33/37

Tevfik Efendi, âlimlerin değerini anlattuktan sonra öncelikle imlâyı bilmelisin demektedir. Sonra da inşâ kaidelerini öğrenmelidir. Yazdıkları hem güzel hem de anlamlı olmalı; okuyan, işiten tahtında ne olduğunu bilmelidir.

Evvelâ bilmelisin anda velî imlâyı
Soñra öğrenmelisin kâ'ide-i inşâyı

Yazdığın hem de selîs olmalı hem ma' nî-dâr
Okuyan hem işiden bilmeli tahtında ne var b.38-39

Tevfik Efendi, insanın ahlakını güzelleştirmesini ve başkaları hakkında kötü düşünmemesini öğütlemektedir. Böylece başkalarının hakkına girilmeyecektir. Kişi makamı, serveti ile kibirlenmemelidir. Zira malı, mülkü, serveti gidebilir. Bunun yanında fazileti ile de kendini övmemelidir:

Ba'd-ez-în sa'y edip ahlâkını eyle tehzîb
Sû'-i zannı olanı hakkiña eyle tekzîb

Mansıb u servet ü fazlıñla tekebbür etme
Halka izhâr-ı faziletle tecebbür etme b.40-41

Tevfik Efendi, feleğin yüzüne güldüğüne aldanmamasını; onun kimseye yâr olmadığını söylemektedir. Buna örnek olarak Peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini örnek olarak vermektedir. Bu olay feleğe güvenilmeyeceğini göstermektedir:

Yüzüne güldüğüne sen feleğin aldanma
Anı bir sâhib-i ihsân u mürüvvet sanma

Yalnız saña değil kimseye ol yâr olmaz
Etdiği 'ahdine 'ömründe vefâ-dâr olmaz

Kerbelâ vak'asını yâda getirse âdem
Beni tasdik eder elbetde bu sözde 'âlem b.42-44

Tevfik Efendi, insanın kendisini rüşvetten ve işret âlemlerinden sakınmasını istemektedir. Bu iki şeyden şirret diyerek ondan uzak durulmasını istemektedir. İşret âlemleri insanın aklını giderir. Böylece toplum içerisinde insanı rezil rüsva eder:

El-hazer el-hazer 'işret ile hem rüşvetden
İttikâ eyle ziyâde bu iki şirretten

Birisi cevher-i şerm ü edeb ü 'aklı müzîl
Halk içinde o birisi eder insânı rezîl

Birisi dâfi'-i gam ise de 'aynı gamdır
Şühbesiz digeri de sirkat ile tev'emdir b.45-47

Tevfik Efendi, hevâ, işret erbâbının semtine gitmemesini, zira onların âdetinin ya içki âlemleri ya da kumar olduğunu söylemektedir. Bunlardan uzak durmasını istemektedir:

Varma erbâb-ı hevâ semtine cânım zinhâr
Anlarıñ 'âdeti yâ 'işret ü yâ lu'b-ı kumâr b.48

Tevfik Efendi, insanın dinin emirleri olan akâid ilmini öğrenmesini, böylece kurtuluşa ereceğini, Cenneti ve Allahu Teâlâ'nın rızasını bulacağını söylemektedir:

Eyle tashîhi 'akâ'id bulasın fevz ü necât
Bulunur anıñ ile cennet ü hûr u derecât b.49

Tevfik Efendi, âleme ne kadar peygamber geldiyse, hepsinin hidâyet yolu üzerinde olduğunu, insanlara rehber olduklarını; bu peygamberlerin hiçbirisi hakkında olumsuz düşünmemesini söylemektedir. Bunun yanında daima Allahu teâlâyâ inanmasını, ona güvenmesini, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in bildirdiklerine de sarılmasını istemektedir:

'Âleme her ne kadar gelmiş ise peygamber
Cümlesi râh-ı hidâyetde delîl ü rehber

Eyleme hiç biriniñ hakkına sû'-i ta'bir
Hükm ü kânûn-ı şerî'at seni eyler tekdir

Dâ'imâ Hazret-i Allâh'a tevekkül eyle
Cevher-i nûr-ı Muhammed'le tevessül eyle

Her ne ki yazmış ise nâsiyeñe kilik-i kader
Gelir elbetde seniñ başıña hiç çekme keder

Sa'y ü tedbîr ile tağyîr olunur mu takdîr
Dest-i nâzûk-ter ile hall olunur mu zencîr b.50-54

Tevfik Efendi, ahdiñe vefa göstermesini, verdiği sözü tutmasını yeğlemektedir. Bu ikisi nâdîde birer cevher gibidirler; değerleri biçilemez:

Eyle 'ahdiñde vefâ va'diñi eyle îfâ
Bu iki cevher-i nâ-dîdeye yok misl ü bahâ b.55

Tevfik Efendi, belli bir ekonomik bağımsızlığa kavuşmadan evlenmemesini, aksi halde dünyanın sıkıntılarıyla başbaşa kalabileceğini belirtmektedir. Bülbülün gül bahçesinde diken elinden neler çektiğini örnek olarak vermektedir:

Etmeden kesb-i gınâ etme te'ehhül zinhâr
Kendiñi mihnet-i dünyâya edersin dûcâr

Çekilir mi o kadar bâr u belâ bir zen için
Hâr elinden ne çeker bülbüle sor gülşen için b.56-57

Başkaları için sefil olmamak, kötü duruma düşmemek için kefil olmamasını söylemektedir. Kişi yüzüne her gülüni sırlarını vermemeli, düşmanına ise kinini göstermemelidir:

Söylenir dilde meseldir el için olma sefil
Ne vasî ol ne vekil ol u ne bir şahsa kefil

Yüzüne her gülüni mahrem-i esrâr etme
Var ise düşmenine kîniñi izhâr etme b.58-59

İnsan, gece gündüz sürekli olarak ahbaplarına ziyafet vermemelidir. Zira bunu yaparsa ekonomik olarak iflas edebilir. Dünyaya çok meyletmemeli; malını dikkatli harcamalıdır. Ne cimri ne de fazla eli açık olup israf etmelidir. Aynı zamanda karşısındaki insanları küçümsememelidir:

Etme ahbâbın ile leyl ü nehâr istînâs
Ki odur tâlib-i dâreyne simât-ı iflâs

Hadem ü haşmet-i dünyâya olursañ mâ'il
Sarf edip mâlîñi ol yolda olursuñ 'âil

Ne bahîl ol ne de emvâlîñi eyle isrâf
Etme bir kimseyi 'ömrinde sakın istihfâf b.60-62

İnsan, anne ve babasına karşı hürmet etmeli, fakirlere, kardeşlerine merhamet etmelidir. Komşularına saygı göstermeli, büyüklerine hürmet, küçüklerine ise şefkat göstermelidir. Fakir birisi kapıya geldiğinde verecek bir şeyi varsa vermeli yoksa da dua etmelidir:

Hürmet ü merhamet eyle peder ü mâderiñe
Fukarâ kısmına hem h'âher ü hem dâderiñe

İhtirâm etmeli her vechile her cîrâna
Büyüğe hürmet ü şefkat edesiñ sıbyâna

Var ise eyle 'inâyet yoğise eyle du'â
Kapuña her ne vakit gelmiş olursa fukarâ b.63-65

İnsan, namaz ve orucunu düzenli bir şekilde tutmalıdır. Bunlarda zerre kadar kusur etmemelidir. Böyle olursa Allahu Teâlâ'nın inayetine kavuşur. Serveti yeterince olursa zekatını uygun bir şekilde vermelidir. Eğer gücü var ise bir kere hacca gitmelidir:

Eyleme zerre kadar savm u salâtıñda kusûr
Ki odur bâ'is-i envâ'-ı 'inâyât-ı Gafûr

Servetiñ olur ise vâsıl-ı ser-hadd-i nisâb
Eyle îfâ-yı zekât anlara ber-vefk-i kitâb

İktidârıñ var ise gitmege fevt etme demi
Eyle bir kerre ziyâret var [ol] Beytü'l-haremi b.66-68

Tevfık Efendi, nasihatnamesini her kim benim bu sözlerimle amel eylerse ona ilâhî bir yardım ulaşır demektedir. Böylece nasihatnâmesini bitirir:

Her kim eylerse bu nushumla 'amel ey Tefvık
Aña Tefvık-i ilâhî olur elbetde refik b.69

Sonuç

Tevfık Efendi, nasihatlerinde insanın ilim tahsil etmesini, câhil kalmamasını söylemektedir. Kişi ahlakını güzelleştirmeli ve başkaları hakkında kötü düşünmemelidir. Makamı, serveti ile kibirlenmemelidir. Rüşvetten ve işret âlemlerinden uzak durmalıdır. Dinin emirleri olan akâid ilmini öğrenmelidir. Daima Allahu Teâlâya inanmalı, ona güvenmeli, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in bildirdiklerine de sarılmalıdır. Verilen sözleri tutmalıdır. Yüzüne her gülene sırları vermemeli, düşmanına ise kinini göstermemelidir. Dünyaya çok meyletmemeli; malını dikkatli harcamalıdır. Anne ve babasına karşı hürmet etmeli, fakirlere, kardeşlerine merhamet etmelidir. Komşularına saygı göstermeli, büyüklerine hürmet, küçüklerine ise şefkat göstermelidir. Namaz ve orucunu düzenli bir şekilde tutmalıdır. Eğer gücü var ise bir kere hacca gitmelidir. Özetleyecek olursak bize iyi insan olmamızı öğütlemektedir.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İsmail; Yüksel, Hasan; Delice, H. İbrahim (1996). *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî'nin Mesnevisi, XV. yy. İslâmî'nin Mesnevisi*, Sivas: Dilek Matbaacılık.

Akyol, İbrahim (2013). Çerkeşli Şeyh Mustafa Efendizâde Tevfik, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay.: [Erişim Tarihi:29/04/2017] <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=988>

Ayverdi, İlhan (2013). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Eliaçık, Muhittin (2004). “Çerkeşizâde Muhammed Tefrik Efendi ve Şiirleri” *Doğumunun 100. Yılında Zeki Ömer Defne ve Çankırlı Şairler Sempozyum Bildirileri*. Çankırı. 155-223.

Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Mermer, Ahmet (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve Divanı*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.

Tarlan, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

ÇANKIRI'DA HALVETİLİK VE KARABAŞ VELÎ'NİN ÇANKIRI RİVAYETİ

Halveti Movement in Cankiri and the Cankiri Story of Karabaş Veli

Hakkı DURAN¹

Özet

Kırk kadar şubesi tespit edilmiş olan ve İslâm dünyasında en yaygın tarikat olarak bilinen Halvetiyyenin bu kadar yayılmasındaki esas faktör Seyyid Yahya Şîrvânî (ö.1464)'dir. Yetiştirdiği halifelerin önemli bir kısmı Anadolu'dan Bakü'ye giden kimselerdir. Aynı dönemde Çankırı Sancağı sınırları içinde de tekkeleri görülmeye başlayan Halvetilik tarikatının ilk temsilcisi Yahya Şîrvânî'nin en kıdemli halifelerinden biri olan Çankırlı Hacı Hamza'dır.

Bildirimizin ilk kısmında Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmaya başladığı dönemde Seyyid Yahya Şîrvânî'nin halifesi Çankırlı Hacı Hamza ve arkadaşlarının faaliyetlerini ele alacağız. Hacı Hamza'dan sonra yörede Şâban-ı Velî'nin kurduğu Halvetî Şabâniyye'nin etkili olmaya başladığını müşahede ediyoruz.

Bildirimizin ikinci kısmında Çankırı'da bizzat irşâd faaliyeti yapmış, Halvetî-Şabaniyye'nin ikinci pîri Karabaş Velî'den bahsedeceğiz. Çankırlı olması kuvvetle muhtemel olan bu zâtın, yörede güçlü izleri bulunmaktadır. Karabaş Velî hakkında kaynak kişilerden derlediğimiz Kalfat ve Çatkese rivayetlerini ve yazılı kaynaklarda bu rivayetleri destekleyen bilgileri aktarmaya gayret edeceğiz.

Anahtar kelimeler: Halvetiyye, Yahya Şîrvânî, Çankırı, Hacı Hamza, Şabaniyye, Karabaş Velî, Kalfat, Çatkese.

Abstract

Seyyid Yahya Sirvani (d.1464) was the main factor for the most wide-spread sect Halvetiyye in Islam world as it has forty branches. Most of his trained khalifas went to Baku from Anatolia. In the same period, its dervish lodges started to appear in Cankiri district and the first representative of the Halveti sect was Hadji Hamza from Cankiri who was one of his senior khalifas.

In the first part of the article, the activities of Hadji Hamza from Cankiri who was the khalifa of Seyyid Yahya Sirvani and his friends in the spreading period in Anatolia will be handled. It is witnessed that the influence of Halveti Sabanniye

1 Araştırmacı-Yazar, 21. Dönem Çankırı milletvekili, e-posta: hakkiduran@gmail.com

founded by Saban-i Veli increased in the region after Hadji Hamza.

In the second part of the article, the focus will be on Karabas Veli, the second sage of Halveti-Sabaniyye, who guided the people personally in Cankiri. It is most probably that he was from Cankiri and he has strong tracks in the region. Kalfat and Catkese stories compiled from the source contacts and the information from the written resources supporting these stories will be presented.

Key Words: Halvetiyye, Yahya Sirvani, Cankiri, Hadji Hamza, Sabaniyye, Karabaş Veli, Kalfat, Çatkese.

GİRİŞ:

Tasavvûfî ekoller içinde Türk ülkelerinde hattâ bütün İslâm dünyasında en yaygın ve en etkili olan tarikat Halvetîliktir. Halvetiyye, kurucusundan itibaren çoğunlukla Türk kökenli şeyhler tarafından yürütülen ve sürdürülen bir tarikat olmuştur. Osmanlı padişahlarının yarısından fazlasının Halvetî Tarikatına mensup bulunduğu dair rivayetler, tekke sayısının fazla olması, müntesipleri arasında her zümreden insana rastlanması önemini arttırmaktadır. Osmanlı Devletinin önde gelen siyaset, askerlik, fikir ve sanat adamlarının büyük çoğunluğu bu tarikattan doğrudan veya dolaylı olarak feyz almışlardır. (Aşkar, 1999:536-563) Türk insanının kültürü üzerinde büyük tesirleri olmuştur.

Pîr Ömer Halvetî'den sonra Halvetiliğin en önemli şahsiyeti 'Pîr-Sânî'(ikinci pîr) kabul edilen Seyyid Yahya Şîrvânî(ö.1464)'dir. Türk-İslâm coğrafyasında yaptığı hizmetler açısından -kanaatimizce- ikinci bir Ahmed-i Yesevî'dir. Yesevî devîşleri Anadolu'yu İslâm Türk medeniyetinin ışıkları ile donatmışlar, Selçuklu ve Osmanlı'nın manevî temellerini oluşturmuşlardır. Yahya Şîrvânî'nin dervîşleri ise geniş Osmanlı coğrafyasında bu manevî iklimin kurumlaşmasında önemli tesir icrâ etmişlerdir. Seyyid Yahya(ö.1464), Şîrvan'ın Şemâhî nahiyesinde doğmuştur. Kendisi nesebi sağlam bir seyyiddir.(el-Hulvî,1993:395)

Kırk kadar şubesi tespit edilmiş olan ve İslâm dünyasında en yaygın tarikat olarak bilinen Halvetiyyenin bu kadar yayılmasındaki esas faktör Seyyid Yahya Şîrvânî'dir. (Vicdâni, 1995:178) Şîrvânî'nin gönderdiği halifeler, bu tarikati kısa zamanda bütün İslâm coğrafyasına yaymışlardır. Yetiştirdiği halifelerin önemli bir kısmı Anadolu'dan Bakü'ye giden kimselerdir. Onun halifeleri ve daha sonra yetişenler vasıtasıyla Halvetiyye; Kafkaslar, Anadolu, Balkanlar ve diğer Osmanlı vilâyetlerine yayılmış ve bir çok kollara ayrılmıştır. Anadolu'ya girişinden itibaren, özellikle-tarihî ipek yolu üzerindeki bir çok yöremizde hızla teşkilatlandığı görülmektedir. Aynı dönemde Çankırı Sancağı sınırları içinde de tekkeleri görülmeye başlayan Halvetîlik tarikatının ilimizdeki ilk temsilcisi, Yahya Şîrvânî'nin en kıdemli halifelerinden Atkaracalar'da türbesi bulunan Hacı Hamza'dır.

Seyyid Yahya'nın Bakü'de kırk yılı aşkın şeyhliği döneminde yirmi bin civarında müridi olmuş, bunlardan 360 kişiye hilafet vermiştir. Yetiştirdiği önemli müşidler

arasında Muhammed Bahaeddin Erzincanî, Dede Ömer Ruşenî(ö.1486,Tebriz)², Habib Karamanî (ö.1497, Amasya), Şeyh Şükrullah (ö.1463), Alaeddin Rûmî (ö.1462), Yusuf Ziyaeddin Müskürî, Seyyid Ahmed Sünnetî, Çankırlı Hamza Efendi gibi önemli şahsiyetler vardır. (Şirvanî, 2011:23; Rıhtım, 2013:199)

Çankırlı Hacı Hamza

Hacı Hamza, Yahya Şirvânî'nin yetiştirdiği rivayet edilen 360 halife arasında en kıdemli olanlarından biridir. (M. Nazmi, 2005:483)

Hacı Hamza'nın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Yalnız, Habib Ömer Karamanî(ö.1497)³ nin sülûku sırasında Hacı Hamza ile ilgili bir menkıbe anlatılmaktadır. Habib Karamanî, aslen Niğde ilinin Ortaköy beldesindedir. Şerh-i âkâid okuduğu sırada, tasavvuf yoluna girme arzusu duymuş, şöhretini duyduğu Yahya Şirvânî'ye intisab etmek üzere Bakü'ye doğru yola çıkar. Seyyid Yahya hankâhına eriştiğinde, karşılaştığı dervişlere:

-Şeyhiniz bana bir günde Mevlâmı tanıtabilir mi? diye sorar.

Dervişlerin en ileri geleni, Çankırı Sancağı, Kurşunlu kasabası, Karacalar adlı köyde yaşamakta olan hazret, bu ağır söze dayanamayıp, Molla Habib'in suratına bir tokat atıp onu bayıltır gibi olmuştu. Şeyh Yahya Şirvânî, olayı öğrenince Molla Habib'i huzuruna kabul ederek;

-Dervişler gayretli olurlar, kayırmazız, ürküntüde olma molla! diyerek gönlünü aldı, güzel sözler söyledi. Sözüne devamla;

-Hem sorduğun gerçektir. Şol pencere yanına otur, bu gece ne düş görürsen gel bize söyle! buyurdu. Molla Habib bu sözlere uyararak ol pencereye girdiği dem hakikat kâşânesinin pencereleri ve sevgi hânesinin suretleri bir bir açılarak gönlü mâsivâdan arınıp yundu. (Hoca Sadettin Efendi, 1992:204)

Aynı olay, Halvetiyye konusunda önemli bir kaynak olan Hediyet'ül İhvân'da şu şekilde anlatılmaktadır:

"...es-Seyyid Yahyâ-kaddesenâ'llâhü bî-sırrıhî'l-a'lâ'nın Rûm-ı Tevhîd-mersûma irsâl/eylediği hulefâ-yı kâmilînin meşâhîrinden, Pîr Muhammed-i Erzincânî ve Habîb-i Karamânî ve 'Aliyyü'd-Dîn 'Aliyy-i Halvetî olub, bunlardan/mazhâr-ı sırr-ı Sübhânî, mevlânâ Habîb-i Karamânî; evâil-i halde, talebe-i ulûmdan tahsîl-i ulûm-ı nâfia ve nice zaman ders-i âmm itmeğin, nâil-i/makâm-ı râfia olmuş iken, dâiye-i sülûk ile muztaribü'l hâl ve müşevvişü'l bâl olmağın, hân-kâh-ı Seyyid Yahyâ'yı, Ka'be-i merâm mülâhazasıyla azm-i râh ve/ dâhil-i hânkâh olıcak, dervişlere bâde's-selâm. "Şeyhiniz Cenâb-ı Hakk'ı bana bir günde göstermeğe kâdir midir?" didikte, kudemây-ı hulefâdan hâlâ / Karacalar'da medfun olan el-Hâc Hamza, ol zaman Hz. Seyidin piş-kademi³ imişler. Mevlânâ Habîb'e bir tabanca ururlar. Bî-tarîki'l müşahede, Hz. Seyyid taşra çıkub, dervişlere azar idüb, "Bunlar monladır. Bu güne muâmele itmezler!" ve Monla Habîb'e hitâb edüp, "Dervişler gayretlü olurlar. Ammâ

2 Bu zatın halifeleri arasında Hasan Çerkeşî (ö.1548) ismine rastlıyoruz.

3 Piş-kademî:Tekkelerde âyini idare eden nakîp yerine kullanılır bir tabirdir. (M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Dey. Sözlüğü C.II, İstanbul 1983 s. 778.)

söz dediğin gibidir. Şu pencereye gir, mücâhede üzere ol. Bu gece ne müşâhede idersen sabah söyleşelim.” (M.Nazmi, 2005:483)

Kendisi de bir Halvetî şeyhi olan Muhammed Nazmî'nin Hacı Hamza'yı Seyyid Yahyâ'nın kıdemli bir halifesi olarak belirtmiş olması önemlidir. Hoşnamlar Tekkesi'ni kurup irşad faaliyetinde bulunduğu gerçeğini ortaya koyar.

Hacı Hamza ve Habîb Karamanî

Atkaracalar'da Hacı Hamza ile birlikte Habîb Karamanî'nin adı, halkın hâfızasında yaşamaya devam etmektedir. Habîb Karamanî ve Hacı Hamza'nın tokat olayından sonra yakın dost oldukları anlaşılmaktadır. Hacı Hamza'nın türbesinin bulunduğu yer, yaşadığı dönemde Hoşnamlar adlı bir karye(köy) idi. Evliyâ Çelebi, Habîb Karamanî'nin Atkaracalar'da medfun olduğunu söylemektedir ki, yanlıştır.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde ‘**Hazret-i Habîb-i Karamanî Ziyaret Yeri**’ başlığı altında: “Allah sırrını aziz etsin; doğum yerleri; Niğde yakınında Ortaköy adlı yerin ortasında dünyaya gelmişlerdir. Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde vefat edip bu Karacalar'da küçük bir türbe içine gömülmüşlerdir ki bütün insanların ziyaret ettiği yerdir. Bu zât, Bayramî (melâmî)tarikatındandı”. (Evliyâ Çelebi, 2008:207) Evliyâ Çelebi'nin bu yanlış tespiti, yıllarca Atkaracalar'da bulunan Yediler Türbesindeki sandukalardan birinin Habîb-i Karamanî'ye ait olduğu yanlışlığına yol açmıştır.

Habîb Karamanî, Anadolu'yu sürekli dolaşmıştır. Şeyhinin yanında on iki yıl hizmet ettikten sonra icâzet alarak Anadolu'ya dönmüş; belirli bir yerde ikâmet etmeden Ankara, Karaman, Konya, Sivas, Kayseri, Aydın gibi muhtelif şehirleri dolaşmıştır. Şüphesiz önemli uğrak yerlerinden biri de Çankırı ve İskilip'tir.

Ankara'da kaldığı sürece Hacı Bayram-ı Velî hazretlerinin kabirlerini sık sık ziyaret etmiştir. Seyahatleri süresince Akşemseddîn(ö.1457), İbrâhîm Tennûrî (ö.1482), ile görüşerek sohbetlerinde bulunmuştur. İskilip'te kayınpederi Şeyh Yavısı⁴ ile aralarında gönül kırıcı durumlar oluşmuştur. Habîb-i Karamanî, İskilip'te Şeyh Muhiddin Yavısı (ö.1516)'nın kızı, Ebussuûd Efendi(1490-1574)'nin kız kardeşi Rukiye Hatun ile evlenmiştir. İskilip'te cami, medrese, zâviye ve kütüphane yaptırmıştır. Kayınpederi Şeyh Muhiddin Yavısı ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden İskilip'ten ayrılıp Amasya'ya yerleşmiştir. (Abdülmecit İslamoğlu, 2007:41)

Habîb Karamanî, hayatının önemli kısmını Amasya'da geçirmiş, orada bir çok insanı irşad etmiş; halifeler yetiştirmiştir. 1497'de Amasya'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Türbesi halen Amasya'da Mehmed Paşa Camii'nin bahçesi içinde bulunmaktadır. (H.Hüsameddin,1986:157)

Hoşnamlar (Hoşyanlar, Hoşlanbar, Hoşnanlar)

Hacı Hamza'nın tekkesini kurduğu köyün adı, yakın çevrede Hoşlanbar ve Hoşlanlar şekillerinde telaffuz edilmektedir. Ahmet Kankal, köyün ismini tapu

4 Şeyh Muhiddin Yavısı(ö. 1514), Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin babasıdır. Kayseri'de medfun Bayramî şeyhi İbrahim Tennûrî(ö.1482)'nin halifesidir. Türbesi İskilip'tedir.

tahrir belgelerine göre hazırladığı doktora tezinde Hoşyanlar(Hoşnanlar) şeklinde okumuştur. Köy, o dönemde Kurşunlu nahiyesine bağlıdır. (Kankal,1993:96). Kanaatimizce Hoşnamlar olması muhtemeldir. Biz bu ismi kullanacağız.

Halk rivayetlerine göre, Atkaracalar'da kendi adıyla anılan caminin bulunduğu yerde bir Cuma mescidi yaptırmış ve caminin karşısında da Halvetî dergâhını tesis etmiştir. Hacı Hamza'nın Hoşnamlar'da bulunan türbesi, günümüzde çok sayıda kişinin ziyaret ettiği bir mekândır. Halvetîliğin etkisinin azalmaya başladığı 19. yüzyılda tekke, Kâdirî dergâhına dönüşmüştür. Bu yüzden Hacı Hamza, Kâdirî tarikatı şeyhi sanılmıştır ki doğru değildir.

Kaynaklarda önemli on halife arasında yer alan Hacı Hamza, Seyyid Yahya'nın sayıları 360'ı bulan halifelerinden belki de en kıdemlisidir. Hacı Hamza'nın yörede Halvetîliği bir hayli etkin kıldığı muhakkaktır. Çankırı yöresinde Yahya Şirvânî halifesi Hacı Hamza ile tesis edilen Halvetîyye, etkisini Şabanîlik, Karabaşîlik ve Çerkeşiye şubeleri ile sürdürmüştür. Türbesine günümüzde de akın akın ziyaretçiler gelmeye devam etmektedir. Bu anlamda Çankırı'nın manevî mimarları arasında mümtaz bir konuma sahip olduğu şüphe götürmez.

Hacı Hamza 15. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiş, ilk dergâhını kurduğu Atkaracalar İlçesi yakınında Hoşnamlar adlı mevkide türbesi bulunmaktadır. (Resim.1) Hacı Hamza sonrasında yörede Halvetiyyenin Şâbaniyye kolu ağırlık kazanmış görülmektedir. Çankırı ve Kastamonu, Anadolu'nun fethinden itibaren siyasî ve kültürel beraberlik içinde olmuştur. Şeyh Şabân-ı Velî gibi tasarrufu yüksek bir mürişidin yörede tesir icrâ etmemesi düşünülemez. Nitekim ikinci kısımda ele alacağımız Karabaş Velî'nin Kastamonu'daki dergâhtan tekkeler arasında çıkan bazı ihtilafları çözmek üzere Çankırı'ya gönderilmesi Halvetî-Şabaniyye'nin yörede tesirli olduğuna işarettir. Karabaş Velî, hilafet aldıktan sonra da şeyhi tarafından Çankırı yöresine irşad yapmak üzere görevlendirilmiştir.

Bildirimizin ikinci kısmında Çankırı'da bizzat irşâd faaliyeti yapmış, Halvetî-Şabaniyye'nin ikinci pîri Karabaş Velî'den bahsedeceğiz. Çankırlı olması kuvvetle muhtemel olan bu zâtın, yörede kuvvetli izleri bulunmaktadır.

Çankırı'da 18.yüzyılda teşekkül etmiş olan bir Halvetî şubesi olan Çerkeşiye ve kurucusu Mustafa Çerkeşî (ö.1814) hakkında ayrı bildirimler sunulduğu için biz buna işaret etmekle yetiniyoruz.

II. BÖLÜM: KARABAŞ VELÎ'NİN ÇANKIRI RİVAYETİ

Karabaş Velî'nin Kısa Hayat Hikâyesi

Şabâniyye, Halvetiyye tarikatının dört ana kolundan Cemâliyye'nin bir subesidir. Şabân-ı Velî (1481-1569) hazretlerinin kurmuş olduğu bu şube, onun zamanında Kastamonu ve yakın çevresinde yayılmış iken, ikinci pîr Karabaş Velî ile İstanbul'a taşınmış ve üç kıt'aya yayılmıştır.

Karabaş Velî, Halvetiyyenin Şabaniyye koluna mensup önemli mutasavvıftır.

Tam ismi, Alâaddîn Ali el-Atvel Karabaş Velî'dir. Asıl adı Ali'dir. Boyu uzun olduğu için Atvel, siyah Halvetî sarığı sardığı için Karabaş ve pek çok kerâmeti olduğu için Velî lakâbını almış ve bunların birleşmesiyle Karabâş-ı Velî diye meşhur olmuştur. Mart 1611 yılında doğan Ali Atvel'in doğum yeri ihtilafıdır. Çoğunlukla Arapgir'de doğduğu rivayet edilmekle beraber Çankırlı olduğuna ilişkin kaynakları da önemsemek lazımdır. Babasının Şeyh Muhammed Efendi Kastamonî adıyla anılan bir nakşibendi şeyhi olduğu belirtilmektedir. Bir rivâyete göre 7, diğer bir rivâyete göre 17 yaşına kadar Çankırı'da yaşamıştır. İbrâhim Hâs, Tezkiretü'l-Hâs isimli eserinde "Rivâyet olunur ki, Şeyh Karabaş Velî el-Üsküdârî aslında Kângıravî'dir" diyerek Çankırlı olduğunu belirtmektedir.(Keskin, 2004:16) İbrâhim Hâs(ö.1762), Hasan Ünsî'nin halifesidir. Hasan Ünsî ise, Karabaş Velî'nin önde gelen iki halifesinden biridir. Önemli bir kaynak olan İbrâhim Hâs'ın Arapgir veya başka yerlerden bahsetmemesi dikkate şayandır.

Kaynakların çoğunluğu Arapgir doğumlu olduğunu kaydetmektedir ki, babasının görevi dolayısıyla orada doğmuş olduğu düşünülmektedir. Esasen hayatı boyunca doğum yeri olması dışında, Arapgir ile başka bir münasebeti yoktur. Buna karşılık şeyhi tarafından Çankırı'da görevlendirilmiş olduğu, Çankırı sınırları dahilinde bir müddet görev yaptığı kesindir. Babasının Kastamonî nisbesi de Çankırlı olduğuna delil teşkil eder. Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde Çankırı'nın Kastamonu'ya bağlı olması sebebiyle bir çok Çankırlı âlimin Kastamonulu olarak zikredilmesi sık rastlanan bir durumdur.

İbrâhim Hâs, "Şeyh Karabaş Velî hazretlerinin vilâdetleri hicretin 1020 senesi muharreminde (Mart/Nisan 1611) Çankırı kazalarından Konrapa nâm mahalde vâki olmuştur" demektedir.(Has, 2013:41) Konrapa konusu yeniden değerlendirilmeye muhtaçtır. Çankırı rivayetinde Karabaş Velî'nin kendisinin Kurşunlu İlçesine bağlı Çatkese köyünden olduğu kabul edilmektedir. Çatkese Köyünde Aytaç Ailesi mensupları, Karabaş Velî soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Çatkese Köyü, Karabaş Velî'nin yaşadığı dönemde Çankırı Sancağı'nın Milan kazasına bağlıdır.

Tarikat Silsilesi

Karabaş Velî'nin Seyyid Yahyâ Şîrvânî 'den kendisine kadar olan tarikat silsilesi şu şekildedir:

- 1- Seyyid Yahyâ Şîrvânî (ö.1463-64)
- 2- Pîr Muhammed Erzincânî (ö.1475)
- 3- Cemâl Halvetî Aksarâyî (ö.1491veya1494)
- 4- Hayreddîn Tokâdî (ö.1525)
- 5- Şeyh Şa'bân-ı Velî (ö.1569),
- 6- Muhyiddîn Kastamônî (ö.1604)
- 7- Ömer el-Fuâdî (ö.1636)
- 8- İsmâil Çorûmî (ö.1647),
- 9- Mustafa Muslihiddîn (ö.1659)
- 10- **Karabaş Velî**(d.1611-ö.1686)

Mustafa Muslihiddin Efendi'nin yerine Kastamonu Şâbân-ı Velî Dergâhı Postnişîni olan Şeyh Abdülbâkî Efendi de Çankırı ve İskilip'te irşad faaliyetinde bulunmuştur. (Çıfci, 2011,72) İlk tahsilini çocukluğunu geçirdiği Arabgir ve Çankırı'da yaptıktan sonra İstanbul'a giderek 1630'da Fâtih Medresesi'ne girdi. Medrese tahsili esnâsında tasavvufa meylederek 1635 yılında Ankara'ya Hacı Bayram Dergâhı'na gitti.

Hüseyin Vassâf, Karabaş Velî'nin tasavvufa intisâbını diğer kaynaklardan farklı olarak Sefîne'de şöyle aktarır. “Bir eserde müşârunileyhin Ankara'da tahsilde bulunduğunu okudum. Bu eserde mezkûrdur ki, Karabâş-ı Velî, Ankara 'da bulunduğu müddetçe Hazret-i Bayrâm-ı Velî türbesine gider, burada derse bakarmış. Bir gün nasılsa uyuya kalmış, âlem-i menâmda Cenâb-ı Risâletpenâh (s.a.s) Efendimizi görür. Taraf-ı Celîl-i Nebevî'den Bayrâm-ı Velî'ye şerefvâkî' olan emir ve işâret üzerine Bayrâm-ı Velî buna iki satır kitap okutmuş. Bundan sonra hakâyık ve dekâyık kendisine yüz göstermeye başlamıştır.” (Vassaf, 2015:26) Kerim Kara, bu menkıbe dolayısıyla Karabaş Velî'nin üveysî olarak Hacı Bayram Velî'ye bağlı olabileceğine dikkati çekmiştir. (Kara, 2003, 69)

Ankara'da halka-i tedrisinde bulunduğu zât ehl-i keşf olduğundan bu hâle âgâh olduğunu, Karabâş-ı Velî'ye bi'l-beyân kendisine izin vermiştir. Ba'dehû tarîk-i tasavvufa meyl hâsıl olmakla Kastamonu'ya azîmetle Asitâne-i Hazret-i Pir'de seccâde-nişîn olan İsmâil Çorumî Hazretlerinin zîr-i terbiye-i reşâdetlerine girip az vakitte pek çok maârif-i ilâhiyyeyi tahsil ettiler. (Vassaf, 2015:26)

Emir Buharî Dergahı Şeyhi Ali Fakri Efendi Hazretleri, Ömerü'l-Fuadî Hazretlerinin bir eserinden naklen beyan buyurdıklarına göre Karabaş-ı Velî'nin Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî çilehanesinde halvet-güzin olduğu ve hatta galebe-i hal ile kafasını duvarlara vurarak akan kanların duvarlarda izleri kaldığı mervidir. Ankara'da halaka-i tedrisinde bulunduğu zât ehl-i keşf olduğundan bu hale âgâh olduğunu, Karabaş-ı Velî'ye bi'l-beyan kendisine izin vermiştir. (Kara, 2003:68)

Şeyh Senâî de, Menakıbnâme'sinde Hacı Baba lakaplı Şeyh Mustafa Boluvî ve Karabaş-ı Velî'nin oğulları Hasan ve Hüseyin Çelebiler'den naklen, Şeyh'in Çankırı dönemine kadarki yaşadıklarını şöyle anlatır: “Sultan Mehmed medresesinde tahsil-i ulûm-ı zâhire ve bâhire sahibi olup müderris olmuş iken terk edip o vakitte Kastamonu'da seccade-nişîn-i irşâd olan sahib-i ilm İsmail Efendi'den bey'at edip tavr-ı râbî'aya dek onlardan sülûk eyleyip ba'dehu İsmail Efendi vefat edip veled-i mükerrerleri Pir Mustafa Efendi'den tekmîl-i etvâr ve hilâfete câmi ' olmuştur. Şeyhinin kısa bir müddet sonra vefat etmesiyle, yerine posta geçen Şeyh Mustafa Muslihüddin Efendi'den tekrar nasip alan Karabaş Ali Efendi, seyr u sülûkunu Muslihüddin Efendi'den kısa bir zaman içinde tamamlayıp hilâfet almış ve Çankırı'ya görevli olarak gönderilmiştir.” (Kurnaz, Tatçı, 2001: 35-60)

Gördüğü rüyâ sonucu Kastamonu'ya Şeyh Şa'bân-ı Velî Dergâhı şeyhi İsmâil Çorumî'ye (ö.1647) intisâb etti. İntisâbı 1640 yılı başlarında olmalıdır. Kısa sürede büyük mesâfeler kat ederek şeyhinin itimâdını kazandı ve İsmâil Çorumî'nin emriyle Çankırı'ya dervişân arasında çıkan bâzı anlaşmazlıkları çözmeye gitti. Vassaf'ın ifadesi

ile şeyhi tarafından Çankırı'da “müstersidîn arasında tehaddis eden mesâil-i sûfiyye”yi çözmek için gönderildi. (Vassâf, 2012:96)

Bu görev, takriben 1642-1646 arasında gerçekleşmiş olmalıdır. Çankırı'daki vazîfesini başarıyla tamamlayan Ali Efendi, zaman zaman Kastamonu'ya ve İstanbul'a gitmiş olsa da Çankırı ile bağlarını devam ettirmiştir. Kısa zamanda şöhreti o kadar yayılmıştır ki uzaktan ve yakından pek çok insan ona koşar.

ÇANKIRI'DA İRŞAD İÇİN GÖREVLENDİRİLMESİ

İsmâil Çorûmî'nin 1647'de vefatı sonrası yerine Mustafa Muslihiddîn Efendi (ö.1662) geçmiştir. Karabâş Velî sülûkünü ondan tamamlamıştır. Mustafa Muslihiddîn Efendi, 1649'da Karabâş Velî'ye hilâfet vererek irşad için Çankırı'da görevlendirmiştir. Çankırı'nın Kalfat Köyünde ikametle irşad faaliyetinde bulunduğu dair rivayetleri doğrulayan bir kaynağı, Kerim Kara kitabında zikretmiştir. “Bütün bu ihtilafların haricinde Vekayü'l-Fudala ve Tabibzade'nin Silsilename'sinde diğer kaynaklarda hiç görmediğimiz bir rivayet bulduk. Bunlara göre Karabaş Veli, Şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi'den hilafetle (Medn/ Müdn ya da Menemen) kasabasına gitmiş daha sonra da **Kalafat** karyesinde ikamet edip halife yetiştirmiştir.” (Kara, 2003,73)

1649 sonrası Çankırı'da görev yaptığı muhakkaktır. Çatkese'de yaptırdığı Karabaş-ı Velîyullah Camii'nin inşası, bu devrede 1654/55'de tamamlanmıştır. 1660 yılına kadar Çankırı bölgesinde görev yapmış olduğu söylemek yanlış olmaz. 1662'de Mustafa Muslihiddin'in Efendi'nin vefatı üzerine Karabaş Veli, Kastamonu'dan ayrılıp Arab ülkelerini ve başka diyarları dolaşmıştır.⁵

Halvetî-Sivâsi şeyhi Abdülehad Nûrî (ö.1651), Karabaş Ali Efendi'nin ileride Üsküdar'a yerleşeceğini önceden haber vermiştir. Muhammed Nazmî Efendi, bizzat görüştüğü Karabaş Veli'nin Abdülehad Nûrî (ö.1651) ile görüşmelerini şöyle nakleder: “Kastamonî Şa'ban Efendi Câmîü'l-Evrak'a böyle nakl etti ki, 1057/1647 senesinde İstanbul'a geldim. Hz. Azîz ol vakitte Sultan Bâyezid'de vâ'iz idi. 'Avâmm sûretinde meclis-i va'zlarına hâzır olup ba'del-va'z ve't-tevhîd duâ buyurup müstemi'in bitârîki'l-izdihâm dest ü dâmenlerine yüz sürdüler. Fakîr ol gece bir terkîbim olmuş idi. Cümleden sonra dâmen-i şerîflerin bûs edip vâkı'amı söylemek murâd ettiğimde, “Ali Efendi zâviyeye gelin” buyurdularında hayrân oldum. Üç ay mürûr ettikten sonra bir usûl gecesî mukâbeleye hâzır oldum. Esnâ-yı tevhîdde mübârek ellerini öpeyim diye huzûr-ı şerîflerine vardım. De'b-i şerîfleri ayneyn-i kerîmeteynlerini fethetmezler imiş. Hemân mübârek gözlerini açıp, Ali Efendi ne acep geç geldiniz, buyurdular. Ve vâkı'amı söylemeden ta'birinde, yirmi yıldan sonra İstanbul'a gelirsiniz. Lâkin Üsküdar'da sâkin olun, irşâdınız Üsküdar'da deyip, Fatıha buyurdular. Aynıyle öyle vâkı'oldu diye, senâ ederler idi.”⁶ (M.Nazmi, 2015:226)

5 Kerim Kara “..Kâşifü Esrârî'l-Fusûs'da kendisi, şeyhi Mustafa Efendi'nin vefâtından sonra dünyâda garip kaldığını ve müşkillerini çözecek birisini bulamadığını, bundan dolayı da Anadolu'dan Arab diyana geçtiğini, karye karye, belde belde dolaşarak 1081(1670) tarihinde Üsküdar'a geldiğini söylüyor.” demektedir. (Kara, 2003:74)

6 Kanaatimizce görüşmenin 1647 tarihinden çok daha erken bir tarihte olması gerekir. Zira İsmail Çorûmî'nin vefat tarihi 1647'dir. Karabaş Veli'nin o tarihte 36 olan yaşı medrese talebeliği için

İSTANBUL'A YERLEŞMESİ

Karabaş Velî, 1670 târihinde Üsküdâr'a gelip Rum Mehmed Paşa Câmîi'nde inzivâyâ çekildi. Dört sene burada kalıp birbiri ardınca kırk erbain çıkardığı söylenmektedir. 1674/75 târihinde Vâlîde-i Atık Câmîi Zâviyesi meşihatine getirildi. Aynı yıllarda Vâlîde-i Atık Câmîi vâizliğinde bulundu. 1679 târihinde Limni Adası'na sürgün gönderilir. Sürgün sebebi tam olarak anlaşılammakla birlikte Karabâş Velî'nin zamânın pâdişâhı IV. Mehmed'in kendisine olan meylini çekemeyenlerin tertibine uğradığı görüşü ağır basar. O kendisi gibi bir Halvetî şeyhi olan Niyâzi-î Mısırî ile Limni'de aynı yıllarda ikamete mecbur edilmiştir. Yaklaşık dört sene süren bu sürgün hayatından sonra devlet tarafından affedilerek 1683'te yeniden Üsküdâr'a dönmüştür. Daha sonra 1685 senesinde deniz yoluyla hacca gitti. Hac vazîfesini îfâ ettikten sonra Medîne'ye giderek bir müddet orada kalmıştır. Medîne'de halifelerinin sonuncusu olan Şeyh Mustafa b.Ali el-Boluvî'ye hilâfet görevi vermiştir. Mûteâkip günlerde onunla birlikte Mısır kâfilesine katılarak Medîne'den ayrılmıştır.

HALİFELERİ: Karabaş Velî, Mehmed Nasûhî, Hasan Ünsî, Mustafa Fânî, Kerestecizâde Mehmed Ledünnî, Ömer Ârifî, oğlu Mustafa Manevî, Mustafa Bolevî'nin de aralarında bulunduğu 685 halife yetiştirmiştir. (Tatcı, 2013:283)

Bizim tespitimize göre Çerkeşîye kolunun kurucusu Pîr-i Sâni Mustafa Çerkeşî (ö.1814)'nin büyük dedesi Vehbi Sultan diye anılan ve Çerkeş'te türbesi bulunan Ali Vehbi Çerkeşî (ö.1715) de Karabaş Velî halifesidir.⁷ (Tanman, 2008:40)

ESERLERİ:

Yazdığı ondan fazla eserleriyle dîni ve tasavvufî görüşlerini ortaya koymuştur. Arabça yazdığı eserlerinden bâzısının Türkçe'ye tercüme edilerek Arabça bilmeyen müridlerinin de istifâde etmesini istemiştir. Eserlerinin İstanbul kütüphanelerinde pekçok nüshasının bulunması onların tasavvuf muhitlerince ne denli kabul gördüğüne delildir. Gerek kendi yazdığı eserlerinden gerekse hayatını anlatan otobiyografilerden onun İslâm'ın kurallarına son derece riâyetkâr bir insan olduğunu anlamak mümkündür. Tasavvufta ana hatlarıyla İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışına bağlıdır. Kurucusu olduğu Karabâşîyye'den Nasûhiyye, Bekriyye, Ârifîyye, Hüseyniyye adlı dört kol ortaya çıkmıştır.

Karabâş-ı Velî devrinin ilim anlayışına uyarak eserlerini ekseriyâ Arapça yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır.

1. **Kitâb-ı Şerh-i Fusûsu'l-Hikem el-Müsemmâ bi Kâşifi'l-Esrâr:** İbn Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'ine Arabça yapılmış bir şerhtir.
2. **Câmî'u Esrârî'l-Fusus:** Karabâş-ı Velî yapmış olduğu Fusus şerhini bu eserinde özetlemiştir. Bu eserin dikkat çekici bir özelliği baş tarafında geniş

bir hayli fazladır. Abdülehad Nûrî ile görüşmesinin 1636 veya 1637 yıllarında olması daha akla yakındır.

7 Bu zat, Kerim Kara'nın tespit ettiği Karabaş Velî halifelerinden biridir. Tabibzâde'nin Silsilenâmesinde de adı geçmektedir.

bir biçimde ilimler tasnifi yapılmıştır.

3. **Devrân-ı Sûfiyye:** Karabâş-ı Velî'nin yaşadığı dönemde üzerinde bir hayli tartışma yapılan devran ile zikrin cevâzına dâir yazdığı Arabça bir risâledir. Eser kendi isteği üzerine halîfelerinden Mustafa el-Bôlûvî tarafından bâzı önemli açıklamalarla Türkçe'ye çevrilmiştir. Âdâbu't-Turuk adıyla basılan risâle Karabâş-ı Velî'nin basılmış tek eseridir.
4. **Mi'yâru't-Tarîka:** Tarîkat âdâbına dâir yazmış olduğu Arabça bir risâledir. Pek çok Türkçe tercüme nüshaları mevcuttur.
5. **Risâle-i Tarîkatnâme:** Müslümanları avam, havas ve ehas olmak üzere üçe ayıran Karabâş-ı Velî önce avâma lâzım olan zarûri dînî bilgileri anlatır ve daha sonra havâs ve ehasa gerekli olan tarîkat âdâbını anlatan eser Türkçe'dir.
6. **Şerh-i Akâidi'n-Nesefiyye:** Karabâş-ı Velî Ömer Nesefî'nin Akâid'ini tamâmen tasavvufî bir yaklaşımla, özellikle vahdet-i vücud anlayışıyla şerhetmiştir. Bu eser müellifin oğlu Şeyh Mustafa Ma'nevî tarafından daha babasının sağlığında Lübbü'l-Akâid adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.
7. **Esâsü'd-Dîn:** Dinde önem verilecek konulardan bahseder.
8. **Risâle fî Beyân-ı Usûl-i Erbaa:** Âlemin asılları ve bir takım hurûfî mânâları ihtivâ etmektedir. Eser Arapçadır.
9. **Şerh-i Kasîde-i Aşkiyye:** İbn Arabî'nin Kasîde-i Aşkiyye'sinin Arabça bir şerhidir.
10. **Ta'bîr-nâme:** Rûya tâbiri konusunda yazdığı Arabça bir eseridir.
11. **Tefsîr-i Sûre-i Tâhâ:** Tâhâ Sûresi'nin tasavvufî bir tefsîridir. (Kara, 2003:125-156)

VEFATI

Hac dönüşü Karabâş-ı Velî'nin de aralarında bulunduğu kırk bin kişilik kâfile, (Karabâş-ı Velî'nin de aralarında bulunduğu kırk bin hacılık kâfile.) Mısır'da bir vadide konaklar. Yanında son halifesi olan Şeyh Mustafa b.Ali el-Boluvî de vardır. Kırk bin kişi, ani gelen büyük bir selden Karabâş Velî'nin önceden keşfi ve ikazı sayesinde kurtulur. Hz. Şeyh hastalandılar. Bir gün Mustafa Efendi'ye hitâben, “Cenâb-ı Hak bana buyurur ki: Ey Uzun Ali! Ben sana kırk bin candan fazla adam bağışladım. Sen bana bir canını bağışlamaz mısın?.” Bunun üzerine Allahım emr ü ferman senindir, diye teslim oldum. Vaktim yakındır...” buyurdu. (Vassaf, 2015:31) Kâhire'ye üç mil mesafedeki Nahl Kalesi civârında Geylan Karyesinde 4 Ocak 1686 günü vefat eder. Orada Şeyhü'l-Gazzâlî denilen bir zâtın türbesine defnedilir.

Kaynaklarda aynı zamanda kendisinin halîfeleri olan Mustafa Ma'nevî, Hasan Çelebî ve Hüseyin Çelebî adında üç oğlu olduğu belirtilmiştir.

ÇANKIRI RİVAYETİ

Kalfat, Çankırı Orta ilçesine bağlı köklü tarihe sahip büyük bir köydür. Kalfat'ta tarihi çok eskilere dayanan bir “yağmur duâsı geleneği” mevcuttur. Duâ süreci,

belirli bir güzergâhtaki bazı mevkilere uğramak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bu mevkilerden biri de konik ve yüksekçe bir tepe olan Dikmen'dir. Bu tepenin zirvesine çıkılarak duâ edilir. Karabaş Velî, bu tepeye bir müddet konuk olmuş, aradan 350 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen Kalfat'ta adı unutulmamıştır. Bu konuyu senelerce önce katıldığım bir yağmur duâsı sırasında Dikmen tepesine yaklaşırken yakınımnda yürüyen İhsan Doğan adındaki bir Kalfatlı hemşehrimden işittim. 'Karabaş' isimli bir ermiş kişi ve bazı menkıbelerinden söz ediyordu.⁸ Kendisinden konuyu bana da anlatmasını rica ettim. Bahsettiği kişi bir dönemde ünü bütün Osmanlı topraklarına yayılmış, Karabaş Velî idi. Halvetiyye silsilesi hakkında az çok malûmat sahibi olduğum için konuyu çok önemli buldum. Zira, Halvetilik bu coğrafyada çok etkin faaliyetler ortaya koymuştu. Seyyid Yahya Şîrvânî'nin en kıdemli halifesi Hacı Hamza'nın Hoşnamlar'daki türbesi, Dikmen tepesine yalnızca 3-4 km. mesafede idi. Şîrvânî'nin eliyle yükselen Halvetiyye, Bakü-İstanbul hattı çevresine samanyolu üzerindeki yıldızlar misali tekkeler serpiştirmişti. Çankırı'da bu yıldızların parladığı önemli coğrafi bölgelerden biridir. O günden itibaren bu konuyla ilgili araştırmalar yapmaya çalıştım. Yazılı kaynaklarda konuya dair bilgilere ulaşmaya çalışırken bir yandan da Çatkese ve Kalfat'ta halkın hafızasında kalan menkıbeleri soruşturmaya gayret ettim.

KALFAT RİVAYETİ

Ali Efendi, etvar-ı sebâdan dördüncü ismi tamamlamış bulunduğu sırada şeyhi İsmail Çorumî tarafından Çankırı yöresinde bazı ihtilafların giderilmesi için görevlendirilir. Bu görevlendirme muhtemelen 1638-39 yıllarında olmuştur. Ali Efendi, Kurşunlu'ya bağlı Çatkese köyünü kendine merkez seçer. Cezbeli halleri görülen bu genç derviş, kendi köyü olan Çatkese'de pek sıcak karşılanmaz. Deli olduğunu düşünürler. Hatta köyün çocukları bazılarının teşviki ile Derviş Ali'yi taşlarlar.⁹ Ufak tefek yaralar alarak büyük bir üzüntüyle Çatkese'den uzaklaşır. Kalfat sınırları içinde bulunan Dikmen tepesinde bir kayanın duldasına sığınır. Dikmen konik bir tepedir. Tepesine çıktığı zaman geniş bir coğrafyayı 360 derece seyretmek mümkündür. (Resim.2)

Dikmen çevresi mer'a alanları olduğu için buralarda kış mevsimi haricinde koyun sürüleri daima bulunmaktadır. Çobanlar, köyün sınırlarını gözetken, kollayan kişilerdir aynı zamanda. Karabaş-ı Velî'yi de ilk olarak çobanlar fark eder ve ilgilenirler. Çobanlar, dua ve zikirle meşgul bu Hak dostunu gördükten sonra Kalfat'ın ileri gelenlerine haber vermişler. Köyün eşrafı bir heyet olarak bu zâtı davet etmek üzere yola çıkarlar. Köyün çocukları merak saikiyle peşlerine takılırlar. Biraz yol aldıktan sonra heyetten biri, "ya bu mübarek kişi, çocukların gelmesinden memnun olmayıp rahatsız olursa" diye bir fikir ortaya atar. Köy ileri gelenleri, bu fikri haklı bularak

8 Kalfatlı, Hacı Hasan oğlu İhsan Doğan (1940-2011)

9 Çatkese'de anlatıldığına göre, Karabaş Velî, kendisine kötü davranılması sebebiyle "Düzülün, düzülün; tekrar bozulun!" mealinde bir duâda bulunmuştur. Yörede bu duânın olumsuz etkileri olduğuna inanılmaktadır.

çocuklara köye dönmelerini söylerler.

-“Bırakın onlar da gelsinler !...” diye bir ses duyulur. Köye bir hayli uzak mesafede bulunan Karabaş Veli'nin sesidir.¹⁰ Ali Efendi, bu davete icabetle Kalfat'ta bir müddet ikâmet eder. Ilgaz, Kurşunlu, Milan, Çerkeş, Atkaracalar coğrafyasında bulunan bir çok Halvetî zaviyeleri ile Dikmen tepesinden yakılan ateş veya duman vasıtasıyla uzaktan haberleştiği rivayet edilmektedir. (Kaynak Kişiler: İhsan Doğan, Osman Özcan)

Kalfatlıların da desteği ile bu görevini layıkıyla tamamlayan Ali Efendi'nin Çankırı'da ne kadar kaldığı belli değildir. Arada Kastamonu'ya da giderek bu görevi yaptığı düşünülebilir. Tekkeler arasındaki meseleleri çözdükten sonra Kastamonu'ya döner. 1647'de vefat eden Şeyh İsmail Çorumî'nin yerine geçen oğlu Mustafa'dan sülûkunu kısa zamanda tamamlar. Şeyhi hilâfet verdikten sonra tekrar Çankırı yöresinde irşâd yapmak üzere görevlendirir. Bazı köylerde ve Kalfat'ta insanları irşad eder. Çatkese'de bir câmi inşa eder. “Karabaş-ı Veliyullah” adını taşıyan cami, kitabesine göre 1654 tarihinde tamamlanmıştır. Çatkese'de Karabaş Veli'ye ait olduğu söylenen bir çilehane mevcuttur. Çatkeseli Hatıpgil (Aytaç) ailesi Karabaş-ı Velî soyundan geldiklerini ifade etmektedirler. Kalfat'ta Karabaş Veli'nin bir süre ikâmet ettiğine dair aktardığımız rivayetleri doğrulayan önemli bir belgeyi Kerim Kara'nın eserinde buluyoruz:

“Bütün bu ihtilâfların haricinde Vekayü'l-Fudala ve Tabibzade'nin Silsilename'sinde diğer kaynaklarda hiç görmediğimiz bir rivayet bulduk. Bunlara göre Karabaş Veli, Şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi'den hilafetle (Medn/ Müdn ya da Menemen) kasabasına gitmiş daha sonra da **Kalafat** karyesinde ikamet edip halife yetiştirmiştir.” (Kara, 2003:73)

“Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sûfîyye isimli Eseri' isimli bir yüksek lisans tezi hazırlayan Mustafa Usta, : “Menmiş kazasına irsal ve Kalafet karyesinde ikamet ba'de sene 1080 tarihinde Üsküdâr'a gelip” şeklinde okumuştur. Kazanın adı net okunamamış olmalıdır. O dönemde Çankırı kazalarından Milan olabilir. Çatkese köyü, 16. yüzyıl kayıtlarında Çat-kilise adıyla Milan kazasına bağlı bulunmaktadır.¹¹

ÇATKESE KÖYÜNDEKİ TESPİTLER

Kalfat tarafında anlatılanlar özetle bu kadardı. Karabaş Veli döneminde Milan kazasına günümüzde Kurşunlu'ya bağlı Çatkese Köyü açısından durumu incelemek gerekiyordu. Çatkese Camisinin Karabaş-ı Veliyullah adını taşıdığını görmüştüm. 2000 yılında Çatkese Köyü'nde görüştüğüm 75 yaşındaki köy muhtarı Mustafa Aytaç'tan bazı bilgiler aldım.¹² Mustafa Aytaç, soylarının Karabaş Veli'ye

10 Osman Özcan, Abdullah oğlu, 1933 Kalfat doğumlu, emekli imam. Ankara'da mukim. 25 Nisan 2010'da Orta'da Osman Dede Camii temel atma töreninde anlattı.

11 1530 tarihli ve 438 sayılı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, Ankara 1994, s.125.

12 Mustafa Aytaç, 2000 yılında Çatkese muhtarıydı. Çatkese rivayetlerini ilk defa ondan dinledim. Karabaş-ı Veli soyundan geldiğini söyleyen Mustafa Aytaç'ın 2005 yılında vefat ettiğini öğrendim. Kendisine Allah'tan rahmet diliyorum. Hatıpgil diye anılan Aytaç ailesinin atalarının Çatkese'de

dayandığını söyleyerek önemli bilgiler verdi. Büyük velî, Çatkes'e'de yaşamıştı, köyün camii, Karabaş-ı Veliyullah adını taşıyordu. Aldığım bilgiler, Kalfat rivayetini doğrular nitelikte idi. Muhtar bana bildiklerini anlattı ve Karabaş Veli'nin Çatkes'e'de ikamet ettiği yeri de gösterdi. Aytaç ailesine ait evin avlusunda Karabaş Veli'ye ait olduğu söylenen bir çilehane mevcuttu. Çilehaneyi örümcek ağları sarmıştı, devamında dar bir geçit ve iki ayrı yöne gittiği söylenen gizli geçit bulunmaktaydı. Mustafa Aytaç ve bir çok Çatkeseli, köylerinde Karabaş Ali Efendi'ye iyi davranılmadığını, kıymetinin bilinmediği hususundaki rivayetleri naklettiler. Büyük velinin çocuklara deli diye taşlatılarak köyden kovulduğunu ve bedduasını aldıklarını ifade ettiler. Ali Efendi'nin medresede okuduğu yıllarda kendisinde cezbe halleri görüldüğü anlaşılmaktadır. Hattâ bir müddet sonra cezbeye tutulduğundan dersi bıraktığı belirtilmektedir. (Pakalın,1983:188) Karabaş Ali'nin dövülüp taşlanarak köyden uzaklaşırken Çatkes'e için "düzülsün, düzölsün; tekrar bozulsun!" şeklinde beddua ettiğini, bunun olumsuz sonuçlarını yaşadıklarını anlattılar. Kalfatlıların ona sahip çıkıp yardım ederek hayır duâsını aldıkları, Çatkes'e'de bilinmektedir.

Çatkes'e'ye Mayıs 2013 tarihinde tekrar gittiğimde yeni bilgiler elde ettim. Çilehane Aytaç ailesi tarafından açılıp yeniden düzenlenmişti.(Resim 8) Çilehane ve gizli geçitleri daha yakından görebildik. Bu arada Karabaş Veli'den kalma olduğu rivayet edilen bir Yağmur Taşı olduğunu müşahede ettik.(Resim 7) Yağmur dualarında bu taş köyün kıyısından geçen dereye konuluyormuş. Aytaç ailesinden dergahın şeyhi Hatip Mustafa Efendi'nin¹³ tembih ettiği vakitte Yağmur Taşı sudan çıkarılmadığı için yağın şiddetli yağmur sele dönüşmüş ve yemek kazanlarını götürmüş. Sabahın alacakaranlığında bir hanıma görünen aksakallı zatın Karabaş Veli olduğuna inanılmaktadır. Yine Karabaş Veli'nin Hızır ile görüştüğüne dair bir menkıbe anlattılar.¹⁴

Karabaş-ı Veliyullah Camii

Çatkes'e'de onun yaptırdığı bir cami mevcuttur. Camiinin yapılışı ile ilgili bir menkıbe anlatılmaktadır. "Karabaş Ali Efendi, Çatkes'e'de bir cami yaptırma faaliyetine girişir. Rivayete göre camiye tek başına yapmaya çalışan Ali Efendi'ye köylüleri yardımcı olmaz. Gerekli malzeme o devirde öküzlerin koşulduğu kağnılarla taşınmaktadır. Kimse yardım etmediği halde camiinin inşası sürmektedir. Taş, kereste gibi malzemeler, daima yeterli miktarda bulunmaktadır. Köylüler, şüphelenirler. "Gece ahırlardan öküzleri gizlice çıkarıp arabaya koyuyor, malzemeleri o şekilde getiriyor herhalde" diye tahmin yürütürler. Gece gizlice gözetlemeye başlarlar. Arabayla malzeme gelmektedir, ama koşulanlar onların öküzleri değil, geyiklerdir."¹⁵

Karabaş Veli'nin kurduğu tekkenin şeyhliğini sürdürdükleri düşünülebilir. Kan bağından ziyade tarikat bağı daha akla yakındır. Zira Karabaş Veli'nin kaynaklarda üç evlâdından söz edilmektedir. Onlar da İstanbul'da doğmuşlardır. Ancak Aytaç ailesi mensupları onun soyundan geldiklerini iddia etmektedirler.

13 Hatip Mustafa Aytaç, nüfus bilgilerine göre (1870-1944) yılları arasında yaşamıştır.

14 Kaynak kişiler: Fazlı Bal; Muammer Aytaç, Veli Gökyel ve Şaban Demir..

15 Evliya menkıbelerinde sıkça rastlandığı üzere geyikler, velilere hizmet eden hayvanlar zümresinin

Karabaş-ı Velî, halvetiyye mensupları arasında zuhur eden anlaşmazlıkları gidermek üzere Çankırı çevresinde görevlendirilmiş olduğu dönemde Çatkese'den üzücü şekilde ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu camiye muhtemelen şeyhi Mustafa Muslihiddin Efendi'den hilafet aldıktan sonra Çankırı yöresinde ikinci defa görevlendirildiği dönemde yaptırmış veya tamamlamış olmalıdır. Camiin üzerindeki inşa kitabesinde h.1065(1654-55) tarihi okunmuştur. (Bayhan, Çelik, Salman, 2007:21) Cami, zamanla harâb olduğu için yerine yeni bir cami yapılmıştır. Caminin adı Karabaş-ı Veliyullah Camii'dir. (Resim 5) Ayrıca Çatkese'de Karabaş Veli'ye ait olduğu söylenen bir çilehane mevcuttur. Köylüler çilehaneyle cami arasında bir gizli geçidin mevcut olduğundan söz ettiler. Ancak çilehaneye bizzat girmiş olmama rağmen geçidin tamamını tahkik etmeye fırsatım olmadı. Çatkese köyündeki caminin Şeyh Karabaş-ı Veli'nin irşad vazifesi ile görevlendirdiği döneme ait olduğu ve Çankırı civarında irşad görevini yerine getirirken inşa edildiği anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak bu caminin aslında dergah maksadıyla yapıldığını ve bir zamanlar tasavvuf tarihindeki Halvetiye-Şabaniye tarikatının ayinlerinin icrâ edildiğini söylemek de mümkündür. (Akyol, 2008)

Cami, ilk halini muhafaza etmese de günümüzde Karabaş-ı Veliyullah Camii adıyla hizmete açık bulunmaktadır.

Görevi bitip Kalfat'tan ayrılırken çok hayır duâlar ettiği, bu duânın Kalfat için olumlu sonuçlar doğurduğu söylenmektedir. Kalfat, bir çok İslâm âlimi ve bir çok hâfız-ı Kur'an yetiştirmiştir. Bu sebeple çevrede "Küçük Mısır" olarak anılmıştır. Kalfatlılar bu hususiyetlerini Karabaş Veli'nin duâsına borçlu olduklarını düşünmektedirler. Kalfat'ta ikamet ederek halife yetiştirmesi, aradan geçen yaklaşık üç yüz yetmiş yıla rağmen unutulmasına engel olmuştur. Kalfat'ta ne kadar ikamet ettiğini kesin olarak bilinmemekle beraber aralıklı olarak İsmail Çorumî'nin görevlendirmesinden İstanbul'a gidişine kadar ki dönemde aralıklı olarak Çankırı'da Kalfat, Çatkese ile bağlantısının devam ettiği söylenebilir. Bu dönem takriben 1642-1662 arası yirmi yıllık bir süreyi kapsamaktadır.

Karabaş Veli kronolojisi¹⁶

1611 doğum(Arapgir yahut Çankırı)

1616 Çankırı'ya nakil

1630 Medrese tahsili için İstanbul'a gidiş.

1632 Fatih Medresesinde tahsile başlaması.

1638 Ankara Hacı Bayram dergahına gidişi. Hacı Bayram'ın manevî feyzine mazhar olması.

1640 Hacı Bayram'dan aldığı manevî işaretle Kastamonu'da Şeyh İsmail Çorumî'ye(ö.1647) intisâbı.

1642 Kısa zamanda manevî ilerleme kaydederek şeyhi tarafından Çankırı'da

başında gelmektedir. Yöre o devirde sık ormanlara sahipmiş.

16 Karabaş Ali Efendi hakkında kaynaklarda verilen bilgiler ışığında hayatının safhalarına dair bir kronoloji düzenlemeye çalıştık. Verilen tarihlerin bir kısmı yaklaşık tahminlerdir.

- “müsterşidîn arasında tehaddis eden mesâil-i sûfiyye”yi çözmek için gönderilmesi.
 1644 Merkez olarak seçtiği Çatkese köyünde direnişle karşılaşarak uzaklaşması.
 Kalfat'ta Dikmen Tepesi'ne gelişi, Kalfatlıların desteğini alması.
 1644-47 Çankırı-Kastamonu arasında gidip gelmeye devam ederek sözkonusu ihtilafları çözməsi.
 1647 Şeyh İsmail Çorumî'nin vefatı ve Kastamonu'ya dönüş.
 1648 Şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi'den sülûkunu tamamlayarak hilafet alması.
 1649 Şeyhi tarafından irşad için Çankırı'ya gönderilmesi. Milan'da¹⁷ irşad faaliyeti yapması.
 1654-55 Çatkese'de adını taşıyan camiye tamamlaması.
 1655-60 Çankırı'ya bağlı Kalfat köyünde ikametle halife yetiştirmesi.
 1660 Kastamonu'ya dönüş.
 1662 Şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi'nin vefatı.
 1662 Kastamonu'da ayrılarak seyahate çıkması
 1669-70 İstanbul'a gidiş. Üsküdar Rum Mehmet Paşa Camiinde inzivâ (4-5 yıl)
 1674 Mihrimâh Sultan Halvetî Zâviyesinde irşâd faaliyeti. Atık Valide Camiinde Cuma günleri vaaz etmesi.
 1679 Limni adasına sürgün edilmesi. Burada dört yıl kadar süren ikamet.
 1683 Sürgün cezasının sona ermesi ve İstanbul Üsküdar'a dönüş.
 1684 Deniz yoluyla hac yolculuğuna çıkması. Hac görevini ifâ etmesi, Bolulu Mustafa Efendi'ye hilafet vermesi ve hac kaflesiyle Mısır'a dönüş. 40 bin hacıyı konakladıkları vadide sel felaketinden kurtarması.
 1686 4 Ocak 1686 günü vefat etmesi. Nahl Kalesi yakınında Şeyh Gazzâlî türbesine defnedilmesi.

SONUÇ:

Seyyid Yahya Şirvânî halifesi Hacı Hamza Halvetî ile Çankırı sınırları içinde faaliyet göstermeye başlayan Halvetiyye tarikatı, Şabaniyye, Karabaşiiyye ve Çerkeşiiyye kolları ile varlığını son zamanlara kadar etkin biçimde sürdürmüştür. Önemli bir Halvetî şeyhi ve Osmanlı coğrafyasında önemli tesirler icrâ etmiş olan Karabaş Velî'nin yirmi yıl kadar Çankırı sınırları içinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Aradan geçen 350 yılı aşkın süreye rağmen halkın hâfızasından silinmemesi ve bıraktığı izler bunun kanıtıdır. Türk toplumu üzerinde önemli tesirleri olan bu değerli gönül adamlarının Çankırı'nın manevî mimarları arasında seçkin bir yere sahip olduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR:

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim *Halvetîlik'in Şa'bâniyye Kolu ve Şeyh Şa'bân-ı Velî Külliyesi*, Ankara 1991.

17 Bu beldenin ismi yazarlar tarafından net okunamamıştır. Buranın o dönemde Çankırı kazalarından biri olan Milan olabileceğini düşünüyorum. Çatkese Köyü, o dönemde Milan Kazasına bağlıdır.

Akyol, İbrahim “*Karabaş-ı Veli ve Kurşunlu-Çatkese Köyü*”, <http://www.cansaati.org>, 2008.

Aşkar, Mustafa “*Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tablâli*”, AÜİFD, XXXIX,1999.

Bayhan, Ahmet Ali Salman, Fikri Çelik, Adem *Tarihî ve Kül. Değerleri ile KURŞUNLU*, Çankırı 2007.

Çifçi, Fazıl *Şeyh Şaban-ı Veli*, Kastamonu 2011.

el-Hulvî Mahmud Cemaleddin, *Lemeẓât-ı Hulviyye*, Haz: M.Serhan Tayşi, İstanbul 1993.

Evlîyâ Çelebi, *Seyahatnâme* haz:Y.Dağlı, S.Ali Kahraman, YKY, 2. Cilt,İstanbul 2008.

Hoca Hüseyin Efendi, *Bedâiyü'l-Vekâyi*, M.Ü. Türkiyat Ar. Ens. YLT, haz:Savaş Kaplan, İstanbul, 2010

Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, haz.:Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Cilt I, Amasya Bel. yay.,Ankara 1986.

İbrâhim Hâs, *Hasan Ünsî Halvetî ve Menâkıbnâmesi*, haz: Mustafa Tatcı, İstanbul 2013

İbrâhim Hâs, *Şabâniyye Silsilesi*, h yayınları, Haz.:Dr.Mustafa Tatcı, İstanbul, 2008.

İslamoğlu, Abdulmecit *Dâvud-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhid*, A.Ü.Sos.Bil.Ens. Doktora tezi, Ankara, 2007.

Kankal, Ahmet XVI. *Yüzyılda Çankırı Sancağı*, A.Ü. Sos.Bil.Ens. Doktora Tezi, Ankara 1993.

Kara, Kerim 2003 *Karabaş Veli*, İnsan yayınları, İstanbul, 2003.

Keskin, Fatih *Alî El-Atvel Karabaş Veli ve Risâletü'd-Deverân'ı*, Yayınlanmamış YLT, S.Ü.Sos. Bil.Ens. Konya, 2004.

Kurnaz, Cemal.;Tatcı, Mustafa, *Karabaş-ı Veli* (ö. 1097 /1686), Tasavvuf, Yıl:2, sayı:6, Mayıs 2001.

Muhammed Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat (Hedîyyet'ül İhvan)*, Haz.: Osman Türer, İnsan Yay. 2005.

Pakalın, Mehmet Zeki *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, Cilt.II, İstanbul,1983.

Rıhtım, Mehmet “*Halvetiliğin Pir-i Sanisi Seyyid Yahya Eş-Şirvanî El-Bakîni*”, Uluslararası Seyyid Yahya Şirvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı, 2013 Eskişehir

Şirvanî, Seyyid Yahya *Şifai'ül-Esrar*, haz: Mehmet Rıhtım, Sûfi kitap, İstanbul,2011.

Tanman, Saffet *İlgaz Dağları'ndan Batnas Tepeleri'ne* YKY, İstanbul 2008.

Tatcı, Mustafa *Hazret-i Pîr Şabân-ı Veli'den Günümüze Şabâniyye*, Uluslar arası Seyyid Yahya Şirvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı, 2013 Eskişehir

Usta, Mustafa *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sâfiyye isimli Eseri*, M.Ü. Sos. Bil. Ens. YLT, İstanbul 2006.

Vassâf, Hüseyin *Makaleler*, haz. Sinan Doğan, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 2012.

Vassâf, Hüseyin *Sefîne-i Evliyâ*, cilt.4, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2015

Vicdâni, Sadık *Tarikatler ve Silsileleri*, yayına haz.:İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi,

1995.

KAYNAK KİŞİLER:

1-İhsan Doğan, Hacı Hasan oğlu, 1940-2011, Kalfatlı.

2-Osman Özcan, Abdullah oğlu, 1933 Kalfat doğumlu, emekli imam. Ankara'da mukim. 25 Nisan 2010'da Orta'da Osman Dede Camii temel atma töreninde anlattı.

3-Fazlı Bal, Ahmet oğlu 1957 doğumlu, 2013'de Çatkese muhtarı.

4-Muammer Aytaç, Mustafa oğlu, 1960 doğumlu,

5-Mustafa Aytaç, İbrahim oğlu, (1933-2005). 2000 yılında Çatkese muhtarıydı. Çatkese rivayetlerini ilk defa ondan dinledim.

6-Şaban Demir, 1951 doğumlu, köyde fahri müezzinlik yapıyor.

7-Veli Gökyel, 1933 Çatkese doğumlu, köyde mûkim

EK: RESİMLER

Resim 1-Hacı Hamza Türbesi(Atkaracalar)

Resim 2-Kalfat Dikmen Tepesi (Karabaş Veli'nin ilk durağı.

Resim 3-Kalfat-Dikmen-Karabaş Veli makamı.

Resim 4-Dikmen'de yağmur duası(Karabaş Veli makamı)
(Bu yükseltiler haberleşmede kullanılmış)

Resim 5-Karabaş-1 Veliyullah Camii-Çatkeşe

Resim 6-Karabaş-1 Veliyullah Camii levhası

Resim 7-Çatkese'de Karabaş Veli Yağmur Taşı

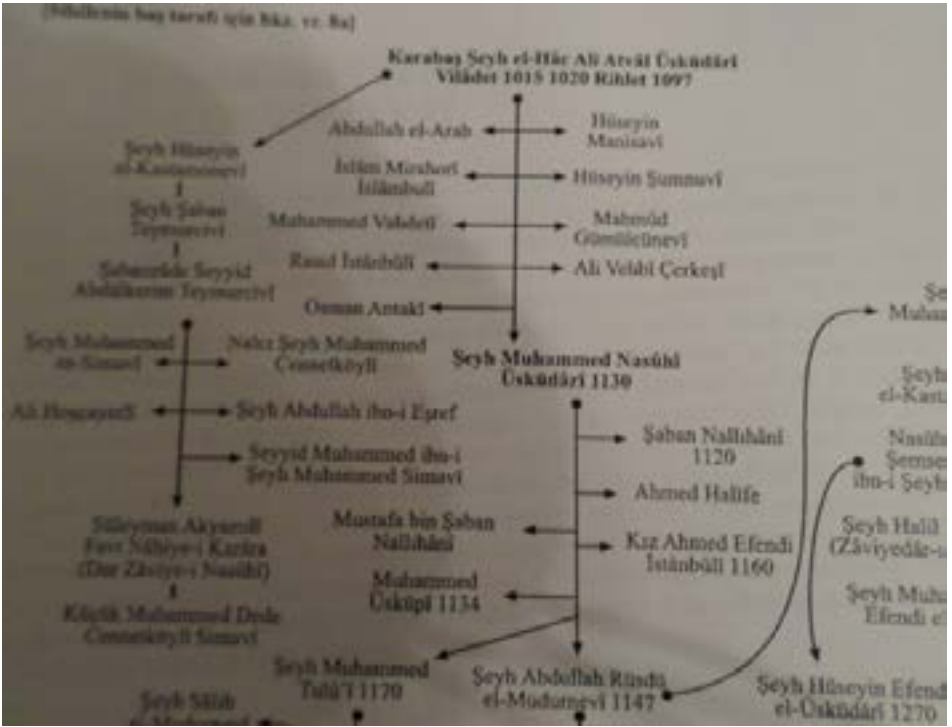

Resim 8-Çatkese, Karabaş Veli Çilehanesi

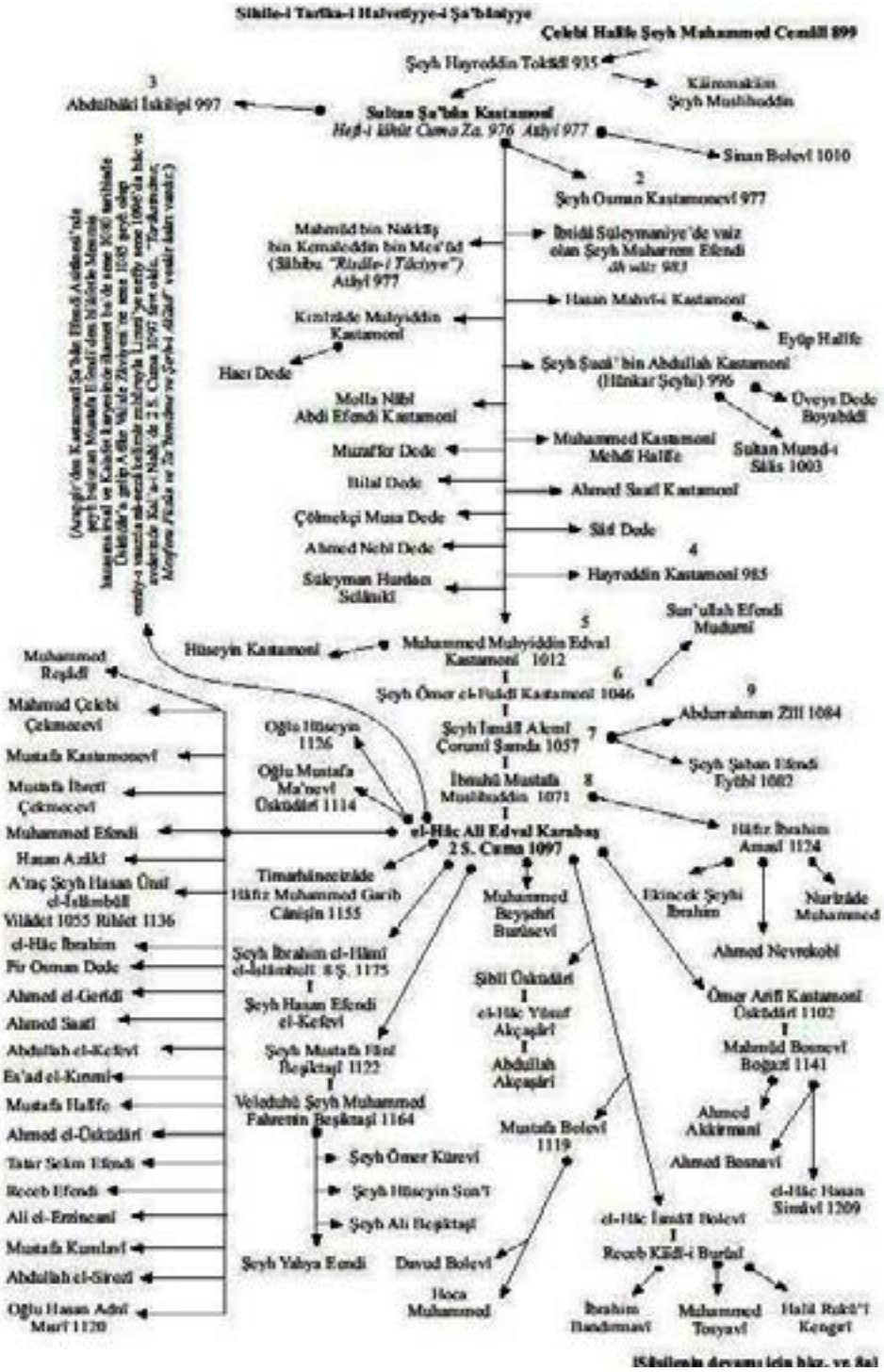

Town of El Nahhal from the Castle.

Resim 9-Karabaş Veli'nin vefat ettiği yer olan Nahl Kalesi(1916)

Resim10-Karabaş Veli'nin Halifelerinden Bazıları. (Ali Vehbi Çerkeşî ismini de burada görüyoruz.)

Resim 10-Şaban-ı Velî'den Karabaş Velî'ye Silsile

ANADOLUDA BİR NAKŞİ ŞEYHİ: ÇANKIRILI ASTARLIZÂDE MEHMED HİLMİ EFENDİ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Mustafa AŞKAR¹

GİRİŞ

Mehmed Hilmi Efendi, yakın tarihimizde, özellikle Osmanlıdan, Cumhuriyete geçiş döneminin serencâmı açısından önemli bir örnek olma niteliğine sahiptir. Öncelikle Hilmi Efendi, tamamen Osmanlı eğitim sisteminde ve tasavvuf kültür ortamında yetişmiş, kendinden önceki İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ gibi büyük mutasavvıfları son derece iyi anlamış bir mutasavvıftır. Eserlerinde İbnü'l-Arabî'den : “*Medâr-ı merkez-i irşâd ve kerâmât ve mahzenü'l-esrârü'l-lâhûtiyye bâtemu'l-velâyeti'l-Muhammediyye*” şeklinden sitâyîşle bahseder². O hem Nakşbendiyye gibi dinin resmi yönüne sıkı sıkıya bağlı bir tasavvuf ekolünde şeyhlik makamına kadar gelmiş hem de Hz. Mevlânâ'nın aşk ve estetik merkezli Mevleviye tarikatını şahsında birleştirmiştir. Yani, kendisi de bir âlim olması yönüyle Hâcegân silsilesinde yerini almış, yumuşak ve adı gibi halîm-selim kişiliği ile çevresindeki insanlara son derece hoşgörülü davranarak, Hz. Mevlânâ meşrebine uygun davranmıştır. Ancak onun tasavvufî görüşleri söz konusu olduğunda hemen akla ilk gelen, onun Kur'ân'a ve özellikle sünnet-i seniyye'ye sıkı sıkı yapıştığı ve hayatının tüm detaylarını sünnete göre ördüğünü kolaylıkla görüyoruz.

Biz burada onun tasavvuf anlayışıyla ilgili olarak kendi eserlerinden yararlanarak, ele aldığı tasavvufî meselelerdeki görüşlerini başlıklar halinde aktarmaya çalışacağız.

A) KUR'ÂN ve SÜNNET: Mehmed Hilmi Efendi'nin tasavvuf anlayışında en temel kaynak, hemen her mutasavvıfta olması gerektiği gibi, Kur'ân'ın anlaşılması ve yaşanmasıdır. O, çok rahat bir işârî veya rivayet tefsiri yazabilecek tefsir formasyonuna sahip idi. Zirâ, çok ufak yaşlardan itibaren hafızlıkla başlayan uğraşısı ve medrese sisteminden kâmil manada yararlanmış olması buna en önemli delil olsa gerektir. Hilmi Efendi, kendi sohbetlerini dinlemeye gelenlere bazen bir âyet çerçevesinde saatlerce konuşur, bazen de bir hadîs-i şerîf etrafında sohbet ederdi. Müridi Aziz Efendi (v. 1982)'nin, *Fâideli Bilgiler Hazînesi* isimli eserinde şeyhi Hilmi Efen-

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta: musaskar@hotmail.com

2 Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa*, (Çankırı-Mehmed Hilmi Efendi Özel Kütüphanesinde kayıtlıdır), s. 72.

di'den naklettiği Allah'a vâsıl olmak için gerekli olmazsa-olmaz şu prensipler, onun Kur'ân ve sünnete verdiği önem ve değeri göstermesi açısından hayli mühimdir: “Mutlaka mü'minde bu yedi nesne olmazsa, Allah'a vâsıl olamaz; Kur'ân-ı Hakîmle amel, sünnet-i seniyye'ye tâbi olmak, haram yememek, haram giymemek, eliyle ve diliyle kimseyi incitmek, kul bukâku üzerine olmamak ve dâima tevbe üzerine bulunmak³.” Evet, Hilmi Efendi'ye göre, vuslatın ilk şartı Kur'ân ve sünnet-i seniyye'ye tabi olmaktır. Herhalde günümüz müslümanlarının hâl-i perişanlarına ilâç olacak reçetede bu olmalıdır. Hilmi Efendi, Kur'ân ve sünneti sadece anlamakla kalmamış, adeta *Kur'ân Adamı* olmuştur. Hemen insanın hatırına, Hz. Aişe (r.a.)'ın Hz. Peygamber'in ahlâkı ne idi sorusuna verdiği, “Onun ahlâkı Kur'ân idi⁴” cevabı akla geliveriyor. Gerçekten bu noktada Kur'ân, kitapta yazılı insan, insan da yaşayan Kur'ân hâline gelince vuslat tamam olmaktadır.

Mehmed Hilmi Efendi'nin *Mecmûa* adlı eserini tetkik edince, onun hemen her konuda bir âyet ve bir hadis-i şerîfi referans gösterdiğini görüyoruz. Her şeyden önce diğer pek çok mutasavvıflarda olduğu gibi Kur'ân ve sünnet, bir ders konusu, bir etüt mevzûu değil, Hilmi Efendi içinde hayat düsturu edilmesi ve yaşanması gereken şaşmaz esaslardır. Onun hayatı tetkik edilince, Hz. Peygamberin hayatı ile ne kadar mutâbık olduğunu insan hatırlayıyor. Aslında hayatın kendisi din'dir. Yani Allah'ın koyduğu sünnetullâh'a ve hudûdullâh'a uyulduğu takdirde, insan doğal ve güzel bir hayat yaşamaktadır. Bu hayatın doğallığını ve güzelliğini bozan da, herhâlde Allah'ın koyduğu sınırları zorlamak ve aşındırmak olmaktadır. Kur'ân'da da sık sık, “Allah'ın sınırlarını aşmayın⁵” uyarısında bulunulmasının sebep-i hikmeti de zaten budur. Netice olarak, Hilmi Efendi ve benzerleri, eğer velâyet makamına ulaşmışlarsa, sünnet-i seniyye karşısındaki titiz tutum ve davranışlarından, sünnete uygun yaşama- larından olsa gerektir.

B) DÜNYA: Mehmed Hilmi Efendi'nin, dünya ve âhiret dengesini tam kurmuş olduğunu söylesek abartı olmayacaktır. Çünkü onun günlük hayatını üçe böldüğünü, bunun bir kısmını ibâdetle, bir kısmını istirahat, uyku ve ehliyle ilgilenmeye ayırdığını, geriye kalan kısmını da günlük işlerde bizzat çalıştığını görüyoruz. O, günün üçte biri olan çalışma faslında bedenlen gayret eder, yaz aylarında Paşa Köy'deki çiftlikte meyve ve hayvancılıkla uğraşır. İbâdetlerde o kadar ileri idi ki, sünnet üzere yatsıdan sonra genellikle hemen istirahata çekilir, mutlaka teheccüd'e kalkardı. Hatta müridi Aziz Efendi, onun yedi yıl yatsı abdestiyle sabah namazı kıldığını zikreder. Yine onun *Mecmûa*'sında seher vaktine ve teheccüde dair şu anlamlı cümleleri ne kadar çarpıcıdır: “*Ve izâ'ntehâ vaktü's-seberi yekûlu'l-münâdî eyne'l-muşâkân kâimû ve teveddaü ve sallû ve teheccedû (Seher vakti girince, bir münâdî: “Nerede o Allah'a kavuşmak isteyenler? Kalkınız, abdest alınız ve namaz kılınız, tebeccüt yapınız” der.) haberi sırrınca ey vâris-i Mu-*

3 Aziz Sertkaya, *Fâideli Bilgiler Hazinesi*, s. 10.

4 Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, c. VI, Beyrut trz., s. 188.

5 Bakara Sûresi, âyet 229.

hammedî olan Şeyb-i şefîkım altın gibi sâfî ve mahal-i feyz-i İlâhî olan kalb-i şerîfiyyin teveccühü ile bize şarâb-ı aşk-ı İlâhî'yi bahşet. Zümre-i "Ve bi'l-esbâribim yestagfirûn" (Onlar seher vakitlerinde istiğfar ederler)"dan olup seherlerde lezzet-i münâcât ile Allah'ın aşkına müstağrak olan âriflerden olalm. Zira seherbîz olanların âsâr-ı cümleleri ve neş'e-yi aşk ve muhabbetleri cibani tuttu ve nice gafilleri âgab etti⁷."

Yani Mehmed Hilmi Efendi, hadîs-i şerifteki "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya, yarın ölecekmiş gibi âhiret için çalışmış⁸" sırrına ulaşmış görünmektedir. Bütün bu ibadet ve çalışmaların yanında kendine müracaat eden Allah'ın kullarını da hiçbir zaman geri çevirmemiş, elinden geldiği kadar onlara yardımcı olmuş, dertlerine derman olmaya çalışmıştır. Bugün hâlâ ona duyulan saygı ve hürmet canlı bir şekilde devam etmektedir. Altmışlı yılların kuşağından Çankırlı her vatandaş adını duyunca ayrı bir heyecan duyar, onu rahmetle yâd eder. Belki Çankırı'nın günümüzde devam eden manevî dokusunda bir numaralı etki, Mehmed Hilmi Efendi'ye aittir. Hele onun yolunun ve hatıralarının ailesi tarafından canlı bir şekilde devam ettirilmesi bunun daha güzel bir yönünü teşkil eder. Gerçekten Allah dostları, Hilmi Efendi'nin kendi ifadelerinde buyurduğu "Hayatımızla, memâtimiz arasında bir fark yoktur. Biz vefatımızdan sonra da tasarrufa devam ederiz⁹" ifadeleri doğru çıkmaktadır.

Hilmi Efendi'nin *Mecmûa* adlı eserinde dünya ve âhiretle ilgili naklettiği şu rivayet onun dünya ve âhirete bakışını anlatması açısından önemlidir: "Bir adama, dünyayı mı seversin âhireti mi?" diye sormuşlar. "İkisine de rağbetim yoktur" cevabını verdi. "O hâlde sevdiğin kimdir?" dediler. "Dünya ve âhireti yaradan" cevabını verdi⁹."

Mehmed Hilmi Efendi'nin hayatı tam bir çalışma ve hizmet hayatıdır. İnsanlara yaptığı her türlü hizmeti, rızâ-yı Bârî için yapmıştır. Yoldaki taşları bile insanlara zarar vermesin diye kenara koyardı. Kimseyi ne incitmiştir, ne kimseden incinmiştir. Dağa, taşa, yerdeki karıncaya bile şefkat göstermiş, mahlûkâtı yaratandan dolayı sevmiştir. Hele ağaç dikmeyi çok severdi. Onun özellikle mevsimi gelince en çok meşgul olduğu iş ağaç dikmektir. İnsanlara da her zaman Allah'ın kullarına hizmet etmelerini tavsiye ederdi. Dergâh'ına gelen ümitsizlere, çaresizlere, kimsesizlere gönlünü açar, onların dertlerine çare olmaya gayret ederdi.

Hilmi Efendi, etrafındaki insanlara sık sık, "Eliniz işte, gözünüz kitapta, ayaklarınız yolda, kalbiniz Hak'ta olacak" tavsiyesinde bulunurlardı. Hilmi Efendi hazretleri iş ve çalışma konusunda da titiz bir yapıya sahipti. Mevsim şartlarına göre işleri sıraya koyar, ancak bugünün işini yarına bırakmamaya büyük gayret gösterirdi. Etrafındakilere sık sık şu öğütleri verirdi: "Bugünün işini yarına bırakmayın. Her işte her konuda her an tedbirlili olun. Ölüm her an gelebilir, maddî-manevî meselelerde uyanık olunuz." derdi.

Mehmed Hilmi Efendi, zamanının tam bir münevveri idi. O günlük işlerini bir program içinde yapar, bugün bile pek çok insanın yapmadığı bir incelik olan günlük tutar, yapılan işleri kaydedirdi. Yukarıda hac konusunda belirtildiği gibi yaklaşık

6 Zâriyât Süresi, âyet 18.

7 Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa*, ss. 66-67.

8 Bk. Suyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, c. II, Kahire 1286, s. 156.

9 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 77.

elli günlük hac seferini hemen hemen günü gününe kaydetmiş, saatine kadar yazmıştır. Bu gelişmiş, medenî ve entelektüel bir şahsiyetin yapacağı bir iştir. Not defterine oğlu Muhittin Efendi'nin manifatura dükkânı işletirken yaptığı ticarî seyahatleri kaydetmesi ilginçtir.

Netice de o, iç âlemlerle Nakşebendî esaslarına göre tam bir “*halvet der encümen*” hâlini yaşıyordu. Yani halkın içinde Hak ile beraber olabilmeyi tam manasıyla başarmıştı. Hayatı boyunca bir müslümanın dünya hayatını nasıl değerlendirmesi gerektiğinin örneğini vermişti. Onun bu dünya anlayışı, “Sufilerin ve tasavvufun pasif ve dünyaya karşı olduğu” tarzındaki önyargılara en güzel cevaptır diye düşünüyoruz.

C) FAKR : Fakr kavramı, başından beri mutasavvıflar tarafından bir makam olarak ele alınmış¹⁰, teorik bir bilgi olmaktan çok, yaşanmaya yönelik bir hayat tarzı şeklinde takdim edilmiştir. Kelime olarak ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu, bulunamaması¹¹, ihtiyaç, noksanlık gibi manalara gelen bu kelime, tasavvuf tarihi içerisinde zamanla “*Allah'tan başka herkesten, her şeyden müstağnî olmak ve sadece Allah'a muhtaç hâle gelmek, şeklinde yorumlanmıştır*”¹². *Tehanevî*, fakrı sırf Allah'a yöneliş ve onda fanî olmak şeklinde yorumlamıştır¹³.

Hilmi Efendi, fakirlikle fakr hâlini ayırırdı. Fakirlik, çalışmakla ilgili olduğu için bu duruma hüznü duyardı. Bir de fakr hâli var ki¹⁴, Hz. Peygamber (a.s.) : “*Fakirlik benim övüncümdür*” buyurarak bu hâli methetmiştir¹⁵. Yani bu kulun sâdece Allah'a muhtaç olması, hâlini kullara değil yaratıcıya arzetmesidir. Bu tasavvufta önemli bir hâl ve aynı zamanda makamdır. Hilmi Efendi de fakr hâlini yaşadı, ancak gönül zenginliği idi. Yine o zenginleri de, zenginli çalışmakla elde edildiği için çok sever, iltifat ederdi. Yanında çalıştırdığı işçileri daha iyi işler yapmaya teşvik eder, büyük işler kurmalarını tavsiye ederdi. Hilmi Efendi'ye zengin kesimden de pek çok ziyaretçi gelir ve dualarını alırlardı.

D) İHLÂS: Dilimizde samimiyet ve içtenlik kelimeleriyle ifade edebileceğimiz *İhlâs*, tasavvuf terminolojisinde, “*tutum ve davranışlarda sadece Allah'ın rızasını gözetme, özün söze, sözün öze uyması, riyakâr ve iki yüzlü olmama*”¹⁶ şeklinde tanımlanır. Yine tasavvufun en önemli teorisyenlerinden Gazalî (v. 505/1111), “*bulûs-i kalble yapılan iş ve eylem*” şeklinde tanımlayarak ihlâsın kalbî bir faaliyet olduğuna dikkat çeker¹⁷.

10 Bk. Abdullah el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, (Matbaatü Mustafa Halebî) Kahire 1386/1966, s. 26; Ebû Nasr es-Serrâc, *Kitabu'l-Lumâ*, haz. Abdülhalim Mahmud, Kahire 1960, ss. 74-75.

11 Bk. Seyyid Şerif Cürcanî, *et-Ta'rîfât*, s. 216.

12 Bk. Abdülmun'im el-Hafnî, *el-Mevsûatü's-Süfîyye*, Beyrut 1980, s. 207.

13 Bk. Muhammed Ali bin Ali et-Tehânevî, *Keşşâf li Istilâhâtü'l-Funûn*, c. II, İstanbul 1317, ss. 1118-1119.

14 **Fakr:** Fakr, tasavvufî anlamda, maddeten ve mânen sadece Allah'a muhtaç olmaktır, günlük anlamdaki gibi yoksulluk değildir. Sûfiler gerçekte Allah'tan başkasına ihtiyaç duymazlar. Bu hâle fakr hâli denir. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 204.

15 Bk. İsmâil İbni Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs Amme'Stebera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, c. II, Hadis no. 1835, tas. Ahmed el-Kallâş, (Dâru't-Türâs) Kahire trz., s. 131.

16 es-Serrâc, *el-Lumâ*, s. 289.

17 Gazalî, *İhyâu Ulûmiddîn*, c. IV, (Matbaatü Mustafa Halebî) Kahire 1358/1939, s. 350.

Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli kalıplarda otuz bir yerde geçmekte olan ihlâs kavramı, Kur'ân'da çoğunlukla “*katksız, safî, temiz*” anlamlarında din, İslâm ve niyet kavramlarının müradifî, riyâ'nın zıddı olarak kullanıldığını görmekteyiz¹⁸. İhlâsın Kur'ân'da bazen Allah'a kulluk tarzı¹⁹, bazan da duâ formu içinde kullanıldığını anlıyoruz²⁰. Bütün bu etimolojik tahlillerden daha önemlisi, bu kavramın Kur'ân-ı Kerim'de bir sûrenin adı olmasıdır²¹.

Hayatı boyunca yaptığı her amelde ve davranışta şöhretten kaçınan Mehmed Hilmi Efendi, ihlâs konusunda da hayli duyarlı ve hassastır. İhlâsla ilgili görüşlerini şöyle ifade eder: “*İhlâs odur ki, ameli rü'yetten halâstır. İmanımızı ve dinimizi yaptığımız ibadetlerimizi ve cemî hayırlı umurumuzu ve canımızı ve malımızı ve evlâd u iyâl ve akrabâmızı ve cemî ümmet-i Mubammedi sana emânet ettim, yâ Rabb*”²². Hilmi Efendi'nin burada ifade ettiği gibi, ihlâs, yapılan amel ve ibâdeti kullardan saklamak, sadece Allah rızası için yapmaktır. Ona göre ihlâs, amellerin özüdür.

E) MÜRŞİD: Tasavvuf sisteminin müesseseleşmiş hâli olan tarîkatta, şeyh diğer bir tabirle mürşid, sistemin temel taşlarından. Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Niyazî-i Mısırî (v. 1105/1694), tarikat ve hakikate ulaşmak için mürşidin şart olduğunu, sadece zâhir amellerle, mürşide tabî olmadan hakikate ulaşamayacağını belirtir. Bunu Yûnus Emre'nin: “*Bostan ısı kakadı, der ne yersin kozumu*” mısraını yorumlarken şöyle izah eder. Bu mısradaki bostan ısı, mürşid-i kâmil. Öncelikle mürşid-i kâmil, bir kimseye mürşid-i kâmile uğramadan kişinin sadece zâhir amelleriyle hakikate ulaşamayacağını tenbih eder. O kimseye, hakikatin mürşid-i kâmilin ilmi ve tasarrufu altında olduğunu, ancak onun izni ve terbiyesiyle elde edilebileceğini söyler. Bunun diğer önemli bir şartı da, mürşide teslim olmak, müridin kendi renginden çıkıp, mürşidin rengiyle hemrenk olmasına bağlı olduğunu öğretir. Mısırî, mürşid-i kâmilsiz hakikati elde etmeye kalkışan kişiyi, sahibinden habersiz, izinsiz bahçeye hırsızlığa giren kimseye benzetir²³.

Bu hususta tarikatlar ve tasavvufa ilgili ıstılahları detaylı ele alan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî (v.1311/1893) şunları söyler: “*(Tarîkate) İntisab, silsilesi Hz. Peygambere ulaşan ve tarikat kurucusuna dayanan bir isnatla mâcaz bir şeyhin telkini ile olur. Bu tür bir telkin olmadan zikrin hiç bir faidesi olmaz*” şeklinde açıklamalarda bulunur ve bir mürşid-i kâmille Hz. Peygamber'e bağlı olmayan şahsın, tarikat bünyesinde irşada

18 İlgili âyetler için Bk. Beyyine Sûresi, âyet 4-5; Al-i İmrân Sûresi, âyet 19;

19 Şu âyetlerde ihlâs, “*dinde samîmî*” olmak anlamında kulluk tarzı olarak takdim edilmektedir. Bk. Zümer Sûresi, âyet 2-3-11-14; Beyyine Sûresi, âyet 5.

20 İhlâs kavramının türevleniminin geçtiği âyetlerin on ikisinde din kavramıyla birlikte, “*dinlerine candan sarılanlar*” anlamında dua formunda kullanılmaktadır. Bk. Nisâ Sûresi, âyet 146; Zümer Sûresi, âyet, 2-3-11-14; A'râf Sûresi, âyet 29; Yûnus Sûresi, âyet 22; Ankebût Sûresi, âyet 65; Lokman Sûresi, âyet 32; Mü'min Sûresi, âyet 14, âyet 65; Beyyine Sûresi, âyet 5.

21 İhlâs Sûresi, âyet 1-4.

22 Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa*, s. 68.

23 Niyazî-i Mısırî, *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, Süleymâniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Bölümü) no: 1099/2, vr. 4b.

ehliyeti kabul edilmediği gibi, manen yetişmesi ve gelişmesi de mümkün olamayacağı görüşünü savunur²⁴. Tarikatların en önemli özelliklerinden biri olan Hz. Peygamber'e kadar ulaşan kesiksiz bir silsileye ve bir mürşide sahip olmaları şartını, Celvetiye şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâyî (v.1038/1623), "Tevbiden istifade için, mutlaka kesiksiz bir silsileye sahip bir mürşid-i kâmil tarafından telkin edilmesinin zorunlu olduğu" şeklinde ifade eder²⁵. Anlaşılacağı üzere tasavvufun tarikat alanında en önemli temel unsur, mürşittir.

Mehmed Hilmi Efendi de, mürşid-i kâmilî ruhanî bir tabibe benzetir ve şöyle der: "Hak'tan mahcûb olmak marazına benzer bir maraz yoktur. Onun müâlecisi (tedavisi) keşifle tevbid-i ef'âl ve sîfât zât'a ittılâyla hâsıl olup, bu busûl ise nefse olmaz. Onun için tabib-i ruhânî'ye muhtâttır. Anlaşılacağı gibi, her insanda kalben manevî hastalıklar mevcuttur. Nasıl ki, bedenî hastalıklar doktorların tedavîsi ile şifâ buluyorsa, manevî hastalıkların da tabibi, mürşid-i kâmillerdir. Bu tür hastalıklardan kurtulmanın en önemli yollarından biri de bir mürşide intisaptır²⁶."

Yine Mehmed Hilmi Efendi, bir mürşide veya bir tarıkata bağlandıktan sonra ayrılan kimseyle ilgili olarak şunları söyler: "Bir kimse tarîk-i Hakka sülûk edip Hak olduğunu bildikten sonra nefesine uyup ondan yüz çevirse, Allah teâlâ ona öyle bir azâp eder ki, âtullardan hiç kimseye öyle azâp etmez."

F) DUA: Duâ, sözlükte: Yalvarma, yakarma, niyaz, çağrı, nidâ, davet, Allah'tan dilekte bulunma gibi anlamlara gelir²⁷. Tasavvuf ıstılâhında ise, kulun Allah'a sadece dille yalvarmayıp, bütün hâliyle niyazda bulunmasıdır²⁸. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.), "Dua, ibâdetin özüdür" buyurarak, duanın önemini anlatır²⁹. Dua kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de türevleri ile beraber ikiyüz üç yerde geçmektedir³⁰. Bu âyetlerde, dua ve türevleri, Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, bir durumu arz etme anlamlarında kullanılmıştır.

Diğer taraftan dua, kul ile Allah arasındaki en canlı iletişimdir. Dua, dert ve hâcet sahiplerinin nefes aldıkları bir ibâdettir. Hatta şu âyet-i kerîmede olduğu gibi dua doğrudan ibadet kabul edilmiştir: "Rabbiniñ buyurdu ki, bana dua edin, size karşılığımı vereyim. Bana ibadet etmekten yüz çevirenler, muhakkak ki küçülmüş kimseler olarak ateşe gireceklerdir³¹." Hemen hemen tüm müfessirler, bu âyetteki "dua edin" cümlesini, "ibâdet edin" şeklinde yorumlamışlardır. Yani dua, ibadetlerin en güzeli ve Cenâb-ı Hakkın çok hoşlandığı bir yakarıştır.

24 Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî, *Câmil'ül-Usûl*, (Matbaatü'l-Vehbiyye) Kahire 1298, ss. 87-88.

25 Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, s. 152.

26 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 70.

27 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, Beyrut trz., s. 550; Asım Efendi, *Kâmûs*, c. IV, (el-Matbaatü'l-Bahriyye) İstanbul 1305/1887, s. 954.

28 Cahit Baltacı, *Tasavvuf İstılabları*, İstanbul 1981, s. 53.

29 Sünen-i Tirmizî, Duâ, 1.

30 M. Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemül-Müfessres li-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Çağrı Yayınları) İstanbul 1986, ss. 257-260.

31 Mü'min Sûresi, âyet 60. Hemen hemen tüm müfessirler, bu âyetteki, "duâ edin" cümlesini, "ibâdet edin" şeklinde yorumlamışlardır.

Mehmed Hilmi Efendi'nin hayatında önem verdiği amellerin başında dua gelmektedir. Hilmi Efendi'nin hemen her eserinde ve notları arasında en çok dua cümlelerine rastlamaktayız. Cep Takviminde yazdığı her notun yanına dua cümlesi koymuştur. Velhâsıl ona göre hayatın anlamı, duadan ibârettir. Çalışmamızın Hilmi Efendi'nin Duaları kısmında görüleceği gibi, çok anlamlı, çok güzel dualar yapmış ve bunları da eserine yazmıştır³².

Hilmi Efendi, diğer taraftan dua psikolojisiyle ilgili olarak şu bilgileri verir: “*Duada izhâr-ı zillet ve iftikar vardır. Allah teâlâ hazretlerine ibâdî tarafından izhâr-ı zillet ve ibrâz-ı acz ve meskenetten daha sevgili bir şey yoktur. Nitekim Bayezîd-i Bistâmî kuddise sirrihu's-sâmî hazretleri otuz sene ibadet ve tâat içinde ta' b u şiddet ve meşakkati ihtiyar etmiş bulduğum hâlde bir kâil ve hâtibin bana: “Yâ Bâyezîd, Hazâinuhû memlûetun bi'l-ibâdeti in eradte'l-vusûle ileybi fealeyke bi'z-zilleti ve l-iftikârî” (Ey Bâyezîd, Allah'ın hazineleri ibâdetle dopdolu, eğer O'na vâsıl olmak istiyorsan acziyet ve boyun eğerek yaklaş). Yani, Bâyezîd, Allah Teâlâ hazretlerinin hazâini ibâdât ve tââla memlû ve meşhûndur. Eğer Hak'ka vusûlu murâd edersen, izhâr-ı zillet ve iftikâra mülâzemet ve müdâvemet eyle” dediğini müşâbede ettim” diye buyurmuştur. Bununla beraber müşârun ileyh hazretleri âlem-i hakîkîye dubullarında, “Çebâr çîz âverdeem ki, der gonc-i tô nîst. Nîstî yu hâcet u niyâz âverdeem” (Senin huzûruna dört şey getirdim ki, bunlar Senin hazinende yok: Yokluk, hâcet, (acziyet) ve niyâz getirdim³³) Yani, Yâ Rabbi, senin hazînende olmayan dört nesneyi sana getirdim ki, onlar da yokluk, hâcet, acziyet ve niyâz'dır³⁴” buyurmuşlardır.*

Yine Mehmed Hilmi Efendi dûâ ile ilgili şu mühim tespitleri söyler: “*Edilen duâda hüsn-i edeb ancak ubûdiyeti ve hake-i rubûbiyeti ifâ içindir*”³⁵. Yani dûâ, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir zorlama değildir, O istediğini kabul eder, istediğini rededer. Duâ, başlı başına bir ibadet ve kulluk görevidir.

G) SALAVÂT: Bilindiği gibi Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerden Hz. Peygamber (a.s.)'a salavât getirmelerini emreder³⁶. Yüzyıllar boyunca Müslümanlar da bir ibâdet ve saygı olarak Hz. Peygamber (a.s.)'a salât u selâm getirmişler, hatta salât u selâm'ı en güzel mûsikî makamlarıyla *sâlat-ı ümmiye* adıyla, özellikle terâvihlerden sonra okuyagelmışlerdir. Mehmed Hilmi Efendi de hayatının her safhasında, özellikle duâlarında daimâ salavât'e geniş yer vermiştir.

32 Bk. Mustafa Aşkar, *Çankırılı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi*, (Yazıevi) İstanbul 2005, ss. 150-187.

33 Burada Hilmi Efendi tarafından sehven üç şey sayılmıştır. Aşağıda rubainin metninde olduğu gibi aslında dört husus arz edilmektedir. Hazret-i Mevlânâ'yâ atfedilen bu Farsça Rubâî'nin aslı şöyledir:

*Pâdişâhâ men be dergâhet penâh âverdeem
Der huzûr-i hazretet rû-yi sıyâh âverdeem
Çebâr çîz âverdeem ki der gonc-i tô nîst
Nîstî yu acz u taksîr u günâh âverdeem*

Anlamı: Ey pâdişahlar pâdişâhı, ben Senin dergâhına sığındım. Huzûr-ı hazretine simsiyah bir yüzle geldim. Dört şey getirdim ki, Senin hazinende yok. Yokluk, acziyet, kusur ve günah getirdim.

34 Mehmed Hilmi Efendi, Notlarından.

35 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 98.

36 Ahzâb Sûresi, âyet 56. Âyetin meâlî: “Allah ve melekler, peygamber'e salât ederler. Ey inananlar! Siz de ona tam bir teslimiyetle salât ve selâm getiriniz.”

Mehmed Hilmi Efendi, Hz. Peygamber'e salavât getirmenin anlamını ve sebebini şu şekilde izâh eder: “Hz. Peygamber aleyhisselâma salavât etmenin manası, “Yâ Rabbi, Peygamber aleyhisselâm hürmetine ümmet-i Muhammed'e rahmet et” demektir. Zirâ Peygamberimiz aleyhisselâmın “mâ tekaddeme mâ teabhara³⁷” günahları mağfurdur. Zirâ Âişe radıyallâhu anhâ da, “Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem böyle buyurdular” dediler. Allah bu makamda iki manası münasiptir. Birisi ehl-i beyt-i Rasûlullâh aleyhisselâm demektir. Ve birisi kıyamete değin ne kadar ümmet gelirse demektir. Zirâ Peygamberimiz aleyhisselâm “Küllü mü'minin takzıyyun nakzıyy ilâ yevmi'l-kıyâme febuve âlî” (Kıyamete kadar her muttakî mü'min ehlindendir) buyurmuşlar³⁸.” Mehmed Hilmi Efendi'nin eserlerini ve özellikle duâlarını dercettiği *Mecmûa* adlı eseri incelendiğinde, duâ ederken salavât kısmını uzattığını, Hz. Peygamber'e salavâtte cömerd davrandığını görüyoruz.

H) İLİM: Mutasavvıflar, bilginin kaynağı konusunda, vahyi esas almakla birlikte, keşf ve ilhamı da bilgi kaynağı olarak kabul ettikleri için, kendi görüşlerini temellendirirken, genellikle ilm-i bâtın adını verdikleri bir bilgi alanından da bahsederler³⁹. Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Niyazî-i Mısırî, ilm-i zâhirin elde edilmesi için *lugat, nabin, sarf, mantık, kelâm, hadîs, tefsir, fıkah* gibi ilimleri gerekli gördüğü gibi, ilm-i bâtın denilen manâ ilimleri için de mürşid-i kâmilin nefesi, devamlı zikir, az yemek ve az konuşmayı, yalnız kalmayı şart koşar. Ayrıca ilm-i hakîkatin elde edilmesi için, terk-i dünya, terk-i ukbâ ve terk-i terk⁴⁰'in gerekli olduğunu belirtir⁴¹. Niyazî-i Mısırî, ayrıca bu iki ilim sınıflandırmasını kendine göre açıklamalar yapar. İlm-i zâhir, ilmin akîdelere ve amellere müteallik kelâm ve fıkah bölümüne ilm-i zâhir denir. İlm-i bâtın ise, ahlâka ve içi temizlemeye yönelik ahlâk ve hakikat bilgilerine ilm-i bâtın denir⁴².

Mehmed Hilmi Efendi de, ilim ve marifeti ikiye ayırır ve şöyle der: “*Malum ola ki, ulûm ve maârif iki nev'idir. Biri Hakkânî, biri de şeytânîdir. Hakkânî olanı zâbirde kitap ve sünnete ve bâtında zevk erbâbı hakâika mutâbık olundur. Bundan maâdesi şeytânîdir. Hususan amele mukârin olmayan ilim dahî muteber değildir. Zirâ gayr-i nâfîdir*⁴³.” Hilmi

37 Fetih Sûresi, âyet 1.

38 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 81.

39 Mutasavvıfların ilham ve keşfi bilgi kaynağı kabul ettiklerine dair açıklamalar için Bk. Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1985, ss. 123-142; Yine felsefi açıdan tasavvufi bilginin değeri için Bk. Şahin Filiz, *İslâm Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri*, (İnsan Yayınları) İstanbul 1995 273 s.

40 Tasavvuf tarihinde, sistematik tarzda zühüdün dereceleri olarak ele alınan bu kavramlar, mürid'in dünya, âhret gibi Allah'la ulaşmada arada engel gördükleri varlıklara karşı sergiledikleri tavırlardır. Gazalî bunu şu kategoride ele alır. 1-Terk-i Dünyâ: Bu makamda zâhid bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü âhret için terkedir. 2-Terk-i Ukbâ: Ârif, cenneti ve oradaki nimetleri, ilahî temâşa için terkeyler. 3-Terk-i Terk: Kâmil ârif, terki de terkedir, aklında ve zihninde terk diye bir kavram kalmaz. (Bk. Gazalî, *İhyâu Ulûmiddîn*, c. IV, (Matbaatü Mustafa Halebî) Kahire 1358/1939, ss. 220-221)

41 Niyazî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân ve Avâidü'l-İhsân*, Selimağa Kütüphanesi, (Hüdayî Bölümü), no. 587, vr. 3b.

42 Niyazî-i Mısırî, a.g.e, vr. 10a.

43 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 82.

Efendi bu görüşünü bir duâ ile tamamlar: “*Yâ Rabbi, zâhirde kitap ve sünnete muvâfık ve bâtında zevk-i erbâbı hakâika mutâbık olan hakikânî ilmi ümmet-i Muhammede ibsan eyle*”⁴⁴.”

I) NEFS: Nefs, Kur’an’da ve Kur’an’a dayanan tasavvuf anlayışında temel psikolojik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve hemen bir çok psikolojik kavram gibi tanımlanamazlığı ve sınırlanamazlığı da beraberinde getirmektedir. Bu sebeble Kur’an’da, “*Onlar fenâ bir şey yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı anarlar*”⁴⁵ âyetinde görüldüğü üzere, hem ruh hem de beden anlamına geldiği gibi, “*nefslerinizdekini gizleseniz de açığa çıkarsanız da Allah onları bilir*”⁴⁶ âyetinde olduğu gibi kendilik, zât, kişilik anlamlarına gelir⁴⁷. Yine Kur’ânda, “*Allah öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerinde uyukuları esnasında ruhlarını alır*”⁴⁸ âyetinde nefis kelimesi tam anlamıyla ruh manasında kullanılmaktadır⁴⁹.

Mutasavvıflar nefsi, ontik bir varlık karakteri yani realitesi olan bir kavram olarak ele alırlar. Zira mutasavvıflar, nefsi, kendisiyle mücadele edilecek bir obje olarak görürler. Bu sebeble onlar, nefisle yapılan mücadeleyi, amellerin en zoru olarak belirtirler. Bunu büyük cihad olarak nitelendirirler. Onlara göre cihadın en büyüğü ve en zoru, nefisle savaşmaktır. Çünkü bu savaşta her zaman ve her an ruhu feda etmek vardır. Nefis baş kaldırdıkça, onu hemen terbiye etmek gerekir. Aksi takdirde nefis bir ejderha olur, ruhu ısırtıp derhal öldürebilir. Ancak bunu yapmak kolay olmadığı gibi, bu zayıfların yapabileceği bir iş de değildir. Bu, yakın nuruyla kuvvetlenmiş, şüpheden ve yalandan kurtulmuş olanların işidir. Ancak bunun başlangıcı, amellerin kolayından zoruna doğru, bir tekâmül yoluna girmekle olur. Bu şekilde nefis memleketlerinin etrafı azalır, ruh memleketlerinin etrafı artar⁵⁰.

Mehmed Hilmi Efendi de diğer bir çok sûfi gibi hayatı boyunca seyr u sülûk’a devam etmiş, nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesi en önemli uğraşlarının başında yer almıştır. Hilmi Efendi, nefisle ilgili görüşünü Dâvut (a.s.)’la ilgili bir anlatımla ifade eder: “*Hak Teâlâ, Hazret-i Dâvud’a buyurmuştur ki, “Yâ Dâvud, nefisini bil ki, beni bilebilesin. O da, suâl etmiş ki, “Yâ Rabbi, nefsimi nice bileyim?” Hak Teâlâ ona cevâben: “Nefsini, za’f, acz ve fenâ ile bil, tâ kim kuvvet ve kudret ve bekâ ile bilesin, ondan Beni, Benim ile bulasın*”⁵¹.” Hilmi Efendi bu görüşü şu duâ ile tamamlar: “*Yâ Rabbi, kemâl-i lutf ve kereminden biz cümle ümmet-i Muhammede, nefislerimizi za’f, acz ve fenâ ile bildir tâ kim Seni kuvvet ve kudret ve bekâ ile bilelim, ondan Seni Seninle bulalım.*”

44 Aynı yer.

45 Al-i İmrân Sûresi, âyet 135.

46 Bakara Sûresi, âyet 284.

47 Kur’an-ı Kerim’de, nefsin bunlardan farklı anlamlara geldiği hususunda Bk. Celâleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Haydarabad 1359, s. 270; Abdurrahman Ibnu’l-Cevzi, *Nüzhetü’l-A’yun’u’n-Nevâzir fî İlmî’l-Vücûhi ve’n-Nevâzir*, (Müessesetü’r-Risâle) Beyrut 1407/1987, ss. 594-597; Mehmet Ali Aynî, “*Nefs Kelimesinin Manaları*”, DFİFM, S. 14, İstanbul 1930, ss. 46-52; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarîhi*, (AÜ Basımevi) Ankara 1991, ss. 37-45.

48 Zümer Sûresi, âyet 42.

49 Nefs kelimesinin Kur’an’daki etimolojik kullanımları hakkında geniş bilgi için Bk. Aynî, “*Nefs Kelimesinin Manaları*”, DFİFM, ss. 46-52; Altıntaş, a.g.e, ss. 37-45.

50 Niyazi-i Mısri, *Mevâidü’l-İrfân*, vr. 78b.

51 Mehmed Hilmi Efendi, Notlarından.

İ) KERÂMET: Kerâmet lügatte: İkrâm, lütuf, kerem, şeref ve ihsan anlamlarına gelir⁵². Tasavvuf terimi olarak ise kerâmet, “Allah dostlarından sâdır olan harikulâde hâllere” denmektedir⁵³. Bazıları ise bu tarif içinde geçen “harikulâde” şartına da gerek görmeksizin Allah’ın her türlü ikramına kerâmet adını vermektedir⁵⁴. Peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü durumlara “mucize” denirken; benzeri durum veliler için söz konusu olursa buna da “kerâmet” denmektedir⁵⁵. Bununla beraber kerâmeti çağrıştıran davetlere icabet edilerek ispatı cihetine gidilmesi veliler nazârında tasvip edilmemektedir. Hatta tasavvuf literatüründe yer alan pek çok menkabe, uçmak, su üstünde yürümek vs. gibi vakıalar yerilmiş, bundan daha önemlisi olan kulluk ve istikâmet önplana çıkarılmaya çalışılmıştır⁵⁶. Daha da ileri gidilerek bu durum, “*En büyük kerâmet, istikâmettir*” şeklinde formüle edilmiştir. Yine veliler indinde kerâmetin gizlenmesi esas alınmış ve kerâmete, “hayz-ı ricâl” tabiri kullanılmıştır. Zira onlara göre kerâmetin izhar edilmesi mekruh sayılmıştır⁵⁷.

Yapı ve huy olarak zâten şöhetten ve gösterişten uzak olan Mehmed Hilmi Efendi’de kendisinde görülen kerâmetvârî olaylara itibar etmemiş, hayatı boyunca şeriat-ı Muhammediyye’ye bağlı kalmaya titizlikle özen göstermiştir. O da, kerâmetle ilgili görüşünü şu olayla ifade eder: “*Şeyh Ebû Saîd Ebu’l-Hayr kuddise sirrihû’ya Filan şabis şimdi havada uçar, fulan kimse bir labzada bir şebirden bir şebre varır*” dediler. Şeyh cevap olarak, “*Şeytan dahî bir nefeste maripten meşrike varır, bunun gibi işler ziyade kıymetli değildir. Murad oldur ki, halk içinde otura, alış-veriş yapı bâtun ala, halka karışa ve bir nefes Allah’tan Gâfil olmaya.*” buyurmuştur.” Hilmi Efendi bu görüşünü aynı meâlde bir duâ ile tamamlar: “*Allâhumme’alnâ minhum verda annâ ve anbum. Îlâhî, tevîke-i inâyet-i redîf ve imdâd-ı hidâyet-i refîkânle biz cümle ümmet-i Muhammed halk içinde oturalım ve alış veriş edelim bâtun alalım ve halka karışalım ve bir nefes şubûd-ı dâim ve tecellî-yi ebediyeden bâlî olmayalım, bi-câhi Tâhâ ve Yâsîn aleyhi salavâtullâbi Rabbi’l-âlemîn*”⁵⁸.

J) VÜCÛD: Vücûd kelimesi, Arap dilinde “bulunmak, varlık” anlamlarında bir kelimedir⁵⁹. Bununla birlikte dilimizde vücûd kavramını, “varlık” kelimesi karşılar⁶⁰. Bu kavram daha çok tasavvufta vahdet-i vücûd kavramı ile birlikte zikredilir. Bilindiği gibi bu tasavvufî anlayışın en büyük temsilcisi *Muhyiddin İbnü’l-Arabî* (v. 638/1240)’dir. Özette bu görüşe göre: Tüm varlıklar Cenâb-ı Hak’kın isim ve sıfatlarının tecellî ve tezâhüründen ibârettir. Dış dünyadaki eşyanın gerçek varlığı yoktur.

52 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 446.

53 Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 184.

54 Seyyid Sâbık, *el-Akâidü’l-İslâmiyye*, (Dâru’l-Kütübî’l-Arabî) Beyrut trz., s. 214.

55 Cebecioğlu, a.g.e, s. 446.

56 Hasan Şarkâvî, *Mu’cemü Elfâzu’s-Sûfiyye*, (Müessesetu Muhtâr) Kahire 1992, ss. 240-241.

57 Cebecioğlu, a.g.e, s. 446.

58 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 97.

59 İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. III, s. 445.

60 Hüseyin Atay, *İbn-i Sinâ’da Varlık Nazariyesi*, Ankara 1983, s. 20.

Hakiki varlık tek ve bir olan Allah'ın varlığıdır⁶¹. Burada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Osmanlı ilim ve tasavvuf çevresi, başlangıçta, İbnü'l-Arabî'nin *vahdet-i vücûd* anlayışını benimsemiş ve bu anlayış hemen hemen tüm Osmanlı dönemi mutasavvıflarında etkisini göstermiştir.

Mehmed Hilmi Efendi, bu üst düzey ve derin tasavvufî konuyu fazlaca gündeme getirmemekle beraber İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'inden aktardığı şu cümlelerle ifade eder: “*İnneme'l-kevnü hayâlum ve huve'l-Hakku fi'l-hakîkati*” (*Gerçekten tüm varlık aslında hayalden ibarettir. Aslında gerçek varlık Allah'tır. Tabkâk-i kevn suver ve eşkâli ve sûtûh ve nukûşu hakikatle hayaldir ve vücûd-ı Hak'la zâhirdir. Halbuki kevn hakikatte Hak'tır. Bu suver-i kevnîyyede zâhir olan vücûd-ı vâhid-i Hak olduğu haysiyetle zıravücûd-ı vâhid-i Hak a'yân kâbil sûrette a'yân hissîyle tecellî-yi vücûd ile zâhirdir*⁶².” Yani, Hilmi Efendi de, İbnü'l-Arabî'nin görüşüne uygun olarak, dış dünyadaki şekillerin, varlıkların, renklerin gerçekte hayal olduğunu, varlığın Cenâb-ı Hak'kın isim ve sıfatlarının bir tecellîsi olduğunu açıkça kabul eder.

Yine devamla: “*Bir kîmse ki, kevnin hayal olduğunu ve bakâkat haysiyeti ile Hak olduğunu fehmetti bu suverde mütecellî ve mütecellâ olan Hak'tan bu suver ile muhtecib olmadı, es-râr-ı tarîkâta hâiz ve vâkef olur*⁶³.” Hilmi Efendi, bu ifadelerle, dış dünyadaki varlıkların hayal olduğuna ve hakikat yönüyle Hak'kın yansıması ve tecellîsi olduğuna vâkıf olun bir kimsenin, bu yolun sırlarını anlamış olabileceğini söyler.

K) RÜYÂ: Rüya, uyku esnasında görülen bir takım olaylara verilen, “*düş görmek*” manasına gelen bir kelimedir⁶⁴. *İbn-i Haldun* rüyayı, “*uykuda iken insanî olan rubun, manalar âlemine dalması sonunda gâibten kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretini bir anda görmesi*” olarak tanımlar⁶⁵.

Diğer taraftan, Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun kıssası Hz. Yûsuf olayının ana teması, bilindiği gibi rüyadır. Yusuf (a.s.) bir rüya görmüş ve babası ondan rüyasını anlatmamasını istemiştir⁶⁶. Ayrıca Hz. Yûsuf (a.s.)'a tabir ilmi öğretilmesi ve Mısır'da zindandayken tabir ettiği iki kişinin rüyasının aynen çıkmış olması⁶⁷ da, rüya tabirinin, bir çeşit ilim olmasını göstermesi açısından ilginçtir. Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de rüya'ya yer verilmiştir. Öyle ki, Hz. Peygamberin nübüvveti, sadık rüyalarla başla-

61 Tasavvuf Tarihinde vahdet-i vücûd anlayışı için Bk. M. Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l-Vücûd)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995, XII+279 s. ; Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd*, İstanbul 1331; İ. Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Arabî*, haz. M. Kara, İstanbul 1991.

62 Mehmed Hilmi Efendi, a.g.e, s. 100.

63 Aynı yer.

64 Orhan Şaik Gökyay, “*Rüyalar Üzerine*”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV, Ankara 1982, s. 183; Ayrıca geniş bilgi Bk. Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tabirnameleri*, (Akçağ Yayınları) Ankara 1995.

65 İbn-i Haldûn, *Mukaddîme*, (Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî) Beyrut trz., s. 102.

66 Yûsuf Sûresi, âyet 4-6.

67 Yûsuf Sûresi, âyet 36-42.

miştir⁶⁸. Rüyalar, mutasavvıflar tarafından sadık ve nefsanî rüyalar olarak iki kısımda ele alınmaktadır⁶⁹.

Mutasavvıflar genellikle üçe ayırırlar. Bunlardan birincisi: *Rüya-yı sâliba'* dır. Rüya-yı sâlihâyı, enbiyâ ve evliyâ, salihler ve mü'minlerin hayırlıları görürler. Bazısı ta'bir ve te'vile muhtaçtır. Bu rüyaların bazıları da aynen gerçekleşir. Buna *rüya-yı sâliba* denir ki, tarafı Rahmân'dandır⁷⁰. Rüya'nın ikinci kısmı: *Rü'yâ-yı sâdika'* dır. Bu ruh tarafından geldiği için mü'min, kafir herkes için geçerlidir. Bu çeşit rüyanın da bazıları ta'bir ve te'vile muhtaçtır, bazıları da aynen gerçekleşir⁷¹. Rüyanın bir üçüncü kısmı: *Rü'yâ-yı kazîbe'* dir. Buna *adgâsu ablâm* (karışık rü'yâ) denir. Bu tür rüyaların eşyâdan bir nesneye işareti yoktur. Ayrıca bu tür rüyalara itibar edilmez⁷².

Günümüzde, *Sigmund Freud*'den sonra, çağdaş psikolojinin temsilcisi *Carl Gustav Jung* (v.1961)'un rüyaların insan ruhunun psikanalizi için önemli olduğu yolundaki yeni çalışmaları, bu konuları yeniden gündeme getirmektedir. Öyle ki, *Jung* yeni psikoloji anlayışında rüyaları ilahî ses olarak nitelendirecek kadar ileri gider⁷³. Bilindiği gibi, rüya irade dışı, kendiliğinden ruhsal bir ürün, insan ruhunun bir sesidir. Kendisini bir çok eski yazı biçimlerinde görülen simgeler ve resimler şeklinde dile getirdiğinden, genellikle belirsiz ve anlaşılması güçtür. Bu sebeple olsadır ki, rüya yorumu bir bilim olma yoluna doğru gitmektedir. Kaldı ki, İslâm kültüründe, özellikle Kûr'ân'da Hz. Yusuf'a, "*te'vilu'l-ebâdîs*" tabiriyle rüya yorumu öğretildiği⁷⁴ ve Hz. Peygamber (a.s.)'in, hadis kaynaklarında "*Kitâbu't-Ta'bir*" başlığı altında yer alan hadislerde rüya yorumladığı şeklindeki rivâyetler⁷⁵, bize, bu konunun modern psikolojik veriler ışığında, uzun vadede üzerinde durulması gereken bir alan mesajını vermekte olduğu kanaatindeyiz.

Mehmed Hilmi Efendi de, hem insânî hem de tasavvufî yönü olan rüya hakkında, Muhammed bin Haverizm'den nakille *Mecmûa-i Yadigâr-i Yârân ve Ta'bir-nâme-i İbnân* adında bir küçük risâle yazmıştır⁷⁶. Bu risâlede rüyâ gören kimsenin rüyasında gördüğü nesnenin adının baş harflerini yorumlar. Bu da tasavvuf tarihinde çok farklı ve zengin bir literatür olmasına rağmen bu tür bir tabir-nâme hem yeni hem de ilginçtir. Müellif şu örnekle başlar : "Birisi rüya gördüğünde, gördüğü nesnenin ilk harfine bakılır. Meselâ: Su üstünde yüzen biri, "mâ" kelimesinin ilk harfi olan " م " 'e göre tabir olunur. Yine rüyasında ata binen bir kimsenin gördüğü rüya, at kelimesi olan "Feras" 'in ilk harfi " ف " ile yorumlanır. Müellif, alfabenin harflerini

68 Buharî, *Vahy*, 1.

69 Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevââtü'l-Ulûm*, (Dersâadet) İstanbul 1312, ss. 360-362.

70 Niyazi-i Mısri, *Mevâidü'l-İrfân*, vr. 7a.

71 Aynı yer.

72 Aynı yer.

73 Bk. Carl Gustav Jung, *Psychology and Religion*, New Heaven and London 1969, s. 21; Frieda Fordham, *Jung Psikolojisi*, çevr. Aslan Yalçiner, İstanbul 1994, ss. 124-138.

74 Yûsuf Sûresi, âyet 6.

75 Sahih-i Buharî, *Kitâbu't-Ta'bir*, c. XII, ss. 271-289. Yine örnek olarak Hz. Peygamber'in sahâbeden Abdullah b. Selâm'ı rüyasını nasıl tabir ettiğine dair Bk. *Sahih-i Buharî*, c. X, ss. 27-28.

76 Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa-i Yadigâr-i Yârân ve Ta'bir-nâme-i İbnân*, (Mehmed Hilmi Efendi Kütüphanesi) Çankırı, vvr. 1a-2a.

bu ta'birnâmede şöyle yorumlayarak sıralandırır: “ا”, rüyada şöhretinin ve şerefının artacağına; “ب”, güven ve rahatın artacağına; “ت”, kişinin velâyetine ve makamının artacağına; “ث”, güç ve kuvvete; “ج”, düşmanlara karşı yardım alacağına; “ح”, riyâsete; “خ”, murada kolay erişileceğine ve ihtiyaçların kolaylıkla giderileceğine; “د”, muradın elde edileceğine; “ذ”, mal kazanılacağına, “ر”, din ve inancın artacağına; “ز”, bolluk ve güvenliğe; “س”, mutluluk, ferahlama ve sıkıntıdan kurtulmaya; “ش”, yaptığı bir işe pişmanlığa; “ص”, olgunluk ilim ve edebe; “ض”, hâlin iyileşmesi ve kişinin zühdüne; “ط”, düşmanlara karşı kuvvet ve yardım almaya; “ظ”, halkla beraber savaş ve siddete; “ع”, meşgul olunan işte yorgunluk ve bezginliğe; “غ”, kalbin teşvişi ve zulme; “ف”, düşmanlara karşı zafere; “ق”, sadakat ve emânete; “ك”, yapılan işte husûmete; “ل”, güven ve durumun yükselmesine; “م”, sıkıntıdan kurtulma ve düşmana karşı zafere; “ن”, günahattan dolayı pişmanlığa; “و”, durumun iyileşmesi ve refâha kavuşmaya; “ه”, ihtiyacın giderilmesi ve hâlin noksanlığına; “ل”, meşguliyetin artmasına ve çokluğuna; “ی”, taatin artmasına ve refaha delâlet eder⁷⁷.

Ayrıca müellif, rüya gören kimsenin rüyayı ayın hangi gününde gördüğünü hesap etmesinin ve bunu bilmesinin önemli olduğunu, yine bu rakamı Kur’ânın kaçınıcı sûresine tekâbü ediyorsa o sûrenin aynı rakamlı âyetinin anlamının rüyanın yorumuna açıklık getireceğini bildirir⁷⁸.

SONUÇ

Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi, ilmî ve tasavvufî yönü kendi şahsında toplayan, geçen asrımızın nadir şahsiyetlerindedir. O, tasavvufî faaliyetlerin devlet eliyle resmen yasaklandığı, özellikle inananlar üzerinde ağır baskıların uygulandığı bir dönemde millet ve devletiyle barışık bir vaziyette faaliyetlerini sürdürmeyi başaran önemli mutasavvıflardandır. Şahsında hem Nakşbendilik gibi dinin şer’î boyutunu ön plana çıkaran bir tarikata; hem de estetik ve ilâhî aşkı derinlemesine yaşatan Mevlevîlik gibi bir tasavvuf ekolüne mensup idi. Tasavvuf tarihindeki benzerleri gibi o da, tasavvuf anlayışında Kur’ân ve sünneti esas almış, hayatının her safhasında yaşamaya ve yaşatmaya gayret etmiş idi.

Hilmi Efendi, yaşadığı o dönemde Çankırı halkını maddî ve manevî tüm dertlerine merhem olmaya çalışmış, bir mutasavvıfın içinde bulunduğu toplumu iktisâdî açıdan nasıl etkilediğini bizzat uygulamalarıyla göstermiştir. Yani ona göre mutasavvıf sadece kendi ibadet ve zikirleriyle meşgul olan değil, Hz. Peygamber (a.s.) örneğinde olduğu gibi, içinde yaşadığı toplumu üretmeye ve çalışmaya teşvik eden bir muharriktir. Onun bu tavrı ve yaşayışının Çankırı halkının müteşebbis ruhunda etkileri devam etmektedir.

Eserlerine baktığımız zaman, onun ibadet hayatının duâ üzerine temellendirildiğini görüyoruz. Hangi eserine bakarsanız bakın hemen her konuda ve her sahifede mutlaka son derece edebî ifadelerle yazılmış, duâ cümleleri karşımı-

77 Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa-i Yadigâr-i Yârân*, vvr. 1b-2a.

78 Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa-i Yadigâr-i Yârân*, vr. 1b.

za çıkar. Kur'ân'ın ifâdesiyle, “Duânız olmasa Rabbin sizlere ne diye değer versin” (Furkân/77) meâlindeki âyeti adetâ kendinde tecessüm ettirmiş idi. O hayatı boyunca şöhretten ve gösterişten uzak kalmış, şerîat-ı Muhammediyye'ye bağlı kalmaya titizlikle özen göstermiştir. Hazret, müşid-i kâmil olması hasebiyle kalbî/manevî hastalıkları, tıp ilminde behresi olması yönüyle de maddî ve bedenî hastalıkları tedavi ederdi. Yaşadığı dönemde etrafındaki ve Anadolu'nun pek çok yerinden gelen insanları irşad ettiği gibi, vefatından sonra da manevî tasarruflarını devam ettirerek Çankırımızı ve ülkemizi tenvîr etmeyi sürdürecektir.

KAYNAKÇA

Abdullah el-Herevî, *Menâzîlî's-Sâirîn*, (Matbaatü Mustafa Halebî) Kahire 1386/1966.

Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yunu'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûhi ve'n-Nevâzir*, Beyrut 1407/1987.

Abdülmun'im el-Hafnî, *el-Mevsûatü's-Sıfyye*, Beyrut 1980.

Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, c. VI, Beyrut trz.

Ahmed Ziyâeddin Gümüshanevî, *Câmiu'l-Usûl*, (Matbaatü'l-Vehbiyye) Kahire 1298.

Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, (AÜ Basımevi) Ankara 1991.

Asım Efendi, *Kâmûs*, c. IV, (el-Matbaatü'l-Bahriyye) İstanbul 1305/1887.

Aşkar, Mustafa, *Çankırılı Astarhâde Mehmed Hilmi Efendi*, (Yazıevi) İstanbul 2005.

Atay, Hüseyin, *İbn-i Sinâ'da Varlık Nazariyesi*, Ankara 1983.

Aynî, "Mehmet Ali, *Nefs Kelimesinin Manaları*", DFİFM, S. 14, İstanbul 1930.

Baltacı, Cahit, *Tasavvuf İstılabları*, İstanbul 1981.

Carl Gustav Jung, *Psychology and Religion*, New Heaven and London 1969, Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*.

Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 184.

Ebû Nasr es-Serrâc, *Kitabu'l-Luma'*, haz. Abdülhalim Mahmud, Kahire 1960.

Ertuğrul, İ. Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Arabî*, haz. M. Kara, İstanbul 1991.

Filiz, Şahin, *İslâm Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri*, (İnsan Yayınları) İstanbul 1995.

Frieda Fordham, *Jung Psikolojisi*, çevr. Aslan Yalçınır, İstanbul 1994.

Gazalî, *İhyâu Ulûmiddîn*, c. IV, (Matbaatü Mustafa Halebî) Kahire 1358/1939.

Gökay, Orhan Şaik, "Rüyalar Üzerine", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV, Ankara 1982.

Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu Elfâzu's-Sıfyye*, (Müessesetu Muhtâr) Kahire 1992.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIII, Beyrut trz.

İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, (Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî) Beyrut trz.

İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III.

İsmâil İbni Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs Amme'Stebera mine'l-Ebâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, c. II, tas. Ahmed el-Kallâş, (Dâru't-Türâs) Kahire trz. Kam, Ferit, *Vahdet-i Vüçûd*, İstanbul 1331;

Kılıç, M. Erol, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri (Vüçûd ve Merâtibu'l-Vüçûd)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995, XII+279 s. ;

M. Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemu'l-Müfehres li-Kur'âni'l-Kerîm*, (Çağrı Yayınları) İstanbul 1986.

Mehmed Hilmi Efendi, *Mecmûa-i Yedigâr-i Yârân ve Ta'bîrnâme-i İhvân*, (Mehmed Hilmi Efendi Kütüphanesi) Çankırı.

Muhammed Ali bin Ali et-Tehânevî, *Keşşâf li Istılabâtî'l-Funûn*, c. II, İstanbul 1317.

Niyazi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân ve Avâidü'l-İhsân*, Selimağa Kütüphanesi, (Hüdayî Bölümü), no. 587, vr. 3b.

Niyazi-i Mısırî, *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, Süleymâniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Bölümü) no: 1099/2, vr. 4b.

Sahih-i Buharî, *Kitâbu't-Ta'bîr*, c. XII.

Serrâc, *el-Lumâ'*.

Sertkaya, Aziz, *Fâideli Bilgiler Hazinesi*.

Seyyid Sâbık, *el-Akâidü'l-İslâmiyye*, (Dâru'l-Kütübî'l-Arabî) Beyrut trz.

Seyyid Şerif Cürcanî, *et-Ta'rîfât*.

Suyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, c. II, Kahire 1286.

Sünen-i Tirmizî, Duâ, 1.

Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzûatü'l-Ulûm*, (Dersâdet) İstanbul 1312.

Tatçı-Mustafa, Çeltik, Halil, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tabirnameleri*, Ankara 1995.

Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1985.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Azîz Mahmud Hüdayî*, İstanbul 2011.

Hayatın içinde bir gönül insanı:
ASTARLIZADE MEHMET HİLMİ EFENDİ (KS) (1876-1962)

Seyit Mehmet ŞEN¹

Tasavvuf ilmiyle uğraşanların ifadesiyle Nakşî Tarikatı bir Hâcegân tarikatıdır.

Bilenler bilirler ki:

Nakşî Tarikatında Şeyhlik makamına oturan kişilerin hepsi gerçek birer ilim adamıdır. Gerçekten de o güzel İnsanlar öncelikle kâl ilmini tamamlamışlar ve bunun üzerine hal ilmini inşa etmişlerdir.

Bir başka deyişle:

Gerçek bir Nakşî kolunun şeyhleri öncelikle kal ilmiyle binalarını inşa etmişler...

Daha sonra, hal ilmiyle inşa ettikleri bu binayı oda oda, hücre hücre tezyin etmesini bilmişlerdir.

Nakşî Tarikatında gerçek bir şeyh olan Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi de, bir Mürşid-i Kâmil olarak kal ve hal ilmini üzerinde taşıyan...

Zahiri ve batını ilimlerle donanmış...

İki kanatlı/ Zülcenaheyn bir zat-ı muhteremdi.

Bu donanımından dolayı, Nakşî Tarikatının mükemmel ve mükerrerrem mürşitleri gibi Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi de hep hayatın içinde olmuş...

Çok çetrefilli bir zaman dilimine rastlayan hayatının uzun yıllarında bunalan insanların derdine derman olmayı bir gün bile terk etmemiştir.

Bilenler bilirler ki, bunalan ve bir ihtiyacı olan insanlar için...

O Güzel İnsanın kapısı, gecesi ve gündüzüyle, günün 24 saatinde ardına kadar açıktı.

Bunun içindir ki:

Yerli yabancı, kadın erkek, çoluk çocuk, günün her saatinde O'nun kapısını hiç çekinmeden çalabilirlerdi...

Ve O Güzel İnsan kapısını her çalan insanın ihtiyacını gideren

Bir hacet kapısı gibiydi.

Bu kapıda her şey bulunurdu...

Açlar doyurulur...

Çıplaklar giydirilir...

Hastalar tedavi edilir...

Misafirler ağırlanır...

Yetimlere bakılır, büyütülür, evlendirilir...

1 Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: seyitmehmetse@kastamonu.edu.tr

Yoksullar kayılır...

Dullar himaye edilir...

Ziraat, zanaat, ticaret erbabına gerekli bilgiler verilir...

Siyasetçilere tavsiyelerde bulunulur...

Günün bunalttığı, strese soktuğu insanlara nasihatler edilir, onların yağmalanmış gönüllerine dolu kâselerle huzur aktarılırdı.

Bütün bunlar O Güzel İnsanın (ks)

Dünya ve ahirete göre gayet iyi donanmış...

Bu doğrultuda çalışmış ve hazırlanmış olmasının en doğal sonucuydu.

ÇALIŞMASI, DÜNYA VE AHİRET DENGESİ ÜZERİNEYDİ

Gerçekten de O (ks):

Nebevî öğretiyeye göre hayatını düzene sokuyor...

Dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terk etmiyor...

Kimseye muhtaç olmadan yaşayabiliyordu.

Nebevî öğretiyeye doğrultusunda söyleyecek olursak:

“İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandı.”

O Güzel İnsan (ks) insanlara faydalı olabilmek için, insanlara faydalı olacak şeylerin elinde, dilinde ve sadrında olması gerektiğini biliyordu.

Elbet bunun için çok çalışması gerektiğini de...

Öyle ya...

O Güzel Nebi (sav):

“İki günü bir olan ziyandadır” buyurmamış mıydı?

Öyleyse çok çalışmalı...

İki günü bir olmayacak şekilde elinde, dilinde ve sadrında olan şeylerin üzerine her gün mutlaka bir şeyler koymalıydı...

Bu nedenledir ki O Güzel İnsan (ks):

Uhrevî hayatı için gerekli bütün bilgilerle donandığı gibi;

Dünyevî hayatı için de gerekli olan her türlü bilgiyle donanmıştı.

O Güzel Nebi'nin (sav) ifadesiyle:

“Dünya ahiretin tarlası” idi...

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) hiçbir mazerete sığınmadan, hayatı boyunca bu tarlayı gayet iyi değerlendirdi.

Bağlılarına, sevenlerine ve ülkenin değişik yerlerinden ziyaretini gelenlere bu tarlayı iyi değerlendirmelerini hep tavsiye etti.

Bunun içindi, bağlılarına ve sevenlerine:

“Rızkınızı toprağın derinliklerinde arayın”

Nebevî sözünü çokça dile getirmesi...

Ve **“kimseye el açmayın”** demesi...

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendinin (ks) yolunda bu çok önemliydi.

Yani hiç kimseye el açılmaması...

Bunun içinde bağlılarına ve sevenlerine:

**“Eliniz iş tutsun,
Ayağınız yola gitsin,
Gözünüz okusun,
Kalbiniz Allah (cc) desin”** demesi.

Öyle ya, elimiz iş tutarken,
Ayağımız yola giderken,
Gözümüz okurken,
Kalbimiz Allah (cc) demeyi unutacak olursa...
Rızık ararken eşelediğimiz toprağın derinliklerinde kaybolup gidebilirdik.

Tasavvufi dille söyleyecek olursak, bunun orta yolu:

“El kârda iken, gönlün yârda” olmasıydı.
O Güzel İnsanı (ks) sevenlerin elleri kârda iken gönülleri mutlaka yârda olmalıydı.

Bunun içindir ki oturup zikir halkası oluşturmaz,
Bağlılarının ve sevenlerinin, çalışırken gönüllerinin
Allah (cc) ile olmasını isterdi.

Bunun içinde O Güzel İnsanın (ks) bağlılarına ve sevenlerine:

“Oturduğunuz yerde Allah (cc) demek olmaz”, demesi.
Gerçekten de oturuşta Allah (cc) demek olmazdı.
Çünkü Allah'ın Resulü (sav) hayatı boyunca böyle bir yolu hiç tercih etmemişti.
Eğer Allah'ın Resulü (sav) ve dostları...
O Güzel Nebî'nin izinden gidenler oturdukları yerde:
Allah (cc) demeyi yeterli görecektir olsalardı
Alan el durumuna düşerler
Öncelikle güçlerini ve hürriyetlerini kaybederlerdi.

Gerçekten de:

Alan el durumuna düşerler:
Öncelikle güçlerini ve hürriyetlerini...
Sonra da onurlarını kaybederlerdi.

Bu yaşadığımız hayatın çok acı bir gerçeği idi.

Ve bu kayıplardan sonra insanlara gelecek olan zilletten başkası olmazdı.

Bunun içinde Hz. Ömer'in (ra):

“Biz mütevekkileriz” diyerek

Mescidi Nebevide oturanları...

“Siz mütevekkiler değil, mütevekkilersiniz/ hazır yiyicilersiniz” diyerek

Mescit'ten çıkarması...

Anlaşılabileceği gibi Nebvî öğretinin ve hayatlarını bu öğretilere uyarlayanların ana düsturları çalışmak, çalışmak ve yine çalışmaktır.

Müslüman çalışacak ve yorulduğu zaman bir başka işte dinlenecekti...

Müslüman için bu dünyada tatil kavramı yoktu.

Nitekim bütün hayatını Nebvî iz üzerine basarak geçiren Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) hayatında dinlenmeyi hiç göremezdiniz.

Günün 24 saati kapısı herkese açık olan O Güzel İnsanı (ks)...

Kimi zaman elinde mührü, kendi usulüyle hastaları tedavi ederken...

Kimi zaman hasta gönüllere, sadrından dolu kâselerle huzur aktarıırken...

Kimi zaman kapısının önüne bırakılan yetimlerin başını okşayıp, onların eğitimleriyle uğraşırken...

Kimi zaman yeni doğan bir çocuğun kulağına ezan okurken...

Kimi zaman dergâha misafir olarak gelenlerin ibate ve işleriyle uğraşırken görebilirdiniz...

O (ks)...

Cilt yapmasını bilir...

İyi hat yazar...

Ayakkabısını kendi tamir eder...

Boya ve dikiş işleri ile bizzat ilgilenirdi.

Dergâhta çok sayıda dokuma tezgâhı vardı.

Bu tezgâhlarda genç kızlara ve kadınlara dokuma yapmasını öğretir, böylece onları zanaat sahibi yapardı.

Tezgâhlarda dokunan bezlerin bir kısmı ile fakir fukarayı giydirebilir...

Kalanını da sattırarak Dergâhın giderlerine katkıda bulunurdu.

Günlük meşgalesi arasında fırsat bulabilmişse

O Güzel İnsanı (ks) torunlarının ödevlerini yapmalarında yardımcı olurken de bulabilirdiniz.

Günün olağanüstü yoğunluğu arasında belki de Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'den (ks) en az istifade edenler kendi çocukları ve torunlarıydı.

Eğer Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) yılın belli dönemlerinde Çankırı'dan ayrılmış ve Paşa köyündeki Dergâha gitmişse, bu kesinlikle bizim anladığımız manadaki bir tatil ya da dinlenme için olamazdı.

Buna olsa olsa Çankırı'da yorulan bedenini,

Paşa köyündeki işinde dinlendiriyor diyebilirdik.

ZİRAATÇILIĞI

Ülkenin her yerinden ve toplumun her kesiminden Çankırı'daki Dergâha ziyaretine gelenler

Bu kez de Paşa köyündeki Dergâha ziyaretine gelirlerdi.

Paşa köyünde O Güzel İnsanın (ks) fazladan kazancı misafirlerini baharın ve yazın güzel günlerinde bahçesinde ağırlama imkânına kavuşmasıydı.

Daha da doğrusu ise:

O Güzel İnsan (ks) elinde budama makasıyla misafirlerini meyve ağaçlarının başında ağırlar ve onları bu kez de meyve yetiştiriciliği konusunda eğitirdi.

Ya da elindeki bir fidanı toprağa dikerken, O güzel İnsanı (ks) toprağın özelliklerini ve fidan dikiminde nelere dikkat edilmesi gerektiğini anlatırken de bulabilirdiniz.

Öyle ya Kur'an'ın ifadesiyle:

“Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar;

Kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmazdı” (7/58)

Bunun içindir ki:

O Güzel İnsan (ks) güzel olan iklimin daha da güzelleşmesi ve güzelleşen bu iklimde daha güzel bitkileri yetiştirmenin peşindeydi.

Bu nedenle güzel memlekette dikilecek fidanlardan beklediğimiz faydayı elde edebilmemiz için, toprağın iyi hazırlanması, doğru fidanın doğru biçimde dikilmesi gerekirdi.

Yakınlarının diliyle söyleyecek olursak:

“O (ks) bir damla suya bir fidan dikmiş...

Ve fidan dikmenin sevabına nail olabilmek için gereken hizmeti ömür boyu hep yapmıştır.”

Böylece O Güzel İnsan (ks):

“Kıyametin kopacağını bilseniz, elinizdeki fidanı dikiniz”

Nebevî sözünü hayatında bizzat uygulamış oluyordu.

Paşa köydeki bahçesinde fındık, elma, armut, erik, kiraz, vişne, ayva, üvez, şeftali, içde, ıhlamur, kavak, hatta limon ağaçları bile vardı.

Orada arıcılık ve hayvancılık da yapılırdı.

Geçimlerini ziraatçılıkla karşılardı.

Eldeki kayıtlara göre:

O'nun (ks) iki yıl kadar İstanbul'da bugünün diliyle tıp tahsili gördüğünden bahsedilir de, ziraat tahsilinden hiç bahsedilmez...

Oysa O Güzel İnsan (ks) çok iyi bir ziraatçıydı...

O Güzel İnsanın (ks) hesaba kitaba sığmayacak kadar çok olan sosyal hizmetlerinin en önemlilerinden birisinin

Paşaköyü'nün sakinlerine ve çevre köylerin (Aşağı çavuş, Yukarı çavuş, Dere çatı, Handırın) insanlarına meyve yetiştiriciliğini öğretmesi olduğunu söyleyecek olursak, hiç de mübalağa etmemiş oluruz.

Bilindiği gibi:

Usulüne uygun olarak yapılacak olan bir meyvecilik, ziraatın açık ara en çok kazandıran dalıdır.

Bu nedenledir ki, meyvecilik çok ileri derecede bilgi birikimi ve uygulama tekniği ister.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) nereden ve nasıl öğrenmişse öğrenmiş meyveciliği gayet iyi bilirdi.

Ve bu birikimini çevresindekilere aktaracak kadar ileri bir tekniğe sahipti.

Nitekim köylülere meyve yetiştiriciliğini öğreterek hem onların ormanları kesmelerini önlemeye çalışmış, hem de daha kolay ve daha fazla kazanmalarının yolunu açmıştı.

Bütün bunlardan yola çıkarak:

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) hayatını yüzeysel bir gözle incelediğimizde dahi...

O Güzel İnsanın ziraatla ilgili donanımı karşısında hürmet ve muhabbetle eğilmekten başka bir şey yapamayız.

Nitekim O (ks), piri Hz Âdem (as) olan, dolayısıyla fitrî bir meslek konumunda bulunan ziraat ilmini çok iyi bilen ve bu bilgisini pratiğe hakkıyla aktaracak ölçüde meslek haline getiren mükemmel bir uygulayıcıydı.

Bilindiği gibi ziraatın ana konuları tarla bitkileri yetiştiriciliği, bahçe bitkileri yetiştiriciliği, hayvan yetiştiriciliği ve eski adıyla ziraat sanatlarıdır.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) hayatına baktığımızda ziraatın bu dört dalında da iyi bir uygulayıcı olarak yoğun faaliyet içinde olduğunu görürüz.

Gerçekten de O Güzel İnsan (ks) çok iyi yetişmiş bir ziraat mühendisi gibi bu dört daldaki faaliyetleriyle hem ailesinin ve Dergâhına gelip gidenlerin iâşesini sağlıyor, hem de bu konularda çevresine mükemmel bir örnek oluyordu.

O'nun bu alandaki örnekliği iki yönlüydü:

İlki, O Güzel İnsan (ks) uygulamalı olarak yaptığı ve yaptırdığı ziraatın bütün dallarını müritlerine, muhiplerine ve kendisini takip eden yakın çevresine ayn'el yakın derecesinde öğretiyordu.

O Güzel İnsanın (ks) örnekliğinin ikinci yönü ise:

Gerek ülkemizde, gerekse dünya genelinde ziraatın ilk ve diğerlerine göre en kolay dalı olan tarla bitkileri yetiştiriciliğinden bahçe bitkileri yetiştiriciliğine geçmek daha fazla bilgi ve beceri isterdi.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) böyle bir bilgi ve beceriye sahip olmalıydı ki: Daha önce tarla bitkileri yetiştiriciliğinden başka bir şey bilmeyen insanları bahçe bitkileri yetiştiriciliğine ve özellikle daha ileri bir teknik isteyen meyveciliğe yönlendirebiliyordu...

O (ks) bahçesinde yaptırdığı arıcılıkla hem bal alıyor...

Hem de arılar vasıtasıyla meyve ağaçlarının tozlanmasını sağlayarak onların daha iyi döllenmesinin, dolayısıyla onlardan daha fazla ürün alınmasının önünü açıyordu.

Kur'an bu gerçeği şu şekilde açıklıyordu:

“Rabbin bal arısına, dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardak-

lardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti.” (16/68 69)
Bilinen bir gerçektir ki, arıların ürettikleri bal ile insanlara sağladığı faydadan daha da fazlası meyve ağaçlarının tozlanmasına yaptıkları katkıdan ileri gelmektedir.

Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak:

Eğer arılar olmasaydı bizler, yabandakiler de dâhil olmak üzere, çiçeği güzel olan hiçbir ağaçtan meyve alamazdık.

Çünkü güzel çiçekli ağaçları tozlayan sadece arılardır.

SOSYAL ALANDAKİ HİZMETLERİ

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) sosyal alandaki hizmetlerini gereği gibi değerlendirebilmemiz için konuya üç açıdan bakmamız gerekir.

Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kişisel açıdan
- Ailevi açıdan
- Dergâh açısından

KİŞİSEL AÇIDAN

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) kişisel açıdan sosyal alandaki ilk büyük hizmeti, bağlılarını ve sevenlerini hiçbir sıkıntıya sokmadan dönüşüm dönemini kazasız belasız atlattırmasıdır.

Bilindiği gibi O Güzel İnsan (ks) 1907'den başlayarak, sistem kurucularının büyük dönüşüm projelerini başlattıkları, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar geçen zaman diliminde üzerindeki manevi görev nedeniyle sevilen, sayılan, izine basılan, örnek alınan ve çok sayıda bağlısı olan saygın bir kişi konumundaydı.

Anadolu coğrafyasında çok hızlı bir şekilde yürürlüğe konulan dönüşüm projeleri sırasında söylenecek en ufak bir söz, atılacak en ufak bir adım proje sahiplerinin hoşuna gitmeyecek olursa:

Başta O Güzel İnsanın (ks) kendisi olmak üzere, çok sayıda bağlısının altından kalkamayacakları kimi zararlara maruz kalacakları açıktı.

Fakat O Güzel İnsan (ks) dönüşüm projelerine hiç itiraz etmedi.

Ve eskilerin ifadesiyle “bir siper-i saika” olarak Çankırı'da şapkayı ilk giyen kişi oldu.

Bu uygulamayı O'nun diliyle söyleyecek olursak:

“Allah şalda, şapkada, hırkada değil, gönüllerde” idi.

Bir başka deyişle önemli olan şeklimiz ve suretimiz değil, sîretimiz yani ahlakımızdı.

Çünkü izine basmakla şereflendiğimiz

O Güzel Nebi (sav) bu cihana güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmişti.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) bu mutedil davranışı Çankırı'nın her şeyi olan Dergâhın açık tutulmasına ve bugüne kadar gelmesine imkân veren asıl faktörlerden birisi olarak değerlendirilmelidir.

Bu arada, çıkarılan kanun gereği elinden alınmak istenen Dergâhının iadesiyle ilgili giriştiği yasal mücadeleyi kazanır ve şahsi mülkü olan Dergâh kısa zamanda kendisine iade edilir.

Biz bugün Hilmi Efendi'nin (ks) Çankırı'ya, Çankırlılara ve ülke genelinde adını sanını bilmediğimiz binlerce insana yaptığı hizmetlerinden bahsedebiliyorsak, öncelikle bunu O'nun müdebbir davranışına borçlu olduğumuzu bilmemiz gerekir.

AİLEVÎ AÇIDAN

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) ailevi açıdan yaptığı sosyal alandaki büyük hizmeti ise, bazı kesimlerin değişik gerekçelerle erkek çocuklarını bile yeni açılan mekteplere göndermedikleri bir dönemde...

O Güzel İnsan (ks) hem oğlunu, hem de kızını söz konusu mekteplere göndermekte hiç tereddüt etmemiştir.

Üstelik evin ve Dergâhın geçimine katkıda bulunsun diye oğlu Muhiddin Efendi'yi ortaokuldan sonra ticarete yönlendirirken...

Kızını o zamanın imkânlarıyla kız meslek lisesinin sonuna kadar okutmuştur.

İlerleyen yıllarda, kız torununun yüksek tahsil yapmasının önünü de açmıştır.

Hilmi Efendi (ks) kız olsun erkek olsun herkesin okumasını isterdi.

“Gençliğin yolunu kapatmayalım.

Bu milleti erkeği, kadını ile seveceğiz.

Bu ülkeyi beraber savunacağız.

Bu bayrak hepimizin” derdi.

Elbet O Güzel İnsanı (ks) takip eden çok sayıda Çankırlı veya başka şehirli insanlar da çocuklarını yeni açılan mekteplere göndermiş olmalıdırlar.

O güzel İnsana (ks) göre:

Geleceğin anneleri ve mimarları olacak olan kız çocuklarının yetişmesi çok önemliydi.

O'nun (ks) diliyle söyleyecek olursak:

“Kadın olmasa âlem olmaz.

Kadın Hak nurudur.

Rahim kadınlardadır.

Kadın toprağa benzer.

Kadın vazoda çiçek gibidir.

Kadın bir hazinedir ve sefine içinde gizlidir.

Onu korumasını erkek feraset nuruyla düşünmeli ve sevgisini ihmal etmemelidir.”

Osmanlı'nın son dönemlerinde cahili bir yaklaşımla kız çocuklarının ve kadınların ihmal edildiğini görür ve bunun için onlara ayrı bir önem verirdi.

Bunun içindir ki kız çocuklarını cemaate katar, Paşaköy'de geçirdiği günlerde kadınların da Cuma namazına gitmelerini sağlardı.

Çankırı'da geçirdiği günlerinde de durumun müsait olduğu zamanlarda eşi Adeviyye hanımı Cuma namazına götürürdü ki, o zamanların Anadolu'sunda kadınların Cumaya gitmeleri söz konusu bile değildi.

Bilindiği gibi hayatını oldum olası La'ya dayalı bir çizgide sürdürmeyi tercih eden... Kesinlikle İlla'sı olmayan birçok kesim...

Kimilerinin evlatları tarafından bütün köşeler tutulduktan sonra, kapalı köşelerde körebe oynatmaktan zevk alacak şekilde...

Önce erkek çocuklarını daha sonra da kız çocuklarını mekteplere gönderdiler ki, bu ülkenin muhafazakâr kesimi üç çeyrek asırdır hep bu geç kalmanın cezasını çekmekte ve ağır bir şekilde faturasını ödemektedir.

DERGÂH AÇISINDAN

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) sosyal yöndeki asıl büyük hizmeti ise Cumhuriyet tarihinin o en çetrefilli döneminde Dergâhını açık tutmuş olmasıdır.

Bugünkü günde kimileri "Hilmi Efendi'nin Dergâhı olmasaydı, kaybımız ne olurdu sanki?" diyebilir.

Bunu bugün söylemek çok kolaydır.

Çünkü bugün bu tür kuruluşların bir ölçüde de olsa yerini tutacak kimi kuruluşlar vardır.

Fakat Çankırı'nın her şeyi olan Mehmet Hilmi Efendi'yi (ks) ve Dergâhını bir de o günün şartlarında düşünün.

O günün şartlarında Mehmet Hilmi Efendi'nin ve Dergâhının olmadığı bir Çankırı'yı göz önüne getirin bir kez...

İsterseniz Sabiha Astarlı Annenin (ks) olmadığı bir Çankırı'da yaşayan insanlara sorun, bu son yedi yılın nasıl geçtiğini...

O zaman anlarsınız Dergâhı açık tutmanın ne demek olduğunu...

Sabiha Astarlı Annenin (ks) defni sırasında bir meczubun attığı çığlıklar hâlâ kulaklarımdadır:

"Sabiha Anne! Beni kimlere bırakıp da gidiyorsun?"

Bu durum iki binli yılların Çankırı'sında böyleydi.

Bir de bütün ülkede büyük bir dönüşümün yaşandığı 1925'li, 1930'lu, 1935'li yılları düşünün.

Ve arkasından gelen uzun mu uzun kıtlık ve bereketsiz yılları...

Çaresizlerin sığınacak bir yer aradığı,

Açların doyurulduğu,

Çıplakların giydirildiği,

Bunalan insanların gönüllerine soğuk suların serpildiği yıllar...

Dergâhın varlığını korumanın önemi o zaman daha iyi anlaşılacaktır.

Tekke ve Zaviyelerin gözden düştüğü, dışlandı, yasal olarak kapatıldığı ve yok sayıldığı bir dönemde Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) Dergâhını açık tutabilmesinin hiç de kolay olmadığını bilmemiz gerekir.

Bunun kimi nedenlerini saymış olsak da...

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin (ks) sosyal hizmetlerinin odağı olan Dergâhını kapatmadan yaşatabilmesi konusundaki asıl nedenin üzerinde genişçe durmamız gerekir.

DERGÂHLARIN FONKSİYONU

Bir Mürşid-i Kâmilin ve O'nun mekânı olan Dergâhın çevresinde üç halkada insanlar bulunur.

İlk halkada bağlular

İkinci halkada sevenler

Üçüncü halkada ziyaretçiler vardır.

Klasik dergâhlarda şeyhlerin asıl görevi bağlularını nefsin değişik aşamalarını atlatacak yetiştirmek ve tasavvufi dille söyleyecek olursak Leyla'nın otağına ulaştırmaktır.

Bu haliyle bakıldığında, dergâhlar asıl olarak özelin özeli eğitim yerleridir.

Dolayısıyla klasik dergâhlarda şeyh neredeyse bütün zamanını bağlularını yetiştirmeye harcar ve esas olarak sadece onlarla ilgilenir.

Öyle ki:

İkinci halkadaki sevenlerine bile ayracağı zaman çok azdır.

Çok özel durumlar dışında:

Üçüncü halkada yer alan dergâhın misafirlerine ise belki de hiç zaman ayıramaz; onlarla dergâhın diğer görevlileri ilgilenir.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'ye (ks) bu çerçeveden baktığımızda:

O'nun klasik bir şeyh, Dergâhının ise klasik bir dergâh olmadığı anlaşılır.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin Dergâhını klasiklerinden ayıran en önemli şey: Dergâhın Hilmi Efendi'nin kendi mülkü, kendi evi olmasıdır.

Bunun içindir ki Hilmi Efendi'nin Dergâhında klasik bir tekke eğitimi yoktur.

Çünkü Şeyh aile efradıyla birlikte bu dergâhta yaşamakta; bağlularını, sevenlerini ve ziyaretçilerini hep birlikte burada ağırlamaktadır.

Yakınlarının diliyle söyleyecek olursak:

“Kendisini ziyarete gelenler arasında ayırım yapmaz, herkesi çok severdi.

Değişik cemaat ve siyaset mensupları arasında fark gözetmez, balıkları ve kuşları ya da değişik ilimleri örnek vererek herkesin kendi ikliminde yaşamak üzere yaratıldığını, bu gibi şeylerin ayrılığa neden olmaması gerektiğini söyler ve kardeşliğin ön planda tutulmasını, tavsiye ederdi.”

“Fırka fırka olmayın; bölücü değil birleştirici olun.

İnsanların yaptığı ve söylediğiyle meşgul olmayın.

Taşların altını karıştırmayın.

Yolunuza devam edin.

Işığı kendi elinizle götürün ki, yolunuz aydın olsun. Arkadan gelen taş aaldırmayın.

Horlansanız da, taşlansanız da bir adım öne gitmenin yolunu arayın ve bulun” derdi.

Anlaşılağı gibi, Hilmi Efendi'nin (ks) klasik anlamdaki tekke şeyhleri gibi ne kendisine ve ne de bağlularına ayıracığı fazladan bir zamanı yoktu.

Deyim yerindeyse günün 24 saatinde her şey, herkesin gözü önünde cereyan etmekteydi.

BIG BROTHER/BÜYÜK BİRADER GÖZETLİYOR

Hilmi Efendi (ks) gerçekten çok zor olan böyle bir yaşayış tarzını O günün şartlarında hizmetin devamı için özellikle seçmiş olmalıdır.

Aslına bakılırsa, George Orwell'in romanında geçen “big brother'in” gözetlemesinden ve takibinden kurtulabilmek için seçilen bu hayat tarzı elbette en zor, fakat o ölçüde en emin ve en doğru olanıydı.

Çünkü gerçek bir hak dostu olan Hilmi Efendi'nin (ks) kimseden saklayacak ve gizleyecek bir şeyi yoktu.

Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun (ks) ifadesiyle söyleyecek olursak:

Hilmi Efendi'nin (ks) “**çengelde asılı kokmuş eti yoktu.**”

Hal böyle olunca, Hilmi Efendi kapısını herkese açarak ve hiçbir ayırım gözetmeden Dergâha gelenlerin hepsini kucaklayıp bağrına basarak:

“Acaba içeride ne oluyor?”

Endişesi taşıyan dönüşüm mimarlarını rahatlatmış ve onların Dergâha karşı düzenleyecekleri olası atakları bu şekilde bertaraf etmiş oluyordu...

FAZLADAN ÖZELLİKLER

Anlaşılağı gibi bu tür bir yaşama tarzı, fazladan kimi özelliklere sahip olmayı gerektirecektir.

Hilmi Efendide (ks) bu fazladan özellikler vardır.

Astarlızade Hilmi Efendi (ks) sahip olduğu bu fazladan özellikler bakımından da klasik tekke şeyhlerinden ayrılmakta ve hizmet halkasının geniş toplum kesimlerini içine almasına imkân vermektedir.

Kütüphanesindeki kitaplar şöyle bir gözden geçirildiğinde kolayca anlaşılacağı gibi, Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) klasik şeyhlerden çok farklı olarak değişik bilim dallarına ilgisi olan bir zat-ı muhteremdir...

Örnek verecek olursak:

Fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf, sosyoloji, kelim, felsefe, mantık, tarih, coğrafya, şiir, edebiyat, ziraat, diyet/ beslenme, tıp, astronomi, astroloji, matematik, kimya, hukuk, rüya tabiri...

O'nun ilgilendiği ilimler arasındaydı.

O Güzel İnsan (ks) Arapça ve Farsçanın yanında, Fransızca,

İngilizce gibi batı dillerini de gayet iyi bilmekteydi.

O Güzel İnsan (ks) farklı bilim dallarına olan ilgisi nedeniyle ziyaretine gelen değişik toplum kesimlerine sohbetini dinletebiliyor, onların her sorusuna aradıkları cevabı verebiliyordu.

DERGÂHLAR, MİSKİNLER YUVASI DEĞİLDİR

Hilmi Efendi'nin dergâhı açık tutarak yaptığı çok önemli bir başka sosyal hizmet ise, tekkeler ve zaviyeler konusunda hiç de iyi duygulara sahip olmayan ve onları birer miskinler yuvası olarak düşünenlere karşı, gerçek tekkelerin ve zaviyelerin böyle olmadığını onlara göstermesiydi.

Nitekim O (ks) sevenlerine hep çalışmayı ve kimseye muhtaç olmamayı öğütlerdi.

Kur'an'ın bu konudaki beyanları çok açıktı:

“İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktu...” (Necm, 39).

“Namaz kılınınca yeryüzüne dağılmalı ve Allah'ın fazlından nasibimizi aramalydık...” (Cuma, 10)

O (ks) her konuda olduğu gibi, bu konuda da Kur'an'ı rehber ediniyor ve O Güzel Nebi'nin(sav) izine basıyordu.

Nitekim O Güzel Nebi(sav):

“Ahiretin ihyası, dünyanın imarı ile mümkündür.

Allah kulunu helal kazanç talebinden yorgun düşmüş görmeyi sever” diyordu.

Ve ekliyordu:

“Geçimini sağlamak için çalışıp helâlinden kazanmak farzdır.

Kişi kendi elinin emeğinden daha temiz bir kazanç elde etmemiştir.

Hiç kimse kendi çalışması karşılığı yediğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir.

Allah'ın peygamberi Davut (as) da elinin emeğini yerdi. Zekeriya (as) dülgerdi.”

O Güzel Nebi (sav):

“Birinizin ipini alarak arkasıyla dağdan odun getirip satıp ihtiyacını karşılaması, ister versinler ister vermesinler insanlardan istemekten daha hayırlıdır...” diyordu.

Şeyh Sadi ise bu konuda şöyle diyordu:

“Eğer hür isen toprak üzerinde uyu başka şey isteme.

Bu fani dünya için kimsenin eliniöpme ayağına kapanma.

Ey benim canım bal, arısının sokmasına değmez.

Kendi pekmezine kanaat etmek ondan daha iyidir.”

Ve ekliyordu Şeyh Sadi (ks):

“Eksik olsun alçalmakla elde ettiğin yemek.

Tenceren kaynıyor amma şerefın devrilmiş.”

Hız. Mevlana sanki Şeyh Sadı'ye (ks) cevap verir gibidir:

“Soframda bir dilim kuru ekmek ve bir tas ekşi ayran olduktan sonra kim demiş şahlara muhtacım?”

Yahya bin Es Saig'in (ks) bu konudaki sözleri çok ağırdır:

“Def ve saz çalarak dünyalık kazanıp yiyip içmek, benim için din karşılığında yiyip içmekten daha hayırlıdır.”

Ruhu'l-beyan Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin (ks) bu konudaki sözleri şöyleydi:

“Selef, mal müminin silahıdır, der.

Yani mal dini helak edecek fakirliğe karşı bir koruyucudur.

Çalışın kazanın.

Öyle bir zamandasınız ki, biriniz muhtaç duruma düştüğünde ilk olarak yiyeceği şey dinidir.”

Tefsiri Kebir yazarı Fahrettin Razi (ks) ise şöyle diyordu:

“İnsan, gönlü rahat olmadığı zaman, ne dünyasını, ne de ahiretini kazanabilir.

Kalben rahat olması da ancak parası sayesinde mümkün olabilir.

Çünkü insan ancak malı ile menfaatleri elde edip, zararlardan korunabilir.”

Mehmet Akif in bu konudaki sözleri ise oldukça meşhurdur:

“Çalış dedikçe şeriat çalışmadın durdun

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun

Sonunda bir de tevekkül sokup araya

Zavallı dini onunla çevirdin maskaraya”

Ve biraz eskiye gidip Cahili dönemin yedi askı şairlerinden Antere'ye kulak verelim:

“Karnım belime yapışmış ta olsa, minnetten azade bir yiyecek buluncaya kadar aç yatar, aç kalkarım.”

RIZIK KAPISI ÇALIŞMA ANAHTARI İLE AÇILIR

Bütün bunları şunun için söylüyorum:

İsim olarak değil, cisim olarak hiçbir gerçek dergâh kimilerinin sandığı gibi miskinler yuvası değildir ve hiç bir zaman olmamıştır da...

Olanlar ise gerçek dergâh olmadığı gibi, bu dergâhların başında bulunanlar da, isimleri ne olursa olsun gerçek şeyhler değildir.

Bu bakımdan Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin bağlılarını ve sevenlerini sürekli çalışmaya teşvik etmesi, itibarı zedelenen dergâhların yeniden itibar kazanmaları bakımından çok önemlidir.

Ve Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi'nin bu konudaki örnekliliği, sosyal alanda yaptığı hizmetlerin çok önemli bir halkasını oluşturur.

Nitekim O Güzel İnsan (ks):

“Rızık kapısı çalışma anahtarı ile açılır” der.

Ve Kuran Kursu öğrencilerinin bile ziraatta çalışmalarını öğütler,

Onların başkalarına el avuç açarak geçinmelerini istemezdi.

Yakınlarının diliyle ifade edecek olursak:

Boş duranı Allah (cc) sevmez, atasözümüzün çerçevesinde akşamdan sabaha yapılacak olan ev işlerini planlar, böylece ailenin düzenli ve huzurlu bir hayat yaşamasına zemin hazırlardı

Herkes kendi işini bilir ve evin içinde yapılacak işleri söylemeden yapardı.

Her konuda tutumlu, çalışkan ve gayretli olmayı tavsiye ederdi.

“Ayağınızı yorganınıza göre uzatın”, atasözünü söyler ve eklerdi:

“Bütçenize göre hareket edin.

Kimseden ödünç para almayın, borçlanmayın.

Kendi gücünüzle ayakta durun.

Çalışmayı elden bırakmayın.

Fakirliğe yer vermeyin.

Fakirlik şeytandandır.

İsraf haramdır, zamanı israf etmek de haramdır.

Zamanınızı boşa geçirmeyin” derdi.

“Fakr ayrı, fakirlik ayrı” der...

Tembellikten olan fakirliğe çok üzülürdü.

Bütün bunlar izine bastığı O Güzel Nebi'nin (sav) ve O'nun (sav) yolundan gidenlerin sözlerine ne kadar benziyordu.

GÜZEL SÖZLER

Nitekim O Güzel Nebi(sav):

“Allah'ım borçlanmaktan sana sığınırım” diyordu.

“İnsana kendini unutturan fakirliği mi bekliyorsunuz” diyordu.

“Fakirlik neredeyse küfür olacaktır” diyordu.

“Yoksulluk iki âlemde yüz karasıdır” diyordu.

“Allah'ım! Açlıktan sana sığınırım. O insanı kucaklayan ne fena arkadaşır” diyordu.

Hz. Ali'nin (ra) bu konudaki sözleri ise şöyleydi:

“İstedğin kimseye iyilik et, onun emiri olursun. Dilediğin kimseden iste, onun esiri olursun.

İstedğin kimseden müstağni ol, onun eşiti olursun.”

Muhittin-i Arabî (ra) ise şöyle derken bu konuya açıklık getirmek ister gibiydi:

“Borçlanmamaya çalış. Çünkü borç gece gam ve tasa, gündüz ise zilletir.”

Bu konudaki sözlerini şöyle sürdürüyordu İbni Arabî (ra):

“İsteyen kimse, boyun eğip zelil olmuştur.

Allah Teâlâ'dan başkasına boyun eğen ise, yolunu şaşırıp dalalete düşmüş, kendi nefesine zulmedip ihtiyacını giderebileceği yola girmemiş demektir.

İstedin mi Allah'tan iste.

Sana tavsiyem budur.”

İsterseniz çalışmanın önemi ile ilgili batıdan gelen bir hikmetli söze kulak vererek çalışma bahsini kapatmış olalım.

Şöyle diyor Thomas Cariyle:

“Gençliğimde sanırdım ki, hayat bir sevinçtir.

Yetiştim ve gördüm ki hayat bir çalışmadır.

Çalıştım ve gördüm ki, çalışma bir sevinçtir.”

HEDİYELEŞİN

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) bağlılarını ve sevenlerini çalışmaya teşvik ederek dergâhların zedelenen itibarını yeniden tamir etmeye çalışırken...

Bu çerçevede bir şey daha yapıyor esas olarak kimseden bir şey almıyor, hep vermeyi ve hediyeleşmeyi tavsiye ediyordu.

Dergâhın bütün giderlerini kendi gücüyle karşılamaya çalışıyor; eğer bağlıları, sevenleri veya diğer ziyaretçiler Dergâha hediye olarak bir şeyler getirmişlerse, onlara mutlaka daha fazlasını veriyordu.

Dergâhın bu durumu Sabiha Astarlı Annenin (ks) sağlığında da aynen devam etti.

Kim ne getirdiyse Sabiha Anne (ks) onun çıkınına mutlaka daha fazlasını koydu.

Dergâhın düsturu, almak üzere değil, vermek üzerineydi. Bunun içindir ki, Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) her zaman hediyeleşmeyi yani vermeyi tavsiye ederdi. **“Gittiğiniz yere götüreceğiniz bir bardak su veya memleketinizden getirdiğiniz bir taş bile hediye olabilir,”** derdi.

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendinin bu tavsiyesine müridi kaimpedirim Necati Gökçınar tam manasıyla uyar ve gittiği her yerden mutlaka bir bidonla oranın suyunu getirirdi.

Hilmi Efendi (ks) bağından, bahçesinden, elindeki imkânlardan, öksüze, yetime, dula, fakire zengine, insanların arasını ayırt etmeden mutlaka bir hediye vermeden içi rahat etmez; her yıl yakın ve uzak çevresine bahçenin ürünlerinden mutlaka meyve paketi hazırlatırdı.

“Bir tebessüm, bir güler yüz bile hediyedir; sohbet de hediyedir” derdi.

Güzel söz yılanı deliğinden çıkarır, atasözünü söyler ve eklerdi:

“Lisan güzelliği her zaman için en büyük hediyedir.”

Cuma günleri cami çıkışında fakirlere yaş durumuna göre para dağıtır; evinin kapı girişinde kalan parayı havaya saçarak çocukları sevindirirdi.

Dergâhta ziyaretine gelen çocuklara para ve akide şekeri verirdi.

O Güzel insan, Nebvî ize basan bir kişi olarak vermenin hazzına ermişti.

O Güzel Nebi (sav) hediyeleşme konusunda:

“Hediyeleşiniz; zira hediye, kalpteki kin ve nefreti yok eder.

Kime bir hediye gelirse, karşılıklıta bulunsun.

Verecek bir şeyi olmazsa senada bulunsun.

Kim senada bulunursa teşekkür etmiş olur.

Kim de (sena etmez) ketm ederse nankörlük etmiş olur.

Size gelecek heyetlere, benim yaptığım şekilde hediye verin,” diyordu.

Vermekten zevk alan bir insanın ruh halini Muhammed Hâkim Tirmizi şöyle ifade eder:

“Vermek, başkasının hazzını kendininkinden üstün tutmaktır.

Vermek başkasının sevinci ile huzur bulmaktır.”

Mehmet Hilmi Efendi (ks) veriyor ve başkasının sevinci ile huzur buluyordu.

“İnsanların aramasını beklemeyin, siz arayın.

Verici olun, alıcı olmayın.

Selamlaşın, selam gönderin.

Bir selam bile o kimseleri diriltebilir” derken de vermenin hazzını yaşıyordu...

Cüneyd-i Bağdadi'nin diliyle söyleyecek olursak:

“Allah adamının üç özelliği vardır:

Toprak gibidir; iyi kimseye de kötü kimseye de verir.

Bulut gibidir; her şeyi gölgelendirir.

Yağmur gibidir; sevdiğini de sevmediğini de sular.”

O Güzel İnsan (ks) herkese verir.

Herkese gölgelendirir.

Gece gündüz hiç durmadan akan bir çoban çeşmesi gibi kurnasına uzatılan her destiyi ağzına kadar doldururdu.

Bu çerçevede misafirler huzura alınmadan önce kendilerine yiyecek bir şeyler ikram edilirdi.

Bir meselesi olan misafirleri ayrı ayrı dinler...

Kimsenin derdini kimseye duyurmaz...

Herkese özel tavsiyelerde bulunurdu.

Gelenlere huzur dersi verir; onları huzurlu ve mutlu bir şekilde yuvalarına gönderirdi.

Herkese dini anlatmayı sever...

“Alan alsın, almayana ne dersin,” derdi.

Öksüz ve yetim çocukları alır, erkek çocuklarını askere gidinceye; kız çocuklarını evleninceye kadar besler büyütür, topluma kazandırır.

“Onlar bize Allah'ın emanetleri” der...

Ve kendi çocuklarından, torunlarından hiç ayırmaz; eğitimlerine çok önem verirdi.

Çankırılıların **“kız anadan öğrenir sofru düzmeyi, oğlan babadan öğrenir yaren gezmeyi”** düsturuna uygun olacak şekilde, evdeki yetim kızlara yemek yapmayı, sofru düzmeyi; erkek çocuklara ise sohbet adabını öğretirdi.

Böylece Kızılay'a, yetimhaneye göndermeden kendi kanadı altında çok sayıda çocuk yetiştirip evlendirmiştir.

“Bir köprü yaptım, üstünden basıp geçmek yok,” der...

Ve yetiştirdiği çocukları evlendirdikten sonra özel bir işini gördürmek için kesinlikle çağırılmazdı.

Bunun nedenini ise:

“Yaptığınız köprüyü göçürtmeyin” diyerek açıklardı.

Dergâh bu yönleriyle tam anlamıyla bir eğitim, bir yetimhane, bir iyileştirme merkeziydi.

Daha da doğrusu Dergâh: medrese, tekke, cami, aşevi, yetimhane, misafırhane, çamaşırhane, dokumahane, iyileştirme merkezi gibi bir çok işlev görürdü.

HAYATINDAN ÇİZGİLER

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) o dönemin şartları gereği özel günler (Cuma, bayram, kandil ve cenaze) dışında halkın içine pek fazla karışmasa da, halkı kendi içine karıştırdığı için her haliyle örnek bir şahsiyet olarak yaşamış ve iz bırakmış güzel bir insandır.

Tekrarında fayda var düşüncesiyle kimi sözlerini ve hayatından kimi çizgileri bir kere daha gözler önüne sermek istiyorum.

Babası İsmail Efendi'nin mesleği olduğu ve bir zamanlar onunla çalıştığı için esnafılığı ve ticareti iyi bilir; ticari konularda soranları ve yakınlarını uyarırdı.

Gelen mektupları ve tebrikleri okutur, hepsinin cevabını bizzat yazar; bundan mutlu olurdu.

Bayramlarda, kandillerde, Cuma günleri aile içinde, gelen misafirlerle, Cami gidiş gelişlerinde, selamlaşır ve tebrikleşirdi.

Her günü bayram sayar, bayram içinde bayram var, diyerek her an tebessüm ederek insanların bayramını kutlamış olurdu.

Cuma gününün hazırlığını Perşembe gününden yapar ve ehlişünnet berberini (berberin bilinen lakabı buydu) çağırarak saçını sakalını düzelttirirdi.

Cuma günü çok temiz ve düzgün kıyafetlerle ve insanın içini ısıtan ve ışılatan bir tebessümle evden çıkardı.

Cami Dergâha çok yakın olmasına rağmen, Çankırılılar O'nu (ks) uzaktan gelen aziz bir misafir gibi törenlerle karşılarırdı.

Yürüyüşünü görmek için geçtiği yol boyunca dükkândakiler kapı önlerine, evlerindeki camlara ve balkonlara çıkarak O'nu (ks) seyrederdilerdi.

Giyimine çok itina eder, çok temiz ve güzel giyinir, ütüsüz elbise giymezdi.

Hastayı kesinlikle iyi olacağına dair moral verici sözlerle ikna ederdi.

“Bugünün işini yarına bırakmayın.

Her konuda her an tedbirli olun.

Yalan sözlere kanıp kimseye imza vermeyin” derdi.

Düzgün konuşmaya çok önem verir...

“Lisan güzelliğiniz ile karşınızdakini okşarsınız,” derdi.

“Çağrılan yere git, ar eyleme

Çağrılmayan yere gidip, gönlünü dar eyleme,” derdi.

Çankırı'nın kenar mahallelerinde oturan ve dışlanan bir grup Müslüman cenazelerini Tahta Köprü'nün yanındaki türbenin önünde kılınan cenaze namazıyla kaldırırlar, Sultan Süleyman camisine yaklaştırmazlardı.

Hilmi Efendi (ks) onların da cenazelerini Sultan Süleyman camisinden kaldırmalarını sağladı.

Kendisine sorulan sorulara kitabın içinden cevap verirdi.

Yolu Çankırı'dan gelip geçen insanlar Dergâhın misafirhanesinde ağırlandırlar, hayvanlarına da bakılırdı.

Hilmi Efendi(ks) Paşaköyü'ne fayton benzeri bir arabayla giderdi.

Köyde kaldığı sürece Cuma günleri vaiz, hatib ve imam olarak görev yapardı.

“Halkın içinde halk gibi olacak ve halkla beraber yaşayacaksınız,” derdi.

Dergâha gelen hastalara az miktarda ve az çeşitli (iki çeşit) yemeği yavaş yemelerini tavsiye eder:

“Az yiyen İsa (as) gibi göğe çıkar

Çok yiyen Karun gibi yere batar

İnsan kabrini dişi ile kazar” derdi.

Ve...

“Koyun eti kimya

Bal bin bir derde deva

Limon küçük eczane

Elma kana deva” derdi.

Her gün bir tane ceviz yemelerini söyler...

“Ceviz beyine benzer ve zekânızı kuvvetlendirir” derdi.

Bugün bilinen bir gerçektir ki ceviz günlük yiyeceklerimizin içinde Omega 3 yağını en fazla içeren meyvedir ve sağlıklı yaşamamız için Omega 3 yağını günlük olarak mutlaka yiyeceklerimizle vücudumuza almak gerekir.

Omega 3 yağı, esansiyel yağ asitlerinden olup; vücudumuz bu yağı yapamamakta ve mutlaka dışarıdan yiyeceklerle almak zorunda kalmaktadır.

Yine bilimsel bir gerçektir ki, ceviz yüksek miktarda esansiyel yağ içerdiği için, %65'den fazlası yağ olan beynin asıl gıdası durumundadır.

Dergâha zincirli deliler, yerinden kalkamayan felçliler, o zaman çok yaygın olan uyuzlu hastalar gelir, Allah'ın lütfuyla onları şifaya kavuşturarak gönderirdi.

Fakir hastaları kendisini seven doktorlara bedava tedavi ettirirdi.

Bahçede meyveciliğe ek olarak sebzeçilik, bağcılık yapılır... Elma artıklarından çok güzel sirke yaptırır...

Elma ve armutlardan kak kestirerek elde ettirdiği ürünleri Çankırı çevresindeki köylülerin pirinçleri ve diğer ürünleriyle takas ettirirdi.

Bahçesinde arı, tavuk, inek; değişik yerlerde sahibi olduğu tarlalarda buğday arpa gibi tarla ürünleri yetiştirir; bunun için ortakçılar edinirdi.

Bahçede budama makası elinde olur, ağaçların nasıl budanacağını...

Duvarcılara duvar taşlarını nasıl düzgün koyacaklarını uygulamalı olarak öğretirdi.

Meyve olarak elmayı çok severdi.

Azrail'in (as) gelişini yine çok sevdiği elma ile birlikte zikretmiş:

“Üç gündür elma almak maksadıyla misafir geldi, hoş geldiniz demediniz” demişti.

Yediği bir meyveden sonra:

“Satanın değil, ekenin, dikenin canına değsin” der... Böylece meyve yetiştirmeyi teşvik etmiş olurdu. Paşaköy'deki bahçesinin Cennet'ül Âlâ bahçelerinden bir bahçe olduğunu söylerdi.

Derebağ'da 1948 yılında kurduğu meyve bahçesi ise yeni tekniklere uygundu.

Büyükçe bir sulama havuzunu imece usulü ile yaptırmış ve bu havuzdan diğer bahçe sahiplerinin de faydalanmasını sağlamıştı.

Köylü duyduğunu değil, gördüğünü yapar olduğunu bildiği için, köylüye meyveciliği böyle öğretmişti.

Bahçesine çalıştırdığı sevenlerine mutlaka ücretini verirdi.

“Yemek içmek olursa kişinin himmeti

Karnından çıkan olur onun kıymeti” derdi.

“İstersen daima ak olsun yüzün

Sakın bir kimseye keşf etme sözün” derdi.

“Ehl-i matluba şimden geru benden cevap

Töbve ettim bir dahi kimseye vermem kitap” derdi.

Bir bağlısına yazdığı mektupta şöyle diyordu:

“İyalinle güzel geçin.

Allah katında en ziyade sevgili kul iyalinin menfaatlerine en ziyade hizmet edendir.

Esasen bütün mahlûkat Allah'ın iyalidir ve sen de cümle-i iyalindensin.

Velhasıl, Allah Teâlâ hazretlerinin sana nasıl muamele buyurmasını istersen, sen de halka aynıyla muamele et.”

Sonuç olarak:

Hilmi Efendi(ks) Çankırı'nın her şeyi idi.

Bu nedenle başı sıkışan, günün ve gecenin her saatinde kapısını rahatça çalabilir...
O'nun (ks) hayatını örnek alarak kendi hayatın düzene sokabilirdi.

Nitekim bu konuda Goethe şöyle diyordu:

“Günlük hayat, en etkili kitaptan daha öğreticidir.”

Gerçekten de...

Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi (ks) günlük hayatını insanların önünde sergileyerek
mükemmel bir örnek oluyordu.

Ruhu şad, mekânı cennet olsun...

MUTASAVVIF SABİHA ANNE

Zeynep Perihan DİNÇ¹

Saygıdeğer Oturum Başkanım, Sayın Belediye Başkanım, Değerli Hâzırûn; Hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Sunduğumuz bu bildiri, Çankırı'nın manevî mimarlarından, Astarlızâde Hilmi Efendi'nin gelini, Muhittin Astarlı'nın sevgili eşi, Çankırı'nın Sabiha Anne diye bildiği kadın mutasavvıf Sabiha Astarlı hakkındadır. Bildirimizin kaynakları; çocukları, gelinleri, yakın çevresinden alınan bilgiler, derleme çalışmalarına kaynaklık eden video kayıtlarıdır.² Ayrıca uzun yıllardan beridir kendisini şahsen tanıdığımı ve özel sohbetlerimizin olduğunu da bilhassa belirtmek isterim.

Sabiha Astarlı 1927 yılında Çankırı'da doğmuştur. Çankırı'nın köklü ailelerinden Çamahmetoğullarının kızıdır. Hali vakti yerinde, son derece bilgili, görgülü, şehrin ileri gelenlerinden sosyal demokrat anlayışa sahip saygın bir ailenin kızıdır. Annesi Naile Hanım titiz, becerikli, otoriter, girişimci bir hanımdır. İstanbul'dan getirdiği takılarla evinde kuyumculuk yapmaktadır. Dolayısıyla ekonomik olarak eşe bağımlı olmayan yaşamış olduğu zaman dilimine göre hemcinslerinden farklı bir hanımefendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Babası İsmail Bey ise hali vakti yerinde bir esnaftır. Sabiha Annenin kendisinden başka ikisi kız, biri erkek olmak üzere üç kardeşi bulunmaktadır. İki kız kardeşi çok genç yaşta vefat etmiş bu durum ailenin genç Sabiha'nın üzerine daha fazla düşmesine sebep olmuştur. Erkek kardeşi ailesi tarafından tahsili yarım bıraktırılarak işin başına geçirilmiştir. Genç Sabiha da kardeşi ve babasının yanında çalışmaya başlamıştır. Dönem itibarı ile Çankırı için alışılacık bir durum değildir. Söylenebilecekler aldırmandan babasına yardım etmek için her gün gitmiş, bu da onun girişimcilik, idarecilik ve insanlarla rahat iletişim kurabilme özelliğini geliştirmiştir. Bu özelliği ile belki de Çankırı'nın ilk kadın esnafıdır. Yarım kalan eğitimini ise akşamları Kız Sanat Okuluna giderek tamamlamış, burada da pek çok meziyete sahip olmuştur.

Sabiha Anne, iyi bir aile terbiyesi almıştır. Bilgili, görgülü, akıllı, pratik muhteşem bir zekâyâ, akıcı ve etkileyici bir konuşma üslubuna sahiptir. Bu özelliği ile

1 ÇAKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

2 Kaynak Kişiler: Hilmi Astarlı, gelinleri Mualla ve Ayşe Astarlı, manevi kızı Arzu Kedersiz, emekli öğretmen Aysel İğde, yakın arkadaşları, evin hizmetkârı Azime ve Zümriye Hanım, Çankırı Belediyesi Basın Yayın Müdürü Ethem Yenigürbüz, basın sorumlusu Funda Zeğerek. Katkılarından dolayı hepsine çok teşekkür ederim.

iç dünyasının güzelliğine bir anda çevresindekileri de alan adeta sihirli bir atmosfere sahiptir. Hafızası son derece kuvvetliydi. Konuşulanları ve olayları aradan uzun bir süre geçmesine rağmen unutmazdı. Güler yüzlü, hoşgörülü, çocukla çocuk, büyükle büyük, zenginle zengin, fakirle fakir olabilecek meziyete sahip, gelin olacağı dergâhın üzerine yükleyeceği manevî yükün ağırlığını fazlasıyla kaldırabilecek özelliklere ve birikime sahipti.

Annesi Naile Hanım, Astarlızâde Hilmi Efendi'nin dergâhına mensuptur ve dergâhı zaman zaman ziyaret etmektedir. Bu saygın ve bilgili hanımefendinin kızı Sabiha, Çankırı'nın manevî mimarlarından Astarlızâde Hilmi Efendi tarafından oğlu için münasip görülmüş ve bu istek aileye iletilmiştir. Dergâhın saygınlığı ve kıymeti Çankırı için malumdur. Bu aileye gelin gitmek büyük bir şereftir. Fakat Sabiha'nın yetiştiriliş şekli itibarı ile aile endişelenir. Mensup olduğu aile, aldığı terbiye sebebiyle son derece modern bir genç kızdır. Tek partili dönemin, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, ardı ardına gelen yeniliklerin gölgesinde yetişmiştir. İlahi kudretin hikmetinden sual olmayacak bir şekilde yetiştirilmiş olduğu yaşam felsefesi ve aile ortamına tezat oluşturan bir dergâhın gelini olarak uygun görülmüştür. Aile tereddütte kalır. Lakin Hilmi Efendi'nin dergâhına gelin olmak herkese nasip olacak bir şey değildir ve tüm endişelerine rağmen bu izdivaca razı olurlar.

Astarlızâde Hilmi Efendinin eşi Adeviye Hanımdan dünyaya gelen iki evladından biri olan Muhittin Bey (Diğeri Fatımatü'z-Zehra) yetişmiş olduğu dergâhın terbiyesini üzerinde tüm halleriyle taşıyan sessiz beyefendi bir kişiliğe sahiptir. Torun Hilmi Astarlı Bey'in (d.1948) tabiriyle özellikleri itibarı ile annesi Sabiha Hanım kâl (söz) ehli, babası Muhittin Bey hâl ehlidir. Ona göre gizli bir evliyadır da. Hilmi Bey, babasının sessiz ve nazik birisi olduğunu, insanları kırıp incitmekten son derece çekindiğini ve hayatında onun gibi ikinci bir insana rastlamadığını ifade eder.

Kişilik olarak bir birine tamamen zıt ama bir o kadar da birbirini bu derece tamamlayan bir çift olarak ilahi emrin tezâhürüyle 1947 yılında evlenirler.

Çamahmetoğlu Sabiha'nın, Astarlızade Sabiha olarak tasavvuf teknesindeki büyük dönüşümün başlangıcıdır bu. O'nu, Her hafta sonunun sazlı sözlü eğlencelerle geçirildiği şatafatlı varlıklı evden alıp, bambaşka bir âlemin kapısına bekçi kılan, Çankırı'nın sınırlarına taşırın, gönüllerin annesinin oluşunu şekillendiren başka bir dünyanın mensubudur artık Sabiha.

Annesi Naile Hanım, kızı Sabiha'ya gelin olurken *"Hilmi Efendi'nin gelini oldum diye sakın gururlanıp böbürlenme, seni oraya süpürgeci olarak veriyorum"* demiştir. Aynı zamanda Bu ikaz Astarlızâde Sabiha'nın nefis terbiyesi yolundaki ilk ikazı olmuştur ve dergâha hizmet sürecinin başlangıcını işaret etmiştir. Sabiha, artık Astarlızade Hilmi Efendinin gelinidir ve kendi tabiriyle Efendi Babayı görür görmez âşık olmuştur. Oğlu Hilmi'nin tabiriyle Mevlânâ'nın Şems'e olan bağlılığı ve muhabbetidir bu. Öyle ki düğünü devam ettiği esnada Astarlızade Sabiha, Hilmi Efendi'nin yanından

ayrılmamaktadır. Bunun üzerine Efendi Baba, “*Kızım misafirler senin için geldiler. Onlara bir görün, tekrar gel*” diyerek Ebcedin Hamamı denilen mekânda yapılan şenliğe onu geri yollamıştır.

Düğününde Sabiha son derece modern bir gelinlik giymiştir. Buna rağmen gelin gittiği dergâhın aksi yönde bir telkini ve baskısıyla karşılaşmamıştır. Ne var ki bir gün dergâha iki buçuk üç yaşlarında ailesiyle bir kız çocuğu gelir. Lakin bu kız çocuğu kapıdan içeri girmez, zorlarlar yine girmez “*Neden girmiyorsun evladım?*” diye sorduklarında “*Burada herkesin başı yanyor, girmem*” deyince Sabiha Anne bunu ilahi bir ikaz kabul eder ve tesettür kurallarına uymaya karar verir.

Hilmi Efendi'nin dergâhında hem Nakşilik hem de Mevlevilik öğretisi hâkimdir. Dolayısıyla her iki öğretinin de Astarlızâde Sabiha Anneye tasavvuf yolculuğunun da ruh ve nefis terbiyesinde etkisi olmuştur. Dergâhın içinde aile ilişkileri saygı, nezaket çerçevesindedir, herkes son derece bakımlı ve özenlidir. Burada sofraya hep birlikte oturulurdu ve herkes en güzel kıyafetlerini giyerdi. Estetiğe önem verilir, giyime kuşama davranış biçimlerine azami dikkat edilmektedir. Sabiha Anne, Hilmi Efendi'nin tüm hizmetine şikâyet etmeden koşar. Herkes birbirine saygılıdır, zorlama yoktur. Yaşayarak ve zarif telkinlerle ruh ve nefis terbiyesi yapılmaktadır.

Genç Sabiha yeni evlidir. Yeşil tafta bir elbise giyer, başına taç takar özenle bir kahve yapar ve Efendi Babaya götürür. Efendi Baba teşekkür eder ve kahveyi sakince içerek: “*Ellerine sağlık kızım Sabiha! Çok güzel olmuş, lakin hava soğuk kolunuz kısa, üşümez misiniz?*” diyerek onu zarifçe uyarır. Yine Sabiha yeni gelindir, bol ve çeşitli yemeklerin yenildiği bir evden gelmiştir. Bakar ki dergâhta bir kap yemek ve hoşaf yeniliyor. Hemen mutfağa girer, maharetlerini göstermek ister. Efendi Baba hiç bir şey söylemeden yemekleri yer ve Sabiha'dan bir kavanoz ister. Hepsinden birer kaşık alarak kavanoza koyar. Yarım saat sonra geri ister. Bekleyen kavanozun ağzını açar ve bir asit sesi duyulur. “*İşte kızım Sabiha çok çeşitli yemek yersen midede böyle olur ve rahatsız olur*” diyerek kırmadan uyarır. Gelin Sabiha zorlamaya tabi tutulmadan naif, bir o kadar da etkin bir eğitime tabi tutulmuştur. Hilmi Efendi kırmadan söyler, Sabiha Anne de alınganlık göstermez. Hilmi Efendi Sabiha Anneyi ailede huzursuzluk olmasın diye çok zengin ve şatafatlı yerlere yollamazdı. “*Gençsin, özenirsin*” derdi. Nefis terbiyesinin, dünyaya meyletmemenin belki de en güzel anahtarıydı bu yönlendirişler. Bu zarafet onu çok etkiler.

Kayınvalide Adeviye Hanım, son derece sessiz bir hanımefendidir. Zeki ve pratik Sabiha, dergâhın yönetimini ele alır ve ev yönetiminin tam merkezine oturur. Gelen misafirlere severek hizmet eder. Eve siyasetçisinden bilim adamına pek çok kıymetli insan gelmektedir. Gelin Sabiha yeniliklere ve bilgiye açıktır, meraklıdır. Misafirlerin ilim dolu sohbetlerini ve kitaplarını da takip etmekte ve bu sayede kendini yetiştirmektedir. Tıptan astronomiye çok şey bilen Hilmi Efendi'den pek çok şey öğrenir. Evin adeta kızı olmuştur. Hilmi Efendi'den sadece ilim değil dergâhta kendi kendine yetmeyi, eldekilerle idare etmeyi de öğrenir.

Bir gün çorbanın terbiyesi için eşi Muhittin Efendi'yi yumurta almaya yollar. Bunu gören Hilmi Efendi : “*Gerek yok evladım, limonla da terbiye yapılı*” der ve mutfaktaki malzemeye idare etmesini tavsiye eder.

Yine bir gün düğmesi kopar ve evde siyah ip bulunmamaktadır. Düğmeyi dikebilmek için telaşlanan Sabiha'yı yanına çağırır, diviti mürekkebe batırıp ipi siyaha boyar. Bu şekilde düğmeyi diker. Böylece çıkan problemler karşısında alternatif çözümler üretmesini, elindeki malzemeye yetinmesini, kanaat etmesini öğretir.

Sabiha Anne, sürekli mana âleminde de irtibatlı olduğu Hilmi Efendi'nin tüm hizmetlerine şikâyet etmeden koşar. Suyu avluda olan, elektriği olmayan bir evin hizmetini alışık olmamasına rağmen şikâyet etmeden yapar.

Hilmi Efendi aydın, bilgili, tahsil hayatına, ilme önem veren, çağın ekonomik ve ilmi gelişmelerini takip eden, üretimi teşvik edip miskinliği reddeden bir anlayışa sahiptir. O vakitlerde Çankırı'nın yerlileri köylerden ekip biçmek için yerler alırlar, ekip biçtiklerini de sonra kullanmak üzere depolarlardı. Onlar da bir paşaya ait olan çiftliği, şimdiki Paşaköy'deki yerlerini alarak ekip biçmeye başlarlar. Horasan Erenleri misali her çeşit meyve ağacı dikmişler aynı zamanda tarımı köylüye öğretmişlerdir. O vakitlerde köylü, ağaçları keserek geçimini sağlamış. Bunu önlemek için ekip biçmeyi, ziraatı öğretmiş ve özendirmişti. Astarlızade ailesi hem dükkân hem de buradan gelen gelirle geçinimini sağlardı. Yaz aylarında şehirli Sabiha suyu ve elektriği olmayan Paşaköy'de manevî eğitimine devam eder, zahmet değil rahmet olduğu bilinciyle şikâyet etmeden hizmetini yapardı. Buranın ekilip biçilerek değerlendirilmesine katkıda bulunurdu. Hilmi Efendi'ye göre Paşaköy'de bir nokta vardır ve Allah dostları zaman zaman orada buluşmaktadır. Yine Hilmi Efendi'ye göre Çankırı Kalesi'nin altındaki bilinmeyen bir noktada da savaş anlarında manevî âlemin toplandığı bir buluşma noktası bulunmaktadır.

Sabiha Anne, Hilmi Efendi'nin vefatından sonra tekkeye sahip çıkmış, ölene kadar bu dergâhın kapısını açık tutmuştur. Kaloriferli ve rahat dairede oturması teklif edildiği halde aldığı emanete son nefesine kadar sahip çıkmıştır. Eşi Muhittin Bey'in ölümünden sonra her daim açık olan kapı, geceleri gelen yabancılara açılmamıştır.

Gelin Sabiha'nın artık büyük bir sorumluluğu bulunmaktadır ve şehrin mana âleminde merkezi olan dergâhın yükü omuzlarına yüklenmiştir. Naile Hanım gibi bilgili, becerikli, otoriter bir annenin elinde hamuru oluşan Sabiha, Hilmi Efendi gibi ilmi derin, aydın, yeniliklere açık, üretmeyi ve çalışmayı teşvik eden bir mürşid-i kâmilin elinde yoğrulmuş ve bu göreve adeta itinayla hazırlanmıştır.

Tıpkı Hilmi Efendi gibi gelenlerin hem doktoru, hem avukatı, hem psikoloğu, hem danışmanı, hem sırdaşı yani Sabiha Annesi olmuştur. Artık dergâh, Sabiha Anneye halini arz etmek isteyenlerle dolup taşmaktadır. Dergâhta büyük bir sabırla kapısına gelen herkesi tek tek dinler. Durumlarına göre nasihatlerde bulunur, dertlerine çare olmaya çalışırdı. Her konuda bilgisi ve görgüsü vardı. Akşama kadar

gelenlerin dertlerini dinleyen Sabiha Anneye bunu nasıl başardığını sorduklarında; “Ben her gece uyumadan önce oturur, önüme bir mendil açarım sonra da Allah’ım onların bana anlattıklarını duyuyorsun, biliyorsun, sen her şeyi en iyi bilensin der, içine bana arz edilenleri koyar, dört bir ucundan tutup birleştirip Rabbime havale ederim” derdi. Bir keresinde sonradan Müslüman olan ve Mualla ismini alan Amerikalı bir kadın rüyasında Hilmi Efendi’yi görür, bunun üzerine arayıp bularak dergâha gelir. Bir kenara oturarak gelen herkesin sorunlarını tek tek sabırla dinleyen Sabiha Anneyi izler. Bu sabrı ve hoşgörüyü gören misafir kadın Sabiha Anneye “*Sen gelenin çidenin doktoru, avukatı her şeyi oluyorsun, herkesi dinliyorsun*” der. Sonra izin isteyerek çıkar. Pazardan rengârenk ipler alır, yeşil zemin üzerine renkli küçük küçük motifler yerleştirerek bir kırlent yapar. Bu kırlenti alarak Sabiha Anneye gider ve ona hediye eder. Verirken de Sabiha Anneye: “*Bu yeşil zemin sensin, üstündeki rengârenk işlerde sana gelen türlü türlü derdi olan insanlar. Sen onları alıyor, hoşgöründe ve sabrında ağırlyyorsun, onları bu şekilde barındırıyorsun*” der. Bu Kırlent halen dergâhta bulunmaktadır.

Diğer dergâhlardan farklı olarak belli kurallara ve adaba dikkat edilerek tekkeye erkek misafir de kabul edilmektedir. Bir gün dergâhi ziyarete gelen bir erkek misafir, bununla alakalı olarak Sabiha Anneyi eleştirir. Neden erkek misafir kabul ettiğini sorar. Sabiha Anne misafirin bu sorusuna: “*Ben de bir hanımım, o halde siz neden beni ziyarete geldiniz?*” diyerek kibarca cevap verir.

Aile kavramına çok önem verirdi. Hanımların eşlerine davranışları ve hizmetleriyle alakalı sık sık nasihatte bulunurdu. “*Evlence önce evli, sonra birbirine sabır gösterince evliya olurlar*” derdi.

Kanaatkâr olmayı tavsiye eder, israfa kızardı. Komşuya gidilerek bir şey istenmesinden rahatsız olur, evdeki imkânların değerlendirilmesini isterdi.

Tahsile o kadar ehemmiyet verirdi ki, oğullarına okumuş ve çalışan gelinler almıştır.

Güzel ve bakımlı olmayı severdi.

“*Sobbet ebline yapılır, alıcıdan vericiye vericiden alıcıdır. Sobbetinin güzelliğini konuşan ben değilim, fişe takıyorum onlar konuşuyor*” diyerek tarif ederdi.

“*Kimsenin parasıyla Hacca gitmeyin*” diyerek nasihatte bulunurdu. Dergâha para ve hediye kabul edilmez. Gelenler de ikram ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılır, hediye edilirdi.

Oturmuş olduğu sohbet meclislerinden Asır Suresini okuyarak kalkardı.

“*Hangi okulu bitirdin?*” diye soranlara “*Olgunluk fakültesini bitirdim, hayati okuyarak değil yaşayarak öğrendim*” diye cevap verirdi.

“*Saygının olmadığı yerde sevgi kalkar, saygı duvarını yıkmayın*” diye nasihat ederdi.

“*Camiler bizim toplanma yerimiz orada toplanın*” diyerek camilerin sadece ibadethane olmadığını, müminlerin kaynaşıp buluştukları bir mekân olduğunu hatırlatırdı.

“Gönüllere hitap edeceğimiz, güzel olacağız, güzel yaşayacağız. Muhabbetimiz aşk olacak” derdi.

“Yemeği sevgi ve istekle hazırlayın, şifa olur” diye nasihat ederdi.

“Sabah namazını kılın, mutfağa öyle girin evinize bereket gelsin” diye nasihat ederdi.

Hanımlara sürekli çalışmayı üretmeyi tavsiye eder, miskinliğe ve tembelliğe kızardı.

Sık sık “eliniz işte, ayağınız yolda, kalbiniz zikirde, gözünüüz kitapta olsun” derdi.

İnsanlar nefesine kapılmasın, diye bazen gerekirse kınardı. Nefis, güzellikleri kapatmasın diye yapardı bunu.

Evinde bir şifa tası vardı. Gelen misafirlere bu tasla su ikram edilirdi. Halkın şifa bulduklarına inandığı bir ocak olmuştu dergâh adeta. Bedensel ve ruhsal hastalıkları olanlar özellikle de çocuğu olmayan aileler gelirdi buraya. Ben buraya gelerek çocuk sahibi olanlara bizzat şahit olduğumu ifade etmek isterim.

Çocukları çok severdi. Çocukla çocuk büyükle büyük olurdu. Otoriterdi. Herkesi çok sever, ama bir mesafe koyardı. “Laf değil bâl tesir eder” derdi.

Sık sık mektup yazardı. Aklına gelen güzel söz ve şiirleri yakınındakilere not ettirirdi. Bu özelliği Hilmi Efendiden almıştır.

Hatta Hilmi Efendinin bu özelliğiyle ilgili olarak şu anıyı nakletmiştir. Hilmi Efendi bir gün oğlu Muhittin’e kızar ve bir mektup yazar. Bu mektubu gelinine vererek oğluna vermesini söyler. Sabiha Anne şaşkınlıkla “Efendi Baba! Neden söylemiyorsunuz da mektupla iletiyorsunuz?” diye sorunca “Aile içinde bağlar kopmasın diye evladım” cevabını alır. Bu ince ve hassas üslup öyle etkiledi ki Sabiha’yı kendi duygularını da sık sık dostlarına yazdığı mektuplarla ifade eder. “Aklınızı kalbinizle nikâhlayın” derdi.

Bu dergâhta Kuran-ı Kerim neyi emrediyorsa onu görüyoruz. Dergâhta verilen manevî terbiyenin yanında düşünen, tefekkür eden, en önemlisi akleden, bireyi dar kalıbından çıkarıp sosyalleştiren, üreten, toplumun her şeyiyle ilgilenen bireyler yetiştirilmektedir. Bu hali ile de mürşid-i kâmil, derviş kavramlarına farklı bir bakış açısı, günümüz Müslümanları için de güzel bir örnek sunulmaktadır. Müslümanın sosyal, iktisadi biraz da siyasi hayatını tanzim eden bir öğreti hâkimdir.

Dergâh aynı zamanda siyasilerin, şehrin önde gelenlerinin de uğradığı bir yer, âdeta ruhlarının tazelandığı bir kapı olmuştur. Birgün Çankırı Belediye Başkanı İrfan Dinç, dergâha gider. Üzerine fazlaca gelindiğini ve bunaldığını söyler. Sabiha Anne yılların tecrübesi, bu kapının büyüklüğü ve merhametiyle karşılar misafirini. Derdini arz eden misafirine dönerek: “Bak oğlum! Allah’ın yazdığını hiçkimse bozamaz” der. Bu kısa özlü cümle ilaç gibi gelir muhatabına. Ondan sonra hal, hareket, plan ve programını o cümleye göre tanzim eder. Dergâha; sanatçısından siyasetçisine, ilim adamlarından işçisine memuruna kadar herkes gelir. Bir cümle söyler fazla bir şey söylemez. Size başka bir cümleye ihtiyaç duymayacak bir hitapla seslenir.

Bir gün dergâhu ziyaret eden bir siyasi partinin il başkanına: “Bir şehre girerken

o şehrin büyüklerine okumayı unutmayın. Mutlaka bir şeyler üretin, tembel olmayın. Apartmanda mı yaşıyorsun bahane değil. Bir kasa al, maydanoz ek” tavsiyesinde bulunur, ruh ve mana âlemiyle birlikte dünya hayatını dengede tutmasını işaret eder. Bu öğreti miskinliği reddeden, iktisadi hayatı tanzim eden vizyoner bir bakış açısıdır. Bu rol model anlayış hepimize tasavvufun erkek egemen dünyasında, bir dergâhın hanımefendi eliyle de kapısının açık tutulabileceğini, gönüllere İslam nurunu nakşedebileceğini göstermiştir. Hilmi Efendinin bu vizyoner bakış açısı Tasavvuf müessesesine, İslam Dünyasında çalkantıların olduğu bir dönemde rol model bir anlayışı sunmuştur.

Dergâhın vefakâr hanımı ve bu dergâhın kapısına gelen her bir misafirin annesi olan Sabiha artık yaşlanmış ve yorulmuştur. Bu temponun yoğunluğuna fani bedeni de bir yere kadar dayanır. Rahatsızlanır ve hastaneye kaldırılır. Lakin bu durumu kabul etmekte zorlanır. Zira yorulmak ve acizlenmek ona göre değildir. Ailesinin ve yakın dostlarının zoruyla getirildiği hastanede kalp krizi geçirir, yoğun bakıma alınır. Gece gelini Mualla Hanım, gündüz diğer gelini Ayşe Hanım refakatçi olarak kalır. Evin emektar hizmetkârı olan hanımı işaret ederek gelenlere: “*Azime beni buraya yatırdı hasta etti*” diyerek serzenişte bulunur. Hastalığını kabullenmek istemez ve nükteli bir dille gelen misafirlerine durumunu arz eder.

Gelini Mualla Hanımın ifadesine göre hastanede bile giyim kuşamına dikkat eder, gelen misafirlerini asla gecelikle karşılamaz. Hastanede bile gecelik giyemez. Penye iki parça, krem renkli kalktığında kıyafet şeklinde olan bir gecelik giysi tercih eder. Gündüz ve gece giydiği giysileri karıştırmaz, çıkarıp gelinlerine katlattırır, elini yüzünü kolonyalatır. Ziyarete gelenleri ayıp olur diye ayağa kalkarak karşılar.

Ömrünün son günleridir. Sevdiklerinin ısrarı ile mecburen getirildiği hastaneden, ömrünü vakfettiği, hizmette kusur etmediği dergâhına bir daha geri dönemeyecektir. Almış olduğu emanetin büyüklüğünü hiç bir zaman unutmadan gönül kapısını her daim açık tuttuğu dergâhın emanetini tüm şehre bırakarak 7 Şubat 2010 Pazar günü hastanenin yoğun bakım ünitesinde gözlerini hayata yummuş, tabiri caiz ise Mevlana Şemsine, ömrünü maşuğuna adayan hak aşığı gönüllerin Sabiha Annesi, Rabbine kavuşmuştur.

Sonuç

Astarlızade Sabiha, Hacı Anne ya da Sabiha Anne olarak adlandırılmış, her halükarda en kıymetli varlık olan annelik sıfatına layık görülmüştür. Sadece bir şehrin değil, ünü Çankırı'nın sınırlarına taşan manevî bir coğrafyanın annesi olmuştur. Hilmi Efendi ve gelin Sabiha, dergâhın gönülleri sevgiyle kucaklayan kapısını, İslam Âleminin bugünkü durumuna bir reçete, bir yol gösterici çıkış kapısı olarak sunmuştur. Bu belki de İslam Dünyasına bir işarettir.

Tasavvufun miskinliği, tembelliği reddeden yorumuyla, dergâhın müdavimlerini kendi dünyalarına hapsetmek yerine iç dünyalarını dışa açarak

eğitmiştir. Günümüz İslam Âleminin ihtiyaç duyduğu anlayışı ortaya koymuştur. “*Tembel olmayacaksınız, çalışacaksınız, üreteceksiniz*” telkinini hem yaşamış hem tavsiye etmiştir. Hilmi Efendi'nin ve Sabiha Annenin tavsiye ettiği ve bizzat uygulamış olduğu tasavvuf modeli budur. Ayrıca, Hilmi Efendi tarafından bir mesaj niteliğinde olarak dergâhın bir kadın mutasavvıfa teslim edilmesi de oldukça dikkat çekicidir. Sabiha Anne öyle derin ve keşfedilmeyi bekleyen ummandır ki her bir özelliği ve işareti saatlerce üzerinde konuşulabilir.

Dergâhın gönüllere şifa kapısı ise yeniden gönül erenleri için açılmayı beklemektedir.

Sabiha Annenin kabri, Hilmi Efendinin hemen yanı başındadır. Ayrıca Hilmi Efendi ve Sabiha Anne, Çankırı Belediyesi'nin yan yana inşa ettiği Astarlızade Sabiha Anne Kadın Eğitim ve Kültür Merkezi ile Astarlızade Camii, tıpkı Mevlana ve Şems gibi ebediyen bir arada olacaktır. Çok sevdikleri Çankırı'ya gönül kapılarını mana âleminde de açmaya ve hizmet etmeye devam edeceklerdir.

ILGAZLI NAKŞBENDÎ ŞEYHİ AHMED ABDUŞOĞLU'NUN (ö.1395/1975) HAYATI, DİNÎ VE TASAVVUFÎ YAKLAŞIMLARI

The Life of Naqshbandi Sheikh Ahmed Abdusoglu (D.1975)

From Ilgaz, His Religious and Sufistic

Eyyup AKDAĞ¹

Özet

Ilgazlı Nakşbendî Şeyhi Ahmed Abduşoğlu yakın zamanın önemli isimlerinden birisidir. İlim ve irfan vasfını kendi şahsiyetinde buluşturan Ahmed Efendi, talebelerinin cehaletten kurtulması ve güzel ahlakî meziyetlere sahip olması için gayret göstermiştir. O, Nakşbendiye geleneğinde olduğu gibi ehl-i sünnet çizgisinde şeriata sınımsız bağlı bir sûfidir. Şeriattan en küçük sapmayı bile kabul etmez. Ona göre tüm amel, söz ve hareketlerin şeriata kontrolü altında olması gerekir. Ahmed Efendi yaşadığı toplumun sorunlarıyla ilgilenmiştir. Müslümanlar arasında müşahede ettiği bazı hataları dillendirmiş ve çözüm yolları göstermiştir. Ahmed Efendi aynı yörenin bir diğer önemli ismi İhsan Oğuz'u Hz. Muaviye hakkında ehl-i sünnet anlayışına uymayan yaklaşımlarından dolayı da çok şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Abduşoğlu, din, tasavvuf, ilim, irfan, İhsan Oğuz.

Abstract

Naqshbandi Sheikh Ahmed Abdusoglu from Ilgaz is one of the important personalities in recent times. Ahmed Efendi who combined science and wisdom in his personality had great efforts to save his students from ignorance and to have social ethics. He is a Sufi who is strictly tied to sharia law in the line of followers of Sunnah as in Naqshbandi tradition. He never accepts a little aberration from sharia law. According to him, all actions, words and movements should be under the control of sharia law. Ahmed Efendi had dealt with the problems of the community that he had lived. He expressed some events that he had witnessed among the Muslims and showed the solutions. Ahmed Efendi criticized Ihsan Oguz, who is also an important personality in that region, due to his approaches about Muawiyah which were not proper to the line of Sunnah.

Key Words: Ahmed Abdusoglu, religion, Sufism, science, wisdom, Ihsan Oguz.

1 Yrd. Doç. Dr., Eyyup Akdağ, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: eyyupakdag5@hotmail.com

Giriş

Nakşebendî şeyhi Mehmed Zâhid Kotku'nun 1401/1980 yılında vefatından sonra irşad makamına Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan (ö.1421/2001) geçmiştir. Şeyh Es'ad Coşan Hocaefendi, telif ettiği ilmî ve edebî eserler yanı sıra tesis ettiği ders ve sohbet halkalarıyla talebelerinin dinî konularda sağlam yetişmesine özel gayret göstermiştir. İrşad makamı süresince başta tefsir ve hadis olmak üzere ders halkaları kuran ve bu halkaları da yıllarca sürdüren Es'ad Coşan Hocaefendi, aynı şekilde tasavvuf sohbetlerine de aksatmadan devam etmiştir. Haftalık yaptığı tasavvuf sohbetlerinde o zaman henüz Türkçe'ye tercüme edilmemiş olan Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin (ö.412/1021) *Tabakâtü's-süfyye* isimli eserini esas almıştır. Bu eser, tasavvuf alanının temel ve sahih kaynakları arasında yer almaktadır.

Tabakâtü's-süfyye tabakât türü yani biyografik bir eser hüviyetindedir. Bu eserde tasavvufî kimliğiyle temeyyüz etmiş birçok sûfî tanıtılmıştır. es-Sülemî eserinde yöntem olarak ilk önce sûfînin kısaca hayat hikayesine değinmiş daha sonra hadis râvisi ise rivayet ettiği bir veya iki hadisi zikretmiş ve en sonunda da sûfînin görüş ve düşüncelerine yer vermiştir.

Tasavvuf sohbetlerinde es-Sülemî'nin bu eserini takip eden Es'ad Coşan Hocaefendi'nin 16. 12. 1995 tarihinde² verdiği dersin konusu eserin tertibine göre ikinci tabakanın birinci zatı olan Cüneyd-i Bağdâdî'dir (ö.297/909). Bu tarihte Es'ad Coşan Hocaefendi, Cüneyd-i Bağdâdî'nin tercüme-i hâlini, rivayet ettiği hadisleri ve tasavvufî görüş ve düşüncelerini okumuş ve açıklamıştır. Daha sonra eserde şu ibare gelmiştir: Cüneyd-i Bağdâdî'ye: 'Ârif kimdir?' diye sorulmuş. O da bu soruya: 'Sen sustuğun halde senin sırrından haber veren kimsedir' diye cevap vermiştir.³

Es'ad Coşan Hocaefendi, Cüneyd-i Bağdâdî'nin ârif tanımına uygun kendi zamanının bazı sûfilerinden örnekler vermiştir. Verdiği örneklerden birisi kendi şeyhi Mehmed Zâhid Kotku'dur. Uzun zaman yanında kalarak ilminden ve feyzinden istifade ettiği şeyhi Mehmed Zâhid Kotku'nun pek çok olayda ârifliğini bizzat müşahede eden Es'ad Coşan Hocaefendi kendi şeyhi dışında ârif olarak kabul ettiği üç isim daha zikretmektedir. Bunlar: Şeyh Abdülhakîm Arvâsî (ö. 1362/1943)⁴, Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî (ö. 1387/1968)⁵ ve Çankırı-Ilgazlı Şeyh Hacı

2 Bu sohbet şu adreste kayıt altındadır: <http://www.iskenderpasa.com/E0E05D97-9230-484F-B047-EBE452A1413F.aspx>.

3 Bkz. Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Tabakâtü's-süfyye*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Birinci Baskı, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 130.

4 Nakşebendî-Hâlidî şeyhi Abdülhakîm Arvâsî, Van'ın Başkale kazasında doğmuştur. Soyu anne tarafından Abdülkâdir-i Geylânî'ye ulaşır. Arvâsî, ibtidâi ve rüşdiyeyi Başkale'de okuduktan sonra Irak'ın çeşitli bölgelerindeki tanınmış âlimlerden icâzet almıştır. Seyyid Fehim'e intisap eden Arvâsî, Nakşebendiyye, Kübreviyye, Sühreverdîyye, Kâdiriyye ve Çiştîyye tarikatlarından hilafet almıştır. Eserleri: 1. *Râbûtâ-i şerîfe*, 2. *Er-Rÿâzû'l-tasavvufiyye*. Geniş bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Abdülhakîm Arvâsî", *Türkîye Dîyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: TDV Yay., 1988), 211-212.

5 İsmi Muhammed Saîd olup Şeyh Seydâ diye meşhûr olmuştur. Babası Şeyh Ömer Zengânî, annesi Halîme Hâtundur. Şeyh Seydâ 1308/ 1893 senesinde Cizre'de doğmuş ve 1387/1968 senesinde aynı yerde vefât etmiştir. Şeyh Muhammed Nûrî zahirî ve batınî ilimlerde icâzet verdiği Muhammed Saîd Efendiyi yerine vazifelerdirmiştir. Eserleri şunlardır: 1) *Kitabü'lbakâmî'l-ewât*, 2)

Ahmed Abduşoğlu (ö. 1395/1975).

Es'ad Coşan Hocaefendi, Arvâsî ve el-Cezerî'nin ârifliğine bazı arkadaşları kanalıyla şâhit olurken Çankırı-Ilgazlı Şeyh Hacı Ahmed Abduşoğlu'nun ârifliğine kendi şeyhi Kotku'da olduğu gibi bizzat kendisi şâhit olmuştur. Bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Es'ad Coşan Hocaefendi, bir grup arkadaşıyla Ankara'dan Kastamonu'ya giderken Ilgaz'da Şeyh Ahmed Efendi'ye uğrarlar ve şeyhin elini öperler. Ilgazlı Ahmed Efendi misafirlerine çok iltifat eder, kısa süre içinde hemen sofraya kurulur ve aralarında sohbet başlar. Sohbetinde Ahmed Efendi çok tatlı şeyler anlatır. Ahmed Efendi bu sohbetinde Coşan ve arkadaşlarının Ankara'dan Ilgaz'a gelinceye kadar otomobilde kendi aralarında konuştukları konuları zikreder ve akıllarından geçirdikleri soruları hatırlatarak onlar sormadan bu soruların cevaplarını da verir.

Es'ad Coşan Hocaefendi'nin sohbetinde bahsettiği bu ziyareti tertip eden o zaman Coşan'ın doktora öğrencisi olan, Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu'dur (ö. 1427/2006).⁶ Abdulkadiroğlu'nun beyanına göre bu ziyaret 1974 yılında gerçekleşmiştir. Yeni arabasını alan Abdulkadiroğlu hem uzun yol tecrübesi kazanmak hem de yakın dostlarına doğduğu şehri göstermek düşüncesiyle Ankara'dan Kastamonu'ya yolculuk gerçekleştirir. Bu yolculukta Mahmud Es'ad Coşan dışında hâkim Coşkun Duygu, vâiz Sadık Aydın ve mühendis Mümin Kara da bulunmaktadır. Kastamonu yolunda Ilgaz'da ikamet eden Şeyh Ahmed Abduşoğlu'nu ziyaret ederler. Kastamonu'ya ulaştıklarında ise ayrıca şehrin bir diğer önemli ismi Mehmet Feyzi Efendi'yi (ö.1409/1989) de ziyaret ederler.⁷ Abdulkadiroğlu bu ziyarette Ahmed Efendi tarafından ikram edilen yemeğin lezzetini hayatı boyunca unutamamıştır.⁸

Abdulkadiroğlu, Coşan ile şâhit olduğu bu olayın dışında Ahmed Efendi'nin ârifliğine delil olarak bir başka olay anlatır: Ilgaz halkından birisi, bir gün evinden çıkmadan önce hanımına: 'Uzun zamandır Şeyh Efendi'yi ziyarete gidemedim. İki

el-Mecma'u's-sağır, 3) *ed-Dâbita fir-râbita*, 4) *et-Te'lif füt-te'lif*, 5) *et-Tasarıf*, 6) *Manzûmeler*, 7) *Tenbühü'l-müstersîdî*. Geniş bilgi için bkz. Recep Özdirek, "Cumhuriyet Döneminde Şırnak Bölgesinde Yaşayan Âlimlerin Fıkıhla İlgili Eserlerinin Değerlendirmesi", *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak Ve Çevresi Sempozyumu*, MRK Baskı, ed: Nesim Doru, (Ankara 2010):79.

6 Çok sayıda öğrenci yetiştiren, onlarca kitaba, yüzlerce makaleye imza atan akademisyen ve sosyal bilimci Abdülkerim Abdulkadiroğlu (ö. 1427/2006) 23 Haziran 1943'te Kastamonu Merkez ilçesine bağlı Kırıkçeşme Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Es'ad Coşan hocanın danışmanlığında 1979'da Bursalı İsmail Belig Hayatı ve Eserleri teziyle doktor unvanını kazanmıştır. İngiltere'den döndüğü 1980 yılından itibaren Ankara Millî Kütüphanesi El Yazmaları-Nadir Eserler ve Mikrofilm Şubeleri Müdürü olarak görev yapmış ve aynı süreçte Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümünde dersler vermiştir. 25 Aralık 1982'de Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Eski Türk Edebiyatı bilim dalına yardımcı doçent olarak tayin edilmiştir. Aynı bölüm ve bilim dalında Kasım 1988 yılında doçent, Ocak 1995'te profesör payesi almıştır. Geniş bilgi için bkz. Ahmed Kılıç, "Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu'nun Hayatı ve Eserleri Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, sy. 3 (2016): 2-7.

7 Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, (İstanbul: Eko Ofset, 1995), 17; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "M. Es'ad Coşan Hocam'ın Hatırasına". Erişim 10.03.2017. <http://esadcosan.awardspace.com/arsiv/mec/abdulkadiroglu.html>

8 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 17.

kilo lokum şekeri alıp ziyaretini gideyim, elini öpüp duasını alayım' der. Bu söze hanımı şöyle diyerek karşı çıkar: 'Aybaşı yakın, paramız sınırlı, yarım kilo alsan olmaz mı?' Bunun üzerine eşler arasında münakaşa çıkar. Ancak şahıs yine de iki kilo lokum alarak ziyarete gider. Kendisini kapıda karşılayan Şeyh Efendi'nin ilk sözü şudur: *'Evladım bunun için münakaşa etmeye değmez, yarım kilo alsan da olurdu.'*⁹

1. Ilgazlı Ahmed Efendi'nin Hayatı

Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi olarak tanınan Ahmed Abduşoğlu, Çankırı İli Ilgaz İlçesi'nin Aşağıdere Köyü'nde 1308/1890 yılında dünyaya geldi. Babası Hacı Mahmud Efendi, annesi Ayşe Hanım'dır. Hacı Mahmud Efendi bu köyün imam-hatibidir. Hacı Mahmud Efendi oğlu Ahmed'i Kur'an hâfızı olması için teşvik eder. O'da büyük bir gayretle yedi yaşında iken Cengizsoğlu Hoca Mehmed Efendi'den hıfzını ikmâl eder.

Hacı Mahmud Efendi oğlunun hıfzını tamamladıktan kısa bir süre sonra vefat eder. Annesi Ayşe Hanım, oğlunun üstün zekasını sezerek tahsil için onu İstanbul'a gönderir. Ahmed Abduşoğlu İstanbul'da Fatih Medresesi'ne devam ederek medresenin dersiamlarından İsmail Necati Safranbolı'den (ö.1337/1919) hadis tahsil eder ve icâzetnâme alır. İsmail Necati Safranbolı, Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin (ö.1311/1893) Hasan Hilmi Kastamonî'den (ö.1329/1911) sonra ikinci halifesidir. Ahmed Abduşoğlu icazetini İsmail Necati Safranbolı'den aldığını kitabının kenarına kayıt düşerek özellikle belirtmiştir.¹⁰ Ahmed Abduşoğlu ayrıca medresenin diğer dersiamlardan da dinî ve fennî ilimler tahsil ederek icâzetnâmeler alır.¹¹

Ahmed Efendi fitraten zeki, derslerine düşkün ve çalışkandır. Fatih Medresesi'nde kendisi ile aynı dönemde ders okuyan arkadaşı Kuyupınarlı Hacı İbrahim Efendi bu hususta şunları söylemiştir: 'Ahmed Efendi, hocaların anlattıklarını hemen kapardı. Sonradan biz ne kadar çalışsak da dersler bizim kafalarımıza onunki kadar girmezdi. O, bizden çok çok ileri seviye de idi. Ahmed Efendi zekâsının üstün olduğunun farkındadır. O: 'okuduğumu bir kerede ezberleyemezsem Arap olayım' sözü kendi zekâsının kuvvetine dikkat çekmiştir.¹²

Hem Kur'an hem de hadis konusunda derinleşen Ahmed Efendi İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra memleketi Ilgaz'a döner. Doğduğu köy olan Aşağıdere'de altı yıl kadar imam-hatiplik; bir buçuk yıl kadar Adliye'de zâbit kâtipliği görevinde bulunur. Onun devlet memuriyeti bu kadardır ve daha sonra bu seneleri hatırlayarak şöyle demiştir: 'Memuriyetten yüz elli lira borçla ayrıldım. Bu borcu da atımı satıp ödeyerek kurtuldum.' Ahmed Efendi resmî görevinden sonra bir müddet serbest arzuhalcilik yapar. 1950 yılından sonra ise bütün gayretini irşad görevine ve talebe yetiştirmeye verir.¹³

9 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 37.

10 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 24.

11 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 23.

12 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 30.

13 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 24.

Ahmed Efendi iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğini Cendere Köyü'nden Hatice Hanım'la, ikinci evliliğini Okçular Köyü'nden Servinaz Sıdıka Hanım'la yapmıştır. İkinci hanımı kendisinden altı ay sonra vefat etmiştir. Ahmed Efendi'nin birinci evliliğinden Ayşe adında bir kızı, ikinci evliliğinden ise Mehmet, Said, Selim ve Ali isimlerinde dört oğlu ve Sâide adında bir kızı olmuştur.¹⁴

Ahmed Efendi fizikî olarak küçük ve zayıf bünyeli, yumuşak sakallı, zeki ve bakışları tesirlidir. Elini kolay kolay öptürmez, elbisesinin iç kısmına ilmiyye gömleğini özellikle giyerdi. Bağcıklı olan bu gömlek sağdan sola doğru kapanır, düğme bulunmazdı.¹⁵

Ahmed Efendi 24 Safer 1395/8 Aralık 1975 tarihinde seksen beş yaşında vefat etmiştir. Mezarı Ilgaz'ın Cendere Köyü'nde bulunmaktadır. Ahmed Efendi kabristanda hanımlarının arasında yatmaktadır. Şâhîde taşının bir yüzü Türkçe diğer yüzü Arapça yazılıdır. Türkçe yazı şu şekildedir: 'İslam din bilgili Nakşbendî tarikatı şeyhi Hacı Hâfız Ahmed Abduşoğlu'nun rûhuna Fâtiha.'¹⁶

2. Ilgazlı Ahmed Efendi'nin Eserleri

Ilgazlı Ahmed Efendi'nin *Şaşkınlık Sineması* ve *Miftâhu's-sakâve* olmak üzere iki telif eseri vardır. Bu eserlerinin dışında elimizde Letâifu *cem'î'l-cesed* isiminde bir sayfayı bulan; ruhun bedendeki manevî organları ve yerlerini beyan ettiği yazısı ile oğlu Mehmet Abduşoğlu'nun milletvekili aday olduğu zaman yazıp eline verdiği bir mektubu vardır.

2.1. Şaşkınlık Sineması

Şaşkınlık Sineması Ahmed Efendi'nin en hacimli eseridir. Bu eser 7 Zilhicce 1390/3 Şubat 1971 yılında Kurban bayramından iki gün önce Muhammed Sa'îd el-Mâlikî el-Mutavvif'in evinde tamamlanmıştır.¹⁷ Yani bu eser hac zamanında Mekke'de nihayete erdirilmiştir. Eserin içeriğinde ehl-i sünnet inancına bağlanmanın gerekliliği ve Müslümanların cehaletten kurtulup ilim vasfıyla dini hayatlarını tanzim etmeleri vurgulanmaktadır.

Ahmed Efendi bu eserinde Kur'an ve hadislerden çok miktarda deliller getirdiği gibi Niyâz-i Mısri (ö.1105/1693), Bediüzzaman Said Nursî (ö.1379/1960), İmam-ı Mâlik (ö.179/795), Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935), Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720), İbn-i Abidin (ö.1252/1836), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) ve Rabiâtü'l-Adaviyye (ö. 185/801) gibi isimlerin görüş ve düşüncelerine de yer vermiştir.

“Yoksa sen, hakikaten onların çoğunun, (hakkı) dinlediklerini veya düşünüp anladıklarını mı zannediyorsun? Hayır! Öyle değil. Onlar hayvanlar gibidir, hatta yolca daha şaşkındırlar.”¹⁸ âyetinden ilham alan Ahmed Efendi ilimden uzak ve ehl-i

14 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 25.

15 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 29.

16 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 44.

17 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 94.

18 Furkan, 25/44.

sünnet akidesinden yoksun Müslümanların şaşılacak hallerine bakarak eserin adını *Şaşkınlık Sineması* olarak koymuştur.

Ahmed Efendi bu eserinde farazî konulara değil yaşadığı zamanda gözlemediği problemlere yer vermiştir. Toplumsal hayatta gördüğü yanlışlıkları âlim kimliğiyle dillendirmiş, onların çözüm yollarını göstermiştir. Ahmed Efendi'ye göre Müslümanların şaşkınlığı ve yaptıkları hataların temel sebebi dini konudaki cehaletlerinden kaynaklanmaktadır.

Ahlakî yönden toplumun güzel meziyetlerden uzaklaştığını gören Ahmed Efendi toplumsal hayatta yanlış gördüğü hususlara yer yer değinmiştir. Özellikle hac ibadetinde tespit ettiği yanlış hacı tiplerini eserin omurgasını oluşturmaktadır. Ona göre bazı insanlar hac ibadetinin ahkâmını bilmeden sırf hacı unvanını kazanmak için Mekke'ye gelmektedir. Bununla ilgili olarak kendi gözlemini şu şekilde aktarmaktadır: Beytullah'ın civarında bir şahısla beraber oturuyor ve Kâbe'ye doğru bakmakta idik. Yanımdaki şahıs: 'Mübarek siyah perdeye bürünmüş, yatıyor...' dediği kulağıma geldi. Kendisine: 'Kâbe'nin içinde ne var?' diye sordum. Cevap vermedi, sükût etti. Ben de üzerine fazla varmadım. Ahmed Efendi'ye göre câhil o şahıs Kâbe'nin makbere ve türbe gibi olduğunu zan etmektedir.¹⁹

Ahmed Efendi, câhil ve şaşkın hacı tiplerine yine kendi müşahedesinden şu şekilde bir örnek daha vermektedir. O, hac mevsiminde ihrama giren iki kişiye ne diye niyet ettiklerini sorar. Bu soruya her ikisi de şaşırıp cevap veremezler. Bunun üzerine o, ısrarla: 'Ya Hû! İhrama girerken bir niyet lazımdır. Sizler bir şeye niyet etmediniz mi?' dediğinden de ihrama girenlerden birisi: 'Günahımı affet' diğeri ise: 'Fakir idim çobanlık yaptım. Onun bunun yanında köle gibi hizmet ettim. O esnada bir takım mallar çaldım. Gençlik saikasıyla ben bunları işledim, bunları affet diye niyet ettim' der.

Ahmed Efendi'ye göre hacıların yaptığı yanlışlardan birisi de Hacer-i esved'i öpeceğim diye tavaflarına fasıla vermeleri, sünneti terk ederek nice insanlara eza ve cefada bulunmalarıdır. Oysa Hacer-i esved'i öpmek sünnet, insanlara eza vermek ise haramdır. Rûkn-i yemânî'deki yapılan yanlışlıklara da dikkat çeken Ahmed Efendi, Rûkn-i yemânî'ye gelindiğinde ellerin kaldırılmayacağı, tekbir alınmayacağı, yüz sürülüp öpülmeyeceğini ifade etmektedir.

Hac ibadetinde gözlemediği başka yanlışlıklara da eserinde dikkat çeken Ahmed Efendi bu hataların yapılmasını önlemek için bir önerisi vardır. O da hacı adaylarına hacca gelmeden önce memleketlerinde İslam akidesi, ferâizleri ve dinin zorunluluklarını öğreten kurslar açılmalıdır. Bu kursları tamamlayan hacı adayları imtihan edilmeli imtihanda başarılı olanların hacca gitmelerine müsaade edilmelidir.²⁰

2.2. Miftâhu's-şakâve

Ahmed Efendi'nin bir diğer eseri Miftâhu's-şakâve'dir. O, bu eserini Muhammed İhsan Oğuz'un (ö.1412/1991)²¹ *Miftâbü's-saâde* (Saadetin Anahtarı) isimli

19 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 61.

20 Geniş bilgi için bkz. Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 49-94.

21 Muhammed İhsan Oğuz, 1887'de Kastamonu'da doğmuş ve 1991'de Kastamonu'da defnedilmiştir.

eserine reddiye için yazmış ve ironi yaparak ismini *Miftâhu's-sakâve* yani Kötülüğün/ Rezilliğin Anahtarı koymuştur. Eserin içeriğine göz gezdirildiğinde *Miftâhu's-sakâve* ismiyle esas olarak *Miftâhü's-saâde*'nin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Miftâhu's-sakâve'de yazım tarihiyle ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak *Miftâhü's-saâde*'den yola çıkarak yazım tarihini kestirmek mümkündür. İhsan Oğuz *Miftâhü's-saâde*'yi 1964 yılında yazmış ve bu eser 1968 yılında tab' edilmiştir.²² Bu bilgiler ışığında Ahmed Efendi'nin *Miftâhu's-sakâve*'yi bu belirtilen tarihlerden sonra yazdığı anlaşılmaktadır.

Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'u Miftâhü's-saâde adlı eserinde Muâviye b. Ebî Süfyan (ö.60/680) hakkında olumsuz yazılarından dolayı çok ağır ifadelerle eleştirmiştir. Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'un Muâviye b. Ebî Süfyan hakkında ileri sürdüğü görüşlere Muhammed b. Saîd el-Bûsirî (ö. 608/1296), Yunus Emre (ö. 720/1321), Sa'düdin Taftazânî (ö.797/1395), Hızır Bey (ö.862/1458) ve İbrahim Hakkı Erzurûmî (ö.1194/1780) gibi bazı şahıslarının görüşlerini delil getirerek çürütmeye çalışmıştır. Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'u ehl-i sünnet çizgisinden çıkmakla ve kapanmış bir yarayı tekrar açmakla suçlamaktadır. Ahmed Efendi'ye göre İhsan Oğuz Muâviye b. Ebî Süfyan'ın sahabelik vasfına saygı göstermemiş onun aleyhinde sağlam olmayan kaynaklardan edindiği bilgilerle saldırmıştır. İleriki bölümde İhsan Oğuz'un Muâviye hakkında ileri sürdüğü görüşler ve Ahmed Efendi'nin bu iddialara verdiği cevaplar ayrıntılı olarak verilecektir.

3. Ilgazlı Ahmed Efendi'nin Tarikat Silsilesi

Ahmed Efendi, Şeyh Muhammed Merdan Efendi ile Hacı Mustafa Tuhti olarak ta bilinen Yapraklılı Şeyh Mustafa Efendi'den tasavvuf neşvesini almıştır. Şeyhi Yapraklılı Mustafa Efendi'nin 1368/1949 yılında vefatından sonra tarikatın postnişini olmuş ve yirmi altı yıl irşad makamında bulunmuştur.²³

Ahmed Efendi'nin müntesip olduğu Nakşbendiyye/Hâlidîyye tarikat silsilesi Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'ye oradan da Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye

Muhammed İhsan Oğuz, zamanında yaşayan bir çok Nakşbendiyye tarikatı şeyhiyle görüşmüş onlardan istifade etmiştir. Son olarak Seyyid Ahmed Kürdî'nin vefatının ardından Seyyid Muhammed Mestûr el-Üveysî'nin sohbetlerine de katılmış, kısa zamanda ondan da hilafet almıştır. İhsan Oğuz, İmâm-ı Rabbânî'nin neslinden Muhammed Ma'sum Müceddidî'den istifade edip onun bütün manevî birikimini tevarüs ettiğini en sonunda da "yedinci müşşidim" dediği Hz. Peygamber'in ruhaniyeti vasıtasıyla 1941 yılından itibaren eğitildiğini ve bu tarihten sonra diğer bütün şeyhlerle irtibatının kesildiğini kaydetmektedir. Tarikat-ı Nakşibendiyye-i Müceddidiyye-i Ahseniyye adını verdiği tarikatın kurucusu olduğunu söyleyen Oğuz, Selefiyye mezhebinin Ahseniyye tarikatının temelini oluşturduğunu belirtir. Belli başlı eserleri şunlardır: 1. Ârifler Silsilesi, 2. Muhammed İhsan Oğuz'dan Mektuplar, 3. Tasavvufun Öncüleri 12 Büyük Veli, 4. İslam Düşüncesinde 7 Önemli Konu, 5. İslam'da Kazâ ve Kader, 6. Şeriat-Tarikat Kavramları, 7. Saâdet Anahtarı, 8. Dünya ve Ahiret Hayatı, 9. İslâm'da Mübarek Günler ve Geceler, 10. Mufasssal Mezhbe-i Selef. Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Memiş, "Muhammed İhsan Oğuz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi, c.33 (İstanbul: TDV Yay., 2007), 321-322.

22 Muhammed İhsan Oğuz, *Miftâhü's-saâde (Saadet Anahtarı)*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1968), 2.

23 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 38.

ulaşır. Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'nin cenazesinin yıkanması Ahmed Efendi'nin şeyhi Hacı Mustafa Efendi'ye nasip olmuştur. Abdulkerim Abdulkadiroğlu'un kitabındaki kayda göre bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir. Hacı Mustafa Efendi ile Merdan Efendi, Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'nin hastalığını haber alırlar. Çankırı'dan yola çıkarlar ve şeyhlerini Seydişehir'de ziyaret ederler. Ziyaret dönüşü Merdan Efendi yol arkadaşına Hacı Abdullah Efendi'yi kastederek 'Geri dönelim, vefat etti' der. Tekrar Seydişehir'e döndüklerinde şeyhin vefat ettiğini ve seksen halifenin cenazede hazır bulduklarını görürler. Fakat cenazeyi yıkamak için kimse ön almamaktadır. Bu durumda gaipten gelen şu ses işitilir: 'Cenazeyi Hacı Mustafa Efendi yıkasın'.

Techiz ve tekfinden sonra tekrar Çankırı'ya dönerken Merdan Efendi, Mustafa Efendi'ye 'Bu kadar şeyh arasında görev bana verildi diye nefsine bir gurur gelmesin. Çünkü orada meleklerden ayak basacak yer yoktu. Sen bir şey görmediğin için bu görev sana verildi...'der.²⁴ Bu anlatılan menkıbe Ahmed Efendi'nin nasiplendiği iki şeyhin manevi mertebelerinin yüksekliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

İlgazlı Ahmed Efendi'nin müntesip olduğu Nakşbendiyye/Hâlidîyye tarikat silsilesi şu şekildedir:

- Çankırı-İlgazlı Hacı Ahmed Abduşoğlu (ö.1395/1975)
- Çankırı-Yapraklılı Hacı Mustafa (Okutkan) Efendi (ö. 1368/1949)
- Kastamonulu Hacı Muhammed Merdan Efendi (ö.1349/1931)
- Seydişehirli Mehmet Hâcegân Efendi (ö.1324/1906)
- Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (ö. 1320/1903)
- Konya-Bozkırlı Mehmet Emin Kudsî (Memiş) Efendi (ö. 1269/1852)
- Konyalı Hasan Kudsî Efendi (ö. 1249/1834)²⁵
- Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827)

Tasavvuf tarihinde bir şeyhin müntesip olduğu tarikatın dışında başka tarikatlardan da icazetli olduğu görülmektedir. Elimizdeki bilgiler çerçevesinde Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'nin Nakşbendî/Hâlidî tarikatının dışında Kâdirî, Kübrevî, Sühreverdî, Çeştî ve Mevlevî tarikatlarından da icazetli olduğunu görmekteyiz.²⁶ Muhtemelen bu icazet silsilede yer alan şeyhler kanalıyla Ahmed Efendi'ye kadar intikal etmiştir. Ahmed Efendi'de müntesip olduğu Nakşbendiyye tarikatının dışında ismi zikredilen diğer tarikatların usul ve adabına göre de zikir telkin etmiş olmalıdır.

Ahmed Efendi'nin 1395/1975 yılında vefatından sonra Nakşbendiyye'nin bu kolu Kastamonu-Tosyalı Hacı Recep Eşe (ö.1429/2008) tarafından devam ettirilmiştir.²⁷ Ahmed Efendi'den istifade edenler arasında ayrıca Ekrem Arslaner,

24 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 38; Şerafettin Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, Çizgi Kitabevi Yay., (Konya 2015):14-15.

25 Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, 39-44.

26 Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, 126

27 Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, 44.

Hafız Ali Eskimez, Pehlül (Pevrül) Yalçın'ın da isimlerini zikretmek gerekir. Bunlarında dışında hem Çankırı bölgesinde hem de Çankırı dışında sohbetine binlerce ihvan katılmış, bu insanlar Ahmed Efendi'nin ilminden irfanında faydalanmışlardır.²⁸ Hacı Ali Deveci (ö.1414/1994) de Ahmed Efendi'nin önde gelen dervişlerindendir. Hayır ve hasenatıyla meşhur İstanbul'un önde gelen tüccarlarından olan bu zat Ahmed Efendi'nin sırdaşı, çok yakın bir arkadaşındır.²⁹

4. Ahmed Efendi'nin Sahabe Arasında Vuku Bulan Siyasî Olaylara Bakışı

Ahmed Efendi'nin telif iki eserinden birisi *Miftâhu's-şakâve*'dir. O, bu eserini Muhammed İhsan Oğuz'un *Miftâhü's-saâde* (Saadetin Anahtarı) isimli eserinde Muâviye b. Ebî Süfyan hakkındaki iddialarına cevap vermek için yazmıştır. Ahmed Efendi'nin İhsan Oğuz'a verdiği cevaplara geçmeden önce İhsan Oğuz'un Muâviye hakkındaki görüşlerine değinmek önem arz etmektedir.

Miftâhü's-saâde'ye baktığımızda İhsan Oğuz'un sahabenin hiçbiri hakkında kötü söz söylenemeyeceğini ve hepsinin hayırla yad edilmesi gerektiğini ifade ettiğini görmekteyiz. Çünkü sahabe Hz. Peygamber'in (a.s.) mübarek yüzünü görerek, sohbetinde bulunmuşlar ve onun elinden iman nurunu kazanmışlardır. Oğuz'a göre böyle olmakla beraber onların bazılarında Hz. Peygamber (a.s.) hayatta iken katil, zina, içki içmek, kazif, casusluk, emre muhalefet gibi bazı günahlar sadır olmuştur. Bu bağlamda İhsan Oğuz peygamberler dışında hiçbir kimsenin masumiyetini kabul etmemektedir. Ona göre ashab ve evliya masum değildirler. Fakat sahabe masiyet üzerine ısrar etmez, tevbe ve istiğfar ile kendilerini tasfiye ve tezkiye ederler.³⁰

İhsan Oğuz Sıffin ve Cemel savaşındaki olayları içtihat hatası şeklinde değerlendiren ulemayı eleştirmektedir. Ona göre içtihatı isabet edene iki ecir hata edene bir ecir olması hakiki müçtehit için geçerlidir. Ancak burada içtihatı hata sabit olduktan sonra Müslümanların kanlarının dökülmeye devam edilmesi içtihat hatası olarak açıklanamaz. O, içtihadın zannî ahkâmında ve usule ait olmayan konularda geçerli olduğu görüşündedir. Kat'î konularda içtihat geçerli değildir. İçtihatı hata ettiğini anlayan derhal içtihadından döner ve yıllarca süren kanların dökülmesine ve yüz binlerce insanın ölmesine ve sayısız insanın perişan edilmesine imkân vermez.³¹

İhsan Oğuz bu görüşüne destek olarak Sıffin savaşında Ammar b. Yâsir'in şahadetinde birçok sahabenin hata ettiklerini anlayarak savaştan geri çekilmeleri ile Cemel savaşında Hz. Talha ile Hz. Zübeyr'in içtihatlarındaki hatayı anlayarak harpten geri durmalarını gösterir. Ayrıca daha sonra Hz. Aişe'nin de aynı kanaati taşıyarak ömrünün sonuna kadar nedamet duyduğunu ifade eder.³²

28 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 30.

29 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 18.

30 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 141.

31 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 142-143.

32 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 143.

İhsan Oğuz'a göre sahabenin tümü hayır üzerine değildir. "Siz, insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz..." (Âl-i İmrân, 3/110). âyetinin diğer Müslümanları bir tarafa bırak sahabenin hepsini bile kuşatmadığı görüşündedir. Bu görüşüne Hz. Ömer'in şu sözünü delil getirmektedir: 'Bu yüce vasıf, bizden önceki-ler içindir, bizden sonrakiler için değildir.'³³

Sahabenin faziletini ifade etmek için delil getirilen âyetlerden birisi şudur: "(İslâm'a hizmette) öne geçen Muhacirler ve Ensâr ile iyilikte onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da O'ndan razı olmuşlardır..." (Tevbe, 9/100). İhsan Oğuz'a göre bu âyetin kapsamına Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılınırken kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi sonucunda Kibleteyn Mescidi'nde o zaman namaz kılanlar ile Rıdvan bey'atına katılanlar dahil olmaktadır.³⁴

İhsan Oğuz, Âl-i İmrân, 3/110 ve Tevbe, 9/100. âyetlerin kapsamını daral-arak tüm sahabeyi kuşatmadığı görüşündedir. Kapsam dışında gördüğü Muâviye b. Ebî Süfyan'a o kadar öfkeli ki kitabına kaydettiği: "...Artık o küfür (güruhunun) önderleriyle hemen harp edin. Çünkü onların (gerçekte) yeminleri kalmamıştır..." (Tevbe, 9/12). âyetini Muâviye'nin babası Ebû Süfyan'la ve onun çevresiyle ilişki-lendirerek açıklamaktadır.³⁵ Muâviye de babası kanalıyla bu âyetin kapsamına dâhil olduğunu ifade etmektedir.

İhsan Oğuz, Muâviye b. Ebî Süfyan hakkındaki olumsuz yaklaşıma âyetler dışında bazı rivayetleri de delil getirerek sürdürmektedir. Kitabına kaydettiği rivayet-ler şunlardır:

Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: 'Bunların ikisini yani Muâviye ile Amr b. As'ı bir arada görürseniz, aralarını ayırınız. Çünkü bu ikisi ebediyen hayır üzerine buluşmazlar.'³⁶

Bir gün Resûl-i Ekrem Ammar b. Yâsir'in yüzünü okşayarak: 'Seni azgın bir topluluk öldürecekler..' Oğuz'a göre Yâsir, Sıffin harbinde Muâviye askerleri tara-ından öldürülmüştür.³⁷

İhsan Oğuz, Muâviye b. Ebî Süfyan'ı atadığı emirlerden ve bu emirlerin yaptığı yanlışlıklardan dolayı da sorumlu ve baş müsebbip olarak görür. Buna örnek olarak da Muâviye'nin Amr b. As ile görüşerek Muâviye b. Hadic'i Mısır'a kumandan olarak göndermesini verir. Kumandan Muâviye b. Hadic, Mısır'da Hz. Ali'nin Mu-ammed b. Ebî Bekir ismindeki elçisini öldürmüş ve onu eşek lâşesinin içine koyarak yakmıştır.³⁸

İhsan Oğuz'un eserine kaydettiğine göre Muâviye'nin bir yanlışı da Büsr b. Ertat ismindeki komutanını Haremeyn'e göndermesi ve bu komutanın burada bulunan kadın ve masum çocukları kılıçtan geçirmesidir. Bu olayda Hz. Abbas'ın

33 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 145.

34 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 145.

35 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 146.

36 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 146.

37 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 147.

38 Oğuz, *Miftâhü's-saâde*, 147.

beş ve altı yaşlarındaki torunları annelerinin gözü önünde katledilmiştir. Daha sonra çocukların annesi, cinnet getirerek deli olmuş ömrünün sonuna kadar baş açık, yalın ayak perişan bir halde gezmıştır.³⁹

İhsan Oğuz'un Muâviye'ye yönelttiği suçlamalardan birisi de Hz. Ali'ye ve evlatlarına minberlerde lanet okunması için valilere emir vermesidir. Bu emir Ömer b. Abdilaziz hilafet makamına gelinceye kadar uygulanmış ve minberden lanet okuma bu zaman kadar devam etmiştir.⁴⁰

İhsan Oğuz, Hz. Hasan'ın öldürülmesinden de Muâviye b. Ebî Süfyan'ı sorumlu tutmaktadır. Eserinde yazdığına göre Muâviye, Hz. Hasan'ın zevcesine büyük miktarda altın vererek kandırmış ve Hz. Hasan'ı zehirleterek öldürtmüştür.⁴¹ İhsan Oğuz'un Muâviye'ye yönelttiği ithamlardan birisi de Muâviye'nin babası Ebû Süfyan'dan veled-i zina olarak doğan ve babasının oğlu olarak meşhur olan Ziyad b. Ebih'i; Ziyad b. Ebî Süfyan olarak kendi neseplerine tescil ettirmesidir. Muâviye, babasından veled-i zina olarak doğan Ziyad'ın oğlu Ubeydullah'ı da kendi hayatında yönetici yapmış ve Kerbela hadisesinin olmasına zemin hazırlamıştır. Oğuz'a göre bunlar içtihat hatasıyla açıklanamayacak olaylardır.⁴²

İhsan Oğuz'un Muâviye'ye yönelttiği suçlamalardan birisi de Mısır valiliği döneminde Amr b. As'a yüksek miktarda altın ve gümüş para göndermesi ve oğlu Yezid'i kendinden sonra veliaht tayin etmesidir. Veliaht olarak tayin edilen Yezid'de Kerbela'nın ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin hazırlayıcısı ve müsebbibi olmuştur.⁴³

Ahmed Efendi, *Miftabü's-Şakâve* adlı eserinde İhsan Oğuz'un yukarıda zikredilen *Muâviye* b. Ebî Süfyan konusundaki ithamlarına cevap vermiştir. Ahmed Efendi eserinde Muâviye b. Ebî Süfyan ve ona tabi olanlara incitici söz söyleyenlerin ahirette Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda rezil ve rüsva olacaklarını ifade etmektedir. Buna delil olarak Resûlullah'ın sahabenin her birini kastederek: 'Onların her birisi yıldıza benzer. Onlardan birine uyan hakikat üzere olur.', rivayetini getirmektedir.⁴⁴

Hz. Peygamber'in (a.s.) Muâviye hakkında yaptığı şu duayı: 'Azaptan koru, kitap ve hesabı öğret ahkâmın uygulanması ve halkın korunması için güç ver.' eserine kaydeden Ahmed Efendi'ye göre Hz. Muâviye'ye söz söylemek mesuliyeti gerektirir. Her nebinin kabul olunan duası vardır. Bu duanın kabul olunduğu kesindir, hiç kimse bu konuda şüphe edemez.⁴⁵

Bazı ulemanın: 'Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında cereyan eden olaylara karışmaktan Allah bizi koruduğu gibi bu konuda söz söylemekten bizi korusun' dediğini belirten Ahmed Efendi olan olayları Hz. Muâviye'nin içtihat hatası olarak görmektedir. Bu görüşüne kaynak olarak da İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmet

39 Oğuz, *Miftabü's-saâde*, 147.

40 Oğuz, *Miftabü's-saâde*, 147.

41 Oğuz, *Miftabü's-saâde*, 147.

42 Oğuz, *Miftabü's-saâde*, 148.

43 Oğuz, *Miftabü's-saâde*, 148.

44 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 95.

45 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 95-96.

tarafından İstanbul kadılığına tayin edilen Hızır Bey'i (ö.862/1458) göstermektedir.⁴⁶ Hızır Bey 105 beyitten oluşan *Kasîde-i Nûniye*'sinde Muâviye'nin Mervân gibi içtihadında hata yaptığını belirtir.⁴⁷

Ahmed Efendi'ye göre içtihadında isabet edene on hasene içtihadında hata edene bir hasene verilir. O, eserinde ulemanın Peygamber Efendimizin içtihadı konusunda iki görüşe sahip olduğunu nakletmektedir. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber (a.s.) "O arzusuna göre konuşmaz." (Necm 53/3). âyeti gereği içtihadta bulunmaz. Diğer görüşe göre ise Hz. Peygamber (a.s.) içtihat eder, fakat içtihadında hata vaki olursa o hal ile bırakılmaz, Cebrail vasıtası ile ikaz edilirdi. Ama diğer müçtehitler böyle değildir onlara hata üzerine kalırlardı.⁴⁸

Ahmed Efendi, Muâviye'ye kötü söz söylenmeyeceğine dair bir delili de biz-zat Hz. Ali'nin kendisidir. Hz. Ali kendine karşı gelen Muâviye ve taraftarlarına 'ihvânunâ beğav aley-nâ' yani kardeşlerimiz bize karşı haddi açtılar sözüdür. Hz. Ali bu sözyle Hz. Muâviye ve çevresindekileri hâindir, zâlimdir gibi ithamla yaralamamıştır.⁴⁹

Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'u küllenmiş bir konuyu tekrar canlandırdığından dolayı ağır kelimelerle şu şekilde eleştirmektedir: "Zamanımızda kendisini tasavvuf ehli sayıp Hz. Ali taraftarı gibi göstererek uyutulmuş olan bir vakayı gündeme getiren ve Hz. Muâviye'nin aleyhinde sözler yazarak hezeyânatta bulunan sıfat-ı rezilesini irtikâp eden şahs-ı nâmerde ne dersiniz? Böyle bir zamanda işin mi yoktu da bundan bahsedersin?"⁵⁰

Ahmed Efendi, Muâviye'nin sahabe olma saygınlığını gözetmeyen İhsan Oğuz'u başka bir yerde şu şekilde şiddetli eleştirmeye devam etmektedir: "Şeriatın tamamen uzaklaşmış haya perdesini yırtmış çayırarda otlayan hayvanat şeklindeki insanlara mı hakikati duyuruyorsun? Ey Rezil! Senin ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesinden ve bu hususta telif ve tedvin edilen kitapların hangisinden malumatın vardır? Sahabeler arasındaki olan olayı izhar edip meydana çıkarırsın. Zamanımızda sünni sıfatından haberdar olmayıp rafiziliğe iltizam eden şahıslar arasında böyle bir yüz kı-zartıcı risale yazmakla maksadın para kazanmak ise, bu rezaleti işleyeceğine davul zurna çalarak maişetini temin etmen daha makul ve mesuliyet yönünden daha hafiftir."⁵¹

Ahmed Efendi kaynak gösterdiği Hızır Bey tüm sahabenin sahabelik vasfından dolayı güzel sözle anılması gerektiği görüşündedir. Hızır Bey manzum eserinin 102. beytinde açıkça sahabenin her birisi için güzel ve saygılı sözlerin sarf edilmesi, kötüleyici sözlerden kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir.⁵² Ahmed Efendi'ye

46 Geniş bilgi için bkz. M. Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1 (Ankara 1984):549- 588.

47 Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniyesi", 567.

48 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 97.

49 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 98.

50 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 98.

51 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 98.

52 Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniyesi", 567.

göre Peygamberlerden sonra evliyanın en faziletlisi sahabe-i kiramdır. Sahabe can ve malını ortaya koyarak her türlü meşakkate dayanarak Peygamberimize yar olmuşlar Peygamberimiz de onlardan razı olarak ahirete teşrif buyurmuşlardır. Ehl-i sünnet inancı budur.⁵³

Ahmed Efendi'nin sahabenin fazileti konusunda kaynak gösterdiği bir diğer isim İbrahim Hakkı Erzurûmî'dir (ö.1194/1780). İbrahim Hakkı *Mârifetnâme* isimli eserinde peygamberlerden sonra evliyanın en faziletlisi sahabe-i kiram olduğunu beyan etmektedir.⁵⁴ Ashabı ve ailelerini beraber sevdiğini söyleyen İbrahim Hakkı tüm sahabenin hayırla yâd edilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁵ Ümmet-i Muhammed'in sahabe konusundaki bu inancı ile Hz. Peygamber'in (a.s.) sevgisini kazandığını söyleyen Ahmed Efendi İhsan Oğuz'a: 'Senin iman ile âhirete gideceğine yakının var mı?' diye seslenmektedir.⁵⁶

İhsan Oğuz'u ehl-i sünnet inancının dışında hareket etmekle suçlayan Ahmed Efendi eleştirilerine şu şekilde devam ettirmektedir: 'İnsanın başkasının kusurunu gözetmeyip kendi ayıbı ile meşgul olması gerekir. Senin maksadın Alevî ve Rafizîlere hoş görünerek risale yazmak ve bunu satıp menfaat elde etmek midir? Eğer sahabe arasında vuku bulan o harpler ayıp ise onların ısıtılıp ısıtılıp gündeme getirilmemesi lazım. Bir müminin ayıbını setir eden şahsın mahşer gününde Allah Teâlâ binlerce ayıbını örter ve onu utandırmaz.'⁵⁷

Ahmed Efendi'ye göre sahabe arasında vuku bulan ve unutulmuş olan bu meseleyi tekrar gündeme getirmek insanlar arasında fitneye sebep olmaktadır. Bu bağlamda her hangi bir sahabe aleyhinde söz söylemek büyük tehlike içerir.⁵⁸ Ahmed Efendi'nin sahabenin hayırla anılması konusunda delil gösterdiği bir diğer şahısta Sa'dü'din Taftazânî'dir.⁵⁹ *Şerhu'l-akâid* adlı eserine baktığımızda Taftazânî (ö.797/1395) bu konuda şunları söylemektedir: Sahabeye dil uzatmaktan sakınmak vaciptir.⁶⁰ Taftazânî'nin sahabeyle kötü söz söylemekten kaçınılması konusunda delil aldığı hadisler şunlardır. Ahmed Efendi bu rivayetleri eserine aynen kaydetmiştir:

"Ashabıma sövmeyiniz! Sizden biriniz şu Uhud dağı kadar altın sadaka verse, onların verdiği bir kilo hatta yarım kilo sadakadan aldığı sevaba yetişemez."⁶¹

"Sahabeme ikramda bulununuz, çünkü en hayırlınız onlardır..."⁶²

"Allah, Allah! Ashabım konusunda Hak Teâlâ'dan korkunuz da onları

53 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 98.

54 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 100.

55 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, nşr. Durali Yılmaz (İstanbul: İpek Dağıtım, 2013), 365.

56 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 100.

57 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 101.

58 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 101.

59 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 101.

60 Sa'dü'din Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 2010), 270.

61 Buharî, "Ashâbü'n-Nebî", 5; Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*, 270.

62 Bu rivayet Buharî, "Menâkibu'l-ensâr", 9'da şöyle geçiyor: "Ancak âhîret hayatı vardır. Ensar ve muhacire ikram et." ; Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*, 270.

benden sonra hakir görmeyiniz. Sahabeyi seven bir kimse, beni sevdiği için onları sevmiş olur. Onlardan nefret eden benden nefret ettiği için onlardan nefret etmiş olur. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiş olur. Beni inciten Allah'ı incitmiş olur..."⁶³

Taftazânî'ye göre kesin delile dayanan bir konuda sahabeye sövmek ve onları kötülemek küfürdür. Şayet kesin delillere dayanmıyorsa bu da bid'at ve fâsıklıktır. Selef müçtehidlerinden ve takva sahibi âlimlerden Muâviye ve çevresindekilerin lanetlenmesinin câiz olduğu konusunda bize bir şey nakledilmiş değildir. Bunların davranışları hakkında verilecek en ağır ve en son hüküm şudur: 'Hadlerini aşmışlar, imama karşı ayaklanmışlardır.' Bu hareket ise kendilerine lanet okunmasını gerektirmez."⁶⁴

"Fitne uyumaktadır. Fitneyi uyandıran Allah lanet etsin" rivayetine⁶⁵ atf yaparak İhsan Oğuz'u fitne çıkarmakla suçlayan Ahmed Efendi: "Oğuz'a üç günlük fani hayatta insanlar arasında âlim görünmek ve insanların teveccühünü kazanmak için bu tür girişimde bulunmaya değer mi?" diye seslenmektedir.⁶⁶

Ahmed Efendi, Muâviye aleyhinde olumsuz sözü hoş karşılamadığı gibi Yezid hakkında da ileri geri konuşmayı uygun görmez. Ahmed Efendi'ye göre Yezid hakkında lanet içeren sözler siyer kitaplarında yer almaktadır. Oysa Siyer kitabı yazarları tetkik ve tahkik sahibi değildirler. Bunlar umumun değil bir kişinin beyanatını ve malumatını ifade eder. Bu sözler ise hükme delil teşkil etmez ve zan mertebesinde kalır. Hükümde kat'î delil lazımdır. Yezid'in Hz. Hüseyin'in katline emir verdiği ve ailesini kandırarak zehirlediği hadisesi kesin değildir. Muhakkak bu hadiseler olmuşsa bile bunları ağza almak kişiye manevi bir menfaat kazandırmaz.⁶⁷

Ahmed Efendi'nin kaynak gösterdiği Taftazânî eserinde Yezid hakkında ulemanın iki farklı yaklaşıma sahip olduğunu belirtmektedir. Bazı âlimler Yezid'e lanet edilmesini uygun görmezken diğer bazı âlimler ise Hz. Hüseyin'in katledilmesini emretmekle kâfir olduğu gerekçesiyle lanetlenmesinin caiz olduğu görüşünü savunmaktadır.⁶⁸ Hızır Bey *Kasîde-i Nûniyye* isimli eserinin 94 ve 95. beyitlerinde Şeytan'ın kafir ve cânî olmasına rağmen ona bile lânet etmekten kaçınılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Hızır Bey şunları söylüyor: "Yezid b. Muâviye Şeytan'dan da uğursuz olamaz. O halde sus."⁶⁹

Ahmed Efendi'nin Yezid'e bakışı ehl-i sünnet anlayışının genel prensipleri çerçevesindedir. Ahmed Efendi'ye göre insan ölmeden önce işlemiş olduğu günaha tevbe etmiş veya etmemiş olabilir. Burası meçhuldür. Hüküm cehaletle verilmez. Tevbe etmemiş olsa bile ahirette azap göreceğine kesin olarak hükmedilmez. İmanlı olup ahirete tevbe etmeden gidenler ehl-i sünnete göre Allah'ın dilemesine bağlıdır.

63 Ahmed b. Hambel, *Müsned*, 5:54-55; Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerbu'l-akâid)*,270.

64 Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerbu'l-akâid)*,271.

65 Bkz. Alaüddin Ali b. Hüsâmüddin, el-Muttakî, *Kenzü'l-ummal fi süneni'l-akvâli vel-ef'al*, c.11, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1401/1981), 127, hadis no:30891.

66 Abdulkadiroğlu, *Uğazlı Hacı Baba*, 102.

67 Abdulkadiroğlu, *Uğazlı Hacı Baba*, 103.

68 Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerbu'l-akâid)*,271.

69 Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniyyesi", 566.

Dilirse azap eder, dilerse af ve mağfired eder. Yezid, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi onusunda emir vermiş ise Müslüman katlini helal kabul etmedikçe kâfir sayılmaz sadece büyük günah sahibi olur.⁷⁰

Taftazânî eserinde dokuz hususu büyük günah olarak zikretmektedir. Bu zikredilen büyük günahlardan birisi de haksız yere adam öldürmektir. Büyük günah sahibi hakkında mezheplerin görüşleri farklıdır. Mutezile'ye göre büyük günah sahibi ne mümindir ne de kâfirdir. Haricilere göre kebre sahibi kâfir olur. Taftazânî'ye göre iman vasfını taşıyan bir insan ahkâmı ret etmedikçe iman vasfından çıkmaz.⁷¹ Ahmed Efendi'ye göre Ebû Cehil, Ebû Leheb, Firavun ve İblis'in ahirete imansız gittikleri kesin iken yine de onlara lanet etmek bizlere bir şey kazandırmayacaktır.⁷²

Ilgazlı Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'u Muâviye hakkında yazdıklarından dolayı tevbeye şu şekilde davet etmektedir: 'Şu risalende olan hezeyanından tevbe ve istiğfar et. İleri de halin perişandır. Sen nasıl sahabe aleyhine söz söylersin? Şu fena sözlerin seni ehl-i sünnet akidesi altında bırakmaz.'⁷³

Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'un gündeme getirdiği Muâviye'nin Hz. Hasan'ın karısı Ca'de'yi kandırdığı Yezid'in de 'ben seni nikâhım altına alırım' deyip Hz. Hasan'ı zehirlettirdiği ve sonra da almadığı iddiaların hepsini yalan olarak kabul etmektedir.⁷⁴

Ahmed Efendi, Muâviye'nin yaptıklarını İhsan Oğuz'un aksine içtihat hatası olarak kabul etmektedir. Muâviye'nin vahiy katibi olduğuna vurgu yapan Ahmed Efendi, Muâviye'nin peygamber sevgisine dikkat çekerek babası Ebû Süfyan'a peygamberimize hasım iken karşı geldiğini ifade etmektedir. Ahmed Efendi'ye göre birçok savaşta kahramanlıklar gösteren Muâviye'nin sahabe vasfından dolayı onu yaralayıcı sözlerden kaçınmak gerekir.⁷⁵

Sonuç olarak İhsan Oğuz, Muâviye b. Ebû Süfyan konusundaki yazdıklarıyla Nakşbendiyye geleneğinin dışına çıktığı görülmektedir.⁷⁶ Ahmed Efendi'nin İhsan Oğuz'a tepkisinin bir boyutu İhsan Oğuz'un Nakşbendiyye'ye müntesip olduğunu ifade ettiği halde Nakşbendiyye tarikatının temel ilkesi olan ehl-i sünnet anlayışına aykırı davranmasından ve Hz. Muâviye hakkında yaralayıcı sözler söylemesinden kaynaklanmaktadır.

Nakşbendiyye tarikatının etkili şeyhi İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1625) eserinin 251. Mektub'unda tüm sahabenin büyük ve azametli olduğunu ifade etmektedir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre sahabenin hepsini saygı ile yad etmek, sahabe arasında vuku bulan olayları ve savaşları iyiye yormak, onları nefsanî arzudan ve taassuptan uzak görmek gerekir. Çünkü Hz. Ali'ye muhalefet içtihadı binaen yapılmıştır. Ehl-i

70 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 103.

71 Taftazânî, *İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*, 209-210.

72 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 104.

73 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 105.

74 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 107.

75 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 107.

76 Memiş, "Muhammet İhsan Oğuz", 322.

sünnet anlayışını kabul edenlerin genel yaklaşımı budur. Bununla beraber İmâm-ı Rabbânî Hz. Ali'ye muhalif olan tarafın hata üzerinde olduklarını kabul eder. Ancak bu hata içtihadı dayalı bir hata olduğu için o hatanın sahibi ayıplanmaz. İmâm-ı Rabbânî'ye göre Muâviye kötü söz söylemeye müstahak değildir. Muâviye bu işte yalnız tek başına da değildi. Ashabın yarısı tahminen bu işte onunla müşterektir. Bu bakımdan en salim yol sahabe arasında geçen meseleler üzerine ileri geri söz söylemekten kaçınmak, sükût etmektir.⁷⁷

İmâm-ı Rabbânî, Muâviye hakkında gösterdiği olumlu tavrı Muâviye'nin oğlu Yezîd için göstermemektedir. Yezid'i saadetten uzak, fâsıklar zümresinden kabul etmektedir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre Yezid, fâsık ve lanete müstahak olsa bile yine de ona lânet etmekten kaçınmak gerekir. Ehl-i sünnetin takındığı tavrı budur. Ebû Leheb ve karısı kâfir olduğu açıkça belli olduğu halde bunlara bile lanet fayda getirmez.⁷⁸

5. Ahmed Efendi'nin Din ve Tasavvuf Anlayışı

5.1. Tevhid

Kelâbâzî (ö.380/990) *Ta'arruf* adlı eserinde mürîdin ilk önce Kur'an ve sünnet ışığında ve selef-i sâlihın anlayışları doğrultusunda tevhîdi bilmesini ve daha sonra diğer ilimleri öğrenmesini gerekli görür.⁷⁹ Kuşeyrî (ö.465/1072) tevhîdi; Allah'ın vâhid olduğuna hükmetmek olarak tarif etmektedir. Ona göre vâhid kelimesi; Allah'ın zâtını bölünmeden, sıfat ve varlığını teşbihten uzak tutmak, eserlerinde ve fiillerinde ortağı bulunduğunu inkâr etmek anlamına gelir.⁸⁰ Tûsî (ö.378/988) ise tevhîdi; Kadîm'in sonradan olanlardan ayrılması ve tek hâle gelmesi olarak kabul eder.⁸¹

Ehlisünnete göre Allah'ın sıfatları ezeli ve mücerred Zât üzerine zâiddir. Ehlisünnet bu konuda ittifak halindedir. Onlara göre Allah'ın zâtî sıfatları, zâtının ne aynı ne de gayrı olan, kendi zâtıyla kâim, kadîm mânâlardır. Allah'ın sıfatları Zât'ının aynı olamaz. Sıfatları Zât'la aynileştirmek, sıfatları inkâra götürür.⁸²

Ahmed Efendi'ye göre iman sadece bilgi değildir. Bilmekle beraber mufassalatı öylece kalbe yerleştirmektir. İmana şek ve tereddüt karıştırılmaz.⁸³ Ahmed Efendi'nin silsilesinde yer alan Seydişehirli Abdullah Efendi (ö. 1320/1903) lisanda

77 İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, trc. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Merve Yay., 1977), 1:548-558.

78 İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1:559.

79 Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, nşr. Mahmud Emin (Mısır: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1400/1980), 104.

80 Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Abdulhalim Mahmûd, Mahmud b. eş-Şerîf (Dimeşk: 1423/2002),506.

81 Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Liimâ'*, nşr. Abdulhalim Mahmud, Tahâ Abdülbâkî Sürûr (Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye, 1423/2002), 290.

82 Mevlüt Özler, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'de Tevhid Anlayışı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991), 145.

83 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 92.

olan kelime-i tevhidi arizî olarak kabul eder. Ona göre bu tevhidin ölüm halinde faydası olmaz. Tevhidin kalbi olması lazımdır.⁸⁴

Ahmed Efendi'ye göre tevhid; sıfat-ı ilahîyi kendisinde hiç şüphe duymayarak kalbe yerleştirmektir. Tevhid mertebesinde mürid bütün arzularını Allah'tan ister. Çünkü bu mevcudât içinde belirip zuhur eden tüm varlıklar ancak O'nun iradesiyle meydana gelir. O irade etmedikçe ne bir sinek ne de bir kuş kanadını kımıldatamaz. İman arsaya ibadetler ise o arsa üzerine kurulacak bir binaya benzer. Arsa olmadan bina yapılması imkânsızdır. Her insana ilk önce lazım olan imandır.⁸⁵

Ahmed Efendi, *Şaşkımlar Sineması*'nda imanın sahih olabilmesi için altı şartın yanı sıra şu üç hususunda tasdik edilmesini gerekli görür:

- a) Hz. Peygamber (a.s.) insandır; melek veya cin değildir.
- b) Hz. Peygamber (a.s.) hâtemü'l-enbiyâ'dır. O'ndan sonra peygamber gelme ihtimali yoktur. Hz. İsa (a.s.) gökten incek ve Hz. Muhammed'in (a.s.) ümmetinden olacak ve onun şeriatıyla amel edecektir.
- c) Hz. Peygamber (a.s.) resûlü's-sakâleyn'dir. Yani hem insan hem de cinlere peygamberdir.⁸⁶

5.2. Nûr-ı Muhammediyye

İmam-ı Rabbânî (ö.1034/1625) nûr-ı Muhammediyye'yi zuhurâtın ve mahlûkatın yaratılmasının başlangıcı olarak kabul etmektedir. *el-Mektûbâtü'r-Rabbâniyye* adlı eserinin 533. Mektub'unda nûr-ı Muhammediyye'yi hakikatlerin hakikati olarak ifade etmektedir.⁸⁷ Bu ifadeden anlaşıldığına göre her bir varlık, nûr-ı Muhammediyye'yi bünyesinde barındırmaktadır.

Ahmed Efendi'nin müntesip olduğu Hâlidîlikte nûr-ı Muhammedi konusunun yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir. Sûfiler, nûr-ı Muhammediyye'nin her devirde peygamberler ve veliler vasıtası ile taayyün ettiği, bütün insanların potansiyel olarak kemal vasıfları taşımakla beraber, sadece peygamberlerin ve velilerin filî olarak kâmillik sıfatına haiz olduklarını söylemişlerdir.⁸⁸

Ahmed Efendi, nûr-ı Muhammediyye anlayışını kabul eden bir sûfidir. Muâviye hakkında kötü söz söylenmemesi gerektiği görüşünü bu anlayışla desteklemektedir. Bu bağlamda *Kasîde-i Bürde*'ye atıf yapmaktadır. 161 beyitten oluşan⁸⁹ *Kasîde-i Bürde*'nin 29. beytinden 58. beytine kadar olan kısmı Hz. Peygamber'e (a.s.) övgü içeren beyitler yer almaktadır. Kasîdenin yazarı Muhammed

84 Şerafettin Yıldız, *Seydişehirlî Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, Çizgi Kitabevi Yay., (Konya 2015):66

85 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 93.

86 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 93.

87 Ahmed b. Abdülehad es-Serhendî el-Fârûkî en-Nakşebendî Rabbânî, *el-Mektûbâtü'r-Rabbâniyye*, nşr. Yâr Muhammed el-Cerîr el-Bedhaşî et-Tâlikânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004) 3: 413.

88 Abdulcebbar Kavak, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf", (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi 2013), 378-380.

89 İlhan Armutçuoğlu, *Kasîde-i Bürde*, (İstanbul: Erkam Yay., 2009), 11.

b. Saîd el-Bûsirî (ö. 608/1296) varlığın ortaya çıkış sebebi olarak Hz. Peygamber'î (a.s.) ve ütün varlığın hakikatinde nûr-i Muhammediyye'nin var olduğunu kabul eder. Peygamber'in yaratılış ve ahlak bakımında bütün peygamberlerden üstün olduğunu ifade eden el-Bûsirî Hz. Peygamber'e hiçbir peygamberin ilim ve kerem bakımından yaklaşmadığını beyan etmektedir.

Bûsirî'ye göre Hz. Peygamber'in üstünlüğünün bir sınırı yoktur. Hiçbir söz hakiki manada onun yüce özelliklerini beyan edemez. Bütün peygamberlerde var olan nur, nûr-i Muhammediyye'den kaynaklanır. O fazilet güneşi konumunda diğer peygamberler ise yıldız konumundadır. Diğer peygamberlerin nurları hep Muhammed'dendir.⁹⁰ Ahmed Efendi tüm varlığın Muhammedî nuru taşıdığı görüşünü Yunus Emre'nin (ö. 720/1321) şu şiiiriyle beyan etmektedir:

Ay dahi güneş dahi, nûrundan Muhammed'in.

Cümle şekerler tadı, tadından Muhammed'in.

Ahmed Efendi'ye göre böyle yüce vasıflara sahip olan Hz. Peygamber'in (a.s.) terbiyesinde yetişen Hz. Muâviye hakkında ileri geri konuşmak şerefine leke sürmek doğru değildir. 'Kötü söz sahibine aittir' sözünü eserine kaydeden Ahmed Efendi İhsan Oğuz'u şöyle ihtar etmektedir: 'Sizin bu risalenizdeki yazdıklarınıza aldanarak sahabeye kötü söz söylenirse o söz size dönmüş olur.'⁹¹

5.3. Letâif-i Hamse ve Nefs-i Emmâre

Letâif-i Hamse İmâm-ı Rabbânî tarafından tarikatın seyr u sülûk metodu olarak temellendirilmiştir. Ona göre insanda beşi halk beşi de emir âlemine ait on latife (letâif-i aşere) vardır. Halk âlemine ait latifeler anâsır-ı erbaa (hava, su, toprak, ateş) ile nefistir. Emir âlemine ait latifeler de kalp, ruh, sır, hafî ve ahfâdır. İmâm-ı Rabbânî Nakşbendiyye tarikatında seyr u sülûkun kalp latifesinden başlayarak emir âlemine ait bu beş latife ile sürdürülmesi usulünü ortaya koymuştur.

Kalp latifesinin yeri sol memenin iki parmak altında süveydâ denilen bir noktadır. Ruhun yeri sağ memenin iki parmak altında, sırrın yeri sol memenin iki parmak üstünde, hafînin yeri sağ memenin iki parmak üstünde, ahfanın yeri de göğsün ortasıdır. Halk âlemine ait nefsin yeri alnın tam ortasıdır. Bu beş latife arasında zâhir-bâtın ilişkisi vardır. Dıştaki içtekinin zâhiri, içteki dıştağının bânîni ve hakikatıdır. Nakşbendiyye tarikatında sâlik seyr u sülûke kalp latifesinden başlar.⁹²

Nakşbendiyye geleneğinde olduğu gibi Ahmed Efendi de müridanının seyr u sülûkunu letâif-i hamse anlayışına göre vermiştir. Ahmed Efendi Letâif-i cemûl'cesed başlığı altında insan vücudunda bulunan latifeleri şekil ve yazı ile beyan etmiştir. Ahmed Efendi'nin yazdıklarına göre kalp latifesi zikrinde 5000, ruh, sır, hafî ve ahfâ latifesi zikirlerinde ise her birinde 1000 ism-i celâl (Allah) zikri telkin edilir. Kalbin

90 İlhan Armutçuoğlu, *Kasîde-i Bürde*, 37-52.

91 Abdulkadiroğlu, *İlgaşlı Hacı Baba*, 109.

92 Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.27(Ankara: TDV Yay., 2003),143.

nuru turuncu, ruhun nuru kırmızı, sırrın nuru beyaz, hafinin nuru yeşil ve ahfânın nuru ise siyahtır. Fakat bu siyah bildiğimiz siyah değildir.⁹³

Kalp latifesinde nurun; evvelâ Hz. Peygamberin kalbine oradan Hz. Âdem'in (a.s.) kalbine daha sonra şeyhin ve en sonunda da müridin kalbine, ruh latifesinde nurun; evvelâ Hz. Peygamber'in ruhuna oradan Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in (a.s.) ruhlarına sonra şeyhin ruhu vasıtasıyla müridin ruhuna, sır latifesinde nurun; evvelâ Hz. Peygamberin sırrına oradan Hz. Musa'nın (a.s.) sırrına sonra şeyhin ve en sonunda da müridin sırrına, hafî latifesinde nurun; evvelâ Hz. Peygamberin hafîne oradan Hz. İsa'nın (a.s.) hafîne oradan da şeyhin vasıtasıyla müridin hafîne, ahfâ latifesinde ise nurun; evvelâ Hz. Peygamberin ahfâ vasıtasıyla müridin ahfâna ulaştığı kabul edilir.⁹⁴

Ahmed Efendi'ye göre müridin nefis mertebelerini kat etmesi gerekir. Ona göre her şahısta bulunan nefis-i emmâre insanı seadet ve şereften mahrum bırakmakta ve fenalığa sevk etmektedir. Ebedi cehennemde kalıp ebedi azaba ermesine sebep nefis-i emaredir. Zamanın birçok kadın ve erkeği kendilerinin kalplerinin temiz ve pak olduğunu haber verirler. Hiçbir yasaktan da kaçınmazlar.⁹⁵

5.4. İhlâs

Tasavvufî ıstılahta ihlâsın manası; kalbi Allah'a tahsis edip orada Allah dışında hiçbir şeyin kalmamasıdır. Dünya sevgisi ile Allah sevgisi zıt kutuptur. Dünya sevgisi fazlalaştıkça Allah sevgisi azalır.⁹⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/997) *Kâtu'l-Kulûb* adlı eserinde ihlâsın hakikatinin riya ve hevâdan selamette olmak olarak beyan etmektedir.⁹⁷ Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1014) da ihlâs-riyâ ilişkisine dikkat çekerek ihlâs sahibinde riyâ ve kendini beğenmişlik halinin olmadığını ifade etmektedir.⁹⁸

İnsana fayda verecek şeyin ancak kalb-i selim olduğunu ifade eden⁹⁹ Ahmed Efendi'ye göre bu fânî âlemde bulunmaktan maksat, Hakk'ın rızasını tahsil etmek ve Allah Rasûlü'nün sünnetini işlemektir. O, bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: Biz insanlara emr-i ilâhîyi tebliğ ederiz, hidayet Allah'ın işidir. Biz sadece Hakk'ın rızasını ararız. O'nun rızası nerededir bilemeyiz. Hakk'ın rızasını ibadet ve taatlarımızla mı kazanırız yoksa hasenatımızla mı kazanırız, bilemeyiz. Bakarsınız açlıktan helak olmakta olan bir kediye vereceğiniz yiyecek, susuz bir köpeğe içereceğiniz su bir rıza kazanma sebebi olabilir. Ameller de esas olan ihlâstır. İhlâssız yapılan amelin sahibine hayrı yoktur. Biz hidayet veremeyiz Hz. Nuh'un oğluna Hz. Muhammed'in amcasına hidayet veremediği gibi. Biz hayrı, Hakk'ı, ilahî

93 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 134-136.

94 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 136.

95 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 88.

96 Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Râbu'l-ârifîn* (İstanbul: 1275), 18.

97 Muhammed b. Ali b. Atıyye Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtu'l-kulûb fî muâmeti'l-Mabbûb ve vasfî tarîkı'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, nşr. Mahmud İbrahim er-Rıdvânî (Kahire: Mektebe Dâr'üt-türâs, 1422/2001), 3: 1343.

98 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s.380.

99 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 88.

emri, Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetini tebliğ ederiz. Hidayet ve tasarruf ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur.¹⁰⁰

5.5. Ölüm

Ahmed Efendi eserine Peygamberimiz ashabına tavsiyesini içeren şu rivayeti kaydetmiştir: “Ben gidiyorum, fakat sizlere iki vâiz bırakıyorum. Birisi söyler diğeri sükût eyler. Bunlar sizleri kurtarır. Bunlara tabi olup kılavuz ve rehber edirsiniz dalalete düşmez, yüzünüz kızarmaz. Sancağımın altına girer, şefaatime nail olursunuz. Korkudan salim ve âzâde olarak Cennete girer, oradan Cemâl-i İlahî'yi görme şerefine mazhar olursunuz. Bunlardan birisi ölüm diğeri de Kur'an-ı Kerim'dir.”¹⁰¹

Ahmed Efendi, ihvanına ölümü düşünmeleri ve ölüme hazır olmaları konusunda uyarıda bulunmuştur. Ona göre tasavvufi terbiyede ölümü tefekkür ve ölüme hazır olma bilinciyle yaşamının önemi büyüktür. O bu konuda müridlerine şöyle seslenmektedir: Ölümü çok tezekkür edin. Bugün ölecekmiş gibi hareket ederseniz gafletten sıyrılıp dünya sevgisi kalbinizden çıkar ve daima basiret üzere bulunursunuz. Ölümü düşünmek şeriatın yasaklarından kaçınmaya ve övülen işleri elde etmeye ve ahiret ticaretiyle vakitleri geçirmeye sevk eder. Ölümü tezekkür her saadete sebeptir. Onu unutmak ise nefis ve şeytana kul olup Hak yolunu terk etmeye vesiledir.¹⁰²

Ahmed Efendi ölüm ve ölümden sonraki hesabı hep göz önünde bulundurmıştır. O bu konuda şunları ifade etmektedir: ‘Malum dünyada ebedi kalacak değiliz. Bir gün kara toğrağın altına elbette bizler de babalarımız ve dedelerimiz gibi gireceğiz. Orada nice sorulara muhatap olacağız, acaba cevabına kadir olacak mıyız?’¹⁰³

5.6. Ehl-i Sünnet İtikadı ve Şeriata Bağlılık

Ahmed Efendi'ye göre imanın altı şartı yanı sıra eserinde zikrettiği üç şartı daha tasdik eden kişi iman sahibi olur ve kendini küfürden kurtarır. Fakat bu insan ehl-i sünnet ve'l-cemaat sınıfına giremez. Ehl-i sünnet sınıfına girebilmesi için ona ait akideleri bilip tasdik etmesi zaruridir. Ehl-i sünnet, fırka-i nâciye'dir.¹⁰⁴

‘Ehl-i sünnet ve'l-cemaat’ Hz. Peygamber ve ashâbının yolundan giden ve cennet ehli anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Ahmed Efendi'nin müntesip olduğu Nakşbendiyye'de ehl-i sünnet inancına bağlılık hep vurgulanmıştır. Nakşbendiyye meşâyihından Ubeydullah-ı Ahrâr (ö.895/1490) bu durumu şu sözlerle beyan etmektedir: ‘Eğer Hâcegân tarikatı dervişlerinin itikadının ne olduğu sorulursa de ki ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadıdır.’¹⁰⁶

100 Abdulkadiroğlu, *İlgaçlı Hacı Baba*, 40.

101 Abdulkadiroğlu, *İlgaçlı Hacı Baba*, 55.

102 Abdulkadiroğlu, *İlgaçlı Hacı Baba*, 55.

103 Abdulkadiroğlu, *İlgaçlı Hacı Baba*, 78.

104 Abdulkadiroğlu, *İlgaçlı Hacı Baba*, 93.

105 أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قام فينا فقال ألا إن من كان قبلكم من أهل الكتاب افترقوا على ثنتين وسبعين ملة وإن هذه الأمة ستفترق على ثلاث وسبعين اثنتان وسبعون في النار وواحدة في الجنة هي الجماعة (Hz. Peygamber (s.a.v) ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: "Sizden önceki ehl-i kitap yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya bölünecek. Bunlardan yetmiş ikisi ateşte, sadece biri cennettedir. Bu da ehl-i sünnet ve'l-cemaattir.") Bkz. Ebû Dâvud, Sünne, 1; Tirmizi, İman,18; İbn-i Mâce, Fiten, 17.

106 Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarikatı*, (İstanbul: İnsan Yay., 2012), 338,342.

Ahmed Efendi'ye göre kişiyi ahirette sorumluluktan kurtaracak olan iki şeydir. Bunlardan birisi ehl-i sünnet akidesi diğeri ise salih ameldir.¹⁰⁷ Ahmed Efendi, Nakşbendiye geleneğinde olduğu gibi şeriata sınımsız bağlı bir sûfidir. Şeriattan en küçük sapmayı bile kabul etmez. Ona göre tüm amel, söz ve hareketlerin şeriata kontrolü altında olması gerekir. Tüm bunlar şeriata uyarırsa makbul, uymazsa merduttur. İbadetin kabulü imandan sonradır. İmandan sonra namaz oruç... gibi ibadetler gelir. Noksan bırakılan ibadetler ise kaza ve ikmaline çalışılır. Alış verişine dikkat eden komşularıyla güzel geçinen, yalan yere yemin etmeyerek ömrünü nihayete erdiren şahsın yaptığı ameller dergâh-ı ilahiye kaldırılır.¹⁰⁸

Ahmed Efendi'nin eserlerine göz gezdirildiğinde şeriata, Kur'an ve sünnete dayanmayan dini yaklaşımları reddettiği görülmektedir. O, müşahede edilen edepsizlik, hayâsızlık, ibadetsizlik, insaf ver merhametsizlik... gibi şeriata muhalif durumlara mani olmadıkları için zamanın âlimlerini eleştirmektedir.¹⁰⁹ Onun tasavvuf anlayışının temelini şeriata bağlılık oluşturmaktadır.

Tarikat silsilesinde yer alan şeyhi Seydişehirli Abdullah Efendi insanların en iyisini hal ve hareketlerini Kur'an'a uyduran olarak kabul etmiştir.¹¹⁰ Ahmed Efendi şeyhinin bu yaklaşımı doğrultusunda tasavvuf anlayışını oluşturmuş ve Kur'an ve sünnete aykırı olan anlayışlarla mücadele etmiştir. Ahmed Efendi'nin eserlerine baktığımızda delilleri genelde Kur'an'dan getirdiğini görmekteyiz. Kur'an'ın sürekli okunup tefekkür edilmesi gerektiğini savunan Ahmed Efendi Kur'an'ın ahkâmının uygulanması hususunda da çok hassastır. Ona göre Kur'an benim kitabımdır diyen kimsenin o kitapta bulunan emirler ile amel etmesi ve yasaklarından kaçınması gerekir. Bu şekilde hareket edenin imanı kalbi olur.¹¹¹

Ahmed Efendi, eserlerinde şeriata, Kur'an ve sünnete aykırı davranışları somut örnekler vererek eleştirmektedir. O, elbiselerde düğmenin sağ tarafa dikilerek sol tarafın sağ taraf üzerine getirilmesini şeriata aykırı olarak kabul etmektedir. Eserinde bu konuyu şu şekilde izah etmektedir: Cenaze bahsinde bildirilmiştir ki kefeni örterken evvela sol taraftan başlanır. Sebebi sağ tarafın, sol tarafın üstüne gelmesidir. Bu durum hadis-i şerifte desteklidir. Bizlerde ise terzilerin esas ustaları Hristiyan ve müşrikler olduklarından giymiş olduğumuz bütün yelek manto gibi elbiselerin düğmeleri sağ tarafa dikilmiş, bu durumda da elbisenin sol tarafı sağ tarafının üzerine gelmektedir.¹¹²

Ahmed Efendi, hadis-i şerife işaret ederek rahmet meleklerinin girmeyeceği gerekçesiyle evin duvarlarına aile bireylerinin resimlerinin asılmasını uygun görmez.¹¹³ O, ayakta idrar yapmayı şeriata aykırı olarak kabul etmektedir.¹¹⁴ Ahmed Efendi

107 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 87.

108 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 84.

109 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 52.

110 Şerafettin Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, Çizgi Kitabevi Yay., (Konya 2015):65

111 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 55.

112 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 81.

113 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 82.

114 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 83.

cenazenin geciktirilmesini de naslara aykırı bulduğu için eleştirmektedir. Ona göre cenazenin acele defnedilmesi gerekir. Oğlu kızı cenazeye yetişecek diye saatlerce bekletilmesi doğru değildir. Cenaze saatlerce bekletilir müstehap olan tesbihler icra edilmeden acele etmek adına namaza koşulur. Bu nasıl lahana turşusudur? diye çarpık din anlayışını tenkit etmektedir.¹¹⁵

Ahmed Efendi din ve tasavvuf anlayışını ehl-i sünnet çizgisinde oluşturmuş ve Ehl-i sünnet akidesi dışındaki anlayışları hoş karşılamamıştır. Dinî ve siyasî olaylara ehl-i sünnet penceresinden bakmıştır. *Miftabu's-Sakâve*'de Muhammet İhsan Oğuz'u ağır bir şekilde eleştirmesi de Oğuz'un bu çizginin dışında hareket etmesinden dolayıdır.¹¹⁶

Ahmed Efendi, çocukların ehl-i sünnet anlayışı doğrultusunda yetiştirilmesini savunmaktadır. Ona göre çocukların dini eğitimine dikkat etmeyen, sadece onlarla mal bırakan anne babalar sorumlulukları yerine getirmemektedir. “Allah’a ve âhiret gününe (gerçekten) iman eden hiçbir kavmin, Allah’a ve Resûlü’ne (emirlerine) muhalefet/düşmanlık eden kimselerle dostluk ettiklerini göremezsin (onları sevip sayamazlar). İsterse onlar; babaları, oğulları, kardeşleri veya sülaleleri olsunlar...” (Mücadele 58/22). ayetine işaret eden Ahmed Efendi Mevla’sını bilmeyen, sünnetin dışında hareket eden haram helal tanımayan, ibadetle kendini mükellef bilmeyen... kimselere hiçbir şahıs muhabbet besleyemez.

Ahmed Efendi bu konuda anne babalara şöyle seslenmektedir: Bıraktığınız servetle Mevla’sına asi olan ve Hz. Peygamber’in sünnetine uymayan kişilere yardım ediyorsunuz. Bu servetten dolayı çocuklarınızın işlemiş oldukları günah, isyan ve vebalin bir miktarı, o serveti terk eden siz anne babaların ameline kayıt edilecektir. Ahmed Efendi’ye göre ayetin işaret ettiği kapsam ulema tarafından iyice anlatılmadığı için insanların akıbeti tehlikeye düşmüştür.¹¹⁷

Ahmed Efendi, *Şaşkınlık Sineması* adlı eserinde mevlit merasimindeki uygulamaları şu şekilde tenkit etmektedir: Mevlithan, mevlit okunacak eve gelir. Kaba yastıklara yaslanarak güzel bir emr-i ilahîyi yerine getirecekmiş gibi kendisini beğendirmek için nice varlık satar. Ben filan mevlitçiyim, duhanım diye riyada bulunur. Mevlit meclislerinde de kadın erkek karışık cemiyetler kurulur. Bu toplantılarda çok münker ve şeriatın yasak kıldığı işler yapılır. Sevap şurada dursun fazla olarak bir de cemiyet sahibi vebal kazanır.¹¹⁸

Güçlü bir Kur’an ve hadis bilgisine sahip olan Ahmed Efendi bütün sohbetlerini fıkıh ağırlıklı yapardı. Ahmed Efendi Arapça dışında Farsça diline de derin vukûfiyeti vardı. Ferâiz, kalam gibi birçok İslamî ilimde söz sahibi idi. Onun rehberi ilim olduğundan her zaman için okumayı çok severdi ve bulunduğu meclislerde devamlı surette dinî sohbetler olur, asla lüzumsuz söz sarf edilmezdi. O, bilhassa itikad konusunda ve dinî meselelerde büyük bir hassasiyet gösterir, dört

115 Abdulkadiroğlu, *Uğazlı Hacı Baba*, 91.

116 Abdulkadiroğlu, *Uğazlı Hacı Baba*, 98.

117 Abdulkadiroğlu, *Uğazlı Hacı Baba*, 54.

118 Abdulkadiroğlu, *Uğazlı Hacı Baba*, 86.

mezhebin fıkhnı nerede ise Arapça ibareleriyle ezbere bilir, önce ibaresini okuyup peşinden açıklamalarda bulunurdu. İslamî ilimlerin en müşkül meselelerinde onun bilgisine başvurulur, sözüne ve fetvasına itimat edilirdi.¹¹⁹

Ahmed Efendi zamanında ki halkın çoğunluğunu câhil, ilim ve ahlak yönünden geri seviyede olduğunu gördüğü için¹²⁰ ilme ve ahlaka önem vermiştir. Müridanının cehaletten kurtulması ve güzel ahlakî meziyetlere sahip olması için gayret göstermiştir. Bir din âliminde bulunması gereken hilim, tevâzû ve kemâl gibi güzel vasıflar onun her hareketinde mevcut idi. Her sınıf insanla onların anlayabilecekleri bir dil ile konuşur, gösterişi ve yapmacık hareketleri kesinlikle sevmezdi. Muhatabı ile münakaşaya girmezdi.¹²¹ Kendisine sorulan soruya Hanefî fıkhnının meşhur kaynağı olan İbn Abidin'den cevap verirdi. İbni Abidin'e o kadar vakıftı ki kendisine soru sorulduğunda İbn Abidin'in şu cildini al ve şu sayfayı aç derdi. Daha sonra oradan ibareyi okur ve ona göre sorunun cevabını verirdi.¹²²

5.7. Emr-i Bi'l-Marûf Nehy-i Anî'l-Münker

Ahmed Efendi, “(Resûlüm! İnsanları) Rabbinin yoluna/dinine hikmetle ve güzel öğütle davet et...” (Nahl 16/125). âyetini delil getirerek mertebesine göre tüm âlimlerin, yöneticilerin ve âriflerin emr-i bi'l-maruf konusunda vazifeli olduklarını beyan etmektedir. Bu kimseler tarafından insanlar doğru yola, Hakk'ın yoluna davet edilmelidir. Ahmed Efendi'ye göre bu yol ilahî vahiyle bildirilen, din, iman, itikat ve amel yoludur. Hiçbir din ve mezhep işin başında yayılmamıştır. Ancak davetle kâim ve zâhir olmuştur. Emr-i bi'l-maruf nehy-i anî'l-münker konusunda vazifeli olanlar görevlerini doğruluk ve samimiyetle yerine getirmeleri gerekir.¹²³

“Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni (tamamen) tebliğ et (bildir)...” (Mâide 5/67).

“Sen öğüt ver. Çünkü öğüt, mü'minlere fayda verir.” (Zariyat 51/55).

“(Hz. Musa ve Hz. Harun) Firavun'a gidin, çünkü o azdı.” (Tâhâ 20/43).

“Bir zaman İbrahim de, babasına ve kavmine demişti ki: “Doğrusu ben sizin taptıklarınızdan uzağım.” (Zuhruf 43/26).

Yukarıda mealî verilen âyetleri eserine kaydeden Ahmed Efendi bu âyetler ışığında emr-i bi'l-maruf'un ilk önce peygamberlere daha sonra onların varisi olan âlimlere vazife olduğunu beyan etmektedir.¹²⁴ Ahmed Efendi bu konuda görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: ‘Beni ısırmayan kurt ve sinek, benim bağıma girmeyen hırsız, ırzıma tasallut etmeyen edepsiz bin yıl yaşasın diyemeyiz. Bahane ne olursa olsun kötülüğü engellemeye çalışma vazifesi tüm âlim, yönetici, zengin, fakir erkek ve kadın her şahsın boyunlarına zincir gibi geçirilmiş bir borçtur. İçki içilmesi, hırsızlık,

119 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 31.

120 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 61.

121 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 31.

122 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 36.

123 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 50.

124 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 51.

zinâ, edepsizlik ve hayâsızlık gibi şeriata aykırı hareketleri gören her şahıs, kötülüğü engellemeye ve müdahaleye şeran salahiyetlidir. Üzerine almayıp alakadar olmayan, fenalığa fenalık ile iyiliğe iyilik ile emir ve nehyden kaçan millet her halde mahşer günü utandırılacaktır.¹²⁵

Ahmed Efendi, “(Ey Muhammed ümmet! siz, insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. (Çünkü) iyiliği emreder, kötülüğe engel olur” ayetini¹²⁶ delil getirerek Muhammed ümmetinin emr-i bil maruf nehy-i ani'l-münker vasfından dolayı üstün olduğuna vurgu yapmaktadır. Ahmed Efendi'ye göre Muhammed ümmetinin kıymetli, şereflî ve her ümmetten yüksek olması bu vasfından dolayıdır. Ahmed Efendi emr-i bi'l-maruf vasfının Muhammed ümmetinden kalktığına güzelliğin ve hayırlı ümmet olma şerefının ortadan kalkacağını beyan etmektedir. Bu durumda da Muhammed ümmeti sefâlet ve rezâlete maruz kalacaktır.¹²⁷

Ahmed Efendi kendi yaşadığı dönemdeki âlimlerden şikâyetçidir. Ahmed Efendi'ye göre bu âlimler emr-i bil marufu terk ederek, nimetlere dalarak, gaflet gömleğini başlarına giymişlerdir. Zamanın âlimler müşahede edilen edepsizlik, hayâsızlık... gibi şeriata muhalif durumlara mani olmamaktadırlar. Gördükleri halde görmüyormuş gibi gözlerini davranarak müdahaleden kaçınmaktadırlar.

Ahmed Efendi, günümüz âlimleri ile eski âlimleri mukayese etmektedir. Eski ulema misak-ı evvelde kendilerine yüklenilen emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesini hayatları pahasına olsa da yerine getirmişlerdir. Onlar din, iman, ibadet yollarını millete öğretmekten kaçınmamışlardır. Bu yüzden İslam'ın nuru doğu ve batıya doğru yayılmıştır.¹²⁸ Ahmed Efendi'nin beyanına göre önceki ulema uyanık, halk ise uyumakta idi. Uyanık olanlar uykudakileri uyarmağa muktedirler. Şimdiki ulema ise dünya sevgisi ve masiva lezzetleriyle kalpleri dolu olduklarından gaflet uykusundadırlar, halk ise ölmüştür. Uykudaki bir şahıs, ölüyü nasıl diriltir? Âlimlere gereken birinci vazife akideyi telkin etmek daha sonra namaz, oruç ... gibi önemli ve zorunlu hususları halkın kalp ve yüreklerine aşılaktır. Bazı âlimler bu işi sadece caminin bir köşesinde kendisini ziyarete gelenlere telkin ettiği için bu da şahsa münhasır kalmaktadır. Geneli kuşatacak verimli bir netice elde edilememektedir.¹²⁹

“Andolsun ki, Allah'ı ve âhiret gününü umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için Allah'ın Resûlü'nde, sizin için, pek güzel bir örnek vardır.” (Ahzab 33/21). âyetine işaret ederek tüm âlimlerin İslam dininin terakkisi için kimseden çekinmeden korkmadan görevlerini yerine getirmelerini zorunlu görmektedir. Ulema karşılaşacağı meşakkati önemsemeyip âhirette verilecek mükafaatı göz önünde tutmaları gerekir.¹³⁰

Ahmed Efendi âlimlerin sadece halka yönelik tebliğ faaliyetini eksik görür. Ona göre yöneticilerinde bu irşad faaliyetinin içine alınması lazımdır. Şaşkınlık

125 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 51-52.

126 Âl-i İmrân, 3/110.

127 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 52.

128 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 53.

129 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 60.

130 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 57.

Sineması adlı eserinde görüşünü desteklemek için iki örnek vermektedir. Bunlardan birisi İmam-ı Mâlik'tir (ö.179/795). Ahmed Efendi'nin nakline göre İmam-ı Mâlik sultanların yanlarına gidirmiş. Görenlerin: 'Bu zalimlerin, hainlerin yanına niçin gidiyorsun?' dediklerinde 'Subhanallah! Biz onların yanına gidip yaptıkları haksızlıkları kendilerine söylemezsek olur mu?' Ahmed Efendi'nin örnek verdiği diğer şahıs Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'dir (ö. 324/935). Ahmed Efendi el-Eş'arî'nin Mutezile meclislerine katılmasını Mutezile mensuplarının o zaman yüksek mevkilerde bulduklarını bu insanların kendi yanına gelmeye tenezzül etmediklerini kendisinin onların yanına giderek hakkı ifade ettiğini beyan etmektedir.¹³¹ Zikredilen bu iki örnek çerçevesinde Ahmed Efendi'nin yöneticisi kesiminin irşadını önemseydiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ona göre idarenin ıslahıyla beraber halkın ıslahı gerçekleşmektedir.

5.8. Kulluk Bilinci

Ahmed Efendi'ye göre insan bu dünyaya kendi iradesiyle gelmediği gibi yine kendi iradesiyle ahiret âlemine gidemeyecektir. İnsan bu dünyada bütün arzusuna nail olamaz. Geçerli olan yaratan Hâlik'in iradesidir. Hâlik insanı dünyaya diğer ebedi ahiret hayatını kazanmak kabirden kalktığında Allah'ın huzuruna tam bir nur ile gelmek için emir ve nehiy ile mükellef kılmak için göndermiştir. Bunun Kur'an'dan delili: "Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatla) kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât 51/56). âyetidir.¹³²

Nakşebendiye geleneğinde ibadetlere düşkünlük esastır. Seydişehirli Abdullah Efendi'ye göre bir insan haramdan sakınırsa onun için ibadet ve taat kolaylaşır.¹³³ Ahmed Efendi, *Şaşkınlar Sineması* adlı eserinde Allah'ın emrine uyma ve yasaklarından kaçınma konusunda şunları ifade etmektedir: 'İnsanlık şerefimi kaybetmeyeyim ahiret saadetine kavuşayım diye bir arzun varsa bulunduğu daire ve fabrika müdüründen korktuğundan ziyade Allah'tan yani emrini tutmayıp nehy ettiği şeyleri işlemekten çekin ve kork. Bu âlemin dâr-ı karar değil dâr-ı firar' olduğunu ifade etmektedir. Ona göre nice servet sahibi ahirete ağılayarak gitmiştir. İnsanı kurtaracak Hakk Teâlâ'ya kulluktur.¹³⁴

Ahmed Efendi amelin kabul edilmesini ilme bağlamaktadır. Bu konuda delili Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) şu sözüdür: 'İlimsiz yapılan amelin kötülüğü iyiliğinden daha fazladır'¹³⁵ Ahmed Efendi'ye göre 'şeriat ve ahkâmını ihmal ederek sadece azaları çalıştırmak şeytana maskara olmaktan başka bir şey değildir.'¹³⁶ İlim ve irfan nuruyla ahiretin tenvir edilmesi gerekir.¹³⁷

131 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 58.

132 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 65.

133 Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, 65.

134 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 65.

135 Bkz. Ebû Şehl Muhammed b. Abdurrahman el-Mağrâvî, *Mensâtü mevâkifi's-selef fi'l-akide* c.10 (Mısır: el-Mektebetü'l-İslamiyye),6:2.

136 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 68.

137 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 80.

Ahmed Efendi, iman amel bütünlüğünü savunmaktadır. Ona göre Allah'ın emirlerinin dışına çıkan ve yasaklarını işlemekle hayatını kaybeden İslam üzerine ölmüş olmaz. “Yoksa sen, hakikaten onların çoğunun, (hakkı) dinlediklerini veya düşünüp anladıklarını mı zannediyorsun? Hayır! Öyle değil. Onlar hayvanlar gibidir, hatta yolca daha şaşkındırlar.” (Furkan, 25/44). âyeti bu sınıfı ifade etmektedir. Yani bu tip insanlar lisânen Müslüman kalben değildir. Kalben Müslüman olan böyle davranamaz. Bunlar ise münafıkların sıfatı olup şiddetli azap gerektirir. Bu tip insanlara öldüğünde İslam muamelesi yapılmığa şer'an müsaade yoktur. Zira dil ile İslam olup İslam'ın uygun görmediği işleri işleyen kimse iman nuruyla münevver olmamıştır. İçerisi dışarisına muvafık değildir. İslam demek Rabbin buyruğunu kabul edip Kitab'ın ahkâmına göre hareket etmektir.¹³⁸

Nakşibendiye geleneğinde ibadete düşkünlük görülmektedir. Nakşibendiye Şeyhi Ahmed Efendi de tarikatın geleneğine uygun olarak ibadete çok düşkün ve müdavimdir. Talebelerini de imandan sonra ibadet şuuruyla eğitmiştir. Ona göre kabirde ve mahşerde rahata sebep olan sâlih ameldir. Salih amel dışında başka bir fayda yoktur.¹³⁹

Seydişehirli Abdullah Efendi ibadeti ruhun gıdası olarak kabul etmektedir.¹⁴⁰ Ahmed Efendi de insanın kemalatını iki şeye bağlamaktadır. Bunlar; iman ve ibadettir. Bu hususu eserinde şu şekilde ifade etmektedir: ‘insan hayvanlık mertebesinden ancak iman ve ibadetle tezeyyün ettiğinde kemâlât ve irfan mertebesine yükselir.¹⁴¹ Kulluk konusundaki yaklaşımlarını Niyâz-i Mısıri'nin (ö.1105/1693) şu dizesi ile ifade etmektedir:

Hakk'a kul ol, kul olası makbul,¹⁴²

5.9. Kadın Meselesi

Ahmed Efendi'nin en çok değindiği konulardan birisi de kadın meselesidir. Ona göre hac ibadetine gözlenen bazı yanlışlıkların faili kadınlardır. O kendi zamanında Türkiye'den hacca gelen kadınların çoğunluğunun tafsili imandan ve ehl-i sünnet akidesinden uzak olduğu görüşündedir.¹⁴³

Ahmed Efendi kadınların yabancı erkeklerle tokalaşmasını şiddetli bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre kadının nikâhı düşen kimselerle tokalaşması cehennemde cezayı gerektirir. Ahmed Efendi kadının sokak ve caddelerde çok görünmesini de uygun görmez. Ona göre kadının ibadethanesi ve cenazesinin çıkacağı yer evidir. Çarşıya zaruretten çıkan ister erkek olsun isterse kadın gözlerini korumaları ve birbirlerine bakmamaları gerekir.¹⁴⁴

138 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 66.

139 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 91.

140 Şerafettin Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, 65.

141 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 49.

142 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 56.

143 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 77.

144 Abdulkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, 88.

Ahmed Efendi'nin kadınlar konusunda bir eleştirisi de kadınların dar elbise giymeleri yüzlerini ve kollarını açmalarıdır. Çarşı pazarda açık saçık gezdiği halde Hacı Bayram ve Eyüp Sultan gibi zevatın kabristanına girerken başlarını ve bedenlerini örten kadınları 'Hak'tan korkmuyor utanmıyorlar bir mezardan korkup çekiniyorlar' diye eleştirmektedir.¹⁴⁵

Ahmed Efendi Hz. Âişe'den mervi olan şu rivayeti eserine kaydetmiştir: 'Bizler yani ezvâc-ı tâhirât haccettiğimizde yüz, göz ve ellerimizin içlerini açık bulundururduk. Eğer yabancılarla karşılaşırsak ister tavaf isterse diğer durumlarda hemen yüzlerimizi örter idik.' Ahmed Efendi'ye göre ebedî nikâhları haram olan ümmühât-ı müminin böyle davranırken günün kadınları mahremsiz Türkiye'den hacca gelmekte ve İslam dışı harekette bulunmaktadırlar.¹⁴⁶

Ahmed Efendi verdiği Hz. Enes örneğinden kadınların nasıl davranacaklarını anlatmaktadır. Hz. Enes büluğ çağına geldiğinde terbiyesini takınarak ezvâc-ı tahiratın yanlarına girmemiştir. İhtiyaç olduğunda perdenin arkasından alacağını almıştır. Ahmed Efendi'ye göre günümüzde lokanta mağaza gibi yerlerde çalışan kadınlar patronunun aile bireyi gibi davranmaktadır. Erkeklerden çekinme ve kaçınma gibi davranışlardan uzaktırlar.¹⁴⁷

Ahmed Efendi'nin eleştirdiği bir konuda kadın ve erkeğin bir birine benzeşmesidir. Kadın ve erkeğin birbirinden ayırt edilemez hale gelmesini dine aykırı olarak gören Ahmed Efendi bu görüşüne Peygamber Efendimizin: 'Erkeğe benzeyen kadın, kadına benzeyen erkeğe lanet etmiştir'¹⁴⁸ hadisini delil getirmektedir.

Ahmed Efendi'ye göre halkın bu hâl ve hareketlerinden ne Rabbimiz ne de sevgili Peygamberimiz razıdır. Bu konuda söylenecek sözlerinin olduğunu ancak sükût ettiğini ifade eden Ahmed Efendi, Müslüman kızların gayr-i müslimlerle evlenmelerini de dini açıdan uygun görmemekte ve şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir.¹⁴⁹

Sonuç

İrfanî yönü ile tanınan Ilgazlı Nakşbendiye tarikatı şeyhi Ahmed Efendi küçük yaşta hıfzını tamamlar. Daha sonra Fatih Medresesi'nde zamanın önde gelen hocalarından yüksek eğitimini ikmal eder. Yaratılış bakımından zeki olan Ahmed Efendi, Kur'an, hadis, fıkıh, akaid... gibi İslamî ilimlerde derinleşir.

Şaşkınlar Sineması ve *Miftâhu's-şakâve* isminde iki telif eseri bulunan Ahmed Efendi yörenin önemli ismi ve aynı zamanda çağdaşı olan İhsan Oğuz'u Muâviye b. Ebî Süfyan hakkında ileri sürdüğü görüşlerden dolayı şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Ahmed Efendi'ye göre Hz. Peygamber'in (a.s.) terbiyesinde yetişen ve onunla sohbet edip ondan ders alan sahabe hakkında ileri geri konuşmak sorumluluk gerektirir. Hiçbir evliya sahabe mertebesine ulaşamaz.

145 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 76.

146 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 76.

147 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 79.

148 Benzer mana için bkz. Buhârî, "Libâs", 62; Ebû Dâvûd, "Libâs", 28, hadis no:4097.

149 Abdulkadiroğlu, *Ilgazlı Hacı Baba*, 52-53.

Ahmed Efendi, Şeyh Muhammed Merdan Efendi ile Hacı Mustafa Tuhti olarak ra bilinen Yapraklı Şeyh Mustafa Efendi'den tasavvuf eğitimi almıştır. Şeyhi Yapraklı Mustafa Efendi'nin 1358/1939 yılında vefatından sonra tarikatın post-nişini olmuş ve otuz altı yıl irşad makamında kalmıştır. Ahmed Efendi'nin müntesip olduğu Nakşbendiyye/Hâliyye tarikat silsilesi Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'ye oradan da Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır.

Ahmed Efendi zamanında ki halkın çoğunluğunu câhil, ilim ve ahlak yönünden geri seviyede olduğunu gördüğü için ilme ve ahlaka önem vermiştir. Müridanının cehaletten kurtulması ve güzel ahlakî meziyetlere sahip olması için gayret göstermiştir. Bir din âliminde bulunması gereken hilim, tevâzû ve kemâl gibi güzel vasıflar onun her hareketinde mevcuttur.

Ahmed Efendi'nin eserlerine göz gezdirildiğinde şeriata, Kur'ân ve sünnete dayanmayan dini yaklaşımları reddettiği görülmektedir. O, müşahede edilen cahillik, edepsizlik... gibi şeriata muhalif durumlara mani olmadıkları için zamanın âlimlerini eleştirmektedir. O'nun tasavvuf anlayışının temelini ehl-i sünnet çizgisi oluşturmaktadır. O ehl-i sünnet akidesi dışındaki anlayışları hoş karşılamamıştır.

Ahmed Efendi müridanını letâif-i hamse esasına göre yetiştirmiştir. Talebelerine ölüm gerçeğini hatırlatan Ahmed Efendi'ye göre bu fâni alemde bulunmaktan maksat, Hakk'ın rızasını tahsil etmek ve Allah Rasûlü'nün sünnetini işlemektir.

Ahmed Efendi'ye göre kişiyi ahirette sorumluluktan kurtaracak olan iki şey; ehl-i sünnet akidesi ve salih ameldir. Ona göre tüm amel, söz ve hareketler şeriata kontrolü altında olması gerekir.

KAYNAKÇA:

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. "M. Es'ad Coşan Hocam'ın Hatırasına". Erişim 10.03.2017. <http://esadcosan.awardspace.com/arsiv/mec/abdulkadiroglu.html>.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. *İlgazlı Hacı Baba*. İstanbul: Eko Ofset, 1995.
- Armutçuoğlu, İlhan. *Kasîde-i Bürde*. İstanbul: Erkam Yay., 2009.
- Azamat, Nihat. "Abdülhakîm Arvâsî". *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi*. 1: 211-212. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîbu'l-Buhârî*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. 5 cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye. *Kûtu'l-kulûb fî muâmeti'l-Mabbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. nşr. Mahmud İbrahim er-Rıdvânî . 3 cilt. Kahire: Mektebe Dârû't-türâs, 1422/2001.
- el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. nşr. Abdhalim Mahmûd, Mahmud b. eş-Şerîf. Dımeşk 1423/2002.
- el-Mağrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman. *Mensâtü mevâkifi's-selef fi'l-akîde*. c.10 Mısır: el-Mektebetü'l-İslamiyye.

el-Muttakî, Alaüddîn Ali b. Hüsâmüddin. *Kenzü'l-ummal fi süneni'l-akvâli ve'l-ef'al*. c.11, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1401/1981.

et-Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Lüümâ'*. nşr. Abdulhalîm Mahmud, Tahâ Abdülbâkî Sürûr. Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye 1423/2002.

Gümüshanevî, Ahmed Ziyâüddîn. *Rûbu'l-ârifîn*. İstanbul 1275.

İbrahim Hakkı, Erzurumlu. *Mârifetnâme*. nşr. Durali Yılmaz. İstanbul: İpek Dağıtım, 2013.

İmâm-ı Rabbânî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. trc. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Merve Yay., 1977.

Kavak, Abdulcebbar. “Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidî Tasavvuf”. Doktora tezi Atatürk Üniversitesi, 2013.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed. *et-Ta'arruf li mezhebi ehlî't-tasavvuf*. nşr. Mahmud Emin. Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye, Mısır 1400/1980.

Kılıç, Ahmed. “Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu'nun Hayatı ve Eserleri Hakkında Bibliyografya Denemesi”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, sy. 3 (2016): 1-36.

Memiş, Abdurrahman. “Muhammet İhsan Oğuz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 321-322. İstanbul: TDV Yay., 2007.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Miftâbü's-saâde (Saadet Anahtarı)*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1968.

Özdirek, Recep. “Cumhuriyet Döneminde Şırnak Bölgesinde Yaşayan Âlimlerin Fıkıhla İlgili Eserlerinin Değerlendirmesi”. *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak Ve Çevresi Sempozyumu*, MRK Baskı, ed: Nesim Doru (Ankara 2010):707-722.

Özler Mevlüt. “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'de Tevhîd Anlayışı”. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1991.

Rabbânî, Ahmed b. Abdülehad es-Serhendî el-Fârûkî en-Nakşbendî. *el-Mektûbâtü'r-Rabbâniyye*. nşr. Yâr Muhammed el-Cerîr el-Bedhaşî et-Tâlikânî. c. 3 Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.

es-Sülemi, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Tabakâtü's-sûfiyye*. nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. Birinci Baskı. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998.

Taftazânî, Sa'düddin. *İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*. nşr. Süleyman Uludağ İstanbul: Dergâh Yay., 2010.

Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarihi*. İstanbul: İnsan Yay., 2012.

Türer, Osman. “Letâif-i Hamse”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27:143. Ankara: TDV Yay., 2003.

Yazıcıoğlu, M. Sait. “Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniyyesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1 (Ankara 1984):549- 588.

Yıldız, Şerafettin. *Seydişehirlî Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*. Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2015.

ILGAZLI HACI AHMED EFENDİ (1892-1975) VE İKİ RİSALESİ

Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi (1892-1975) and His Two Tracts

Naile BALTACI¹

Özet

Ilgazlı Hacı Baba ya da Hacı Ahmed Efendi adıyla bilinen son devirde yaşamış bir mutasavvıf ve din âlimi olan Ahmed Abduşoğlu, Çankırı'nın Ilgaz ilçesi, Aşağıdere Köyü'nde 1892 yılında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta hafız olmuştur. Babasını kaybedince annesi tarafından tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir. Fatih Medreselerinde Mantık, Hadis gibi ilimlerin yanında fennî ilimlerde de yetişerek icazetname almıştır. Memleketi Ilgaz'a dönünce altı yıl imam-hatiplik görevinden sonra bir buçuk yıl da zabıt kâtipliği yapmıştır. Sonrasında devlet memuriyetinden ayrılmıştır. 1950'den sonra ömrünü talebe yetiştirmeye vakfetmiştir.

Hacı Ahmed Efendi'nin intisap ettiği silsile, şeyhi Mustafa Tuhtî Efendi, Devrekânîli Hacı Merdan Efendi yoluyla Seydişehirli Abdullah Efendi'ye ulaşmaktadır. Hacı Ahmed Efendi müteavazı, ilmiyle amil, cömert, halkın irşadı için ömrünü harcamış bir şahsiyettir. Bilinen eserleri içinde en çok dikkati çeken “Şaşkınlar Sineması ve Miftahu's-Şekâve” adlı risaleleri tebliğimizde incelenecektir. Bu eserlerin yazılış amacı ve özellikle üzerinde durduğu konular ele alınacaktır. Zira adı geçen “Miftahu's-Şekâve” isimli risalenin, M. İhsan Oğuz'un “Miftahu's-Saade” adını taşıyan eserinde geçen Muaviye ile ilgili olumsuz yorumlarına cevap niteliğinde yazıldığı bilinmektedir. Tebliğimizde Hacı Ahmed Efendi'nin hayatı, ilmî ve tasavvufî kişiliği, iki risalesinin içeriği ele alınacak ve Ehl-i Sünnet inancı konusundaki titiz tavrı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Ahmed Efendi, Tasavvuf, Miftahu's-Şekâve, Şaşkınlar Sineması.

Abstract:

Ahmed Abduşoğlu, a recent-era sufi and religious scholar known as Ilgazlı Hacı Baba or Hacı Ahmed Efendi, was born in Aşağıdere village of Ilgaz in 1892. At a young age, he came a hafız. Following his father's death, he was sent to Istanbul for education by his mother. He was awarded diploma by the Fatih madrasah after improving himself in the fields of Logic and Hadith as well as positive sciences. Following returning to his hometown of Ilgaz, he had worked as imam-preacher for six years and as a court clerk for one and half a year. Afterwards, he left the civil service. After 1950, he devoted his life to raising students.

1 Dr., Tasavvuf Uzmanı, Kastamonu Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, e-posta: nailebaltaci37@gmail.com.

Hacı Ahmed Efendi's succession reaches to Seydisehirli Abdullah Efendi through his sheik Mustafa Tuhtî Efendi and Devrekânili Hacı Merdan Efendi. Hacı Ahmed Efendi is a humble, practitioner, generous person who spent his life for the spiritual guidance of the people. The most noteworthy of the known works, “Şaşkınlık Sineması and Miftahu's-Şekâve”, will be examined in our paper. The purpose of these works and the points he focused on will be addressed. Because, it is known that the so-called “Miftahu's-Şekâve” tract was written as an answer to the negative comments about Muaviye in the M. İhsan Oğuz's work titled as “Miftahu's-Saade”.

In our paper, the life, scientific and sufi personality of Hacı Ahmed Efendi, the contents of the two tracts will be discussed and his meticulous attitude regarding the followers of sunnah belief will be revealed.

Keywords: Hacı Ahmed Efendi, Tasavvuf, Miftahu's-Şekâve, Şaşkınlık Sineması.

Hayatı

Abdülkadiroğlu'nun eserinde geçtiği üzere döneminin ileri gelen zevatının evtaddan (Cebecioglu: 2005, 201) biri olarak nitelendirdiği Şeyh Ahmed Abduşoğlu, diğer adıyla Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi, Çankırı'nın Ilgaz ilçesi, Aşağıdere Köyü'nde 1308/1892² yılında dünyaya gelmiştir (Abdülkadiroğlu: 2004, XIV). Babası Hacı Mahmud Efendi, annesi Ayşe Hanımdır. Ahmed Efendi henüz yedi yaşındayken köyün hocalarından Cengizoglu Hoca Mehmed Efendi'den hıfzını tamamlamıştır. Babasının vefatından sonra oğlunun zekâ ve kabiliyetini sezen annesi tarafından tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir. Fatih Medresesine başlayan Ahmed Efendi, orada Hasan Fehmi Başoğlu'ndan Mantık, Safranbolulu İsmail Necati Efendi'den Hadis dersi görmüş ve icazetname almıştır. Yine Fatih dersiamlarından Şevket Dalkıç, Bahri ve Abdurrahman Efendilerden de dinî ve fennî ilimler tahsil etmiş, icazet almıştır (Abdülkadiroğlu: 2004, 1).

Tahsilini tamamladıktan sonra memleketi Ilgaz'a dönen Hacı Ahmed Efendi, doğduğu köy olan Aşağıdere'de altı yıl kadar imam-hatiplik yapmıştır. Bu görevinden sonra bir buçuk yıl da Adliye'de zabıt kâtipliği görevini yürütmüş ve memuriyet hayatından kendi isteği ile ayrılmıştır. Akabinde bir süre de arzuhalcilik ve dava vekilliği işi yürüten Hacı Ahmed Efendi bundan sonraki hayatını talebe yetiştirmeye adanmıştır. Geçimini de tarlası bağ ve bahçesinde yaptığı ziraatla temin etmiştir (Abdülkadiroğlu: 2004, 2).

Hacı Ahmed Efendi iki evlilik yapmıştır. Birinci evliliğinden Ayşe adında bir kızı, ikinci evliliğinden ise Mehmed, Said, Selim ve Ali isiminde dört oğlu dünyaya gelmiştir (Abdülkadiroğlu: 2004, 3).

Ahmed Efendi'nin Tarikat Silsilesi

Ahmed Efendi'nin şeyhi Mustafa Tuhtî Efendi, onun şeyhi ise Devrekânili Hacı Merdan Efendi'dir. Son devrin Nakşî-Halidî şeyhlerinden olan Merdan Efendi

2 Kabir taşındaki m. 1892 tarihi esas alınmıştır.

de icazetini Seydişehirli Abdullah Efendi'den almıştır. Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi Abdülkadiroğlu'nun eserindeki beyanına göre halife bırakmamıştır. Fakat onun talebelerinden olan Tosyalı Recep Ese Hocaefendi müntesiplerinin bir arada kalması, dağılması için rehberlik etmiştir (Abdülkadiroğlu: 2004, XI, 28).

Hacı Ahmed Efendi'nin İlmî Yönü

Sohbetlerinde fikhî konulara ağırlık veren Hacı Ahmed Efendi'nin, dört hak mezhebin fikhını çok iyi bildiği tanıyanlar ve sohbetini dinleyenlerce ifade edilmektedir. Fıkıh ibarelerini Arapçasından ezbere okuyup, tercüme ettiği ve farklılıklarıyla birlikte izah ettiği kaynaklarda yazılmış bilgiler arasındadır (Abdülkadiroğlu: 2004, XXII).

1950 yılı öncesi Arapça eserlerin yasaklandığı dönemlerde kendisine hürmet eden ilçenin mahallî memurları “eviniz aranacak” diye haber verildiği, o da kitaplarını köyün çobanına emanet vererek “Ben isteyinceye kadar sakla, sonra getirirsin” deyip sıkıntılı durumları bu şekilde atlattığı Abdülkadiroğlu'nun incelediğimiz eserinde kaydedilmiştir (Abdülkadiroğlu: 2004, 2-3).

Kendisini tanıyanların son derece mütevazı, elini dahi öptürmekten imtina eden, sofrasından misafiri eksik olmayan, evinin bereketi ziyaret edenlerce müşahede edilen, ilmiyle amil bir zat olarak nitelendirdikleri Hacı Ahmed Efendi, aynı zamanda kerametlerine tanık olunan bir velidir. Hepsinden önemlisi yaşadığı bölgede halkı irşat etmeye ömrünü vakfetmiş bir gönül insanıdır (Abdülkadiroğlu: 2004, 34).

Vefatı

8 Aralık 1975 tarihinde vefat eden Hacı Ahmed Efendi'nin kabri Ilgaz ilçesinin Cendere köyündedir. Kabir taşının bir yüzünde Arapça diğer yüzünde Türkçe olarak şu ibare yazılıdır: “İslam din bilgini, Nakşibendi Tarikatı Şeyhi, Hacı Ahmed Abduşoğlu, Ruhuna Fatiha (d.1308r/1892m- ö.8Aralık1975)” (Abdülkadiroğlu: 2004, 42).

ESERLERİ

Şaşkınlık Sineması

Bu eserin iki nüshası mevcuttur. İlk nüsha Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Abduşoğlu'nda bulunmaktadır. İkinci nüsha Ali Eskimez Hoca'daki nüsha olup Abdülkerim Abdülkadiroğlu bu nüshadan elimizde basımı bulunan kitabı hazırlamıştır. 270*195mm ebadında bir deftere istinsah edilen bu nüsha ile birinci nüsha aynı tarihi taşımaktadır. 3 Şubat 1971 tarihli bu eserin ferah kaydında Arapça olarak “Kurban bayramı cumartesi ve Arafat'ta vukuf, yevmi Cuma olan 1390 senesinde zilhiccenin yedinci Çarşamba günü kablez-zuhr Sa'id Maliki'nin hanesinde tamamlanmıştır” ibaresi yazılıdır.

Hacı Ahmed Efendi'nin bu risalesi hamdele ve salvele ile başlamaktadır. İnsanın yaratılış gayesi, onu hayvandan farklı kılan özellikleri, insanın kemalat-ı insaniyye ve irfaniyyede terakki etmesinin lüzumu, iman ibadet ve taatla kendini tezyin

etmesinin gereği ifade edilmiştir. Zariyat 51/56'daki "insan ve cinlerin ancak Allah'a kulluk için yaratıldığını" beyan eden ayet örnek olarak zikredilmiştir. Cahil olanın öğrenmekle, âlim olanın da öğretmekle mükellef olduğunu belirten Ahmed Efendi, eserinde her söylediği önermeyi ayetlere bağlayarak pekiştirmektedir.

Ulemanın tebliğ vazifesini icra etmesi olgusu üzerinde sıklıkla durup bundan asla kayıtsız kalmaması gerektiğini belirten Hacı Ahmed Efendi, geçmişte bunun âlimler tarafından titizlikle yerine getirildiğini günümüzde ise İslam evamirinin umuma yeterince ulaşamadığını, emr-i bil marufun yeterince yapılamadığını şu sözleriyle ifade etmektedir. "Zamanımızın me'mur ve âlimleri türlü türlü hân-ı nimetler ve fantaziyeyle aldanarak gaflet gömleğini başlarına giydiler... Muhalif-i şer' olan ahvale mani olmadılar. Gördüklerini görmezden gelip sarf-ı nazar ettiler... Evvelki ulema uyanık, halk ise uyumakta idiler. Uyanıklar uykudakileri uyarmaya muktedir ve selahiyettardır. Şimdiki ulema ise hubb-i dünya ve lezaiz-i masiva ile kalpleri dolu olduğundan gaflet uykusundadırlar, halk ise ölmüştür. Uykudaki bir şahıs ölüyü nasıl diriltsin" diyerek uzunca tahliller yapıp zamanımızda kürsülerden halka anlatılan vaz ü nasihatlerin tesir etmeyişi de tebliğ edicilerin gaflet halinde olmasına bağlamaktadır. Ayrıca halka anlatılması gerekenin ebedi saadetleri için lazım olan ahkâm olduğunu belirtmekte, insanları celbetmek için anlatılan hurafe ve hikâye türü şeyleri eleştirmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 57).

Günümüzde gençlerin iyi yetiştirilemediğini, dini öğretilerin özellikle edep ve ahlak boyutunda onlara tam anlamıyla verilemediğini, hatta kişinin aile efradına bile dini hassasiyetlerini aktaramadığını örnekler vererek izah etmektedir. Kızların gayr-i Müslimlerle evlenir olduğuna, kitabını ve sünnet-i seniyyeyi bilmeyen, ibadat ve taatla kendisini mükellef bile görmeyen, menhiyatı işleyen bir nesil yetiştiğine dikkat çekmektedir. Hatta bu şekilde haram-helal tanımayan, heva ve hevesine düşkün varisleri olup da onlara servet miras bırakanların dahi isyana harcanan o servetlerinden mesul olduğunu ve işlenen günaha ortak olacaklarını belirtmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 50-52).

Bu risalesinde Hacı Ahmed Efendi, Kur'an'a tabi olup onu rehber edinmeyi, ölümü çok tezekkür edip gafletten sıyrılmayı ve dünya sevgisinden kalbi kurtarmayı öğütleyen tasavvufî öğretilere de yer vermiştir. Kuran'ı "konuşan vaiz", ölümü de "sükut eden bir nasihatçi" olarak nitelemektedir. Ölümü unutanın, hevasına kapılacağı konusunda uyarılmaktadır.

İmanın kalbe yerleşmesi ve tasdik nurunun elde edilmesinin öncelikle amelle mümkün olduğunun altını çizen Hacı Ahmed Efendi, amel etmeksizin inandım demenin lisanen iman olduğunu söylemektedir. İman nedir, nasıl elde edilir, nasıl zayi olur, bunun bilgisinin halka verilemediğini, cahil halkın ulemadan kaçtığını, ulemanın da birtakım engelleri bahane ederek topluma ulaşmadığını öne sürmektedir. Konuya ilişkin Kuran'da geçen Musa ve Harun peygambere hitaben "Firavuna gidin..." (Taha 20/43) emrini örnek göstermektedir. Yine aynı minvalde Peygamberimizin insanları dine davet için ayaklarına kadar gittiğini, ezalar çektiğini, sahabenin de zorluklara

katlanışını İslam tarihinden örneklerle delillendirmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 54-55).

Hacı Ahmed Efendi'nin beyanına göre tebliğ yolunda, İslam'ın terakkisi için tıpkı selef-i salihîn gibi bu ümmetin âlimleri de eza ve meşakkate katlanmalıdır. Yine onun ifadesiyle ulema, gerekirse çekinmeden, korkmadan cer gömleğini sırtına giymelidir (Abdülkadiroğlu: 2004, 55). İmam-ı Malik'in sultanların yanına gidip zulme düştükleri konuları onlara ihbar etmesi, İmam Ebu'l Hasen el-Eş'arî'nin Mutezilenin meclisine giderek orada Ehl-i Sünnet inancını savunup hakkın zuhuru için çaba göstermesi de Ahmed Efendi'nin zikrettiği örnekler arasındadır (Abdülkadiroğlu: 2004, 56).

Şaşkınlık Sineması adını verdiği bu risalede Hacı Ahmed Efendi'nin üzerinde tekrarlar durduğu şu konu aslında İslam âleminin ortak problemidir. Yani Müslüman her bireye çocukluk çağından itibaren evvel emirde İslam akidesini sonra da bu inancının ona yüklediği ibadet ve ahlaka dair her türlü bilgi, hayatında uygulayacağı ve dinin özünü kavrayacağı şekilde belletilmelidir. Toplum ancak bu eğitimi fert fert nesillerine verebilirse istenen huzur ve sükûn gelecektir. Aksi takdirde cahil, hangi ibadeti niçin yaptığını bilmeyen, farz, vacip, sünnet, müstehap nedir ayırt edemeyen dindarlığı sadece şekil boyutunda yaşayabilen bir toplum oluşmaktadır. Hacı Ahmed Efendi bu konuya yaşadığı olaylardan çarpıcı örnekler vermektedir. Beytullah'ta karşılaştığı bir şahsın “Mübarek siyah perdeye bürünmüş de yatırmış...” diye bir cümle kurduğuna yani Kâbe'yi bir türbe gibi algıladığına şahit olmuştur. İnsanların nice zahmetlerle kazançlarını vererek yapmaya çalıştıkları bu kıymetli ibadeti ifa ederken “ihrama girerken neye niyet edeceğini bile bilmediğini, iman ve itikattan bihaber olarak oraya geldiklerini gözlemlemiştir. Hacca gitmenin sadece para bulma meselesi olmadığını, temel din eğitiminin şart olduğunu vurgulayan Hacı Ahmed Efendi (Abdülkadiroğlu: 2004, 59-60) hacca giden kadınlar için de hassas noktalara parmak basmaktadır. Öncelikle mahremi olmadan gidilmesini, ömürde bir kere farz olan bu ibadete tekrar tekrar gitmek için gidemeyenlere kontenjan sıkıntısı oluşturulmasını, haccer-i esvedî öpmek, Kâbe örtüsüne dokunmak gibi haccın vecibesi olmayan davranışlar için başkalarına eza verilmesini, özellikle bayanların bunun için kendilerini ve başkalarını izdiham içinde maddî manevî riske sokmalarını eleştirmektedir. Böyle yapmak yerine başörtüsünü üst başını koruyarak yanında yakınıyla birlikte kenardan huşu içinde tavafını yapmasının daha efdal olduğunu belirtmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 72-74). Risalede hac ibadetini nasıl yapıldığı, haccın çeşitleri, ihramının durumu ve haccın manevî boyutu hakkında oldukça uzun bir anlatım yer almıştır.

Hacı Ahmed Efendi her fırsatta konuyu kendisi ibadet ve taatını yapıp da çocukluğu giyim kuşamından ahlaka varıncaya kadar dinin feraizinden uzak, haram helal bilmeden yaşayan mütebedeyyin insanların evlatlarından mesul olduğuna getirmektedir. Aile efradını başıboş bırakan hacının, hocanın taat ve haccından fayda göremeyeceği gibi ailesinin de ahirette kendisinden davacı olacağından bahsetmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 76-77).

Sünnet-i seniyye ile amel etmeye vurgu yapan Hacı Ahmed Efendi, evlere su-retlerin asılmasından, taharet adabına kadar her türlü inceliğe eserinde değinmektedir. Örtünmenin de namaz ve duanın da Allah'a yapılan bir ibadet olduğuna, kabristana girerken örtünmek ya da namaz kılp kabirdekinden dua ve istekte bulunmanın mahzurlu ve cahilane bir iş olduğuna dikkat çekmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 80).

Günümüzde dinde olmayıp da dinden kabul edilerek yapılan, insanların dinin özünden uzaklaştığının göstergesi olan birçok konu, örneğin ölünün arkasından mevlit okutmak, ömründe hiç kibleye dönmemiş birilerine yapılan devir gibi hadi-selerin, ölen kişiye ameli kadar faydalı olamayacağını kişinin iman ve ihlasla yaptığı amelinin değerli olduğu vurgusu eserde geçmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 82-83).

Erkek ve kadın için tokalaşmak, göz göze bakmak gibi hadiselerin günümüzde rahatça işlenen günahlar olarak değerlendiren Hacı Ahmed Efendi, menhiyyattan sakınmadığı halde kalp temizliğinden bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 85). İmanın bilmekten ziyade bilmekle beraber tafsilata dair meseleleri şüphe duymadan kalbe yerleştirmek olduğunu söyleyen Hacı Ahmed Efendi (Abdülkadiroğlu: 2004, 89) Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat akidesi üzere tasdik olmadıkça fırkayı naciyeden olunamayacağı vurgusuyla eseri bitirmektedir (Abdülkadi-roğlu: 2004, 91).

Şaşkınlık Sineması Hakkında Değerlendirme

İslam kültüründe inandım diyenlerin imanını tehlikeye düşmekten korumak için değişik isimlerde eserler kaleme alınmıştır. Hacı Ahmed Efendi de inanan ama inancının gerektirdiği bilgi ve görgüden yoksun insanları, bir sinema sahnesinde, ne yaptığını bilmeden şaşkın vaziyette rollerini oynayanlara benzetmiş ve esere bu adı vermiştir.

Şaşkınlık Sineması adlı bu risalede Hacı Ahmed Efendi, yaşadığı devri dini bir perspektifle ele almakta, kanayan bir yara niteliğinde olan birçok sorununa çözümler aramaktadır. Problemleri bir vaaz ü nasihat üslubu içerisinde ele alan müellif, Müslüman toplumun içinde bulunduğu yozlaşmayı özellikle yeni nesillerin eğitime yaptığı vurguyla gidermeyi amaçlamaktadır. İnsana öğrenmek ve öğretmekle ilgili sorumluluğunu hatırlatmaktadır. Dinin sadece şekli bazı ritüellerden ibaret olmayıp, samimiyetle ve bilinçle yapılan kulluğu öngördüğünü, insanın ibadet ve taatında bu bilince ereceği eğitimi alması gerektiğini vurgulamaktadır.

Hacı Hacı Ahmed Efendi üslup olarak günümüz algısına göre biraz sert ve tavizsiz bulunabilir ama meseleleri açık ve net aynı zamanda kısa ve öz olarak ele almıştır. Kitap ve Sünneti iyi bilen, Ehl-i Sünnet itikadını tanıyan bir kişi anlayabilir ki dinin bizden istediği aynen onun ifade ettiği gibidir. Eserde kitap, sünnet ve bunun izinde yaşanan bir tasavvuf anlayışı portresi kendini göstermektedir. Müellif ayetlere sıkça yer vermekte, hadislerden örnekler getirmekte, tafsilatlı fikhî bilgiler vermekte, İslam tarihinde geçen bazı olaylara değinmekte, özellikle itikadî meseleler üzerinde durmaktadır. Zaman zaman Arapça şiir ve özdeyişlerden faydalanmakta-

dır. Bütün bunlar onun aldığı ilmî ve irfanî eğitimi belli etmektedir. Ahlakî yönden toplumun içinde bulunduğu duruma da değinerek çözümün iyi bir dini eğitimden geçtiğini söylemekte olan müellif, toplumda din adına yapılan hurafe ve yanlışlıkları da eleştirmektedir. Sonuç olarak eserde, gereği gibi yaşama geçirilmeyen imanın kaybedilme tehlikesi taşıdığı ya da bu imanın kişiyi fırkayı naciyeden kılmayacağı olgusu serdedilmektedir.

Miftahu's-Şekave

Öncelikle bu risalenin Hacı Ahmed Efendi tarafından niçin yazıldığı konusunu ele almamız gerekmektedir. Hattattzade Muhammed İhsan Oğuz (ö. 1991) kendisini Nakşibendiyye'nin Halidiye kollarından biri ve Halidî Bağdadî'nin müridlerinden olan Ali Es-Sebtî'ye ulaşan bir silsileye nispet etmektedir (Memiş: 2007, 321-322). Nakşîliğin İmamı Rabbani'ye ulaşan başka ekollerinden de farklı zamanlarda el almıştır. Fakat Muaviye ve taraftarlarının yaptıklarını sadece içtihat hatası olarak değerlendirmenin doğru olmadığını belirterek, bu konuda Nakşibendî geleneğin dışına çıkmış ve Muaviye hakkında ağır ifadeler kullanmıştır (Memiş: 2007, 321-322; Kara: 2017, 451). Abdülkadiroğlu'nun ifadesine göre Ehl-i beyt sevgisini öne çıkararak Hz. Muaviye ve Yezid'e olumsuz tavır takınan M. İhsan Oğuz'un *Miftahu's-Saade* adlı basılmış eserinde bu konuda yazdığı görüşlerin (Oğuz: 2017, 308-319) infial uyardırması sebebiyle Hacı Ahmed Efendi bu kitaba *Miftahu's-Şekave* adlı risaleyi cevap niteliğinde yazmıştır (Abdülkadiroğlu: 2004, 94).

İçeriği

Hacı Ahmed Efendi titiz bir Ehl-i Sünnet takipçisi ve savunucusu olduğu için Ehl-i Sünnet dairesi dışına çıkan bir görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır. Sahabeye dil uzatmanın Hz. Peygamber'i inciteceğini, bu kişilerin huzur-ı nebide rezil rüsva olacaklarını savunmaktadır. Sahabenin arasında geçen içtihat farklılıklarına veya görüş ayrılıklarına bizim söz söylememizin Müslüman şahsiyete bir fayda getirmeyeceğini, bundan bahsetmenin fitneye sebebiyet vereceğini ve mahzurlu olduğunu dile getirmektedir. Fitneyi uyandıran Hz. Peygamber'in lanet ettiğini hatırlatan Hacı Ahmed Efendi, ümmetin bu gibi faydasız mevzularla zihnini bulandırmanın bir hayır getirmeyeceğini ifade etmektedir. Sahabilerden ölen ve öldürenin me'cur olduğu görüşünü yineleyen Hacı Ahmed Efendi, onların bütün velayet derecelerinden üstte olduklarını İslam'a ve Hz. Peygamber'e hizmetlerini hatırlatmaktadır. Müslümanın, kusurları deşifre eden değil örten olması gerektiğini, insanlar arasında unutulmuş bu meseleyi gündeme getirmenin Rafizî anlayışa hoş görünmekten başka bir amaca hizmet etmediğini savunmuştur. Taftazani (1991, 340-344) gibi benzer ulemanın hatta müçtehitlerin bile bu konuda söz söylemediğini, akaid âlimlerinin değil Muaviye, Yezid hakkında bile aleyhte konuşulmasından men ettiklerini söylemektedir. Ahirete imansız gittikleri kesin olan Ebu Cehil, Ebu Leheb gibi kâfirlerin bile ardından lanet okumakla sevap kazanılmadığı halde, hakkında kesin hüküm veremeyeceğimiz kim-

selerin ardından kötü konuşmanın tehlikeli olduğuna dikkat çekmektedir. Hacı Ahmed Efendi, İhsan Oğuz'un bu görüşlerinden dolayı tövbe etmesi gerektiğini beyan etmekte, eserinin sonunda ise “Kalp akçe sahibine aittir” sözünü hatırlatarak, “Sizin bu risalenizi okuyup da ne kadar sahabeye dil uzatılan kelimeler sarf edilirse hepsi size racidir” ifadesiyle eseri bitirmektedir (Abdülkadiroğlu: 2004, 106).

Miftahu's-Şekave Hakkında Değerlendirme

Hacı Ahmed Efendi'nin bu risalede kullandığı üslup birinci eserine göre çok daha serttir. Yer yer muhatabı olan şahsı ve yazdığı eseri, sahabeye dil uzatarak saf İslam milletinin akidesini kirletmek, Alevî ve Rafizî anlayışlara revaç vermek, maddi ve dünyevi menfaat elde etmek şeklinde ağır ifadelerle yargılamakta, davul-zurna ile maişet temin etmenin bile bundan daha hafif mesuliyette olduğunu söylemektedir.

Hacı Ahmed Efendi'nin bu sert ve tavizsiz tutumunu, bu kadar büyük bir infial içinde bu risaleyi kaleme almasını, muhatabına son derece ağır ifadeler kullanışını, meselenin çok yönden hassasiyet taşımaya bağlayabiliriz. Zira Ehli Sünnet inancının dışına çıkmak, insanlar arasında fitneye sebep olabilecek kabuk bağlamış mevzuları deşelemek, hem kişiye hem de topluma verebileceği zararlar açısından büyük sonuçlar doğurabilir. Bu sebeple Hacı Ahmed Efendi gibi hem âlim hem fazıl din büyükleri toplumun gidişatına rehber olmayı görev bilmişler, tehlikeli durumlara karşı gerek sözlü gerekse yazılı olarak müdahale etmeyi üzerlerine düşen bir sorumluluk ve vazife addetmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Abduşoğlu. Şeyh Ahmed, *Şaşkınlık Sineması*, Abdülkadiroğlu (2004), Abdülkerim, *Şeyh Ahmed Abduşoğlu (İlgazlı Hacı Baba)* içerisinde, ss. 47-91, Anıl Matbaası, Ankara.
- Abduşoğlu. Şeyh Ahmed, *Miftahu's-Şekave*, Abdülkadiroğlu (2004), Abdülkerim, *Şeyh Ahmed Abduşoğlu (İlgazlı Hacı Baba)* içerisinde, ss. 93-106, Anıl Matbaası, Ankara.
- Abdülkadiroğlu (2004). Abdülkerim, *Şeyh Ahmed Abduşoğlu (İlgazlı Hacı Baba)*, Anıl Matbaası, Ankara.
- Cebecioğlu (2005). Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Değimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul.
- Kara (2017). Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Memiş, (2007). Abdurrahman, “Oğuz, Muhammed İhsan”, *DİA*, XXXIII, 321-322, İstanbul.
- Oğuz (2017). Muhammed İhsan, *Saadet Anahtarları*, Oğuz Yayınları, İstanbul.
- Taftazani, (1991). Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul.

**AHMED ZİYÂEDDÎN-İ GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN ANADOLU'DAKİ
HALİFELERİ VE ÇANKIRILI HÜSEYİN EFENDİ**
**The Khalifas of Ahmed Ziyaeddin-i Gumushanevi in Anatolia and Huseyin
Efendi from Cankiri**

Necdet YILMAZ¹

Özet

XIX. asırda Osmanlı Devletinde yaşamış olan Nakşibendiliğin Halidiyye koluna mensup olan Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhanevî, büyük bir âlim, âbid ve sûfidir. Özellikle hadis merkezli çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Kaleme aldığı eserlerini, yetiştirdiği talebeleri /halifeleri ile İslam dünyasına göndermiş, birçok yerde dergah kurduştur. Onun yetiştirdiği âlim ve ârif talebelerinden/halifelerinden birisi de Çankırlı Hüseyin Efendidir. Hüseyin Efendi uzun süre İstanbul'da kalıp tahsil ve seyr ü sülûkünü tamamlamış, sonra şeyhinin verdiği vazifeleri yerine getirmek üzere Anadolu'nun bazı bölgelerine ve Mekke-i Mükerrreme'ye gitmiştir. Daha sonra memleketi Koçhisar'ın (Ilgaz) Kise köyüne dönerek bir cami/medrese/tekke inşâ etmiş ve ömrünün sonuna kadar burada hizmet îfâ etmiş ve 1918 senesinde vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhanevî, Hadis, Hüseyin Efendi, Çankırı, Ilgaz

Abstract

Ahmed Ziyaeddin-i Gumushanevi, who lived in 19th century as a member of Naqshbandi Halidiyye in Ottoman period was a great scholar, prayer and Sufi. He took the attraction particularly on his hadith studies. He sent his studies to Islam world via his students/khalifas and he had dervish lodges opened in many places. One of his scholar and wise students/khalifas that he trained is Huseyin Efendi from Cankiri. Huseyin Efendi had stayed many years in Istanbul and completed his training and he was sent to some parts of Anatolia and Macca to complete the missions given by his sheikh. Later, he came back to his hometown Kise village of Kochisar (Ilgaz) and constructed a mosque/madrasah/lodge and kept serving here until his death and he died in 1918.

Key Words: Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhanevi, Hadith, Huseyin Efendi, Cankiri, Ilgaz

1 Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi, e-posta:ncdtylmz@gmail.com

GİRİŞ: Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî, Dergâhı ve Anadolu'da Faaliyet Gösteren Halifeleri

1228/1813 tarihinde Gümüşhane'de doğduğu ve 1311/1893'te İstanbul'da vefat ettiği göz önüne alındığında Ahmed Ziyâeddîn Efendi tabir caizse güzünü bitirip kış mevsimine giren imparatorlukta, ondokuzuncu yüzyılı başından sonuna kadar idrak etmiş bir âlim, müellif ve ârifdir. Hayatının 1247/1831 tarihinden sonrasını İstanbul'da geçirmiş, bu arada ulûm-ı İslâmiyye'yi tahsil etmiş, Osmanlı-Rus savaşına katılmış, dönemin siyâsî, toplumsal ve ekonomik sıkıntılarının çözümüne teklifler getirmiş, bu amaçla idarecilere tavsiyelerde bulunmuş ve topluma çözüm önerileri geliştirmiş bir lider; tedris ve telif faaliyetleriyle hadis ve sünnet merkezli bir toplum inşâ etmek için projeler geliştirmiş bir aksiyoner; insanların nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesini gerçekleştirecek kâmil insan olmalarını sağlamış bir mürşid-i kâmil-i mükemmildir.²

Nakşibendiliğin Hâlidîyye koluna bağlı olarak **Ziyâiyye** isimli bir şûbe tesis etmiş olan Ahmed Ziyâeddin Efendi tarafından kurulan ve Gümüşhânevî tekkesi, Ahmed Ziyâeddin Efendi tekkesi, Fatma Sultan dergâhı, Hâlidî dergâhı, Zâviye-i Ahmed Ziyâ isimleriyle anılan dergâh, Osmanlı'nın geç döneminde kurulmuş olmasına rağmen tesirleri günümüze kadar aksetmiş bir merkez olarak dikkat çekmektedir.

Adı geçen dergâh, III. Ahmed'in kızı ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan tarafından -vaktiyle Bâbîâlî olarak hizmet vermiş, bugün ise İstanbul valiliği olarak değerlendirilen yapının hemen karşısında- inşâ ettirilmiş olan Fatma Sultan camii'nin zamanla yeni birimler ilave edilerek bir tarikat yapısı hâline getirilen külliyyede faaliyet göstermiştir.³ Bu mekân zamanla Hâlidî-Nakşîliğin İstanbul'daki en güçlü temsilcisi hüviyetini kazanarak Hâlidîliğin Ziyâiyye kolunun âsîtânesi olmuştur.

2 Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ankaralı Ahmed Hilmi, *Gümüşhânevî'nin Terceme-i Hâli*, M. Es'ad Coşan Arşivi, Ankaralı Hilmi Efendi Koleksiyonu, I/136; Mustafa Fevzi, *Hediyetü'l-Hâlidîn fî menâkıbı Kutbi'l-ârifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul 1313; Muhammed Zâhid-i Kevserî, *Altun Silsile* (çev. M. Vehbi Şahinalp-M. Zahid Kalfagil), İzmir 1983; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), I-V, İstanbul 2006; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatu*, İstanbul 1984; Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, İstanbul 1997; *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri* (haz. Necdet Yılmaz), İstanbul 1992; *I. Uluslararası Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Sempozyumu* (3-5 Ekim 2013 Gümüşhane) (ed. İhsan Günaydın vd.), Ankara 2014; *Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu*, (Bağcılar Belediyesi, 1-2 Haziran 2013), İstanbul 2014.

3 Fatma Sultan camii'nin dergâha çevrilme süreci 1276/1860-61 tarihinde başlamıştır. Bk. BOA, Y.EE, 14/174; BOA, MVL, 524/20. Geniş bilgi için ayrıca bk. Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatu*, s. 53; Adnan Tüzen, "Gümüşhaneli Dergâhında Hatm-i Hâcegân Yapılması Şartıyla Kurulan Bir Vakıf, Bu Vakfa Ait Vakfiye ve Tevcih Belgeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Sempozyumu* (3-5 Ekim 2013 Gümüşhane) (ed. İhsan Günaydın vd.), Ankara 2014, s. 895-899; Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Fatma Sultan Camii'nin Gümüşhânevî Dergâhına Dönüşme Süreci", *Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu*, (Bağcılar Belediyesi, 1-2 Haziran 2013), İstanbul 2014, s. 90-103; M. Baha Tanman, "Gümüşhânevî Tekkesi'nin Tarihi ve Mimârî Özellikleri", *İlim ve Sanat*, sy. 48 (Mayıs-Temmuz 1998), s. 115-124; a.mlf., "Gümüşhânevî Tekkesi", *DİA*, XIV, 277-278; a.mlf., "Gümüşhânevî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, III, 448.

Dergâhın hizmetlerinin özgün tarafını oluşturan âlim ve ilmiyle âmil kâmil insan yetiştirme ve yetiştirilen bu insanların İslâm dünyasının her tarafına özel misyonlarla gönderildiğine dair başta Gümüşhânevî dergâhı metrukâtı içerisinde bulunan belgeler olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndaki arşiv vesikaları ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan defter ve belgeler bize bolca malzeme sunmaktadır. Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin, Anadolu'da onun misyonunu devam ettiren halife ve talebelerinden cami/medrese/tekke kurmuş olanlardan tespit ettiklerimiz listelendikten sonra aynı misyonla memleketinde hizmet ifâ etmiş olan Çankırlı Hüseyin Efendi, eldeki belgeler ışığında tanıtılacaktır.

Tarikatler, en temel fonksiyon olarak insanın seyr ü sülûkünü gerçekleştirerek “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış”, kâmil insan olmalarını sağlayan müesseselerdir. Seyr ü sülûkünü tamamlayan kimse kendi köşesinde inzivâ hayatı yaşamayacak, bilâkis halkın içerisine dönecek ve cemiyetin gerektirdiği rutin yaşamını sürdürecektir. Kâmil insan “halk içinde Hak ile beraber olma” şuuruyla hareket edendir. Kimi tarikatler bu noktaya gelinceye kadar bir müddet ve/veya bu sürecin tamamında uzlet hayatını yaşatmayı yöntem olarak benimsemişlerse de bazı tarikatler de seyr ü sülûk sürecini sosyal ortam içerisinde gerçekleştirmeyi yeğlemişlerdir. Bu yüzden şartların gerektirdiği ne tür hizmet alanları varsa tarikatler buldukları zaman ve mekânda o yönlerde çalışmalar yapmışlardır. Devletin ve/veya başka toplum kesimlerinin eksik bıraktıkları birtakım faaliyetleri icrâ etmekten de geri durmamışlardır.

Sefîne-i Evliyâ müellifi Hüseyin Vassâf tarikatler hakkında; “Târîh-i İslâmiyye mütâlaa ve tedkik olunursa görülür ki; turuk-ı aliyye, dinî, ahlâkî, ictimâî vezâife müsteniden teşekkül etmişlerdir. Hakâyık-ı İslâmiyye'nin intişârına yegâne sebep olmuşlardır. ... Vazîfelerini bi-hakkın ifâ ettiler”⁴ der.

Gümüşhânevî dergâhına bu yönden bakıldığında dikkat çeken husus İstanbul'un her kesiminden insanın buraya devam etmesi, özellikle ilim erbabına yönelik programların yoğunluğudur. Dergâh olarak Bâbiâli'nin hemen karşısındaki bir mekânın seçilmiş olması misyon-mekân korelasyonu açısından ayrıca bahis konusu edilmesi gereken yönüdür.

Gümüşhânevî dergâhı, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süre zarfında her biri Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî'nin halifesi olan ve dergâh geleneğini aynen devam ettiren şu zevât postnişîn olmuşlardır:⁵

Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi (1240-1329/1824-1911),

Safranbolulu İsmail Necati Efendi (1255-1338/1840-1919),

Dağistanlı Ömer Ziyâeddin Efendi (1266-1329/1850-1920),

Tekirdağlı Mustafa Feyzi Efendi (1267-1345/1851-1926).

4 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 11.

5 Tekke ve cami 1957 yılında yol çalışmaları ve bazı devlet binalarının yapımı bahanesiyle yıkılmıştır. Günümüzde M. Es'ad Coşan Eğitim, Kültür, Dostluk ve Yardımlaşma Vakfı'na tahsis edilmiş olup mezkûr vakıf tarafından aslına uygun şekilde yeniden inşâ edilmektedir.

Gümüşhânevî dergâhında, halvete giren, seyr ü sülûk usûlü gören ve bunda muvaffak olanlara hilâfetnâme verildi. Bundan dolayı halvet bazı metinlerde özel anlamıyla “sülûk”, halvete girmek de “sülûka girmek” olarak tabir edilmiştir.⁶

Nakşî-Hâlidiliğini, gerek Nakşî-Müceddidiliği gerekse sâir pek çok tarikati bünyesinde toplayarak yeni bir sentezle insanların ve toplumun istifadesine sunmuş, bünyesinde teşekkül etmiş olan anlayış, ilk temsilcisi Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin adına izafeten *Ziyâiyye* olarak adlandırılmıştır.

Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin, hayatı boyunca yetmişin üzerinde ders halkasında *Râmûz* okuttuğunu ve bunların da ilim tahsili yapan veya tahsilini tamamlamış olan kimselerden oluştuğunu düşündüğümüzde, dergâhın, kısa tarihi boyunca onbinlerce insanı bu eğitimden geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Gümüşhânevî'nin tedris faaliyetlerinin merkezinde hadis bulunmaktadır. Onun, dergâhın rutini olan bu faaliyetlerini İstanbul'dan ayrıldığı zaman da aksatmadan sürdürdüğü görülmektedir. Hac vazifesini îfâ maksadıyla bulunduğu Mekke ve Medine'de, üç yıl kaldığı Mısır senelerinde Kahire ve Tanta'da, hatta katıldığı 93 Harbinde kış şartları nedeniyle Ramazan ayını geçirdiği Trabzon'un Of beldesinde *Râmûz'ül-ehâdîs* okutup icazetler vermeye devam etmiştir.⁷

Bir taraftan dönemin Fatih, Bayezid, Mahmud Paşa gibi önde gelen medreselerinde eğitim gören, yüksek medreselerde okumak suretiyle tahsillerini sürdüren hatta çoğu müderrislik pâyesini almış bulunan diğer taraftan da Gümüşhânevî dergâhında ilmî eksiklerini ikmal edip aynı zamanda nefis terbiyesini gerçekleştiren, mânevî gelişimini tamamlayıp kemâle eren halifeler İslâm coğrafyasının geniş bir kesimine dağılarak tasavvuf anlayışını gittikleri yörelere taşımışlardır.

Bu halifeler içerisinde Anadolu'nun çeşitli köy, kaza ve şehirlerine gidip buralarda medrese/tekke inşâ ederek hizmet eden halifelerinden tespit ettiklerimiz şunlardır:

1. Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi.

Sakarya'nın Geyve ilçesinde medrese ve tekke kurarak uzun süre hizmette bulunmuş, bilâhare şeyhinin isteği üzerine İstanbul'a gelerek dergâhın ikinci sırada postnişânliğini üstlenmiştir.

2. Düzceli Hasan Efendi.

Aslen Çerkez olan Hasan Efendi, meşhur alim ve aynı zamanda Gümüşhânevî dergâhı halifelerinden olan Muhammed Zahid el-Kevserî'nin babasıdır. Düzce'de yaptırdığı medrese ve tekkede ömrünün sonuna kadar tedris ve irşad çalışmalarıyla meşgul olmuştur.

3. Çırpırlı Ali Efendi.

6 M. Es'ad Coşan Arşivi, AZG, 4/194.

7 Bk. Ankaralı Ahmed Hilmi, *Gümüşhânevî'nin Terceme-i Hâli*, vr. 5*; Mustafa Fevzi, *Hedîyye*, 44-45; Kevserî, *Altun Silsile*, 110.

Çanakkale'nin Bayramiç ilçesi Çırpılar köyünden olan Ali Efendi, İstanbul Fatih medreselerinde sürdürdüğü tahsili yanında Gümüşhânevî dergâhına da devam ederek hadis okumuş ve aynı zamanda tasavvufî eğitimini tamamlayarak hilâfetnâme almıştır. Şeyhinin izni ile memleketine gidip köyünde yirmi dört odalı bir medrese ve tekke kurmuş, burada talebe okutmuş, Birinci Dünya Savaşı esnasında Çanakkale bölgesinde milis kuvvetleri teşkil ederek düşmanla savaşmış ve Cumhuriyet döneminde de Bayramiç müftülüğü görevi yapmıştır.

4. Afyonlu Mehmed Efendi.

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra hem tedaris hem de irşad faaliyetlerini sürdürmek için memleketi Afyon'a giderek burada Yeni Cami bitişiğinde kurduğu medrese ve kütüphanesinde tedaris ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.

5. Rizeli Osman Niyazi Efendi.

Medrese tahsilini tamamladıktan ve hilâfet aldıktan sonra memleketi Rize'nin Güneyce köyüne giden Osman Niyazi Efendi, köyünde kurduğu cami/medrese/tekkede tedaris ve irşad faaliyetlerini vefatına kadar sürdürmüştür.⁸

6. Ünyeli Yusuf Bahri Efendi.

Medrese tahsilini tamamladıktan ve hilâfetnâme aldıktan sonra memleketi Ünye'ye giderek burada kurduğu iki adet medrese/tekkede tedaris ve irşad faaliyetlerini ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.⁹

7. Ankaralı Ahmed Hilmi Efendi.

Ankara'nın Kızılcahamam kazasından olan Ahmed Hilmi Efendi, İstanbul'da tahsilini tamamladıktan ve hilâfetnâme aldıktan sonra İzmit'e yerleşerek burada tedaris ve evini aynı zamanda tekke hâline getirerek irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.

8. Çankırlı Hüseyin Efendi.

Hüseyin Efendi, 1251/1835 senesinde Fatıma adlı anne ile Hüseyin adında babanın çocuğu olarak Kastamonu vilâyetinin, Kengırı sancağının, Koçhisar nahiyesinin (bugünkü ismi Ilgaz kazası) Kise köyünde dünyaya geldi. 1842 doğumlu Halime adlı bir hanımla evlendi ve bu evliliklerinden Ahmed Cengiz (1878), İsmail (1888), Ayşe (1894) ve Kâmile (1898) adında dört çocukları oldu. İlk çocukları, 43 yaşında, son çocukları da 63 yaşında iken dünyaya geldiğine göre Hüseyin Efendi'nin evliliğinin kırklı yaşlarında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

20 Nisan 1321/3 Mayıs 1905 tarihli nüfus tezkeresine göre Hüseyin Efendi uzunca boylu, elâ gözlü ve buğday benizli olup bedeninde herhangi bir kusuru yoktu.¹⁰

8 Geniş bilgi için bk. İsmail Kara, *Gümüşhânevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi*, İstanbul 2004.

9 Geniş bilgi için bk. Mehmet Karayalman, *Ünyeli Tashzade Hacı Yusuf Bahri Efendi*, İstanbul 2011.

10 Hüseyin Efendi'nin torunlarından Bahaeddin Yaylacı Bey'e, nüfus tezkeresi, vasiyetnâmesi ve

Belgelere göre Çankırlı Hüseyin Efendi'ye Gümüşhânevî dergâhında ilk defa 1285/1868 tarihinde rastlıyoruz. Vakıflar Arşivi'nde bulunan 585 numaralı defterin 131. sayfasının 123. sırasında kayıtlı Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin kurduğu bir kütüphane vakfiyesinin şahitlerinden birisi Hüseyin Efendi'dir.

1285/1869 tarihini taşıyan mühründe ismini “Hüseyin Rıfkı” olarak kullanan Hüseyin Efendi,¹¹ 1287/1870 senesi Gümüşhânevî dergâhının hem halvete alınanlar hem de dersten mezun olanlar listesinde yer almaktadır.¹² Bu tarihteki halvet listesinde “Halife” olduğu kaydedilmiş olduğuna göre halvete daha önce de girerek hilâfetnâme almış olduğu anlaşılmaktadır.¹³

27 Receb 1291/9 Eylül 1874 tarihinde halifeler için şahitlik yapan Çankırlı Hüseyin Efendi,¹⁴ aynı sene tekraren halvete girer. Bu halvete girerken halvet-nişinlerin mülâhazalarını yazdığı kısma o da şu ibareyi not düşer: “Kartal ve civarında eğlenip ba'dehû sıla, emriniz olursa tekrar halvette kalacak.”¹⁵

Bu ifadeden Hüseyin Efendi'nin halvetten çıktıktan sonra Ramazan ayını Kartal civarında vaaz ve irşadla geçireceği, bayramdan sonra memleketine gidip büyüklerini ziyaret edeceği, ardından da en yakın zamanda açılacak halvete tekrar girmek istediği anlaşılmaktadır. 1292/1875 senesi halvete girenler listesi elimizde olmadığı için bu tarihte halvete girip giremediğini takip edemiyoruz.¹⁶ Ancak vesikalar Hüseyin Efendi'nin 1293/1876 senesinde halvete girdiğini ve akabinde Mekke'ye gönderildiğini kaydetmektedir.¹⁷

Hüseyin Efendi, 1291/1874 senesi ve sonraki tarihlerdeki listelerde “Hacı” olarak geçmektedir. Önceki tarihlere ait olan listelerde bu sifata rastlanılmadığına göre 1870'li yılların başlarında hacca gitmiştir. 1293/1876 senesinde ise halveti müteakip dinî ve tasavvufî görevle Mekke'ye gönderilmiştir.

Gümüşhânevî dergâhının Anadolu, Balkanlar, Hicaz, Kafkasya, İran, Hindistan vs. yerlere gönderdiği kitapların Değirmenderesi ve Saraylı taraflarına (bugün Kocaeli ilinin Gölcük ilçesine bağlı bölgeler) gönderilenleri Hüseyin Efendi vasıtasıyla olduğundan onun bu bölgelerde irşad niyetiyle bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Hüseyin Efendi'nin miladî 1860 ve 1870'li yıllarda İstanbul'da bulunduğu, bu süreç zarfında İslâmî ilimleri tahsil ettiği ve Gümüşhânevî dergâhında hadis tahsili

nüfus kayıt örneğinin bir kopyasını incelemem için lütfettiği, ayrıca Hüseyin Efendi'nin inşa ettiği cami, medrese ve tekke ile evini gezdirerek bilgiler verdiği için şükran borçluyum.

11 Bk. AZG/4/128; AZG/4/131. EK 3.

12 AZG/5/187.

13 Bk. Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin halifelerinin listesi ve Hüseyin Efendi için bk. AZG/4/128; Mustafa Fevzi, *Hediyye*, s. 91.

14 AZG/4/131.

15 AZG/4/120. EK 5.

16 Hüseyin Efendi'nin, tarihi kayıtlı olmayan bir halvet listesinde ismi bulunduğuna göre bu listenin 1292/1875 tarihli olduğunu ve bu tarihte de halvete girdiğini öngörebiliriz. Bk. AZG/5/190.

17 AZG/5/184. EK 4.

18 AZG/3/26 (vr. 7a).

yanında seyr ü sülûkünü de tamamladığı, aynı zamanda dergâhın gösterdiği istikâmet neticesinde irşad faaliyetleri için çeşitli bölge ve beldelere görevlendirildiğini görmekteyiz. Bu şehirlerden birisi de Mekke-i Mükerreme'dir.

Hüseyin Efendi, zamanını tespit edemediğimiz bir tarihte memleketi Kastamonu vilâyetinin Kengırı sancağının Koçhisar nâhiyesinin Kise karyesine giderek burada bir cami/medrese inşâ eder. Bugün Kise köyünde Hüseyin Efendi'nin evine yaklaşık elli metre mesafede bulunan bu mekân, kendi vasiyetnâmesinde; "Hüseyin Efendi ibn Hasan'ın sâkin olduğu mezkûr Kise karyesinde vâki medreseye..." şeklinde geçmektedir.¹⁹ Bu yapı Hüseyin Efendi tarafından hem tedris hem de irşad amaçlı kullanılmıştır. 1308/1892-93 senesinde Gümüşhânevî dergâhı tarafından "Hatt-ı Osmânî olarak otuz cüz üzere Mushaf-ı şerîf gönderilen mahaller"²⁰ arasında Çankırı'da bulunan Hacı Hüseyin Efendi de yer almaktadır.

Hüseyin Efendi'nin cami/medrese/tekkeyi hangi tarihte inşâ ettirdiğini tespit edemedik. Ancak evinin yakınına yaptırdığı bu mekânda ömrünün sonuna kadar tedris ve irşad hizmetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

26 Cemaziyel-ahir 1336 / 18 Nisan 1918 tarihinde vefat eden Hüseyin Efendi, Kise köyünün özel kabristanlığına defnedilmiştir.

SONUÇ

Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî Osmanlı'nın son yüzyılı olan ondokuzuncu asırda, bu asrın tamamına yakın bir zamanı yaşamış, devrin inişli çıkışlı her hadisesine şahitlik etmiş bir alim, sûfi müelliftir. Özellikle hadis merkezli tedris faaliyetleriyle dikkat çekmiş, kitapları ve yetiştirdiği talebe ve halifelerini İslâm dünyasının bütün bölgelerine göndererek tedris ve irşad çalışmalarını sürdürmelerini istemiş bir ârif-i billah, mürşid-i kâmil-i mükemmildir. Onun geliştirdiği ilim ve irfan anlayışını, yetiştirdiği talebe ve halifeleri, kimisi memleketlerinde kimisi de sâir beldelede olmak üzere devam ettirmişlerdir. Kurdukları cami/medrese/tekke yapısıyla Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ise ilk devirlerinde halkı ilim ve irfan yönünden beslemişlerdir.

Bu alim ve âriflerden bir tanesi de Çankırlı Hüseyin Efendi'dir. O, uzun süre İstanbul'da kalıp tahsil ve seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra şeyhi Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin verdiği birtakım görevleri yerine getirmek amacıyla Anadolu'nun bazı bölgelerine ve Mekke-i Mükerreme'ye gitmiştir. Bilâhare memleketine dönerek Ilgaz'ın Kise köyünde bir cami/medrese/tekke inşâ etmiş ve ömrünün sonuna kadar burada hizmet îfâ etmiştir.

19 Bk. EK 2.

20 AZG/5/176.

EKLER

EK 1 : Hüseyin Efendi'nin 1905 tarihli nüfus tezkeresi.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tezkeresidir

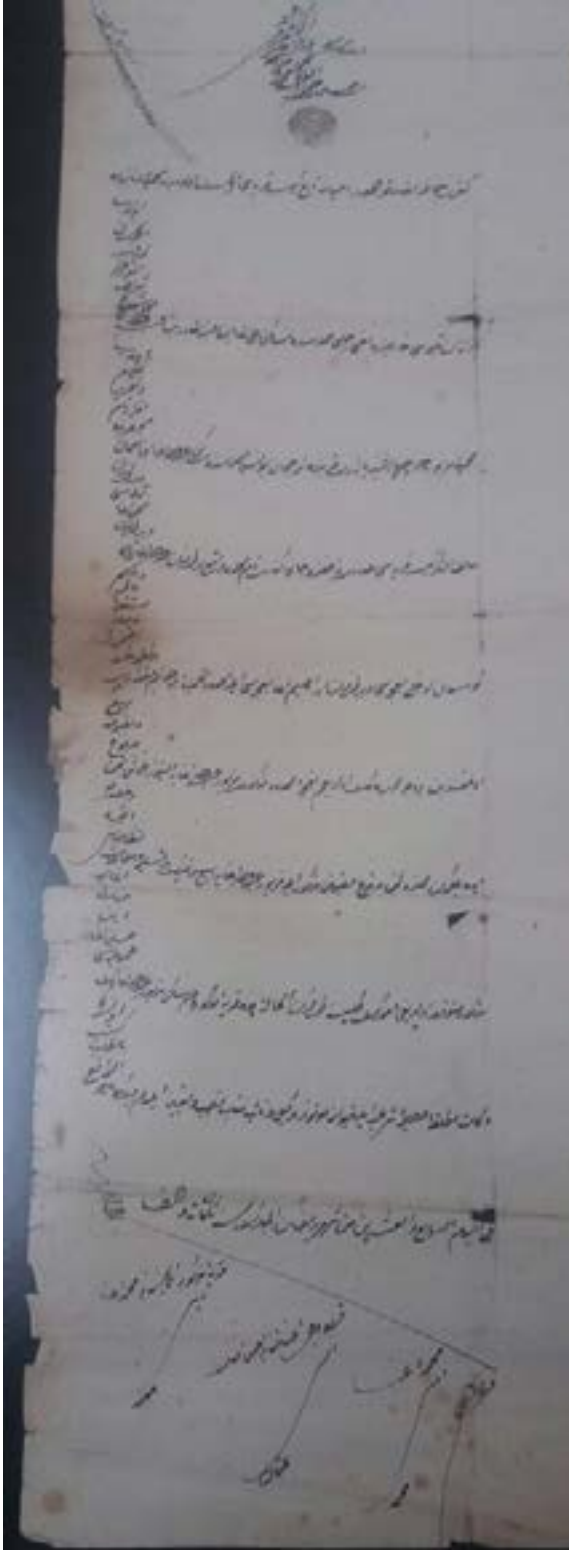
İsim ve şöhreti	: Şehid Cengiz oğlu Hacı Hüseyin
Efendi	
Pederi ismiyle mahall-i ikâmeti	: Müteveffâ Hüseyin
Vâlidesi ismiyle mahall-i ikâmeti	: Müteveffâ Fâtıma
Tarih ve mahall-i vilâdeti	: 1251; Koçhisar ... Kise karyesi
Milleti	: İslâm
Sanat ve sıfat ve hizmet ve intihâb salâhiyeti	: Okur-Yazar
Müteehhil ve zevcesi müteaddid olup olmadığı	: Bir zevcesi vardır

Eşkâli

Boy	: Uzunca
Göz	: Elâ
Sîmâ	: Buğday
Alâmet-i fârîka-i sâbite	: Tam
Vilâyeti	: Kastamonu
Kazası	: Koçhisar nahiyesi
Mahalle ve karyesi	: Kise karyesi
Mesken numarası	: 20

Bâlâda isim ve şöhret ve hâl ve sıfatı muharrer olan **Hacı Hüseyin Efendi** Devlet-i Aliyye'nin tabiiyyetini hâiz olub ol suretle cerîde-i nüfusda mukayyed olduğunu müş'ir işbu tezkire i'tâ kılındı.

20 Nisan 321

EK 2: Hüseyin Efendi'nin 1331/1913 tarihli vasiyetnâmesi.

Özr-i Şer'inin tahkine binâen husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde ketb ve tahrîrin cânib-i şeriat-i garrâdan taleb iden medîne-i Kangırıya muzâf Koçhisar nâhiyesinin Kise karyesinden Cengiz oğlu Hacı Hüseyin Efendi ibn Hasan'ın sâkin olduğu mezkûr Kise karyesinde vâki medreseye varlup akd-i meclis-i şer' .. olundukda meclis-i şer'-i şerîf üzere oğlu İsmail Ağa ibn Hacı Hüseyin Efendi ve Zevcesi Halime bint Mustafa ... karyeden Hasan Efendi ibn Hasan ve yine karyeden Hasan oğlu Hasan Çavuş ibn Hasan ve kasabadan ...Bıyıkzâde Mustafa Efendi b. Ali nâm kimesneler hazır oldukları halde mûmâ ileyh Hacı Hüseyin Efendi ik-râr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp ... âti'z-zikrin sadrına değin yedimde ... mutasarrıf olduğum mülk ü malım olan karyemizde vâki şarken tarîk-i âmm garben Cengiz oğlu İbrahim Efendi hânesi şimâlen yol cenûben biraderim Hasan Efendi hânesiyle ikibin guruş kıymetli fevkânî üç oda ile sofasını oğlum İsmail Ağa'ya ve tahtânî bir odasında bir ahır da zevcem mezbûre Halime hatuna meccânen hibe-i sahiha-i şer'iyye ile temlik ve ba'de't-tahliyeti'ş-şer'iyye her birerlerine teslim eyledi-

ğimde anlar dahî ber-vech-i muharrer hibe-i mezkûreleri meclis-i hibede bilâ mâni' temlik ve teslim ve kabz ve kabul edüp fîmâ ba'd menzil-i mahdûd-ı mezkûrede benim aslâ ve kat'â alâka ve medhalim kalmayup cemî müştemilatlarıyla ber-vech-i muharrer oğlum İsmail Ağa ile zevcem Halime hatununun mevhûbları ve hakk-ı sırrları olmuşdur. Keyfemâ yeşâ yehtâruhû mutasarrîf olsunlar. Olvechile sened-i şer'îsini i'tâ idin, didikde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ hüve'l-vâki bi't-taleb ketb olundu.

Fî'l-yevmi'l-vâhid aşer min şehri Saferi'l-hayr li-sene ihdâ ve selâsîn ve selâsemie ve elf.

[11 Safer 1331/20 Ocak 1913]

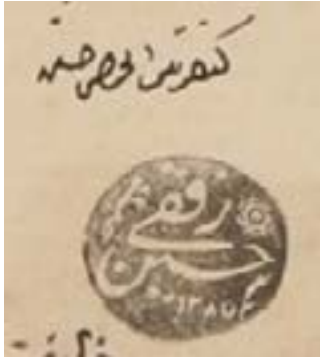
Şühûdü'l-hâl

Koçhisar'ın Kise karyesinden ... (Şehdar) oğlu Hüseyin Efendi ibn Hüseyin Ve yine karyeden Hasan oğlu Hasan Çavuş ibn Hasan ve Mustafa Efendi bin

Ali ve gayruhüm.

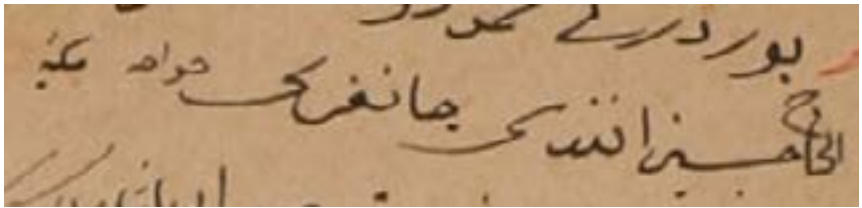
EK 3: Hüseyin Efendi'nin Mührü

AZG/4/128

EK 4: Hüseyin Efendi'nin Mekke-i Mükerrerme'ye gönderildiğine dair belge.

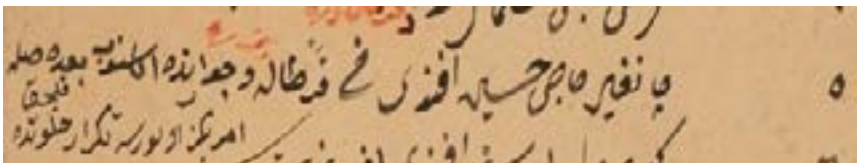
AZG/5/184

EK 5: Hüseyin Efendi'nin halvete girerken verdiği taahhüdü içerir belge.

Yazı muhtemelen kendisine aittir.

AZG/4/120

E K 6: Hüseyin Efendi'nin Kabri

E K 7: Hüseyin Efendi'nin inşâ ettirdiği cami/medrese/tekke

E K 8: Hüseyin Efendi'ye ait tesbih

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

MVL, 524/20.

Y.EE, 14/174.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belgeleri:

Vakıflar Arşivi, 585 numaralı defter, 131. sayfa, 123. sıra

M. Es'ad Coşan Arşivi Belgeleri:

AZG, 4/194.

AZG/3/26 (vr. 7a).

AZG/4/120.

AZG/4/128.

AZG/4/131.

AZG/5/176.

AZG/5/184.

AZG/5/187.

AZG/5/190.

Bahaeddin Yaylacı'nın Elinde Bulunan Belgeler:

Hüseyin Efendi Nüfus Tezkeresi (EK 1)

Hüseyin Efendi Vasiyetnâmesi (EK 2)

Kitap, Makale, Tebliğ ve Ansiklopedi Maddesi

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri (haz. Necdet Yılmaz), İstanbul 1992.

Altuntaş, Mustafa Celil, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Fatma Sultan Camii'nin Gümüşhânevî Dergâhına Dönüşme Süreci”, *Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu*, (Bağcılar Belediyesi, 1-2 Haziran 2013), İstanbul 2014, s. 90-103.

Ankaralı Ahmed Hilmi, *Gümüşhânevî'nin Terceme-i Hâli*, M. Es'ad Coşan Arşivi, Ankaralı Hilmi Efendi Koleksiyonu, I/136.

Birinci Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî Sempozyumu (3-5 Ekim 2013 Gümüşhane) (ed. İhsan Günaydın vd.), Ankara 2014.

Gördebil, Osman, “Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin Toplumsal Hayata Yönelik Padişaha Gönderdiği Mektubu”, *Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu*, (Bağcılar Belediyesi, 1-2 Haziran 2013), İstanbul 2014, s. 222-229.

Gündüz, İrfan, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, İstanbul 1984.

Kara, İsmail, *Gümüşhânevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyâzî Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi*, İstanbul 2004

Muhammed Zâhid-i Kevserî, *Altun Silsile* (çev. M. Vehbi Şahinalp-M. Zahid Kalfagil), İzmir 1983.

Mustafa Fevzi, *Hediyetü'l-Hâlidîn fî menâkıbı Kutbi'l-ârifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul 1313.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), I-V, İstanbul 2006.

Tanman, M. Baha, “Gümüşhânevî Tekkesi'nin Tarihî ve Mimârî Özellikleri”, *İlim ve Sanat*, sy. 48 (Mayıs-Temmuz 1998), s. 115-124.

-----, “Gümüşhânevî Tekkesi”, *DİA*, XIV, 277-278.

-----, “Gümüşhanevi Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, III, 448.

Tüzen, Adnan, “Gümüşhâneli Dergâhında Hatm-i Hâcegân Yapılması Şartıyla Kurulan Bir Vakıf, Bu Vakfa Ait Vakfiye ve Tevcih Belgeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu* (3-5 Ekim 2013 Gümüşhane) (ed. İhsan Günaydın vd.), Ankara 2014, s. 895-899.

Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, (Bağcılar Belediyesi, 1-2 Haziran 2013), İstanbul 2014.

Yılmaz, Hülya, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, İstanbul 1997

ÇANKIRI'DA NAKŞİBENDİLİĞİN TARİHİ

The History of Naqshbandi in Cankiri

İbrahim AKYOL¹

Özet

Nakşibendilik, Osmanlı devletinde siyasî ve sosyal alanda etkili olmuş tasavvufî ekoldür. Bu tarikatın Anadolu'daki faaliyetleri, hem tasavvuf tarihi hem de sosyo-kültürel tarih açısından önem arz etmektedir.

Çankırı'da Nakşibendiliğin tarihi 19. yüzyılda başlamış olup İmam-ı Rabbani'nin kolundan gelen Müceddidiye ile Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi'nin kolundan gelen Halidiyye olarak gelişir. Ayrıca Ahmet Ziyâeddin Gümüşhanevî de bir halife göndermiştir.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendilik, Halidiyye, Müceddidiyye, Çankırı

Abstract

Naqshbandi is a Sufi school which had influence in the political and social areas in Ottoman Empire. The activities of this sect are important in terms of Sufi history and socio-cultural history.

The history of Naqshbandi has started in Cankiri in 19th century. Later it was developed from the Muceddidiye coming from the branch of Imam-i Rabbani and Halidiyye coming from the branch from Mevlana Halid-i Bagdadi. Moreover, Ahmet Ziyaeddin Gumushanevi also sent a khalifa.

Key Words: Naqshbandi, Halidiyye, Müceddidiyye, Cankiri

Giriş

Osmanlı Devletindeki yaygın tarikatlardan biri olan Nakşibendilik, siyasî ve sosyal alanda etkili olmuş bir tasavvufî ekoldür. Tarikatın payitahttaki siyasî ve sosyal etkinlikleri, araştırma kaynaklarının zenginliğinin de etkisiyle ayrıntılı bir şekilde ortaya konulabilmekte iken Nakşibendiliğin siyasî alanda payitaht kadar olmasa da sosyal ve kültürel alanda taşradaki faaliyetleri, hem tasavvuf tarihi hem de sosyo-kültürel tarih açısından ortaya konulmalıdır.

Bu düşünceden hareketle Çankırı'da Nakşibendiliğin tarihini ve temsilcilerini konu edinilen bu çalışmada Nakşibendiliğin genel tarihi yanı sıra, Çankırı'da tespit edilebilenlere ve onların faaliyetlerine değinilmiştir. Çalışmada, dönemin basın-yayın

1 Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi, e-posta: iakyol18@karatekin.edu.tr

organlarından, özellikle Ahmet Talat Onay'ın "Çankırı Şairleri" (Onay, I-II: 1930) adlı eserinden, makalede ismi geçen bazı zatların nesillerinden günümüze ulaşanların aktardığı şifâhî bilgilerden ve günümüzdeki araştırmalardan yararlanılmıştır. Müellif sûfilerle ilgili nisbeten zengin malumata sahip olurken kaynakların sınırlı olması dolayısıyla bazı zatlarla ilgili bilgileri ayrıntılı aktarılamamıştır. Tasavvuf Tarihi ve Nakşibendilik üzerine yapılan araştırmalara katkıda bulunmayı amaçlanan bu çalışmanın benzerlerinin diğer şehirler için de yapılması, Tasavvuf Tarihi için olduğu kadar şehirlerin dinî, sosyal ve kültürel dokusundaki tasavvufî yapıyı gözler önüne serme açısından da önem arz etmektedir.²

Nakşibendiliğin Tarihi Süreci

Abdulhâlık Gücdüvânî'den Bahâeddin Nakşibend'e kadar, Hâcegân olarak isimlendirilen tarikat, Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389)'e kadarki süreçte Harezme'ye kadar yayılmıştır. Bahâeddin Nakşibend'le birlikte merkezi Buhara'da olmak üzere Maverâünnehir ve Horasan bölgelerine kadar genişletilmiş, zamanla bütün Orta Asya'da müntesipleri en kalabalık tarikat haline gelmiştir. Nakşibendilik, hem elit zümreye hem de halka hitap etmesi bakımından ikili bir karaktere sahiptir. Ehl-i sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için halkın, hilafet hususunda icma'ı desteklediği için Sünnî hükümdarların ilgisini ve yardımını görmüştür.

Nakşibendiyye'de tasavvufî eğitimin ilkeleri, kelimât-ı kudsiyye olarak kabul edilen on bir ilke ile özetlenmiştir. Bu ilkeler ise şunlardır: 1. Hûş derdem, (her nefes alışverişinde bilinçli olmak) 2. Nazar ber-kadem, (yürürken öne bakmak) 3. Sefer der-vatan, (kötü huylardan iyi huylara doğru yolculuk) 4. Halvet der-encümen, (toplum içinde yalnız, halk içinde Hak ile olmak) 5. Yâd-kerd, (Allah'ı zikretmek) 6. Bâzgeşt, (nefesi tutarak icra edilen kelime-i tevhid zikrinde nefesi salarken, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" demek) 7. Nigâh-dâşt, (kalbi dünyevî düşüncelerden korumak) 8. Yâd-dâşt, (Allah'ı daima hatırlamak) 9. Vukûf-i zamânî, (içinde bulunulan halin bilincinde olmak) 10. Vukûf-i adedî, (zikri belli sayıya riayet ederek icra etmek) 11. Vukûf-i kalbî, (zikir esnasında kalbe teveccüh edip zikrin manasının bilincinde olmak) (Tosun, 2012:334-338).

Ancak bu esaslar prensip olarak sadece Nakşibendiliğin ayırt edici karakteristiği şeklinde algılanamaz. Zira hemen her tasavvufî tarikatın geleneğinde bu hedefler yer almıştır. Uygulamada diğer tarikatlardan ayrılan yönleri ise zikir şekli ve müşşidin sahip olduğu önemli roldür.

Teşekkül dönemi ve sonrasında Orta Asya'da geniş ölçüde faaliyet gösteren tarikat temsilcilerinin siyasî konjonktür gereği bu dönemde Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinin asgari düzeyde olduğu söylenebilir. Osmanlı sultanlarının Nakşilik'le ilişkisinin, tarikatın düşünce yapısıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, devrinin aktüel tasavvufî meseleleriyle ilgilenmiş, vahdet-i vücudla ilgili ilmî toplantı-

2 Örnek çalışma için bkz. Ahmet Cahit Haksever, Çorum'da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, C. 7, sayı: 13, s. 61-82.

lar yapmıştır. Fatih, Abdurrahman Câmî (ö. 897/1492)'yi görüşmek üzere çağırmış ancak o, Hüseyin-i Baykara'yı rencide etmemek için vahdet-i vücudla ilgili yazmış olduğu *Risale fi'l-vüçûd* isimli eserini Sultan Mehmet'e göndermekle yetinmiştir. İlerleyen dönemlerde Timurlular'ın zayıflaması ve Osmanlılar'ın güçlenmesine paralel olarak Nakşibendî temsilcileri, özellikle Abdullah-ı İlahî ile birlikte Osmanlı'da nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. XIX. asra gelindiğinde Nakşibendilik, Osmanlı'da en yaygın tarikat haline gelmiştir. Yeniçeriliğin ilgası sonrası gelişmeler, Bektaşî dergahlarının kapatılması, bu dergahlara sünnî gelenekten gelen Nakşibendî şeyhlerinin atanması, devlet yöneticileriyle Nakşibendî temsilcilerini daha da yakınlaştırmış, yönetim düzeyinde de etkili olunmuştur. Timurlular'da olduğu gibi Osmanlılar'da da Nakşibendiliğin yönetim tarafından desteklenmesinde ve bu denli yaygınlaşmasında Ehl-i Sünnet'e sıkı bağlılık önemli bir faktördür. Osmanlı Devleti'yle ilişkileri açısından düşünüldüğünde tarikatın en önemli temsilcileri Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Abdullah-ı İlahî (ö. 896/1490-1) ve Ahmed-i Buharî (ö. 922/1516)'dir. Bu iki zat vasıtasıyla İstanbul, Bursa, Rumeli ve Doğu Anadolu'da birçok tekke kurulmuştur. (Akyol, 2012a:133-192)

Çankırı'daki Nakşî temsilcilerinin ise bu tarihlerden çok sonraları faaliyette bulunduğu hatta şimdiki bilgilere göre 19. asrın 2. yarısından itibaren Çankırı'da etkili oldukları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Çankırı'daki Nakşilîği İmam-ı Rabbanî'nin kolundan gelen Müceddidiye ile Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin kolundan gelen Haliyye olarak iki ayrı grupta incelenmiştir.

A) MÜCEDDİDİYYE KOLU

1.Şeyh Abdulvahid Efendi

Afganistan kökenli olduğu için Afganî, bir müddet ikamet edip evlendiği Yozgat'tan Çankırı'ya geldiği için Yozgat Şeyhi denilen nakşibendî şeyhi Abdulvahid Efendi, Çankırı'da Nakşibendiliği ilk neşreden mürid-i kâmil olarak bilinmektedir. Ayrıca Çerkeşli Mehmed Efendi'nin ilk şeyhidir.

Aslen Afganistan'ın Kâbil şehrinden olup Hoca Muhammed Hanın oğludur. Asil bir ailedendir. Memleketinde gördüğü baskı üzerine Anadolu'ya gelmiş, bir müddet Yozgat'ta ikamet ettikten sonra Çankırı'ya gelerek buraya yerleşmiştir. Çankırı'da vefat etmiş olup kabri Sarıbaba mezarlığındadır. Âlim, âbid, müttekî ve keramet sahibi bir zât olduğu bilinmektedir. (Onay,1930:348) Şeyh Abdulvahid Efendi, Nakşibendî tarikatının Müceddidiye kolundandır. Tarikat silsilesi iki ayrı şekilde şöyle tespit edilmiştir: 1. İmâm-ı Rabbânî Hâce Ahmed el-Fârûkî(ö.1625) 2.Eş-şeyh S.Ahmed el-Benevrî 3. Şeyh Sa'dî-i Lâhûrî 4. Şeyh Abdu'l-gafûr Peşâverî 5. Eş-şeyh Sufi Cemil Bey Peşaveri 6. Eş-şeyh Halife Muhammed Ali 7. Eş-şeyh Mir Muhammed Ali 8. Eş-şeyh Abdurrahim 9. Eş-şeyh Muhammed Azim 10. Eş-şeyh Abdussettar Peşaveri 11. Eş-şeyh Abdulvahid Afgani. Bir diğer tarikat silsilesi şöyledir: 1. İmâm-ı

Rabbânî Hâce Ahmed el-Fârûkî (ö.1625) 2. Şeyh Muhammed Seyfüddin 3. Seyyid Nur Muhammed Bedevâni 4. Şeyh Habibullah Can-ı Canan 5. Şeyh Abdullah Dehlevî 6. Şeyh Muhammed Cân-ı Mekkî 7. Şeyh Abdulvahid Afgani. (Duran, 2017) Elimizde bulunan bir silsilenâmede Şeyh Abdulvahid Efendi'nin silsilesi İmam-ı Rabbani'ye şöyle ulaşmaktadır: 1. İmam-ı Rabbânî 2. Şeyh Seyfeddin 3. Seyyid Nûri Hak 4. Habibullah Cân-ı Canan 5. Şemsi'd-duhâ Dehlevî 6. Hazret-i Bîcân 7. Abdu's-settâr Mekkî 8. Şeyh Abdulvâhid Efendi.

Vefat tarihi, mezar taşındaki kitabeden 1300/1882 olarak tespit edilmiştir.

2. Hacı Kavukçuzade Hâfız Ahmet Hamdi (Vahyî)

Şeyh Abdulvahid Efendi'nin yerine geçen halifesi, Hacı Kavukçuzâde Hâfız Ahmet Efendi'dir. Vahyî mahlasıyla şiirler de yazan Ahmet Efendi, hıfzını Hacı Kütük Hoca'dan tamamlamış, medrese tahsili görmüş ve 1279/1863'de intisâb ettiği Abdulvahid Efendi'den tasavvuf eğitimi almıştır. Ahmet Talat, onun için "hoş sohbet, vefâkâr, hayırhâh olmakla beraber âlim, zâhid, müttakî, keramet sahibi bir ârif kişi" diye bahseder. (Onay,1930:344) Silsilenâmede ise onun için "Gıbta-fermâ-yı ser-â-pâ bahr-ı hikmet Şeyh Hacı Kavukçu" (Baştan ayağa gıbta edilen hikmet denizi Şeyh Hacı Kavukçu) denilmektedir.

Abdulvahid Efendi 1882'de vefat edince yerine Ahmet Vahyî geçmiştir. Ahmet Efendi, Şeyhinin dul kalan eşiyle evlenmiş, irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Cami-i Kebîr'in uzun yıllar mütevelliliğini yürütmüştür. 1308/1892-93 yılında vefat etmiş, yerine halifelerinden Kastamonulu Muhammed Evliya Efendi geçmiştir.

Şeyh Hacı Kavukçu Efendi, Vahyî mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Ahmet Talat, onun şiirleri için o kadar da mükemmel olmadığını ancak dervişâne ve mutasavvıfâne olduğunu, şiirlerini Hz. Peygamber'den şefaât dilemek ve irşad maksadıyla yazdığını söylemektedir. (Onay, 1930:344-345) Bir na't-ı nebevîsi şöyledir:

Çile-i derdin çekilmez bir iş imiş Ahmedâ
Hiç tahammül eylemez bu gönlümüz vâ-hasretâ

Yok ki vüs'at eylese sür'at gönül vuslatına
Dilde hicrân aşk-ı sûzân yanmada âh pür-safâ

Cân u başdan bu yüregim odları eyler taleb
Vaz' edüb pervâne emsâl ser-vücûd eyler cüdâ

Sen de ol hüsn-i hayâli seyrederken bî-'ukul
Ver bana ol hüsn-i pâkinden hayât ile hayâ

Tâ ki olsun bu vücûdum bahr-ı 'aşkın katresi
Gün-be-gün sevdâlara sal sen beni yâ Mustafâ

Yâ Resûlallah deyû şâm u seher kılsam figân
Dîdeme kuhleysem hâk-i kudûmün Vahiyâ

3. Şeyh Abdullah Zahit Efendi

Abdulahid Efendi'nin oğlu olup 1294/1878 yılında Çankırı'da doğmuştur. Önceleri Çankırlı Hacı Evliya Efendi'den medrese dersleri görmüş, daha sonra Kastamonu Nu'mâniye Medresesinde Müderris Kırkbeşzâde'de medrese eğitimini tamamlayarak 1322/1906'da icazet almıştır. Tasavvufî eğitimini Kastamonulu Muhammed Evliya Efendi'den tamamlamış, Ondan hilâfet alarak Kastamonu Ferhat Paşa Dergâhında şeyh olmuştur. Ticaretle meşgul olmuştur.³ Silsilenâmede Şeyh Abdullah Zâhid için şu ifadeler kullanılmaktadır: “Şeyhunâ ve imâmünâ Hacı Abdullah/mürşidimizdir sûfi hâce bî-iştibâh”

Ahmet Talat, Abdullah Zahid'in şiire 16 yaşında iken başladığını, tasavvufî mahiyette hece ve âruzla yazılmış şiirleri olduğunu söylemektedir. (Onay,1930:349)

4. Eldivan-Hisarcıkkayılı Şeyh Abdulkadir Efendi

Eldivan-Hisarcıkkayı köyünden olan Şeyh Abdulkadir Efendi, köyünde ve civar beldelerde Kadir Şih olarak bilinir. Şeyh Abdulkadir Efendi, 1276/ 1860 yılında köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Seyitgiller sülalesinden Ahmet Efendi, annesi ise Hatice Hanım, nüfus kayıtlarındaki ismi Fatma Hanımdır.

Sözlü rivayetler, Şeyh Abdulkadir Efendi'nin Çankırı'daki medreselerde ilim tahsil ettiği bildirmektedir. Ancak bu medreselerin hangileri olduğu konusunda şu an net bir bilgi yoktur. Diğer yandan 19. yüzyıl sonlarında Çankırı'da medreselerin büyük bir yekûn teşkil ettiği ve tasavvufî dergâhların da faaliyette olduğu tarihi kayıtlarda yazılıdır. Şeyh Abdulkadir Efendi'nin bunlarından hangisinde eğitim gördüğü –şimdilik kaydıyla-bilinmemektedir.

Nüfus kayıtlarına göre, Şeyh Abdulkadir Efendi, 3 defa evlenmiş ve toplam 7 çocuğu olmuştur. Bu aile soyadı kanunundan sonra “Karakaya” soyadını almıştır. Şeyh Abdulkadir Efendi 1931 yılında vefat etmiş ve köyüne defnedilmiştir. Mezarı 1996 yılında türbe haline getirilip üstü kapatılmıştır.

Hisarcıkkayılı şeyh Abdulkadir Efendi'nin Nakşibendi-Müceddidiyenin önde gelen mürşid-i kamillerinden olup kendisinin icazetli bir şeyh olduğu anlaşıl-makta olup elimizdeki silsilenâmede onun tasavvufî silsilesi şöyle anlatılmaktadır.

“Şeyhunâ ve imâmünâ Hacı Abdullah
Mürşidimizdir sûfi hâce bî-iştibâh

Kadir şeyhle Hacı Osman ‘uşşâka oldu rehnümâ
Yâveri Şeyh Mustafa Ali Ra'nâ”

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Şeyh Abdulkadir Efendi'nin şeyhi Hacı Abdullah Zahid Efendi olup ondan ders ve inabe aldığı kesinlik kazanmaktadır.

3 Çankırı nüfus müdürlüğü kayıtlarında Abdulvahit oğlu Abdullah Zahit isminde bir kayıt bulunmakta olup bu kişi soyadı kanunundan sonra Erihan soyadını almış, 1954 yılında vefat etmiş görülmektedir.

Hisarcık kayılı Şeyh Abdulkadir Efendi ile ilgili birçok menkıbe hâlâ anlatılmaktadır. Onun aile efradını, talebelerini, misafirlerini, ziyaretçilerini manevi olarak görüp kollaması, onunla ilgili menkıbelerin ortak özelliği olarak dikkat çekmektedir.

Şeyh Abdulkadir Efendi (Kadir Şih) yaşadığı dönemde insanlarımızı aydınlatmış, onları manevi yönden eğitmiş, irşad vazifesini yerine getirmiştir. İnsanlarımızın, güvendiği ve manevi otoritesine saygı duyduğu bir kişi olduğu için bu özellikleriyle yaşadığı dönemlerde huzur ve sükunun kaynağı olmuş, toplumsal dert ve problemlerin çözümü için uğraşmıştır.

Hisarcık kayılı Şeyh Abdulkadir Efendi ile ilgili bilgiler –maalesef-sınırlıdır. Onun yazılı bir eseri olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

5. Eldivan Hisarcık kayılı Şeyh Osman Efendi

Hisarcık kayılı Şeyh Abdulkadir Efendi'den sonra yerine halifesi Osman Efendi geçmiştir. Osman Efendi'nin soyadı nüfus kayıtlarına ilkönce Uzgören olarak geçmiş, bugün ise o sülale Demiralay soyadını kullanmaktadır. Eldivan ve yöresinde Osman Şih olarak bilinmektedir.

Babasının adı Osman annesinin ise Emine'dir. 01.07.1891'de köyünde doğmuş ve yine 20.06.1957'de vefat etmiş olup köyüne defnedilmiştir. İlk mektep şehadetnamesi mevcuttur. Tasavvufi eğitimini Şeyh Abdulkadir Efendiden aldığı anlaşılmaktadır. Şabanözü, Eldivan, Kalecik civarında etkili olduğu bilinmektedir. Halk arasında menkıbeleri hâlâ anlatılmaktadır.

6. Çankırlı Göncü Ali Efendi (Ali Tosunkaya)

Baba adı Mehmet, anne adı Zeliha olup 1310/1894 tarihinde Çankırı'da doğmuş, 05.12.1979'da vefat etmiştir. Çankırı'da esnaflık yaptığı, Hisarcık kayılı Şeyh Osman Efendi'den sonra bu manevi görevi üstlendiği bilinmektedir. Tahsili hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Göncü Ali Efendiden sonra Çankırı'da Müceddidiyye kolu kapanmıştır.

B) HALİDİYYE KOLU

1. Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi (1254/1838-1324/1907)

Çerkeş'in yetiştirdiği âlim ve mutasavvıflardan birisi olan Nakşibendi şeyhi Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'nin doğum tarihini oğlu Şemseddin Aydemir, 1259/1843 tarihini verirken (Aydemir, 1954:5) talebesi ve halifesi olan Hilmi Efendi, 1254/1838 tarihini verir.⁴ Çerkeş'te Okçular mahallesinde dünyaya gelen Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'nin babasının adı Delihocaoğlu Ali Ağa, dedesinin adı Süleyman'dır.

4 Bu bilgiler, Şeyh Mehmet Hilmi Çerkeş'in manzum Mevlidinin başına ve yine onun tercüme ettiği İnsan-ı Kâmil tercümesinin sonuna Astarlızâde Hilmi Efendi tarafından yazılmıştır.

Padişah IV. Murat'ın yaptırdığı medresede Keskinli Ali Rıza Efendi'den Arapça ve Kur'an-ı Kerim dersleri alan Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi, buradan Bey-pazarı'na giderek oradaki medresede bir müddet eğitimine devam etmiştir. Hocasının tavsiyesi üzerine İstanbul'a gidip Yerebatan medresesinde 15 yıl okumuş, hocası Cevherîzâde Mehmet Efendi'den icazet almıştır. 1292/ 1875 yılında memleketi Çerkeş'e dönerek muallimlik yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin Mesnevi-i Şerif'i ile Kadı İyaz'ın Şifâ-i Şerif'ini Sultan Murat camiinde 4 yıl okutmuştur.

Çerkeşli Mehmed Hilmi Efendi'nin ilk intisâb ettiği şeyh, Nakşibendî tarikatının Müceddidiye kolundan olan Şeyh Abdulvâhid Efendidir. Şeyh Abdulvâhid Efendi ile Çerkeşli Mehmet Hilmi'nin karşılaşmalarının 1879-1880 yıllarında olması icap eder. Şemseddin Aydemir eserinde karşılaşmalarını şöyle anlatmaktadır:

“Çerkeş'e misafir olarak teşrif eden tarikat-ı âliye-i nakşibendiye meşâyihından Abdulvahid (KS) hazretlerine intisâb ve terk-i irâdet ederek meşâgil-i tadrîsiyye ve dünyeviyyeyi arkaya bırakarak zâhir ve bâtını ile yüzünü Mevlâ'ya çevirmiştir. ... Vaki teveccüh ve telkin sırasında üç kere **“daha evvel bir yere intisâb ettiniz mi?”** sualine muhatap olmuştur. Hayır, cevabını alınca, **“intisâb bir yere, feyiz bin yerden”** ve **“size bir taraftan kuvvetli bir feyiz ve vâridât var”** diyerek bir himmet-i âliye-yi kudsiyenin tasarruf ve terbiyesi altında olduğunu haber vermiştir. Şeyh Abdulvahid Efendi, Çankırı'ya döndükten kısa bir süre sonra 1882'de vefat etmiştir.

Şeyh Abdulvahid Efendi'nin vefatı üzerine manevi kemâlâtını tamamlamak maksadıyla seyahate çıkmış, önce Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin kabrini ziyaret etmiş, sonra Konya'ya gitmiştir. Konya'da aldığı manevi bir işaretle Seydişehir'e giderek burada Nakşibendî- Halidi kolundan gelen Seydişehirli Abdullah Efendi'ye (1807-1903)⁵ intisap etmiş, halvete girmiş, erbaîn çıkararak kemâlâtını tamamlamıştır.

Şeyhinden aldığı Nakşibendî ve Mevlevî icazeti ile memleketi Çerkeş'e dönen Mehmet Hilmi Efendi, önceleri şehrin dışında mezarlığın civarındaki cami yanında bir mekân tesis etmiş, burada riyâzet ve irşadla meşgul olmuştur. Daha sonra kendi adına Burhaniye adıyla anılan bir dergâh yaptırılmıştır. Rüşdiye muallimliği sırasında Sultan Murat camiinde okutmuş olduğu derslerine devam etmiş, ayrıca Arapça sarf-nahiv ile şer'î ilimler de okutmuştur. Dergâhta da riyazet yaparak zikir telkin ederek müritlerinin ve cemaatinin manevi terbiyelerine de ihtimam göstermiştir. (Akkuş, 2005: 43)

Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi, iki kere evlenmiştir. İlk hanımından Ali ve Süleyman isiminde iki oğlu olmuş, bunlar da on-onbir yaşlarında vefat etmişlerdir. İkinci evliliklerinden ise iki kızı ve dört oğlu olmuştur.

Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'nin vefatı ile ilgili olarak; Hac dönüşü Cidde'de vefat ettiğini ondan bahseden bütün kaynaklar ittifak halindedir. Ahmet Mecbur Efendi medhiyesinde;

5 Geniş bilgi için bkz. Şerafeddin Yıldız, Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi, Konya-2012, 116 s.

**Kemâl-i ihtirâmla rûh-ı ehl-i makber-i Cidde
Sevindi hep görünce böyle kudsiyetlü mihmânı**

diyerek onun Cidde'de vefat ettiğini söylemektedir. (Onay,1932:374) Vefat tarihi ile ilgili olarak ise, Bahaeddin Gerçeker, 20 Zilhicce 1322 / 25 Şubat 1905 tarihini veririrken, oğlu Şemseddin Aydemir, müritlerinden Aziz Sertkaya 22 Zilhicce 1324/6 Şubat 1907 tarihini vermektedirler. Ahmet Mecbur Efendi, şeyhi için yazmış olduğu tarih manzumesinde;

**Aceb mi cevher-i eşkimle yazsam levh-i târîhin
O yakdı fırkatıyla âh bu kalb-i müstemendânı**

beytiyle 1324/1907 tarihini vererek bu durumu te'yid eder.⁶ Hac yolculuğuna çıkarırken müridlerine de şöyle vasiyet etmişlerdi: “Kardeşlerime selam söyleyiniz. Müslümanları ziyareti terk etmesinler. Hacca giden bir kere hacı olur ve bir hac sevabı alır. Kardeşlerini ziyaret eden her ziyaretinde bir hac sevabı alır.” (Gerçekeroğlu, 1984:39)

Ahmet Mecbur Efendi, şeyhine yazdığı bir medhiyesinde ona niyazda bulunur:

**El-meded şeyhim efendim bana ihsân eyle
Nazar-ı merhametin hâlîme her ân eyle**

**Bu şifâhâne-i ma'nâda tabîb-i hâksin
Hasta-i gaflet olan gönlüme dermân eyle**

**Seni Hakk sâki-i sahbâ-yı hakîkat kılmış
Ke's-i lütfunla bu teşne-dili reyyân eyle**

**Gerçi ihlâs ile hizmette kusûrum çoktur
Nazar-ı feyzde muhlislere seyyân eyle**

**Hak seni mazhar-ı esrâr-ı ledünnî kılmış
Beni sen mahrem-i sır sâhib-i irfân eyle**

**Deşt-i hayrette bu mahzun gezen âvâre dili
Menzil-i maksûda îsâl ile şâdân eyle**

**Kıldı Hak kalbini gencîne-i feyz-i akdes
Nefs-i pâkini bu mürde dilime cân eyle**

**Koydu Mecbûr başın eşiğine ağlar gitmez
Lutfedip kapuna kıtmirliğe şâyân eyle (Onay,1932:339)**

6 Vefat tarihi ile ilgili olarak kaynakların tenkidi için bakınız: Mustafa Aşkar, Çankırlı Mehmet Hilmi Efendi, Ankara-2005, s.25-26

Halifeleri: Şemseddin Aydemir; Hz. Şeyhin bir halifesi olduğunu bunun Ilgaz'ın Akçaviran köyünden Hafız Şakir Efendi olduğunu, Çankırlı Ahmet Mecbur Efendi ile, Orta'nın Kırsakal köyünden Bekir Efendi'nin naib olduğunu söylemektedir. Mustafa Aşkar yapmış olduğu incelemede Çerkeş'i'nin yetiştirdiği talebeleri şöyle sıralamaktadır: 1. Süleyman Seyfeddin Efendi 2. Ahmet Ziyaeddin Efendi, 3. Mevlevi Şeyhi Ali Enver Efendi, 4. Hasan Şemseddin Aydemir 5. Hafız Mustafa Gökmen Erdoğan 6. Şeyh Hafız Şakir Akçavirânî 7. Hacı Bekir Efendi 8. Hafız Mustafa Efendi 9. Mehmet Celaleddin Efendi 10. Çankırlı Mehmet Hilmi Efendi (Aşkar,2005:31)

Eserleri: Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'nin oğlu Şemseddin Aydemir ile halifesi Astarlızade Hilmi Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Şeyh Çerkeş'i'nin "İnsan-ı Kâmil" adlı eserin tercümesi, Fusûs-ı Hikem'in haşiyesi, manzum Mevlid-i Şerif ve bazı risaleleri bulunmaktadır.

a) İnsân-ı Kâmil Tercümesi:

Muhyiddin-i Arabî'nin izinden giden bir mutasavvıf olan Abdulkerim Cîlî'nin (ö.832/1428) Arapça olarak kaleme aldığı, tasavvufun ana meselelerinden vahdet-i vücûd, hazarât-ı hams , küllî ve cüz'î bütün âlemleri, ilâhî ve kevnî kitapların tamamını kendinde toplayan, ruhu, kalbi, aklı ve nefsi ile mükemmelleşip mutlak tasarruf sahibi olan, kusursuz bir ayna gibi maddî-mânevî her şeyin yanı sıra ilâhî vasıfları ve kudretleri de yansıtan insân-ı kâmil fikrini ve birçok tasavvufî ıstılahları açıklayan (Şahinoğlu, 1988:250) İnsân-ı Kâmil adlı eserini tercüme etmiştir. Bu tercüme, Astarlızâde Hilmi Efendi kütüphanesinde 2 cilt halinde bulunmaktadır. Yazma nüshanın sonunda Zühdi isimli bir şair şu ifadeleri kullanır:

**Şüpheşiz bu eser-i âlî kâsıd-ı Ka'be'ye olmuş pîşvâ
Habl-ı metindir ey kardeş koyuverirsen kalırsın bî-nevâ**

b) Mevlid-i Nebî fi Hazreti Hamsi'l-Külliyeye:

Çerkeşli Mehmet Hilmi'nin yazmış olduğu Mevlidü'n-Nebî, on iki bölümden oluşup toplam da 207 beyittir. Mevlid'in ilk kısmında, "hazerâti'l-hamsi'l-külliyeye" adını verdiği beş mecâlî, beş hazreti anlatmaktadır.

**Gel imdi mevlidinin sırrını işit
Havâss u aklını başından iş it**

**Bu söze bulmak istersen mecâlî
Gerek biline sana beş mecâlî**

**Mecâlî ya'ni beş hazrettir anla
Muhakkıklar sözün cân ile dinle**

**Ki bu beş mertebe beş âlem olmuş
Bu hazretlerde sâlik âdem olmuş (Akkuş, 2005:58)**

Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'nin bu mevlidi, Hz. Peygamber'in manevi doğuşu sözü edilen mertebelere göre anlatılmaktadır. Bu mevlid, vahdet-i vücud düşüncesi çerçevesinde yazılmıştır.⁷

2. Ahmet Mecbur Efendi (1269/1852-1335/1919): Mehmet Hilmi Efendi'ye 1323/1907 verdiği icazetnâmede bizzat kendini şöyle tanıtmaktadır: “Es-Seyyid Ahmet Mecbur en-Nakşibendî el-Hâlîdî el-Müştehir bi-Şeyh Zaimzâde el-Kangırî bin Muhammed Saîd bin Abdullah en-Nâbî” Bu ifaden anlaşılacağına göre, Zaimzâdeler sülalesinden Abdullah Nabî dedesi, babası ise Mehmed Said olup babası şeyhtir. Bu kişilerin mezar taşlarından anladığımız kadarıyla -kesin olmamakla beraber- bu ailenin Halvetî olduğunu düşünüyoruz. Yine yukardaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Ahmet Mecbur Efendi, Nakşibendî tarikatının Halidiyye kolundandır.

Mecbur Efendi 1269/1852 tarihinde Alibey mahallesinde doğmuş olup ilk tahsilini Kütükçü Hoca denilen Hacı Mehmet Efendi'den yapmış, ilk Arapça tahsilini de Mumcuzaâde Hacı Mehmet Efendi'den almıştır. Çankırı'da ilk defa açılan Rüştiye mektebine başlamış ve tamamlamıştır. Bir ara ticaret mahkemesi zabıt kâtipliğine atanmış, iki sene sonra başkâtipliğe getirilmiştir. Müftü Hacı Mustafa Hazım Efendi'nin derslerine devam etmiş 1301/1885 yılında icazet almıştır. Ayrıca hocası Mustafa Hazım Efendi'nin kızıyla evlenmiştir.

Tahsilini tamamladıktan sonra Mecbur Efendi, kendi medresesini kurmuş ve burada müderrislik yapmıştır. Ayrıca Rüştiye mektebine hüş-i hat hocası olarak da tayin edilir. 1306/1890'da Rüştiye mektebine muallim-i sâni, 1308/1892 yılında yeni açılan İddâiye'ye akaid ve hüsn-i hat muallimi olmuş, hayatının sonuna kadar da bu vazifeyi devam ettirmiştir. Bu esnada medresedeki eğitime devam ederek 1313/1897 yılında 13, 1323/1907 yılında 23 kişiye icazet vermiştir. Hilmi Efendi'nin icazet tarihi ise 1 Haziran 1323 / 14 Haziran 1907'dir. 1312/1898 yılında 8 odalı medresesini genişleterek kârgir bir kütüphane inşa ettirmiş ve bu kütüphaneye de 1200 cilt kadar yazma ve matbu eser bağışlamıştır.

1316/1898 senesinde Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'ye intisap etmiş, bu tarikatta ser-halka (nâib) olmuştur. Mecbur Efendi daha hayatta iken iki kızının ve üç oğlunun ölümleri onu çok sarsmış, vücudu iyice zayıflamış tutulduğu dizanteri hastalığından kurtulamayarak 1335/1919 yılında vefat etmiştir. Sarıbaba mezarlığındaki aile mezarlığına defnedilmiştir. (Akyol, 2012b:173) Ahmet Mecbur Efendinin tespit edilen eserleri şunlardır: 1. Divan 2. İmamet ve Hilafet 3. Ferâiz 4. Hutbe 5. Mevlid-i Nebî 6. Arabî ve Farişî Lügat 7. Hilâfetnâme-i Osmanî ve İttihatnâme-i İslâmî (Nahit,1339:102; Çonkor,2017:67)

Ahmet Mecbur Efendi, şiirde önceleri Vefdî mahlasını seçmiş daha sonra ise Mecbur mahlasıyla şiirlerini yazmıştır. Gençliğinde kıymetinin bilinmediğinden şikâyet etmiştir:

7 Mehmet Akkuş neşrinde, Mevlidin sonunda uzunca bir dua metni bulunmaktadır ki Şeyh Çerkeşli'ye atfedilen bu duanın hem içerik hem de üslup yönünden incelendiğinde halifesi Hilmi Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Duanın metni için bakınız: Mehmet Akkuş, a.g.m. s.72-79

Bilindir kıymet ü kadrin sen ölünce Mecbur Şöhret-i şi'rin eder su gibi dünyâyı muhîr

Mecbur Efendi, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilmekte idi. Özellikle Farsça bilgisi mükemmel olup Farsça şiirleri de mevcuttur. Farsça'daki bu derin bilgisi sebebiyle, döneminin Mevlevî tarikatının postinişini Veled Çelebi, Çankırı Mevlevihanesi, Mesnevi hanlığı görevini ona vermiştir. Mecbur Efendi de bu görevini vefatına kadar yerine getirmiştir. Ayrıca İmaret camiinde de kendi hazırladığı hutbeleri okur ve namaz kıldırırdı.

Ahmet Talat Onay, onun hakkında şunları söylemektedir: “Mecbur Efendi âlim, fazıl, şair, ehl-i tarikat, zahid, âbid olmakla beraber asla mutaassıb değildi. Sertliği ahlaksızlığa, dinde adam kayırmaya ve hükümette haksız yiyiciliğe ve rüşvete karşı idi. İlmine mağrur idi... Gençliğinde; **‘Nâdan ile ünsiyetü ülfetten usandım / Vefdı-veş olup nazmile eş'âr ile me'lûf’**” diyerek nâ-ehillerle görüşmekten kaçınmış, son yirmi senelik hayatını uzlet içinde geçirmiş, camiye, medreseye, mektebe, eve daima تنها sokaklardan gelip gitmiştir. Onun kahvehanelerde, çarşıda oturduğu görülmemiştir. Kahvehane müdavimlerini sevmez, ağzında sigara ile dolaşanları çirkin görür ve herkesten terbiye, temizlik, ciddiyet ve marifet tahsili beklerdi.” (Onay, 1932:215-216)

3. Astarlızâde Mehmet Hilmi Efendi

1876'da Çankırı'da doğdu. Astarlızâdelerden İsmail Efendi'nin oğludur. 7 yaşında hafız olur. İlköğrenimini, Tefkiye ibtidâisinde 1889'da tamamlar. Çankırı'da, Ahmet Mecbur Efendi medresesinde ilim tahsil edip buradan icazet alır. Ayrıca İstanbul'da tıp tahsili de yapmıştır. Arapça, Farsçanın yanı sıra İngilizce ve Fransızca da öğrenmiştir. Askerliğini gönüllü olarak yapmış, özellikle Milli Mücadele yıllarında Ankara'da orduya manevi destekleri olmuştur.

Mehmet Hilmi Efendi, Nakşibendiye tarikatının Halidiye kolu şeyhlerinden Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'ye intisap etmiş ve onun yanında seyr-i sülûkunu tamamlamıştır. Şeyhinin 1907'de vefatı üzerine posta oturmuş ve irşada başlamıştır. Ayrıca Mevlevî tarikatından da icazeti bulunmaktadır.

Mehmet Hilmi Efendi, ilmiyle etrafındaki insanları aydınlatmış, hal ve hareketleri ile çevresine örnek olmuştur. Paşaköyü'ne kurduğu ziraat çiftliğinde yetiştirdiği ürünlerle topluma örnek olmuş bir kişiliktir. Tasavvuf anlayışında, Kur'an ve Sünnete sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Kendisinin yapmış olduğu kitap tercemeleri, derlemiş olduğu dua mecmuaları ve yazmış olduğu şiirleri mevcuttur. Zengin bir kütüphanesi olup aynı zamanda hattat, âlim, âbid, müttekî ve kerâmet sahibi bir mürşid-i kâmilidir. 17 Şubat 1962 cumartesi günü vefat etmiş, Sarıbaşa mezarlığına defnedilmiştir.⁸

8 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Aşkar, Çankırlı Astarlızâde Mehmet Hilmi Efendi, İstanbul-2005, 256 s.

4. Yapraklılı Mustafa Tuhtî Efendi

Hacı Mustafa Efendi 1870 tarihinde Yapraklı'da dünyaya gelmiştir. Hoca-zadeler olarak bilinen bir ailenin çocuğudur. Hacı Mustafa Efendi'nin soyu, Yapraklı'daki Dervişoğulları sülalesinden gelmektedir. Devrin kadısı olan ağabeyi Rıfat Efendi, Hacı Mustafa Efendi'yi "10 yaşında iken" Medrese tahsili görmek üzere İstanbul'a göndermiştir.

Hacı Mustafa Efendi, 20 yıl Medrese eğitimini tamamladıktan sonra, memleketi Yapraklı'ya dönmüştür. Vefatına kadar Kuran-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid ve Tasavvuf dersleri vermiştir.

Hacı Mustafa Efendi bu dönemde Nakşî-Halidî şeyhlerinden Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'nin oğlu Muhammedi Hoca Kani Efendi'den ve Kastamonu Devrekanili Merdan Efendiden dersler almıştır. Merdan Efendinin vefatından sonra post-nişin olmuştur. Vefatına kadar irşad görevini sürdürmüştür. Yaşadığı devirde çok sade ve mütevazı, fakat dönemin şartları gereği sıkıntılı bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Kabir taşında şu ifadeler yazılıdır:

Hüve'l-Bâkî
Ziyâret-i kabirden murad duâdır
Bugün bana yarın sanadır
Hilkatden tasvirdir yeşil başlar
Tarik-i Nakşîbendîdendir

Hacı Mustafa Efendi Hazretleri Rûhuna el-Fatiha 1358 (1939) (Abdulkadir-
roğlu, 2004:9; Yılmaz,2017)

5. Ilgazlı Hacı Ahmet Abduşoğlu

Ilgaz'ın Aşağıdere köyünde 1308/1890 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Mahmud Efendi, annesi Ayşe Hanımdır. Küçük yaşta köyünde hafız olur. Babasını kaybeder. Annesi onu İstanbul'a tahsile gönderir. Fatih medresesi dersiamlarından Hasan Fehmi Efendiden mantık, Şevket Bahri ile Abdurrahman Efendilerden dini ve fenni ilimler tasil eder. Gümüşhanevî dergahı postnişinlerinden Safranbolulu İsmail Necati Efendi'den hadis tahsil edip icazet alır. İsmail Necati Efendi hakkındaki şu tesbiti dikkat çeker: "Mûmaileyh Bağdat tahsilli olup 1328/1910'da Huzur muharriri tayin edilmiştir. 1328/1910'da Gümüşhanevî dergahında Râmuzu'l-Ehâdis okuturdu. Ahmed Ziyaeddin hazretlerinden sonra postnişin olarak bulunmuş ve bizlere ilm-i hadisten icazet vermiştir. Mübarek cism-i şerifleri, bir hadisin mana ve mealini beyan etmeğe başlayacağı sırada hemen titremeğe başlar, sonra da hülasa-i hadis şudur buyururdu.

Ahmed Efendi tahsilini tamamlayıp İstanbul'dan memleketi Ilgaz'a dönünce Aşağıdere köyünde 6 yıl imamlık, 1,5 yıl kadar adliyede zabıt katipliği yaptıktan sonra devlet memuriyetinden ayrılır. O ziraatle ve bahçecilikle uğraşarak geçimini temin etmiştir.

Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi, çevresinde Hacı Baba olarak bilinir. İrfanî eğitimi Seydişehirli Abdullah Efendi'nin halifelerinden olan Devrekânîli Merdan Efendinin yanında tamamlar. Merdan Efendi'den sonra posta oturan Yapraklılı Hacı Mustafa Efendidir. Yapraklılı Hacı mustafa efendiden sonra Ilgazlı Hacı Ahmed Efendi post-nişin olmuştur. Şeyh Ahmed Efendi, devrinin önde gelen alimlerinden, icâzetli, dört mezhebin fikhını farklılıkları ve nerede ise Arapça metinleri ile ezbere bilecek kadar alim, gerçek bir mürsid-i kâmil idi. Devrinin evtâd-ı erbaasından biri olarak kabul edilen Ilgazlı Hacı Ahmed Abduşoğlu'nun Şaşkınlar Sineması ve Miftâhu's-şekave adlı iki eseri bulunmaktadır. 8 Aralık 1975 tarihinde vefat etmiş, Ilgaz'ın Cendere köyüne defnedilmiştir.⁹

6. Tosyalı Recep Efendi

Hacı Hafız Recep Ese, 1934 yılı Temmuz ayında Kastamonu'nun dostlar şehri Tosya'da dünyaya gelir. Babasının ismi Hüseyin, annesinin ismi Emine'dir. Babası Semerci Sarı Hüseyin lakaplı Hüseyin Ese'dir. Anne ve baba tarafından soyları Hz. Hüseyin (radiyallahu anh) Efendimiz'e uzanmakta olup seyyiddir.

İlköğrenimini 1941-1946 yılları arasında İnönü İlköğretim mektebinde tamamlar. İlköğrenimini tamamladıktan sonra hafızlığa çalışmaya başlar. Bunun için zamanının meşhur hafızlarından olan Kurra Hafızı Çaybaşılı Mustafa Efendi ve Hafız Rahmi Çatıkkaş Efendi'den, Yeni Cami adıyla bilinen Mer'aş-i Abdurrahman Paşa Cami'nde Kur'an-ı Kerim dersleri görür. Hafızlık öğrenimini iki yıl gibi kısa bir sürede tamamlar ve 1950'de yapılan bir merasimle icazetini alır.

Hafızlık eğitiminin bitince İstanbul Vefa Lisesi'nin ortaokul kısmında okumaya başlar. Ancak iki yıl sonra okulu bırakır.

“Ne yapayım diye düşünmek, niye yaptım diye pişman olmaktan iyidir.” düşüncesiyle hareket eden Hacı Hafız Recep Efendi'nin öğrenimini yarıda bırakması onu etkilemez, aksine ilme ilgisini artırır. Arapça öğrenmeye çok meraklıdır ve yaşamında en üst seviyeye çıkar. Yaşamı boyunca kendini din ilimlerini öğrenmeye adar. Önceleri Tosya'ya müftü olarak atanan Ahmet Serdaroğlu Hoca Efendi'den, ondan sonra da Lütfi Şentürk Hoca Efendi'den dersler alır. 1955-1957 tarihleri arasında askerliğini Siirt ve Malatya'da yapar.

1957 yılında askerden dönen Recep Efendi, baba mesleği olan semerciliğe başlar. Bu dönemlerde sabah namazlarından önce Pazar Cami ve Yeni Cami'de mukabele okumaya devam eder.

Askerlik görevini tamamlamasının ardından öğrenim ve çalışma hayatını kaldığı yerden sürdürür. 1959 yılında Tevhide Hanım ile evlenir. Bu evlilikten Abdullah (1960) ve Said (1962) adlarında iki çocukları dünyaya gelir.

1960 yılında Lütfi Şentürk Hoca Efendi başka bir yere tayin edilir. Bu sırada Ilgazlı Hacı Hafız Ahmet Efendi'nin kendini okutmak istediği talebini aileye iletir. Aynı yıl Ilgaz-Kaleköyü'nde köy imamlığı ile görevlendirilir. Ilgaz'da kaldığı süre bo-

9 Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Şeyh Ahmed Abduşoğlu, Ankara-2004, 149 s.

yunca ilim tahsili için her sabah 6 km yürüyerek Ilgazlı Hacı Ahmet Efendi'den sarf, nahiv, fıkıh, tefsir, kelim, hadis, ahlak ve tasavvuf gibi zahiri ve batini dersler alır ve öğlen namazından önce tekrar köye döner. Bu şekilde yaklaşık 16 yıl devam eder. 8 Aralık 1975'te Ilgazlı Hacı Ahmet Efendi'nin irtihalinden sonra hilafet görevini alır. Hacı Hafız Recep Efendi 30 Mayıs 1976'ya kadar Kaleköy'deki imam hatiplik görevine devam eder. Sonra görevinden istifa ederek Tosya'ya yerleşir. 3 Ocak 2008'de ise vefat etmiş olup kabri Tosya'dadır.

Kendisi Mevlana Halidi Bağdadi'nin Halidiyye risalesini "Tasavvufta Edep, Erkan ve Yol Alma Hususları" adıyla terceme etmiştir.¹⁰

8. Çankırlı Şeyh Hüseyin Efendi

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevinin halifelerindedir. 1835'te Ilgaz'ın Kise köyünde doğmuştur. Gümüşhanevi hazretleri onu hacca göndermiştir. (Mustafa Fevzi, 2010:232) İlk irşad vazifesi için Tavşanlıya gönderilmiş, orada 5-6 sene vazife yaptığı anlaşılmaktadır. 1336/ 1918'te köyünde vefat etmiştir.¹¹

SONUÇ: Nakşibendilik, Çankırı'da –şimdiki bilgilerimize göre- 19. yüzyıl da varlık göstermeye başlamış olup ilk temsilcisi Şeyh Abdulvahid Efendi'dir. Abdulvahid Efendi Nakşibendiliğin Müceddidiye kolunu aktif hale getirmiş, bu kol Hacı Kavukçuzade Hâfız Ahmet, Şeyh Abdullah Zahit Efendi, Şeyh Abdulkadir Efendi, Şeyh Osman Efendi ile devam etmiş, Göncü Ali Efendi ile nihayete ermiştir. Halidiye Kolu ise, Seydişehirli Abdullah Efendi'den sonra Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi ve Astarlızâde Hilmi Efendi ile devam etmiştir. Halidiyye'nin bir başka kolu, Devrekânili Merdan Efendiden, Yapraklılı Mustafa Efendi, Ilgazlı Hacı Ahmet Abduşoğlu ve Tosyalı Recep Efendi ile devam etmiştir. Gümüşhanevî kolu ise, sadece Ilgazlı Şeyh Hüseyin Efendi ile sınırlı kalmıştır.

Nakşiliği devam ettiren temsilcilerin genel özellikleri ilmiye sınıfına mensup olmalarıdır. Abdulvahid Efendi, Hacı Kavukçuzâde, Çerkeşli Hilmi Efendi, Astarlızâde Hilmi Efendi, Yapraklılı Mustafa Efendi, Ilgazlı Hacı Ahmet Efendi, Tosyalı Recep Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi gibi temsilciler medrese mezunu olup ömürlerinin sonuna kadar ilim öğretmekle meşgul olmuşlardır. Bunun yanında Cumhuriyet döneminin getirdiği sosyal ve siyasal şartlardan dolayı medrese mezunu ol(a)mayanların da posta oturdukları görülmektedir.

10 Geniş bilgi için bkz. M. Kübra Kayışoğlu, 'Tosyalı Recep Efendi'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Çorum-2015, 42 s.

11 Bu konuda Necdet Yılmaz, Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumuna bir bildiri sunmuş ve Hüseyin Efendi'yi ilk defa bilim dünyasına tanıtmıştır. Bkz. Necdet Yılmaz, "Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhanevî'nin Anadolu'daki Halifeleri ve Çankırlı Hüseyin Efendi" Uluslararası Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu, Çankırı-2017.

KAYNAKÇA:

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, Şeyh Ahmed Abduşoğlu, Ankara-2004.
- Akkuş, Mehmet, “Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi ve Manzum Mevlidi” Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı-2005.
- Akyol, İbrahim, “ Mehmet Hilmi Efendinin Hocaları” Çankırı Araştırmaları Dergisi, S.9, Çankırı-2012.
- Akyol, İbrahim, Fatih Sultan Mehmet Dönemi Kültür ve Edebiyatı, Kırıkkale Üniversitesi Doktora Tezi-2012.
- Aşkar, Mustafa, Çankırlı Mehmet Hilmi Efendi, Ankara-2005.
- Aydemir, Şemseddin, Nakşibendî tarikatından Çerkeşli Mehmet Hilmi, Ankara-1954.
- Bahattin Gerçekeroğlu ile, İslam Mecmuası, Haziran-1984
- Çonkor, Burhan, “Ahmet Mecbur Efendi ve Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî” KAREFAD, C.5, S.1, Nisan-2017.
- Duran Hakkı, Abdulvahid Efendi, <http://imaret.cansaati.org>, e.t. 05.05.2017
- Haksever, Ahmet Cahit, Çorum’da Nakşibendîliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, C. 7, S. 13.
- Kayışoğlu, M. Kübra, Tosyalı Recep Efendi’nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Çorum-2015. s.
- Mehmet Fevzi Efendi, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî Menkıbeleri, Haz. Tahir Hafızoğlu, İstanbul-2010.
- Onay, Ahmet Talat, Çankırı Şairleri I, Çankırı-1930.
- Onay, Ahmet Talat, Çankırı Şairleri II, Çankırı-1932.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Abdulkerim el-Cîlî” TDVİA, C.1, İstanbul-1988.
- Tahsin Nahit, “Ahmet Mecbur Efendi”, Halk yolu Mecmuası, S.7, Çankırı-1339.
- Tosun, Necdet, Bahâeddin Nakşibend, İstanbul-2012.
- Yıldız, Şerafeddin, Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi, Konya-2012.
- Yılmaz, Metin, Yapraklılı Hacı Mustafa Efendi, www.cankiripostasi.com, e.t. 05.05.2017

ÇANKIRILI BİR ÂLİM, MUTASAVVIF VE ŞÂİR: ZAİMZÂDE**AHMET MECBÛR EFENDİ (1853-1919)****A Religious Scholar, Mystic And Poet From Çankırı: Zaîmzâde Ahmet
Mecbûr Efendi (1853-1919)****Burhan ÇONKOR¹****Özet**

XIX. yüzyılın son yarısında dünyaya gelen Ahmet Mecbûr Efendi, gerek bilgi birikimi gerekse tasavvufi yaşantısıyla Çankırı'nın ileri gelen âlim ve mutasavvıflarındandır. İlme olan merakı, hayatı boyunca onu öğrenmeye ve öğretmeye sevk etmiştir. Birçoğu günümüze ulaşmasa da onun sahip olduğu ve vefatından önce vakfettiği kitaplarıyla, kendisinin yazdığı, farklı konularda eserleri mevcuttur. Medrese âlimi olmasının yanında aynı zamanda şiire yoğun ilgi duyulduğu bir dönemde yetiştiği için kendisi de şiirle ilgilenmiş, Vefdi ve Mecbûr mahlasları ile şiirler yazmıştır. Hayatta iken aile fertlerinden birçoğunun değişik sebeplerle vefat etmesi, onu derin bir üzüntüye sevk etmiş ve altmış altı yıllık ömrünün son yıllarını insanlardan kopuk olarak kendi başına geçirmeyi tercih etmiştir. Onun hayatının anlaşılmasının, yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı muhakkaktır. Dini ve sosyal konularla ilgili yazmış olduğu eserleri ile farklı birçok konuya dair kaleme aldığı şiirlerinin anlaşılması ise daha büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada imkânlar ölçüsünde Mecbûr Efendi'den bahseden kaynaklar ve yaşadığı döneme dair ulaşılabilen belgeler ışığında onun; hayatı, ailesi, ilmi, edebi ve tasavvufi yönü incelenmiş ve eserleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Mecbûr, Osmanlı, Zaîmzâde, Divan

Abstract

Ahmet Mecbûr Efendi, who was born in the second half of the 19th century, had been one of the well-known religious scholars and mystics from Çankırı, thanks to his deep knowledge and mystic life. His curiosity led him to seek knowledge throughout his life. Although many of them did not reach today, he donated many books and also wrote manuscripts on various subjects. Besides being a scholar affiliated to a madrasa, he was also a poet wrote under the pseudonyms of Vefdi and Mecbûr. As he lost many family members for various reasons during his lifetime, he

1 Dr., Çankırı İl Müftülüğü Vaizi, e-posta: bconkor@hotmail.com

preferred to lead a secluded life during the last years of his 66-year old life. Having a detailed knowledge of his life certainly contributes to our understanding of his time. Nevertheless, carrying out more studies on his manuscripts and on his poets is of much greater significance.

In this article, his life and family, his literally and mystical works are studied in the light of available resources.

Key Words: Çankırı, Mecbûr, Ottoman State, Zaimzade, Divan

Giriş

Emevîler döneminde Müslümanlarla tanıştığı bilinen Çankırı, 1071'de Anadolu'nun fethi ile Horasan'dan gelen âlim ve mutasavvıflar vasıtasıyla tüm Anadolu'da olduğu gibi manevi kimliğini oluşturmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalara göre, Çankırı'da yaklaşık bin yıllık bir ilmî ve tasavvufî kültürün izlerine ulaşılabilmektedir. Cumhuriyet'in ilanına kadar medreseler, zaviyeler ve vakıf müesseseleriyle devam ettirilen bu kültür, özellikle Osmanlı Devleti döneminde daha sistematik bir şekilde sürdürülmüştür.²

Her devirde çok sayıda âlim ve mutasavvıf şahsiyetlerin var olduğu bilinen Çankırı'da, XIX. yy. sonlarında, hem ilmî hem de tasavvufî kültürü sahiplenerek, gelecek kuşaklara aktarılmasında rol oynayan en önemli şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz Zâimzâde Ahmet Mecbûr Efendi olmuştur.

Mecbûr Efendi'nin hayatı ile ilgili en eski bilgiler, 1339/1923 yılına ait *Halk Yolu Mecmuası'nda* ve 1932 yılında basılmış olan Ahmet Talat Onay'ın *Çankırı Şairleri* adlı eserinin ikinci cildinde yer almaktadır. Mecbûr Efendi ile ilgili sonraki dönemlerde yapılan ve belli açılardan hayatına yer verilen çalışmalar büyük oranda bu iki kaynağa dayanmaktadır. Bunların yanında, bazı tarihi belgelerde ve salnâmelerde de onun hayatına dair ipuçları bulmak mümkündür.

Bu çalışmada Mecbûr Efendi'nin hayatı, ailesi, ilmî, tasavvufî ve edebî yönü, imkân ölçüsünde kaynaklar ve yaşadığı döneme ait belgeler ışığında ortaya konulmuştur. Âlim ve mutasavvıf kimliğinin yanında aynı zamanda bir şair olan Mecbûr Efendi'nin şiirleri de incelenmiş, çoğunlukla insanlardan gizlediği iç dünyasının dışa yansımaları olan şiirlerinde, hangi konular üzerinde durduğu da tahlile tabi tutulmuş, ilgili yerlerde şiirlerine atıfta bulunulmuştur.

a. Doğumu, Şahsiyeti ve Ailesi

Çankırı'nın Alibey Mahallesi'nde dünyaya gelen Ahmet Mecbûr Efendi, 1269/1853-1335/1919 yılları arasında yaşamıştır. (Onay: 1932, 206)³ Asıl adı

2 Geniş bilgi için bkz. Aktaş, Cahit, "Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış", Çankırı Araştırmaları Dergisi, Yıl:6, sayı:8, Çankırı 2012, s. 45-52.

3 Ahmet Talat Onay'ın verdiği bu tarihler genel olarak kabul edilmiş olmakla beraber, doğum ve vefat tarihleri konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Mecbûr Efendi'nin hayatına yer veren ilk kaynak sayılabilecek Halk Yolu Mecmuası'nda, doğduğu mahalle Çetence Mahallesi, doğum tarihi 1279/1862-63, vefat tarihi ise 23 Teşrin-i evvel 1334/23 Ekim 1918'dir. (Nahit, Tahsin, "Ahmet

Ahmet'tir ve daha sonra ifade edileceği üzere Mecbûr lakabı şüirlerinde kullandığı bir mahlastır.

Babası Zaîmzâde Seyyid Mehmet Saîd Efendi (v. 1310/1893),⁴ annesi Kadızâde Şakir Efendi'nin kızı Sabriye hanımdır.⁵ Dedesi Abdullah Nâbi Efendi (v. 1269/1853), onun babası ise Zaîmzâde Şeyh Mehmed Efendi'dir. (v. 1217/1802).⁶ Mecbûr Efendi'nin bir erkek kardeşinin olduğu ve mahkeme-i şeriyede kâtip olarak görev yaptığı bilinmektedir. (Sakallı ve Ayaz: 2007, 305-306.)

1339/1923 yılında yayınlanan Halk Yolu Mecmuası'nda Tahsin Nahit tarafından kaleme alınan hayat hikâyesinde Mecbûr Efendi; "*Babası Mehmet Saîd Efendi b. Abdullah Nâbî b. Mehmet Saîd b. Şeyh Zaîm Efendi*"⁷ olarak tanıtılmaktadır. (Nahit: 1339, 101) Buna göre Zaîmzâdeler lakabıyla anılan bu ailenin, nispet edildiği kişi, Abdullah Nâbî Efendi'nin dedesi, Mecbûr Efendi'nin de dedesinin dedesi olan Şeyh Zaîm Efendi'dir. (Onay: 1932, 206)

Mecbûr Efendi iki evlilik yapmıştır. Hocası Mustafa Hâzım Efendi'nin kızı Emine Hanım'la evlenmiş, bir süre sonra Emine Hanım vefat etmiştir (v. 1308/1892).⁸ Daha sonra Hâzım Efendi'nin küçük kızı Nazife Hanım'la evlenmiştir.⁹ İki evliliğinden, ikisi kız, dördü erkek olmak üzere altı evladı dünyaya gelmiştir.

Sıkıntılı dönemler geçiren Mecbûr Efendi, ilk eşinin yanı sıra iki kızını da küçük yaşta kaybetmiştir. Geriye kalan dört oğlundan üçü de genç yaşta bu dünyadan ayrılmış, kendisinden sonra hayatta kalan tek evladı Mehmet Muhlis olmuştur.¹⁰

Mecbûr Efendi", *Halk Yolu Mecmuası*, sayı, 7, Çankırı 1339, s. 101-102). Bu tarihlerde yanlışlık vardır. Çünkü ilgili tarihlere göre Mecbûr Efendi, 56 yıl yaşamış olmalıdır. Hâlbuki yazının sonunda 65 yaşında vefat ettiği söylenmiştir. Nüfus Müdürlüğü'ndeki resmi kayıtlara göre doğduğu mahalle Yoğurtcu Mahallesi, doğum tarihi 01.07.1857, vefat tarihi ise 13.11.1918'dir. Arşiv belgelerinde ise doğum tarihi olarak 13 Rabiulevvel 1273/3 Teşrin-i evvel 1272 tarihleri yer almaktadır ki bu tarihler miladi 1856 yılını işaret etmektedir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.SAİDd.139.189.) Mecbûr Efendi'nin 66 yıl yaşadığı bilgisinden (Onay, *a.g.e*, 2, 208.) hareketle doğum tarihinin 1269/1853, vefat tarihinin ise 1335/1919 olması daha makul gözükmektedir. Ayrıca nüfus bilgileri incelendiğinde, bütün aile fertlerinin doğduğu ay ve günün aynı yazıldığı görülmektedir. Dolayısıyla nüfus bilgilerinin, sonradan kayda geçirilmiş olması, bazı tarihlerin tahmini olarak yazılmış olabileceğini göstermektedir.

- 4 Mecbûr Efendi'nin babası Zaîmzâde Mehmet Saîd Efendi'nin vefat tarihi, Mecbûr Efendi'nin divanında 20 Cemâziyelevvel 1311/29 Kasım 1893 olarak verilmiştir. Çankırı Yeni Cami'nin kuzeyinde bulunan Şih (Şeyh) Kasım Türbesi'nde üç adet mezar vardır. Bu mezarlardan biri Mecbûr Efendi'nin babası Mehmet Saîd Efendi'ye aittir ve mezar taşında vefat tarihi 1310 olarak yazılmıştır.
- 5 Nüfus kayıtlarında annesinin ismi Sabire olarak geçmektedir.
- 6 Şih (Şeyh) Kasım Türbesi'ndeki mezarlardan birisi de Mecbûr Efendi'nin dedesinin babası olan Zaîmzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye aittir.
- 7 Ahmet Mecbûr Efendi'nin babası Mehmet Saîd Efendi, onun babası Abdullah Nâbi Efendi, onun babası Mehmet Saîd Efendi, onun babası Şeyh Zaîm Efendi'dir. (Nahit, *a.g.m*, s. 101.)
- 8 Vefat tarihi Emine Hanım'ın Sarıbaba Kabristanlığı'ndaki mezar taşından alınmıştır.
- 9 Nüfus kayıtlarına göre Nazife Hanım 1877'de doğmuş, Mecbûr Efendi'den yirmi yıl sonra 1939'da vefat etmiştir.
- 10 Nüfus kayıtlarına göre Mehmet Muhlis, 1885 yılında doğmuş, 1905 yılında evlenmiş, 1948 yılında da vefat etmiştir.

Oğullarından Mustafa Hâzim, zihinsel bir rahatsızlık nedeniyle 18 yaşında,¹¹ Abdurrahman (Mehmet) Tayyib ise humma rahatsızlığından yine aynı yaşta iken vefat etmiştir.¹² Diğer oğlu Abdullah Nâbi, Çanakkale savaşında mülâzım-ı evvel (üsteğmen) olarak görev yapmakta iken, 1915 yılında Arıburnu'nda yaralanmış ve İstanbul'da Gülhâne Hastanesi'nde tedavi edilmiştir. Tedavisi tamamlandıktan sonra eve dönme-yi reddetmiş, tekrar cepheye dönerek burada şehit olmuştur.¹³

Mecbûr Efendi'nin, varlıklı, hayırsever, kültürlü ve ileri görüşlü bir ailede yetiştiği anlaşılmaktadır. Dedesinin, Ermenek'te kaymakam vekili olarak görev yaptığı ve burada vefat ettiği, ailesinin Hıdırlık köyünde cami ve Çankırı merkezdeki Cumhuriyet İlkokulu'nun üst kısmında kesme taştan çeşme yaptırdığı (1854) ifade edilmektedir. (Arslan ve Karakuş: 2012, 102, 125, 138, 234). Mecbûr Efendi de hayırsever bir insandır. Balkan savaşları nedeniyle 1912 yılında Mevlevihaneler aracılığıyla başlatılan yardım kampanyasında, Çankırı Mevlevihanesi'ne, önemli miktarda bağışta bulunmuştur. (Ata: 1995, 42). Yine arşiv belgelerine göre müderrislik yaptığı Osmanlı Medresesi'nin tamir edilerek oda sayısının on altıya çıkarılması ve kütüphane ilave edilmesi de Mecbûr Efendi'nin yardımlarıyla olmuştur. (BOA. İ.MF.1321.C/1)

Mecbûr Efendi, uzun boylu, sakalları gür, saçları ve sakalları kestane renğinde, vücudu kalıplı, hoş sohbet olmasının yanında sert mizaçlı bir zât olarak tarif edilmektedir. Özellikle dini ve ilmi konulardaki ciddiyeti, medresedeki derslerinde de bariz bir şekilde kendini göstermiştir. O, âlim, fâzıl şâir, ehl-i tarik, zâhit ve âbid olmasının yanında toplumda cereyan eden ahlak dışı uygulamalara karşı gayet sert tavırlarıyla dikkat çekmiştir. Toplumun bütün fertlerinden terbiye, temizlik, ciddiyet, ilme karşı saygı ve ilim öğrenme gayreti beklemesi ve bu beklentisine çoğu zaman karşılık bulamaması, onun zaman zaman bu şekilde sert refleksler göstermesine sebep olmuştur. (Onay: 1932, 208-209, 215-216). Ehl-i sünnet akidesine olan bağlılığını, okuttuğu akâid derslerinin yanında, toplumda cereyan eden Ehl-i sünnet dışı

11 Mecbûr Efendi'nin kendi ifadelerine göre Hâzim'in doğum ve vefat tarihi: 17 Teşrin-i evvel 1309-Eylül 1327. (Onay, *a.g.e.*, 2, 286.)

12 Abdurrahman Tayyib'in, sağlam karakterli, ciddi, terbiyeli, zeki ve bilgili bir şahsiyet olduğu zikredilmiştir. (Bkz. Nahit, a.g.m., s. 102.) Abdurrahman Tayyib, Çankırı'da İdâdî mektebini bitirdikten sonra bir müddet ticaretle meşgul olmuştur. Receb 1316'da doğmuş, 8 Şubat 1334'te 18 yaşlarında iken vefat etmiştir. Talat Onay'ın verdiği bilgilere göre o dönemde şehrin içme suyundan kaynaklı humma/tifo hastalığı yaygınlaşmış ve bu hastalık birçok kişinin ölümüne sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilanı sonrasında yüz bin lira harcanarak yaklaşık 16 kilometre mesafeden borularla içme suyu temin edilmiş ve bu hastalığın önüne geçilmiştir. (Bkz. Onay, *a.g.e.*, 2, 391-392.)

13 Ünlü, Ahmet, *Çankırlı Şehit ve Gaziler*, Çankırı Belediyesi yay., Çankırı 2011, s. 248. Abdullah Nâbi, 31 Mart 1301 tarihinde doğmuş, 25 Temmuz 1331 tarihinde şehit olmuştur. (Nahit, a.g.m., s. 101-102; Onay, *a.g.e.*, 2, 207-208, 389.) Hastanedeki tedavisi esnasında bir gazeteci, kendisi ile röportaj yapmış, savaşın seyri ve gelinen noktaya dair gazeteciye bilgiler vermiştir. Düşmana 700 metre kadar yaklaştıkları esnada kurşun isabet etmesiyle yaralandığını, yürüyemeyecek duruma geldiğini ve silah arkadaşları tarafından geri getirildiğini ifade eden Nâbi Efendi, savaşın geri kalan kısmına katılmadığı için üzgün olduğunu da ilave etmiştir. (Tanin Gazetesi, *Gülhane Hastanesi'nde Mülâkatlar*, 19 Nisan 1331/2 Mayıs 1915.)

uygulamalara verdiği sert cevaplarda da görmek mümkündür.¹⁴ Bu ciddiyetin, medrese talebelerinin düzenli çalışması, ahlaklı olması ve ilmin vakarına uygun hareket etmeleri amacına olumlu katkılar sunduğu muhakkaktır.

Yaşadığı toplumdan beklediği ve görmek istediği davranışları görememesi nedeniyle evinden camiye, medreseye veya herhangi bir yere giderken تنها sokakları tercih etmiş, kalabalık ortamlardan uzak durmuştur. (Onay: 1932, 216). Bu ruh halini, şiirlerinde de görmek mümkündür:

**Bilirsin ki Ey dîl! herkes ile şimdi sohbet güç,
Değil nâdân ile, belki ukûl ehliyle ülfet güç
Gönül tecrit ile gerçi feragât istiyor lâkin
Nasıl ki ihtilat güç bu zamanda, aynı uzlet güç.**

Mecbûr Efendî'nin insanlardan uzak yaşamayı tercih etmiş olması, onun tamamen halktan kopuk, toplumun dertlerini önemsemeyen bir kişi olduğu anlamına gelmemelidir. Zira onun, 1885'te Yunanistan sınırına gönderilen askerlerin Çankırı'ya dönüşlerinde dua etmesi, gerektiğinde halkın içine karıştığını göstermesinin yanında, dua için onun tercih edilmiş olması da Çankırı halkının kendisine verdiği değeri ifade eder.¹⁵

Varlıklı bir ailede yetiştiği halde dünyevi nimetleri önemsemeyen ve sade bir hayat yaşayan Mecbûr Efendi, Allah'ın rızasını asıl gaye edinmiş ve bu ruh halini şiirlerinin çoğuna da yansıtmıştır:

**Bütün olsa müsellemler istemem bu devlet-i dünya
Bana dâreyinde aşkın feyzini şân eyle Yâ Allah!**

Tevekkül ve sabır ehli olan Mecbûr Efendi, yaşadığı sıkıntılar yüzünden şikâyetçi olmadığı gibi, ümitsizliğe de düşmemiştir:

**Kime kimden şikâyet, ya kime arzuleyim halim
Beni dūçar eden sensin bu müşkil derde Yâ Mevlâ!**

Yaşadığı sıkıntılı dönemlerden sonra çevresindekilerle bağını kopararak inzivaya çekilmiş, ömrünün son on yılını zühd ve riyazetle geçirmiştir. Hayatının son dönemlerinde yaşadığı bu duygusal ve içine kapalı halini, dizelerinde şu şekilde ifade eder:

14 Yaşadığı dönemde, Peygamber Efendimizi rüyasında gördüğünü ve kendisine vasiyetlerde bulunduğunu iddia eden ve vasiyetin yazılı olduğu evrakı insanlara dağıtan Şeyh Ahmed isimli şahıs ve onun dağıttığı vasiyetnameye gösterdiği şiddetli ve net tavrı sonraki dönemlere ait gazetelerde yer almıştır. (Bkz. Duygu Gazetesi, *Vasiyetnâme*, 31 İkinci Kanun 1931 (31 Ocak 1931) Ç.A.M Arşivi.)

15 Ahmet Kemal Üçok'un anlattığına göre 1885 yılında savaşmak üzere Yunanistan sınırına gönderilen askerler savaşmaksızın geri dönmüş, askerler, Çankırı halkının geniş katılımları ile karşılanmıştır. Dönemin mevcut tekkelerindeki sancaklar çıkartılmış, dervişler halkın en önünde kudüm çalarak ilerlemişlerdir. En önde tabur sancağı ve iki yanında uzun boylu, siyah çember sakallı ve çok heybetli görünen muhafızlar olduğu halde askerler karşılanmıştır. Mecbûr Efendi burada uzun bir karşılama duası yapmıştır. (Bkz. Üçok, Ahmet Kemal, *Görüp İştiklerim*, Okuyan Adam yay, Ankara 2002, s. 16, 49; Haksever, Ahmet Cahit, "Çankırı'da Mevlevîler ve Mesnevîhanlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, c. 11, sayı: 22, s. 42-43.)

**“Senden ister Vuslatı
Nâsla sevmez ülfeti
Gezer deşt-i hayreti
Âciz avare Mecbûr.”**

Zamanla sağlığı bozulan Mecbûr Efendi, yakalandığı dizanteri hastalığına yenik düşmüş ve Teşrinievvel 1335/Ekim 1919 yılında 66 yaşında vefat etmiştir. Ahmet Talat Onay, Mecbûr Efendi'nin, Sarıbaba Kabristanlığı'ndaki makber-i mahsûsasında medfun olduğunu söylemektedir. (Onay: 1932, 208) Ancak kabristanda ona ait bir mezar taşı tespit edilememiştir.

b. Tahsil Hayatı, Görevleri ve Eserleri

Ahmet Mecbûr Efendi, ilk tahsilini Kütükçü Hoca olarak bilinen Hacı Mehmed Efendi'den almıştır. İlk Arapça eğitimini ise Mumcuzâde Hacı Mehmed Efendi'den almıştır. Çankırı'da ilk defa açılan ve dört sınıftan oluşan Rüştiye Mektebi'ni tamamlamıştır. Ticaret mahkemesi zabıt kâtipliğine atanmış ve iki yıl bu görevi yaptıktan sonra başkâtiplik görevine terfi etmiştir.¹⁶ Ancak bu görevde fazla kalmamış, istifa ederek Müftü Hacı Mustafa Hâzım Efendi'nin Hâzımıye (Buğday Pazarı) Medresesi'ndeki derslerine devam etmiş, 1301/1883-85 yılında Hâzım Efendi'den icazet almıştır. (Nahit: 1339, 101; Onay: 1932, 206).

Mecbûr Efendi, tahsilini tamamlamasının ardından Rüştiye Mektebi'nde muallim-i sâni ve hüsn-ü hat hocası olarak görev yapmış,¹⁷ daha sonra yeni açılan İdâdî'ye (Ertuğrul İdâdisi/Taş Mektep) akâid, hüsn-ü hat, Arapça ve Farsça hocası olarak görevlendirilmiş ve ömrünün sonuna kadar bu görevi yürütmüştür.¹⁸ İlmi hayatının yanı sıra bazı önemli komisyonlarda da üye olarak görev yapmıştır.¹⁹

Mecbûr Efendi, tahsilini tamamlamasının ardından Osmanlı Medresesi'nde müderrislik görevine başlamıştır. İdâdî'deki dersleri esnasında medresedeki görevlerine de devam etmiş, 1313/1897 yılında 13 kişiye, 1323/1907 yılında ise 23 kişiye icazet vermiştir. İcazet verdiği bu 23 kişi arasında Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi de yer almaktadır. (Nahit: 1339, 101; Onay: 1932, 206; Aşkar: 2005, 34-36).

16 Kastamonu Vilayet Salnameleri'ne göre Mecbûr Efendi'nin; 1873 yılında Meclis İdare Livası'nda Şakird, 1874 yılında Mülazım, 1875-1877 yılları arasında Ticaret Mahkemesi'nde Kâtip olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Türkoğlu, Ömer, *Salnamelerde Çankırı*, Çankırı Valiliği yay, Çankırı 1999, s. 99, 123, 151, 176, 200)

17 Kastamonu Vilayet Salnameleri'ne göre Mecbûr Efendi'nin, 1881-1892 yılları arasında Rüştiye Mektebi'nde rik'a hocası olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. 1892 yılında ise aynı zamanda muallim-i sâni olarak görünmektedir. (Bkz. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 281, 305, 331, 367,)

18 Kastamonu Vilayet Salnameleri'ne göre Mecbûr Efendi, 1893-1903 yılları arasında İdâdî'de muallim olarak görev yapmış, ulum-u diniye, rik'a, tecvid, Kur'an-ı Kerim, ahlak ve kitabet derslerini okutmuştur. (Bkz. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 395, 432, 461, 503-504, 532) Salnameler en son 1903 yılında çıkarıldığı için görev yaptığı sonraki yıllar diğer kaynaklardan anlaşılmaktadır.

19 1889-1899 yılları arasında Maarif komisyonunda, 1896 yılında ise Ticaret, Ziraat ve Sanayi Komisyonu'nda âzâ olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 328, 458, 501-502)

Mecbûr Efendi'nin, 1332/1916 yılında, ilmî hayatını resmi olarak noktaladığı ve emekliliğe ayrıldığı ifade edilmiştir. (Nahit: 1339, 101)

Halk Yolu Mecmuası'nda yer alan bilgilere göre; Mecbûr Efendi'nin müderrislik yaptığı medrese 10 odalı ve harap bir haldedir. 1313/1897-98 senesinde medreseyi 16 oda olarak yenilemiş ve bir de kâgir kütüphane ilave etmiştir. Tahsil hayatı boyunca elde ettiği kitaplarını da bu kütüphaneye yerleştirmiş ve vakfetmiştir. Burada verilen bilgilere göre ilgili mecmuanın yayınlandığı 1923 yılında kütüphanenin, kapıları kilitli, kitaplar tozlanmış ve terk edilmiş bir halde olduğu anlaşılmaktadır. (Nahit: 1339, 101)²⁰

Bu bilgi arşiv belgelerinde de doğrulanmaktadır. Buna göre Mecbûr Efendi'nin, Çankırı'da Osmaniye Medresesi'nde müderrislik yaptığı, yine bu medresede kendisinin vakfettiği bir vakıf medrese kütüphanesinin bulunduğu, medresenin Mecbûr Efendi tarafından tamir edildiği, masraflarının kendisi tarafından karşılandığı, ilave bina yapılarak genişletildiği ifade edilmektedir.²¹ Diğer bazı belgelere göre ise h. 1318/1900 tarihinde medresenin açılışı için izin talep edilmiş (BOA.MF.MKT.539.29), h. 1321/1903 tarihinde de açılışına izin verilmiştir. (BOA.İ.MF.9.31). Ayrıca medreseye ilave edilen kütüphaneye, Mecbûr Efendi'nin vakfettiği kitapların listesi tescil edilmek üzere bir defter halinde Evkâf Nezaretî'ne gönderilmiştir. (BOA.MF.MKT.512.31.5/1-2).

Mecbûr Efendi'nin, görev yaptığı bu medresenin eski bir medrese olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1286/1869 yılına ait Kastamonu vilayet salnamesinde zikredilen medreseler içerisinde Osmanlı Medresesi'nin yer almaması (Türkoğlu: 1999, s. 13), onun medreseyi tamir ettiği sıralarda bu medresenin faaliyette olmadığını göstermektedir. Ancak, kendisi tarafından tamir edildikten sonra faaliyete geçen medrese, 1899 yılından itibaren Maarif Salnameleri'nde yer almaya başlamıştır. Buna göre; 1317/1899 ve 1318/1900 yıllarında 46, 1319/1901 ve 1321/1903 yıllarında ise 55 öğrencisi bulunan Osmanlı Medresesi'nin bulunduğu yer, Yukarı Mahalle²² olarak geçmektedir. Verilen bilgilere göre Osmanlı Medresesi, o dönemde, 55 öğrenci ile en çok talebesi bulunan ikinci medrese olarak görünmektedir. Mecbûr Efendi bu

20 Ahmet Talat Onay da benzer bilgileri aktarmaktadır. Ancak onun verdiği tarih 1312'dir. (Onay, *a.g.e.*, 2, 208.) Çankırı bölgesinde açılan pek çok medresenin zaman içerisinde isimleri ve yerleri kaybolmuş, çok azı günümüze kadar fiziki olarak devam etme ve yahut da kaynaklarda yer alma şansına sahip olmuştur. Sultan Süleyman Camii (Ulu Camii) çevresinde kurulmuş ancak günümüze ulaşamamış birçok medrese gibi Mecbûr Efendi Medresesi de, Çankırı medreseleri hakkında yapılan bazı çalışmalarda yer almadığı gibi, Mecbûr Efendi'nin ismi de Çankırı müderrisleri içerisinde maalesef geçmemektedir. Çankırı'daki medreseler ve müderrisler ile ilgili yapılan bir çalışmada 31 medrese ve 53 müderris tespit edilmiştir. (Bkz. Tarhan, Murat, *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, (Yüksek Lisans), Abant İzzet Baysal üniversitesi, Bolu 2012. s. 47 vd.)

21 Bkz. Evkâf-ı Şer'iyye ve Vakfıyye 3. Defteri (sene 1320). Ayrıca bkz. Aktaş, Cahit, "Belgeler Işığında Kengiri (Çankırı) Kütüphanelerine Genel Bakış", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, sayı: 2, Çankırı 2007, s. 137.

22 1319 tarihli Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye'ye göre: Osmanlı Çeşmesi Civarında, s. 758.

medresenin hem ikinci banisi hem de müderrisi olarak zikredilmektedir.²³ Dolayısıyla bu medresenin daha önceden var olan ancak faaliyette olmayan bir medrese olduğu anlaşılmaktadır. Mecbûr Efendi medreseyi yeniden inşa ederek faaliyete geçirmiş ve bir süre sonra isminin Hamidiye olarak değiştirilmesi için istekte bulunmuştur. (BOA, İ.MF.1321/C/1) Ayrıca medreseyi kendi imkânlarıyla yeniden inşa ve ihya etmesi sebebiyle, onun ismine izafetle anıldığı da anlaşılmaktadır.²⁴

Günümüzde, saat kulesinin yakınında, bu medresenin bir parçası olarak düşünülen, “Mecbûr Efendi Mescidi/Kütüphanesi” veya “Medrese Kütüphanesi” olarak anılan ve yapılan tarihi incelemeler neticesinde 17. yy. da inşa edildiği söylenen bir yapı yer almaktadır.²⁵ Kubbeli sekizgen formatında taş ve tuğladan yapılmış olan kütüphane, tuğla bir kubbeyle örtülüdür. Güney kısmında iki adet, doğu kısmında ise bir adet pencere bulunur. Yine güney tarafında, binanın mescit olarak kullanıldığını gösteren bir mihrap bulunmaktadır. Bina içerisindeki raf izleri de, bir zamanlar kütüphane olarak kullanıldığını veya bina da aynı zamanda kitapların da yer aldığı ortaya koymaktadır. (Onay: 1932, 208). Dolayısıyla bina tarih içerisinde; hem kütüphane hem de mescit olarak kullanılmıştır. Şu anda bir evin bahçesinde özel mülkiyet durumundadır. Metruk bir yapı halinde bulunan binanın, restore edilmesi yönünde girişimler olduğu ifade edilmektedir. (Dündar: 2007, 257; Ayhan: 2012, 22; Çankırı Kültür Envanteri: 2014, 174)

Bina ile ilgili olarak, Mecbûr Efendi'den sonraki tapu kayıtları üzerinde yapılan incelemelere göre; Medrese, 1925 yılında müzayede usulüyle satılmış ve mesken haline getirilmiştir. Medreseyi satın alan kişinin torunları ile yapılan görüşmelerde, bu gün ayakta kalan bu tarihi binanın yanında medrese de olduğu ifade edilmiştir.²⁶

İlgili kütüphanenin/mescidin yapılış tarihi Mecbûr Efendi'den daha önceki bir zamana (1600'lü yıllara) tekabül etmektedir. Buna göre, kesin olarak bilinmemekle beraber, daha önceden yapılmış olan bu binanın, sonradan medreseye katılmak suretiyle değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Mecbûr Efendi, altmışaltı yıllık ömrünün yarısından fazlasını, rüştiye, idâdî ve medresede ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. Klasik ilimlerin yanında modern ilimleri de tahsil etmiş ve Çankırı'nın bu günkü dini ve ilmi hayatının temellerini inşa eden önemli simalarından olmuştur.

Daha önce ifade edildiği üzere, Mecbûr Efendi'nin, ilim hayatı boyunca sahip

23 Bkz. Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1317, s. 1323-1324; 1318, s. 1494-1495; 1319, s. 758-759; 1321, s. 619-620.

24 Bu medreseden icazet alan Astarlızâde Hilmi Efendi'nin de icazet sonrasında medresede müderrislik yaptığı ifade edilmiştir. (Aşkar, Mustafa, *Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi*, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2005, s. 24)

25 Alibey Mahallesi, Mecbûr Sokak, No:4 Merkez/Çankırı adresinde bulunan yapı, resmi kayıtlarda mescid ve kütüphane isimleriyle adlandırılmış, 1990 yılında 141 ada, 5 pafta ve 1 parselde tescillenmiştir. (Bkz. Komisyon, *Çankırı Kültür Envanteri*, Sonsöz Matbaası, Ankara 2014, s. 174.)

26 Çankırı tarih ve kültürünün konu edildiği belgesel-roman tarzı bir eserde, ilgili bina hakkında yapılan araştırmalara ve görüşmelere yer verilmiştir. (Bkz. Arslan ve Karakuş, *Yütek Şehrin Romanı Hamuşan*, Yenigün Matbaası, Çankırı 2012, s. 95-96, 102, 139-140.)

olduğu yaklaşık 1200 adet kitabı vardır ve bunların tamamını kendi medresesindeki kütüphaneye vakfetmiştir. Ancak arşiv belgelerinde isimleri zikredilen bu eserlerin, nereye nakledildiği ve şu an nerede olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Hayatını anlatan bazı kaynaklarda zikredilen ve müellifin bizzat kendisinin telif ettiği bilinen eserleri ise şunlardır:

- a. Divan-ı Mecbûr
- b. İmamet ve Hilafet
- c. Ferâiz
- d. Hutbe
- e. Mevlid-i Nebi
- f. Arabî ve Fârisî Lügat (Nahit, 1339, s. 101)
- g. Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî

Bu eserler içerisinde şu ana kadar sadece Divân'ı bilinmekteydi. Ancak Mecbûr Efendi'nin eserlerini bulma adına yaptığımız çalışmalar neticesinde *Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî* adlı eserine, tarafımızdan 26 Ocak 2017 tarihinde ulaşılmıştır. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü'nde²⁷ ulaştığımız el yazması eser, dış kapakla birlikte 52 varaktan oluşmaktadır. Dili, Osmanlı Türkçesi olan eser, rık'a yazı stiliyle kaleme alınmıştır. Kayıtlarda eserin müellifi Zaîmzâde Mahmud Ahmed Kengiri olarak verilmiştir. Kanaatimizce, yazı stilinden dolayı Mecbûr ifadesi Mahmûd şeklinde anlaşılmış olabilir.

Eser, genel olarak İslam'da hilafet makamı ve Osmanlı Devleti'nin durumuna dair konular içermekte, 1 mukaddime, 10 makale, 1 hâtîme ve 1 zeyden oluşmaktadır.

Müellif, eserin giriş kısmında kendisini şu ifadelerle tanıtmaktadır:

“...*bâkpay-ı ulemây-ı a'lâm (âlimlerinin ayağının tozu) ve kemîne-i üdebây-ı keirâm (ediplerin/şairlerin âcizi) ve duâkâ-yu padişah-ı enâm ve halife-i İslam (halkın padişahının ve İslam Halifesi'nin duacası) Kengiri Ertuğrul Mekteb-i İdadîsi ulûm-u dinîyye ve ahlak ve hüsn-ü hat muallîmi ve Osmanlı Medresesi'nin fabri müderrisi bulunan Zaîmzâde Ahmed Mecbûr...*” (Zaîmzâde, 1327, s. 8)

Müellif, eserini kaleme alırken, tefsir, akâid, hadis, İslam hukuku, tarih, ahlak vs. gibi birçok farklı alanla ilgili kaynağa müracaat etmiş ve bunları eserinde zikretmiştir.

Arşiv belgelerine göre müellif, “*Hilâfetnâme-i Osmânî*” adıyla, bir risale olarak hazırladığı bu çalışmasının basımını ve neşrini, 17 Haziran 1309/29 Haziran 1893 tarihinde Meşihat makamından talep etmiştir. Onun bu talebi 2 Ağustos 1309/14

²⁷ Eserin bu kütüphaneye nasıl nakledildiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yapılan bir araştırmaya göre; medrese ve çeşitli kütüphanelerde bulunan kitaplar Cumhuriyet'in ilanından sonra birçoğu vakıflara devredilerek geçici olarak Halkevi kitap sarayına konulmuştur. Daha sonra ilk defa yaptırılan Halkevi Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Bu eserlerin, yapılan bir çalışma neticesinde 2000 yılında Ankara'daki Milli Kütüphane'ye devredildiği ifade edilmiştir. Bu çalışmanın bir parçası olarak Çankırı'da da 1986 yılında Halk Kütüphanesi'nde toplanan 1076 yazma eserin, Ankara'daki Milli Kütüphane'ye devredildiği söylenmektedir. (Bkz. Aktaş, a.g.m, s. 138-139.) Buna göre Mecbûr Efendi'nin bu eserinin, yazma eserlerle ilgili yapılan bu çalışmalar sırasında, Çankırı Halk Kütüphanesi'nde yer almadığı anlaşılmaktadır.

Ağustos 1893 tarihinde, incelenmek üzere Meşihat'a gönderilmiştir.²⁸ Ancak kendisine cevap verilip vermediği ya da ne tür bir cevap verildiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Müellif eserin sonunda kendisini:

“An ulemâ-i ders-i âm Kengiri Zaîmzâde/ Çankırı'nın medrese âlimlerinden Zaîmzâde” şeklinde ifade etmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 102)²⁹

c. Edebî Yönü ve Şiirleri

Mecbûr Efendi, şiire yoğun ilgi duyulan bir dönemde yaşamıştır. Bunun bir sonucu olarak o da şiire çocukluğunda heves etmiş, âşık ve şâir Ahmet Zahmî Efendi ile saz şâirlerinden Tokatlı Nuri ve Emrah Efendilerin meclislerine katılmıştır.³⁰ Henüz rüştiye mektebinde iken şiir yazmaya başlamıştır. Şiirde ilk üstadı sayılan Tokatlı Âşık Nuri tarafından kendisine Vefdî mahlası verilmiş ve bazı şiirlerinde bu mahlası kullanmış olmasına rağmen, Divânı da dâhil olmak üzere şiirlerinin çoğunu Mecbûr mahlasıyla yazmıştır. (Nahit: 1339, 101; Onay: 1932, 209, 214) “*Dedim bu nazmı rengini kim eyler Vefdiyâ tanzîr / Dediler Nuri telmizinden ehlî nükte şevket vâ*” beyti usta çırak arasındaki münasebete işaret etmektedir. Başarılı bir talebe olan ve küçük yaştan itibaren şiirle ilgilenen Mecbûr Efendi bu ortamdan etkilenmiştir. Ancak o, şiirlerini aruz ile yazmıştır. Mecbûr Efendi, yaşadığı dönemde, şiirin hece ile değil aruz vezniyle yazılması gerektiğini savunanların etkisinde kalmış ve aruzdan yana tavır almıştır. Şiirlerini çoğunlukla münacaat türünde yazmış olsa da, naat ve tahmisler de rastlamak mümkündür. (Akdoğan: s. 20)

Mecbûr Efendi'nin şiirlerinin bulunduğu Divânı, Astarlızâde Hilmi Efendi'nin dergâh kütüphanesinde yer almaktadır.³¹ Divânı'nda yer alan ve Arap harflerine göre tertip edilmiş olan şiirleri, Ahmet Talat Onay'ın Çankırı Şairleri adlı eserinde Latin harfleriyle düzenlenerek verilmiştir.

Mecbûr Efendi, gençliğinde oluşturduğu divanını Arap harflerine göre tertip etmiş, daha sonra bazı ilaveler yapmış ve Vefdî mahlaslarını Mecbûr şeklinde tashih etmiştir. Ahmet Talat Onay, onun, Çankırı şairleri içerisinde en düzgün yazan divân şairlerinden olduğunu ifade eder. Yine onun, diğer şairler gibi usulsüz iştikaklar

28 Çankırı Mekteb-i İdadisi ulum-u diniyye ve hüsn-ü hat muallimi Ahmed Efendi'nin tertip edip ruhsat istediği risalenin incelenmek üzere Meşihat'a gönderildiği. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT.178.11)

29 Eserle ilgili detaylı bilgi için bkz. Çonkor, Burhan, “Ahmet Mecbûr Efendi ve “Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî” Adlı Eseri”, *Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, KAREFAD*, cilt:5 sayı:1, Çankırı 2017, s. 64-77.

30 Hayatına yer veren bazı kaynaklardan anlaşıldığına göre Mecbûr Efendi'nin teyzesi, Kadızâde Şakir Efendi'nin kızı olan Zarîfe Hanım da şairdir. Dolayısıyla onun şiire erken yaşta heves etmesinde teyzesinin de etkisi olduğu söylenebilir. (Onay, *a.g.e.*, 2, 206; Aşkar, *a.g.e.*, s. 33)

31 Eser yazma halinde olup, henüz matbu' bir nüshası mevcut değildir. Mecbûr Efendi'nin iyi bir hattat olması ve bu nüshadaki yazının divan yazımında kullanılan hat türüne benzememesi sebebiyle, ilgili nüshanın müellif hattı olmadığı, daha sonra torunu Nurullah Zaîmoğlu tarafından yazıldığı düşünülmektedir. (Aşkar, *a.g.e.*, s. 36.) Yrd. Doç Dr. İbrahim Akyol tarafından eser üzerinde akademik çalışma yapılmaktadır.

yaparak kelime ve terkipler icat etmediğini, nahiv hatalarına fazla düşmediğini, hayallerinde olağanüstülük olmadığını, her medrese tahsili görmüş (âlim, şair) gibi onun da maziden sürüklenip gelen mazmunları tekrar ettiğini söyler. Şiirlerine bakıldığında, vefat eden aile ferlerine ağladığı zamanlarda bile o ağır başlı Mecbûr Efendi edası hissedilmektedir. (Onay: 1932, 220-222)

Mecbûr Efendi, duygusal yönünün ve iç dünyasında gizlediği sırlarının tezahürü olan şiirlerine, insanlar tarafından yeterince değer verilmediği kanaatinde ve bu kanaatini de kendine has bir şekilde ifade etmiştir.³² Aslında ona göre; tevhîd, na'at, münâcât, mersiye, dîvân, gazel gibi türlerde yazdığı şiirleri, meraklıları için satır aralarına gizlenmiş birer mesaj niteliğindedir:

**Vâkıf ede ârifleri bu halime Mecbûr
Bu defter-i divandaki her remz-i kuyûdum.**

Bu alanda uzman olanlarca takdirle karşılanan şiirleri ile ilgili şu temennisi, onun usta bir şair olmasına rağmen alçak gönüllü olduğuna da örnektir:

**“Kim okur Mecbûr’un eş’ârını, kusurun afveder
Tâlebakayle (uzun ömürle) şâd et ol ihvânımı Yâ Rabbenâ!”**

Genç yaşta kaybettiği oğulları için de mersiyeler yazmış ve içine attığı hüznünü şiirlerinde ortaya çıkarmıştır. Şehit olan oğlu Nâbi için yazdığı mersiyenin bazı mısraları şöyledir:

**Ne mümkündür senin hüzn-ü firâkından halâs olmak
Çıkar mı haşredeki dilden hayal-i sûretin Nâbi
Baban Mecbûr’a dünyada kesildi hizmetin Nâbi
Şefaitle ola ukbada bari hürmetin Nâbi
Bu dâr-ı ibtilâya sen bin üçyüz birde gelmişin
Otuz yıl sonra olmuştur şehiden rihletin Nâbi!**

Zihinsel rahatsızlığı nedeniyle 18 yaşında vefat eden oğlu Hâzım için yazdığı mersiyesinde ise üzüntüsünü şu mısralarla ifade eder:

**Ne sen bildin ne ben bu nagihan-ı mevtin esbabın
Bu müşkül yareye sabr-ı cemildir merhemim Hâzım.³³**

Yine on sekiz yaşlarında iken humma hastalığı nedeniyle vefat eden oğlu Abdurrahman (Mehmet) Tayyib için yazdığı mersiyeden şu mısraları zikretmek istiyoruz:

**Ey hayatım bağının taze fidanı Tayyip
Seni soldurdu kaza bad-ı hazanı Tayyip
Hasretinle hele ol valide-i bîçaren
Yanıyor kalbi, gözü dökmede kanı Tayyip**

32 “Bilinir kıymetü kadrin sen ölünce Mecbûr, Şöhreti şiirin eder su gibi dünyayı muhîr” (Onay, *a.g.e.*, 2, 327)

33 Hâzım, 1326/1910 yılında Ankara idâdisi altıncı sınıfına geçtiğinde, Mecbûr Efendi, oğluna hem mutluluğunu anlatmak hem de tavsiyelerde bulunmak için manzum bir mektup yazmıştır. (Bkz. Onay, *a.g.e.*, 2, 375-378.)

**Sergüzeşt levhasına yazdı bu Mecbûr pederin
Gözünün kanı ile iş bu beyanı Tayyip.**

Şiirlerinin çoğunda ön planda olan ilahî aşkın yanı sıra, peygamber aşkı da Mecbûr Efendi'nin şiirlerinde yer almış ve Allah Rasülü'ne olan muhabbetini şu sözlerle dile getirmiştir:

**Yüz bin kişi tâ haşre kadar yazsa tükenmez
Envâ-i kemâlât-ı kerâmât-ı Muhammed
Ümmetlerinin afvına hasreyledi himmet
Allah'a vuslünde münâcât-ı Muhammed
Aşıklara mahza sebab-i feyz-i azimdir
Pür şevkile teslimü tahiyât-ı Muhammed
Mecbûr, tut anın sünnetini sıdkıla daim
Lütfen tutar elbet elini zat-ı Muhammed.**

Peygamber Efendimiz'in (s.a.s) ravzasına gönderdiği ifade edilen bir dörtlükte ise şu ifadeler yer alır:

**Deryayı keremdir yürü ol Ahmed-i Muhtâr
Hem âleme rahmettir o, hem Seyyidü'l-ibrâr
Dergâhına ta'zim ile yüzler sürerek var
Kengirî'da bir âsî bu Mecbûr kulun var.³⁴**

d. Tasavvufî Yönü

Ahmet Mecbûr Efendi, âlim, âbid, zühd ve takva sahibi, doğru ve tok sözlüdür. Musiki ile huzur bulmuş, ilahi aşkın gönlündeki tesiri ve heyecanı ile gecelerini ibadetle ve ağlayarak geçirmiş, ilmi yönünün yanında tasavvufî yönüyle de ön planda olmuştur. (Nahit: 1339, 102) Bağlı bulunduğu tarikatla ilgili olarak, Astarlızâde Hilmi Efendi'ye verdiği icâzetnâmede kendisini "*es- Seyyid Ahmet Mecbûr en-Nakşibendî el-Hâlidî el-müştebir bi Şeyh Zaîmzâde el-Kengirî...*" şeklinde tanıtmaktadır. (Aşkar: 2005, 236) Buna göre Mecbûr Efendi, Nakşibendî Tarikatı'nın Hâlidîye kolundandır. Derslerinin ve diğer beşeri ihtiyaçlarının dışında kalan zaman dilimlerini ibadet ve tefekkür ile geçiren Mecbûr Efendi'nin, geceleri üç-dört saat kadar uyuduğu bilinmektedir. (Onay: 1932, 206-207) Onun zühd hayatını ve dünya nimetlerine dair herhangi bir beklentisi olmadığını şu dizelerinden anlıyoruz:

**"İstemez dünya ve mâ fihâyı bu Mecbûr kulun
Dâim eyler seni senden arzu Yâ Rabbenâ!"**

Şiire olan ilgisi, bu konuda aldığı eğitim ve farsça diline olan vukufiyeti neticesinde Molla Câmi, Mevlâna ve Fuzûlî gibi mutasavvıf şairlerin etkisinde kalmıştır. Mecbûr Efendi, 1316/1900 yılında Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'ye intisap etmiştir.³⁵ Hilmi Efendi'nin 1907 yılında vefatından sonra halifesi olan

³⁴ Mecbûr Efendi'nin bütün şiirleri için bkz. Onay, *a.g.e.*, 2, 218-393. Ayrıca şiirlerinden bazıları da bestelenmiştir. (Arslan ve Karakuş, *a.g.e.*, s. 315-324.) Şiirleri hakkında değerlendirmeler için bkz. Akyol, İbrahim, "Mecbûr (Vefdi)", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=912>, erişim: 29 Ocak 2017).

³⁵ Mecbûr Efendi'nin, şeyhi Çerkeşli Hilmi Efendi hakkında kaleme aldığı şiiri için bkz. Onay, *a.g.e.*

İlgaz'ın Akçavirân köyünden Hafız Şeyh Şâkir Efendi'nin sohbetlerine, vefatına kadar katıldığı bilinmektedir. (Nahit: 1339, 101) Çankırı ve civarında Çerkeşli Hilmi Efendi'ye vekâlet etmiştir. İmâret Medresesi'nde belli vakitlerde Hatm-i Hâcegân³⁶ yaptırmıştır. (Aşkar: 2005, 35) Gür ve tok sesli olan Mecbûr Efendi, İmaret Camii'nde namaz kıldırılmış ve kendi hazırladığı hutbeleri okumuştur.³⁷

Nakşibendî tarikatına müntesip olmasına rağmen, Çankırı Mevlevihanesi'ndeki Mevlevî zikirlerine de iştirak etmiştir. Fars diline, bu dilde şiir yazabilecek derecede, hâkimiyeti nedeniyle Konya Mevlevîhânesi tarafından, Çankırı Mevlevîhânesi'ne Mesnevîhan olarak görevlendirilmiş ve vefatına kadar bu görevi yürütmüştür. (Onay: 1932, 215-217)

e. Mecbûr Efendi'nin Hayatına Dair Kronoloji Örneği

Mecbûr Efendi'nin hayatına yer veren kaynaklar ve bu kaynaklarda zikredilen tarihler dikkate alınarak, muhtemel bir kronoloji örneği oluşturulmuştur. Bazı tarihler, kaynaklarda direk olarak yer almamakla beraber, yapılan atıflar dikkate alınarak verilmiştir.

1802: Mecbûr Efendi'nin, dedesinin babası olan Zaîmzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin vefatı.

1853: Ahmet Mecbûr Efendi'nin doğumu.

1853: Dedesi Abdullah Nâbi Efendi ve Babaannesesi Âişe Hanım'ın vefatı.

1288/1872: Rüştiye mektebini tamamladı.

1885: Mustafa Hâzım Efendi'den icazet aldı.

1885: Yunanistan sınırına gönderilen askerlerin Çankırı'ya dönüşlerinde dua etmesi.

1885: Oğlu Abdullah Nâbi'nin doğumu.

1890: Rüştiye mektebine muallim-i sâni ve hüsn-ü hat hocası olarak tayin edilişi.

1892: İdadî'ye, akâid, hüsn-ü hat, Arapça ve Farsça hocası olarak görevlendirilişi.

1892: İlk eşi Emine Hanım'ın vefatı.

1893: Hocası ve Kayınpederi Mustafa Hâzım Efendi'nin vefatı.

1893: Oğlu Hazım'ın doğumu.

1893: Babası Zaîmzâde Mehmet Saîd Efendi'nin vefatı.

1895-1898: Sekiz (veya on) odadan oluşan medresesini 16 oda olarak genişletti ve kâgir bir kütüphane ilave etti.

1897: 13 talebeye icazet verdi.

1898: Oğlu Abdurrahman Tayyib'in doğumu.

1900: Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'ye intisap ediş.

1907: Şeyhi Çerkeşli Mehmet Hilmi Efendi'nin vefatı.

2, 339, 373-374.

36 Hatm-i Hâcegân: Nakşibendiyye tarikatının özellikle Hâlidîyye kolunda uygulanan bir zikir şeklidir. Başında ve sonunda okunan Fâtîha sûresi, Kur'an'ın özeti ve hatmedilmesi gibi sayıldığı için bu zikre hatm-i hâcegân denilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Öngören, Reşat, "Hatm-i Hâcegân", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 476-477.)

37 Mecbûr Efendi'nin kendi yazmış olduğu bu hutbelerine henüz ulaşılmış değildir. Ancak ulaşılması büyük önem arz etmektedir. Zira bu hutbelerin içeriklerinden, Çankırı halkının o dönemdeki dîni ve sosyal durumlarına dair önemli çıkarımlar elde edilebileceği kanaatindeyiz.

- 1907:** Astarlızâde Hilmi Efendi'nin de aralarında olduğu 23 kişiye icazet verdi.
1911: Oğlu Hazim'in vefatı.
1915: Oğlu Abdullah Nabi'nin şehadeti.
1916: Resmî görevini sonlandırması (tekâud/emeklilik).
1918: Oğlu Abdurrahman Mehmet Tayyib'in vefatı.
1919: Ahmet Mecbûr Efendi'nin 66 yaşında vefatı.

Sonuç

XIX. yy. da doğan ve XX. yy. başlarında vefat eden Ahmet Mecbûr Efendi, Osmanlı Devleti'nin son yılları da dâhil olmak üzere önemli birçok tarihi hadiseye şahit olmuş, hayatta iken eşini ve beş çocuğunu kaybetmiş, yaşadığı zorluklara rağmen ilmî hayatı terk etmemiştir.

O, gerçekte bir ilim ehlidir. Bir zahit gibi yaşamış ancak şair olarak tanınmıştır. Yıllarca kendi imkânlarıyla kurduğu medresesinde dersler vermiş, aynı zamanda yeni açılan rüştiye ve idadi mekteplerinde de muallim olarak görev yapmıştır. Netice de çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Yaşadığı hayat, çağdaşı olanlar için büyük bir örneklik teşkil etmesinin yanında o, yetiştirdiği öğrenciler ve yaptığı hizmetler açısından da Çankırı'nın önde gelen simalarından olmuştur.

Sahip olduğu bilgi birikimi ve tasavvufa olan ilgisi neticesinde, Nakşibendî tarikatının Çankırı'daki vekili olarak görev yapmıştır. Farsçaya olan hâkimiyeti, şiire ve musikiye olan merakı, onun, Konya Mevlevihanesi tarafından Çankırı Mevlevihanesi'ne mesnevihan olarak görevlendirilmesini sağlamış ve vefatına kadar bu görevi de îfâ etmiştir. Çok yönlü bir âlim olan Mecbûr Efendi'nin hayatı incelendiğinde, musibetlere karşı sabrın, imkânlarla rağmen sade yaşayışın, şartlar ne olursa olsun inandığı ilkelere uygun bir hayat sürmenin, her şeye rağmen şükredebilmenin ve hüznü sadece Allah'a (c.c) arz edebilmenin en güzel ve somut örnekleri görülecektir.

Onun, günümüze bıraktığı en önemli mirası olan kitaplarından, ancak Divan ve Hilâfetnâme adlı eserlerine ulaşılabilmektedir. Kütüphanesinde yer alan ve sayılarının 1200'e kadar çıkartıldığı eserlerine ulaşılması, Mecbûr Efendi'nin yaşadığı dönemde Çankırı'daki ilmi seviyeyi ve medreselerin durumunu ortaya koymasının yanında, hayatını ilme vermiş bir âlimin düşünce dünyasını da anlamamızı sağlayacaktır. Ancak bu eserlere ulaşılması, kapsamlı bir ekip çalışmasını gerektirmesinin yanında, bu eserlerin tarih içerisinde kaybolmuş olma ihtimali de uzak değildir.

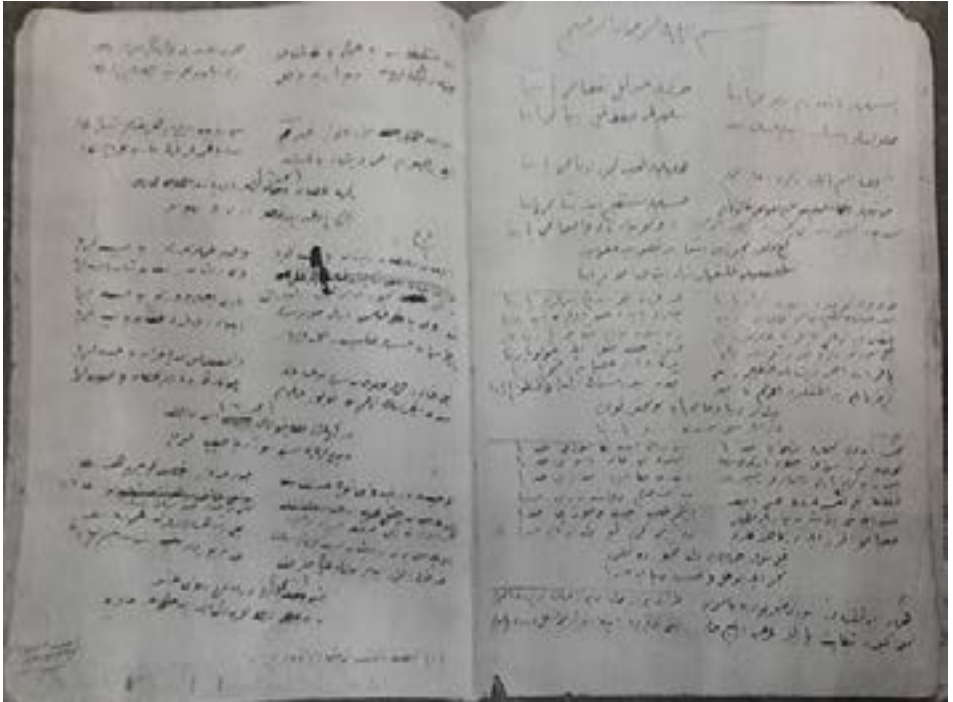
EKLER**Halk Yolu Mecmuası'nda Mecbûr Efendi'nin Hayatı****Mecbûr Efendi'nin babasının ve dedesinin babasının kabri bulunan Şıh Kasım Türbesi**

Şıh Kasım Türbesinin İçi

Mecbûr Efendi Mecidinin/Kütüphanesinin bu günkü durumu

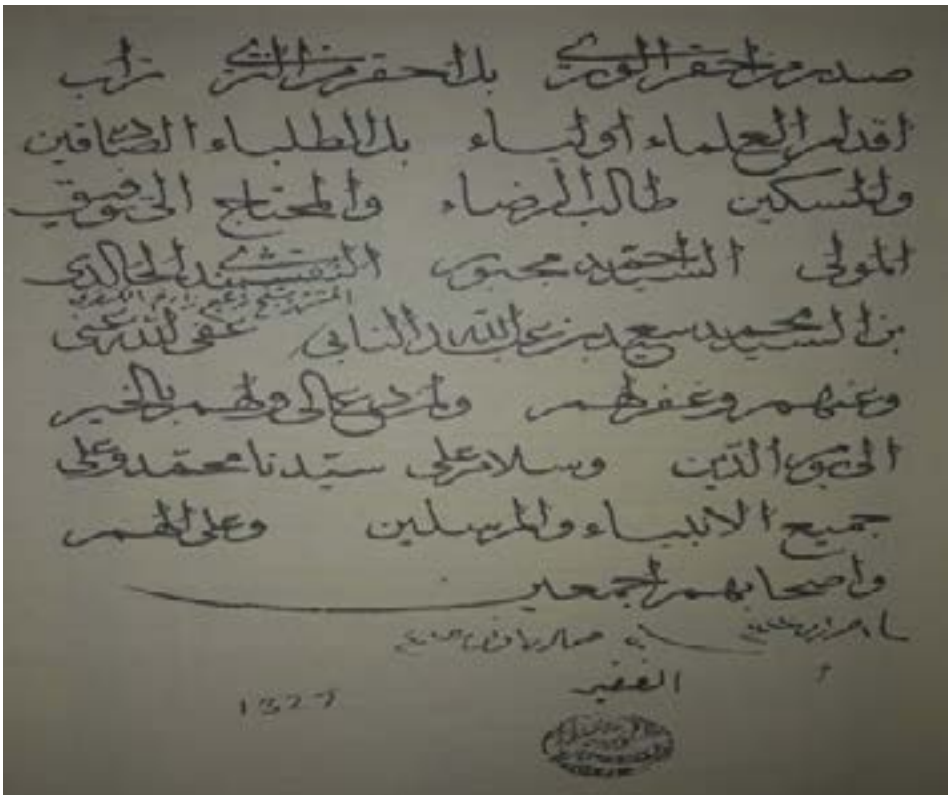
Kütüphaneye vakfettiği kitapların listesi**Mecbûr Efendi Divanı'nın ilk sayfası**

Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî adlı eserinin giriş kısmı

Astarlızade Hilmi Efendi'ye verdiği icazetin son sayfası

KAYNAKLAR

Akdoğan, Onur, *Çankırı'nın Tarih Ve Kültür Dünyasını Şekillendiren Aktörler İle Sözlü Tarihinde Yer Alan Efsane Ve Menkıbeler*, (<http://www.turkdivani.com/cankirinin-kultur-dunyasini-sekillendiren-aktorler.html>), erişim: 20 Mart 2017)

Aktaş, Cahit, “Belgeler Işığında Kengiri (Çankırı) Kütüphanelerine Genel Bakış”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, sayı: 2, Çankırı 2007, s. 135-145.

Aktaş, Cahit, “Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, sayı:8, Çankırı 2012, s. 45-52.

Akyol, İbrahim, “Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi'nin Hocaları”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, sayı: 9, Çankırı 2012, s. 171-178.

Akyol, İbrahim, “Mecbûr (Vefdi)”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatuisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=912>, erişim: 29 Ocak 2017)

Arslan, Yüksel ve Karakuş, Orhan Kemal, *Yitik Şebriin Romanı Hamuşan*, Yenigün Matbaası, Çankırı 2012.

Aşkar, Mustafa, *Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi*, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2005.

Ata, Ferudun, *Çankırı Mevlevihanesi*, (Yüksek Lisans), Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.

Ayhan, Bahattin, *Çankırı İnanç Rehberi*, Çankırı Belediyesi Yayınları, Çankırı 2012.

Ayhan, Bahattin, *Çankırı Tarihi*, Ankara 1998.

Çonkor, Burhan, “Ahmet Mecbûr Efendi ve “Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî” Adlı Eseri”, *Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *KAREFAD*, cilt:5 sayı:1, Çankırı 2017, s. 64-77.

Dağ, Kübra, “Ahmet Mecbûr Efendi Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri”, *Arasta Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl:4, sayı: 12, Çankırı 2016, 31-38.

Duygu Gazetesi, Vasiyetnâme, 31 İkinci Kanun 1931 (31 Ocak 1931) (Ç.A.M Arşivi)

Dündar, Abdülkadir, “Çankırı'daki Türk İslam Yapıları”, *Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005 Atatürk Kültür ve Sanat Merkezi, Çankırı 2007, s. 245-271.*

Haksever, Ahmet Cahit, “Çankırı'da Mevlevîler ve Mesnevîhanlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, c. 11, sayı: 22, s. 29-46.

Kastamonu Vilayet Salmeleri, Kastamonu Vilayeti Matbaası, 1869-1903.

Kolcu, Bengisu, *Çankırı Türbeleri*, (Yüksek Lisans), Gazi üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Komisyona, *Çankırı Kültür Ewvanteri*, Sonsöz Matbaası, Ankara 2014.

Köksal, Sibel, “Tarihi Çankırı Medreseleri'nin Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri”, *Şehir ve Tarih, Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Topluluğu Dergisi*, Cilt:1, Eflal Ajans Matbaacılık, Ankara 2014, s. 134-140.

Nahit, Tahsin, “Ahmet Mecbûr Efendi”, *Halk Yolu Mecmuası*, sayı, 7, Çankırı 1339, s. 101-102. (Ç.A.M Arşivi)

- Onay**, Ahmet Talat, *Çankırı Şairleri II*, Çankırı Matbaası, Çankırı 1932, 2, 206-393.
- Öngören**, Reşat, “Hatm-i Hâcegân”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 476-477.
- Sakallı**, Ahmet ve Ayaz, Fatih, “Taş Mektep Tarihçesinden Hareketle Çankırı'nın Eğitim Tarihi Üzerine Bir İnceleme”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, sayı: 1, Çankırı 2007, s. 305-306.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye**, Matbaayı Amire, 1898-1903.
- Tanin Gazetesi**, *Mülâkatlar: Gülhane Hastanesi'nde*, 19 Nisan 1331/2 Mayıs 1915. (erişim: <http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&>, tarih: 19 Mart 2017.)
- T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi**, *Osmanlı Belgelerinde Çankırı*, Ankara 2008.
- Tarhan**, Murat, *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, (Yüksek Lisans), Abant İzzet Baysal üniversitesi, Bolu 2012.
- Türkoğlu**, Ömer, “Tarihi Yapraklı Panayırı Hakkında Bazı Notlar”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, sayı: 3, Çankırı 2008, s. 157-160.
- Türkoğlu**, Ömer, *Salnamelerde Çankırı*, Çankırı Valiliği yay, Çankırı 1999.
- Üçok**, Ahmet Kemal, *Görüp İştiklerim*, Okuyan Adam Yay, Ankara 2002.
- Üçok**, Ahmet Kemal, *Çankırı Coğrafyası*, Okuyan Adam Yay, Ankara 2002.
- Ünlü**, Ahmet, *Çankırılı Şehit ve Gaziler*, Çankırı Belediyesi Yayınları., Çankırı 2011.
- Zaîmzâde**, Ahmet Mecbûr Efendi, *Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî*, (Mahdud), Çankırı 1327/1909.
- _____, *Dîvân-ı Mecbûr*, (Mahdud), Çankırı, ths.

ARŞİV BELGELERİ³⁸

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH.SAİDd.139.189.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, İ.MF.1321.C/1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, BOA.MF.MKT.539.29.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, BOA.İ.MF.9.31.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, BOA.MF.MKT.512.31.5/1-2.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, MF.MKT.178.11
- Evkâf-ı Şeriyye ve Vakfiyye 3. Defteri** (sene 1320, Ç.A.M Arşivi)

38 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin özetlerine <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/> web adresi üzerinden üye olarak ulaşılabilen ve ilgili kurumdan talep edilebilmektedir.

BAZI ÇALIŞMALARDAN HAREKETLE “HACI MURAD-I VELİ”YE DAİR BİRKAÇ MÜLAHAZA

A Couple of Remarks About “Hadji Murad-ı Veli” Starting From Some Studies

Abdulselam ARVAS¹

Özet

Hacı Murad-ı Veli, sözlü kaynaklardan mütevellit yapılan çalışmalarda Yesevî dervişlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Rivayetlere göre Hacı Murad-ı Veli Anadolu’da pek çok yer gezdikten sonra kendisine Çankırı’ya bağlı Eldivan ilçesinin Seydi Köyü’nü mesken tutmuştur. Kısaca bugüne kadar Hacı Murad-ı Veli hakkında yapılan çalışmalara göz atıldığında, onun Horasanlı bir eren sayıldığı anlaşılmaktadır. Ancak konuya ilişkin yazılı belgelerin azlığı ve sözlü rivayetlerin farklı olması hasebiyle yapılan araştırmalarda da çelişkiler söz konusudur. Zira bu çalışmaların dayanağı eski dönemlerden kalan yazılı belgelerden ziyade halk arasında dolaşan sözlü rivayetlerdir. Netice olarak bu bildiride Hacı Murad-ı Veli hakkında yapılan bazı çalışmalar kitap, kitap bölümü, makale, bildiri vb. başlıklar altında incelenmiş ve bunlar eleştirel açıdan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Murad-ı Veli, Çankırı, Seydi Köyü, mutasavvıf

Abstracts

Hadji Murad-ı Veli is accepted as one of the Yasawi dervishes in the studies resulting from the oral resources. According to the narratives, Hadji Murad-i Veli had settled in Seydi Koy (village) of Eldivan, Cankiri after visiting many places in Anatolia. In short, when it is taken a glance at the studies related to Hadji Murad-i Veli up to now, it is understood that he is accepted as a saint from Khorassan. However, there are some conflicts in the studies due to the few written documents and different oral narratives. Because, these studies are based on oral narratives among the people rather than the old period written documents. As a result, some studies related to Hadji Murad-i Veli were examined under the topics of book, book chapter, article, presentation, etc. and were evaluated in terms of criticism.

Key Words: Hadji Murad-ı Veli, Cankiri, Seydi Köyü, Sufi

1 Doç.Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, e-posta: aarvas@karatekin.edu.tr

Giriş

Tasavvuf mektebinin hedefi insan-ı kâmil yetiştirmektir. Onun için tasavvuf toplumu, milleti, ümmeti hakikate ulaştırmak için uğraşır. Hz. Peygamber ile dört halife dönemini kapsayan bir devirden sonra Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v) gibi yaşamayı amaç edinmiş ve onun yolunu takip etmek istemiştir. Böylece Belhli İbrahim Edhem (öl. 778), Mervli Bîşr Hâfi (öl. 842), Mısırlı Zünnûn Mısıri (öl. 858), Bağdatlı Cüneyd Bağdadî (öl. 908) gibi (Eraydın 1990: 74-93) meşhur sûfiler yetişmiştir. Bunların etrafında ise mektep diyebileceğimiz pek çok tarikatlar gelişmiştir. Tasavvuf tarihine ilişkin eserlerde, bu tarikatların kahir ekseriyeti “ya Hz. Ali yahut Hz. Ebubekir aracılığıyla” (Güzel 2012: 40) veyahut “dört halife vasıtasıyla” (Eraydın 1990: 365) Hz. Muhammed’e (s.a.v) bağlanmaktadır. Böylelikle tarikatlar İslam toplumu üzerinde çok etkili olmuş ve kâmil insan yetiştiren bir sosyal kurum vazifesini görmüştür. Elbette Müslümanlığı kabul eden Türkler de tasavvuf cereyanına kayıtsız kalmamış, hatta Yesevilik, Bektaşilik, Bayramilik gibi pek çok yeni tarikatın ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

İşte XII. asrın önemli mutasavvıflarından biri de Hoca Ahmed Yesevî’dir. Bu tarikatın müntesipleri Orta Asya’dan Avrupa’ya kadar geniş bir coğrafyaya dağılmıştır. Sözlü kaynaklardan mütevellit yazılan kitaplarda Yesevî dervişlerinden biri kabul edilen Hacı Murad-ı Veli’nin de Anadolu’da pek çok yer gezdikten sonra kendisine Çankırı’ya bağlı Eldivan ilçesinin Seydi Köyü’nü mesken tuttuğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda araştırmamızda Hacı Murad-ı Veli hakkında yapılan bazı araştırmalar eleştirel açıdan değerlendirilecek ve bu zat hakkında bir neticeye varmaya çalışılacaktır. Bugüne kadar Hacı Murad-ı Veli hakkında yapılan çalışmalar, onu Horasanlı bir eren saymaktadır. Ancak bu çalışmaların dayanağı eski dönemlerden kalan yazılı belgelerden ziyade halk arasında dolaşan sözlü rivayetlere dayanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu çalışmaları kitap, kitap bölümü, makale, bildiri vb. başlıklar altında incelemek mümkündür.

1. Kitaplar

“Çankırlı Bir Yesevî Dervişidir Hacı Murâd-î Veli” adlı kitabın yazarı Elvan Aydın, Hacı Murad-ı Veli dışında pek çok konuyu çalışmasında ele almıştır. Kitabının yaklaşık 20 farklı yerinde bu mutasavvıftan bahseden E. Aydın, buralarda genelde bilindik bilgileri, menkıbeleri ve somut kültürel unsurları tekrarlamıştır. E. Aydın, eserini daha ziyade M. Karadut’a ve onun yararlandığı kitaplara dayanarak hazırlamıştır. Yazar, hiçbir mesnede dayanmadan bu mutasavvıfı Horasan ereni ve Ahmed Yesevî takipçisi görmektedir. Mesela “Seyyid Hacı Murad-î Velî ve Hayatı” başlıklı bölümde “*Anadolu’ya İslamiyet’i ve Türklüğü yaymak için Horasan’dan hocası Ahmed Yesevî tarafından bu bölgeye gönderilen alperenlerden biridir*” (Aydın 2010: 35) cümlesini kurmaktadır. Yazar, akademik bir kimliğe sahip değil onun için kullandığı kaynaklar da çok karışıktır. Hatta hangi bilgiyi hangi kitaptan veya hangi kaynak şahıstan aldığı belli değil. Yazar, kitabında çelişkili bilgiler de kullanmıştır. Örneğin, kitabın bazı

yerlerinde Hacı Murad-ı Veli'nin 1100-1200 tarihleri arasında yaşayan bir Horasan eri (Aydın 2010: 45) olduğu söylenmekte, bazı yerlerde ise 1117-1207 tarihi (Aydın 2010: 35, 36) verilmektedir. Bu çalışma en hacimli kitap olarak karşımıza çıksa da çok fazla tekrar olduğunu da ifade etmek gerekir.

Bir başka kitap ise Haydar Teberoğlu'na aittir. Yazar, çevresinden duydukları ile tahayyül ettiği bilgileri birlikte kaleme almış ve bir roman yazmıştır ancak eserine “Hacı Murad-ı Veli Velayetnamesi” adını vermiştir. Haydar Teberoğlu'nun bilimsel olmayan bu eserinde hiçbir kaynak kullanılmadığı halde Hacı Murad-ı Veli'nin bir velayetnamesi olduğu ileri sürülmektedir. Kitabın baskı tarihi olmadığı halde 2011 yılında basıldığı yazarın yazdığı önsözden anlaşılmaktadır (Teberoğlu 2011).

2014 yılında yayımladığı bir kitapta Murat Karadut, Hacı Murad-ı Veli'nin hayatını, menkıbelerini ve ailesini ele almakta ve malum bilgileri tekrarlamaktadır. Bu çalışmada yazar, 2007'deki çalışmasında yer alan bilgileri tekrarlamakta ve bu mutasavvıf hakkındaki düşüncelerini özetlemektedir (Karadut 2014: 14-16). Ancak ilk çalışmadan farklı olarak bu kitapta Eldivan, Seydiköy'ün tarihi hakkında bilgi verilmediği gibi köyün gelenek görenekleri de ele alınmamıştır. Buna karşın Hacı Murad-ı Veli ve oğluna ait olduğu bazı belgeleri arşivlerden aldığı ve bu kitaba eklediği görülmektedir. Bu yüzden yazar, kitabın adını “Horasan Erenlerinden Hacı Murad-ı Veli Hz. (Hayatı-Menkıbeleri-Çocukları)” şeklinde belirlemiş ve kanaatimizce bundan yola çıkarak mutasavvıfın tarihî kişiliğini ispat etmeye çalışmıştır. Bu çalışmadaki bir farklılık da “Horasan Erenleri” (Karadut 2014: 11), “Orta Asya'dan Anadolu'ya” (Karadut 2014: 12) gibi başlıklarla Hacı Murad-ı Veli'nin geldiği bölgeye atıf yapmasıdır. Yazara göre Hacı Murad-ı Veli (1117-1207), Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1271), Hacı Bayram-ı Veli (1352-1430) ve Şeyh Şaban-ı Veli (1500-1570) Ahmed Yesevi'nin yetiştirdiği dört büyük talebe ve veli ünvanlı olan şahıslardır (Karadut 2014: 13). Kısaca M. Karadut, bu çalışmada Hacı Murad-ı Veli'yi Horasan tasavvuf geleneğine ve Ahmed Yesevi'ye bağlamakta ancak sağlam deliller ortaya koyamamaktadır.

2. Kitap Bölümleri

Bu mutasavvıfıla ilgili bilgilerin yer aldığı ilk kitap bölümlerinden biri “Karatekin Uluları” adlı çalışmadır. Kitabın yazarı olan Tayip Başer, adı geçen küçük risalede Hacı Murad-ı Veli ile ilgili iki sayfalık bilgi vermektedir (Başer y.t.y.: 16-19). Ancak bu bilgileri aldığı kaynakları belirtmemektedir. Bu risalenin yayım tarihi de yoktur. Öyle anlaşılıyor ki T. Başer halk arasında duyduğu rivayetlerden hareketle bu mutasavvıf hakkında bilgi vermiştir. Nitekim kendisi de elde bir vesikanın bulunmadığını (Başer y.t.y.: 18) açıkça ifade etmiştir. Başer, ayrıca son zamanlarda bir şecere bulunduğunu ve burada Hacı Murad-ı Veli'nin XII. asırda yaşadığının, çevresini irşat ettiğinin, hocalarının Türkistan'da yetişmiş âlimler olduğunun, sülalesinin ise Hz. Ali'ye dayandığının belirtildiğini yazmaktadır. Başer yine kaynak göstermeden

bu mutasavvıfın 1187'de Seydiköy'e yerleştiğini söylemektedir (Başer y.t.y.: 18-19). Sözlü halk rivayetleri temelinde bilgi veren T. Başer Hacı Murad-ı Veli'nin babasıyla Türkistan'dan geldiğini belirtmektedir.

Bu mutasavvıf hakkındaki ikinci bir çalışma Mustafa Tatcı'ya aittir. Aslı bir makale olan bu araştırma önce 1993 yılında "Yaren Meclisi" adlı bir dergide yayımlanmış, daha sonra ise yazarın 1997'de yayımlanan "Edebiyattan İçeri" isimli eserine kitap bölümü olarak alınmıştır. M. Tatcı, Anadolu fütuhatıyla ilgili araştırmalarda Hacı Murad-ı Veli'nin sadece isminden bahsedildiğini ve türbeye yazılan kitabelerdeki bilgilerin T. Başer'den alındığını ve sıhhatli olmadığını (1997: 592) söylemesine rağmen onu Horasanlı alperenlerden biri kabul etmekte (1997: 594) ama buna dair bir yazılı kaynağı referans gösterememektedir. Tatcı, Hacı Murad-ı Veli'nin tasavvuf erbabı olmasını ve irşatla uğraşmasını ise adının sonundaki "veli" (1997: 593) kelimesine bağlamaktadır. Tatcı'nın da metin içinde Başer'in çalışması ile bazı sözlü bilgilerden başka kaynak kullanmadığı görülmektedir (Tatcı 1997: 590-594).

"Orta Anadolu Evliyalari" adlı kitapta da Hacı Murad-ı Veli'ye yer verilmiştir. Burada yer alan bilgilerin bazılarının T. Başer'den bazılarının ise H. Teberoğlu'ndan hareketle yazıldığı anlaşılıyor. Bilinen bilgilerin tekrarı mahiyetindeki yazı sözlü rivayetleri de kullanmış olabilir ancak hiç kaynak belirtilmediği için buna yönelik bir fikir belirtmek zordur. Ancak bilgilerden anlaşılan o ki temel iki kaynak Teberoğlu ve Başer'dir (Ayvalli vd. 2004: 235-236). Burada da mutasavvıfımız Yesevî dervişi olarak anlatılmaktadır.

Bu konudaki başka bir kitap, pek çok açıdan Seydi Köyü hakkında bilgi veren ve Murat Karadut tarafından hazırlanan "Hacı Murad-ı Veli/Seydi Köyü" adlı çalışmadır. Kitabın önemli bir kısmı Hacı Murad-ı Veli'ye ayrılmıştır. Araştırmacı kitapçığın sekiz ayrı yerinde (s. 14, 17, 19, 20, 21, 23, 26, 83) Hacı Murad-ı Veli'yi anlatmaya çalışmaktadır. Karadut eserinde yazılı ve sözlü kaynaklar kullandığını kitapçığın arkasına koyduğu kaynakçada belirtmişse de hangi bilginin nereden alındığı belli değildir. Kitabın basım tarihi yoktur ama iç kapağa "Hacı Murad-ı Veli'nin Ölümünün 800. Yılı Anma Töreni Anısına Haziran 2007" ibaresini taşıyan bir kaşe basılmıştır (Karadut 2007). Yazar, ilk başlık olan "Hacı Murad-ı Veli Kimdir, Nereden Gelmiştir?" başlığı altında yazılı kaynaklarda bu mutasavvıf hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığını, köy ve çevresinde konuştuğu kişilerden bir belge veya yazılı kaynak edinemediğini söylemektedir. Araştırmacı, çalışmasında "Orta Anadolu Evliyalari Ansiklopedisi", "Karatekin Uluları", "S. Kalender Veli Velayetnamesi", "Çankırı ve İlçeleri", "Çankırlı Bir Alperen: Hacı Murad-ı Veli" gibi kaynaklardan yararlandığını ifade ediyor. Bunların haricinde, 1998 yılında TRT'de yayınlanan "Dünden Bugüne Ahilik" adlı programdan istifade ettiğini belirtse de konuşmacının kim olduğu ve programda neler konuştuğu hakkında bilgi vermemektedir (Karadut 2007: 14). Kısaca bu yazarın da sağlam bir kaynağı olmadığı anlaşılıyor.

Hacı Murad-ı Veli üzerine kısa bilgi veren başka bir kaynak "Çankırı İnanç

Rehberi” isimli eserdir. Bahattin Ayhan’ın yazdığı eserin Türbeler başlığı altında Eldivan ilçesindeki türbelerden bahsedilirken Hacı Murad-ı Veli ile ilgili genel bilgiler özetlenmiştir. Ayhan bir kısım bilgiyi türbe için hazırlanan levhadan almıştır. Diğer bilgiler içinse kaynak göstermemiştir (Ayhan 2012: 110-112). Ayhan’ın verdiği bilgiler arasında “veli” ünvanlı diğer üç isim (Hacı Bektaş, Hacı Bayram, Şeyh Şaban), Hacı Murad-ı Veli’nin 1117’de Sayram’da doğması, onun Hacı Bektaş-ı Veli’den hilafet alarak Bektaşi olması, Şeyh Şaban ve Hacı Bektaş ile kardeş olması (2012: 110-111) vb. gibi bilgiler de yer almaktadır. Ne yazık ki bu bilgileri hangi kaynaktan aldığı belli değildir. Bu çalışmasında Ayhan da Hacı Murad-ı Veli’nin Horasan ereni ve Ahmed Yesevi talebesi (2012: 110) olduğunu söylemektedir.

3. Makaleler

İ. Arslanoğlu kaleme aldığı bir makalesinde Hacı Murad-ı Veli’nin 1228 veya 1229’da Horasan’ın Sayram Kasabası’nda dünyaya geldiğini ve bu nedenle Horasan erenlerinden olduğunu söylemektedir (Arslanoğlu 1999: ??). Arslanoğlu’nun dayanağı ise H. Teberoğlu’nun 1998’de yayımladığı bir kitaptır (Teberoğlu 1998). Konuyla ilgili diğer kaynağı ise İsmail Bektaşoğlu adlı kaynak kişidir. Bu şahıs ise Hacı Murad-ı Veli ocağına bağlı olan köy isimlerini aktarmıştır (Arslanoğlu 1999: ??). Arslanoğlu’nun (1999: ??) Teberoğlu’ndan hareketle “*Hacı Murad-ı Veli, Anadolu’ya Akkoyunlu Aşireti’nin imamı olarak gönderilmiştir. Horasan’dan atılan Karaağaç kösesi, bugünkü adıyla Baykuş Boğazı’nın sağ tarafındaki kayalık alanın az ilerisine Eskiköy diye bilinen yerde bulunmuş ve buraya yerleşilmiştir*” aktardığı ifadelerin başka kaynaklarda da yer aldığını belirtmek gerekir. Netice itibarıyla Arslanoğlu’nun kanaati mutasavvıfımızın Türkistan’dan geldiği ve Yesevi dervişi olduğu yönündedir.

Konuyla ilgili başka bir makale de Ali Yaman’a (2005) aittir. Onun düşünceleri ise H. Taş’ın bir bildirisine ve kendisinin yaptığı alan araştırmasında gördüğünü söylediği kitabeye dayanmaktadır. Yaman’ın verdiği bilgiler şöyledir: “*Ahmet Yesevi ile bağlantılı bir diğer evliya ise Bursa’nın İnegöl ilçesi, şebitler Köyü’nde türbesi bulunan Hasan Ded’e’nin de babası olan ve Çankırı’nın Eldivan ilçesi, Seydi köyünde türbesi bulunan Hacı Murad-ı Veli’dir. Bu Alevi-Bektaşi ereninin de Ahmet Yesevi’nin Anadolu’ya gönderdiği halifelerinden olduğu ifade edilmektedir*” (Yaman 2005: 155). Bahsettiği kitabede ise şu bilgiler yer alır: “*Hiçbir politika ve siyasete karışmayan, sadece Tanrı ve insan sevgisini kitlelere aşlayan, şahsi menfaatlerinden ziyade toplum menfaatini düşünen bu seyitlerden birisi Bağdat’ta rahat ve huzur bulamayınca Horasan’a göç edip oraya yerleşmiştir. Aliyul Buka adındaki bu seyit (M. 1046) yılında dünyaya gelip 1166 yılında ölen Mubammet Hanefi neslinden Hoca Ahmet Yesevi’ye intisap etmiştir. [Yazar, burada başka tarihi bilgiler de vererek net açıklamasa da Aliyul Buka’nın Hacı Murad-ı Veli’nin babası olduğunu vurgulamak istiyor. A.A.] Niksar, Tokat, Çorum, Kastamonu ve Çankırı dolaylarında Türk ve İslamlaştırma görevini üstlenen Danişmendliler grubu içinde Hoca Ahmet Yesevi halifelerinden Horasan Erenlerinden Hacı Murad-ı Veli de vardı. Türbesi Çankırı ilinin Eldivan ilçesinin Seydi köyünde olan Hacı*

Muradi Veli, çağın tanınmış evliyalarındandır. Büyük bir ihtimalle bu bölgedeki harekate, Hacı Muradi Veli evlatlarından Hasan Dede'nin de katıldığı kuvvetle muhtemeldir" (Yaman 2005: 156). Ancak Yaman'ın bahsettiği kaynakta yani Hasan Dede türbesindeki kitabede çelişkiler olduğu gibi bilgilerin yazılı bir kayda dayanmadığı ve sözlü rivayetlerden oluştuğu görülmektedir. Üstelik A. Yaman kendinden önce yapılan pek çok çalışmayı da göz ardı etmiştir.

Hacı Murad-ı Veli'yi doğrudan ele almasa da bu mutasavvıf hakkında bilgi veren bir makale de Cahit Aktaş tarafından kaleme alınmıştır. "Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış" (Aktaş 2011: 45-52) başlıklı bu makalede Çankırı'da geçmişte faaliyet gösteren tarikatlardan bahsedilmekte ve Yesevilik ilk sırada ele alınmaktadır. Bir Yesevi temsilcisi olarak gösterilen Hacı Murad-ı Veli (Aktaş 2011: 47) hakkında ise, kaynak gösterilmese de, kaynakçadan hareketle yazarın, Tayip Başer'in "Karatekin Uluları" adlı eserinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Yazar bu mutasavvıfın babası Aliyyül Büka'yı Kadiriğin temsilcisi (Aktaş 2012: 48) olarak göstermektedir. Aktaş'ın bu konudaki referansı ise Selçuk Eraydın'ın (1990) kitabıdır.

4. Bildiriler

Bu konuya değinen bir araştırmacı da İbrahim Akyol'dur. Beylikler dönemindeki Çankırı'da dini-tasavvufi hayatı anlatan Akyol başta Hacı Murad-ı Veli olmak üzere babası Aliyyül Büka, çocukları Abdulgaffar Çelebi ve Elvan Seydi zaviyelerine dair bilgiler vermektedir (Akyol 2012: 65-78). Hacı Murad-ı Veli ile ilgili mevcut bilgileri (Akyol 2012: 69) tekrar eden İ. Akyol, zaviyelerle ilgili bilgileri (Akyol 2012: 69-72) A. Kankal'ın (2011) çalışmasından almıştır. Akyol (2012: 69) Hacı Murad-ı Veli'nin babası Aliyyül Büka'yı Abdulkadir Geylani'nin halifelerinden Şeyh Bakâ olduğunu ileri sürmektedir. Onu da bu kanaate sevk eden kaynak Selçuk Eraydın'ın (1990) kitabıdır.

Sonuç:

Bu araştırmada 12 çalışma irdelenmiştir. Bütün bu çalışmalar dikkate alındığında konuyu efradını cami ayyarını mani olacak şekilde şöyle özetlemek mümkündür: Hacı Murad-ı Veli Türkistan'dan gelerek Hicaz, Şam ve Şanlıurfa civarlarına, sonra da Çankırı ve Tosya bölgelerine yerleşmiştir. O, Aliyülbeka'nın oğlu olup, Horasan'dan gelen bir Yesevi dervişidir ve İslamiyet'in yayılması için çalışmıştır. Ancak bütün bu kanaatler sözlü kaynaklara ve rivayetlere dayanmaktadır. Bu kanaatlerin doğru olması mümkündür ancak bunu doğrulayan yazılı bir belge ortaya çıkmadan bunu doğru kabul etmek ilmî açıdan imkân dâhilinde görünmemektedir. Zira bilim, somut bilimsel veriler üzerinden gider ve bir hususu net olarak ortaya koyar. Bu durumda Hacı Murad-ı Veli ile ilgili ileri sürülen bu görüşler bir varsayımdan ileri gidememektedir. Onun için bu meselenin daha detaylı incelenmesi ve sözlü bilgiler dışındaki kaynaklara da bakılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

Aktaş Cahit, “Çankırı Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış”, **Çankırı Araştırmaları**, S. 8, Aralık 2011, s. 45-52.

Akyol İbrahim vd., **Geçmişten Günümüze Şabanözü**, Şabanözü Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Akyol İbrahim, “Çankırı'nın İnanç Turizmi Açısından Potansiyeli”, **100. Yıla Doğru Çankırı**, Çankırı Valiliği Yayınları, Çankırı 2008, s. 411-422.

Akyol İbrahim, “Beylikler Döneminde Çankırı'da Dini-Tasavvufi Hayat”, **Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yay., Çankırı 2012, s. 65-78.

Arslanoğlu İbrahim, “Çubuk Yöresi Alevi Ocakları ve Kurucuları”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 10, 1999, s. 61-72.

Aydın Elvan, **Çankırlı Bir Yesevi Dervişidir Hacı Murad-ı Veli**, Karatekin Ofset Matbaacılık, Çankırı 2010.

Ayhan Bahattin, “Seydiköy-Hacı Murad-ı Veli Türbesi”, **Çankırı İnanç Rehberi**, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2012, s. 110-112.

Başer Tayip, “Hacı Murad-ı Veli”, **Karatekin Uluları**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara yty.

Eraydın Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatler**, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, 3. Baskı.

Güzel Abdurrahman, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., 2012, 5. baskı.

Karadut Murat, **Hacı Murad-ı Veli Seydi Köyü**, Yıldız, Çankırı 2007.

Karadut Murat, **Horasan Erenlerinden Hacı Murad-ı Veli Hz.**, Kayıkçı Mat. Yay. San. Ltd. Şti., Çankırı 2014.

Tatçı Mustafa, “Çankırlı Bir Alperen: Hacı Murad-ı Veli”, **Edebiyattan İçeri/Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 590-594.

Teberoğlu Haydar, **Alperen Seyyid Pir Hacı Murad-ı Veli Velayetnamesi**, Kardelen Ofset Matbaacılık Tanıtım Hizm. San. Tic. Ltd. Şti., Ankara 2011.

Yaman Ali, “Hoca Ahmet Yesevî İle Bağlantılı ve Literatürde Az Bilinen Alevî-Bektaşî Erenleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 35, 2005, s. 145-160.

ÇANKIRI FATİHİ EMİR KARATEKİN

The Conqueror of Cankiri: Emir Karatekin

Fatih GÜZEL¹

Özet

İç Anadolu'nun en kuzeyinde bulunan Çankırı, tarihsel süreç içerisinde Hititler, Paflagonlar, Persler, Galatlar ve Romalıların hâkimiyetinde kalmıştır. M. VIII. Asrın başlarında Emevilerin akınlarına maruz kalan Çankırı ancak 1074 yılında Süleymanşah veya Danişment Gazi'nin komutanlarından Karatekin Bey tarafından fethedilmiştir. Çankırı'nın yanı sıra Kastamonu, Sinop, Ereğli ve Amasra bölgelerini de fetheden Karatekin Bey bu bölgelerde Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'a bağlı bir beylik kurmuştur. Batı Karadeniz bölgesini Türklere açan Karatekin Bey'in kökeni dahi tartışma konusu olmuştur. Kimi tarihçilere göre Büveyhîlerden Selçuklulara intikal eden Memlük kökenli bir asker iken kimi tarihçilere göre ise Kayı boyuna mensup bir Türkmen beyidir. Türbesi Çankırı kalesinde bulunan Karatekin Bey'in hangi tarihte ve nasıl öldüğü de tartışmalıdır. Dönemin tarihçilerinden Anna Komnena'ya göre Sinop'u bir aldatmaca sonucu Bizans'a kaybeden Karatekin, Bizanslıları cezalandırma seferi esnasında rahatsızlanarak ölmüştür. Son dönem tarihçilerinin kanaati ise Emir Karatekin'in Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın 1086 yılındaki vefatından sonra Anadolu'da tekrar hâkimiyet kurmak isteyen Sultan Melikşah'ın gönderdiği emirler tarafından sultana asi sayılarak öldürüldüğü yönündedir. Bölge halkı tarafından “evliya” Allah dostu olarak bilinen Emir Karatekin'in tasavvufi hayatı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Çankırı'da bir zaviye yaptırarak, zaviyenin giderleri için vakıf arazileri tahsis ettirmesi Emir Karatekin'in tasavvufi bir yönünün olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Karatekin, Anadolu Selçuklu, Çankırı, Kastamonu, Sinop.

Abstract

Cankiri which was in the northest part of Central Anatolia was under the rule of Hittites, Paphlagonians, Persians, Galatians and Romans in its historical process. Despite the Umayyad raids in 8th century, Cankiri was captured by Karatekin Bey who was one of the commanders of Suleimansah or Danismend Gazi in 1074.

1 Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fatihguzel@hotmail.com

Besides, he captured Kastamonu, Sinop, Ereğli and Amasra regions and founded a principality which was affiliated to Suleimansah, the sultan of Anatolian Seljuk Empire. The roots of Karatekin Bey, who opened the West Black Sea region to Turks, were a question of debate. Some historians claim that he was a Mameluke originated soldier coming from Buyids to Seljuks and the others claim that he was a Turkmen bey coming from Kayi Family. His shrine is Cankiri Castle. When and how he died is another problematic issue. According to Anna Kommena, a historian from that period, Karatekin lost Sinop to Byzantines as a result of a trick; he became sick and passed away during the punishment expedition over Byzantines. According to the historians of last period, after the death of Suleimansah in 1086, he was killed by the emirs sent by Sultan Meliksah who wanted to provide unity in Anatolia as Karatekin was accepted as a rebel. There is no information about the Sufi life about Emir Karatekin who was known as a “saint” and a friend of God by the local people. However, he founded a dervish lodge and he assigned some foundation lands for the expenses of the lodge. This shows that he had a Sufi dimension.

Key Words: Karatekin, Anatolian Seljuks, Cankiri, Kastamonu, Sinop.

Giriş

Çankırı, İç Anadolu'nun kuzeyinde Ankara, Kırıkkale, Çorum, Kastamonu, Karabük ve Bolu ile çevrelenen vilayetin adıdır. Çankırı ismini Paflagonlar tarafından yapılan Gangra Kalesinden almaktadır. Tarihsel süreç içinde Hititler, Paflagonlar, Pers, Pontus, Galat, Roma ve Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. İslam tarihi kaynaklarında (خنجرة) Hancera olarak geçen Çankırı, kalesinin muhkemliği, ele geçirme zorluğu sebebiyle (الحصن الحديد) Demir kale olarak da isimlendirilmektedir.²

Emeviler döneminde İslam akınlarına maruz kalan Çankırı, ancak 1074 yılında Emir Karatekin tarafından ele geçirilebilmiştir.³

Karatekin Bey, Batı Karadeniz bölgesini fetheden ilk Müslüman Türk komutan olması hasebiyle Türk tarihi açısından çok önemli isimlerden biridir. Anadolu'nun fetih öncülerinden olan Emir Karatekin, Çankırı'nın sembolü ve manevi bekçisidir. Ancak bugüne kadar Emir Karatekin hakkında sadra şifa bir çalışma yapılmamıştır.

Emir Karatekin'in Kökeni

Tarihçiler arasında ihtilafı olmakla birlikte Çankırı, tarihçilerin çoğunun kanaatine göre 1074 yılında Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın komutanı Emir Karatekin tarafından fethedilmiştir. Emir Karatekin'in, Danişmend Gazi'nin komutanı olduğu ve onun komutanı olarak Çankırı ve Batı Karadeniz bölgesini fethettiği iddia edilse de⁴ tarihçilerin çoğunluğuna göre Emir Karatekin, Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın komutanı olarak ilgili bölgeleri fethetmiştir. Bu

2 Yakût el-Hamevî, *Mu'cemul-Buldân*, Beyrut, 1977, II, 293.

3 Kamil Şahin, “Emeviler Döneminden Anadolu Selçukluları Dönemine Kadar Çankırı'nın Rolü”, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni, Çankırı, 2005, s.324.

4 Abdülkerim Özaydın, “Danişmend Gazi”, DİA, Ankara, 1993, VIII, 48.

durum tarihsel vaktiye daha uygundur. Danişmend Gazi'nin Anadolu fethine iştiraki Artuk Bey'in Anadolu'dan alınıp Güney Irak valiliğine getirilmesinden yani 1085 yılından sonradır. Çankırı'nın 1074 yılında Emir Karatekin tarafından fethedildiğinde Danişmend Gazi henüz Anadolu fethine iştirak etmemişti. Danişmend Gazi'nin faaliyet alanında Artuk Bey bulunuyordu.⁵

Emir Karatekin'in Çankırı'nın fethinden önceki hayatı, kökeni, faaliyetleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak kaynaklarda Çankırı Fatih Emir Karatekin'in yaşamış olduğu dönemde farklı bölgelerde faaliyet gösteren üç Karatekin görülmektedir.⁶ Bazı tarihçiler üç Karatekin'i bir kişi olarak görüp onun farklı dönemlerde farklı bölgelerdeki faaliyetleri olarak değerlendirirken bazı tarihçiler de kaynaklarda yer alan Karatekinleri üç ayrı şahıs olarak görmektedirler.

Kaynaklarda Malazgirt savaşıdan önce 1065 tarihinde Suriye'de fetih hareketlerine katılan emirler arasında Karatekin isimli bir bey de sayılmaktadır.⁷ Yine aynı dönemde, Sultan Alp Arslan'a isyan eden eniştesi Erbasgan ile hareket edip Azerbaycan bölgesinde faaliyet gösteren bir Karatekin daha bulunmaktadır.⁸ Osman Turan, Çankırı Fatih Karatekin ile Azerbaycan da faaliyet gösteren Karatekin'in aynı kişi olduğu kanaatindedir.⁹ Ancak kaynaklardaki Azerbaycan da faaliyet gösteren Karatekin'in orada ölüp Maskat'a defnedildiği yönündeki rivayet, Çankırı fatihi Karatekin ile bu şahsın isim benzerliği olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Kastamonu ve civarına hâkim olan ve kendi ismiyle bir beylik kuran Hüsameddin Çoban Bey'in, Emir Karatekin'in torununun oğlu olduğu iddia edilmektedir. Emir Çoban'ın Oğuzların Kayı boyundan olduğu bilindiğine göre Emir Karatekin'in de Kayı boyuna mensup bir bey olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Nitekim Çankırı vilayetinde çok sayıda Kayı ismini taşıyan köyün oluşu bu bölgeye yoğun bir Kayı göçü olduğunu göstermektedir.

Halil Yınanç'a göre Emir Karatekin; Savtekin, Humartekin, Tuğtekin gibi "Tekin" unvanını taşıyan emirler, Büveyhîlerden Selçuklulara intikal etmiş memluk kökenli emirlerdir.¹¹ Tekin lakabının Oğuzlarda pek kullanılmadığından hareketle Karatekin Bey'in Selçuklu ordusunda hizmet eden Uygur kökenli bir Karahanlı veya Kıpçak kökenli olabileceği de iddia edilmektedir.¹²

Emir Karatekin hayatı ve faaliyetleri hakkında en fazla bilgi Danişmendnâme'de bulunmaktadır. XI. Yüzyılda Anadolu'da Bizans karşı yaptığı mücadelelerle şöhret bulan ve kendi adıyla anılan bir devlet kuran Danişmend Ahmet

5 Mükremin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, s. 89.

6 Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 1988, s. 41.

7 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 197.

8 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 163-164.

9 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2014, s.116.

10 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Ankara, 1989, II., 56-57; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi - Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, 1989, s.226.

11 Yınanç, s. 99

12 Togan, s. 197.

Gazi'nin adı etrafında teşekkül etmiş menkıbelerden oluşan destana Danişmendnâme denmektedir. Çoğunlukla Osmanlı döneminde yazıya geçirilen menkıbeler, kahramanlığa âşık ve aşına Müslüman Türklerin köyden kente, ordudan saraya tüm muhitlerde ilgiyle okunmuştur.¹³ Danişmendnâme'ye göre Emir Karatekin'in babası Bağdat kökenli bir tüccardır. Emir Karatekin'in babası Tamasun adında bir köye yerleşerek oranın rahibinin kızıyla evlenmiş, bu evlilikten Karatekin ve İltekin isminde iki oğlu olmuştur. Danişmendnâme'deki bu anlatıma göre Karatekin Bağdatlı bir baba ile Rum bir anadan olmuştur.

Askeri Faaliyetleri

Emir Karatekin'in bilebildiğimiz ilk askeri faaliyeti 1074 yılındaki Çankırı'nın fethidir. Çankırı'nın 1075 yılında fethedildiği de söylenmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın emriyle Karatekin Bey, Çankırı ve Kastamonu şehirlerini Bizanslılardan almıştır. Danişmendnâme'de Emir Karatekin'in Danişmend Gazi'nin emriyle Mankuriyye olarak isimlendirilen Çankırı'yı fethettiği kaydedilmiştir. Ancak Mükrimin Halil Yınanç, Danişmendnâme'de geçen bölgelerin Emir Karatekin'in fethettiği bölgeler olmadığını iddia eder. Ona göre Danişmendnâme'de adı geçen Kharşanusiyeye, Kharşene, Sisiyye, Mamuriyye, Nikonya, Menkuriyye şehirleri Niksar, Amasya, Çorum ve Çankırı beldeleri ile hiçbir alakaları yoktur. Kharşanusiyeye ile Kharşene aynı yerdir ve Tohma çayanın ikinci kolunun membaında bugün harabeleri mevcut olan ve Kharsiyan şehridir. Sisiyye ise bugün Kozan tesmiye edilen Sis şehrinden başka bir şey değildir. Destanda Mankuriyye olarak isimlendirilen bölge ise Çankırı değil "Mamuriyye" yani Tarsus şehrinin ikinci bir adıdır. Ona göre Danişmendnâme ilk İslam fetihlerinin Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra bu fetihlere uyarlanmış halidir.¹⁴

Halil İnalçık'a göre Emir Karatekin, Çankırı'yı fethetmeden önce Süleymanşah'ın komutasında Sakarya ve İznik bölgelerinde fetih hareketlerinde bulunmuştur. Ona göre Osman Gazi'nin 1317 yılında İznik yakınlarında ele geçirdiği hisarın adı Karatekin hisarı ve bu hisarın yanındaki Karadin (Karatekin) köyü Çankırı Fatih Karatekin'in hatırasını taşımaktadır.¹⁵

1074 yılında Çankırı ve Kastamonu bölgelerini fetheden Emir Karatekin 1084 yılında Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın emriyle Sinop ve çevresini de fethetmiştir. Sinop'un Emir Karatekin tarafından ne zaman fethedildiği tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. Batı Anadolu'da Türkmen Uç (serhad) beylerinin faaliyetleri üzerine en iyi bilgi sağlayan çağdaş kaynak, Bizans İmparatorunun kızı Anna Komnena'nın babasının dönemine dair yazmış olduğu *Alexiad* adlı hatıra ve tarih eseridir. Anna, kumandanlardan veya yazışmalardan sarayda haberdar olan

13 İbrahim Akyol, "Çankırı Kalesinin Fethi ve Emir Karatekin", Merv'den Söğüt'e Türk Tarihi, Kültür ve Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu, 11-12 Eylül 2001, s.391.

14 Mükrimin Halil Yınanç, "Anadolu'nun Fethi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, VI, s. 194-202.

15 Halil İnalçık, *İznik İçin Osman Gazi Bizans Mücadelesi*, Tarih Boyunca İznik, 2004, İstanbul, s.59-85.

birinci derecede bir kaynaktır. *Alexiad*'dan, Batı'da faaliyet gösteren beyler, Karatekin Çaka, İlhan, Ebul-Kasım üzerinde ayrıntılı bilgiler edinmekteyiz. *Alexiad*'da bir tarih zikredilmeksizin Sinop'un (Charatikes)) olarak isimlendirdiği Karatekin tarafından fethinin Süleymanşah'ın Antakya seferi esnasında olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁶ Bu göre Süleymanşah, kendisi Antakya seferine çıkarken komutanlarından Karatekin'i Sinop ve civarının fethiyle görevlendirmiştir. Süleymanşah'ın Antakya seferi ünlü İslam tarihçisi İbnü'l-Esîr'e göre 1084 yılındadır. Bu durumda Sinop'un fethi de aynı yıl gerçekleşmiştir.¹⁷ Sinop'un fethini 1085 yılı olduğunu kabul eden tarihçiler de bulunmaktadır.¹⁸ Emir Karatekin, Sinop'u ele geçirdiğinde Bizans hazinesine ait oldukça yüklü miktarda altın ele geçirmiştir.

Anadolu'da fetih hareketlerine katılan beyler fethettikleri bölgelerde bazıları Büyük Selçuklulara bazıları da Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'a bağlı beylikler kurmuşlardır. Bu dönemde Anadolu'da on tane beylik bulunmaktadır. Bunlardan biri de Karatekin beyliğidir. Emir Karatekin fethetmiş olduğu Çankırı, Kastamonu ve Sinop bölgelerde bir beylik kurarak ölümüne kadar beyliğini yönetmiştir.¹⁹

Emir Karatekin 1084 yılında ele geçirdiği Sinop şehrini uzun süre elinde tutamamış bir komplo sonucu Bizanslılara terk etmek zorunda kalmıştır. Süleymanşah'ın 1086 yılında Suriye seferinde ölümü üzerine Anadolu'da başına buyruk hareket eden Selçuklu beylerini itaat altına almak için Sultan Melikşah Emir Porsuk komutasında güçlü bir orduyu Anadolu Selçuklularının başkenti İznik'i ele geçirmek için göndermiştir. Emir Porsuk'un İznik'i ele geçirememesi üzerine Sultan Melikşah, Anadolu Selçuklu beylerine karşı Bizans imparatoru I.Aleksios Komnenos anlaşmak istemiştir. Sultan Melikşah, Siyavuş adında bir elçisiyle gönderdiği bir mektupla Bizans İmparatoruna evlilik yoluyla hısımlık olmayı önermiş, eğer bu gerçekleşirse Türklerin ele geçirdiği Karadeniz'e kıyı bölgelerdeki şehir ve hisarları Bizans'a geri vereceğini, Trakya'da Peçeneklere karşı yaptığı mücadelede bütün gücüyle imparatora yardım edeceği vaadinde bulunmuştur. Ancak huzuruna gelen sultanın elçisini etkili bir konuşma ve makam mevki ile kandıran imparator, Melikşah'ın elçisi Siyavuş'un Hristiyan olmasını ve Bizans'ın tarafına geçmesini sağlamıştır. İmparator, elinde sultanın yazılı emri bulunan Siyavuş'u Türklerin elinde bulunan kıyı kentlerinde dolaştırıp, Selçuklu beylerine sultanın emrini gösterip, kıyı bölgelerdeki şehir ve kalelerin Bizans'a teslimi sağladı. Bu arada Sinop'ta bulunan Karatekin Bey'de sultanın mektubu ve emri gereği Sinop şehrini, ele geçirdiği hazinesi ile birlikte Bizanslı komutan Kostantinos Dalassenos'a teslim etmiştir. Bu ihanetinin karşılığında Siyavuş Bizans imparatorunca Ankhialos Dukalığına getirilerek ödüllendirilmiştir.²⁰

16 Anna Kommena, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 194-195.

17 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi'l-Târih*, terc. Komisyon, İstanbul, 2016, VIII, s. 312.

18 Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Dönemi*, s. 103; Turan, s. 99.

19 Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara, 2011, s. 223.

20 Kommena, s. 195-196.

Emir Karatekin'in Vefatı

Daha sonraki faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız Emir Karatekin'in ölümü konusunda da farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Emir Karatekin'in Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu sultanı Melikşah tarafından Anadolu'yu kontrol altına almak için gönderilen Beyler tarafından Melikşah'a asi sayılarak öldürülmüştür.²¹

Aleksiad'da Karatekin Bey'in Sinop'un Bizans'a terkinden sonra kiliseleri yakarak bölgeden çekilen (Charatikes) Karatekin'in Tanrı'nın gazabına uğrayıp felç olduğu ve bir daha kendisinden haber alınmadığını söyler. Bize göre Emir Karatekin, Siyavuş'un ihaneti sebebiyle Sinop'u kaybettiği haberini alınca Bizanslıları cezalandırmak düzenlediği seferde Siyavuş'un Hıristiyan olmasına da kızarak bölgede kiliseleri tahrip etmiş olabilir. Bu ihanetin ağırlığı sebebiyle rahatsızlanan Emir Karatekin bu rahatsızlıktan dolayı ölmüş de olabilir. Karatekin'in haçlılarla yapılan mücadeleler esnasında şehit olduğu da rivayet edilmektedir.²² Emir Karatekin vefatından sonra Çankırı kalesinde bulunan mezarına defnedilmiştir.

Tasavvufi Hayatı

Emir Karatekin'in Çankırı, Kastamonu, Sinop gibi önemli şehirleri ele geçirmesi, Bizans ve haçlılarla mücadele ile dolu bir hayat geçirmesi, onun ölümünden sonra hayatının destanlaşmasına ve halk arasında evliya niteliği kazanmasına sebep olmuştur. Vakıf kayıtlarında Karatekin'in "Şeyh" olarak anılması, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 18 00 01/19 no'lu dosyada yer alan şahsiyet kayıt örneğinde, Kangırı kal'asında medfun Şeyh Kara Bey'in Türbe-i Şerifi vakfına h.1253/1837-38 tarihinde Nakşibendiye tarikatından türbedar atanmasına dair kayıt, Karatekin Bey'in türbesinin yanında bir tekkenin varlığına işaret etmektedir. Emir Karatekin türbesi hakkında bir makale yazan Alev Çakmakoglu Kuru, Karatekin türbesinin önceden Bektaşî tarikatına bağlı iken sonradan II. Mahmut döneminde Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla Şeyh Karatekin Tekkesinin Nakşibendiye tarikatına intikal ettiği görüşündedir.²³ Çankırı kalesine yakın mahallede hali hazırda Bektaşî nüfusun yaşıyor olması bu görüşü destekler mahiyettedir.

XIX. yüzyıl sonlarında salnamelerde "*Gayet harap olan kale derununda mazenne-i keiram-ı evliyadan Şeyh Karatekin mefjundur*" ibaresinin bulunmaktadır. Ayrıca tapu tahrir defterlerinde Çankırı Fatihî Karatekin'e ait bir zaviyenin varlığı belirlenmiştir. Bu zaviye zamanla harap hale gelmiş, Melek Hatun adlı hayırsever bir hanım, kendi parasını sarf ederek zaviyeyi tamir ettirmiştir. Tamirin ne zaman yapıldığı ve Melek Hatun'un kimliği hakkında ne yazık ki şu an için bilgi sahibi değiliz. Tamirden sonra zaviye Melek Hatun Zaviyesi olarak anılmaya başlamış, Karatekin Gazi'nin vakfettiği

21 Turan, s. 96.

22 Bahattin Ayhan, *Çankırı Tarihi*, Ankara, 1998, s. 100-104.

23 Alev Çakmakoglu Kuru, "Çankırı Fatihî Emir Karatekin'in Türbesi", Bilig, Güz 2007, sayı 43, s. 70.

yerler de zaviyenin gelirleri arasında yer almaya devam etmiştir.²⁴ Bütün bu veriler Emir Karatekin'in tasavvufi bir yönünün olduğunu göstermektedir.

Tasavvuf tarihi üç ana dönemde incelenmektedir. Asr-ı saadetten başlayıp, hicri ilk iki asrı içine alan, tasavvuf kavramının ortaya çıkıp, sufi teriminin kullanılmaya başlandığı döneme Zühd dönemi, hicri II. Asrın sonundan başlayıp tarikatların ortaya çıkışına kadar olan üç, üç buçuk asırlık döneme Tasavvuf dönemi, VI/XI. Asırda başlayıp günümüze kadar devam eden tarikatların ortaya çıkarak sosyal hayatın bir parçası haline geldiği döneme de Tarikatlar dönemi denir.

Emir Karatekin'in yaşadığı zaman dilimi Tasavvuf dönemine denk gelmektedir. Karatekin'in tasavvufi yaşantısı ve anlayışı hakkında bir bilgimiz olmamakla beraber, onun dönemine yakın bir dönemde yaşamış, Selçuklu ordusu içinde bir mutasavvıf alperen olarak yaşamış olan Ebu'l-Hasan Harakânî'nin örneğinde o dönemde Anadolu'da etkin olan tasavvufi düşüncenin bir kısmını öğrenme imkânına sahip olabiliriz.

Ebu'l-Hasan Harakânî X.yy.'ın son çeyreği ile XI. yy.'ın ilk yarısında yaşamış 1033 yılında Kars'ın fethinde şehit düştüğü kabul edilen bir gönül eridir. Döneminde Horasan tasavvuf ekolünün en nemli temsilcisidir. Harakânî, kırsal kesimde yaşayan, günlük maişetini kimseye yük olmadan çiftçilikle temin eden, kendisine yapılan bütün maddi zenginlik tekliflerini kabul etmeyen bir zattır. Türklerin Anadolu'ya ilk akınlarına katılan Ebu'l-Hasan Harakânî, Anadolu'nun fethinin manevi mimarlarından²⁵

Harakânî, Allah Teâlâ'ya ve O'nun Resulüne gönülden bağlılık, Kur'an-ı Kerim, Sünnet-i Nebevî'ye hassasiyetle sarılma, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yapmak, kişinin kalbini kibir, riya ve hased gibi kötü hasletlerden arındırmak, tevbe, rıza, teslimiyet, ihlâs, hilim, zühd, takva, ihsan, daimî zikir, mehafetullah, cömertlik, tevazu, sabır, şükür, kanaat, nefse muhalefet ve benzeri tasavvufî düşüncenin temel konularının hemen hemen hepsine değinmiş, kendisinden sonra tasavvuf yolunu takip edeceklere mükemmel bir ahlak modeli olmuştur. Harakânî, Nakşibendiyye, Halvetiyye'ye, Kâdiriyye ve Mevleviyye gibi birçok tarikatın silsilelerinde yer almış, pek çok sufînin yetişmesine vesile olmuş evliya Allahtan bir zattır.²⁶ Emir Karatekin'in de o dönemde Anadolu'da etkin olan Horasan Tasavvuf ekolünden ve onun önemli temsilcilerinden olan Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin de yetiştiği atmosferden etkilendiğini düşünüyoruz.

Sonuç

Batı Karadeniz bölgesini fetheden ilk Müslüman Türk komutan olması

24 Ahmet Kankal, *XVI. yüzyılda Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 214.

25 Bilal Gök, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevi ve Tarihî Şahsiyeti?", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, sayı: 13, s. 103-121.

26 İsa Çelik, "Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan El-Harakânî", Harakani Dergisi, Sayı Number 1, 2014, 75-90

hasebiyle Emir Karatekin Türk-İslam tarihi açısından önemli bir şahsiyettir. Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın komutanlarından olan Emir Karatekin'in 1074-1084 yılları arasındaki askeri faaliyetleri sonucu Çankırı, Kastamonu ve Sinop bölgeleri Türkler tarafından fethedilmiştir. Fethettiği bölgelerde Anadolu Selçuklularına bağlı bir beylik kuran Karatekin vefatına kadar bu beyliği yönetmiştir. Emir Karatekin'in kökeni tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. "Tekin" unvanından hareketle Karatekin'in memluk kökenli bir asker olduğu, Kıpçak, Karahanlı, veya Oğuzların Kayı boyundan olduğu iddialar arasında yer almaktadır. Çankırı'nın da fethinden bahseden Danişmendnâme de ise Emir Karatekin Bağdatlı baba ile Rum anadan doğma bir şahıs olarak gösterilmektedir. Ancak Kaynaklarda, Oğuzların Kayı boyundan olan ve Kastamonu bölgesinde bir beylik kuran ve Hüsameddin Çoban Bey'in Emir Karatekin'in soyundan geldiği bilgisinin yer alması Emir Karatekin'in Oğuzları Kayı boyundan olduğu iddiasını teyit eder niteliktedir.

Batı Karadeniz bölgesindeki fetih hareketlerinden önceki askeri faaliyet hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak Malazgirt'ten önce Suriye'de ve Azerbaycan'da faaliyet gösteren Karatekin isminde emirler bulunmaktadır. Bazı tarihçilere göre bu bölgelerde faaliyet gösteren Karatekin ile Batı Karadeniz bölgesini fetheden Karatekin aynı şahıslardır. Sultan Alparslan ve Melikşah'a karşı Kutalmışoğullarını destekleyen Karatekin, Süleymanşah ile birlikte hareket ederek Anadolu'ya gelmiştir. Diğer tarihçilere göre ise Suriye'de Azerbaycan ve Anadolu'da faaliyet gösteren Karatekinlerin üç ayrı şahıs olup aralarında sadece isim benzerliği bulunmaktadır. İznik civarında Karatekin isimli bir kalenin ve bu kalenin yanında da aynı isimle bir köyün bulunması Emir Karatekin'in Çankırı ve civarını fethetmeden önce Süleymanşah ile birlikte Marmara bölgesinde fetih hareketlerine katıldığını göstermektedir.

Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın 1086 yılında Suriye'ye düzenlediği seferde hayatını kaybetmesinden sonra Anadolu'daki Süleymanşah'a bağlı emirleri kontrol altına almak isteyen Sultan Melikşah, Bozan ve Porsuk isimli iki komutanın emrinde büyük bir orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Emir Karatekin'in Sultan Melikşah'a asi sayılarak bu emirler tarafından öldürüldüğü bildirilmektedir. Ancak dönemin şahidi bir kaynak olan *Alexiad*'da bulunan bir bilgiye göre Selçuklu elçisinin ihaneti sonucu bir komployla Sinop'u Bizanslılara teslim eden Emir Karatekin, bu ihanetin ağırlığı sonucu rahatsızlanarak vefat etmiştir. Emir Karatekin'in Haçlılarla yapılan savaşlarda şehit olduğu da rivayetler arasında yer almaktadır.

Emir Karatekin'in Bizans ve Haçlılarla mücadele ile dolu bir hayat geçirmesi, ölümünden sonra hayatının destanlaşmasına ve halk arasında evliya niteliği kazanmasına neden olmuştur. Vakıf kayıtlarında Karatekin'in "Şeyh" olarak anılması, kendisine ait bir zaviyesinin bulunması, zaviyesi için araziler vakfetmesi, türbesinin yanında tekkenin bulunması Emir Karatekin'in tasavvufi bir yaşantısının olduğunu ortaya koymaktadır. Karatekin'in yaşadığı zaman dilimi tarikatların

oluşumundan önceki bir döneme tekabül etmektedir. Bu dönem, Allah'a ve Resulüne gönülden bağlılık, Kur'an-ı Kerim, Sünnet-i Nebevî'ye hassasiyetle sarılma, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yapmak, kişinin kalbini kibir, riya ve hased gibi kötü hasletlerden arındırmak, tevbe, rıza, teslimiyet, ihlâs, hilim, zühd, takva, ihsan, daimî zikir, mehafetullah, cömertlik, tevazu, sabır, şükür, kanaat, nefse muhalefet gibi ahlak değerlerin öne çıktığı bir dönemdir. Emir Karatekin'in de o dönemde Anadolu'da etkin olan ve yukarıda özelliğini saydığımız Horasan Tasavvuf ekolünden etkilendiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Akyol, İbrahim, “Çankırı Kalesinin Fethi ve Emir Karatekin”, Merv'den Söğüt'e Türk Tarihi, Kültür ve Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu, 11-12 Eylül 2014.
- Anna Kommena, *Aleksiad: Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Ayhan, Bahattin, *Çankırı Tarihi*, Ankara, 1998.
- Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 1988.
- Çakmaklıoğlu Kuru, Alev, “Çankırı Fatih Emir Karatekin'in Türbesi”, Bilig, Güz 2007, sayı 43, s. 63-84.
- Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Taribinde Ebu'l-Hasan El-Harakânî”, Harakani Dergisi, sayı 1, 2014, 75-90.
- Gök, Bilal, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevi ve Tarihî Şahsiyeti”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, Bahar, sayı: 13, s. 103-121.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Târih*, terc. Komisyon, Hikmet neşriyat, 2016, İstanbul.
- İnalçık, Halil, *İznik İçin Osman Gazî Bizans Mücadelesi*, Tarih Boyunca İznik, İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2004.
- Kankal, Ahmet, *XVI. yüzyılda Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Koca, Salim, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Sevim, Ali- Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK., Ankara, 1989.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul 1969.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Daru's-Sadı, Beyrut, 1977.
- Yınanç, Mükremin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Burhaneddin Matbaa, İstanbul, 1944.
- Yınanç, Mükrimin Halil, “Anadolu'nun Fethi”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, VI, s. 194-202.

ÇANKIRI MEVLEVÎHÂNESİ SON ŞEYHİ HASİB DEDE

Hasib Dede, The Last Sheikh Of Cankiri Mevlevi Lodge

Fahrettin COŞGUNER¹

Özet:

Mevlevîhâneler, yüzyıllar boyunca ilk sivil toplum kuruluşlarının en etkin, en yaygın ve en düzenli örneğini teşkil etmişlerdir. Çankırı Mevlevîhânesi de son döneme kadar Çankırı'nın sosyo-kültürel yapısının oluşumunda aktif rolünü sürdürmüş gelmiştir. Mevlevîhâne'nin son şeyhi olan Hasib Dede en zor zamanda göreve gelmiş, bu görevini 13 yıl 3 ay boyunca hakkıyla yerine getirmiş, tespit ettiği aksaklık, eksiklikleri gidermiş, tadilatları yaptırmıştır. Hasib Dede 1927 yılında vefat etmiş ve Çankırı Sarı Baba Kabristanı'na defnedilmiştir. Hasib Dede'nin zâviyedar olmasıyla birlikte Çankırı Mevlevîhânesi, sosyo-kültürel açıdan daha etkin hale gelmiştir. Semâ ayinleri düzenli bir şekilde yapılmaya başlanmış, kandil ve Ramazan gecelerinde iftar ve sonrasında programlar icrâ edilmiş, kütüphâne zenginleştirilmiş, zâviye canlı günlerine kavuşmuştur. Balkan Savaşı yıllarında, diğer Mevlevihaneler gibi, Çankırı Mevlevihanesi de Şeyh Hasib Dede'nin önderliğinde her türlü maddî ve manevî yardıma iştirak etmiştir. Savaşa katılamayanlar ordunun muzafferiyeti için dua ederken, durumu müsait Çankırı'dan 33 derviş, başlarında Hasib Dede ile birlikte Veled Çelebi İzbudak komutasındaki Gönüllü Mevlevî Alay'na katılmışlardır. Savaş sonrası Çankırı'ya dönen Hasib Dede, tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar zâviyedarlık görevini devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlevîhâne, Çankırı, Çankırı Mevlevîhânesi, Hasib Dede.

Abstract

Mevlevi Lodges have been the most effective, the most widespread and the most well organized samples of first nongovernmental organizations for centuries. Cankiri Mevlevi Lodge had also kept its active role in forming the socio-cultural structure of Cankiri until its last period. Hasib Dede, the last sheikh of the Mevlevi Lodge, had come in charge in the most difficult time and been in charge for 13 years 3 months, resolved the problems and hitches that he determined and renovated the building. Hasib Dede died in 1927 and was buried in Cankiri sari Baba Cemetery. As he was a zawiyah sheikh, Cankiri Mevlevi Lodge became more active in socio-

1 Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: fahrettincosgune@yahoo.com.tr

cultural aspect. The whirling rituals were performed in a regular way, some programs were performed in holly nights and Ramadan nights during and after iftaar, the library was enriched and the zawayah returned to its lively days. During the Balkan Wars, like other Mevlevi Lodges, Cankiri Mevlevi Lodge provided moral and material support under the leadership of Hasib Dede. The ones who could not engage with the war prayed for the victory of the army, the suitable 33 dervishes led by Hasib Dede joined the Volunteer Mevlevi Regiment commanded by Veled Celebi Izbudak. After the war, Hasib Dede returned to Cankiri and was in charge as a sheikh until the close down of lodges.

Key Words: Mevlevi Lodge, Cankiri, Cankiri Mevlevi Lodge, Hasib Dede.

Giriş

Mevlevilik, Konya'dan başlayıp Anadolu'da, ardından tüm dünyada büyük bir doktrin olarak ortaya çıkmış şahısların ve toplumun eğitiminde, yetiştirilmesinde ve şekillenmesinde çok etkin roller oynamıştır. Mevlevilik Türk- İslam kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. Hz. Mevlana'nın 17 Aralık 1273'te ölümünden sonra yakın dostlarından Çelebi Hüsameddin ve daha sonra oğlu Sultan Veled'in sayesinde Mevlevilik kuralları, ilkeleri olan bir tarikat olarak örgütlenmiştir. Mevlevîhânelerde, yüzyıllar boyunca bu hareketin ivmesini oluşturan ilk sivil toplum kuruluşlarının en etkin, en yaygın ve en düzenli örneğini teşkil etmişlerdir. Mevlevîhâne genel bir isimlendirme olup, Mevlevî ayinlerinin yapıldığı iâşe ve ibâtesinin sağlandığı tarikat yapılarıdır. Mevlevîhâneler, sadece dinî bir müessese olmayıp, siyasi ve sosyal hayata da aktif olarak katılmışlardır.

Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından “Türkiye Mevlevîhâneleri”² adlı eserde 6'sı mazide kalmış toplam 37 mevlevîhânedен; yine aynı kurumun yayınladığı “Dünya Mevlevîhâneleri”³ adlı kitapta da 14 mevlevîhânedен resimleriyle birlikte ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Barihüda Tanrıkorur mevlevîhânelerin sayısının tekkeler kapandığı zaman 300 civarında olduğunu ifade ederek bunlardan 129 mevlevîhânenin isimlerini liste halinde vermiştir.⁴ Çankırı Mevlevîhânesi de “Türkiye Mevlevîhâneleri” adlı eserde layık olduğu yeri almıştır: Bu eserde Çankırı Mevlevîhânesi için şu ifadeler kullanılmıştır: “Taş Mescid ve Şifahâne olarak da bilinen XIII. yüzyıl Selçuklu yapısını da içine alan bir yapılar topluluğundan oluşmaktadır. Atabey Celâleddin Ferruh 1235'ten sonra bu Şifahâne'yi yaptırmıştır. (Resim 1)

2 Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı, Feyzi Şimşek, Türkiye Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005.

3 Haşim Karpuz, Feyzi Şimşek, Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı, Dünya Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2006.

4 Ş. Bârihüda Tanrıkorur, Diğer Mevlevîhânelerin Listesi, Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevilik, Ed. Nuri Şimşekler, Karatay Belediyesi Yay., Konya, 2002, s. 237-246.

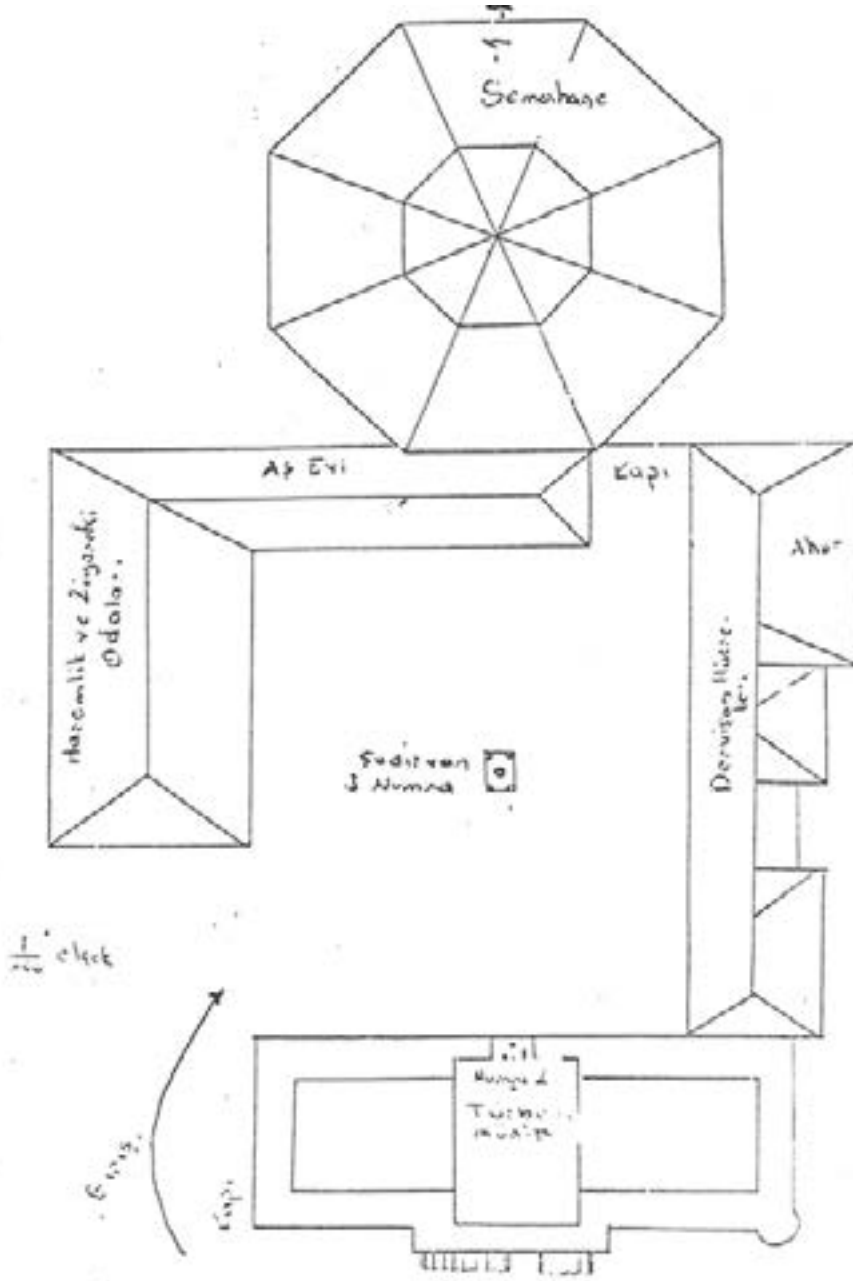

Ortada kubbesi ve bu bölüme iki eyvan açılmaktadır. Taş kapı üzerindeki yılan kabartması yapının Darüşşifa olduğunu gösteriyor. **(Resim 2)**

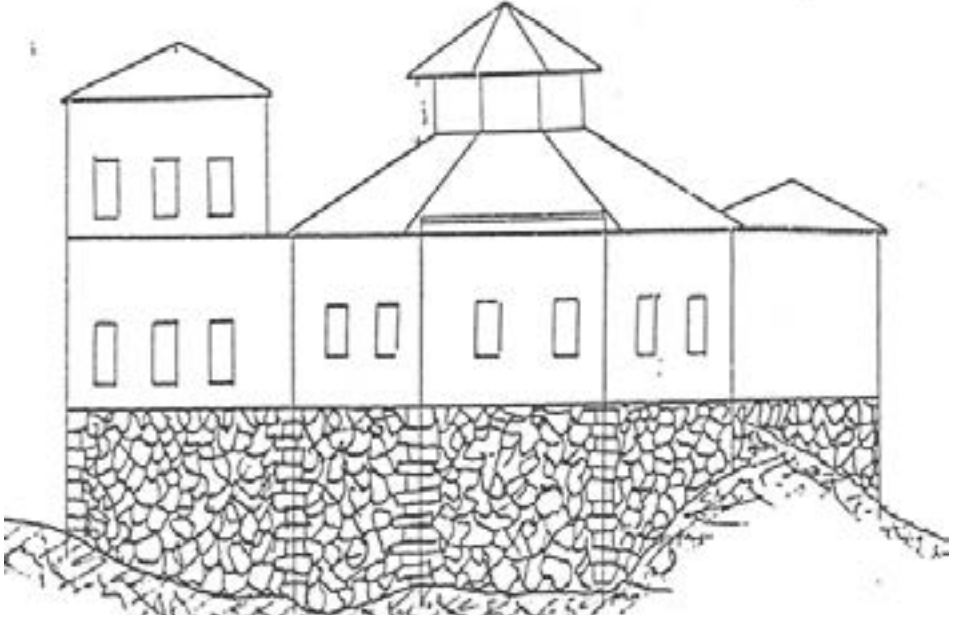
Ancak bu kabartmanın aslı günümüzde kaybolmuş, aslına uygun olarak yenisi yapıp yerine konulmuştur.

Araştırmalar bu yapıyı Çankırı Mevlevîhânesi'nin bir parçası olarak gösteriyor. Ancak tarihî belgeler XVIII. yüzyıldan eskiye gitmiyor. 1912 yılında şeyh olan Hasib Dede'nin yaptırdığı onarım keşif raporundan Mevlevîhâne'nin bölümlerini öğrenebiliyoruz. **(Resim 3)**

Semâhâne, derviş hücreleri, türbe, matbah, ayrıca fırın, ziyaretçi hücreleri ve şadırvan yapılmasını istiyor. Günümüzde sadece şifahâne/mescid Çankırı Mevlevîhânesi'nin hatıralarını taşıyor.” Bu açıklamalardan başka adı geçen eserde Mevlevîhâne'nin çeşitli açılardan çekilmiş 7 adet de fotoğrafı bulunmaktadır.⁵

5 Ahmet Kuş, İbrahim Divarçı, Feyzi Şimşek, age., s. 123-130.

Çankırı Mevlevîhânesi gidebildiğimiz kadarıyla en eski 1500'lü yıllardan 1925 yılına kadar Çankırı'nın sosyo-kültürel yapısının oluşumunda aktif rolünü sürdürmüştür. Kayıtlardan Çankırı'da bir Mevlevihane'nin faal olarak kullanıldığını, zengin bir kütüphanesi ve semâhânesinin mevcut olduğunu bilmekteyiz.

Mevlevîhânenin ilk inşasından yani 1235 yılından 1797 senesine kadar geçen zamana dair elimizde kesin bir kayıt bulunmamakla birlikte Esrar Dede Tezkire-i Şu'ara-i Mevleviyye adlı eserinde Derviş Zamîrî adında Çankırlı Mevlevî bir şairden bahseder.⁶ Bu şair Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde yaşamış Mevlevî sıfatıyla tanınan bir şairdir. Dolayısıyla XV ve XVI. yüzyılda Çankırı'da Mevlevîlerin ve Mevlevîliğin var olduğunu ve aktif bir şekilde faaliyet gösterdiğini söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Yine Ahmet Kankal hocamızın tespitine göre; Çankırı Mevlevîhânesi, 438 numaralı defterde Kasım Bey Mevlevîhanesi olarak geçmektedir. Mevlevîhâne bir ara harâb olmuş ve Derviş Şems (1530'dan sonra) bu makamı tekrar ihyâ etmiş ve ayrıca bağ, bahçe ihdâs etmiştir.⁷ Ahmet Talat Onay da: "Ahali ve esna-

6 Esrar Dede, Tezkire-i Şu'ara-i Mevleviyye, Haz. İlhan Genç, A.K.M. Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 316. Yine bu şair hakkında bakınız; Adnan Şimşek, Çankırlı Bir Divân Şairi: Zamîrî, "Doğumunun 100. yılında Zeki Ömer Defne ve Çankırlı Şairler" 19-20 Eylül 2003 Çankırı Kültürü Sempozyumları-1- Bildiriler, Çankırı, 2004, s. 238-250. Bir çok Tezkirede ismi geçen şairin şu beytleri meşhurdur:

Korkutma sırat ile yolu seçeriz vâizâ	<i>Ey vâiz, bizî sıratla korkutma yolu seçebiliriz;</i>
İl geçtiği köprüden biz de geçeriz vâizâ	<i>Herkesin geçtiği köprüden biz de geçebiliriz.</i>
Düzahda riyâ ehli ekl eyler iken zakkum	<i>Riyakarlar Cehennemde zakkum yerken</i>
Biz rind ile Cennette Kevser içeriz vâizâ	<i>Biz rindlerle beraber Cennette Kevser içeriz.</i>

(Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, Haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara, 2001, c. II, madde 2425, s. 572.)

7 Ahmet Kankal, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, DT, Ankara-1993, s.285.

fın kullandıkları hayrî evanı (Toprak Dede) vakfında iken evladından (Şeyh Abdullah bin şeyh Mehmet) nezdinde bulunuyormuş. Tekkeden eser kalmadığı bahanesiyle evâninin “müceddeden bina olunan mevlevîhanede Şeyh Seyyid Mehmed’e teslim olunduğu ...1123 (m. 1711) ”⁸. şeklinde bir cümle geçmektedir. Buna göre 1123 (m. 1711) yıllarında Mevlevîhâne’de Şeyh Seyyid Mehmed adına birisi görevlidir. 22 Kasım 1787 tarihli bir belgede Tımarhane Mescidi⁹ imamı Şeyh Seyyid Mehmed’in vefatıyla boşalan görevin İbrahim Halife’ye tevcih edilmesi hakkında bir ferman vardır.¹⁰ 1797 tarihinde dergahın meşihatı Mehmet Emin Halife uhdesine tevcih edilmiştir.

Çankırı Mevlevîhânesi’nin 1892-1893 (h. 1308-1309) yıllarına ait tamirat defteri de elimizde mevcuttur. Bu defterde tamirat esnasında çalışan usta ve amelelere ödenen ücretler, harcanan malzemeler en ince ayrıntısına kadar kayıtlara geçirilmiştir.¹¹

Ülker Erke Hanımefendi “Âlem Dönüyor” adlı eserinde Mevlevîhânelerin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda büyük tamiratlar ve yenilikler geçirdiklerini, ikinci kez tekrar kurulduklarını söyleyerek Çankırı Mevlevîhânesini de bunların arasında saymaktadır.¹² Yine aynı eserde Türkiye ve Dünya mevlevîhânelerinin minyatürlerini verirken Çankırı Mevlevîhânesi’nin minyatürünü de göstermektedir.¹³ (Resim 4)

Ahmet Kemal Üçok’un 1949’da bastırıldığı “Çankırı Coğrafyası” adlı

8 Ahmet Talat Onay, Çankırı Tarihi Vesikaları..

9 Mevlevîhânenin üzerine inşa edildiği Taş Mescid’in bulunduğu mahallenin ismi Tımarhane Mahallesi olarak geçmektedir.

10 Osmanlı Belgelerinde Çankırı, Editörler; Cevat Ekici, Yüksel Arslan, Ankara 2008, s. 41.

11 Yüksel Arslan, Kengiri Mevlevîhânesi Sene 1892-1893 (308-309) Tamirat Defteri, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Yay., S. 1, Yıl 1, Ağustos 2006, s. 67-121.

12 A. Ülker Erke, Âlem Dönüyor Minyatürlerle Mevlevîhâneler, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2006, s. 34.

13 A. Ülker Erke, age., s. 61.

kitabında¹⁴ 1892'de şifahâne/mescid'e eklenen ancak günümüzde mevcut olmayan bir semâhâne'nin resmi de bulunmaktadır.¹⁵ (Resim 5)

Bu kısmın yapım tarihi bilinmemekle birlikte resmin varlığından yapının Mevlevîhâne olarak kullanıldığını, semâhâne bölümünün son dönemlere kadar var olduğunu anlayabiliyoruz.

Mevlevîhâne ile ilgili bir başka belge, Şeyhülislam tarafından Ali Dede'ye gönderilmiştir. Bu belgeye göre Ali Dede'ye Çankırı Mevlevîhânesi meşihat ve mesnevîhânlığı görevi verilmektedir. Ali Dede, devletin ilelebet payidar olması, padişahın şahsı ve M. Celaleddin-i Rumi'nin ruhu için dua edecektir. Mevlana'nın kitab-ı müstetablarını halka okuyacak ve ayın icra etmek suretiyle adab-ı şeriat ve tarikâtı, ibadullahı talim ve tefhim ettirecektir. Bu şer'iye sicil belgesi 1826 yılına aittir.¹⁶

1841 yılında aynı zamanda burada medrese eğitimi de yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁷ 1864'te dergâhta Mehmet Râgıb Dede postnişindir ve 1886 tarihine kadar bu görevini devam ettirmiştir. 1886 yılında onun yerine Mustafa Nuri Dede tayin edilmiş ve yaklaşık 25 sene görev yapmıştır. Bu tarihlerde dergâh meşihatinde (mürşitlik, şeyhlik) Abdi Dede ismine de rastlanmaktadır.

14 Piyasada mevcudu bulunmayan bu kitap Prof. Dr. Ali Birinci Bey'in editörlüğünde tekrar bastırılmıştır.

15 Ahmet Kemal Üçok, Çankırı Coğrafyası, Editör; Ali Birinci, Okuyan Adam Yayınları, Ankara, 2002, s. 122.

16 Ahmet Elibol, Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı'nın İdari ve Sosyal Durumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 52.

17 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 69/28.

1303/1886 senesinde Nuri Dede'nin Konya'ya yazdığı mektupta, post makamına tayin edildiğinde dergahın harap durumda bulunduğunu, tamir için İstanbul'a gittiğini ve gayretleri neticesinde Mevlevîhâneyi 54454 kuruşa tamir ettirdiğini nakletmektedir.¹⁸

3 Aralık 1893'te Mevlevî dergahının törenle açıldığına dair Çankırı Mutasarrıfı Abdülvahab Efendi'nin bir telgrafı bulunmaktadır.¹⁹

Mustafa Nuri Dede 1910 senesinde Kütahya Mevlevîhânesi'ne tayin edilmiştir.²⁰ 1910-1912 yıllarında Çankırı Mevlevîhânesi şeyhliğini vekaleten Osman Efendi yürütmüştür.

Prof. Dr. Nuri Köstüklü "Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler" adlı eserinde Mevlânâ Müzesi Arşivinde bulunan 70 numaralı zarfın, Abdülbaki Gölpinarlı'nın tanıttığı gibi sadece Çankırı Mevlevîhânesi'nin arazi, aşar ve icar meselelerine ait resmî muamelat evrakı olmadığını, bu vesikalarda aynı zamanda Çankırı Mevlevîhânesi'nin Balkan Harbi için maddî, manevî yardımlarıyla alakalı pek çok yazışmanın olduğunu da söylemektedir.²¹ Balkan Harbinde, Merkez'in 12 Kasım tarihiyle dergâhlara gönderilen genelgesi doğrultusunda 20 Kasım'da bir yardım defteri açarak ilk harekete geçen Çankırı Mevlevîhânesi şeyhi Hasib Dede olmuştur.²² Hasib Dede'nin toplamış olduğu ve toplamı 427 kuruş olan maddî bağışların listesi de mevcuttur.²³ Buradan anlaşıldığına göre Mevlevîhânelerin vatan savunmasında da çok önemli katkıları olmuştur. 1912-13 Balkan Savaşı yıllarında Mevlevîler çok önemli faaliyetler göstermiş, kimileri hastane açmış, kimileri de yardımları toplayıp dağıtma görevini yerine getirmişlerdir.²⁴

Mevlânâ ve Mevlevîlik üzerine en önemli çalışmaları yapmış olanların başında gelen Abdülbaki Gölpinarlı, "Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik" adlı eserinde Mevlevî tekkelerini âstâne ve zaviye olarak ikiye ayırmıştır. Âstâneleri zaviyelerden daha büyük yerler olarak vasıflandırmıştır. Konya'daki Âstâne-i Aliye'den başka on tane âstâne daha saymış, ardından Kangırı (Çankırı) Mevlevîhânesi'ni de yetmiş altı zaviye içerisinde sıralamıştır.²⁵ Ancak bu sınıflandırmayı kabullenmenin şu sebeplerden dolayı Çankırı Mevlevîhânesi'ne haksızlık olacağını düşünüyoruz. Mevlevîhâne olarak kabul edilen yerlerin bölümlerine baktığımızda; semâhâne, türbe, çilehâne, hücreler, selamlık, harem dairesi, mutfak ve kiler gibi kısımların olduğu görülmektedir. Çankırı Mevlevîhânesi'nde de bu bölümler mevcut olduğuna göre burası bir zaviye değil tam anlamıyla bir Mevlevîhâne statüsünde değerlendirilmelidir. Semâhâne dışındaki tüm

18 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no: 70/56.

19 Osmanlı Belgelerinde Çankırı, s. 120.

20 Mustafa Nuri Efendi'nin ölüm tarihi 14 Mayıs 1334h./1918m. dir. (Nuri Köstüklü, age., s. 119)

21 Nuri Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 5.

22 Nuri Köstüklü, age., s. 34-35.

23 Ferudun Ata, Çankırı Mevlevîhânesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman; Yard. Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 156-158.

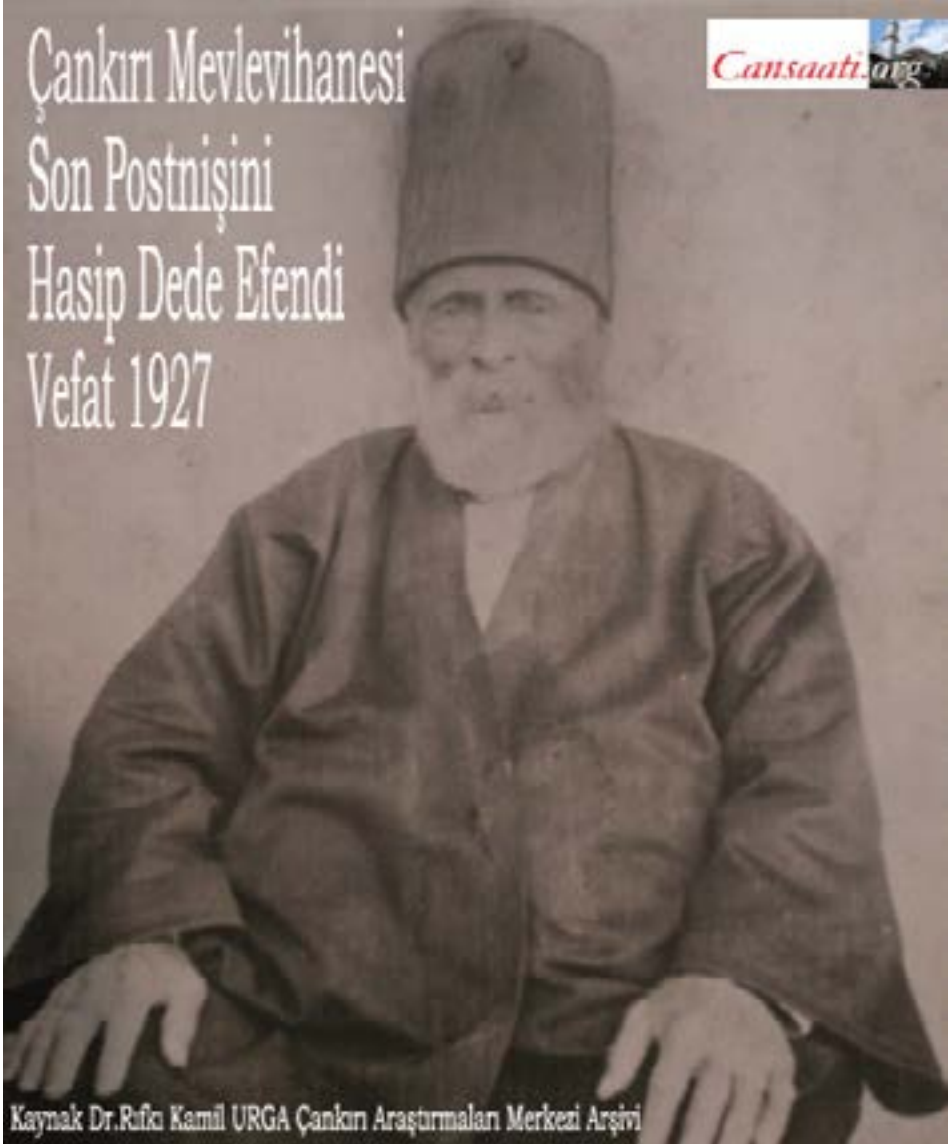
24 Caner Arabacı, Balkan Harpleri Sırasında Mevlevîhâneler, S.Ü. II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhâneler Kongresi, Konya, 14-15 Aralık 1993.

25 Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 2. baskı, İstanbul, 1983, s. 334-335.

bölümler halen mevcuttur. Kaldı ki semâhâne de fotoğrafıyla, planıyla ve onarım talebi belgeleriyle tespit edilmiştir. Bu iddiayı destekleyecek diğer bir delil de tüm kaynaklarda binanın adının Çankırı Mevlevîhânesi olarak geçmesidir.

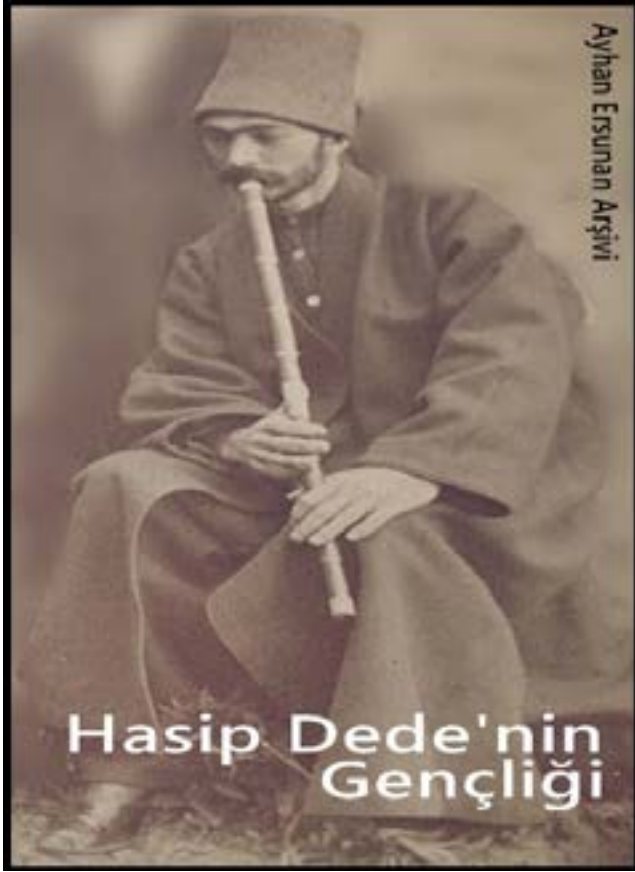
Çankırı Mevlevîhânesi ile Konya Mevlânâ Dergâhı arasında çok yoğun bir yazışma trafiği cereyan etmiştir. Bu yazılarda Merkez tarafından Çankırı Mevlevîhânesi şeyhine “Faziletlü Dede Efendi Hazretleri” şeklinde bir hitap kullanılmıştır. Bu hitap şekilleri de Mevlevîhânelerin derecelerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.²⁶

Hasib Dede: (Resim 6)

26 Ferudun Ata, age., s. 37-28.

Musikişinas Hasip Dede Burdur Mevlevihanesinde neyzen olarak bulunmuştur. Hasip Dede 15 sene Burdur Mevlevihane'sinde musiki öğrettikten sonra Burdur'dan ayrılmıştır.²⁷ (Resim 7)

Samsun (Canık) Mevlevihanesi Şeyhi Ali Enver Dede 20 Nisan 1911 yılında 'askeri düzen ve şeriati ihlal ettiği' gerekçesiyle görevden alınmış ve iki ay sonra vefat etmiştir. Samsun Mevlevihane'si Dergâhına; Konya'da bulunan Çelebi Hazretleri tarafından Burdurlu Hacı Ahmet Hasip Dede Şeyh olarak getirilmiştir.²⁸ Hacı Ahmet Hasip Dede, eski Şeyh Cemalettin Efendi'nin ailesini Mevlevi Dergâhı zaviyesinden mahkeme kararı ile çıkarttıktan sonra Samsun'da yayınlanan Aks-ı Sadâ gazetesinde Hacı Hasip Dede'ye karşı bazı yazılar yayınlanmıştır. Hacı Hasip Dede Semâhane'yi yeniden düzenlemiş ayrıca Mevlevihane'nin gelirinin artması için Mevlevihane'deki duacıların görevlerini kendisi üstlenmiş, böylece Mevlevihane'nin geliri 1000 kuruş artmıştır. 1912 Temmuz'unda Hasip Dede Çankırı'daki Mevlevihane'ye çağrılmıştır. Yerine eski Samsun Mevlevihane'si Şeyhlerinden Cemalettin Dede'nin en küçük

27 Rıza Erdem, Burdur, s. 46.

28 Samsun Aks-ı Sadâ Gazetesi 11 Ağustos 1327, Sayı: 399.

oğlu Yusuf, Dergâhtaki diğer bir dedenin vesayetinde şeyh olarak atanmıştır.²⁹

Hasib Dede Samsun Mevlevîhânesi şeyhliğinden 18 Ağustos 1912 tarihinde Çankırı'ya tayin edilmiştir.³⁰ Samsun'a 1911 yılında Burdur'dan gönderilen Hasib Dede, Samsun'da da Mevlevîhâne'nin tüm işleriyle ilgilenmiş, tamirat ve eksiklikler için Konya'yla yazışmalar yapmıştır.³¹

Sezai Küçük de Hasib Dede'nin Çankırı Mevlevîhânesi'ne Samsun Mevlevîhânesi'nden tayin yoluyla gelirken yerine Halid Efendi'yi vekil bıraktığını dile getirerek Mevlevîhâneler arasındaki atama ve tayinlerin çok düzenli bir şekilde işleyişine dikkatleri çekmektedir.³²

Mevlevîhânenin son dönem şeyhlerinden Hasib Dede, bu Mevlevîhânenin ilk şeyhinin Cemâleddin Ferruh olduğunu naklediyorsa da bu dönem Mevlânâ'nın gençlik yıllarına tekabül ettiğinden tarih açısından bu mümkün değildir.³³ Bu ifade olsa olsa orayı yaptıranın Cemâleddin Ferruh olmasından ona atfen söylenmiş olmalıdır.

Kurumsal yapıya önem verdiği anlaşılan Hasib Dedenin göreve başladığında ilk uygulaması, lazım olan eşyaların temini ve Evkaf Memurluğuna yazdığı yazıda acilen tamire muhtaç durumdaki zâviyenin elden geçirilmesidir. Zira Mevlevîhâne, taş ocağının yakınında yer almakta olup, belediyenin ocaktan barutla taş çıkarması, dergâhı tahrip etmektedir. Konya Mevlânâ Dergâhı ile yapılan yazışmalar sonrasında Çankırı Mevlevîhânesi'nin bakım onarımı için bir heyet oluşturulmuş ve 25 Kanun-ı evvel 1328/7 Kasım 1912 tarihinde yapılan keşif sonrası 10040 kuruşla Mevlevîhâne'nin gerekli yerlerinin tamir edilebileceği merkez dergâha bildirilmiştir. Tamire muhtaç kısımlar ise şunlardır: Semâhânenin duvarlarının sıvanması, döşemesinin tamiri, züvvar (ziyaretçi) odalarının tamiri, türbe kubbesinin kiremitlerinin değiştirilmesi, matbahın kaba yontma taşla tamir ve teşrifi, dam mahalline bir adet fırın inşası,

29 Samsun Aks-ı Sadâ 29 Nisan 1328, Sayı: 507

30 Sezai Küçük, age., s. 267.

31 Samsun Mevlevîhânesi Şeyhi Ali Enver, 1329 (1911) senesinde, Konya'da çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi18 (postnisinliği 1910-1919) tarafından Mevlevîhâne'yi harap ve muattal bıraktığı ve "muğâyir-i şer'-i şerîf ve tarikat-i aliyye ahvâlinde dolayı" görevinden alınmış; görevinden alındıktan iki ay sonra vefat etmiş; yerine 20 Rebîü'l-âhîr 1329 (20 Nisan 1911) tarihinde Hüseyin Hasib Dede tayin edilmiştir. Hasib Dede, sadece bir semâhaneden ibaret olan dergâhı tamir ettirip halkın desteğiyle tefriş etmiş ve Mevlevîliği Samsun'da tekrar canlandırmıştır. Hatta o, yeni bir Mevlevîhâne insası için 1912 başlarında proje çizdirip ilgili makamlara sunmuştur. Ancak, dergâhtan uzaklaştırılan Züleyha Hanım, binaları kendi parasıyla yaptırdığı gerekçesiyle şeyhliğe küçük oğlu Yusuf'un tayin edilmesini istemiş; bu sebeple birçok tatsız olay ve yazışma olmuş; nihayetinde 18 Ağustos 1912 tarihinde Hasib Dede Çankırı Mevlevîhânesi'ne nakledilmiş, yerine Ünyeli Mâhîrzâde Hâlid Efendi vekil olarak görevlendirilmiştir. (XIX-XX Yüzyıllarda Samsun Mevlevîhânesi, Yakup Şafak, s. 467.)

32 Sezai Küçük, age., s. 253.

33 Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, İstanbul, 2003, s. 266. Cemaledin Ferruh'un Tarikat-i âliyye-i Mevlevîyyeden olduğu *Sâlnâmelerde Çankırı* adlı eserde de geçmektedir. (Bkz. Ömer Türkoğlu, *Sâlnâmelerde Çankırı* Kastamonu Vilâyeti *Sâlnâmelerinde Çankırı* (Kengiri) Sancağı (1869-1903), Çankırı Valiliği Yay., Çankırı 1999, s. 40, 64, 94, 113, 141, 168, 192, 216, 233, 252, 264, 284, 308, 334, 369, 396, 436, 488, 513.

su oluğu inşası ve dergaha yeniden bir şadırvan yapılması. Sezai Küçük'ün tespitine göre Hasib Dede, Samsun'daki aynı tamir durumunun Çankırı'da da olmasından dolayı sıkıntılar çekmiştir.³⁴

Çankırı'dan Hasib Dede'den önce Kütahya Mevlevîhânesine tayin olan Mustafa Nuri Dede, gitmeden önce dergahta var olan eşyaları bir liste halinde çıkarmış ve listeyi Çankırı Mekteb-i İdâdî Müdürü Ahmed Fuad Efendi'ye teslim etmiştir. Fakat Fuad Efendi'nin elindeki listede kayıtlı bulunan eşya ile dergahta bulunan eşyaları karşılaştıran Hasib Dede, bir çok eşyanın kayıp olduğunu, hatta halktan bazı kimse-lerin Nuri Dede'nin giderken bir tellal vasıtasıyla dergahtaki bazı eşyaları sattığını ve bu duruma halkın taaccüp ettiğini Konya'ya bildirmiş ve Kütahya'da bulunan Nuri Dede'den eşyaların akıbetini yazdığı bir mektupla sormuştur.³⁵ Hasib Dede dergah-taki bir takım kitapları Nuri Dede'nin beraberinde götürdüğünü de belirtmektedir.³⁶

1912 senesinde Hasib Dede'nin göreve gelmesiyle tespit ettiği Mevlevîhâne'de bulunan demirbaşlar şunlardır: 20 adet sikkay-i şerif, 2 adet hırka, 2 adet kudüm, 5 adet semâ tennüresi, 7 adet minder, 14 adet yastık, 3 adet fincan takımı, 2 adet tahta sofrâ somat, 2 adet borularıyla soba, 5 adet kazma, 2 adet külünk, 1 adet urgan, 3 adet şamdan, 7 adet post, 150 adet tuğla, 5 adet berat, 1 adet mangal ve 2 adet balta. Bunlar Hasib Dede göreve başladığında mevcut olanlardır. Hasib Dede bu listede olması gerekip de kaybolanları da belirtmiştir.³⁷ Dolayısıyla Hasib Dede'nin bu tespitinden kendisinden önceki şeyhe yani Mustafa Nuri Dede'ye yönelik bir suçlama ve eleştirinin de yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hasib Dede göreve başladığında dergahta şeyhten ve bir türbedârdan başka kimse bulunmamaktadır. Bu duruma şaşırarak Hasib Dede, sabık şeyh Nuri Dede'yi kastederek Konya'ya şöyle bir yazı yazmıştır: Yirmi beş senedir meşihatte bulunduğu halde her sene bir muhib yetiştirmiş olsa bu zaman zarfında 25 semâzen, âyinhan ve neyzen bulunması lazım gelirken, dergahta bir topal semâzen dahi bulunmaması doğrusu teessüfümü mûcib olmuştur.³⁸ Hasib Dede ilk olarak Mevlevî muhibbanından semâzen yetiştirmeye başlamıştır.

Hasib Dede tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar bu görevini devam ettirmiş ve 1927 yılında vefat etmiştir mezarı Çankırı Sarıbaşa Mezarlığı'nda bulunmaktadır. **(Resim 8)**

34 Sezai Küçük, age., s. 268.

35 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 70/60.

36 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 69/24.

37 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 69/12.

38 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 69/26.

Mevlevîhâne'nin son şeyhi olan Hasib Dede en zor zamanda göreve gelmiş, bu görevini 13 yıl 3 ay boyunca hakkıyla yerine getirmiş, tespit ettiği aksaklık, eksiklikleri gidermiş ve gerekli tadilatları yaptırmıştır. Mevlevî muhibbi olduğu anlaşılan Çankırı Mutasarrıfı Süleyman Fehmi Bey ile irtibat kurmuş, onun yardımları ve halkın da desteği ile dergâhı tefriş etmiş, semâzen ve muhibler yetiştirmiş, halkın dergâha rağbetini temin etmiş, Mesnevî kıraatları yapmıştır.³⁹ Hasib Dede'nin zâviyedar olmasıyla birlikte Çankırı Mevlevîhânesi, sosyo-kültürel açıdan daha etkin hale gelmiştir. Semâ ayinleri düzenli bir şekilde yapılmaya başlanmış, kandil ve Ramazan

gecelelerinde iftar ve sonrasında programlar icrâ edilmiş, kütüphâne zenginleştirilmiş, zâviye canlı günlerine kavuşmuştur. Hasib Dede'nin gayretiyle temin edilen imam ve müezzinle dergâhta teravîh namazları kılınmış ve bunlara mutasarrıf, hâkim ve müftü de iştirak etmiştir.⁴⁰ Bu durum halkla beraber Çankırı'daki diğer tarikat şeyhleri tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.⁴¹ Dâhiliye Nezâreti'nce kurulan Cemiyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'nin Çankırı şubesi âzâlığını da yapan Hasib Dede'nin öncülüğünde Balkan Savaşı yıllarında bir yardım defteri açılmış, kimlerin ne oranda yardıma bulunduğu kaydedilmiştir. Diğer Mevlevîhâneler gibi, Çankırı Mevlevîhânesi de Şeyh Hasib Dede'nin önderliğinde her türlü maddî ve manevî yardıma iştirak etmiştir. Savaşa katılmayanlar ordunun muzafferiyeti için dua ederken, durumu müsait Çankırı'dan 33 derviş, başlarında Hasib Dede ile birlikte Veled Çelebi İzbudak komutasındaki Gönüllü Mevlevî Alayı'na katılmışlardır. Savaş sonrası Çankırı'ya dönen Hasib Dede, tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar zâviyedarlık görevini devam ettirmiştir. Cumhuriyet dönemi şair, dilci, halk edebiyatı araştırmacısı Ali Dehri Dilçin'in biyografisinde yer alan "*Mevlevî şeyhi Hacı Hasib Dede'den Farsça okudu, musiki dersleri aldı*" bilgisi Hasib Dede'nin Çankırı Mevlevîhâne'si son postnişini olarak görev yaptığı dönemde musikî ve Farsça dersleri verdiğini de belgelemektedir.

Günümüzde kullanılan pek çok Karagöz tasvir kalıbının sahibi Ragıp Tuğtekin Çankırı Mevlevî Şeyhi Hüsametdin Hasib Dede'den tambur meşketmiştir.

Hasib Dede'nin semâ esnasında semâ yaptırırken çekilmiş resimleri de elimizde mevcuttur. **(Resim 9)**

39 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 70/34.

40 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 70/55.

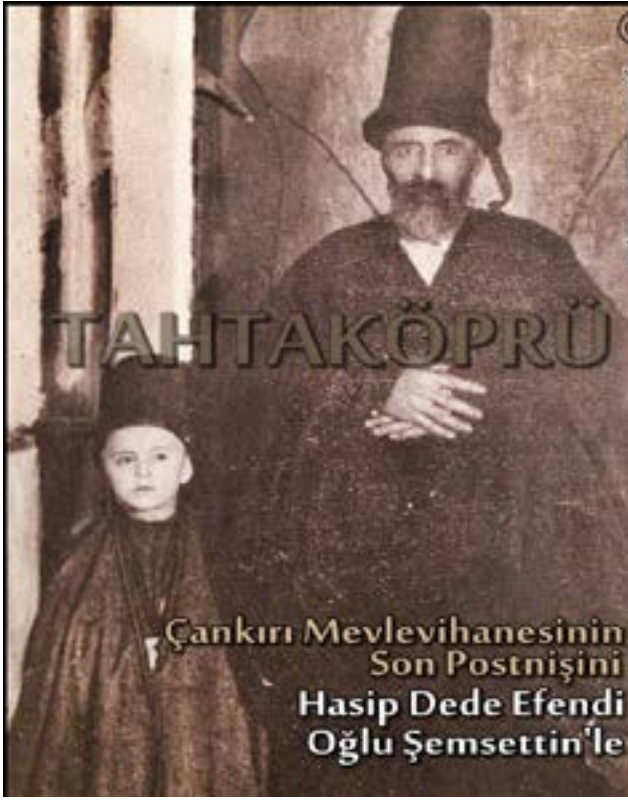
41 Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 70/49.

(Resim 10)

Hasip Efendi'nin Adile Hanımla evliliğinden, Şemsettin isimli bir erkek evladı dünyaya gelmiştir. (Resim 11)

Tekke ve zâviyelerin kapatılmasına dair kanunda, siyasete karışmadıkları takdirde hâlihazırdaki zâviyedarların kayd-ı hayat şartıyla vazife yaptıkları dergâhlarda ikametlerine izin verilmiştir. Aynı durum Hasib Dede için de geçerli olup, onun 1927'de vefatıyla zâviye, Özel İdare'ye geçmiştir.

Özel İdare'ye devir sonrası Mevlevihâne olarak kullanılan kısım, semahanesiyle birlikte bakımsızlık ve sahipsizlik yüzünden harap olmuş, Taş Mescid, 1940'lı yıllarda askeriye tarafından mühimmat deposu ve ot ambarı olarak kullanılmıştır.

tır. Taş Mescid ve türbe ancak 1970'deki yenileme sonrası ziyarete açılabilmiştir.

Hasib Dede'nin bir diğer özelliği de müstensihliklerdir. Türkiye yazmaları katalogunda onun adına iki eser bulunmaktadır. Her iki eserde de tezhib süslemeleri göze çarptığından onun bu sanata da yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Onun istinsah ettiği birinci eser; Mehmet Reşid Efendi'nin Türkçeye çevirdiği Mevlânâ'nın hayatı ve çevresiyle ilgili önemli bir kaynak olan Tercüme-i Sipehsâlâr'dır. Bunu Konya'da h. 1305 (1886) yılında istinsah etmiştir.⁴²

İkinci eser; h. 1305 (1887) tarihinde Gelibolu'da istinsah ettiği Mesnevî Şerifin 7. Defteridir.⁴³ Bu eserlerin yazıldığı yerlerden anladığımızı göre Hasib Dede tahminen 40'lı yaşlarda Konya'da bulunmuş ardından Gelibolu'ya görevlendirilmiştir.

Çankırı Mevlevihânesi üzerine Ferudun Ata, Selçuk Üniversitesi'nde "Çankırı Mevlevihânesi" adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu tez, Konya Mevlânâ

42 Eserin aslı Farsça olup Feridun b. Sipehsâlâr'a aittir. Hasib Dede'nin yazdığı nüsha Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 06 HK 104 Arşiv numarasıyla kayıtlıdır. I+59+1 varaktan oluşur. Eserin sonunda Mehmed Veled (Çelebi, İzbudak) beyin eser hakkında 19 Şevval 1324 tarihli bir notu vardır.

43 Eser Afyon Gedik Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 03 Gedik 18216 Arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 52 varaktan oluşur. Nüshanın sonunda mesnevî defterlerindeki beyit sayıları ve toplamı verilmiştir. Buna göre: I. Defter 4404, II. Defter 3822, III. Defter 3162, IV. Defter 5153, V. Defter 3968, VI. Defter 3339 ve VII. Defter 1776 beyitten oluşmaktadır ve toplamda Mesnevî'nin beyit sayısı 25630 dur. (4 beyit eksik toplanmış 25634 olmalı)

Müzesi Arşivi'ndeki 69 ve 70 numaralı zarflardaki bilgi ve belgeler incelenerek hazırlanmıştır. Yazar tezinde 50 sayfalık bir araştırmadan sonra incelemiş olduğu 69 ve 70 nolu zarflardaki belgelerin transkripsiyonlarını ve orijinal Osmanlıcalarının birer suretlerini de koymuştur. Tamamı 325 sayfadan oluşan çalışmanın yayınlanarak ilgililerin istifadesine sunulması gerektiğini düşünüyoruz.

Mevlevîhânenin aslına uygun olarak tadilat ve restorasyon çalışmalarının yapıldığını da memnuniyetle öğrenmiş bulunmaktayız. İnşallah en kısa sürede tamamlanır ve kültür tarihimiz içindeki yerini devam ettirir. **(Resim 12)**

KAYNAKÇA

- Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 2. baskı, İstanbul, 1983.
- Ahmet Elibol, Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı'nın İdari ve Sosyal Durumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.
- Ahmet Kankal, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, DT, Ankara-1993.
- Ahmet Kemal Üçok, Çankırı Coğrafyası, Editör; Ali Birinci, Okuyan Adam Yayınları, Ankara, 2002.
- Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı, Feyzi Şimşek, Türkiye Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005.
- Ahmet Talat Onay, Çankırı Tarihi Vesikaları.
- A. Ülker Erke, Âlem Dönüyor Minyatürlerle Mevlevîhâneler, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2006.
- Caner Arabacı, Balkan Harpleri Sırasında Mevlevîhâneler, S.Ü. II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhâneler Kongresi, Konya, 14-15 Aralık 1993.
- Esrar Dede, Tezkire-i Şu'ara-i Mevleviyye, Haz. İlhan Genç, A.K.M. Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.
- Ferudun Ata, Çankırı Mevlevîhânesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Haşim Karpuz, Feyzi Şimşek, Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı, Dünya Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2006.
- Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya no; 70/60.
- Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâîli, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, Haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara, 2001, c. II, madde 2425, s. 572.)
- Nuri Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- Samsun Aks-ı Sadâ Gazetesi 11 Ağustos 1327, Sayı: 399.
- Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ş. Bârihüda Tanrıkorur, Diğer Mevlevîhânelerin Listesi, Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik, Ed. Nuri Şimşekler, Karatay Belediyesi Yay., Konya, 2002.
- Osmanlı Belgelerinde Çankırı, Editörler; Cevat Ekici, Yüksel Arslan, Ankara 2008.
- Yüksel Arslan, Kengiri Mevlevîhânesi Sene 1892-1893 (308-309) Tamirat Defteri, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Yay., S. 1, Yıl 1, Ağustos 2006.

HACI EVLİYA EFENDİ (Sultan Süleyman Câmî-i Kürsü Şeyhi)

Hadji Evliya Efendi
(The Sheikh Of Sultan Suleiman Mosque Pulpit)

Yüksel ARSLAN¹

Özet

Tarihi süreç içerisinde toplumları yönlendiren önemli şahsiyetler var olagelmiş ve o toplumun kurumsal yapıları içerisinde yerine getirdikleri görevlerin dışında kanaat önderleri olarak tartışmaya imkân bırakmayacak ölçüde katkı sağlamışlardır. İşte Çankırı ili özelinde yaşadıkları şehre katkı sağlayanlardan birisi de Hacı Evliya Efendidir.

Hacı Evliyâ Efendi Ahıska kökenli bir aileden olup asıl ismi Mehmet'tir. Çankırı da Kaltakçızâdelerdendir. R.1260 yılında doğmuş ve R.1332 yılında Çankırı da vefat etmiştir. Çankırı'nın sosyal ve dînî hayatında etkisi olan bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çankırı da Müderrislik ve Sultan Süleyman Camiinde kürsü şeyhliği yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Hacı Evliya Efendi, Mehmet Efendi, Kürsü şeyhliği, Bulgaristan, Ahıska.

Abstract

There have always been significant characters that shaped the societies in the progress of the history and contributed beyond question as opinion leaders beyond their institutional roles. Here, one of them is Hadji Evliya Efendi who contributed to Cankiri.

Hadji Evliyâ Efendi had Meskhetian roots and his real name is Mehmet. He is a member of Kaltakçızâdeler in Cankiri. He was born in 1260 and passed away in 1332 according to the Julian calendar. He was a character who had influence on the social and religious life of Cankiri. He was a professor and a pulpit sheikh in Sultan Suleiman Mosque.

Key Words: Cankiri, Hadji Evliya Efendi, Mehmet Efendi, Pulpit Sheikh, Bulgaria, Meskhetian.

1 Araştırmacı, yazar, e-posta: yksl18@hotmail.com.

GİRİŞ

Çankırı'nın geçmiş tarihi süreci içerisinde birçok müderris, din adamı ve ulema yaşamıştır. Çankırı iline hizmet eden bu insanların hayatları ve Çankırı iline hizmet alanları ile ilgili çok az çalışma yapılmış ve bugünkü nesle aktarılabilmektedir. Bu anlamda Çankırı'ya ve Çankırı dinî hayatına etkisi olan insanlardan biriside Hacı Evliya Efendi'dir. Bu makalede geçmiş kimlikleri günümüze aktarmada bir kapı aralanmış ve Hacı Evliya Efendi'nin eldeki verilere dayanılarak günümüz insanı ile buluşturulması ve geçmişle gelecek arasında bir köprü oluşturulması sağlanmış olacaktır. Bu anlamda özgün sayılabilecek çalışmanın temelini elde ettiğimiz mektuplar ile yaşayan sözlü tarih kaynakları oluşturmaktadır. İnanıyoruz ki bu çalışma ileriki yıllarda Çankırlı bu ilim ve din adamının hayatı hakkında ciddi çalışmalara da bir zemin hazırlamış olacaktır.

Hacı Evliya Efendinin
Çankırı'daki evi

Hacı Evliya Efendi

Hacı Evliya Efendi Çankırı sosyal ve dinî hayatına etki eden önemli din adamlarından birisidir.² Hacı Evliya Efendinin asıl isimi Mehmet³ olup Kaltakçızadelerdendir.⁴ Babasının ismi İbrahim annesinin ismi Zelihadır.⁵ Kendisi 1260/1844 yılında Çankırı da doğmuş ve 1332/1916'da Çankırı'da vefat etmiş olup kabri Sarıbaşa mezarlığındadır.⁶ Hacı Evliya Efendinin ataları aslen Çankırlı olmayıp aile Çankırı'ya Ahıska'dan gelerek yerleşmiştir.⁷ Bugün Karataş Hamamının doğusunda bulunan mezarlıkta Ahıskalı kardeşlere⁸ ait olan mezarlar ile burada mevcut olmasına rağmen 1930-40 lı yıllarda kaldırılan bazı mezarlar bu aileye ait mezarlardır.⁹ Hacı Evliya Efendi üç kardeş olup Salih Efendi semercilik mesleği ile iştigal ederken diğeri Çankırı'da kadılık

2 Tayyip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, tarihsiz, s.62.

3 Çankırı Nüfus Müdürlüğü Saray Mahallesi 014-01 1-122 numaralı defter.

4 Hacı Evliya Efendinin Torunu Zeki Kıvçak'tan(1932-2017) verdiği bilgiye göre semercilikte semerin ahşap kısmına kaltak, denilmekte ve bu işi yapan ustalara da kaltakçı denilmektedir. Hacı Evliya Efendinin babaları bu işle meşgul olduklarından ailelerine bu lakap verilmiştir.

5 Çankırı Nüfus Müdürlüğü Saray Mahallesi 014-01 1-122 numaralı defter.

6 Çankırı Nüfus Müdürlüğü kayıtları, Sarıbaşa mezarlığındaki mezartaşında yer alan bilgiler.

7 Zeki Kıvçak

8 Celaleddin Şener, "Çankırı Kitabelerine Genel Bir Bakış" Çankırı Araştırmaları Dergisi-2006, S.1 s.129-130.

9 Zeki Kıvçak ve yengesi Sevim Kıvçak'ın ifadelerine göre; Zühtü Efendi, belirtilen makbereden her geçişinde burada bizim atalarımız yatmakta diyerek Fatiha okumuştur.

yapmış ve geçirdiği hastalıktan sonra bu görevi bırakmıştır.¹⁰

Hacı Evliya Efendi dinî ilimlere küçük yaşta meyil vermiş ve yedi yaşında iken hafız olmuş ve Çankırı'da din eğitimine devam etmiştir. Daha sonra ilim tahsil etmek için İstanbul'a gitmiş ve Fatih medreselerinde¹¹ eğitim görerek kendini geliştirmiş ve yetiştirmiştir. İstanbul'da Şeyhülislam tarafından Bulgaristan'a oradaki Müslümanlara dinî eğitim vermek üzere görevlendirilmiş belirli aralıklarla bu görevlendirme on beş yıl devam etmiştir.¹² İstanbul Şeyhülislamı Bulgaristan'a gönderdiği bu din adamı hakkında oradaki Müslüman ahalinin kıymet ve takdir bilmesi için: **'sizlere Evliya gibi birini gönderiyorum, kıymetini biliniz'** ifadesinden sonra Mehmet

Efendinin ismi Evliya Efendi olarak kalmış ve hac görevini îfâ ettikten sonra Hacı Evliya Efendi diye anılır olmuştur.¹³ Daha sonra Kastamonu'da komisyon sınavından geçen Hacı Evliya Efendi bir süre Çerkeş'te daha sonra Çankırı'da Câmî-i Kebir medresesi¹⁴ başta olmak üzere çeşitli medreselerde müderrislik yapmış akabinde Sultan

Süleyman Cami-i Şerifi Kürsü şeyhliğine geçmiş ve ölümüne kadar bu görevine devam etmiştir. Hacı Evliya Efendi, ilmi ve yaşam tarzı ile çevresinde etkin ve saygın bir kişilik olmuş ve sadece Çankırı'yı değil çevre illeri de içerisine alan bir ortam oluşturmuştur. Halk arasında Hıristiyan bir papaz ile girdiği münazara ve kazandığı sonuç hâlâ anlatılagelmektedir. Anlatılanlara göre olay şöyle olmuştur: "Hacı Evliya Efendi Çankırı'da yaşayan Hıristiyan bir papaz ile dinî tartışmaya girmiştir. Papaz; iddialarında doğru isen elini şu önümüzdeki duran sobanın içine uzat, iddianda haklı isen elin yanmayacaktır, demiştir. Hacı Evliya Efendi elini sobaya uzattığı esnada papaz Hacı Evliya Efendinin elini tutmuş ve onu vazgeçirmiştir." Bu şekilde çevresinde etkili bir alan oluşturan¹⁵ Hacı Evliya Efendi Çankırı'da, İttihat ve Terakki Fırkasının şubelerini açmak için fırka mensuplarınca ikna edilmeye çalışılmış ama Hacı Evliya Efendi bunu kabul etmemiş ve verdiği ret cevabından dolayı zaman zaman sıkıntılar yaşamıştır.¹⁶ 1332/1917 yılında vefat eden Hacı Evliya Efendinin kabri, ilk önce Çankırı su deposu mevkiinde iken buradaki mezarlıkların kaldırılması

10 Zeki Kıvçak.

11 Zeki Kıvçak.

12 Zeki Kıvçak.

13 Zeki Kıvçak ve Sevim Kıvçak.

14 Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşiv Kütüphanesi 1366 demirbaş numaralı defter

15 Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi arşivinde bulunan ve ülkenin çeşitli bölgelerinden yazılan ve kendisinden dua talep edilen mektuplar bunun göstergesidir.

16 Zeki Kıvçak.

sonucunda oğlu Zühdü Efendi tarafından Sarıbaba mezarlığına nakledilmiştir.¹⁷ Zühdü Efendi'nin oğlu Mehmet Zeki Kıvçak ise 29 Ocak 2017 tarihinde İzmit'te vefat etmiş, vasiyeti üzerine Çankırı-Sarıbaba mezarlığında babası Zühdü Efendi'nin yanına defnedilmiştir. Çankırı Belediye Meclisinin 12/04/2016 tarihli kararı ile Sarıbaba Mezarlığı giriş kapılarından birine Hacı Evliya Efendi'nin ismi verilmiştir.¹⁸ Çok zengin bir kütüphaneye sahip olan Hacı Evliya Efendinin kütüphanesinden ne yazık ki kelime tercümelî ve Farsça tefsirli bir Kur'ân-ı Kerim dışında hiç biri günümüze kadar gelmemiştir.¹⁹

Aşağıda çevirileri yapılan ve Hacı Evliya Efendiye yazılan mektuplar okunduğu zaman çevresinde oluşturduğu etki, saygınlık ve hürmet hisleri daha iyi anlaşılacaktır. Ümit ederiz ki bu Çalışma Hacı Evliya Efendinin tanıtımında katkı sağlamasına ve hakkında daha detaylı çalışmaların yapılmasına bir başlangıç olur.

Hacı Evliya Efendiye Yazılan Mektuplar²⁰

Hacı Evliyâ Efendiye yazılan ve beş adet olan bu mektuplar şu ana kadar hakkında ortaya çıkan en ciddi belgeler olma niteliğindedir. Yazılan mektuplarda kullanılan hürmet ve saygı ifadeleri, dua ve manevî destek talepleri Hacı Evliyâ Efendinin sosyal çevre içerisindeki (sivil ve asker) konumunu belirtme açısından önemli ipuçları vermektedir.

-1-

*Şeyh Hacı Evliya Efendiye Yazılan
Arz-ı İhtirâm Olunur*

**Faziletli Uluvvu'l-Himem
Efendim Efendim**

*Selâm-ı mahsûs idiip ve bâtur-ı
nâzikânemiz istifsâr ve bayır duanızla
meşgul ve rûz u şeb bâtur-ı âciizînden
..... ibrâc olunmadığını arz iderim.
Her ne vakit o taraflı bir kimseye
tesâdüf olursa bâk-i pâ-y-i âliyenin
abvâlden ve evlâd u iyallerinden sual*

17 Zeki Kıvçak.

18 Çankırı Araştırmaları Dergisi-2006, S. 1, s.12.

19 Torunları 1980 yılında kütüphanesini Çankırı İl Müftülüğüne bağışlamış olduklarını belirtmektedirler. Ancak bu eserlerin kaydı ve muhafazası konusunda gerekli hassasiyet gösterilmemiştir. Bu olumsuzluklara rağmen müftülük makamında bulunan matbû bir kısım eserlerin Hacı Evliya Efendinin kütüphanesine ait olduğu görgü şahitlerince belirlenmiştir. Yukarıda bahsedilen Kur'ân-ı Kerim ise ailenin, bu makalenin yazarı Yüksel Arslan'a yasal yetki vermesi sonucunda kayıt dışı bir durumda iken tespit edilmiş ve ailenin isteği doğrultusunda Çankırı Belediyesi, Dr.Rıfka Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezine bağışlanmıştır. Demirbaş no: 1790.

20 Mektupların Orijinaleri Dr.Rıfka Kamil Urga Çankırı Araştırmaları merkezi arşiv kütüphanesindedir.

etmekteyim. Ve bu suallerin tabi sizce olan fart ve muhabbetini mu'lindir. Birâder-i âliyeniz Ahmet efendinin me'muriyet-i âlîlerinden hîn-i infisâllerinde dersaadette gezmekte iken yine zât-ı âlînizi ondan istihsâr ediyorum. Mektupla sık sık sizî tasdî' idemediğimden affınızı ümid ediyorum. Bâkî Allab tûl-ı ömürle muammer buyursun. Hayırlı neş ve evlâd ve ahfâdınızdandan bayrul ibsan buyursun.

29 Nisan 1323 (12 Mayıs 1907)

Mubibb-i Mublisiniz Tokâdî Hafız Şerif

-2-

Huzûr-ı Âlîsine

Faziletli Hacı Evliya Efendim Hazretleri,

Zât-ı Fâzilânelerine bilbassa arz-ı hulûs üzre selâm-ı mahsus idiüp bâtır-ı şerifinizden suâl ve evkât-ı hamsede Câmi-i Kebirde leylan ve nebâran secde-i Sübhâniyeye el kaldırıp ve evkât-ı hamsede tekrar ve tekrar duâ eylemenizi cümle asâkir-i efrâd kardeşlerimizin cümlesi reca ederler. İnşallah bu kere harp olacak olur ise Bulgar keferesine galip geliriz, inşallah efendim. Zât-ı fâzilânelerine bununla dört defa olarak nemikâ takdim eylemiş isem de cevabına muvaffak olamadığıma merak itmekteyimdir. Ol tarafda biraderim Şakir efendiye ve mahdumu İsmail ve Mehmet efendilere ve Hutup efendiye bilbassa arz-ı hulûs üzre selâm-ı mahsus idiüp

bâtır-ı şeriflerinden sual iderim. Efendim mûmâ ileyhimâlarım selamlarımın tebliğini istirham ile iş bu nemikânın cevabını göndermenizi reca ederim. Bâkî Hüdayâ emanet olasınız efendim.

13 Kanuni evvel sene 1328. (26 Aralık 1912)

Mülâzım-ı Evvel Salih bin Osman.

Ve tarafına selam ederim. Bu tarafa gelir iken görüşemedik. Neyse kusurumun affını istirham eylerim.

-3-

Huzûr-ı Fekâbetlerine

Fekâbetlü Efendim Hazretleri

Hâk-i pây-i fekâbetlerine yüzler sürerek dest ü dâmen-i şerifini takbîl iderim. Ve valideyi azîzem hanımın ellerinden öperim. Ve zekâvetlü birâder-i mânevîm bâfız Zühdü efendinin gözlerinden öperim. Çoktan berii duânâmenize nâil olamadığıma çok müteessîmim. Hüdayâ Müteâl râddelerinde a'lem-i manada müzeyyen bir oda içerisinde efendimiz buzurunda oturmakta bulunduğum gibi bir zât-ı şerif dahi efendim ile bizim vasatımızda oturuyor. Başlarımızda yeşil sarık efendimin

lâbis olduğumuz Haydâri abası ikimiz vasatında duran zâatın yüzü nikaplı efendimin yüzüne nazâr ettim. Mübârek sîm-i şerifiniz fem-i âlîlerinizde beyaz inci gibi her birisi azîm cüsseli olarak oniki adet müşâbede ediyorum. Tebessüm tarîkîyle vechiniz nurlu tekellüm etmiyorsunuz. Sağ yed-i şerifinizle bu fakîre işaretler gösteriyorsunuz. Vasatımızda oturan Zât-ı Şerif Hazret-i Nebiyyi muhterem diyorlar. Ol anda uykudan uyandım. Vücutumda bir rabatlık ve kalbimde bir sîrûr müşâbede

eyledim. İşbu rüyânın şimdîye kadar te'bîri evlâd-ı manevinin Ahmet Muhtar Bey düğün? cemiyeti mâni oldu. Düğün dahi bitam buldu. Hüsn-i imtizâclarına dua edersiniz. Ve bu rüyânın ta'birini acele bekliyorum efendim. Ve evkât-ı hamsede namazlarımızın tahiyatlarında efendime dua ediyorum. Efendimiz dahi gable'l-bidâa? evladını unutmazsınız. Ve teveccühât-ı fekâbetlerinin bekâsını istirham eylerim. Ol babda emr ü irâdi hazreti men lehü'lemrindir .

Fî 16 Kanuni evvel sene 1328 (29 Aralık 1912)

Evlâd-ı Mânevin Kara Musa Zâde.

Ve hânemiz âilesi câriyeleri ve evladların Ahmet Muhtar ve Mustafa Niyazi cümlesi sıhbatte olup bilcümle ellerinizden ve eteklerinizden takbül ederler. Ve duâ niyâz ederler efendim.

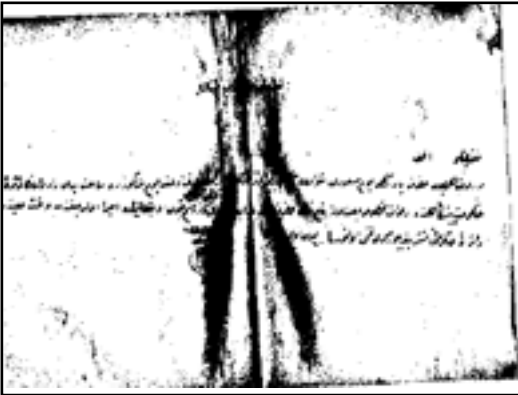
-4-

Faziletli Efendim

Vilâdet-i hümâyûnu Hazreti pâdişâhî yevmi mes'ûdu şevvalin yirmibirinci pazartesi gününe şeref müsâdîf olmakla yevmi mezkûrda saat yedi râddelerinde dâire-i hükümet pîşkâhında da'vât-ı mabsûsa da ba'de'l-edâ nâmi nâme-i hazreti şebriyârî olarak kemâ fi's-sâbık resmî kabûl ve icrâ olunacağı vakt-i muayyende daire-i hükümeti teşrîf buyurmaları temennâ olunur.

10 Teşrîni Evvel 1326 (23 Ekim 1910)

Kengiri Mutasarrıf Vekili Mehmet

-5-

Huzûr-ı Fâzilânelerine

Faziletli Efendim Hazretleri

Zât-ı fâzilânelerine bilbassa arzı bulûs üzre selam-ı mahsus idiüp bâtır-ı şeriflerinizdenolarak ... itmekte ... ve evkât-ı bamsede duamızza muhtâcım. Ve..... tarafına Hafız efendiye bilbassa selam ederim. ve kerîmem hanımların gözlerinden bu's ederim. Ve damadımız Akif ağa yanımdadır. Ve berber İsmail'de dahi yanımdadır. Anın içinde merak itmemenizi ve siparişi? alıp almadığımızın iş'ârı ve çam Ahmet zâde Hüseyin Hüsnü efendi dahi yanımdadır. Bâkî dua.

8 Teşrîni Sâni 1328 (21 Kasım 1912)

Mülâzım-ı Evvel

Çam Ahmet zâde İsmail efendi söyledi ve mektubu mahdûmu yazmıştır.

KAYNAKÇA:

Başer, Tayyip, Çankırı Karatekin Uluları, tarihsiz.

Çankırı Araştırmaları Dergisi-2006, S. 1, s.12.

Çankırı Belediyesi, Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşiv Kütüphanesi.

Çankırı Nüfus Müdürlüğü Saray Mahallesi 014-01 1-122 numaralı defter.

Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşiv Kütüphanesi 1366 demirbaş numaralı defter

Kıvçak, Sevim.

Kıvçak, Zeki. (1932-2017)

Şener, Celaleddin, “Çankırı Kitabelerine Genel Bir Bakış” Çankırı Araştırmaları Dergisi-2006, S.1.

ŞEYH MUHYİDDÎN-İ YAVSÎ'NİN “RİSÂLE-İ AHVÂL-İ SÛLÛK” ADLI ESERİNDEKİ TASAVVUFÎ MAKAMLAR

Mystical Maqams in Sheikh Muhyiddin Yawsî's Risale-i Ahval-i Sulûk Named Work

Hamide ULUPINAR¹

Özet

Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) babasıdır. Çorum'un İskilip ilçesine bağlı Bağözü mevkiindeki İmâd (Direklibel) köyünde doğmuştur. Yavsî lakabı kendisine, Bursalı Mehmed Tâhir'in bizzat İskilip halkından duyup naklettiğine göre ilme kene (yavsî) gibi yapışmasından dolayı II. Bayezid tarafından verilmiştir. Şeyh Yavsî ilk eğitimini amcası Ali Kuşçu ve Alâeddin Ali et-Tûsî'den tahsil etmiştir. Tasavvufa Muslihuddîn-i Kocevî adlı bir şeyh vasıtasıyla girmiş, ancak hilafeti İbrâhim Tennûrî'den almıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde irşad faaliyetinde bulunduktan sonra memleketi İskilip'e dönmüş ve burada vefat etmiştir. Şeyh Yavsî, medrese ve tekke ilimlerini şahsında birleştirmiş âlim bir sûfidir. *Risâle-i Ahvâl-i Sülûk* isimli eserinde zikir türleri, nefis mertebeleri ve makamları gibi seyr ü sülûkle ilgili konulardan bahsetmiştir. Şeyh Yavsî, seyr ü sülûkte: maddi kalp, manevi kalp, sır, ruh, kâbe kavseyn, ev ednâ olmak üzere altı makamdan bahseder. Bu altı makam, altı tür zikirle (zikr-i lisânî, zikr-i kalbî, zikr-i sırrî, zikr-i rûhî, zikr-i hafî, zikr-i zât) kat edilir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Muhyidin-i Yavsî, Risâle-i Ahvâl-i Sülûk, Tasavvuf, Makam, Kalp, Ruh.

Abstract

Sheikh Muhyiddin Yawsî is the father of Shaykh al-Islam Ebüssuûd Efendi. He was born in İmâd (Direklibel) village of Bağözü, which is connected to İskilip district of Çorum. Yawsî nickname to itself, it was given by II. Bayezid according to Bursali Mehmed Tahir himself heard from the people of İskilip and transferred it, because of sticking science like ticks (yawsî). Sheikh Yawsî received his first education from his uncle Ali Kuschu and Alaaddin Ali Tushi. He entangled to sufism through sheikh Muslihuddin Kocevi, but he took the caliphate (khalifa) from Ibrahim Tennuri. He returned to his hometown Iskilip and died here after being

1 Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, e-posta: hamideulupinar@gmail.com.

activity of showing the true path (irşad) in many parts of Anatolia. Sheikh Yawsî is a sufi scholar who has combined the madrasa and tekke sciences. He spoke about the subjects related to sayr u sulûk such as the types of the dhikr, nafs stages and the maqams in his work named “Risâle-i Ahvâl-i Sulûk”. Sheikh Yawsî refers to the six hawks: the physical heart, the spiritual heart, the secret (sır), the soul, kabe kavseyn, ev edna. These six maqams are passed by making six types of zikr (zikr-i lisani, zikr-i kalbi, zikr-i sırri, zikr-i ruhi, zikr-i hafî, zikr-i zât).

Key Words: Sheikh Muhyiddin Yawsî, Risale-i Ahval-i Sulûk, Sufism, Maqam, Heart, Soul.

Giriş

Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî siyasi, dini, ilmi her bakımdan Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde yaşamıştır. Bu dönemde sultanlar ülkeler, şehirler fethederken, sufiler gönüller fethetmiştir. II. Mehmed İstanbul'u fethederek “Fatih” ünvanını almış, âlimler, sûfîler kalplerin ve şehirlerin manevi olarak imar edilmesi için bir ömür mücadele etmişlerdir. İşte hem büyük âlim, hem de gönüller sultanı olarak addedebileceğimiz Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî'yi tanımanın önemli olduğu kanaatindeyiz. Şeyh'i tanımak adına önce hayatını ve eserlerini, sonra gönüllerin nasıl imar edilmesi gerektiğini anlattığı *Risâle-i Ahvâl-i Sulûk* adlı eserinden hareketle tasavvufî makamları ortaya koymaya gayret edeceğiz.

1- Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî'nin Hayatı

Osmanlı dönemi âlim ve mutasavvıfları arasında zikredilen Şeyh Yavsî'nin tam adı Muhyiddîn Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî'dir. “Yavsî” lakabı ise kendisine, Bursalı Mehmed Tâhîr'in bizzat İskilip halkından duyup naklettiğine göre ilme kene (yavsî) gibi yapışmasından dolayı II. Bayezid (ö. 918/1512) tarafından verilmiştir (Bursalı: 1333, 198). Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ını şerh ederek vahdet-i vücûd neşvesine sahip olduğunu ifade eden Şeyh Yavsî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî mektebine mensup bulunması ve özellikle İbnü'l-Arabî irfanından beslenmesi sebebiyle “Şeyh-i Kebîr Muhyiddîn” lakabıyla da anılmıştır (Şahin-Ceyhan: 2010, 77).

Şeyh Yavsî, Osmanlı Şeyhülislâm'ı Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) babasıdır. Çorum'un İskilip ilçesine bağlı Bağözü mevkiindeki İmâd (Direklibel) köyünde doğmuştur. Doğum tarihi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Kendisine verilen “el-İmâdî” nisbesinden dolayı aslen Diyarbakırlı ve Kürt asıllı olduğu söylene (Şemsettin Sami: 1306, 722) de bu bilgiler doğru değildir (Akgündüz: 1994, 365; Aşkar: 1996, 31-32; 1998, 203). Çünkü Şeyh Yavsî'ye çağdaş kaynaklar onu “el-İskilîbî” nisbesiyle anmışlardır ki bu nisbe “el-İmâdî” nisbesinden daha meşhurdur. Bu bağlamda kaynaklar onun İskilipli olduğu yönünde hemfikirlerdir, diyebiliriz.

Şeyh Yavsî'nin soyu Mâverâünnehir bölgesinden Anadolu'ya göç eden bir aileden gelir. Dedesi Muhammed Efendi, Semerkant Valisi ve meşhur Astronomi

bilgini Uluğ Bey'in doğancıbaşısıdır. Babası Mustafa Efendi, kardeşleri Ali Kuşçu ve Abdünnebî ile birlikte Uluğ Bey'in öldürülmesinden (853/1449) sonra Semerkant'ı terk edip Anadolu'ya gelmiştir. Mustafa Efendi İskilip'te Zeyniye tarikatı şeyhliği yapmış ve burada vefat etmiştir. Kabri Şeyh Yavsî Camii bitişiğindedir (Arıncı; 1940, 535).

Şeyh Yavsî ilim tahsil etmek için amcası Ali Kuşçu'nun ve Alâeddin Ali et-Tûsî'nin hizmetinde bulunmuştur. Kaynaklara göre Şeyh Yavsî, Ali Kuşçu'dan hadis icâzeti almıştır (Mecdî: 1852, 349, 351). Ali Kuşçu'nun vefatından sonra tasavvufa meyletmış ve Muslihuddîn-i Kocevî'den ders almıştır. Hüseyin Vassâf onun, Muslihuddîn-i Kocevî'den *Tefsir-i Beydâvî* okuduğunu rivayet etmiştir (Vassâf: 2015, 467). Sonra İbrâhim el-Kayserî'ye (Tennûrî, ö. 887/1482) intisap etmiş, hilâfeti ondan almıştır. Şeyhinin icazetiyle Anadolu'nun pek çok yerinde irşad faaliyetlerine başlamıştır (Taşköprîzâde: 1405, 342-343). Bursalı Mehmed Tahir'in ifadesine göre Şeyh “Zü'l-Cenâheyn Ulemâdandır/Zâhirî ve bâtinî ilimlere vâkıf olan âlimlerdendir” (Bursalı: 1333, 199). Atâî Efendi ise “Mecmau'l-Bahreyn-i ulûm-i zâhire ve bâtine/zâhirî ve bâtinî ilimler denizini birleştiren” diyerek aynı anlamı ifade eder (Atâî: 1989, 344). Oğlu Ebussuûd Efendi ilk eğitimini babasından almıştır. Ona Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin kelâma dair *Hâşiyetü't-Tecrîd* ve *Şerhu'l-Mevâkef*, belâğata dair *Hâşiyet ale'l-Mutavel* adlı eserleriyle çeşitli tefsir kitaplarını okutmuştur (Akgündüz: 1994, 365). Osmanlı toplumunda büyük bir Şeyhülislam'ın yetişmesini sağlaması, okuttuğu eserler, bize onun ilmi birikimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Şeyh Yavsî, hacca gitmek niyetiyle yola çıkmış ve o dönemde Amasya'da sancak beyliği yapan II. Bayezid ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında, “Sizi, Hicaz dönüşünde saltanat tahtında oturur halde buluruz” demiştir ve nitekim Şeyh'in dediği gibi II. Bayezid Osmanlı sultanı olmuştur. Bunun üzerine II. Bayezid, Şeyh Yavsî'ye beslediği muhabbetten dolayı onu İstanbul'a çağırması ve kendisine verdiği müjdenin mükâfatı mahiyetinde şeyhin adına bir tekke yaptırmıştır (Taşköprîzâde: 1405, 343).² Şeyh Yavsî, II. Bayezid ile yakın ilişkisi sebebiyle “hünkâr şeyhi” lakabıyla da anılmış ve adına padişah tarafından İstanbul ve İskilip'te vakıflar tahsis edilmiştir (Arıncı: 1940, 536-537; Kılıcı: 1983, 47-48).

Şeyh Yavsî'nin irşad faaliyetleri sadece İstanbul ve İskilip'le sınırlı kalmamıştır. Hüseyin Vassâf'ın verdiği bilgiye göre Şeyh Yavsî, Edirne Şeyh Şücâ Zâviyesi'nde uzun süre post-nişanlık yapmıştır (Vassâf: 2015, 466). Bu bilgiyi doğrulayacak mahiyette diğer kaynaklara göre Şeyh Yavsî, 1499 yılında İnebahtı Seferi'nden dönen II. Bayezid ile Edirne'de görüşmüş ve burada Cerrahzâde Alâeddin Efendi'ye hilâfet vermiştir (Şimşek: 2008, 240). Daha sonra İstanbul'a dönen Şeyh, II. Bayezid devrinin sonuna (1512) kadar İstanbul'daki tekkesinde faaliyet göstermiş ve sultanın vefatının akabinde memleketi İskilip'e gittiği (Karabulut: 230; Öngören: 2003, 159) belirtirse de bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çünkü damadı Habib-i Karamânî ile

2 Yavsî Baba Tekkesi olarak tanınan bu tekke daha sonra Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivâsî'nin burada şeyhlik yapmasından dolayı Sivâsî Tekkesi adıyla tanınmıştır (Işın: 1994, 445).

bir müddet İskilip'te hizmet etmişler ve aralarında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle Karamânî Amasya'ya gitmiş ve burada 902/1496 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla Şeyh Yavsî'nin 1495'den önce 1490'lı yıllarda İskilip'te olması gerekir. Ancak 1499 yılında II. Bayezid ile Edirne'de görüşmüş olması sebebiyle sonuç olarak diyebiliriz ki Şeyh Yavsî dönem dönem İskilip, İstanbul ve Edirne'de bulunmuştur.

Şeyh Yavsî amcası Ali Kuşçu'nun kızı Sultan Hatun ile (Aşkar: 1996, 35-36), Mecdî'ye göre Ali Kuşçu'nun biraderinin kızı ile (Mecdî: 1852, 351) evlenmiş, bu evlilikten biri Rukiye ve diğerinin ismi belirtilmeyen iki kızı ve Ebüssuûd, Nasrullah, Mehmed, Abdülfettâh isimlerinde dört oğlu olmuştur. Şeyh Yavsî, Rukiye adlı kızını Halvetiye tarikatini Anadolu'ya taşıyan ilk şeyhlerden biri olan Habib-i Karamânî (ö. 902/1496) ile evlendirmiştir. Habib-i Karamânî bir müddet İskilip'te irşad faaliyetlerinde bulunmuş, kayınpederiyle vakıf sebebiyle aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine İskilip'ten ayrılıp ailesiyle birlikte Amasya'ya yerleşmiştir. Lamiî Çelebi, Şeyh Yavsî ile Habîb-i Karamânî arasında vuku bulan anlaşmazlığı “azîm-i muhalefet” şeklinde ifade eder ve nihayetinde dervişlik kuvvetiyle bu büyük sorunun aşıldığını söyler (Câmî: 1289, 578). Ancak anlaşmazlığın sebebi konusunda bilgi vermemiştir. Şeyh Yavsî'nin vakfını evlâdiyelik olarak kurduğu, Habîb-i Karamânî'nin ise “erbâbiye” olarak kurmasını istemesi yüzünden aralarının açıldığı rivayet edilmiştir (Şahin: 1996, 371).

Yavsî'nin diğer kızı halifesi Müeyyedzâde Abdürrahim ile evlenmiştir. Yavsî'nin oğullarından Şeyh Nasrullah (ö. 974/1566) babasının ölümünden sonra İskilip'teki tekkede şeyhlik yapmış, ardından İstanbul'daki tekkenin postnişinliğini üstlenmiştir. Bu tekkenin altıncı postnişini olan Şeyh Nasrullah'ın kabri kardeşi Ebüssuûd Efendi'nin Eyüp'teki mezarının yanındadır. Şeyh Yavsî'nin diğer oğlu Yavsîzâde Mehmed Efendi (ö. 1017/1608) dönemin ünlü Halvetî şeyhi Nûreddinzâde'ye intisap ederek hilâfet almış, Üsküdar Atik Vâlide Dârülhadisî'nde muhaddislik ve camisinde vâizlik yapmıştır. Üsküdar Atik Vâlide Camii mihrabı önünde medfundur (Vassâf: 2015, III/346). Şeyh Yavsî'nin Ebüssuûd'dan gelen nesli daha çok ilmiye mesleğine intisap etmiştir (Şahin-Ceyhan: 2010, 77).

Şeyh Yavsî Şemsiyye-i Bayrâmiyye'nin Tennûriyye koluna mensuptur.³ Ancak Şeyh Yavsî, *Risâle-i Ahvâl-i Süllûk* adlı eserinin sonunda bir tarikatın (Halvetiyye) âdâbı üzere yedi yıl hayvani gıdalardan uzak, sirke ve bir parça ekmekle çetin riyâzetler yaptığını, kendisine tarikatın şeyhi tarafından hilâfet verildiğini, ancak

3 Hacı Bayram'ın vefatından sonra tarikat mensupları, Akşemseddin'e biat etmiştir. Bayramiyye tarikatı daha sonra onun tarafından sürdürülmüştür. Akşemseddin'in kurduğu Bayramiyye şubesine Şemsiyye-i Bayrâmiyye adı verilmiştir. Bayramî-Şemsilik Akşemseddin'den sonra halifelerinden Kayserili İbrâhim Tennûrî döneminde Tennûriyye adını almış, bu şube Tennûrî'nin Şeyh Ali, Şeyh Lutfullah ve Şeyh Kasım adlı oğullarıyla Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin babası İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî (ö. 920/1514) tarafından sürdürülmüştür. Şeyh Kasım'ın halifesi Mecdüddin İshâ'nın müridi İlyas Saruhânî'ye (ö. 967/1559) Tennûriyye'nin İseviyye şubesi nisbet edilirse de bu şube devam etmemiştir. (Bayramoğlu-Azamat: 1992, 270).

müntesiplerinin hallerinin doğru olmaması sebebiyle ve kıymetli ömrünün bir kısmını boşa geçirdiğinin üzüntüsüyle bu tarikattan ayrıldığını söylemiştir (Şeyh Yavsî: 1989, 355). Bazı araştırmacılar İskilip'te babasının vefatından sonra Zeynî şeyhliği yaptığını belirtseleler (Arıncı: 1940, 536) de kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlamadık.

Hayatının tamamını ilim ve irşad faaliyetleriyle geçiren Şeyh Yavsî memleketi İskilip'te 920/1524 yılında vefat etmiştir (Taşköprüzâde: 1405, 344; Hoca Sâdettin: 1279, 256; Mecdî: 1852, 351). Vefat tarihi olarak 922/1526 diyen kaynaklar da vardır (Atâî: 1989, 344; Bağdatlı: 1951, 227; Bursalı: 1333, 199; Vassâf: 2015, 466). Ancak biz Şeyh Yavsî'ye çağdaş kaynakların verdiği tarihi esas aldık. Miras olarak Osmanlı Devleti Şeyhülislam'ı, büyük âlim Ebussuûd Efendi gibi bir evlat, halifeler ve eserler bırakmıştır. Türbesi İskilip'te kendi adıyla anılan caminin bitişiğindedir (Mecdî: 1852, 351). Evliyâ Çelebi, türbenin Ebussuûd Efendi tarafından yaptırıldığını söylemiştir (Evliyâ Çelebi). Ayrıca Ebussuûd Efendi'nin 977/1569 tarihli bir vakfiyesinde de babasının kabrini ve yanındaki camiye yaptırdığı belirtilmektedir (Kılıcı: 1983, 47).

Şeyh Yavsî'nin tarikatini sürdüren halifeleri şunlardır: Şeyh Muslihuddin Sîrozî (ö. 926/1520), Hacı Efendi veya Hacı Çelebi olarak bilinen Müeyyedzâde Abdürrahim (ö. 944/1537-38), Cerrahzâde Alâeddin Efendi ve Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 952/1545), Germiyanlı Nûreddin Hamza (ö. 965/1558), Muhyiddin İznikî, Kadı Pervîz Abdullah Efendi (ö. 978/1570-71), Şeyh İskender b. Abdullah, Şeyh Nasrullah (ö. 974/1567) (Öngören: 2003, 161-163) ve Şeyh Îsâ (Mecdüddin-i Akhisârî)'dir (Vassâf: 2015, 467). Şeyh Yavsî'nin yetiştirdiği bu halifeler Bayramiyye-i Şemsiyye'nin Tennûriyye kolunu başta İstanbul, İskilip ve Edirne olmak üzere Anadolu'nun farklı şehirlerine taşımışlardır.

2- Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî'nin Eserleri

Medrese ve tekke ilimlerini şahsında birleştirmiş âlim bir sûfî olan Şeyh Yavsî'ye *Tabkâku'l-Hakâik fî Şerhi Keşfi Esrârî'd-Dekâik*, *Risâle-i Ahvâl-i Sülûk*, *Esmâ-i Ehlullah*, *Talîkât alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, *Talîkât-ı Âlî* olmak üzere beş eser nispet edilmiştir (Bursalı: 1333, 199; Aşkar: 1998, 209-210; Şahin-Ceyhan: 2010, 77). Ancak bunlardan *Talîkât alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* ve *Talîkât-ı Âlî* isimli eserlere araştırmamız süresince ulaşamadık.

2.1. Tahkîku'l-Hakâik fî Şerhi Keşfi Esrârî'd-Dekâik

Şeyh Bedreddin Simâvî'ye atfedilen *Vâridât* adlı eserin şerhidir (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 25; Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 307, Hamidiye, nr. 645, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2620, Esad Efendi, nr. 1396, Cârullah Efendi, nr. 1055, Yazma Bağışlar, nr. 3611, Nafiz Paşa, nr. 1234). Eser üzerine bir doktora tezi hazırlanmaktadır (Mahmut Ay, Ankara Üniversitesi).

2.2. Risâle-i Ahvâl-i Sülûk

Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ında *Risâle fî Sülûki't-Tarîkatî's-Safeviyye* (II, vr. 223a-225a) ve Atâî'nin Zeyl-i Şekâik'inde *Risâle* (s. 353-355) adıyla iktibas edilen eserde tasavvufî makamlar: Kalp, ruh, sır, kâbe kavseyn, ev ednâ ve bunlara ait zikirler, nefsin mertebeleri gibi tasavvufî konular oldukça öz bir biçimde anlatılmıştır. (İÜ Ktp., AY, nr. 3629, vr. 53b-55b). Bünyamin Erul'un tespitlerine göre risale, Antalya/Elmalı Halk Kütüphanesi (07 E1 2824/11) no: 506'da (vr. 72-73b) “*al-Rûh al-Hayavân*” ismiyle kayıtlıdır (Erul: 1998, 360). Risâle Ahmet Yıldırım tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (“İskilipli Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsî'nin Bir Risâlesi ve Risâlede Geçen Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2001, sy. 6, s. 108-113).

2.3. Esmâ-i Ehlullah

Ebû Bekir el-Vâsîti'den başlayıp Ebu'l-Hüseyn el-Hâşimî ile sona eren 425 sûfinin isim listesini içeren eserin yazma nüshası şöyledir: Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan, nr. 904, vr. 30a-31b (Şahin-Ceyhan: 2010, 77).

3- “*Risâle-i Ahvâl-i Sülûk*” Adlı Eserde Tasavvufî Makamlar

Tasavvufu harflerine işaretle “Allah’a tövbe (t), kalpte safa (s), ezeli ahde vefâ (v) ve fenâ (f)” şeklinde tanımlayan (Aşkar: 1996, 80) Şeyh Yavsî, sûfilerin “Allah’a giden yol mahlûkâtın nefesleri sayısındadır” sözünün iki anlamı ihtiva ettiğini söyler. İlki: Tasavvuf yolunda ilerlemek ancak sâlikin istidadı ve kabiliyeti ölçüsündedir. İkincisi: Allah’a giden yollar, yaratılmışların nefesleri sayı kadardır. Salikin maksuda ulaşması ancak kelime-i tevhid ile olur. Çünkü sâlik, fenâ ve bekâ mertebesine ancak perdeyi kaldırarak ulaşabilir. Perde nefy (lâ ilâhe/ilah yoktur) ile kalkar. İspat (illallah/ancak Allah vardır) ile Hak sâbit olur. Bu aynı zamanda kulun miracının⁴ yoludur (Şeyh Yavsî: 1989, 353).

Müceddidiyye öncesi Nakşibendî kaynaklarında önemli bir yeri olmayan letâif-i hamse konusu, Müceddidiyye'nin kurucusu İmâm-ı Rabbânî tarafından tarikatın seyr ü sülûk metodu olarak temellendirilmiştir. Ona göre insanda beşi halk, beşi de emir âlemine ait on latife (letâif-i aşere) vardır (Gümüşhânevî, I, 208). Halk âlemine ait latifeler anâsır-ı erbaa (hava, su, toprak, ateş) ve nefistir. Emir âlemine ait latifeleri de kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ şeklinde sıralayan İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatında seyr ü sülûkün kalp latifesinden başlayarak emir âlemine ait bu beş latife ile (letâif-i hamse) sürdürülmesi usulünü ortaya koymuştur (Sirhindî: 1979, 68). İmâm-ı Rabbânî'nin halifelerinden Mîr Muhammed Nu'mân'a (ö. 1060/1650 ?) göre bu beş latifeden her biri için insan vücudunda bir yer belirlenmiş ve bu yerlerde yoğunlaşarak

4 Miraç, sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki urûc kökünden türemiş bir isim olarak “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” demektir. Terim manası Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmesi, oradan göğe yükselmesi ve Allah katına çıkmasıdır (Yavuz: 2005, 132). Tasavvufî literatürde ise miraç kelimesi ruhun yükselişini ve manevi yolculuğu ifade etmek için kullanılır (Uludağ: 2016, 249).

zikir yapma usulü Müceddiyye’de tasavvufî eğitimin önemli bir unsuru haline gelmiştir (Tosun: 2003, 308). Kalp latifesinin yeri sol memenin iki parmak altında süveydâ denilen bir noktadır. Ruhun yeri sağ memenin iki parmak altında, sırrın yeri sol memenin iki parmak üstünde, hafînin yeri sağ memenin iki parmak altında, ahfânın yeri de göğsün ortasıdır. Halk âlemine ait nefsin yeri alnın tam ortasıdır (Gümüşhânevî: 1998, 63; Türer: 2003, 143). Her latife, bir Peygamber’in ulaştığı manevî hakikati temsil eder ve bu sebeple kalp latifesi, Hz. Adem’in kademi altında, ruh Hz. İbrahim’in, sır Hz. Musa’nın, hafî Hz. İsa’nın, ahfâ ise Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kademi (ayağı) altındadır, denir. Bunların her biri, farklı kozmik renkler içerir: Kalp kırmızı, ruh sarı, sır beyaz, hafî siyah, ahfâ yeşil renklidir (Cebecioglu: 1996, 473).

Halvetiyye tarikatı ise nefis terbiyesinin temel esas kabul edildiği tarikatlardan biridir (Uludağ: 1997, 393). Bu tarikatte seyr ü sülûk, yedir tavır (atvâr-ı seb‘a) adı verilen nefsin yedi mertebesi (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile/sâfiye) için tayin edilen yedi ilâhî isim (kelime-i tevhid, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr) zikredilerek yapılır (Sivâsî: 1836, 101b-110b).

Bayramiyye⁵ tarikatine mensup olan Şeyh Muhyiddîn-i Yavsî Nakşibendiyye ve Halvetiyye’deki seyr ü sülûka dair makamları aşağıda detaylı olarak vereceğimiz üzere adeta mezcetmiştir, diyebiliriz. Şeyh Yavsî’ye göre tasavvufî makamlar şöyledir:

3.1. Maddî Kalp:

Şeyh Yavsî’ye göre kalp canlı bir cevher olup iradeye dayalı hareket gücüyle meydana gelir. Buna hakimler “er-Rûhu’l-Hayevânî” demişlerdir. Mücerred nefis olan kalp ile maddi beden arasında bir vasıta. Yeri, çam kozalağı şeklindeki et parçasının solundaki boşluktur ve buna kalp denilmektedir. Kalbin maddi ve manevi iki yönü vardır. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) “Âdemoğlunun bedeninde bir et parçası vardır ki o sağlam olduğu zaman bedeninin tamamı sağlam olur; o bozuk olursa bedeninin tamamı bozuk olur. Dikkat edin, o, kalptir.” hadisinde kalbin maddi yönüne işaret edilmiştir. Kalbin maddi yönü bedeni isteklere meyleden, şehvi lezzetleri emreden, süflî arzuları cezbeden “nefs-i emmâre” dir. Bu durumda o, kötü ahlak ve fiillerin kaynağıdır. Bedenin öze ait olmayan araz kısmıdır ki ruhun aydınlanmasına ve kalbin nurlanmasına mani olur. Oraya ilmin nurları ve marifetler yansımaz.

Nefs-i levvâme makamında olan kul artık gaflet uykusundan uyanmıştır. Ancak zaman zaman süflî arzulara meydelebilir. Bedeni arzularına meyletmezse

5 Bayramiyye’nin silsilesi konusunda iki ayrı görüş vardır. Hacı Bayrâm-ı Vefî’nin şeyhi olan Hamîdüddin Aksarâyî’nin (ö. 815/1412) müşşidinin kimliği ve mensup olduğu tarikat Bayramiyye’nin silsilesindeki farklılığın temel sebebinin teşkil eder. Hamîdüddin’in tarikat silsilesi, Erdebil’de intisap ettiği Hâce Alâeddin Ali Erdebilî (ö. 832/1429) ve Sadreddin-i Erdebilî (ö. 794/1391) vasıtasıyla Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyyüddin-i Erdebilî’ye (ö. 735/1334) ulaşır. Silsile Safiyyüddin’den sonra İbrâhim Zâhid-i Geylânî’de (ö. 690/1291) Halvetiyye silsilesiyle birleşir. Sarı Abdullah Efendi, Bayramiyye tarikatını Nakşibendiyye ile Halvetiyye’yi birleştiren bir tarikat olarak tarif etmiştir (Bayramoğlu-Azamat: 1992, 269).

kalbin nuruyla nurlanır. Kendisinden bir kötülük zuhur ederse bunu, ilahi tenbihin nuruyla kavrar ve nefs-i mutmainne makamına erişir.

Nefs-i mutmainne makamına erişen salikin kalbi tamamen nurlanır ve bu nur bedene sirayet eder. Böylece bütün bedeni nur olur, zikir maddi kalbe iner ve sâlik, kalbinin “Allah” dediğini işitir. Ancak kalp ile yapılan zikir bu değildir.

3.2. Mânevî Kalp

Mânevî kalp, fizikî olmaktan çok mücerred/soyut bir cevherdir. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Yüce Allah'tan naklederek: “Ben yere göğe sığmadım, fakat mümin kulumun gönlüne sığıdım.”; “Müminin kalbi (Rahmân'ın) iki parmağı arasındadır” (Müslim, Kader, 17) hadisleri kalbin manevi yönüne işaret etmektedir. Kul dil ile zikir yaptıkça kalbî zikre ulaşır. Bu fiillerin zikiridir ki salikin Allah'ın nimetlerini müşahede etmesidir. Bu şekilde yapılan zikirde ses ve harf yoktur. Bu zikir öyle soyuttur ki katı kalpli olanlarla hakikati sadece akılla idrak edeceklerini zannedenler bu zikri anlamakta aciz kalırlar.

3.3. Sır

Sır, ruh gibi insan bedenine tevdi edilen letâif-i hamseden bir latifedir. Kalp, ruh, sır sıralamasında sır, ruhtan sonra gelir. Kalp mârifet, ruh muhabbet, sır temâşâ mahallidir. Bu anlamda sır, ruhun ruhudur (Uludağ: 2016, 317). Ancak Şeyh Yavsî'ye göre sır ruhtan önce gelir. Mânevî kalp ile yapılan zikirden sonra hâsıl olur ki bu makamda salik, Allah'ın fiillerini, tasarruflarını temâşâ eder ve sıfatlarının tecellisini keşif yoluyla bilir.

3.4. Ruh

Mücerred insan latifelerinden bir diğeri ruhtur. Sır ile yapılan zikirden sonra hâsıl olur. Bu makamda sâlik Hakk'ın nuruyla ilâhî isim ve sıfatları müşahede eder. Bu makamda salik 99 ve bazı görüşlere göre 1001 olan ilahi isimlerin hepsini, manaları zahir oluncaya kadar zikreder. Bunun sonucunda ilahi isimleri cihetsiz, harfsiz, sessiz ve sözsüz bir biçimde işitir, manalarını idrak eder. Şeyh Yavsî'ye göre isim lafız değil, mânâdır. Mesela Allah'ın semî' ismi zuhur edince sâlikin zikri de semî' isminin müşahedesi şeklinde olur. Bu, bütün isimlerde bu şekilde nihayetleninceye kadar devam eder. Sâlik şehâdet makamına döndüğü zaman Lafzatullâh ve diğer isimler kendisine apaçık beyan olur. Bu durumda ruhun zikri, isimleri müşahede etmektir. Salik zikre devam ettiği zaman Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmış, kendi sıfatlarında fani ve Hakk'ın sıfatlarında bâkî olmuştur. Bu makamda sâlik mutlaka mürşid-i kâmile ihtiyaç duyar. Çünkü sâlik hayret makamındadır. Bu makama ulaşan kimselerden birçoğu hayrete düşer ve bu mertebeden daha yüksek bir mertebe olmadığını zanneder. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'a (ö. 309/921) bu mertebede kendisine “Hak” ismi zuhur etmiş ve “ene'l-hak” sözünü söylemiştir.

Şeyh Yavsî ruhun zikrinin sadece lafızları tekrarlamaktan ibaret değil, ismi müşahede etmek olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Halvetiyye tarikatında her nefis mertebesinde yapılan esma zikrini hatalı saymıştır. Çünkü ona göre ismin zikri, ismin sadece lafızlarının tekrarlanması değil, ismin manasının müşahede edilmesidir.

3.5. Kâbe Kavseyn

“Kâbe Kavseyn” sözlükte “iki yay aralığı kadar kısa mesafe” anlamına gelir. Hz. Peygamber’in Mirâç gecesi Allah’a çok yaklaştığını anlatan bir ifadedir. Tasavvufi bir terim olarak kulun ikilik ve farklılık devam etmekle birlikte Hakk’a yakınlık, ittihat etme ve ittisal makamıdır (Uludağ: 2016, 200). Kur’ân-ı Kerîm’de bu kavram şöyle geçmektedir: “O (Muhammed aleyhisselâm) Rabbine iki yay aralığı ya da daha yakın oldu” (Necm: 53/9).

Şeyh Muhyiddîn Yavsî salikin ruhla yapılan zikirten sonra hafî zikre erişeceğini ve bunun Zât’ın cemâlîni müşahede etmek olduğunu söyler. Bu makam Şeyh Yavsî’ye göre kul ile Hak arasında ikiliğin devam ettiği Kâbe Kavseyn makamıdır.

3.6. Ev Ednâ

“Ev Ednâ” sözlükte “ya da daha yakın” anlamına gelir. Kâbe Kavseyn makamından sonra gelen aynü’l-cem makamıdır. Burada farklılık ve ikilik söz konusu değildir. Salt fenâ ve tüm varlıkların silinmesi halidir (Uludağ: 2016, 200). Farisî bir manzumede: **“Dilenci evine, gelirse sultan / Ey hoca! Sen bu işe şaşma hemân!”** dizeleriyle anlatılan bu mertebe, İmam Rabbânî’ye göre sonun sonudur (Sirhindî: 1979, 542). İlahî tecellilerin ve zuhurların nihayetidir. Şeyh Yavsî, “Ev Ednâ” makamında yakının hâsıl olduğunu ve sâlikin Hakk’ın zâtını müşahede ettiğini belirtir. Bu hafî zikirten sonra hâsıl olan Zât’ın zikridir.

Halvetî şeyhinin “Teşehhus ve taayyün mertebesi, Mirâç’da Seyyidü’l-Kevneyn olan Hz. Peygamber’den kaldırılmamıştır” şeklindeki beyanını Şeyh Yavsî şöyle değerlendirir: “Mirâç fenâ ve bekâ mertebesine ulaşmakla olur. Taayyün ve taşahhus mertebesine Zât’ı müşahede etmedikçe vâsıl olunmaz. Aynı zamanda aynü’l-cem makamına yükselme de olmaz. Bu durum âyette geçen “Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar ya da daha yakın” kavline ve Hz. Peygamber’in “Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki benimle birlikte o vakit içine ne bir mukarreb melek ne de bir Mürsel nebi sığar” rivayetine ters düşmektedir. Bunun anlamı fenâ makamında vücudun varlığının olmamasıdır. Burada ikiliğin olduğu taayyün ve taşahhus yoktur. Bu makamdaki sonra bekâ makamına erişir ki burada ikilik vardır, salik Hakk’ın varlığıyla var olarak irşad makamına ulaşır.” (Yavsî: 1989, 353-355, Yıldırım; 2001, 108-113).

Sonuç

Osmanlı dönemi âlim ve mutasavvıflarından olan Şeyh Muhyiddîn Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî” Sultan II. Bayezid döneminde yaşamıştır. Çorum’un İskilip ilçesine bağlı Bağözü mevkiindeki İmâd (Direklibel) köyünde doğmuştur. İlme kene gibi yapışmasından dolayı “el-Yavsî”, Şeyh Bedreddin’in Vâridât’ını şerh ederek vahdet-i vücûd neşvesine sahip olması sebebiyle “Şeyh-i Kebîr Muhyiddîn”, zâhirî ve bâtinî ilimlere vâkıf olması hasebiyle de “Zü’l-Cenâheyn” ve “Mecmau’l-Bahreyn-i Ulûm-i Zâhire ve Bâtine”, II. Bayezid ile yakın ilişkisi sebebiyle “hünkâr şeyhi” ünvanlarını almıştır.

Şeyh Yavsî ilk eğitimini amcası Ali Kuşçu ve dönemin alimlerinden Alâeddin Ali et-Tûsî’den almış, tasavvufu ise önce Muslihuddîn-i Kocevî’den, sonra İbrâhim Tennûrî’den almıştır. Şeyh Yavsî, zâhirî ve bâtinî ilimlere vâkıf olduktan sonra şeyhinin icazetiyle Anadolu’nun pek çok yerinde irşad faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul, Edirne ve İskilip’te pek çok tekkede post-nîşinlik yapmıştır.

Şeyh Yavsî Şemsiyye-i Bayrâmiyye’nin Tennûriyye koluna mensuptur. *Risâle-i Abvâl-i Süllûk* adlı eserinin sonunda Halvetiyye âdâbı üzere riyâzetler yaparak kendisine hilâfet verildiğini, ancak müntesiplerinin olumsuz halleri sebebiyle bu tarikattan ayrıldığını söylemiştir. Eserde tasavvufî makamlar: Maddî kalp, manevî kalp, sır, ruh, kâbe kavseyn, ev ednâ olmak üzere altı olarak zikredilmiştir. Bu altı makam altı tür zikir: zikr-i lisânî, zikr-i kalbî, zikr-i sırrî, zikr-i rûhî, zikr-i hafî, zikr-i zât’la kat edilir.

Kalbin maddî yönü bedeni isteklere meyleden, shevi lezzetleri emreden, süffî arzuları cezbeden “nefs-i emmâre” dir. Bu durumda o, kötü ahlak ve fiillerin kaynağıdır. Nefs-i levvâme makamında kul, artık gaflet uykusundan uyanmıştır. Bedeni arzularına meyletmezse kalbin nuruyla nurlanır ve nefs-i mutmainne makamına erişir. Salikin zikri maddî kalbe iner ve kalbi “Allah” der. Mânevî kalp, fizikî olmaktan çok, soyut bir cevherdir. Kul dil ile zikir yaptıkça kalbî zikre ulaşır ki bu salikin Allah’ın nimetlerini müşahede etmesidir.

Üçüncü makam olan sır, insan bedenine tevdi edilen bir latifedir. Bu makamda salik Allah’ın fiillerini, tasarruflarını temâşâ eder ve sıfatlarının tecellisini keşif yoluyla bilir. Mücerred insan latifelerinden bir diğeri ruhtur. Sâlik Hakk’ın nuruyla ilâhî isim ve sıfatları müşahede ettiği hayret makamındadır ve burada mürşid-i kâmile ihtiyaç duyar. Ruhla yapılan zikirten sonra hafî zikre erişen sâlik Şeyh Yavsî’ye göre kul ile Hak arasında ikiliğin devam ettiği Kâbe Kavseyn makamındadır. Bu makamdan sonra Ev Ednâ makamı gelir ki sâlik yakîne erişmiş ve Hakk’ın zâtını müşâhede etmektedir. Bu makamlar kulun miracı yani manevî olarak terakki etmesidir. Fenâ makamı nihayete erdiğinde sâlik, bekâ makamına erişir ki ancak o zaman halkı irşad edebilme selahiyeti kazanır.

Bu usûl Nakşibendiyye’deki letâif-i hamse ve Halvetiyye’deki atvâr-ı seb’â’nın adeta mezc edilmiş halidir, diyebiliriz. Şeyh Yavsî’nin saydığı bu tasavvufî makamlar

Nakşibendiyye'deki letâif-i hamseye daha yakın olmakla birlikte kalbin maddi ve manevi olarak ikiye ayrılması, maddi kalbin: nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mülhime olarak mertebelendirilmesi, ruh makamının sır makamından sonra gelmesi, letâif-i hamsedeki hafî yerine “Kabe Kavseyn”, ahfâ yerine “Ev Ednâ” denilmesi yönleriyle Nakşibendiyye'deki usûlden ayrılır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 365-371.
- Arıncı, Rifat, “Şeyh Muhiddin Yavsî”, *Çorumlu*, sy. 18, Çorum 1 Kânunusânî 1940, s. 535-537.
- Aşkar, Mustafa, *Mustafa İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî: Hayatı-Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara, 1996.
- “Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibî (Şeyh Yavsî): Hayatı, Eserleri ve Varîdat Şerhi Adlı Eseri Üzerine”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, haz. Mevlüt Uyanık, Ankara, 1998, s. 193-215.
- Atâî, Nev'îzâde, *Hadâikül-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989.
- Babanzâde, Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Ârifîn Esmâül-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Matba'atü'l-Behiyye, İstanbul, 1951, c. I.
- Bayramoğlu, Fuat-Azamat, Nihat, “Bayramiyye”, *DİA*, 1992, c. V, s. 269-273.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333, c. I.
- Câmî, Abdurrahmân, *Nefabâtü'l-Üns min Hadarâtil-Kuds*, trc. Lâmi'î Çelebi, İstanbul, 1289.
- Ceyhan, Semih, “Şeyh İbrahim Tennûrî Halifesi Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî ve Zikir Anlayışı”, *İbrahim Tennuri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri, 2011, s. 131-155.
- Erul, Bünyamin, “İlmiye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Âlimler ve Eserleri”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, haz. Mevlüt Uyanık, Ankara, 1998, s. 340-363.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman, yay. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013 (tıbki basım), c. I-II.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl*, nşr. Edîb Nasrüddin, Beyrut, 1998, c. I.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârib*, Tabhâne-i Âmire, İstanbul, 1279, c. V.
- Işın, Ekrem, “Yavsî Baba Tekkesi”, *DBİA (Diünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi)*, İstanbul, 1994, c. VII.
- Karabulut, Ali Rıza, *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, ts.
- Kılcı, Ali, “İskilip Şeyh Yavsî Camii Külliyesi”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Ankara, 1983, s. 47-51.

- Mecdî, Mehmed, *Tercüme-i Şakâik*, İstanbul, 1852.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 32.
- Sirhindî, Ahmed-i Fârûkî, *Mektûbât*, trc. H. Hilmi Işık, İstanbul, 1979.
- Sivâsî, Recep, *Esmâü'l-usûl*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, no: 1836, vr. 101b-110b.
- Şahin, Kâmil, Semih Ceyhan, “Şeyh Yavsî”, *DİA*, c. XXXIX, İstanbul, 2010.
- “Habîb Karamanî”, *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996.
- Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l-Âlâm*, İstanbul, 1306, c. I.
- Şimşek, Selami, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul, 2008.
- Taşköprizâde, İsmâ'üd-Dîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'ü'd-Devleti'l-Osmâniyye*, tah. Ahmed Subhi Furat, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1405.
- Türer, Osman, “Letâif-i Hamse”, *DİA*, 2003, c. XXVII, s. 143.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2016.
- “Halvetiyye”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 393-395.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015, c. II-III.
- Yavsî, Muhammed Muhyiddîn, *Risâle fî Sülûki'l-Tarîkati's-Safeviyye* (Zeyl-i Atâî içinde), İstanbul, 1989, s. 353-355.
- Yavuz, Salih Sabri, “Mî'rac”, *DİA*, 2005, c. XXX, s. 132-135.
- Yıldırım, Ahmet, “İskilipli Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsî (ö. 920/1524)'nin Bir Risâlesi ve Risâlede Geçen Hadislerin Tahrir ve Değerlendirmesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2001, sayı: 6, c. II, s. 105-118.

ŞEYH SELAHUDDİN SÂKİB VE SULTAN II. ABDÜLHAMİT

Sheikh Selahuddin Sâkib And Sultan Abdulhamit II

Dilorom HAMROEVA¹

Özet

Muhammed Siraceddin Mevlevî'nin oğlu Selâhuddin Sakıb (d.1839-ö.1910) Türk Dünyasının mücadeleler ve çöküş döneminde devlet hükümdarları ve halk üzerinde büyük etkisi ve hizmetleri olan şahsiyetlerdendir. Şeyh Selâhuddin Sâkib Nakşilik tarikatı üstadı olarak yetiştirilmiş, Orta Asya'nın Doğu Türkistan, Oş ve Fergana bölgesinde binlerce mürit yetiştirmiş, Türk Dünyası'nın dış güçlere karşı savaşlarında ayrı bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Şeyh Selâhuddin Sâkib'in birkaç defa hac ziyareti için Mekke ve Medine'ye gittiği; ayrıca Medine'de Muhammed Mazhar Can-ı Canan'a mürit olup, uzun yıllar ilim öğrendiği ve Nakşibendi-Müceddiyyeden de icazet aldığı bilinmektedir. Hac yolculuğu vesilesiyle birçok defa İstanbul'a uğrayan Şeyh Selâhuddin'in, II. Abdülhamid Sultan'la mülakatta bulunduğu, o zamanlar henüz medrese talebesi olan Süleyman Hilmi Efendi'yi Nakşibendi tarikatında eğitmek için bir müddet İstanbul'da kaldığı, bazı tarihi olaylarda katkıda bulunduğu öğrenilmektedir.

Şeyh Selâhuddin Sâkib Osmanlı Devleti ve Orta Asya Hanlıkları arasında köprü olarak hizmet etmiş, hayatının son yıllarını tamamen Rus istilacılarına karşı savaşlara vermiştir. Selâhuddin Sâkib'in oğlu Şeyh Kameruddin'in ve öğrencisi olan komutan kadın Kurbâncân Dâthâ'nın Ruslara karşı direniş hareketlerinde önderlik ettiği tespit edilmiştir. Daha sonra Şeyh Kameruddin'nin Doğu Türkistan'da Nakşibendiyye-Sâkıbiyye tarikatının temelini attığına ve kendi müritleriyle Çin baskınlarına karşı mücadele ettiğine yönelik belgelere rastlanmaktadır. Mezkûr bildiriye, başta Şeyh Selâhuddin Sâkib olmak üzere II. Abdülhamid Sultan'ın Orta Asya Hanlıklarıyla irtibatı, birlik ve beraberlik mücadeleleri; ayrıca çöküş döneminde tarikat erbabları, tasavvuf edebiyatının sosyal hayat ve yönetime etkisi meseleleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Selahuddin Sakıb, II. Abdülhamid, Orta Asya, hanlıklar, tarikatlar.

1 Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, yezided@yahoo.com.

Abstract

Selahuddin Sakib (1839-1910), son of Muhammed Siraceddin Mevlevi, is one of the characters who have services and influence on the sultans and the community on the period of struggles and collapse of Turkish world. Sheikh Selahuddin Sakib was trained as a Naqshbandi tariqa master and trained thousands of followers in the regions of Osh and Fergana in East Turkistan in Central Asia and became a different power in the struggles of Turkish world against the external powers. It is known that Sheikh Selahuddin Sakib had visited Mecca and Medina a few times for haj performance and had become a follower of Muhammad Mazhar Can-i Canan and had studied there for long years and got the ratification from Naqshbandi Mujaddid. Sheikh Selahuddin Sakib, who came to Istanbul a couple of times on the occasion of his pilgrimage had conversations with Abdul Hamid II and it is learnt that he stayed in Istanbul for a while to teach Naqshbandi tariqa to Suleyman Hilmi Efendi who was a student in madrasah in that time and contributed to some historical events.

Sheikh Selahuddin Sakib served as a bridge between The Ottoman Empire and the Central Asian Khans and spent the last years of his life against the Russian invaders. It is determined that his son Skeikh Kameruddin and his student Ms. Kurbanca Datha became leaders in the struggles against the Russians. Some documents are encountered that Sheikh Kameruddin formed the Naqshbandi-Sakibiyye tariqa in East Turkistan and struggled against the Chinese invasions with his followers. In this article, initially Sheikh Selahuddin Sakib and the contacts of Abdul Hamid II with the Central Asian Khans, the struggle for unity and also the tariqa masters in the period of collapse and the effects of Sufi Literature on the social life and management will be handled.

Key Words: Sheikh Selahuddin Sakip, Abdul Hamit II, Central Asia, Khans, tariqas.

Giriş

Özbek edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Hocanazar Hüveydâ'nın (d.1704-ö.1780) torunu olan Şeyh Selâhuddin Sakib'in 1838 yılında Oş'taki bir Özbek ailenin çocuğu olarak doğduğu ve 1910'dan önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ailesi irfan ve ilim sahibi olan Şeyh Selâhuddin Orta Asya'da Nakşibendi tarikatının önde gelen bir mürşidi olarak yetişmiş, Gaibnazar (d.1678-ö.1754) bin Ernazar (d.1652-ö.1745) bin Tolak Muhammed bin Kul Süleyman (d.1624-ö.1725) vs. gibi büyük dedelerine bakıldığında onun da bu irfan mektebinin devam ettiricisi olduğu görülecektir.

Şeyh Siracüddin'in dedesi Hocanazar Hüveydâ Orta Asya'da tarikat ilminden başka şair olarak da şöhret kazanmıştır. Onun oğlu Hal Muhammed İşan da şiirle ilgilense bile, onun Nakşibendi tarikatıyla ilgili faaliyetleri edebiyattaki çabalarından

daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Kendinden sonra tarikat ve edeple ilgili birçok eserler bırakan Hal Muhammed, Nakşibendi tarikatında sık kullanılan Hatm-ı Hâcegân ritüelini ve bu ritüeli gerçekleştirme usullerini detaylı bir şekilde ele almış, bu silsileye sekiz oğlu arasından üçüncü olan Muhammed Siracüddin'in varis olmasını uygun görmüştür.

Mezkûr silsilenin kesintisiz devam etmesini isteyen Muhammed Siracüddin Mevlevî de oğlu Selâhuddin Sakıb (d.1839-ö.1910) ve kızı Semer Banu'yu (d.1837-ö.1891) irfan sahibi birer birey olarak yetiştirmiştir. Hem Selâhuddin Sakıb hem de Semer Banu güzel şiiirleriyle Özbek edebiyatını zenginleştirmiş olsalar da ailenin en önemli özelliği pedagojik faaliyetlerde bulunmasıydı. Dolayısıyla, Selâhuddin Sakıb ecdatlarının yolunu takip etmiş, müritlerinin irfan yolunda doğru ve eksiksiz yetişmesi için "Ma'mülât-ı Sakıbî" adlı risalesini yazmıştır².

Selâhuddin Sâkıb'ın büyük dedesi ve Kaşkarlı Afak Hoca'nın müridi olan Gaibnazar Fergana ve Doğu Türkistan ile ilişkilerini her zaman sıkı tutmuş bir kişiydi. Belki de bu, sonraki kuşakların Doğu Türkistan'la bağlantısının kopmamasına sebep olmuştur. Çünkü Selâhuddin Sakıb'ın ilk evliliği Kaşkarlı bir bayanla olup, Mahmudhan (diğer adı Kameruddin), Muhammedhan, Enveruddin ve Reyhanisa isimlerinde 4 çocuk sahibi olmuştur. İkinci ve üçüncü evliliğiyle beraber 9 çocuğu olan Selâhuddin Sakıb'ın faaliyetlerini oğlu Şeyh Kameruddin Doğu Türkistan'da devam ettirmiş ve oluşturduğu mektebe Nakşibendiyye-Sâkibiyye adını vermiştir.

Selahuddin Sâkıb ilim öğrenme cereyanında, edebi halkalara katılmış, ilmî sohbetlerde bulunmuş ve büyük bir âlim ve üstün yetenekli bir şair olarak yetişmiştir. Dedesinin halifesi Hoca İşan'dan ve babasından halkı irşat etme yetkisi (icazet) almıştır.

Nakşibendi-Mücediddilik XVIII. yüzyıldan sonra Orta Asya'yı çok etkilemiş, hatta Yesevilik ve Mevleviliği bazı bölgelerden söküp çıkarmıştır. Mekke ve Hac ziyareti yolculuğu üzerine yazdığı gazelinde Selâhuddin Sakıb da bu etkiyi açık bir şekilde ifade eder:

Yetmiş iki meşâihin söhbetidin
Medine'de Miyan Hazret hizmetidin
Kırk kûsür yıl secdenin zahmetidin
Bu manalar Sâkıb senden peyda oldu.³

Şeyh Selâhuddin Sakıb, hac ziyaretinden dönerken, İstanbul'da bir müddet bulunmuş ve Süleyman Hilmi (Tunahan ö.1959) Efendi'yi tasavvuf yolunda eğitmiştir.

2 Selâhuddin Sâkıb, "Ma'mülât-ı Sâkıbî", Arıfcanov Matbaası, Taşkent 1916.

3 Selâhuddin Sâkıb, Divân, s. 134. Mezkûr nüsha Selâhuddin Sakıb'ın günümüzde Kırgızistan'ın Oş şehrinde yaşayan torunu Tahire Hanım'ın elinde bulunmaktadır.

Selâhuddin Sakıb hakkında yazılmış menkıbeler günümüzde Fergana bölgesi, Kokand yazmalar kütüphanesinde mevcuttur. Ancak menkıbeler haricinde de yazılı olmayan kaynaklar, Anadolu Nakşibendilik tarikatı vekilleri, kendisinin II. Abdülhamit huzuruna izinsiz girebilecek kadar saygı ve sevgiye sahip olduğunu anlatmaktadır. Osmanlı Devlet arşivindeki kayıtlarda Selâhuddin Sakıb'ın, Sultan huzurunda olduğu ifade edilse de, oradaki rütbe ve makamı, saraydaki yetkisi ele alınmamıştır. Ama Çarlık Rusya'nın Orta Asya'daki ilk baskınında müridi olarak bilinen Kurbançan Datha'nın Osmanlı'dan belli bir yardım için bağlantılar kurduğu ortaya çıkmaktadır.

Selâhuddin Sakıb, Orta Asya'nın son dönemlerinde dini ilimler alanında yetişen önemli bir şahsiyettir. Aile geleneğine bağlı kalarak eşi Tacunnisa'ya şiirler yazmış ve bu şiirleri kardeşi Samar Banu tarafından biriktirilmiş olsa da o, bir şair olarak pek tanınmamış, ancak bir pedagoğ ve şeyh olarak etkisi ve yarattığı ekol XX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.

KAYNAKLAR

Selâhuddin Sâkıb, “*Ma'mülât-ı Sâkıbî*”, Arifcanov Matbaası, Taşkent 1916.

Selâhuddin Sâkıb. *Divân*. Mezkûr Nüsha S. Sakıb'ın torunu Tahire Hanım'dadır.

OSMANLI'DA EŞKIYALIK MESELESİ VE DİNDAR BİR AİLENİN İKAMETİ ÜZERİNE

The Issue of Banditry in Ottomans and Abode of a Religious Family

Mustafa ÜNVER¹

*Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır
Yağmur yağar pusatları ıslanır*

Özet

Eşkıyalık, Osmanlı İmparatorluğunda XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlamış, XVI. yüzyıldan başlayarak tırmanma eğilimine geçmiş ve nihayet XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca da devlet otoritesini sarsacak boyutlara ulaşmış önemli bir problemdir. Bu ciddi sorun, topluma bakan yönüyle sadece eşkıyalık ve celali olayları ile sınırlı kalmamış, bazan devlet görevlilerinin görevlerini kötüye kullanarak çıkarları istikametinde halkı taciz etmelerine de sebep olmuştur. Nitekim eşkıya kadar olmasa da resmi görevlilerin kanuna aykırı şekilde halktan vergi talepleri, müdahaleleri, leventlerin ve yeniçerilerin yersiz zorbalıkları gibi rahatsızlıklar, sosyal huzursuzlukları ve onulmaz tepkileri meydana getirmiştir.

Eşkıyalık problemi diğer Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi Çankırı yöresinde de asayiş tehdit etmiştir. Eşkıyalarla mücadele etmek için devlet çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerden biri de eşkıyalık yapılan bölgelerde asayiş sağlamak üzere köklü aileleri iskan ettirmek olmuştur. Bu yöntem, Osmanlı kayıtlarındaki adıyla Çankırı yöresindeki Arap köyünde (Şabanözü'nün Bakırlı Köyü) tatbik edilmiş bir yöntemdir. Bu çalışmada köylüler nezdinde anlatılan kadim bir iskan öyküsü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, eşkıyalık, Bakırlı, Huzur Hoca, aile.

Abstract

Banditry was an important problem in Ottoman Empire which evoked its effect from 14th century, increased in 16th century and finally reached a position which undermined the state authority in 17th and 18th centuries. This crucial issue was not just banditry and celali rebellions for the society, on the other hand, some statesmen used their authority badly for their own benefits by harassing the society. As a result, the collecting duty of statesmen against the laws, their interventions, the

1 Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Başkanlık Müşaviri, Ankara, e-posta: mustafaunver@gmail.com.

bullying of janissaries and leathernecks, although they were not same as the bandits, caused social unrest and fatal reactions.

The problem of banditry also threatened safety in Cankiri same as the other Ottoman regions. The state developed various methods in order to struggle with the bandits. One of them is aboding the well-established families in the regions where banditry is active in order to provide the safety. This method was applied in Arab Village (now Sabanozu Bakırlı Village) in Cankiri. In this article, this old aboding story which was told by the villagers is handled.

Key Words: Ottomans, banditry, Bakırlı, Huzur Hodja, family.

Giriş

Emniyet ve asayiş içinde yaşama hakkı, en değerli insan haklarından biridir. Devletlerin varlık sebeplerinden birisi, ülkelerinde emniyet ve asayiş sağlamaktır. Kamu düzeni, emniyet ve asayiş, insanların seyahat özgürlüğünü, mal, can ve namus güvenliğini sağlamak, İslamın temel amaçları arasında da yer almaktadır. Eşkîyalık yapmak dinen büyük günahlardan, hukuken de büyük suçlardan kabul edilmekte olduğundan oldukça ağır cezalarla müeyyidelenirilmişdir.²

Hız. Ömer'in kıtlık ve yokluk sebebiyle karnını doyuramayan bir hırsıza had cezası uygulamadığı, aynı şekilde can güvenliğini sağlayamadığı gerekçesiyle bir zimmi toplumdandan da cizye vergisi almadığı bilinmekte ve bu tarihi anekdotlar, modern devlet felsefesiyle de koşutluk oluşturmaktadır.³

Mamafih bu bildiri Osmanlı'nın son dönemlerinde ağırlığını toplumun hemen her veçhesinde hissettiren eşkîyalık meselesine değinecek, ardından da meseleye çözüm yollarından birisi olarak bir Huzur Hoca'nın güçlü ailesinin Çankırı'nın çeşitli köylerinde iskan edilmesiyle ortaya çıkan manevi ve demografik gelişmeye halk söylenceleri ışığında temas edecektir.

Osmanlı'da Eşkîyalık Meselesi

Eşkîyalık, sebepleri itibarıyla benzerlik ve yakınlık göstermekle birlikte, farklı zaman ve coğrafyalarda yansıma bulup zuhur etmesi itibarıyla de karmaşık bir görüntü oluşturur. Bu yüzden eşkiya hareketlerinin zaman, sınır ve faaliyet coğrafyasını tespit edebilmek kolay değildir.⁴

On yedinci yüzyılda savaşların geçmiş asırlara nazaran daha uzun sürmesi, Avrupa'da sanayi ve ziraat alanında ulaşılan ilerlemelere ayak uydurulamaması, yine Avrupa'nın kullandığı ateşli silahlar ile modern savaş taktiklerini benimsemekte gösterilen isteksizlik ve gecikme, nüfus artışı, Osmanlı'da belirli görev ve hizmet karşılığında kişilere verilen topraklar için kullanılan tımar sistemi için yeterli arazi temin edilememesi, yüksek enflasyon, toprak ve vergi sistemindeki bozulmalar, yöneticilerce halka yüklenen keyfi

2 Bkz. Bardakoğlu, Ali, "Eşkîya" Md., DIA., c. XI, s. 463, 465.

3 Bkz. Fayda, Mustafa, "Ömer" Md., DIA., c. XXXIV, s. 48; Koçak, Muhsin, "Ömer" Md., DIA., c. XXXIV, s. 52.

4 Karagöz, Mehmet, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1680-1700)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XVI, 2006, S. 2, s. 374.

yaptırım ve salmalar, adam kayırmalar, liyaketsizlik, yolsuzluk ve rüşvetin önü alınamaz şekilde yayılması, adalet ve güven duygusunun onarılamaz boyutta yıpranması, kısaca toplumun sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen ciddi zayıflama ve bozulmalar eşkiya ve eşkıyalığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamış bazı sebeplerdir.⁵

Eşkiyalık, Osmanlı İmparatorluğunun da dahil bulunduğu Akdeniz havzasında XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlamış, XVI. yüzyıldan başlayarak tırmanma eğilimine geçmiş ve nihayet XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca da devlet otoritesini sarsacak boyutlara ulaşmış çok önemli problemlerden biridir.⁶ Sebep olduğu genel güvenlik ve asayiş sorunu yanında gerek ülke içindeki gerek sınır boylarındaki eşkiyalık hareketlerinin ulusal olduğu kadar zaman zaman uluslararası ve diplomatik sorunlara da sebep olduğu tespit edilmektedir.⁷

Bu ciddi sorun, topluma bakan yönüyle sadece eşkiyalık ve celali olayları ile de sınırlı kalmıyor, zaman zaman devlet görevlilerinin görevlerini kötüye kullanarak çıkarları istikametinde halkı taciz etmelerine de sebep oluyordu. Nitekim eşkiya kadar olmasa da resmi görevlilerin kanuna aykırı şekilde halktan vergi talepleri, müdahaleleri, leventlerin ve yeniçerilerin yersiz zorbalıkları gibi rahatsızlıklar, doğal olarak sosyal huzursuzlukları ve onulmaz tepkileri meydana getiriyordu.⁸

Eşkiyalık problemi diğer Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi etkili bir şekilde Çankırı yöresinde de asayişi tehdit etmiştir.⁹ Kastamonu-Çankırı-Bolu üçgen hattı, adına

5 Eşkiyalığın sebepleri konusunda geniş bilgi için bkz. İnalçık, Halil, "The Ottoman Decline and It's Effects Upon The *Reaya*", Aspects of The Balkans Continuity and Change Contributions to the International Balkan Conference Held at Ucla, October 23-28 1969, Edit.: Henrik Birnbaum-Speros Vryonis, The Hague-Paris 1972, Mouton, p. 339-353; İlgürel, Mücteba, "Eşkiya" Md., DIA., c. XI, s. 467; Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)", 375-378; Öz, Mehmet, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkiyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık, Terör ve Ayrılkçı Hareketler Sempozyumu, editör: Osman Köse, Samsun, 16-18 Mayıs 2008, s. 38-39; Pamuk, Bilgehan, "XVII. Asır Başlarında Erzurum ve Havalisinde Eşkiyalık Hareketleri", Osmanlıdan Günümüze Eşkiyalık ve Terör Sempozyumu, Editör: Osman Köse, Samsun 2009, s. 49; Daşcıoğlu, Kemal, "Osmanlı'da Eşkiyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler", Osmanlıdan Günümüze Eşkiyalık ve Terör Sempozyumu, Editör: Osman Köse, Samsun 2009, s. 253-254; Öksüz, Melek, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Ayan, Eşkiya Ve Göç Sorunları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, C.5, Sayı: 1, 2010, s.170-174.

6 İlgürel, "Eşkiya" Md., XI, 467.

7 Bkz. Demirci, Süleyman - Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkiyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkiyalık Faaliyetleri (1857-1909)", History Studies, Volume 6 Issue 6, December 2014, s. 80-81, 86, 87. Eşkiyalığın halka ve topluma verdiği zararlar için ayrıca bkz. Şahin, Gürsoy, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr'da Eşkiyalık Hareketleri", <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867399.pdf> (20.04.2017), s. s. 82-85.

8 Bkz. İnalçık, "The Ottoman Decline and It's Effects Upon The *Reaya*", 345; Karagöz, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13517.pdf>, (22.04.2017) s. 205; Beşirli, Mehmet, "Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkiya Önleme Metodu olarak 'Devre Çıkma' Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)", Osmanlıdan Günümüze Eşkiyalık ve Terör Sempozyumu, Editör: Osman Köse, Samsun 2009, s. 299; Bilgehan, "XVII. Asır Başlarında Erzurum ve Havalisinde Eşkiyalık Hareketleri", 57-60; Öksüz, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Ayan, Eşkiya Ve Göç Sorunları", 177-179.

9 Köse, Uğur, H.1063-1065 (1058), M.1653-1655 Tarihli Çankırı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu

suhte hareketleri de denilen eşkıya faaliyetlerine sahne olmuştur.¹⁰ Hatta bu faaliyetler bölge hattında o kadar etkili olmuştur ki kayıtlarda buna dair pek çok belge bulunmaktadır. Çeşitli yönleriyle XVIII. Yüzyıl Çankırı'sı üzerine doktora tezi hazırlamış olan Dr. Uysal Dıvrak'a göre Çankırı ve havalisinde meydana gelen eşkıyalık hareketlerine dair sicillerde o kadar çok belge vardır ki bunları alt alta sıralamak dahi uzun bir liste yapmayı gerektirmektedir.¹¹

Eşkıyalar tabiat ve coğrafyadan maksimum düzeyde istifade edebilmek maksadıyla genellikle bahar aylarında ve harman zamanında faaliyetlerini yoğunlaştırmakta, soğukların ve kışların basmasında ise durgunlaştırmaktadır.¹² Bu durum Çankırı Şer'iyye Sicilleri (10/66; 11/64)'inde "mevsim-i bahar-ı hulûl edip ağaçlar yapraklanup eşkıya dağlarda yaslanacak zaman olmağla" şeklinde ifade edilerek şehirdeki devlet otoritelerinin dikkatleri çekilmektedir.¹³

Çankırı'ya bağlı köylerde yaşayan halk, bölgelerinde yuvalanmış haydut ve eşkıyalardan son derece muzdarip haldedir ve neredeyse canlarından bezecek hale gelmişlerdir. Issız geçit ve köşelerde ortaya çıkıp insanların can, mal ve namuslarına hanel getiren eşkıyaların bu vahim yapılanması Osmanlı Devleti'nin hemen tüm ferman ve emirnamelerinde dile getirilmektedir. Ne var ki tüm gayretlere rağmen eşkıyalığın önu bir türlü alınmamakta, her seferinde yeni yeni eşkıyalar ve eşkıya çeteleri zuhur etmektedir. Merzi Köyünde eşkıyalık yaparken ölü ele geçirilen Sarı Hüseyin ile Karacalar ve Karacaviran taraflarına giderek oralardaki eşkıya gruplarına katılan Karabani adlı eşkıyalar, dönemin Çankırı bölgesindeki en azılı eşkıyaları arasında sayılmış, devlet özellikle isimlerini sayarak ortadan kaldırılmalarını ferman buyurmuştur.¹⁴

Devlet, sınırları içinde ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerinin bastırılması ve halkın asayiş, güven ve huzur ortamına kavuşması için çeşitli önlemler almıştır. Eşkıyalık yapmaya ve eşkıyalara yardım ve yataklık etmeye yatkın aşiretleri kontrol altında tutmak maksadıyla onları belli bir yörede iskan etmek, eşkıyaların destek ve güç aldıkları yerel aşiret yöneticilerini şehir meclislerinde temsil konumunda bulundurmamak, eşkıya önderleriyle uzlaşmak, askeri müdahalelerde bulunmak ve eşkıya başını sürgüne göndermek gibi yollar, eşkıyalığı yok etme önlemleri arasındadır. Amaca bütünüyle ulaştıramamasından olmalı ki bu yöntemler, eşkıyalık sebeplerini yok etmekten, başka deyişle bataklığı kurutmaktan çok günü kurtarmaya çalışarak halka biraz nefes aldirmaya çalışan kısa vadeli çözümler olarak değerlendirilmektedir.¹⁵

Ve Değerlendirilmesi, Ankara 2009, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 201-211.

10 Öz, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", 40.

11 Bkz. Dıvrak, Uysal, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, Erzurum 2012, Basılmamış Doktora Tezi, s. 131, 132.

12 Bkz. Uzun, Efkân, "Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA), Sayı: 3, Aralık 2006, s. 33.

13 Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 132. Ayrıca bkz. Daşcıoğlu, Kemal, "Osmanlı'da Eşkıyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler", 254.

14 Bkz. Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 133.

15 Bkz. Köse, H.1063-1065 (1058) M.1653-1655 Tarihli Çankırı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, 211-212; Daşcıoğlu, Kemal, "Osmanlı'da Eşkıyalık Hareketlerini Cezalandırma

Eşkıyalıkla mücadele kapsamında şehirdeki görevliler uyarılmış, kendilerine haydut ve eşkıyaları bertaraf etmeleri emredilmiştir. Eşkıyanın devlet otoritesine teslim olmayıp karşı gelmesi durumunda ise ölü ya da diri ele geçirilmeleri talep edilmiştir.¹⁶

Eşkıyalık hareketlerinin yoğunlaştığı dönemlerde devlet, Anadolu'yu orta, sağ ve sol kol olmak üzere üçe ayırılır ve teftişe tabi tutulurdu. Takibat sonucunda yakalanan eşkıyalar ve başları mahkemeye sevk edilir; yargılama sonunda suçlu bulunan eşkıyalar suçlarının derecesine göre idam, kısas, sürgün, kalebend, cezfbend, küreğe kanma gibi çeşitli cezalara çarptırılırlardı.¹⁷

Bu durumu tespit eden belgelerden biri, Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Ali Paşa'ya buyruldu şeklinde gönderilmiş Cemaziye'l-âhir 1143/Aralık-Ocak/1730-1731 tarihli bir belgedir (Çankırı Şer'iyye Sicilleri 8/54). İlgili buyruldu'nun içeriğinden anlaşıldığına göre birtakım kabadayı karakterli kimseler üçer beşer kişilik çeteler kurarak sebepsiz yere yol kesmekte ve halkı yağmalamaktadırlar. Mamafih aynı belgede "Anadolu'nun orta kolunda bazı mahallerde başıboş, kapusuz levandât ve sair türkmân ve ekrâd taifelerinden üçer beşer bir mezbur yere gelip kuttâ-ı tarik, emvâl ve eşyalarını ahz ve kabza gadr" denilmekte ve suçluların yakalanarak şer'i hükümlere göre cezalandırılmaları emredilmektedir.¹⁸

Öte yandan eşkıyayı teftiş ve tespit üzere görevlendirilen devlet memurlarının da zaman zaman yolsuzluklara karıştıkları, bir yönüyle bu görevlilerin, eşkıyanın zarar ve korkularına ilave olarak, halka ayrı bir yük ve sıkıntı oluşturdukları da belgelerde yer almaktadır. Eşkıyayı teftiş ve tespit etmekle görevli devlet memurlarının teftiş akçesi, devir akçesi diye halktan para topladıkları; bedava yem ve yemeklik talep ettikleri, hatta zaman zaman da rüşvet aldıkları tespit edilmektedir.¹⁹

Nitekim Osmanlı'da eşkıya teftişine gönderilen devlet görevlileri masraflarını kanuna uygun olarak halktan talep ediyorlardı. Böyle bir duruma örnek olmak üzere 1154/1741 tarihli şeriyye sicilini göstermek mümkündür. Nitekim bu buyruldu'da Numan Paşa'nın eşkıya teftişi göreviyle görevlendirildiği bildirilmekte, halk tarafından kendisine yardımcı olunması ve görev masraflarının karşılanması buyrulmaktadır.²⁰

Yöntemi Olarak Sürgünler", 255-258, 262; Beşirli, "Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkıya Önleme Metodu olarak 'Devre Çıkma' Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)", 305.

16 Bkz. Beşirli, "Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkıya Önleme Metodu olarak 'Devre Çıkma' Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)", 295-296; Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 132.

17 Bkz. İlgürel, "Eşkıya" Md., XI, 468. Ayrıca bkz. Demirci, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler Ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)", 92-96.

18 Bkz. Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 132.

19 Bkz. İnalçık, "The Ottoman Decline and It's Effects Upon The *Reaya*", 344-346; Köse, H.1063-1065 (1058) M.1653-1655 Tarihli Çankırı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, 212; Demirci, Süleyman-Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler Ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)", Journal of History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 80; Beşirli, "Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkıya Önleme Metodu olarak 'Devre Çıkma' Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)", 299-300.

20 Bkz. Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 134.

Malesef devlet, belki de görevlendirdiği bu tür müfettişlerin masraf ve ücretlerini tam olarak kendisi karşılamak yerine eşkıyadan zaten ciddi mağduriyetler yaşamakta olan halkın üzerine bu konuyu ikinci bir yük olarak yüklemesi de eşkıyalık sorununun halledilememesinin bir başka yönünü oluşturmaktadır.²¹

Eşkıyalık problemini çözme konusunda Osmanlı Devleti yapısal anlamda çeşitli projeler de uygulamıştır. Bunlar arasında palanka ve kalelerin bina edilip tamir edilmesi, eşkıyaların teftişi ve tedibi çalışmalarının yürütülüp takip edilmesi, devlet görevlilerinin adalet ve hukuktan ayrılmamalarını tembih eden padişah buyrukları olan adâletnâmelerin yayınlanması, görevlilere çeşitli yasaklar konarak uyarılar verilmesi, stratejik öneme sahip derbent-menzil ve geçitlerin kontrol altına alınması, han-kahvehane ve meyhanelerin gözetim ve denetim altında tutulması, mahalli tedbirlerle gönüllü katılımların sağlanması, af-kefalet ve nezir gibi yöntemlerin işletilmesi, halktan silahların toplatılması, haydutlara resmi veya gayri resmi görev verilerek onların eşkıyalıktan vazgeçirilmeye çalışılması, asker kaçaklarının cezalandırılması gibi çözüm yolları da tatbik edilmiştir.²²

Çankırı bölgesinde eşkıyalıkla mücadele konusunda ise belgelerden hareketle aşağıdaki 3 yolun takip edildiği anlaşılmaktadır:²³

1. Eşkıyanın faaliyetlerini artırdığı özellikle bahar mevsimlerinin başında bütün ülke çapında emir ve hükümler yayınlayarak idarecileri bu konuda haberdar edip uyarmak. Çankırı Şer'iyye Sicillerinde (9/64) böyle bir emir gelmekte ve idareciler ikaz edilmektedir: “Kuzât, mütesellimler, voyvodalar ve kethüdâyerleri, yeniçeri serdarları, havâss-ı evkâf zâbitleri, harb-i darbe kâdir il erleri, ayân-ı vilâyet ve iş erleri malum ola ki taht-ı hükümet ve kazalarınız dahilinde mütene-i eşkıya olan mahalleri teccessüs ve tefâhhusdan hali olmayup sadır ve dahiline her ne mahalde birden ikiden veyahut ziyade eşkıya olduğu haber alınur deyü ihmal ü müsameha etmeyüp”²⁴

2. Eşkıyanın aktif olduğu bölgenin idarecisini görevlendirmek ve gerektiği zaman da yakın bölgelerdeki diğer görevlileri destek olarak vermek.

3. Eşkıyanın Anadolu'nun hemen her tarafında aktif ve organize hale gelmesi durumunda vali veya mutasarrıflardan birini tam ve özel yetkili Anadolu müfettişi olarak görevlendirmek.

Bu yöntemlere ilave olarak eşkıyalık yapılan bölgelerde asayiş sağlamak üzere köklü grup ve aileleri iskan ettirmek gibi politikalar da uygulanmıştır. Nitekim 1143/1731 tarihli bir fermanla Alahan Mevkisi'nde mukim bulunan Akkurtlu Cemaati'nin eşkıyalık faaliyetleri görülen Kalecik bölgesindeki Şehsuvarzade Ahmed Beğ'in çiftliklerinde iskan edilmesi emredilmektedir. Çankırı Şer'iyye Sicilleri (8/73)'nde yer alan bu ferman konuyu şöyle ifade eder: “Alacahan nam mahalde

21 Bkz. Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 133; Beşirli, “Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkıya Önleme Metodu olarak ‘Devre Çıkma’ Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)”, 303-304.

22 Geniş bilgi için bkz. Demirci, “Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler Ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, 77-89.

23 Bkz. Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 131-132.

24 Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 131.

iskâna fermân olunan Türkmân cemaatlerinden Ak Kurtlu cemaati Çankırı kasa-basında vaki Kalecik nam mahalde Şehsuvarzade Ahmed Beg'in çiftliklerinde sakin olmalarıyla senki Çankırı mütesellimi mumailihsin tarafımızdan tayin olunan adamlar ile ecillerine varıp sadır olan emr-i alışanım mucibince cemaat-i mezbura mahal-i iskanları olan han-ı merkume nakl ettirilmek".²⁵

Bu yöntem tam da, Osmanlı kayıtlarındaki adıyla Çankırı yöresindeki Arap köyünde, bugün için ise Şabanözü ilçesine bağlı Bakırlı Köyünde tatbik edilmiş bir yöntemdir. Binaenaleyh çalışmamız köylüler nezdinde anlatılan kadim bir iskan öyküsünü kayıt altına almaya çalışacaktır.

Şabanözü Bakırlı Köyünde Eşkîyalık Meselesi Zaruretinde Bir İkamet Söylencesi ve Sonuçları

Şabanözü Bakırlı köyü nüfusuna kayıtlı rahmetli Hacı Şakir Ünver (1926-2004), Osmanlı dönemindeki adıyla Arap köyündeki aile soy ağacını ve köyünün ulaşabildiği kadar geçmişini kaynak kişiler dinlemek suretiyle araştırıp yazmış, herhangi bir ad da koymadığı bu çalışmayı 1986'da tamamlamıştır.²⁶ Binaenaleyh ilgili söylencenin kaynağı –şimdilik- sadece Şakir Ünver imzalı bu çalışmadır.

Ş. Ünver'in naklettiğine göre²⁷ köyün güneybatı taraflarından, eski adı Yuva, günümüzdeki adı Kınık olan köy istikametinden gelen eşkiya grupları, Bakırlı köyüne saldırıya geçerler, yağma ve taşkınlık yaparlar ve halka bir türlü rahat ve huzur vermezlerdi. Eşkîyaların saldırı, yağma ve tacizlerinden bunalan halk, köyelerinin doğusunda ve sırt yakasında bulunan Gözkayaları'nda nöbetçi bekletirlerdi. Nöbetçi ova istikametinden köye doğru gelen eşkiya gruplarını görür görmez hemen köye inip halka haber verir, köylü de kıymetli eşyalarını yanlarına alarak Gözkayaları'na çıkar, köyü boşaltırlardı. Eşkîyanın saldırısı anında evi barkı terkedip kaçma yöntemi, genelde saldırganlarla baş edecek güce sahip olmayan çaresiz insanların seçeneksiz davranışı olarak görünmektedir. Çünkü mağdur, mazlum ve çaresiz insanlar hiç olmazsa

25 Dıvrak, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası, 132. Ayrıca bkz. Demirci, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler Ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)", 89-90. Karen Barkey, Eşkîyalar ve Devlet adlı kitabında Osmanlı tarzı devlet merkezleşmesini esas almış ve eşkiyalığın dünyadaki bazı örnekleriyle (16. ve 17. yüzyıl) Osmanlı Devleti'ndeki eşkiyalıkları mukayeseli analiz etmiştir. K. Barey bu kitabında Osmanlı Devleti'nde eşkiyalığın sebepleri ve çözüm yolları hususunda Osmanlı idarecilerini nevi şahsına münhasır olarak bazen esnek, bazen faydacı-çözüm yolları üreten ve tatbik eden kişiler olarak tarif etmektedir. Bkz. Karen Barkey, Eşkîyalar ve Devlet, çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999, s. 249 vd.'dan nakleden Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1680-1700)", 374, 392-399.

26 Benim de büyük amcam olan Hacı Şakir Ünver, 01.01.1986'da tamamladığı bu çalışmayı derleyip toplamaya ve yazmaya 1968 yılında başladığını ifade etmektedir (s. 4). Benim "Soyağacı Kitabım" adını vererek kaynakça kısmında da aynı adla kaydettiğim bu çalışma, kapak sayfasından anlaşıldığına göre yazım işlemi daktiloda tamamlandıktan sonra Ankara'da Toshiba Corporation Copiers adlı bir firmada Mehmet oğlu Ali Şenlen tarafından fotokopiyle çoğaltılmıştır. Hayatı boyunca kendisini İslam tarihine, köyümüzün ve neslimizin mazisine meraklı, okumayı ve araştırma yapmayı seven bir insan olarak tanıdığım Şakir amcam seyahat etmeyi, akrabalarını arayıp bulmayı, hal hatırlarını sormayı severdi. Arkasında bıraktığı bu mütevazı ve bir o kadar önemli çalışmasının rahmet ve mağfiretine vesile olmasını Allah Teala'dan niyaz ediyorum.

27 Bkz. Ünver, Soyağacı Kitabım, 3-5.

canlarını ve namuslarını kurtarabilmek için evlerini ocaklarını feda ederek dağlara kaçmaktan başka bir yol bulamıyorlardı.²⁸

Nihayet köye giren eşkiya ne bulursa talan edip yağmalar, sonra da çekip giderdi. Eşkiyanın bu tecavüzünden çok bunalan köylü, ileri gelenlerinden bir kaç kişiyi bu büyük soruna bir çare bulmak üzere Çankırı'ya gönderir. Arap köyü heyeti, 17. yy.da Osmanlı'da huzur ya da şehzade hocalığı yapan ama muhtemelen sarayla yaşadığı ihtilaftan dolayı önce Kastamonu'da, ardından da Çankırı'da sürgün konumunda bulunan zamanın alim kişisine dert ve sıkıntılarını güzelce anlatmışlar, sorunlarına çözüm bulması için kendisinden yardım istemişlerdir. Adı ve kimliği tam olarak bilinmeyen bu alim kişi, çözüm yolu olarak köyü ve köylüyü eşkiyaya karşı korumak üzere üç oğlunu Arap köyüne yerleştirmeye karar vermiştir.²⁹

Huzur hocasının Arap köyüne yerleşen üç oğlu, köylüyle ele ele vererek disiplinli çalışmalar yaparlar. Bu sayede eşkiyanın önü kesilir, köylü haydutların tehdit, saldırı ve yağmalarından kurtulur ve huzurlu ve güvenli şekilde yaşamaya başlar. Bu arada Huzur hocasının üç oğlu, beş on yıl içerisinde köyün tüm sevk ve idaresini de ele alır. Ne var ki huzura ve rahatlığa alışan köy halkı bu kez dedikoduya başlar, kendi köylerinden olmayan Huzur hocasının üç oğlunun köylerinin imkânlarından yararlandıkları, sevk ve idareyi ele geçirdikleri, dağdan gelenin bağdakini kovduğu şeklinde ileri geri konuşmalara dalar. Bu dedikoduları duyan üç kardeşler duruma üzüldüler ve köyü terkederler.

Kardeşlerin köyü terk etmelerinden bir kaç yıl sonra eşkiyalar Arap köyünü yeniden yağmalamaya başlamıştır ve eskisinden daha şiddetli şekilde baskı ve kötü muamelelerini artırmışlardır. Eşkiyalarla baş edemeyeceklerini gören köylüler yaptıkları dedikodulardan çok utanıp pişman olmuşlar, kardeşlerin köyü terketmiş olmalarına çok üzölmüşlerdir.

Köy heyeti yüzlerini eskiterek bir kez daha Çankırı'ya Huzur hocasına giderler, yaptıklarından çok pişman olduklarını söylerler, özürler dileyerek eşkiyadan kendilerini yine kurtarması için Huzur hocasına yalvarıp yakarırılar. İlim sahibi zat yine köylüye merhamet etmiş, özürlerini kabul etmiştir. Ama bu kez üç oğlunu değil, onlardan sadece adı Âlim olduğu ifade edilen bir oğlunu Arap köyüne yerleşmek üzere göndermiştir.

Kendisi de bir hoca olan Âlim Bey, bu kez Arap köyünde çok iyi karşılanmış, köylü tarafından adeta baş tacı edilmiştir. Âlim hoca evlendirilmiş ve lakabı Kız Yusuf olan köylüye ait olan ve sonradan da köyün klüp binası olarak kullanılan yerde inşa edilen

28 Nitekim aynı yöntemle, 17. yy.da beylerbeyi görevine kadar yükseldiği halde Balıkesir yöresinin ünlü ve korkunç eşkiyası haline gelmekten geri durmamış olan İlyas Paşa'nın binlerce eşkiyasıyla birlikte yağma yapmak üzere Manisa'yı basıp işgal ettiğinde de rastlanmaktadır. Bu esnada Manisalıları yanlarında götürebilecekleri değerli eşyalarını alarak dağlara kaçmışlardır. Bkz. Yağcı, Zübeyde Güneş, "Bir İsyân ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyânı", Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık, Terör ve Ayrınlıkçı Hareketler Sempozyumu, Samsun, 16-18 Mayıs 2008, s. 72-73, 81.

29 Burada ismi geçen Huzur veya şehzade hocası olan kök dedemizin tam adı ve kimliği hakkında maalesef bir belgeye ve doyurucu bilgiye sahip değiliz. Özellikle Osmanlı tarihi araştırmacılarının akademik bir çalışma kapsamında ilgili vesika ve belgelere ulaşabilmelerini ve bu hususu açığa çıkarmalarını heyecan, merak ve şükranla beklediğimizi bu vesileyle ifade etmek istiyorum.

bir ev kendisine tahsis edilmiştir. Böylece Âlim hoca Arap köyüne tamamen yerleşmiş ve bir daha da Çankırı'ya, babası Huzur hocasının yanına dönmemiştir.³⁰ Âlim hocanın diğer iki kardeşinden birisi Çankırı'nın Yapraklı (Toht) ilçesine, diğeri de yine Çankırı'nın Yanlar köyüne yerleşmiştir.

Şabanözü ilçesinin günümüzdeki adıyla Bakırlı köyü nüfusuna kayıtlı bulunan ve soyisimleri **Özmen**, **Akyol** ve **Ünver** olan dindar, ilme ve okumaya meraklı oldukça büyük bir boy, bahsi geçen Huzur hocasının oğlu Âlim hocanın neslinden çoğalarak bugünlere ulaşmaktadır. Bugün bu boya mensup olup yaşları 40 ile 60 arası olan kuşak ile Huzur hocası arasında 10 göbek bulunmakta ve bu boy tahminen sadece hayatta olanları itibariyle 500 civarında bir nüfusa balığ olmaktadır.³¹

Sonuç

Osmanlı devletinin idari, sosyal ve ekonomik yapısında baş gösteren çeşitli sıkıntılar sonucunda ortaya çıkan eşkıyalık sorunu, güvenlik ve asayiş başta olmak üzere pekçok sosyo ekonomik probleme yol açmıştır. Osmanlı devleti, en başta insanların can, namus ve mal güvenliğini tehdit etmesi yönüyle problemin çözümü için gayret göstermiş, çeşitli projeler geliştirmiştir. Ne var ki problem etkin ve nihai şekilde yine de çözülememiş, pek çok toplumsal kaos ve sıkıntı sürekli hale gelmiştir.

Eşkıyalık kaynaklı bu toplumsal sıkıntı ve sorunlar, bazen de örneğin köyüm olan Bakırlı köyünde demografik yapının değişmesine, dindar ve manevi değerlere bağlı nesillerin yetişmesine de sebep olabilmıştır. Çankırı'da mecburi ikamete tabi olan bir ilim adamının önce üç oğlunu, sonra hoca olan bir oğlunu, eşkıyalık sorunuyla mücadele etmesi için Bakırlı köyüne yerleştirmesi, köyde hem huzur ve sükunetin hakim olmasına hem de kendisinden sonra en az 10 göbek neslin var olup yetişmesine vesile olmuştur. Her hayırdan bir şer çıkabildiği gibi, bu şerden de bir hayır çıkmıştır vesselem.

KAYNAKLAR

Bardakoğlu, Ali, "Eşkîya" Md., *DLA*, c. XI, s. 463-466.

Beşirli, Mehmet, "Sivas Eyalet Valilerinin Bir Eşkîya Önleme Metodu olarak 'Devre Çıkma' Uygulaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar (1768-1820)", *Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık ve Terör Sempozyumu*, Editör: Osman Köse, Samsun 2009, s. 293-306.

Daşcıoğlu, Kemal, "Osmanlı'da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler", *Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık ve Terör Sempozyumu*, Editör: Osman Köse, Samsun 2009, s. 251-263.

Demirci, Süleyman - Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkîyalık Faaliyetleri (1857-

30 H.1063-1065/M.1653-1655 tarihli, 132 belge numaralı ve 82 sayfa numaralı Çankırı Şer'iyye Sicili'nde Çankırı'ya bağlı Âlim Bey köyünden söz edilmektedir. Bu sicilde köyden asıl adı olan Arap köyü adıyla hiç bahsedilmemiştir. Öyle görünüyor ki sadece bu sicile mahsus olmak üzere Huzur hocasının köye yerleşen oğlu Alim Hoca'ya atfen Alim Bey köyü denerek Arap köyüne işaret edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Bkz. Köse, H.1063-1065 (1058) M.1653-1655 Tarihli Çankırı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, 173.

31 Bkz. Ünver, Soyağacı Kitabım, 1-25.

1909)", *Journal of History Studies*, Volume 6, Issue 6, p. 71-97, December 2014, s. 71-97.

Demirci, Süleyman-Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkiyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler Ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)", *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, Volume 4, Issue 2, April 2012, p. 73-103.

Dıvrak, Uysal, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazası*, Erzurum 2012, Basılmamış Doktora Tezi.

Fayda, Mustafa, "Ömer" Md., *DLA.*, c. XXXIV, s. 44-51.

Gürsoy, Şahin, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr'da Eşkiyalık Hareketleri", <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-142386739.pdf> (20.04.2017), s. 75-88.

İlgürel, Mücteba, "Eşkîya" Md., *DLA.*, c. XI, s. 466-469.

İnalçık, Halil, "The Ottoman Decline and It's Effects Upon The Reaya", *Aspects of The Balkans Continuity and Change Contributions to the International Balkan Conference Held at UCLA*, October 23-28 1969, Edit.: Henrik Birnbaum-Speros Vryonis, The Hague-Paris 1972, Mouton, p. 338-354.

Karagöz, Mehmet, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XVI, 2006, S. 2, s. 373-402.

Karagöz, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13517.pdf> (22.04.2017), s. 193-207.

Koçak, Muhsin, "Ömer" Md., *DLA.*, c. XXXIV, s. 51-53.

Köse, Uğur, *H.1063-1065 (1058), M.1653-1655 Taribli Çankırı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, Ankara 2009, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Öksüz, Melek, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Ayan, Eşkîya Ve Göç Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C.5, Sayı: 1, 2010, s.169-186.

Öz, Mehmet, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkiyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık, Terör ve Ayrılkçı Hareketler Sempozyumu*, editör: Osman Köse, Samsun, 16–18 Mayıs 2008, s. 35-42.

Pamuk, Bilgehan, "XVII. Asır Başlarında Erzurum ve Havalisinde Eşkiyalık Hareketleri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık, Terör ve Ayrılkçı Hareketler Sempozyumu*, editör: Osman Köse, Samsun, 16–18 Mayıs 2008, s. 49-64.

Uzun, Efkân, "Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkiyalığa Bir Bakış", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)*, Sayı: 3, Aralık 2006, s. 32-45.

Ünver, Hacı Şakir, *Soyaçacı Kitabım*, Ankara 1986.

Yağcı, Zübeyde Güneş, "Bir İsyân ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyânı", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık, Terör ve Ayrılkçı Hareketler Sempozyumu*, editör: Osman Köse, Samsun, 16–18 Mayıs 2008, s. 65-82.

ÇERKEŞ'İN OVACIK NAHİYESİ ÖZELİNDE ÇANKIRI YÖRESİNDE YAŞAMIŞ MANEVÎ MİMARLAR

**Çerkeş is a Spiritual Architect Who Lived in The Çankırı Area Especially in
The Ovacık District**

Hikmetullah ERTAŞ¹

Özet

Çankırı'nın Süleyman Şah komutanlarından Emir Karatekin tarafından fethi ile birlikte Batı Karadeniz bölgesi hızlı bir şekilde Türkleşme/Müslümanlaşma sürecine girdi. Bununla birlikte daha çok “Eren” diye anılan zatlar, Semerkand, Merv, Buhara gibi merkezlerde üretilen öğretileri bu topraklara taşıdılar. Böylece yeni topraklar askerî anlamda nasıl zabtu rabt altına alındıysa manevî bakımdan da tamirden geçirilerek vatan haline getirildi. Manevî mimarların ektiği tohumlar filizlenerek pek çok çiçek açtı. Bu minval üzere çalışmamızda, Çerkeş'in Ovacık nahiyesi özelinde Çankırı yöresindeki manevî mimarlar ele alınmıştır. Tespit edebildiğimiz 10 zatın (ulaşılabilirdiği kadarıyla) biyografisi, tahkim edilen kavramlar ışığında incelenerek değerlendirilmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ovacık, Çerkeş, Manevî Mimarlar, Din, Eğitim.

Abstract

With the conquest of Emir Karatekin by the Commanders of Süleyman Şah's of Çankırı, the western Black Sea Region quickly entered the process of Turkishness/İslamization. Nonetheless, the people who are called “dervish” carry the teachings produced in centers like Samarkant, Merv, Buhara to these lands. Thus, how the new lands were captured in the military sense, the spiritual meaning of the land was turned into a homeland. The seeds of the spiritual architects sprouted and opened many flowers. In this work we have dealt with the spiritual architect of Çankırı Region, in particular in the town of Ovacık. The ten individuals we can identify (as far as we know) have been reviewed and evaluated in the light of the biographies.

Keyword: Ovacık, Çerkeş, Spiritual Architect, Religion, Education.

1 Yrd. Doç. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-posta: hiktas@hotmail.com

Giriş

Düşünce, hayata anlam kattığı için önemli olup sürekli dönüşüm halindedir. Onun fikre dönüşümü, zihinsel süreçlerin yanı sıra geçmişten tevâris eden birikimle yoğrulma gibi pek çok merhaleden geçme suretiyle olur. Burada dönüştürücü, düşünce mimarı yani mütefekkir. Mütefekkir, nesilden nesile aktararak, toplumun kültürel genlerinde varlığını sürdüren kodlamaları, “zaman-mekân-ihitiyaç” üçgeninde akli melekeyi nâmütenâhi biçimde kullanarak yaşadığı çağa hatta gelecek kuşaklara aktarımlarda bulunur.

Bu minvâl üzere tarihimize baktığımızda pek çok manevî mimarlar görürüz. Kültür coğrafyamızın manevî / irfânî iklimini etkilemiş, buna katkı sağlamış, yaşadığı bölgede “Pîr”, “Abdâl”, “Dervîş”, “Eren”, “Şeyh”, “Hoca”, “Efendi” “Molla” “Hatip” “Hafız” gibi isimlerle anılmış çok sayıda âlim, mutasavvıf ve gönül insanını -ne yazık ki- tam olarak tespit edemiyoruz. Rızâen lillâh için gayret sarf etmiş, ömrünü buna adanmış, Anadolu'nun nice manevî mimarları, haklarında yeteri kadar bilgi, belge vs. doküman olmadığı için meçhul kalmaya devam etmektedir.

Binaen aleyh bu çalışmamız, 1074'te Müslümanlaşma sürecine girerek Anadolu Türk İslam Medeniyeti'nin öncüsü konumundaki Çerkeş'in, Ovacık nahiyesinde yaşamış, bölgenin manevî iklimini etkilemiş şahsiyetleri ile alâkalıdır.

Çalışmamızın konusu “Kavramsal Çerçeve”, Tarihte Ovacık” “Manevi Mimarlar” başlıkları çerçevesinde işlenecektir.

A- Kavramsal Çerçeve

Molla: Monla, munla ve mulla biçiminde de görülen kelimenin Arapça'da “efendi, sahip, âmir” mânasındaki mevlâdan geldiği kabul edilmektedir. Arapça'da “efendimiz” anlamındaki mevlânânın değişikliğe uğramasından ortaya çıktığı düşünülen ve daha eski bir kullanım olduğu sanılan monla (munla) kelimesindeki “n” harfi zamanla “l”ye dönüşmüştür. Tarih boyunca çeşitli İslâm toplumlarında görülen molla kelimesi, Osmanlı döneminde genellikle müderrislikten sonraki mevleviyet pâyesi denilen dereceye ulaşan büyük âlimlerle Süleymaniye müderrislerinden mansıp olarak 300 akçelik kadılık mesleğine geçen, 300 akçeden yukarı mevleviyete tayin edilen birinci sınıf kadırlara verilir. (Algar, 2005: 238-239)

Hatip: Sözlükte konuşan kişi anlamındadır. Cuma ve Bayram günlerinde hutbe okuyan kişi demektir. (TDK Sözü.)

Hafız: Arapça'da “korumak, ezberlemek” mânasındaki hıfz kökünden türemiş bir sıfat olan hâfız (çoğulu huffâz) sözlükte “koruyan, ezberleyen” anlamına gelip Kur'an'ın tamamını ezberleyene hâfız denilmiştir. (Bozkurt, 1997: 74-78)

Pîr/ Şeyh/ /Dervîş: Hak yolunda sâlike rehberlik yapan kimse ve tarikat kurucusu anlamında Pîr, Mürşid, Velî ve Şeyh ile eş anlamlı olarak kullanılırlar. (Arpaguş, 2007: 272-273)

Abdâl: Abdal kelimesi Arapça'da, ikisi de “karşılık, birinin yerine geçen” mânalarına gelen bedel ve bedil kelimelerinin çoğulu olmakla birlikte, zamanla

Farsça ve Türkçe'de tekil mânasında kullanılmış ve Farsça'da “abdâlân”, Türkçe'de “abdallar” şeklinde çoğul yapılmış; ayrıca tasavvuf terminolojisinde abdalla birlikte, aynı mânada olmak üzere budelâ kelimesi de kullanılmıştır. Abdâl kelimesi, Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve ricâlü'l-gayb diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfi veya erenler hakkında kullanılır. (Uludağ,1998: 59-61)

Horasan Eren(ler)i: Horasan ismi Eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (âyân “gelen, doğan”) kelimelerinden meydana gelmiştir ve “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânîler zamanında ortaya çıkmış ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adıdır.(Çetin, 1998: 234-241)

Eren ise Eski Türkçe'de “erkek” mânasına gelen er kelimesinin çoğuludur. Er ve eren Arapça'daki recül, fetâ, âdem, Farsça'daki merd, civânmerd kelimelerinin karşılığı olup “erkek, yiğit, kahraman, tecrübeli kişi, ermiş, şeyh” gibi anlamlara gelir. Arapça'da ricâlullah, Farsça'da merd-i Hudâ, merdân-ı Hudâ şeklinde ve çoğul olarak kullanılan terkipler Türkçe'de “er, eren, erenler, Hak erleri, Hak erenler, Allah adamı” gibi ifadelerle karşılanmıştır. Türk tasavvufunda ve folklorunda er - eren kelimeleri “velî” anlamındadır. Bu anlamda er ve eren Allah'ın dostluğunu kazanmış, insanlara rehberlik yapabilecek faziletli, fedakâr ve cömert kişilerdir. Bazen mensup oldukları bölgelere göre “Horasan erenleri, Rum erenleri” gibi ifadelerle anılan bu kişilerin insân-ı kâmil olduğu kabul edilir ve kendilerine büyük bir saygı duyulur. Velî ve mürşid anlamında bir tasavvuf terimi olup özellikle Mevlevîler ve Bektaşîler tarikat büyüklerinden “erenler, erenlerim” veya “nazarım, nazarlarım” şeklinde söz etmişlerdir.(Uludağ,1995:294-295)

Horasan Erleri Anadolu'nun manevi fethinde etkili olmuşlardır. (Kalafat,1996: 118-119) Halk yaşadığı yerlere Anadolu'ya giren Selçuklu akınları ile buraları Türkleştiren Horasan erenlerinin adlarını verirler.(Taş, 2007: 204) Ovacık bölgesi içinde de böyle erenler vardır.

Efendi : “Sahip, mâlik” anlamına gelen Bizans Rumcası'ndaki (aféndis)'in Türkçeye geçmiş şeklidir. Osmanlılar'da çeşitli mevkilerdeki tahsil görmüş saygıdeğer ve itibar sahibi kimselere mahsus bir tabir olarak kullanılmaya başlanmış ve sosyal, siyasî, ilmî, dinî ve tasavvufî çevrelerde giderek geniş bir kullanım alanı bulmuştur. (Köprülü, 1994:455-456)

Divan: Osmanlı Devletinde, özellikle Karadeniz Bölgesinin orta ve batı bölümlerinin dağlık kesimlerinde görülen birkaç köyden müteşekkil küçük idarî birlikler olarak tanımlanabilir. Divanlarda aynı zamanda Divan Camileri yer alır. Divana bağlı bir çok köy Cuma, Cenaze, ve Bayram namazları burada kılar Mevrit törenleri bu mekanda icra ederler. Sözü geçen namazlar sadece divanda kılınır. Ayrıca divana gelenlere yemek ikram edilirdi. Günümüzde de bu adet halen yaşanmaktadır. Halkın bir araya geldiği divan köylerinde ilmî, ahlâkî yönleriyle tebârüz etmiş şahıslar hocalık yapardı.

Orta Oda: Salnamelerde “Köy Odaları”nın “Orta Oda” diye isimlendirildiği için Orta Oda şeklinde ifade ettik. Bir nevi otel görevi yapan “Orta Oda”yı köylüler ortaklaşa inşa etmiş, gelen misafirlerin ibatelerinin yanı sıra iâşeleri de karşılanmıştır. Bayram, Nişan, Sünnet, Dügün, Cenaze gibi törenlerin yanı sıra köylünün toplandığı, konuştuğu karar aldığı yerlerdir. Mahalle şeklinde olduğu için camisi bulunmayan yererde köy odalarının bir bölümü mescide dönüştürülmüştür. Ramazan başta olmak üzere sair zamanlarda halk buralara toplanır milli ahlaki, dini sohbetler yapılırdı. Kışların uzun ve soğuk geçmesi sebebiyle daha çok bir araya gelme fırsatı elde eden köylüler (resmi ya da genellikle de gayri resmi olarak masrafları köy halkı tarafından karşılanmak üzere) hocalar çocuklara Kur’an öğretmiş, ibadet, ahlak konuları başta olmak üzere milli ve manevi değerler bakımından eğitimlik yapmışlardır. Bu yönüyle köy odaları aynı zamanda bir mektep görevini yapmıştır. Eskiden ifa ettikleri görevler korunarak günümüzde yeniden inşa edilen köy odalarında, maddi imkanlar çerçevesinde, altta kat (dügün, nişan, sünnet, cenaze törenleri için) yemekhane ve toplantı salonu, diğer kat köy odası işlerine münhasır üst kat ise mescid olarak yapılmaktadır.

Zirat: Ramazan bayramında birinci gün bayram namazı, Kurban bayramında ise arefe günü kılınan ikinci namazının ardından köyde yaşayan vatandaşların evlerinde hazırladıkları un helvası ve “bişi” denilen süt ve yağ katkılarıyla saçta pişirilen yufka ekmeğinin mezarlıkta veya cami bahçesinde, yahut köy konağında paylaşılması, Kur’anı Kerim tilaveti, dua ve hep birlikte mezarlıkların ziyaret edilmesi anlamına geliyor. Asırlardır zirat geleneğini bayramlarda kesintisiz yerine getiren köylüler, köy meydanına her haneden birer bohça helva ve bişi getirmekten ve hep birlikte aynı sofrayı paylaşmaktan son derece mutlu ve huzurlular. Zirat geleneği için önce helva kavruluyor. Ardından “bişi” denilen yufka ekmeği ve helva bohça halinde bir mendile sarılarak köylülerin toplandığı meydana götürülüyor. Orman köyünde yaşayanlar Ramazan bayramında bayramın birinci günü, Kurban bayramları ise arife günü evlerinde hazırladığı bişi denilen yufka ekmeği ve helvayı köyün orta yerinde bulunan alana getiriyor. Burada her evden gelen helva büyükçe bir kazan veya tavanın içinde karıştırılıyor. Sofra hazırlıkları sürerken hocalar tarafından Kur’anı Kerim tilavet ediliyor, dualar yapılıyor. Ardından karıştırılan helva bişi denilen yufka ekmeğinin içine konularak kurulu sofralara servis ediliyor. Vatandaşlar bişi ekmeği ve helvaları aynı sofrada paylaşarak yiyor. Daha sonra hep birlikte mezarlıklar ziyaret ediliyor.²

Yukarıda işaret edilen kavramlarla ilgili olarak şunları söylenebilir.

a-“Molla”, “Hatip”, “Hafız” kelimeleri daha çok ilmiye sınıfına mensup olan kişiler için kullanıldığı görülmektedir. Toplumumuzda da bilgi yünü ile toplumda tebâüz etmiş kişilere bir paye olarak verilmiştir.

2 Ovacık'ta süregelen bu gelenek bölgede başka yerlerde de vardır.(Sinop için bkz, http://haberakasya.com/yasam/_sarayduzune-bagli-koylerde-asirlik-bayram-gelenegi-yasatiliyor/ Erişim Tarihi: 02.05.2017.

b- ‘Pîr’, ‘Şeyh’, ‘Dervîş’, ‘Abdâl’, ‘Horasan Eren(ler)i kavramları ise toplumda örnek yaşantısı ile model olmuş, insanların gönüllerine girmiş ehl-i hâl denilen şahıslara verilen tasavvufî bir ünvandır. ‘Efendi’ kelimesi ise gerek ilim gerekse tasavvuf ehli için kullanılmış genel bir nitelemedir.

‘Divan’ ile ‘Orta Oda’, bir araya gelme toplanma yerleri olup sevinç ve üzüntülerin paylaşıldığı sosyal mekânlardır. Bu ortamlarda herkesi ilgilendiren ortak mevzular istişare edilerek kanaat önderi nezaretinde karara bağlanır. Kanaat önderi oradaki Molla, Hoca, Eren vb. sıfatlarla tarif edilen şahıslardır. Zîrat ise divan ile divanla bağlı köylerin de katıldığı önemli bir törendir. Netice olarak, bu manevî mimarlar insanları aklen, kalben eğiterek, topluma rehberlik etmişlerdir.

B- Tarihte Ovacık

Doğusunda Araç, batısında Eskipazar, kuzeyde Safranbolu Kuzeybatıda Karabük güneyinde Çerkeş ve Atkaracalar güneydoğusunda Bayramören ilçeleri ile çevrilidir. Engebeli ve dağlık bir araziye sahip olup çoğunlukla çam ve kayın ağaçlarından oluşan ormanlarla kaplıdır. Ilgaz ve Köroğlu dağlarının uzantısı üzerinde olup 1432’ye kadar uzanan yüksek bir rakıma sahiptir. Kışları soğuk ve karlı geçen Ovacık Karabük’e 47 km’dir.

Eti, Lidya, Paflagonyalılar, Galatlar, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlıların hüküm sürdüğü Batı Karadeniz yerleşim yerlerindedir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Süleyman Şah’ın komutanlarından Emir Karatekin 1082-1084’te Çankırı bölgesini fethetmesinin peşinden Ovacık dahil olmak üzere Çerkeş, Eskipazar, Safranbolu, bölgelerinde de Türkleşme süreci başladı. Bu bölge Bizans, Selçuklu, Moğul, Çobanoğulları, Candaroğulları ile Osmanlılar arasında birçok kez el değiştirdi. 1423 yılında II. Murad zamanından itibaren ise kesintisiz bir şekilde Osmanlı’nın kesin hakimiyetine girmiştir.(Karabük Valiliği, 1999: 26-32)

Ovacık ilçemiz 16. Yüzyıl kayıtlarına göre, kendisine bağlı köylerle beraber³ Bolu sancağının nahiyesi olarak, günümüz sınırları bakımından Eskipazar,⁴ Ovacık, Çerkeş, Gerede ilçelerinin kesiştiği bölgeye Virân-şehir (Taş, 1993:59) denilirdi. 1530 tarihli arşiv kayıtlarına göre, Virân-şehir ismi ile gösterilen bölgede Ovacık ilçesinin günümüz sınırları içindeki⁵ ondört köyü(Başbakanlık Osmanlı Arşivi,1994:162) aynı

3 Ekincik ve Soğanlı köyleri Safranbolu’ya bağlı gösterilmiştir.

4 Günümüzde bölgede ‘Virân-şehir’ ismiyle anılan her hangi bir yer yoktur. ‘Eski-bâzâr’ ise o zaman var olan bir yerleşim yeridir. Her ikisinin aynı yeri ifade ettiğine dair her hangi bir kayda rastlamamız sebebiyle Virân-şehir’e Eskipazar demek kanaatimizce delil getirilmesi gereken bir husustur. Bu husustaki değerlendirmeler için bakınız (Taş, 1993:59).

5 Buna göre Ovacık’ın sınırları şöyledir. Ortada bölgede Koltuk, İki-Kilise köyleri olmak üzere doğuda; Yığınlar (Yığınot) kuzeyde; Yiğitler, kuzeydoğuda Avlağu-kaya(Avlağıkaya), batıda; Sülük kuzeybatıda; Boyalı (Boyalı), güneyde Yaka, Çatak güneybatıda Pelitçik, Kızıl-elma, Yörük-virân olmak üzere 12 (On iki) yerleşim yeri gösterilmektedir. Ovacık’ın köylerinden Ekincik ve Soğanlı (Soğanlı) köyleri ise Borlu (Safranbolu) nahiyesi sınırları içerisinde kalmaktaydı.

adla⁶ zikredilmiştir. 17. Yüzyılda ise Ovacık bölgesi Şehabettin diye kayıtlarda yer⁷ alır.(Karabük Valiliği, 1999: 32). 17. Yüzyılda Bolu sancağının lağvedilmesinden sonrasında Viranşehir'de Ulak bölgesi⁸ ihdas edilmiştir. Bu şekildeki idari yapılanma⁹ (1867 yılı Salnamesinde Viranşehir Livasına bağlı olarak zikredilen Şehabeddin ile Ulak)'ın 1868 yılı devlet salnamesinde belirtildiği üzere Çankırı Sancağına bağlandığı görülmektedir. 1286/1869 yılı salnamesinde ¹⁰ise Çerkeş'in nahiyesi¹¹ olduğu ifade edilmiş¹²1959 'da İlçe (19.6.1957-7033 Sayılı Kanun) olan kadar Çerkeş'in nahiyesi olarak devam etmiştir. Nahiyeden İlçeliğe dönüşen Ovacık, 1995 te Karabük'ün il (06.06.1995 – 22305-550 Kararname) olmasıyla Karabük'e bağlanmıştır.

-
- 6 Ovacık ismiyle iki yer vardır. İlki günümüz Eskipazar ilçesinin 4.2 km kuzeyinde, güneyde Kapucular, doğuda Köyceğiz, batıda Eğriova ile İlyaslar, kuzeyde Düzçam köyleri arasında yer alan şimdiki ismi ile Ova köyüdür. Diğeri ise Çerkeş'in 5 km kuzeyinde, doğuda Aliözü, batıda Şihdoğan, kuzeyde Çalcıören köyleri arasındaki bölgede yer alan Ovacık (Gelik) köyüdür. Ovacık ismiyle o zamanda anılan söz konusu yerler günümüz Ovacık merkezinden uzakta olup, ilgisinin olmadığı muhtemeldir.
- 7 "IV. Mehmed'in İkinci Lehistan seferi için 1674'te Bolu sancağından toplamda 41000 kile arpa toplanması istenmiştir. Eflani ve Taraklıborlu (Eflani ile Safranbolu) 5000 kile, Yörükânı Taraklıborlu (Safranbolu'nun Yörükköyü) 1500 kile iken Virân-şehir'den ise 9000 kile arpa istenmiştir. Viran-şehir'in Şehabettin'den ise 1000 kile arpa toplanarak Bartın İskelesi'nden İstanbul'a gönderilmiştir "
- 8 Ulak Kazası 1841 yılında 18 divan(bağlı köylerle) birlikte yaklaşık 6500 kişidir.
- 9 1864 yılında " İdare-i Vilayet Nizamnamesi" idari yapılanmada değişikliğe gidilmiştir Bu çerçevede Devletin mülki idaresinde bu tarihe kadar devam etmiş olan eyalet, sancak ve diğer mülki birimler yerine yenileri kabul edilmiş, en büyük idarî üniteye "vilayet" adı verilerek, vilayet sancaklara, sancak kazalara, kaza karyelere bölünmüştür. Buna göre, Vilayet amirine "vali", sancak amirine "mutasarrıf", kazanın yöneticisine "kaymakam" denilmiştir. Buna göre; vilayet, liva, kaza, köy şeklindeki yapı aynen kabul edilmiş, ancak kaza ile köy arasına köyler ve çiftliklerden oluşan nahiyelerin kurulması öngörülerek en az 500 nüfusa sahip yerleşim birimleri "nahiye" olarak tanımlanmıştır Aynı zamanda bu değişiklikler 1876 Anayasası'nda da yer almıştır
- 10 Buna göre Ovacık'ın“ Devme, Harmancık, Befre, Güney-viran, Karze, İsteve, Belen, Erkeç, Koltuk, İki Kilise, Ovacık, Boyalı Sufla(Aşağı Boyalı), Boyalı Ulya (Yukarı Boyalı), Purçuk- viran, Gümelik, Anbarözü, Yiğnot, Dudaş, Pelitçik, Yürek-virân, Meydan, Beg-melik, Ulu köy, Aksar, Kuz- viran köyleri vardır. Bkz.,1286 yılı salnamesi s. 126.
- 11 1290/1873 yılı salnamesinde Ovacık'ta görevli memurlardan bahisle Müdür İsmail Hakkı Efendi, Naibi Hasan Hulki Efendi, Katibi Hasan Tahsin Efendi Tabu Katibi Ruşen Efendi denilmektedir.
- 12 Buna göre sınırları Bayramören'in Kavak (Kavak köy) Feriz, Dere (Dereköy), Harmancık, ile Çayırıcık köyünden başlayarak Çerkeş'in Çakmak, Fındıcak, Ulu Köy, Avşar, Kabak (Kabakköy), Karaşar, Çaylı, Kuz-Virân (Kuzören), Akbaş, Meydan, Gökçeler, Yıprak, Beylik, Taş-hanlar (Taşanlar)'dan sırt denilen bölgeyi kapsayarak, Dudaş vadisinden Beydini, Güney, Saz, Şamlar, Boyalı köyü hattından kuzeye doğru uzanacak şekilde olmak üzere günümüz Ovacık köylerinin tamamının ihtiva eder şekilde 127 adet yerleşim yeri vardır. Toplam nüfus on üç bine yakın olup günümüz sınırları itibarıyla Ovacık'a bağlı 87 yerleşim yerlerinin nüfusu ise yaklaşık on bindir. Nüfusu en kalabalık olan yerler Erkeç (698), Ekinçik (309), Boyalı (286), Avlağkaya (281) Pelitçik (257), Yaylacılar (215) köyleridir. Ovacık'ta ise 156 kişi ikamet etmektedir. (Bkz.,1310 Yılı Salnamesi.377-382).

C- Manevi Mimarlar:

1- Horasanlı Musa Efendi (ö. 1719)

Musa Efendi'nin Horasan'dan İslam'ı anlatmak üzere eski adıyla Boyalı Sufla (Aşağı Boyalı) köyüne 1650'li yıllarda gelip köyde uzun süre yaşamıştır. Kitabesinde 1199 da yapıldığı belirtilen Boyalı camisinde imamlık yapmıştır. Amasra-Safranbolu-Çerkeş güzergâhı üzerinde yer alan Boyalı köyünde (kitabesi kayıp) bir Hamam, 1201 'de yapılan bir Çeşme ve günümüzde "Musa Dede Tepesi" diye bilenen Musa Efendi'nin inzivâya yeri ile Musa Efendi'nin türbesi vardır. Söz konusu yerler Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne tescil edilmişlerdir.

Musa Efendi'nin bölgeye manevi mimarlık yaptığı, halk üzerinde etkili olduğu bilgileri aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Musa Efendi'nin 1719 yılında vefat ettiğinde geriye kızları Sülbiye, Fatma ve oğlu Muammer kalmıştır. Köydeki Musa Efendi türbesi olarak bilenen mekanda çocukları birlikte medfundur.

Halk tarafından önceleri türbe etrafında dönerek yağmur duası yapıldığı, huzursuzluk yapan çocukların türbenin içinde yalnız bırakıldığı, yeni evlenenlerin türbeye gidip dua ettikleri aktarılmaktadır. Türbenin bakım, onarım ve temizlik işleri aynı köyden Alpboğa ailesi tarafından yapılmaktadır. Türbe 1953 yılında Hacı Mustafa Alpboğa tarafından tadilattan geçirilmiştir. Türbeye 2013 yılında iç ve dış boncuk kaplama yapılmış sonraki yıllarda çatı tamamen yenilenmiştir. Köy halkı halen türbeye önem vermekte ve Musa efendiyi samimi sevmekte ve hayırla anmaktadır.¹³

2-Horasanlı Eren Mansur Mehmet Efendi (?)

Taşoğlu Şihlâr mahallesindeki camin yanında medfûn olan Horasanlı Eren Mansur Efendi'nin doğumu tam olarak bilinmemektedir. Kare planlı Türbede biri tarihsiz, diğerleri 1215-1234 yıllarını gösteren toplamda üç sanduka vardır. Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne korum altına alınan caminin kitabesinde 1235'te Cemil Ağa tarafından yeniden yapıldığı belirtilmektedir.

Yukarıda bahsedilen şahsiyetlerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir.

a- "Horasanlı Erenler" olmaları

b- Buldukları yerlerin sıradan bir divan olmanın ötesinde potansiyeli yüksek geniş katımlı büyük divanlar olması

c- Amasra-Safranbolu-Çerkeş kervân güzergâhının Ovacık sınırları bakımından Horasanlı Musa Efendi'in bir uçta Horasanlı Eren Mansur Mehmet Efendi'nin de diğer uçta olması

d- Halk tarafından saygınlıkların hala devam ediyor olması

3-Nakşibendî Molla Ahmed Efendi (1863-1932)

Pelitçik köyünde medfûndur. Mezar taşında Nakşibendî Molla Efendi diye yazmaktadır.

13 Bu bilgiler Köy sakinleri Kemal Ererhan (1939 doğumlu emekli İmam Hatip) ile Hilmi Ererhan (1945 doğumlu) adlı kişilerden dinlenilmiştir.

4-Molla Halil (1875-1960)

Asıl ismi Halil Yüderek'tir. Molla Halil diye meşhur olmuştur. Nüfus kayıtlarında 01.07.1875 Ovacık Şamlar Köyü Orta Mahallesi'nde doğduğu belirtilmektedir. O günkü ismiyle Zafrânbolu'daki medreselerde eğitim görmüştür.

Şamlar, Küçüksu, Ganibeyler ile Boyalı divanlarında vefat edene kadar imamlık yapmıştır. Hizmet ettiği divanlar ile civar yerlerde Kur'an Kerim öğretmiş, Hz. Peygamber'in hayatı, ibadet ve ahlâk'a dâir hususlarda halkı aydınlatmakla ömrünü nihayete erdirmiştir.1960'ta doğduğu köyde vefat eden Molla Halil kendi köy mezarlığında medfundur.¹⁴

5-Abdulkadir Öksözoğlu (1884-1974)

1300/1884 yılında Ovacık Başboyunduruk köyünde doğmuştur. Annesi Ayşe, babası Mustafa'dır. Çalışmak için küçük yaşta gittiği İstanbul ilmi hayatının da başlangıcı olmuştur. 1915'te İstanbul'dan köyüne döndükten sonra evlenmiştir¹⁵. Hanımı on yıl sonra vefat edince bir evlilik daha yapmıştır.¹⁶

Eğitimine İstanbul'da başlayıp orada tamamlamış, Süleymaniye Nazırlar Medresesi'nden icazeti vardır. Dârû'l-Hilâfetu'l-Âliye'de tahsilini tamamlamıştır. Buradan yüksek dereceli diploma ile mezun olmuştur.

Görev olarak, Başboyunduruk (kendi) köyünde vefat edene kadar imam ve hatiplik yapmıştır.¹⁷ Ücret almak suretiyle görev yapmayı tercih etmemiştir.¹⁸ Geçimini köyünde çalışarak sağlamıştır. Ömrünün son sekiz ayını yapılan ısrarlar sebebiyle kendi köyünde resmi imam hatip olarak geçirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na intisabı peşinden icazeti ile ilgili işlemler yapılmıştır.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre bir asır ömür süren hoca efendi çevrede daha çok hatip olarak tanınmıştır. Başboyunduruk köyü divanı başta olmak üzere çevre divanlara bağlı civar mahallerde de Kur'an-ı Kerim, Fıkıh, Siyer dersleri vermiştir. İlmî, ahlâkî örnek yaşantısıyla toplumda model haline gelmiş, dinî meselelerde fetvâsına başvurulmasının yanı sıra vuku bulan anlaşmazlıklarda da çözüm mercii olmuştur.

Hocaefendi 1974 yılında rahmet-i rahmana kavuşmuş görev yaptığı Başboyunduruk Köyü Camii'nin avlusuna defnedilmiştir. Vefatından sonra kütüphanesi uzun süre faydalanılmayı beklemiştir. 2015 yılında torunu Hasan Öksözoğlu tarafından¹⁹İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler kütüphanesine bağışlanmıştır.²⁰

14 Bu bilgiler köyün muhtarı Raşit Hastürk'ten (1954 doğumlu) dinlenmiştir.

15 Kastamonu'nun Araç ilçesine bağlı Dırvana (Alakaya) Köyü'nden Hatice Hanım.

16 Ovacık Boduroğlu köyünden Emine hanım.

17 Kısa bir süre Adana'da memurluk yapmıştır.

18 Hoca efendi oğluna hep şunu vasiyet etmiştir.'Oğlum imam-hatiplik hiçbir zaman para için değildir. Sen bu camiyi öksüz bırakırsan huzuru mahşerde iki elim yakanda olacaktır.' Oğlu (Hasan Öksözoğlu) önce Karabük Demir –Çelik fabrikasında çalışmaya başlamıştır. Ancak baba vasiyetinin zihnini sürekli meşgul etmesi sebebiyle vasiyeti yerine getirmek üzere İmam-Hatiplik görevine başlamıştır. Babasının yaklaşık 70 yıl görev yaptığı camide emekli olana kadar kendi de imam-hatip olarak çalışmıştır.

19 Bir kısmı yazma eser diğerleri matbu olan elli yedi kitap.

20 Bu bilgiler Hoca efendinin oğlu Hasan Öksözoğlu'dan(1942 doğumlu) dinlenmiştir.

6- Molla Recep (1910-1975)

Molla diye halk arasında meşhur olan Molla Recep'in esas ismi Recep Çetin'dir. 1910 yılında Ovacık, Avlağıkaya köyünde doğmuştur. Medreselerde eğitim görmüştür. 1930-1933 yılları arasında Kastamonu'da (üç yıl) askerlik yapmıştır. Askerlik sonrası (fahri) imamlık yapmaya başlamıştır. Avlağıkaya divanı ile civar divanlarda Kur'an- Kerim okutarak, ibadet, Siret-i Nebî ve güzel ahlâk'a dâir konularda vaaz vererek halkı aydınlatmaya çalışmıştır²¹.

65 yaşındayken 1975 doğduğu köyde vefat etmiştir. Avlağıkaya Köyü Hoca Mahallesi'nde medfundur.²²

7- Molla Satılmış (1891-1981)

“Molla Satılmış” diye bilenin Satılmış Şahin 1891'de Ekincik köyünde doğmuştur. Bölgedeki hocalardan okumuş icazet almıştır. Çerkeş'te yapılan sınavda başarılı görülerek askerlikten muaf sayılmıştır. Yarım Hafız olan Molla Satılmış'ın yetiştirdikleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan, emekli olan pek çok kişi vardır.

Ekincik divanında imamet görevinde bulunmuş hoca daha çok Kur'an öğretimi ile bilinmektedir. Molla Satılmış, kıraat açısından “ağzı düzgün” imamlık yapmaya kabiliyetli gördüğü öğrencilere Kur'an-ı Kerim'in son üç cüzünü ezberletmiştir.

90 yaşında iken 1981'de kendi köyünde vefat etmiştir. Ekincik Köyü eski Divan Camii'nde medfundur.²³

8-Sadık Efendi (1891-1982)

Esas ismi Sadık Bayram'dır. 1891 yılında Ovacık Dudaş köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Kadioğullarından Bayram Efendi'dir. Dini Eğitimini Safranbolu medreselerinde almış, bir müddet Çerkeş Hatipoğlu Camii'nde imamlık yapmıştır. 1925 yılında Çerkeş'te mahalle mektebinde hoca olmuştur. 1928 yılındaki harf inkilâbından sonra hemen yeni harfleri öğrenmiş, yeni harflerle öğretmenliğe devam etmiştir. Türkiye de yeni harfleri ilk defa öğrenen üç öğretmenden biridir. Arkasından 1931–1939 yılları arasında Evkâf memuru olmuş ve Çankırı Vakıflar Müdürlüğüne atanmıştır. Bu esnada Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi (ö.1962) ile tanışmış ona intisap etmiştir. Çankırı Ulu Cami ve vakıf mülklerinin restorasyonu ile uğraşmış, eski eserleri tamir ve yenilemelerle hizmet etmiştir. Özellikle bizzat ilgilenerek, İstanbul'dan getirttiği hattat ve sanatkarla Büyük Camii'nin restorasyonunu tamamlamıştır. Bu hizmetten sonra Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğüne muhasebe müdürü olarak atanmıştır.

21 Avlağıkaya köyü rakımı yüksek ilçeden de oldukça uzak kış şartları da ağır olan bir yerdir. Ulaşımın zor ve sağlık hizmetlerinin zayıf olduğu o dönemde örf ve adetten gelen alışkanlıklarla, şifa niyetiyle gelenlere ayet, dua okuyan biriydi. Bu sebeple ona “Molla Recep”ın yanı sıra “Muskacı Hoca” denilmiştir.

22 Bu bilgiler köy sakinlerinden Salih Çetin (1938 doğumlu) ile Recep Çetin'den (1942 doğumlu) dinlenmiştir.

23 Bu bilgiler oğlu Mustafa Şahin (1942 doğumlu) öğrencileri Şükrü Eroğlu (1942 doğumlu) ve Arif Akkaya (1942 doğumlu)'dan dinlenmiştir.

Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi, cep takvimine yazdığı hac günlüğünde 9 Eylül 1949 Cuma günü Hacca giderken Sadık Bey'in Hacettepe Seme, Yeniay Sokak, 1 numaralı vakıflara ait lojman olan hanesinde beş gün misafir kaldığını ifade eder. Buradan anlaşılacağı gibi, Sadık Bayram Bey o tarihlerde muhasebe müdürlüğü görevine devam etmektedir. Sadık Bey, 1960'lı yıllarda hacca gitmiştir. Sadık Bayram, göreve başladığı 1939 yılından sonra devlette hizmete devam etmiş ve 1960'lı yıllarda emekli olmuştur. Sadık Bey intisabından sonra Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi'ye hizmet etmiş, özellikle Ankara'daki bağıllarla ilgilenmiş, geniş bir çevre oluşturulmuştur. Doksan bir yaşında iken 1982 yılında 20 Mayıs Pazar günü vefat etmiştir. Dudaş'taki aile kabristanına defnedilmiştir. (Aşkar,2005:)

9-Hafız (Katil) Hüsnü Ağar (1907-1995)

Esas ismi Hüsnü Ağar olup 1907'de Ovacık Ahmetler köyü Tahsin mahallesinde doğmuştur. "Hafız" olmasının yanı sıra "Katil" lakabıyla da tanınır. "Katil" denmesi, tabancasının gayri ihtiyârî ateş alması sonrasında öğrencilerinden birinin vefat etmesi sebebiyledir.

Hüsnü Efendi önce bölgedeki hocalardan dersler almış sonra Çerkeş'te eğitimini devam tamamlayarak icazet almıştır. Gümelik, Ambarözü, Yeniören, Soğanlı ile Ahmetler (kendi köyü) divanlarda (fahri) imamet görevinde bulunmuştur. Özellikle Kur'an Öğretimi ile çevrede hâlen hayırla yâd edilen merhûm hoca pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında civar yerlerde (Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde) İmam- Hatip olarak görev yapanlar, emekli olanlar da vardır.

Doğduğu köyde 87 yaşında iken 1995'te vefat eden Hafız hoca, Ahmetler köyü Tahsin mahallesi mezarlığında medfundur.²⁴

10- Ali Molla (1900-1996)

Molla diye bilen Ali Molla'nın esas ismi Ali Akkaya'dır. 1900 yılında Ovacık Gümelik Köyü Sindre Mahallesinde doğmuştur. Civar yerlerdeki pek çok hocadan okumuş ancak hıfzını tamamlayamamıştır. Yarım Hafız olan Ali Molla, divanlarda imamet görevinde bulunmamış daha çok ticaretle uğraşmıştır. Ticaret için gittiği (Karabük, Kastamonu, Çankırı) yerlerde doğruluk, dürüstlük, helâl kazanç gibi erdeme dâir güzel ahlâk ilkelerini anlatmakla meşhurdur.

Ali Molla'nın "ille namaz, ille namaz, ille namaz", "ille ölüm, ille ölüm, ille ölüm" ifadeleri civar yerlerde menkıbeleşmiştir.²⁵ 1944-1960 yılları arasında kendi köyünde muhtarlık yapan Ali Molla ilki 1969 diğeri 1983'te olmak üzere iki kez hac yapmıştır. 1975'te geçirdiği trafik kazası sonucu uzun süre yatalak kalmıştır. Ömrünün

24 Bu bilgiler oğlu Muzaffer Ağar (1950 doğumlu), talebeleri Arif Akkaya (1942 doğumlu), Satılmış Güleşen (1942 doğumlu) tarafından aktarılmıştır.

25 Diğeri bir menkıbe ise şöyledir. "Zamanın eşkiyası Ovacıklı Eğri Ahmet çetesi Saitler köprüsünde Safranbolu pazarından dönen Ali Molla'yı soymak için pusu kurar. Karşıdan bineğinin üzerinde Kur'an okuyarak gelen Ali Molla köprüye yaklaşır. Eşkiya harekete geçmeye karar verdiğinde aniden jandarma birliğini görür gâsp işinden mecburen vazgeçerler. Ali Molla sağ salim evine döner. Bu olay daha sonra eşkiya tarafında Ali Molla Allah tarafından korundu diye anlatılmıştır."

sonlarında gözlerini kaybeden Ali Molla 1996'da vefat etmiş, doğduğu yer olan Gümelik köyü Sindre mahallesinde medfundur.²⁶

Sonuç

Yakın bir zamana kadar Çankırı ilimizin bir ilçesi, daha önce ise Çerkeş'in nahiyesi olan Ovacık ile ilgili yaptığımız bu çalışmada bölgenin manevî / irfânî iklimini etkilemiş, buna katkı sağlamış, yaşadığı bölgede “Eren”, “Hoca”, “Efendi”, “Molla”, “Hatip”, “Hafız” gibi isimlerle anılmış çok sayıda âlim ve gönül insanı tespit edilmiştir. Bunun birlikte şu neticeler e ulaşılmıştır.

1-Tarihsel olarak 11. yüzyılda İslam'la tanışan Ovacık'ta, fetih ile birlikte kazanılan topraklar evvela Eren diye isimlendirilen zatlar aracılığıyla Türkleştirilmiş, İslam'la yoğrulmuştur. Daha sonra Molla, Hafız, Hatip, Efendi gibi ünvanlarla anılan zevatında da aynı misyonu taşıdığı, bölgeyi manen imar ettikleri görülmektedir.

2-Osmanlı Devleti eğitim sisteminden geçmiş bu zatlar ömürleri nihayete erene kadar Ovacık'ta divan camilerinde görev yapmış bölgeyi manen imar etmişlerdir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi katı laik anlayışın hüküm sürdüğü, Kur'an-ı Kerim'in dahi yasaklandığı dönemi bizzat yaşamıştır. Ancak hiçbir zaman Kur'an öğretmekten, İslam dinini tebliğ etmekten de geri durmamışlardır.

3-Çalışmamız bildiğimiz kadarıyla Ovacık'ı bu yönüyle ele alan ilk çalışmadır. Bu sebeple çalışmamızın sonraki çalışmalara dibâce sadedinde de olsa ufuk açacağı, veri sunacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamdi. (2005). “Molla”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (XXX: 238-239)İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi.
- Arpaguş, Safi. (2007). “Pir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (XXXIV: 272-273)İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi.
- Aşkar, Mustafa.(2005), *Çankırlı Astarlızade Mehmed Hilmi Efendi*, İstanbul: Sistem Matbaacılık.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(1994), “937/1530 Yılı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri” (II), Ankara.
- Bozkurt, Nebi.(1997). “Hafız”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (XV: 74-78)İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi.
- Çankırı Valiliği. Erişim 01 Mayıs 2017, <http://www.cankiri.gov.tr/tarih>,
- Çetin, Osman.(1998).“Horasan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (XVIII: 234-241) İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi.
- Haber Akasya. Erişim: 02 Mayıs 2017 <http://haberkasya.com/yasam/sarayduzune-bagli-koylerde-asirlik-bayram-gelenegi-yasatiliyor/>.
- Kalafat, Yaşar.(1996). “Horasan Eri olarak Bilinen Yatırlarla İlgili Halk İnançları ve Dini Pratikler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2):118-119.
- Karabük Valiliği (1999). “*Antik Devirde Karabük ve Çevresi*”. Ankara: Tşof Plaka

26 Bu bilgiler torunu Ali Akkaya (1971doğumlu) tarafından aktarılmıştır.

Matbaa.

Kastamonu 1286 Yılı Sâlnâmesi.

Kastamonu 1287 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1288 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1289 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1290 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1291 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1292Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1293 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1294 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1295 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1296 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1297 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1298 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1299 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1306 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1310 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1311 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1312 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1314 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1317 Yılı Salnamesi.

Kastamonu 1321 Yılı Salnamesi.

Köprülü, Osman F.(1994). “Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (X: 455-456)

İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi.

Taş, Kenan Ziya.(1993), *Tapu Tabrir Defterlerine Göre 16.Yüzyılda Bolu Sancağı*, Ankara

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Taş, Kenan Ziya.(2007). “Çankırı Tarihinden Viranşehir Sancağından Eskipazar ve Ovacık İlçelerine”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, (2), s. 204-210.

Türk Dil Kurumu, Erişim: 04 Mayıs 2017, [http://www.tdk.gov.](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=DK.GTS.590a7ee11ed865.22740506)

[tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=DK.](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=DK.GTS.590a7ee11ed865.22740506)

[GTS.590a7ee11ed865.22740506.](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=DK.GTS.590a7ee11ed865.22740506)

Uludağ, Süleyman.(1995).“Erenler” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (XI: 294-295)

İstanbul: İslami Araştırmalar Merkezi.

Uludağ, Süleyman.(1998) “Abdal”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (I: 59-61)İstanbul:

İslami Araştırmalar Merkezi.

HUZUR DERSLERİNE KATILAN ÇANKIRILI ÂLİMLER

Scholars from Cankiri Who Attended the Huzur Lectures

Yakup KOÇYİĞİT¹

Özet

Huzur dersleri 18. yüzyıldan itibaren yıkılışına kadar Osmanlı devletinde, Padişahların huzurunda yapılan tefsir dersleridir. Bu dersler, padişahın huzurunda yapılıyor olması sebebiyle katılanlar hakkında ilmi bir payenin göstergesi ve aynı zamanda devletin kendilerini ödüllendirmesi ve ilme teşviki anlamına gelmektedir.

İstanbul, pâyitaht olması hasebiyle Osmanlı Devletinin atan kalbi ve karar veren beyni hükmündedir. Büyük Medreseler, buraya kurulmuş, tedrisatlarını tamamlamak isteyen ilim yolcuları son durak olarak burada karar kılmışlardır. Bu sebeple huzur derslerine katılan âlimler büyük çoğunlukla İstanbul'da yetişmiş âlimlerdir. Ancak bağrından kopup geldikleri taşra şehirlerinin adları bu derslere katılanların isimlerinin başında veya sonunda zikredilmiş, böylece devlet bununla İstanbul'un dışındaki diğer şehirlere de vefa borcunu ödemiştir.

Anadolu, Rumeli, Balkanlar... Osmanlının bütün vilayet hatta kasaba diyebileceğimiz bölgelerinden gelen âlimlerin, bu dersler ile ilgili tutulan arşiv belgelerinde isimleri geçmektedir. Çankırı da Huzur Derslerine katılan âlimleri dolayısıyla ilgili belgelerde ismi en çok geçen vilayetlerimizden bir tanesidir. O tarihlerde Kangrı, Kangırı, Kengri gibi değişik isimlerle ifade edilen Çankırı, onlarca âlimin yetişmesi ve sultan huzurunda icra edilen, ilmi seviyesi oldukça yüksek olan bu meclislerde temsil edilmiş olması, o dönemde ilmi ve kültürel anlamda ne kadar mümtaz bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

Bu âlimlerin bilinmesi, biyografilerinin ve eserlerinin gün yüzüne çıkarılması günümüzde ilim yolcuları için bir kaynak olması ve bilim tarihi çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Çünkü ilim, tuğla tuğla örülen bir binaya benzer. Öncesi ile sonrası arasında mutlak bir irtibat kurulması ve tarihinin bilinmesi gereklidir. Bu çalışma ile Çankırı'nın dününden, bu gününü aydınlatan kandilleri Belirlenmeye çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İlmi Merkezler, Çankırlı Âlimler, Huzur Dersleri, Bilim Tarihi

1 Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta: yakupkocyigit@karabuk.edu.tr

Abstract

From the 18th century until the end of the Ottoman Empire, Huzur Lectures were tafsir lectures that were attended by the Sultan himself. The presence of the Sultan in these lectures symbolises the status and capability of the scholars who attended. These meetings also indicate an economic conferment and an encouragement in their work.

Istanbul, being the capital, is the beating heart and the intellectual centre of the empire. Big madrasas are built, and many aspiring scholars have chosen this city as their last stop in their journey for knowledge. Thus, many scholars who attended the Huzur lectures were trained in Istanbul but their hometowns are mentioned in their names to show gratitude to the Anatolian cities where these scholars were born and raised.

From Anatolia, Rumeli and the Balkans to even the smallest cities and villages, every scholars name who takes part in these meetings are mentioned in the records with their hometowns. Çankırı being the hometown to many scholars who took part in these meeting is one of the most frequently mentioned in these lectures. Taking different names such as Kangrı, Kangırı, Kengri; the many scholars the city has raised, and the representation of the city in these intellectually esteemed and highly regarded lectures, which were arranged in the presence of the Sultan himself, shows that the city has a distinguished place in the intellectual and cultural sphere of the Empire.

It bears a remarkable academic importance that these scholars, their works, and biographies are studied and known. Knowledge is like a wall built brick by brick. The connection to the past is necessary for the wholeness of the structure. This work will point out Çankırı's scholars who are illuminating today from the past.

Key words: Ottoman Empire, Science Centers, Scholars from Cankiri, Huzur Lectures, History of Science

Giriş

Geçmiş, bu gün ve gelecek birbirinden ayrılmaz üç olgudur. Bu günü güzel bir şekilde yaşamak ve geleceği doğru şekilde planlamak hayatı anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir. Bu konuda geçmişin bilinmesinin önemi yadsınamaz. Tarihin bilinmesi sadece geçmişte yaşanmış olayların kronolojik olarak oluş tarihlerini öğrenmek değildir. Bilakis o dönemin analiz edilmesi, yaşamış insanların -özellikle- ilim adamlarının isimlerinin tespiti, yetişmeleri, buldukları ilmi ortamlar, telif ettikleri eserlerin ortaya çıkarılması ile ilmî tespit ve görüşlerinin belirlenmesidir Geçmiş ile günümüz arasında bağın kurulması için özellikle bu görüşlerin bilinip bugüne aktarılması ve kendisinden faydalanılması İle mümkündür.

Çankırı, Orta Anadolu'nun kadim bir şehridir. Tarihinde birçok âlim yetiştirmiş ilim ve kültür hayatına katkıda bulunmuştur. Bu gün bunlardan bir kısmı bilinmekte bir kısmı ise hala gözlerden ve dikkatlerden uzak durmaktadır. Belli ki, "Çankırı'nın Manevi Mimarları" sempozyumu bu değerleri ortaya çıkarmayı amaç-

lamaktadır. Üniversiteler, yerel yönetimler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla icra edilen bu kabil sempozyumlar, kütüphanelerin raflarında kalmış bazı eserlerin ortaya çıkmasına, unutulmuş bazı değerlerin tekrar hatırlanmasına vesile olmaktadır. Bu cümleden olarak bu tebliğde Çankırı'da yetişip padişahın huzurunda yapılan derslere katılıp rüştünü ispat etmiş âlimlerin isimlerinin tespiti ve içlerinden bazılarının hayat hikâyeleri hakkında kısa bilgi sunmak, özelde Çankırı genelde ilim âlemi için oldukça önemlidir.

Huzur dersleri konusunda değerli bir çalışma ortaya koyan Ebu'l-Ula Mardin'in aynı isimdeki eseri bu konunun en önemli kaynağıdır. Mardin'in de çokça müracaat ettiği Mehmet Süreyya'nın Sicill-i Osmanî, Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri, Bağdatlı İsmail Paşa'nın Hediye'tü'l Ârifin isimli eserleri ve diğer biyo-bibliyografik kaynaklar bu konuda en çok başvurulan kaynaklar olmuştur.

Bu tebliğde önce Huzur Dersleri ile ilgili kısa bilgi verilecek daha sonra kaynaklarda yer alan isimlerin tespitine gidilecektir belirlenen isimlerin daha geniş araştırmalar için bir başlangıç noktası olması umulur.

I.Huzur Dersleri

“Ma'rifet iltifata tabidir” darb-ı meseli ne güzel bir sözdür. Benzeri bir durum ekonomide arz-talep dengesiyle anlatılır. Âlimlerin çalışmaları iltifat ile daha verimli olur, bununla birlikte İnsanlar da fayda gördükleri şeylere daha çok iltifat ederler.

Akıllı devlet başkanları insanların bu özelliklerini göz önüne alarak onları ilme yönleltmek için bazı etkinliklere başvururlar. Bir taraftan İlim tedris ve tahsili için medreseler inşa ettirirlerken diğer taraftan da eser veren âlimleri teşvik edilmiştir. Yazdıkları eserlerin kendilerine sunulması kabul edilmiş, karşılığında yüklü para ve hediyeler ile ödüllendirilmiştir. Bunların dışında bir takım kültürel etkinlikler de geliştirilerek ilmin ve âlimin önemi vurgulanmıştır

Osmanlı tarihinde bunun en güzel örneklerinden bir tanesi de «Huzur-u Hümayûn Dersleri» şeklinde isimlendirilen uygulamadır. Kısaca Huzur Dersleri olarak da bilinmektedir. 18. yy ortalarından itibaren Osmanlı devletinin yıkılışına kadar bir buçuk asrı geçen bir süre devam eden bir gelenektir.

Huzur dersleri, Ramazan aylarında sultanın huzurunda yapılan takrir ve müzakerelerle geçen derslerdir. Bu derslerde, Kur'an'ın tefsiri yapılır. Her bir derste bazen sadece bir ayet müzakere edilir. (Bu derslerin tamamında Fatıha suresinden Nahl suresine kadar tefsirin yapıldığı düşünülürse ne kadar ayrıntılı tartışmaların gerçekleştiği anlaşılır.)

Bir Mukarrir, beş tane de muhatap müzakereci vardır.² Bunların dışında Sami'(dinleyici) olarak Sultan ve saray erkanından izin verilen vüzera ve üst düzey idareciler de katılmaktadır. Bir Ramazanda sekiz meclis akdedilirdi. Dokuzuncu meclis değerlendirme meclisi olarak akdedilirdi.

2 Huzur derslerinde dersi veren alime “Mukarrir”, dersin enine boyuna tartışılmasını sağlayan müzakerecilerde de “muhatap” denmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, Diyanet İslam Ansiklopedisi: c. XXVIII, s. 441-444, 1998,

Bu konuda değerli bir çalışma ortaya koyan Ebu'l-Ûlâ Mardin, Huzur Dersleri ismiyle yazdığı eserinde, başlangıcından son dönemine kadar akdedilen meclisleri anlatmış, burada yer alan alimlerin neredeyse tamamının isimlerini tespit etmiş ve bu alimlerin isimlerini adeta ölümsüzleştirmiştir. Yakın dönemlerde bu konuda çeşitli araştırmacılar ve bilim adamları da yazdıkları makalelerle bu konunun bilinirliğinin artmasına katkıda bulunmuşlardır.

Ebu'l-Ula Mardin Huzur derslerinin, tarihçi Hammer ve sorasında Vakanüvis Vasıf'tan aldığı kuvvetle muhtemel nakillerle 1172 h./1758 m. tarihinde başladığı kanaatini serdetmektedir.³

Aslında daha önceki dönemlerde Osmanlı sultanlarının âlimler ile meclis akdederek ilmi mübahaselerde buldukları çeşitli kaynaklarda nakledilmektedir. Mesela IV. Mehmet'in Şeyhü'l-İslam Minkârîzâde Yahya Efendi'ye akşam ve yatsı arasında dersler verdiğini ve bunu adet haline getirdiğini, aynı şekilde sultanın yakınlarından olduğu bilinen Vâni Mehmet Efendiye de haftada iki defa ders yaptırdığını bilinmektedir.⁴

Ebu'l-Ûlâ Mardin Tarihçi Atâ'dan benzer uygulamaların Sultan Orhan zamanından itibaren Osmanlı Sultanlarının bir adeti olduğunu belirtmektedir.⁵ Bazı araştırmacılar bunu abartılı bir yakıştırma olarak değerlendirir. Mardin ise bunu makul bir iddia olarak kabul etmiş, ancak Huzur Derslerinin diğer yapılan derslerden farklı olduğunu belirtmiş ve;

- Huzur derslerinin Ramazan ayı ile kayıtlı olduğu,
- Bu derslerde münazara, müzakere ve mübahasenin gerekli olduğu,
- Padişahın emriyle yapıldığı,
- Muhatapların soru sormak zorunda oldukları... gibi farklarını saymıştır.

Konumu dolayısıyla her zaman halk içinde bulunamayan padişah ve saray erkani, dini bir sohbet, ilmi bir müzakere ortamında bulunmakta ve bundan istifade etmektedir. Ayrıca Padişahların böyle meclislerde hazır bulunması teba arasında hoş karşılanmakta, halkın takdir ve beğenilerini de kazanmaktadır.

Sultan huzurunda ders takrir etmek, mukarrirlerle meseleyi müzakere edebilecek seviyede ilim sahibi olmak, önemli bir ilmi derecedir. Çünkü mukarrir ve muhataplar, Şeyhulislam tarafından liyakat esas alınarak titizlikle seçilmektedir.

Huzur derslerine katılmak ilmi bir seviye ve bir liyakat demektir. Bu seviyeye ulaşabilmek için alimler adeta bir yarışma içerisine girmekte ve bu yarışma olumlu manada, birçok faydaları içerisinde barındırmaktadır.

Huzur derslerine sadece payitahttan değil, Anadolu'nun hemen her yanından âlimlerin bu derslere katıldıklarını görmekteyiz. Bu da çeşitli şekillerde taltif edilen payitaht âlimlerinin yanında taşra ulemasının da gayretini artırmakta ve ilimi gelişime katkı sağlamakta idi.

3 Ebu'l-Ula Mardin, Huzur Dersleri, c. I, s. 6

4 Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 18, s. 441-444, 1998,

5 Osman Öztürk, "Ramazan Mübaheseleri "Huzur Dersleri" ", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. ? s112-113

Vatanın farklı coğrafyalarında bulunan âlimlerin bir araya gelerek belli konularda müzakere etmeleri, görüş alış verişinde bulunmaları ilmin yurt çapında mütecanis olması, ilim adamlarının birbirlerinden faydalanmaları açısından oldukça önemli etkileri olmuştur.

19. yy dan itibaren, Huzur derslerine katılacak olan alimlerinde aranan şartlar zorlaştırılmış, İstanbul Ruûsunu⁶ alma, herhangi bir yerde çalışmama gibi birtakım yeni kurallar getirilmiştir. Osmanlı ilim hayatında tartışmasız etkisi olan Huzur dersleri, hilafetin ilgası olan 1924 senesine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra günümüze kadar buna benzer bir kurum veya çalışma yapılmamıştır.

II. Huzur Derslerine Katılan Çankırlı Âlimler

A. Mukarrir Olarak Katılmış Olan Âlimler:

1. Kangırlı Şeyh Abdullah Efendi

Kayyumzade Abdullah Efendi, Kangırlıdır. Şeyh Hasan Kangrı'nin oğludur. El-Üsküdarî el-Hanefî el-Müderriş gibi nisbeleri ile bilinir. 1168 da doğmuştur. *Haşîye ala âdâb-ı mîr*, *Haşîye ale't-Tehzîb*, *Haşîye ale'l-Celâl*, *Haşîye Ale'l-Hayâlî* ve *Şerhu's-Sa'd* (bu eserini 1225 senesinde tamamlamıştır) isimli eserleri vardır. Huzur derslerinde mukarrir olarak yer almıştır. İlk olarak hicri 1224 senesi Ramazan ayında 8. Mecliste iptida-i hariç⁷ rütbesi ile muhatap olarak katılmıştır. 1228 senesinden 1237 senesine kadar mukarrir olarak bu derslerde bulunmuştur. 3 Muharrem 1227 tarihinde Galata hocalığına tayin edilmiştir. Enderun hocalığı yapmış ve Selimiye tekkesinin ilk şeyhi olmuştur. 1237 tarihinde Kudüs mollası olup 1239 senesinde mezkûr mevleviyeti (kadılık görevi) tamamladıktan sonra yolda Şuur isimli yerdefefat etmiştir. Alim ve faziletli bir kimsedir. Eserlerinin en meşhuru ülema tarafından kabul gören *Fenâri Hâşîyes*'dir. Kaynaklarda yer alan diğer eserleri de şunlardır: *Hâşîye ale'l-Celâl*, *Hâşîye ale'l-Hayâlî*, *Haşîye ale't-tehzîb*, *Haşîye âdabı mirî*.⁸

1227 Ramazan ayında muhatap olarak katıldığı Mukarrirler Meclisi'nde Musannif Osmân Efendi ile aralarında sert tartışmalar geçmiş, buna rağmen sultanın takdirini kazanarak muhataplığa devam ettirilmiş ve sonraki yıllarda mukarrirliğe

6 Osmanlı devlet teşkilatında atamaların kaydedildiği defterlere Ruûs denirdi. Atamaya hak kazanabilmek için yapılan imtihanlara da Ruûs imtihanları denirdi. Geniş bilgi için Bkz. Recep Ahıskalı, "Ruûs" Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.XXXVII, s.272

7 İptidâ-i Hariç, Osmanlı eğitim sisteminde medreselerin derecelerini gösteren bir terimdir. Medreseler, Bunlar Hâşîye-i Tecrid, Hâşîye-i Miftâh, Hâşîye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrişine ödenen günlük ücretlere ve nihayet hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymaniye, dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmelerdir.İptida-i hariç lafzı kırklı medreselerden sonra devlet erkanının yaptırdığı medreselere ilk girenlerin okuduğu , müderrişlerine elli akçe yevmiye verilen medreselerdir.Geniş bilgi için Bkz. Mehmet İpşirli, "Medrese (Osmanlı Dönemi)" Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. XXVII, s. 327-333.

8 Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, c. III, s. 395; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s., 377; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn*, c.I s. 255.

yükseltiştir. Bu tartışmayı Enderun tTarihi müellifi ? detaylı olarak anlatmış el-Mardin de oradan iktibasla kitabında uzunca anlatmıştır.⁹

2. Çerkeşli Mehmet Efendi

Huzûr Derslerine hicri 1224-1237 yılları arasında muhatap olarak katılmış, 1237 de Galatasaray hocalığına tayin edilmiş, 1238-1241 de mukarrir olmuş, 1243 de toplanan Mukarrirler Meclisine muhâtap olarak katılmış, aynı yıl Orduy-u Humâyun Kadılığına tayin edilmiş, 1251 Ramazân ayında toplanan Sudûr Meclisi'nde Âli İmrân Sûresinin son âyeti olan 200 üncü âyetini taktir eylemiştir.¹⁰

3. Kangırlı Ali Niyazi Efendi

Kara Ali Niyazi Efendi, Kângırlıdır. Müderris ve dersiâmdır. 1273 - 1285 senelerinde muhatap, 1285-1292 tarihlerinde mukarrir olarak Huzur Derslerinde bulunmuş, mukarrirlerin reisi olmuştur, 1299 Cemaziyelâhir ayının 15. inci günü vefat etmiştir. Kâşgeri¹¹ kurbunda (?) medfundur. Fâzıl bir alimdir.¹² İlk olarak 1284 te Ahıskalı Numan Efendi ye vekâleten Mukarrir olarak görev almıştır.¹³

4. Kangırlı İbrahim Efendi

Kângırlı İbrahim Ethem Efendi müderris, molla, İstanbul kadısı ve müftüsü idi. Mekke payesine nâil olmuştur. Huzur Derslerine 1277 - 1285 tarihleri arasında muhatap, 1285 - 1286 yıllarında mukarrir olarak iştirak etmiştir. 1295 senesi Safer ayının sekizinci günü vefat etmiştir, Süleymaniye haziresinde medfundur.¹⁴

5. Kangırlı Abdülkerim Davut Efendi

Abdülkerim Davut Efendi, Kângırlıdır. Müderris ve molladır. Mekke payesine¹⁵ nâil olmuştur. 1274-1285 seneleri arasında muhatap, 1285-1291 seneleri arasında mukarrir olarak Huzur Derslerine iştirak etmiştir, 1295 senesinden sonra vefat etmiştir.¹⁶

Muhatap olarak katılmış olan âlimler:

1. **Kangırlı Hafız Hüseyin Efendi:** 1228 yılında muhatap olarak huzur derslerine katıldığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁷

9 Ebu'l Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 188/190

10 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 78, 87-88

11 Kaşgâri Tekkesi Camii de denir. Eyüp'ten, Piyer Loti Kahvesi'ne giden İdris Köşkü Caddesi ile Hüsam Efendi Sokağı arasında bulunmaktadır.

12 Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, c. 3, s. 577,

13 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 139

14 Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, c. 1, s. 164, Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 140

15 Osmanlılar'da özellikle ilmiye mensuplarına verilen rütbeyi ifade eden terim sözlükte "görev derecesi, rütbe, mertebe" anlamına gelen ve terim olarak ilmiye mensuplarına verilen rütbeyi anlatan Farsça pâye kelimesi daha geniş mânada herhangi bir memuriyetin fiilen ifa edilmek üzere değil adının rütbe ve unvan olarak verilmesini belirtir. Geniş bilgi için Bkz. Fahri Unan, "Pâye", Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.XXXIV, s. 193-194

16 Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, c. 2, s. 326.

17 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 124

2. **Kangırlı Ali Remzi Efendi:** 1270-1291 yılları arasında muhatap olarak huzur derslerine katılmıştır.¹⁸
3. **Kangırlı Muhammed Arif Efendi:** 1250 yılında muhatap olarak huzur derslerine katılmaya başlamış ve 1269 Sofya Kadılığına tayin sebebiyle bu görevden ayrılmıştır.¹⁹
4. **Kangırlı Seyyid Ahmed Efendi:** Seyyit Ahmed Efendi, Kângırlıdır. 1256-1269 seneleri arasında Huzur Derslerinde muhatap olarak bulunmuş, 1269 senesi Şevval ayında Mahreç payesi alıp aynı sene içinde vefat etmiştir.²⁰
5. **Kangırlı Ahmed Zühdü Efendi:** 1282 huzur derslerine katılmaya başlamış, 1313 yılında vefat edinceye kadar bu görevde devam etmiştir.²¹
6. **Kangırlı Hafız Seyyid Abdullah Sabri Efendi:** 1283 tarihinde huzur derslerine muhatap olarak katılmaya başlamış ve 1285 Mahreç Payesi olarak bu görevinden ayrılmıştır.²²
7. **Kangırlı Hasan Zühdü Efendi:** 1288 yılında muhatap olarak huzur derslerine katıldığı kayıtlarda rastlanmaktadır.²³
8. **Kangırlı Ahmet Vehbi Efendi:** 1292 tarihinden 1295 tarihinde vefatına kadar huzur derslerine muhatap olarak katılmıştır.²⁴
9. **Kangırlı Ahmet Şevki Efendi:** 1301 yılında muhatap olarak huzur derslerine katılmaya başlamış ve 1313 tarihinde vefatına kadar devam etmiştir.²⁵
10. **Kangırlı Mustafa Sabri Efendi:** 1331 senesinde muhatap olarak huzur derslerine katıldığı kaynaklarda geçmektedir.²⁶
11. **Kangırlı Muhammed Rüştü Efendi:** 1340 senesi ve sonrasında huzur derslerine muhatap olarak katıldığı kaynaklarda geçmektedir.²⁷
12. **Kangırlı şeyh Osman Nuri Efendi:** "Muhsinoğlu" mahlasıyla tanınmış Mustafa Efendi'nin oğludur. Hicri 1262 de Kângırı sancağının Şabanözü nahiyesinde Karapazar'ın Bügdüz köyünde doğmuştur. Hicri. 1268-1278 yılları arasında köyünün ibtidâi mektebinde okumuş, 1279-1282 de Kângırıda Kirmanoğlu Medresesinde tahsilden sonra, H, 1283 de İstanbul'a

18 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 138

19 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 133

20 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 135, Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, cilt, sah. 297.

21 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 143

22 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 143

23 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 145

24 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 146

25 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 148

26 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 159

27 Mardin, *Huzur Dersleri* c. 1, s. 163

gelerek Büyük Ayasofya Medreseline kaydolmuş, dersiâm Hâfız Ebûbekir Efendi'den 1298 de icazet almıştır. 1298 de ruûs imtihanını kazanıp aynı yıl Büyük Ayasofya Cami-i Şerifinde tedrise başlayarak 1312 de icazet vermiştir. 1294 - 1297 yılları arasında Rus muharebesi sırasında Mektebi Tıbbiyye bahçesinde kurulan barakalar hastahânesine imâm tayin olunmuştur. 1299 da Büyük Ayasofya Câmii Şerifinde Buhârî-i Şerif okuma, 1325 de ise Reis-i Buhârî vazifesiyle görevlendirilmiştir. H. 1311 de ibtidâ-i Hâric rûûsuna nâil olmuştur.²⁸ 1325 de Hareketi Dahil derecesiyle Akbıyık Câmiinde Fâtıma Sultân Dersiyyesi müderrisliği tevcih edildiği belirtilmiştir. Ayrıca Bozcaada'da 1314 de Bozcaada vâizliğine ta'yin edilmiştir ve Bozcaada da fahri olarak müftülük yapmıştır. H. 1315 de dördüncü rütbeden Mecîdî nişâniyle ödüllendirilmiştir. Rumi 1323 de İstanbul'a gelerek Bozcaada vâizlik ve müftülüğünden istifâ etmiştir. Buhârî Şerif riyaseti ve dersiâmlık vazifeleriyle Huzur Derslerine 1327-1332 yıllarında muhatap olarak katılmış Mahreç payesi verilerek Foça Mevleviyetine²⁹ tayin olunarak muhataplıktan ayrılmıştır. 1338 Mayısında vefat etmiştir.³⁰

13. **Kangırlı Bilal Fevzi Efendi:** 1329 tarihinde muhatap olarak huzur derslerine katılmaya başlamış 1334 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.³¹
14. **Kangırlı Zeynelabidin Efendi:** 1331 senesinde muhatap olarak takıldığı kaynaklarda geçmektedir³²
15. **Kangırlı İshak Efendi:** 1333 senesinde huzur derslerine katıldığı kaynaklarda geçmektedir.³³

Sonuç

Huzur dersleri, 18. asır sonrasında Osmanlı Devleti uleması için saygınlık dersleridir. Sultan huzurunda icra edilmesi, derslere katılacak ulemanın seçiminde önemli kıstasların aranması, derslerin müzakereli olarak yapılıyor olması gibi özellikleri nedeniyle bu etkinlikte yer alan kimselerin camia içerisinde önemli bir yeri olduğunun delili sayılabilir. Saltanatın merkezi olması itibarıyla genellikle İstanbul'da yaşayan alimler seçilmiş olsa da devrin adeti gereği bunların isimleri nisbeleri öne çıkarılarak yazılması taşra şehirleri için de bir prestij vesilesi olmuştur.

Derslerde pek çok Çankırı'lı âlimin bulunması, ayrıca bu âlimlerin verdiği eserlerin ilim dünyasında mütedavil olması Osmanlı taşrasının, ilmî ve toplumsal hayatın gelişimine katkılarını ortaya koymaktadır.

28 İlmiye Sâlnâmesi, s. 113

29 Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibarıyla kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde mevleviyet kadılıkları . ikincisine ise "kaza kadılıkları" olarak isimlendirilmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Fahri Unan , "Mevleviyet", Dilanet İslam Ansiklopedisi, c.XXIX, s. 467.

30 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 3, s. 1054-1055

31 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 158

32 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 158

33 Mardin, *Huzur Dersleri*, c. 1, s. 160

Bu çalışma vesilesi ile isimleri tespit edilen zevatın daha geniş araştırmalara konu edilmesi gerekmektedir. Bu değerli ilim adamlarının hayatlarının bilinmesi kadar yetiştirdiği talebelerinin, verdikleri eserlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Böyle bir çalışma, dinin o gün nasıl anlaşıldığı ve yaşandığı ve bugün nasıl anlaşılması gerektiği noktasında önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, Marif Vekaeti Matbaası, 1951-1955.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s., 377

Mardin, Ebu'l-Ûlâ, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası 1951-1966

Mehmet İpşirli, “*Huzur Dersleri*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XVIII, s. 441-444, 1998,

---, “*Medrese (Osmanlı Dönemi)*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXVII, s. 327-333.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1308 h..

Osman Öztürk, “Ramazan Mubaheseleri “Huzur Dersleri””, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, sayı: 112-113

Recep Ahıskalı, “*Ruus*” Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.XXXVII, s.272

OSMANLI DEVLETİNDE NAKİBÜ'L-EŞRÂFLIK MÜESSESESİ VE ÇANKIRI SEYYİDLERİ

The Institution of Nakîbü'l-Eşrâf in The Ottoman Empire And Seyyids in
The City of Çankırı

Ayhan IŞIK¹

Özet

Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi, Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerin neseplerinin kayıt altına alınması, onlara bir takım imtiyaz ve muafiyetler tanınması ayrıca seyyidliklerinin ispatı için gerekli olan siyâdet hüccetlerinin düzenlenmesi gibi bazı resmi işlemlerin yapılması için Yıldırım Bâyezid zamanında (h.802/m.1400 tarihinde) *Nâzır-ı Sâdât* ismiyle tesis edilmiş bir kurumdur.

Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine göç eden seyyid ve şerifler, gittikleri yerlerde önemli roller üstlenmişler ve Nakîbü'l-eşrâflık çatısı altında cumhuriyet dönemine kadarki süreçte kendilerinden söz ettirmişlerdir. Seyyid ve şerifler, buldukları bölgelerde huzur ve sükûn kaynağı, manevî bir otorite olarak görülmeleri sebebiyle halka örnek teşkil etmişlerdir. Fetihler sırasında ordunun öncü birlikleri içerisinde yer alarak askerinin maneviyatını yükseltmeye çalıştıkları, fetih sonrasında kazanılan toprakların imarı için çaba sarf ettikleri ve Hz. Peygamber dönemi İslâm anlayışını yaşatma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir. Bu amaçlarla Çankırı ve çevresine de çok sayıda seyyid ailesi yerleşmiş ve bölgenin İslamlaşmasına katkı sağlamıştır.

Çankırı ili, Yapraklı ve Çerkeş ilçeleri, seyyid ve şeriflerin en çok rağbet ettiği bölgeler arasındadır. Çankırı Dârü's-siyâde Zâviyesi Hz. Peygamber'in soyuna mensup olanlara kucak açmış ve onların en iyi şekilde ağırlanması için seferber olmuştur. Çankırı Nakîbü'l-eşrâf kaymakamları da seyyidlere siyâdet hücceti düzenleme, onların evlenme-boşanma gibi hukuki işlemlerinde söz sahibi olma görevlerinin yanında buldukları bölgelerde iftâ vazifesini de üstlenmişler ve bir nevi bölgenin manevî fâatihleri olmuşlardır.

Sonuç olarak bildirimizde; Nakîbüleşrâflık Müessesesinin kurulmasından Cumhuriyet döneminde müessesenin kaldırılışına kadarki süreçte Çankırı ve çevresinde görev yapan Nakîbüleşrâf kaymakamları, Çankırı Dârü's-siyâdesi, Çankırı'daki öncü ve liderlik vasıfları bulunan seyyid aileleri, Çankırı Nakîbü'l-eşrâf

1 Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kalam ve İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı. e-posta: i.ayhan555@gmail.com

Kaymakamlarının verdiği seyyidilik hüccetleri, Çankırı ve çevresindeki Osmanlı döneminde yaşamış olan seyyidlerin nesep ve adres bilgileri Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf defter ve belgeleri ışığında tespit edilecektir. Böylelikle kurumun tarihi serüveni, işlevleri ve geçmişten günümüze Çankırı'daki seyyidlerin fonksiyonları hakkında önemli bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Meşihat Arşivi, Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı, Siyâdet Hücceti, Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, Seyyid ve Şerif, Çankırı, Dârü's-siyâde.

Abstract

The institution of nakîbü'l-eşrâf is an institute founded in the name of *Nazır-ı Sadat* in 1400 under the reign of Sultan Bayezid I. It was established in order to keep records of *seyyid* and *şerif*, that is respectively the descendants of Hasan and Hüseyin, the grandchildren of the Prophet Muhammad. It was also to provide sayyid licences (*siyadet hüccetleri*) to individuals so that they could prove their prophetic lineage.

The seyyid and şerif who travelled across and migrated to different Ottoman lands assumed important roles, and until the Republican period, under the roof of the institution of nakîbü'l-eşrâf, continued to have a major impact. They were role models for people as they served as centers of peace and tranquility and were perceived as spiritual authorities. It is observed that during the conquests they tried to heighten the moral spirit of the soldiers fighting in the front, worked for the reconstruction of the conquered lands, and tried to preserve the prophetic understanding of Islam. With all these goals in mind, a significant number of seyyid and şerif settled in Çankırı and its surroundings and made important contributions to the Islamization of the region.

The city of Çankırı, Yapraklı and Çerkeş districts were among the most popular ones by the seyyid and şerif. Çankırı Dârü's-siyâde Zâviye embraced the descendants of the Prophet Muhammad and tried its best to ensure their finest accommodation. Çankırı Nakîbü'l-eşrâf governors issued sayyid licences to the seyyid, enrolled in their legal matters, such as marriage and divorce, as well as presumed fatwa issuing (*ifta*); and thereby became in a sense the moral conquerors of the region.

As a result, in our study, based on Nakîbü'l-eşrâf archival records at the Meşihat Archive, the Nakîbü'l-eşrâf governors that worked in Çankırı and its surrounding areas since the establishment of the Nakîbü'l-eşrâf institute; Çankırı Dârü's-siyâde, prominent seyyid families in Çankırı; the sayyid licences given by the Nakîbü'l-eşrâf governors; the lineage and address information pertaining to seyyids that lived in Çankırı and around will be covered. In this way, important information about the institutional history of the Nakîbü'l-eşrâf institute, its functions, as well as the roles the seyyids played in Çankırı, from past to the present, will be presented.

Key Words: Meşihat Archive, Nakîbü'l-eşrâf, Siyâdet Hücceti, seyyid and şerif in city of Çankırı

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bâyezid zamanında *Nâẓır-ı Sâdât* ismiyle tesis edilen Nakîbü'l-Eşrâfîk Müessesesi'nin geçmişi, Emevî ve Abbâsî dönemlerine kadar gitse de bu kurum Osmanlı Devleti'nde önem kazanmıştır. Nakîbü'l-Eşrâfîk Müessesesi, İstanbul'da Nakîbü'l-Eşrâf; vilayet, sancak ve kazalarda ise Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları tarafından temsil edilmiştir.

Nakîbü'l-Eşrâf, İslam devletlerinde Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerin işleriyle ilgilenen, neseplerini, doğum ve vefat kayıtlarını tutan, seyyidliklerinin ispatı için bulundurdıkları siyâdet hüccetlerini düzenleyen, seyyidler şanlarına uymayan işlere girmekten men eden, aynı zamanda onların haklarını koruyup ganimetten alacakları hisselerin aralarında dağıtılmasını sağlayan idareci konumundaki görevlidir. Eyalet, sancak ve kazalarda ise seyyidlerin hal ve hareketlerinden Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı sorumludur. Bu sebeple Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının tayin edildikleri yerlerdeki seyyidlerin soy silsilesini muhafaza etmek, suç işlediklerinde onları te'dib etmek ve müteseyyidleri -seyyid olmadığı halde seyyidlik iddiasında bulunanları- tespit ederek merkezdeki Nakîbü'l-Eşrâf'a bildirmek başlıca görevleri arasındadır.

Makalemizde öncelikle Nakîbü'l-Eşrâfîk Müessesesinin kurumsallaşma süreci ve işlevleri Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf defter ve belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri ile Çankırı Şeriiye Sicillerindeki Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının atama menşurları tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde Çankırı, Yapraklı (Tuht), Kargı, Çerkeş, Kurşunlu, Tosya, Milan ve Kalecik'te görev yapmış Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının isim ve tayin tarihlerini gösterir çizelgeler hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin İlhanlılardan tevârüs ettiği, seyyidlerin ağırlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması için inşa edilmiş bir nevi "Seyyidler Misafirhânesi" ve "Seyyidler Kervansarayı" vazifesi gören Çankırıdaki Dârü's-siyâde Zâviyesinin kuruluşu ve işleyişi ele alınmıştır.

Osmanlı döneminde Çankırı ili başta olmak üzere Yapraklı (Tuht), Çerkeş, Kargı, Karapazar, Milan, Kalecik ve Tosya kazalarındaki seyyidler Nakîbü'l-Eşrâf Defterlerinden tespit edilmiştir. Çankırı'da Nakîbü'l-eşrâf huzurunda seyyidliğini ispatlayanların isimleri tablo halinde gösterilmiş ve siyâdet hüccetini düzenleyen Nakîbü'l-eşrâf ile ilgili de bilgi verilmiştir.

Netice itibarıyla Meşihat Arşivi Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri, Çankırı Şeriiye Sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki seyyidlerle ilgili defter ve belgeler incelenmek suretiyle hazırlanan tebliğimiz, günümüzde "Ehl-i Beyt", "Nakîbü'l-Eşrâf", "Çankırı Seyyid ve Şerifleri" ile ilgili araştırma yapacaklara önemli bir rehber ve başvuru kaynağı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi ve İşlevi

Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi'nin kurumsallaşması, Asr-ı saadetten başlamak üzere diğer İslâm devletlerinde gerçekleşen birçok uygulama ve yenilik sonunda Osmanlı Devleti'nde tamamlanmıştır. Bu Müessese, seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutulması, suç işlediklerinde yargılanıp cezalandırılması gibi muameleler için Yıldırım Bâyezid zamanında (H.802/1400 yılında) *Nâzır-ı Sâdât* ismiyle kurulmuştur. Sultan II. Bâyezid (1481–1512) döneminde ise *Nâzır-ı Sâdât* yerine *Nakîbü'l-Eşrâf* ünvanı kullanılmaya başlanmıştır.²

Müessesenin kurulmasında, doğrudan veya dolaylı birçok ayet ve hadis etkili olmuştur.³ Şûra Suresi'nin 23. ayetinde Allah (c.c.), Ehl-i Beyt'i sevmeyi emrederek: “*Ey Kureyşliler, ben size yaptığım tebliğ ve tebliğata karşılık olarak sizden herhangi bir ücret istemiyorum, ancak Ehl-i Beytimi sevmeniz müstesna.*”⁴ buyurmaktadır. Aynı şekilde Ehl-i sünnetin Ehl-i Beyt mefhumuna dayanak gösterdiği Ahzap Suresi'nin 33. ayetinde, Allah (c.c.)'ın onları günah kirinden temizlemek istediği belirtilmektedir. “*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden ancak kiri/günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”⁵ Ehl-i Beyt'in Allah'ın teveccühüne mazhar olduğunun delili kabul edilen ve “tathîr” (temizleme) ayeti olarak bilinen bu ayeti kerime İslâm Tarihi boyunca Ehl-i Beyt'in önemine kaynaklık eden ilâhî bir işaret olarak yorumlanmıştır.⁶

Nakîbü'l-Eşrâfîlik müessesesinin kurulmasında, bu ayetlerin ve birçok hadisin etkisi olduğu gibi ashabın hürmetkâr davranışlarının devam ettirilmesi çabası,⁷ seyyidlerin zekât almalarının haram kılınmış olması⁸ ve Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Haşimoğullarına maaş tahsis etmesi⁹ de etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti seyyid ve şeriflere birçok alanda imtiyazlar tanımıştır. Öncelikle onları askerî sınıfa dâhil etmiş, kendilerine siyâsî ve sosyal imtiyazlar tanımış, vergi muafiyeti sağlamış, kılık kıyafet konusunda bir takım ayrıcalıklar sunmuş ve bazı seyyidleri de askerlik hizmetinden beri kılmıştır.

2 Şit Tufan Buzpınar, “Nakîbü'l-Eşrâf”, DİA, İstanbul, 2006, c. XXXII, s.323.

3 Murat Sarıcık, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi, Ankara, 2003, s. 5 vd.; Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt” (498-501), DİA, X/498.

4 Şûra Suresi, 42/23.

5 Ahzap Suresi, 33/33.

6 Gülgün Uyar, “Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti”, (ss. 9-43), Osmanlı Devletinde Ehl-i Beyt Sevgisi, Nefes Yay., İstanbul, 2008, s. 17.

7 M. Bahaüddin Varol, “Hicri 1. Asırda Ehl-i Beyt İmajı”, Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Konya, 2003, S. 16, s. 98; Varol, “İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar,” ss. 73-92, Marife, Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, S. 3, s. 74.

8 Hz. Peygamber'in sadakayı/zekâtı insanların kiri olarak görüp, ganimetten yakın akrabalarına pay vermesi ganimeti sadakadan üstün tuttuğunu gösterir. “Sadaka Âl-i Muhammed'e uygun olmaz, o ancak insanların kiridir.” buyurmuştur. (Müslim, Zekât, 169-174). Seyyidlere, zekât yerine ganimetten pay ayrılmasının sebepleri arasında ganimetin Arap kültüründe önemli bir yere sahip olması sayılabilir.

9 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzûrî, Fütühü'l-Büldân, I-II, (Trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, 1995, II/348. İslâm tarihinde resmi olarak devlet memurları tarafından ilk seçereler de bu vesileyle tutulmuş oldu. Hz. Ömer'in hicri 20 yılında tanzim ettirdiği bu divanlarda ilk tutulan şecere örneklerine de sahip bulunmaktayız.

1- Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları Görev ve Tayin

Nakîbü'l-Eşrâf Müessesesinin işleyişinden sorumlu olarak gerekli denetim ve teftişleri yapmak üzere İstanbul'a Nakîbü'l-Eşrâf; eyalet, sancak veya kazalara ise Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları atanmaktaydı.¹⁰

Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının tayin edildikleri yerlerdeki seyyidlerin soy silsilesini muhafaza etmek, suç işlediklerinde onları te'dib etmek ve müteseyyidleri tespit ederek merkezdeki Nakîbü'l-Eşrâf'a bildirmek başlıca görevleri arasındaydı.¹¹

Maaşları: Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının vakıflardan desteklendikleri, hatta bazı vakıfların yönetiminde buldukları bilinmektedir. Ayrıca Evkâf hazinesinden de kendilerine maaş tahsis edilmiştir.¹² Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarına zaman zaman ilmiye tahsisatından veya muhtacın tertibinden de maaş bağlanmıştır.¹³

Seçimi ve Atanmaları: Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının atamaları, Nakîbü'l-Eşrâf'ın arzı üzerine sadrazam buyuruldusuyla yapılmaktaydı.¹⁴ Kaymakamların atama menşûrları görev yapacakları kazanın Şer'iyeye Sicili'ne kaydedildikten sonra atama işlemi resmîyet kazanmaktaydı.¹⁵ Bir vilayet, sancak veya kazaya Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanabilmesi için o yerde belli bir seyyid veya şerif yoğunluğunun bulunması gerekmektedir. Bazen yoğunluğa göre birkaç kazaya tek bir Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atandığı da oluyordu.¹⁶

Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları'nın atanmasına ilişkin belgelerde, seyyidliğin onaylanmasında sadece İstanbul'daki Nakîbü'l-eşrâf'ın yetkili olduğu, Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları'nın ve kadıların seyyidlik iddialarını kabul edemeyeceği hassasiyetle vurgulanmıştır.¹⁷

2- Hz. Peygamber Sevgisi ve Çankırı Dârü's-siyâde Zâviyesi

Arapça'da "ev, mesken ve yurt" anlamlarına gelen "dâr" kelimesi, "seyyidlik, efendilik" manasındaki "siyâde" kelimesiyle birlikte "Dârü's-siyâde" şeklinde kullanıldığında "Seyyidlik evi" anlamına gelmektedir. Bu yapılar, ilk olarak Müslüman Devletlerinden Garp Moğolları/İlhanlılar zamanında, Hz. Peygamber'in soyuna mensup seyyid ve şeriflerin konaklama, barınma ve yeme içme gibi ihtiyaçlarının karşılanması için Dârü's-siyâde adıyla inşa edilmiştir. Dârü's-siyâdeler o dönemde seyyidler için yapılmış misafirhane, tâbhâne, imâret yahut kervansaray vazifesi görmekteydi. Bu sayede seyyidlerin muhtaç duruma düşmesi, hor ve hakir görülmesi önlenmiş ve onlara gereken hürmet ve saygının gösterilmesi hedeflenmiştir.

10 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları için bkz., MŞH., Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, nr. 34, 35 ve 36.

11 Bkz., Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, nr. 5, vr. 45b.

12 BOA, İrade, Dâhiliye, nr. 33936.

13 MŞH., EO, Dosya nr. 1665, Gömlek nr. 65/1.

14 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atamaları için bkz., Meşihat Arşivi, Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, nr. 32, vr. 189a.

15 Nakîbü'l-eşrâf Feyzullah Efendi tarafından Ocak 1702 tarihinde Kütahya Sancağı'ndaki seyyidlere kaymakam olarak atan Abdülbaki Efendi'nin menşuru için bkz., Kütahya Şer'iyeye Sicilleri, nr. 1, s. 884. Krş., Sivas Şer'iyeye Sicilleri, nr. 1, s.353.

16 BOA, İbnülemin, Ensâb, nr. 658.

17 Meşihat Arşivi, **Nakîbü'l-eşrâf Defterleri**, nr. 32, vr. 189a; nr. 35, vr. 189b.

Tüm mefruşatı dârû's-siyâde yönetimi tarafından karşılanan bu misafirhanelerde seyyidlerin ihtiyaçları karşılanır hatta geceleri kullanmaları için mumlari dahi verilir ve konaklama süreleri dolduğunda yol azıkları da temin edilirdi.¹⁸

Osmanlı Devleti, önceki islam devletleri ve İlhanlılar'dan Dârû's-siyâde ve Nakübü'l-esrâflık Müessesesini tevarüs etmiştir. Sultan II. Murad Han, Bursa'da Emir Seyyid'e bir misafirhane inşa ettirmiştir. İkinci Murad'ın veziri Fazlullah Paşa'nın da Edirne'de Dârû's-siyâde yaptırdığı rivayet edilmektedir.¹⁹

Başta Çankırı ili ve Yapraklı (Tuht) ilçesi olmak üzere Koçhisar, Kargı, Çerkeş, Kurşunlu, Tosya, Karapazar ve Çerkeş'te de seyyidlerin ikamet ettiği görülmektedir. Çankırı Darû's-siyâdesi, Çankırı'daki Sultan Süleyman Câmî-i şerîfi vakfına bağlı olarak caminin batısında kurulmuş ve "Darû's-siyâde Zâviyesi/Tekkesi" olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak bu yapı günümüze kadar varlığını devam ettirememiş ve 1968'de ihaleye çıkarılarak Vakıflar İdaresi tarafından satılmıştır.²⁰

Çankırı Darû's-siyâdesi sayesinde Çankırı'daki seyyidler bu misafirhanede ağırlanmış, ihtiyaçları karşılanmış ve onların dini, ictimâî ve hukuki işlemleri bu mekânda çözüme kavuşturulmuştur.

Çankırı Şeriyeye sicillerinde Darû's-siyâde Zâviyesi şu şekilde geçmektedir:

Çankırı'da Sultan Süleyman Cami-i şerifi Vakfından Dârû's-siyâde Tekkesi²¹

Kengiri'da vâki' merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman -tâbe serâhû-câmî-i şerîfi evkâfından olmak üzere câmî-i şerîfi kurbunda vâki' **Dârû's-siyâde Tekkesi fukarasının** yevmî beş akçe vazife ile taâmiyye vazîfesine mutasarrif olan Şeyh Hüseyin fevt olup yeri hâli ve mahlûl olmağla yerine ulemâdan işbu râfi'-i tevkî'ü'-ş-şân-ı hâkânî Şeyh Seyyid Mehmed -zîde ilmuhû- her vech ile layık ve mahall ve müstehak olmağın tevcih olunup yedine berât-ı şerîfim verilmek bâbında kadısı Mevlânâ es-Seyyid Hasan -zîde fazlühû- arz etmeğın sadaka edip bu berât-ı hümâyûnu verdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm mevlânâ-yı merkûm Şeyh Seyyid Mehmed -zîde ilmuhû- varıp müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden zıkr olunan vakıftan olmak üzere yevmî beş akçe vazifeye mutasarrif olup vâkıfın ruhu ve devâm-ı ömr ve devleti için du'âya müdâvemet göstere şöyle bilip alâmet-i şerîfe itimâd kılalar.

Tahriren fi evâl-i Rebî'ülâhir sene erba'a ve erba'in ve mi'ete ve elf. [1 Rebîülâhir 1144/3 Ekim 1731] Kostantiniyyeti'l-mahrûse

18 Murat Sarıçık, "Hz. Peygamber Sevgisi ve Dârû's-siyâdeler", II. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler, 20 Nisan 1999 [Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi], 2000, ss. 139-154, s. 150.

19 Murat Sarıçık, a.g.m., s. 151.

20 Yüksel Arslan, "Çankırı Darû's-siyâde Zâviyesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2007, ss. 43-48, s. 45.

21 Çankırı Şeriyeye Sicilleri, sicil nr. 9, sayfa nr. 18.

Çankırı'da Sultan Süleyman Câmi-i şerîfi Dârü's-siyâde Vakfı²²

Kengirî'da vâki' Sultan Süleyman Han Câmi-i şerîfinde **Dârü's-siyâde Evkâfının** nısf-ı mahlûlü ile imam olan işbu râfi'-i tevki'-i refi'-i hümayûn Mehmed Halîfe'nin müceb-i azli yoğ iken âhardan Mahmud ve Mustafa nâm kimesneler hilâf-ı inhâ ile alıp mezbûra küllî gadr etmekle ref' olunup geri mezbûra kema-kân ibkâ ve mukarrer kılınmak ricâsına Kadısı Mevlânâ Şeyh Ahmed arz etmeğin sadaka edip bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki varıp mezbûr kema-kân imam olup hizmet-i lâzimesin müeddi kıldıktan sonra üslûb-ı sâbık üzere mutasarrıf olup vâkıfın ruhu ve devâm-ı ömr ve devlet için du'âya müdâvemet göstere şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar.

Tahriren fi evâsıt-ı şehr-i Zilka'deti's-şerîfe li-sene seb'a ve seb'in ve elf. [15 Zilkade 1077/9 Mayıs 1667]

Be-makâm-ı Edirne

Kayıd fi 2 Zilhicce'ti's-şerîfe sene 1177 [2 Zilhicce 1177/2 Haziran 1764]

4. Çankırı'da Görev Yapan Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları:²³

Sıra No	Vilayet/Sancak/ Kaza	Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamın İsmi	Tayin Tarihi [Hicrî/Miladî]
1	Kengirî (Çankırın) ve Tuht (Yapraklı)	Seyyid Hasan Çelebi Efendi	30 Şaban 1109/ 12 Mart 1698
2	Kengirî	Seyyid Mehmed Efendi	1 Muharrem 1110/ 10 Temmuz 1698
3	Kengirî, Tosya, Koçhisar, Kargı	Seyyid Abdurrahman Efendi	1 Rebülevvel 1141/ 5 Ekim 1728
4	Kengirî, Tuht, Koçhisar, Kargı	Şeyh Seyyid Ali Efendi	2 Zilhicce 1143/ 8 Haziran 1731
5	Kengirî, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Ebûbekir Efendi	8 Muharrem 1152/ 17 Nisan 1739
6	Kengirî, Tosya, Koçhisar, Kargı	Seyyid Abdurrahim Çelebi Efendi	7 Rebüülâhîr 1144/ 9 Ekim 1731
7	Kengirî, Tosya, Koçhisar, Kargı	Seyyid Ahmed Efendi	30 Muharrem 1147/ 2 Temmuz 1734
8	Kengirî, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Hacı Mustafa Çelebi Efendi	25 Ramazan 1149/ 27 Ocak 1737
9	Kengirî, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Müftüzâde Seyyid Abdurrahim Efendi	15 Cemâziyelâhîr 1150/ 10 Ekim 1737
10	Kengirî, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Ebûbekir Efendi	20 Rebüülâhîr 1153/ 15 Temmuz 1740

22 Çankırın Şerîyye Sicilleri, sicil nr.2, sayfa nr. 23.

23 Çankırın'da Görev Yapan Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının çizelgesi Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf Defterlerinden I. Bölüm 101, 103, 142, 169, 170 ve V. bölümdeki 25 numaralı defterlerdeki kayıtlar doğrultusunda hazırlanmıştır.

11	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Abdurrahman Efendizâde Seyyid Abdurrahim ¹	15 Safer 1157/ 30 Mart 1744
12	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Ebûbekir Efendi	22 Rebîülâhir 1163/ 31 Mart 1750
13	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Mustafa Çelebi Efendi	1 Ramazan 1163/ 4 Ağustos 1750
14	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar	Seyyid Abdurrahim Efendi	2 Zilkâde 1165/ 11 Eylül 1752
15	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Seyyid Abdullah Efendi	1 Ramazan 1176/ 16 Mart 1763
16	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Seyyid Ebûbekir Efendi	1 Rebîülevvel 1177/ 9 Eylül 1763
17	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Seyyid Mustafa Efendi ²	1 Cemâziyelevvel 1178- 1 Rebîülevvel 1180/ 27 Ekim 1764-7 Ağustos 1766
18	Kengırı ve Tuht	Seyyid Abdullah Efendi'nin yeğeni Seyyid Şeyh Mehmed Efendi ³	10 Ramazan 1181/ 30 Ocak 1768
19	Çerkeş, Milan, Kurşunlu ve Karapazar	Seyyid Ali Çelebi	1 Şevvâl 1184-15 Zilhicce 1187/ 18 Ocak 1771-27 Şubat 1774
20	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Seyyid Mustafa Efendi	2 Cemâziyelevvel 1184/ 24 Ağustos 1770
21	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Şeyh Seyyid Mehmed Efendi	1 Zilkâde 1184/ 16 Şubat 1771
22	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Seyyid Mustafa Efendi ⁴	1 Şaban 1185/ 9 Kasım 1771
23	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Şeyh Seyyid Mehmed Efendi'nin biraderi Seyyid Mehmed Said Efendi	1 Safer 1186/ 4 Nisan 1772
24	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Seyyid Mustafa Efendi	1 Cemâziyelevvel 1186/ 31 Temmuz 1772
25	Kengırı, Tuht, Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Kargı	Şeyh Seyyid Mehmed Efendi ⁵	15 Safer 1188/ 27 Nisan 1774
26	Kengırı ve Tuht	Seyyid İbrahim Efendizâde Seyyid Abdullah Efendi	1 Cemâziyelâhir 1196/ 22 Nisan 1784
27	Kengırı ve Tuht	Seyyid Hüseyin Raşid Efendi	1 Zilkâde 1198/ 16 Eylül 1784
28	Kengırı ve Tuht	Seyyid İbrahim Efendizâde Seyyid Abdullah Efendi	14 Cemâziyelevvel 1199/ 25 Mart 1785

29	Kengirî ve Tuht	Seyyid Mehmed Said Efendi	16 Rebiülâhir 1200/ 16 Şubat 1786
30	Kengirî ve Tuht	Seyyid Hüseyin Efendi ⁶	1 Zilhicce 1200/ 25 Eylül 1786
31	Kengirî ve Tuht	Seyyid Abdullah Efendi (Seyyid Mehmed Efendi'nin babası)	[1211'den önce/1796]
32	Kengirî ve Tuht	Seyyid Ali Efendizâde	1 Cemâziyelevvel 1211/ 2 Kasım 1796
33	Kengirî ve Tuht	Seyyid Abdullah Efendizâde Seyyid Mehmed Efendi	1 Şaban 1211/ 30 Ocak 1797
34	Kengirî ve Tuht	Seyyid İbrahim Efendizâde Seyyid Abdullah Efendi	1 Şaban 1212/ 19 Ocak 1798
35	Kengirî ve Tuht	Seyyid İsmail Efendi	15 Zilkâde 1213/ 20 Nisan 1799
36	Kengirî ve Tuht	Seyyid Ahmed Efendi	1 Zilhicce 1214/ 26 Nisan 1800
37	Kengirî ve Tuht	Seyyid Mustafa Efendi	1 Rebiülâhir 1218/ 21 Temmuz 1803
38	Kengirî ve Tuht	Hânîzâde Seyyid Abdullah Efendi	1 Muharrem 1221/ 21 Mart 1806
39	Kengirî ve Tuht	Hânîzâde Seyyid Abdullah Efendi'nin vefatıyla Seyyid İsmail Efendi ⁷	1 Muharrem 1221/ 21 Mart 1806
40	Kengirî ve Tuht	Seyyid Elmalılızâde Mustafa Efendi	22 Muharrem 1223/ 20 Mart 1808
41	Kengirî ve Tuht	Molla Mehmed Sadık Efendi	1224-1232 ⁸ arasında/ 1809-1816
42	Kengirî ve Tuht	Hacı Şeyhzâde Seyyid Mehmed Efendi	
43	Kengirî ve Tuht	Seyyid İbrahim Efendi	
44	Kengirî ve Tuht	Seyyid Hacı Mehmed Efendi	25 Safer 1233/ 4 Ocak 1818
45	Kengirî ve Tuht	Şeyhzâde Hasan Efendi	8 Receb 1233/ 14 Mayıs 1818
46	Kengirî ve Tuht	Seyyid Mehmed Derviş Efendi	16 Zilhicce 1234/ 6 Ekim 1819
47	Kengirî ve Tuht	Şeyhzâde Hasan Efendi	15 Şevvâl 1239/ 13 Haziran 1824
48	Kengirî ve Tuht	Seyyid Hatibzâde Ahmed Efendi	25 Şevvâl 1240/ 12 Haziran 1825

49	Kengiri ve Tuht	Şeyhzâde Hasan Efendi	1 Muharrem 1240/ 26 Ağustos 1824
50	Kengiri ve Tuht	Seyyid Hatibzâde Ahmed Rıfat Efendi (Liyakatsizliği sebebiyle görevden alınmıştır)	17 Şaban 1244/ 22 Şubat 1829
51	Kengiri ve Tuht	Müftüzâde Arif Efendi (Liyakatsizliği sebebiyle görevden alınmıştır)	15 Şaban 1245/ 11 Şubat 1830
52	Kengiri ve Tuht	Şeyh Hatibzâde Ahmed Efendi	19 Şevvâl 1245/ 13 Nisan 1830
53	Çerkeş, Milan, Kurşunlu ve Karapazar	Es-Seyyid Halil Efendi	1 Rebiülâhîr 1274/ 19 Kasım 1857
54	Çankırı	Seyyid İbrahim Harem Efendi	23 Zilkâde 1303-[Tahmini 1342] /23 Ağustos 1886-1923

Çankırı ve bağlı kazalarında 1698 yılından 1923 yılına kadar 225 yılda toplam elli dört Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı görev yapmıştır. Bunlardan sadece üç tanesinin akraba olduğu tespit edilmiştir. Tablodaki bilgilere göre Seyyid Şeyh Mehmed Efendi'nin Seyyid Abdullah Efendi'nin yeğeni; Seyyid Mehmed Said Efendi'nin Şeyh Seyyid Mehmed Efendi'nin kardeşi; Seyyid Abdullah'ın Seyyid Mehmed Efendi'nin babası olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Mustafa Efendi, Seyyid Hüseyin Efendi, Şeyh Seyyid Mehmed Efendi, Hatibzâde Ahmed Efendi ve Seyyid İsmail Efendi ise birkaç kez Çankırı Nakîbü'l-eşrâf kaymakamlığı görevine getirilmişlerdir.

H. 1176-1200/M.1762-1786 yılları arasında Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Çardak, Milan ve Kargı'ya Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atandığı görülmektedir. Fakat daha sonraki yıllarda Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı tayin defterlerinde bu sayfalara çizgi çekilip boş bırakılmış ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanmamıştır. Ancak seyyidlerin yoğunluğuna göre Çankırı ve Tuht (Yapraklı) kazalarına Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanmıştır. Bu bilgi bize diğer bölgelere nazan, Çankırı ve Tuht kazasındaki seyyid yoğunluğunun Cumhuriyet dönemine kadar devam ettiğini göstermektedir.

5. Çankırı Seyyidleri

Çankırı'da ikamet edip, Nakîbü'l-Eşrâf'ın Huzurunda Seyyidliğini İspatlayanların Listesidir:²⁴

24 Çankırı Seyyidlerini gösterir tablo, Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf Defterlerinin tamamı taranmak suretiyle hazırlanmıştır. Defterin künye, sayfa ve varak numaraları çizelgede gösterilmiştir.

Sıra No	Bölge	Nakîbü'l-eşraf Defteri / Sayfa No	SEYYİDLERİN İSİMLERİ
1	Çankırı	68/8b	Seyyid Kenan bin Seyyid Durak bin Seyyid Velî el-Kengirivî [Çankırı]. Şuhûd: Mustafa bin İshak ve Mustafa bin Yûsuf ve Emre bin Yûsuf. [H. 942-980/M. 1535-1573]
2	Çankırı	68/9a	Seyyid Hasan bin Seyyid Mehmed el-Kengirivî [Çankırı] Şuhûd: Mustafa bin İshak ve Mustafa bin Yûsuf. [H. 942-980/M. 1535-1573]
3	Çankırı	68/14b	Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed binâ [ebnâ-i] Seyyid Yûsuf el-Kengirivî [Çankırı]. Şuhûd: Kemal bin Şâdî, İbrahim bin İsmâil ve Pîrî bin Hamza ve Ali bin Muhammed. [H. 942-980/M. 1535-1573]
4	Çankırı	69/5a	Seyyid Hasan bin Seyyid Mehmed min kasaba-i Kengirî [Çankırı]. [H. 942-980/M. 1535-1573]
5	Çankırı	69/8b	Seyyid Kenan bin Seyyid Durak bin Seyyid Velî an kasaba-i Kengirî [Çankırı]. Tüvüffiye [H. 942-980/M. 1535-1573].
6	Çankırı	69/9b	Seyyid Mahmud bin Seyyid Yusuf, birâdereş Seyyid Ahmed el-Kengirî [Çankırı]. [H. 942-980/M. 1535-1573]
7	Çankırı	71/5a	Seyyid İbrahim bin Seyyid Hasan bin Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Ali el-Kengirivî [Çankırı]. [H. 984-992/M. 1576-1585].
8	Çankırı	71/26a	Seyyid Zeynel bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Kenan bin Seyyid Durak bin Seyyid Velî el-Kengirivî [Çankırı]. [H. 984-992/M. 1576-1585].
9	Çankırı	71/68b ⁹	Seyyid Velî bin Seyyid Kenan bin Seyyid Durak bin Seyyid Velî el-Kengirivî [Çankırı]. [H. 984-992/M. 1576-1585].
10	Çankırı	99/4b ¹⁰	Seyyid Hasan bin Seyyid Mehmed el-Kangirî [Çankırı].
11	Çankırı	99/7b	Seyyid Kenan bin Seyyid Durak bin Seyyid Veli el-Kangirivî [Çankırı].
12	Çankırı	99/8a	Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed ebnâ-i Seyyid Yusuf el-Kangirivî [Çankırı].

13	Çankırı	99/30a	Seyyid Ebûbekir bin Seyyid Veli bin Seyyid Kenan bin Seyyid Durak bin Seyyid Veli min Kangiri ve mebnâhu vücûd-ı ebîhi fi defter-i Malûlzâde [Çankırı]. Fî Cemâziyelâhire sene 1002/[Şubat-Mart 1594].
14	Çankırı	99/35a	Seyyid Sevindik bin Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud min Çerkeş es-sâkin bi Bursa ve mebnâhu vucud-ı siyâdet-i ceddihî fi defter-i Malûlzâde [Çerkeş-Çankırı]. Fî Cemaziyelâhir sene 1005/[Ocak-Şubat 1597].
15	Çankırı	99/120a	Es-Seyyid Mustafa bin li's-Şerife Fahri bint-i es-Seyyid Zülfi bint-i es-Seyyid Sevindik bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Mahmud an-Çerkeş ve mebnâhû hüccetü cedd-i ümmihî min Yahya Efendi Fî Cemâziyelâhire sene 1058/[Haziran-Temmuz 1648].
16	Milan (Günümüzde olmayan bu ilçe 1530 tarihinde Çankırı'ya bağlı bir kaza/nahiye idi)	99/119b	Es-Seyyid Abdülkadir bin es-Seyyid Yusuf bin eş-Şerif Seydiyâr bin eş-Şerife Şirin bint-i es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Pîr Ahmed bin es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Şâh Abdal el-Milan ve mebnâhû hüccetü ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Abdi bin eş-Şerife Şirin min Şerif Efendi. Fî Rebîülâhir sene 1058/[Nisan-Mayıs 1648].
17	Koçhisar (İlgaz ilçesi)	99/82a	Es-Seyyid Ahmed an kazâ-i Sandıklı bin li's-Seyyide Rûh bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Ali el-Koçhisarî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ceddihî es-Seyyid Yusuf fi defter-i Mirzâ Mahdûm. Fî Cemâziyelevvel sene [10]41/[Kasım-Aralık 1631].
18	Koçhisar (İlgaz ilçesi)	99/82b	Es-Seyyid Ahmed es-sâkin bi-Kostantıniyye ba'de mâ tevellüd bi-Karamürsel bin li's-Seyyide İlim bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Ali el-Koçhisarî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ceddihî fi defter-i Mirzâ Mahdûm. Fî Zilhicce sene [10]41/[Haziran-Temmuz 1632].

19	Çardaklı	99/56a	<p>Seyyid Abdülkadir bin Seyyid Musa bin Seyyide Zahde bint-i Seyyid Bahşi bin Seyyid İshak bin Seyyid Hisarlı bin Seyyid Cüneyd min Çardaklı mebnahu hüccetü ibn-i hâli ebîhi Seyyid Pîr Nazar min Mahmud Efendi.</p> <p>Fî Safer sene 1020/[Nisan-Mayıs 1611].</p>
20	Çardaklı	99/65a	<p>Es-Seyyid Timur bin eş-Şerife Ayşe bint-i es-Seyyid Abdüssamed bin es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Abdülehad min tâife-i Topuzlu min Çardaklı ve mebnâhû hüccetü hâlihî es-Seyyid Abdülehad bin es-Seyyid Abdüssamed el-mezbûr min Yahya Efendi.</p> <p>Fî Rebîülevvel sene [10]34/[Aralık-Ocak 1624-1625].</p>
21	Çardaklı	99/87a	<p>Es-Seyyid Hızır es-sâkin bi-Çardaklı bin li's-Şerife Sedef bint-i eş-Şerife Şehbeşe bint-i es-Seyyide Zahide bint-i es-Seyyid Bahşi bin es-Seyyid İshak bin es-Seyyid Hisarlı bin es-Seyyid Cüneyd ve mebnâhû sübütu şerâfet-i hâlihî es-Seyyid Mustafa bin eş-Şerife Şehbeşe fi defter-i Gubârî Efendi.</p> <p>Fî Zilkâde sene 40/[Haziran 1631].</p>
22	Çardaklı	99/95b	<p>Es-Seyyid Kurd bin li's-Seyyid Veli bin es-Seyyid Yunus bin es-Seyyide Kürekli bint-i es-Seyyid Bâyezid an Çardaklı ve mebnâhû sübütu siyâdet-i şefîk-i ceddihî ebîhi es-Seyyid Musa bin es-Seyyid Bâyezid fi defter-i Muhterem Efendi.</p> <p>Fî Şaban sene [10]39/[Mart-Nisan 1630].</p>
23	Çardaklı	99/118a	<p>Es-Seyyid Musa bin li's-Seyyid Mirzâ bin eş-Şerife Cennet bint-i eş-Şerife Behzâde bint-i es-Seyyid Yunus bin es-Seyyide Görgülü bint-i es-Seyyid Bâyezid an Çardaklı ve mebnâhû hüccetü ibn-i hâl-i ceddethî es-Seyyid Kurd bin es-Seyyid Veli bin es-Seyyid Yunus min Allâme Efendi.</p> <p>Fî Rebîülevvel sene 1058/[Mart-Nisan 1648].</p>
24	Tosya (Günümüzde Kastamonuya bağlı)	68/19a	<p>Seyyid Ahmed bin Seyyid Sefer bin Seyyid Ahmed et-Tosyevî [Tosya].</p> <p>Şuhûd: Ali Çelebî bin Efendi Çelebî, Fethi Çelebî bin Abdullah, İskender bin Abdullah.</p>
25	Tosya	68/19b	<p>Seyyid Mustafa bin Seyyid Yusuf bin Seyyid Ahmed et-Tosyevî [Tosya].</p> <p>Şuhûd: Molla Mustafa bin Bâlî, İskender bin Nebî.</p>

26	Tosya	68/19b	Seyyid Atâullah bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud et-Tosyevî ve birâdereş Seyyid Mustafa bin Seyyid Ahmed et-Tosyevî [Tosya]. Şuhûd: Kâsım bin Bahşâyîş el-bevvâb ve Mahmud bin Abdullah.
27	Tosya	69/4a	Seyyid Ahmed bin Seyyid Sefer bin Seyyid Ahmed et-Tosyevî [Tosya].
28	Tosya	69/7b	Seyyid Atâullah bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud et-Tosyevî [Tosya].
29	Tosya	69/9b	Seyyid Mustafa bin Seyyid Yûsuf bin Seyyid Ahmed et-Tosyevî [Tosya]. Görölmüştür.
30	Tosya	69/9b	Seyyid Mustafa bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud et-Tosyevî [Tosya].
31	Tosya	99/6b	Seyyid Atâullah bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud et-Tosyevî ve birâdereş Seyyid Mustafa [Tosya].
32	Tosya	99/8b	Seyyid Mustafa bin Seyyid Yusuf bin Seyyid Ahmed et-Tosyevî [Tosya].
33	Kalecik (Günümüzde Ankara'ya bağlı)	68/6a	Seyyid Ahmed bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Tanrar el-Kal'acûkî [Kalecik]. Şuhûd: Hacı Ca'fer bin Ali ve Hacı Mehmed bin Aydın.
34	Kalecik	68/6b	Şerîf Mahmud bin Şerîfe Fâtıma bint-i Seyyid İbrahim el-Kal'acûkî [Kalecik]. Şuhûd: Mustafa bin Mahmud ve Mûsa bin Yûsuf.
35	Kalecik	68/13b	Seyyid Ahmed bin Seyyid Sevindik bin Seyyid Mustafa bin Seyyid Hacı bin Seyyid Hattâb el-Kal'acûkî [Kalecik]. Şuhûd: Seyyid İbrahim bin Seyyid Ali ve Şerîf Muhammed bin Yusuf.
36	Kalecik	68/13b	Şerîf Nebî bin Şerîfe Firdevs bint-i Seyyid Mustafa el-Kal'acûkî [Kalecik]. Şuhûd: Seyyid İbrahim bin Seyyid Ali ve Şerîf Muhammed bin Yusuf.
37	Kalecik	69/3b	Seyyid Ahmed bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Dündar min kasaba-i Kal'acık [Kalecik].
38	Kalecik	69/3b	Seyyid Ahmed bin Seyyid Sevindik ve Seyyid Mustafa bin Seyyid Hacı bin Seyyid Hattâb min kasaba-i Kal'acık.

39	Kalecik	69/14b	Şerîf Mahmud bin Şerîfe Fâtıma bint-i Seyyid İbrahim min kasaba-i Kal'acık [Kalecik].
40	Kalecik	69/15b	Şerîf Nebî bin Şerîfe Firdevs bint-i Seyyid Mustafa min kasaba-i Kal'acık [Kalecik].
41	Kalecik	99/2b	Seyyid Ahmed bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Dırâz el-Kalecûki [Kalecik].
42	Kalecik	99/3a	Seyyid Ahmed bin Seyyid Sevindik bin Seyyid Mustafa bin Seyyid Hacı bin Seyyid Hattab el-Kalecîki [Kalecik].
43	Kalecik	99/7b	Seyyid Mehmed bin Şerife Fatıma el-Kalecukî [Kalecik-Ankara].
44	Kalecik	99/9b	Seyyid Nebi bin Şerife Firdevs bint-i Seyyid Mustafa el-Kalecukî [Kalecik-Ankara].

Hız. Peygamber'in soyundan geldiğini şahitler huzurunda ispatlayan kişilere Nakîbü'l-Eşrâf tarafından o nesebe mensubiyetini gösteren siyâdet hücceti düzenleniyordu. Aile üyelerinin ellerinde daha önceki Nakîbü'l-eşrâflar'ın verdiği seyyidlik hücceti var ise bu durum, ailenin seyyidliğine de delildi.

Tabloyu değerlendirdiğimizde; Çankırı'da 1536 yılından 1737 yılına kadar 201 yıl içerisinde toplam 44 ailenin Nakîbü'l-Eşrâf'ın huzurunda seyyidliğini ispatlayarak siyâdet hücceti aldığı görülmektedir.

Seyyid Mehmed Efendi'nin Çankırı Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığına Tayin Menşûru:²⁵

Fahrü's-âdâtî'l-kirâm es-Seyyid Mehmed Efendi -dâme şerefü siyâdetihî- Ba'de't-tahiyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki,
Kengırı sancağı kazalarında vâki' sâdât-ı kirâm üzerlerine tarafımızdan sizi kaymakam nasb ve ta'yin etmişizdir gerekür ki sâdât-ı sahîhü'n-nesebe tevkîr ve ikrâm ve teseyyüdü zâhir ve kuzât hücceti ve kaymakamlar temessükleriyle dahîl olup alâmet-i hadrâ isti'mâl edenler ki men'lerinde ihtimâm ve min ba'd kendiniz alâmet vaz'ına bir ferde izin vermeyip iddî'a-i sıhhat-i neseb edenleri isbâtta huzurumuza havâle ve ihzâr ve te'dîb ve sâir hukuk-ı şer'îyye-i sâbite tahasîli iktizâ ettikte siz eyleyip sâdât-ı kiramdan tevcih nâmı veya bir gayri bahâne ile bir akçelerin almayıp siyânet-i ırz ve mallarında ikdâm ve hidemât-ı aliyyelerinde makdûrunuz bezl ile mazhar-ı şefa'at-i hazret-i Seyyidül-enâm –aleyhi efdalü't-tahiyeye ve's-selâm- olasız.

Hurrire fî gurre-i Muharremi'l-harâm li-sene aşara ve mi'ete ve elf. [1 Muharrem 1110/10 Temmuz 1698]

En-nakîbü'l-fakîr es-Seyyid Osman

25 Çankırı Şer'iyye Sicilleri defter nr. 2976, sayfa nr. 35.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bâyezid döneminde (h.802/m.1400 yılında) *Nâzır-ı Sâdât* ismiyle tesis edilen Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi, merkezde Nakîbü'l-Eşrâf, taşrada ise Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamları tarafından temsil edilmiştir. Vilayet, sancak ve kazalardaki seyyid yoğunluğuna göre kaymakam sayısı artırılmış ve zaman zaman bölgede teftişler yapılmıştır.

Çankırı'da yapılan teftişler esnasında seyyidler, Nakîbü'l-Eşrâftan aldıkları siyâdet hüccetlerini göstermek suretiyle Hz. Peygamber'in soyuna mensup olduklarını ispat etmişlerdir. Bunun neticesinde seyyidlere tanınan imtiyaz ve muafiyetlerden de yararlanmışlardır. Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf defterlerinde yapılan araştırma sonucunda, Çankırı'da 1536 yılından 1737 yılına kadar 201 yılda toplam 44 ailenin Nakîbü'l-Eşrâf'ın huzurunda seyyidliğini ispatlayarak siyâdet hücceti aldığı görülmektedir. Herhangi bir müteseyyid kaydına rastlanılmaması, Hz. Peygamber'in soyunun bu bölgelerde istismar edilmediğini göstermektedir.

Ayrıca tebliğimizdeki Çankırı ve kazalarındaki seyyid ve şeriflerin çizelgesi, Çankırı Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının isim ve tayin çizelgesi, Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının yaptıkları teftişler ve bu teftişler neticesinde kesin olarak seyyidliği ispatlayanların künye bilgileri; Nakîbü'l-Eşrâflığın Çankırı'daki işlevlerini ve bölgede yaşayan seyyid sayısını vermesi açısından önemlidir.

Bu çizelgeler doğrultusunda H. 1176-1200/M.1762-1786 yılları arasında Kurşunlu, Çerkeş, Karapazar, Çardak, Milan ve Kargı'ya Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atansa da sonraki yıllarda Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı tayin defterlerinde bu sayfalara çizgi çekilip boş bırakıldığı ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanmadığı görülmüştür. Ancak Çankırı ve Tuht (Yapraklı) kazalarına Cumhuriyet dönemine kadar Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanmıştır.

Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri ve Çankırı Şerhiye Sicillerindeki atama kayıtlarını incelediğimizde, 1109-1341/1698-1923 yılları arasında 225 yılda Çankırı'ya 54 Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atandığı görülmektedir.

Ayrıca Çankırı Seyyidlerinin künye bilgileri, siyâdet hüccetleri ve Çankırı Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının atama menşûr sûreti örnekleri, "Ehl-i Beyt", "Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi" ve "Çankırı Seyyidleri" ile ilgili araştırma yapacaklar için bir başvuru kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi	İbnü'l-emin, Ensâb, nr. 18, 19, 14
BOA, İE. ML	Nr. 116/11025, 119/11272, 119/11313, 120/11396, 123/ 11659.
Çankırı Şerhiye Sicilleri	Defter nr. 2976-2996
Meşihat Arşivi (MŞH),	Sicill-i Ahvâl Defterleri, Defter nr. 59

Meşihat Arşivi	Nakîbüleşraf Defterleri Defter nr. 68-104.
MŞH, I. Bölüm	Defter nr. 57, s. 290-291.
MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları	Orijinal kayıt nr. 15; 232; 284; 338; 1301; 2286; 2521a; 2521b; 2523a; 2523b; 2597; 2671; 2673; 2674; 3466; 3555; 3574; 5289; 2288; 2525; 2526; 2527; 5633.
MŞH, EO	Dosya nr. 1665, Gömlek nr. 65/2
İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi	Arapça Yazmalar, Kayıt No: 1342
Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Eki	Kayıt No: 4657, 4654, 4656, 4658, 4653
Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü	Kayıt No: 57449, Osmanlıca.

B. YAZILI KAYNAKLAR

Ahmed Nazif Efendi:	Riyâzu'n-Nükabâ , Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Böl, nr. 2275.
Ahmed Rıfat Efendi:	Devhatü'n-Nükabâ , Karahisari Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1283.
Akakuş, Recep:	"Reisülkurrâ", DİA , Y. 2007, C. 34, s. 545-546.
Arslan, Yüksel:	"Çankırı Darü's-siyâde Zâviyesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi , Ağustos 2007, ss. 43-48, s. 45.
Aydın, Bilgin:	"Meclis-i Meşayih", DİA , Y. 2003, C. 28, s. 247-248.
Aydın, Bilgin ve dğr.:	Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu , İstanbul, 2006, s. 224, 225.
Aydın, M. Akif:	"Osmanlı Devletinde Mahkeme", DİA , İstanbul, 2003, C. XXVII, s. 341-44
Azamat, Nihat:	"Çerkeşi Mustafa Efendi", DİA , Y. 1993, C. 8, s. 272-275.
Barkan, Ömer Lütfi:	"Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," Vakıflar Dergisi , 1942, S. II, s. 279-304
.....,	Kolonizatör Türk Dervişleri , Hamle Basın Yayın, İstanbul
Bozkurt, Nebi:	"Şecere", DİA , C. 38, s. 403.
Buzpınar, Şit Tufan:	"Nakîbü'l-Eşrâf", DİA , İstanbul, 2006, c. XXXII, s.323.
Devellioğlu, Ferid:	Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat , Ankara, 1986, s.1136;
Ebussuud Efendi,	Kanunnâme , Süleymaniye Kütüb., Esad Efendi Böl., nr. 3762, vr. 62a.
Işık, Ayhan:	Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâf lık Müessesesi , Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
.....,	"Osmanlı Devletinde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri", Alevilik Araştırmaları Dergisi , S. 8, Aralık 2014, ss. 213-286.
Kütükoğlu, Mübahat:	Lütfi Paşa Âsafnâmesi, "Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan", İstanbul, 1991, s.98

- Mehmed Süreyya Bey: **Sicill-i Osmânî/Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, (I-IV), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1308-1311.
- Mehmet Tevfik Efendi: **Kaside-i Tevfik**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1304, s. 20.
- Nevîzâde Atâyî: **Hadâîku'l-Hakâyık fî Tekmileti's-Şakâyık**, (Şakâyık-ı Nûmaniye ve Zeyilleri), (Nrş. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989.
- Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt" (498-501), **DİA**, X/498.
- Öztürk, Kurtuluş: **Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Halit Bey: 1869-1931)**, İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2005, s. 13, 88.
- Sarıcak, Murat: "Hz. Peygamber Sevgisi ve Dârü's-siyâdeler", II. Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler, 20 Nisan 1999, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2000, ss. 139-154, s. 150.
-, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşrâfık Müessesesi**, Ankara, 2003
- Sertoğlu, Mîdhat: **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, 1986, s.313, 324.
- Uyar, Gülgün: **Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Âli Fatıma Evladı**, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 243.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **İlmiye Teşkilâtı**, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1988, s. 167.
- Yücer, H. Mahmut: "Bir İbni Arabî Müdafaası: Çerçesizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâyihü'l-Kudsîyye Fi Fedâîli's-Şeyhi'l-Ekber Edli Eseri," **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Y. 9, S. 21, s. 334.

C.

D. (Footnotes)

- 1 Önceki tarihlerde de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevinde bulunmuştur.
- 2 2. kez, 1176 yılından önce de bu görevi icra etmiştir.
- 3 Önceki tarihlerde de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevini icra etmiştir.
- 4 Önceki tarihlerde de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevini icra etmiştir.
- 5 Önceki tarihlerde de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevini icra etmiştir.
- 6 Önceki tarihlerde de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevini icra etmiştir.
- 7 Önceki tarihlerde de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevini icra etmiştir.
- 8 Çizelgedeki 41-43 numarada kayıtlı olan Çankırı Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları Ahmet Elibol'un doktora tezinden alınmıştır. Ahmet Elibol, Yakınçağ başlarından Tanzimat'a kadar Çankırı, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2005, s. 88-89.
- 9 71 numaralı defter, 984/(1576-77)-992/(1584-85) tarihli, Nakîbü'l-eşrâf Mâlûl-zâde Seyyid Mehmed Efendi'ye ait olup ilk iki defter gibi alfabetik isim listesi şeklinde düzenlenmiştir.
- 10 99 numaralı defter, 942/(1535-36)-1149/(1736-37) tarihli kayıtları içeren bir icmâl defteri şeklinde düzenlenmiştir. Defterde, Nakîbü'l-eşrâf Muhammed Muhterem Efendi zamanından, Nakîbü'l-eşrâf Cafer Efendi zamanına kadarki dönemlerde, Nakîbü'l-eşrâflar tarafından kendilerine siyâdet hücceti düzenlenen seyyidlerin isimleri mevcuttur.

ATABEY CEMALEDİN FERRUH B. ABDULLAH

Atabeg Cemaleddin Ferruh

Hüseyin YAZICI¹

Özet

Anadolu Selçuklu Devleti'nde esir ve köleler arasından yetişip, taştdar, üstadüddar gibi devlet hizmetlerinde bulunarak, devrin sultanlarına yakın olan, devletin en yüksek mevkilerine kadar yükselmiş bir devlet adamıdır. Cemaleddin Ferruh, Sivas'daki Sultan I. İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı Darüşşifa Vakfı'nın mütevellî heyeti başkanı ve vakıflardan sorumlu bakan görevinde bulunmuştu. Konya'ya bir cami yaptırmış, daha sonra atabey olarak görev yaptığı Çankırı'ya 1235 yılında Anadolu'nun dördüncü hastanesini ve 1242 yılında Anadolu'nun ilk daru'l-hadisini yaptırmıştır. Çankırı Daru'l-Hadisi, bilinen ilk daru'l-hadis olan 1170'de Şam'da Sultan Nureddin Mahmut'un yaptırdığı daru'l-hadisten 72 yıl sonra Çankırı'da yapılmıştır. Anadolu'da Moğol istilalarının olduğu, Anadolu Selçuklu Devletinin Moğollara yenildiği Köseadağ Savaşı'ndan (1243) bir yıl önce, 1242 yılında Anadolu da ilk daru'l-hadisinin Çankırı'da yapılması anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Cemaleddin Ferruh, Atabey, Anadolu Selçuklu

Abstract

Cemaleddin Ferruh is an Anatolian Seljuk statesman who, while growing up among prisoners of war and slaves, managed to reach the highest places in Anatolian Seljuk royal bureaucracy as he served as taştdar and üstadüddar. He was appointed as the manager of the Darüşşifa Waqf, which was founded by Sultan Izzad-Din Kaykaus-I. During the reign of Kaykaus-I, he was also the minister responsible for waqf. He got constructed a mosque in Konya. When he was the Atabeg of Çankırı, he commissioned there a hospital in 1235 (which was the fourth hospital in Anatolian Seljuk Sultanate) and a Dar al-Hadith in 1242 (which was the first Dar al-Hadith in in Anatolia. It was built 72 years after the construction of the first Dar al-Hadith of the world in Damascus in 1170, which was commissioned by Sultan Nur al-Din Mahmud. It is significant that the first Dar al-Hadith in Anatolia was built in Çankırı in 1242, just one year before the defeat of Anatolian Seljuks by the Mongols in the Battle of Kose Dag in 1243.

Key Words: Çankırı, Cemaleddin Ferruh, Atabeg, Anatolian Seljuks

1 • Cezaevi Vaizi, Diyanet İşleri Başkanlığı/Çankırı, e-posta: huseyinyazici37@hotmail.com

Giriş

Cemaleddin Ferruh, nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Cemaleddin Ferruh, Anadolu Selçuklu Devleti'nde muhtelif milletlerden esir ve köleler sıfatıyla alınıp yetiştirilen saray adamlarından, saray harici olup devlet hizmetlerinde bulunup, en yüksek mevkilere kadar çıkanlardandır. (Uzunçarşılı: 1998, 79) Bu bilgiye göre Cemaleddin Ferruh'un gulam sınıfından olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu ordusu kapı kulu ve tımarlı sipahilerden oluşmaktaydı. Kapı kulu askeride muhtelif milletlerden (çoğu Rum asıllı olup, Rus, Gürcü gibi) ya esir edilmek ya da köle olarak satın almak suretiyle tedarik edilmişti. Gulam, eski İslâm devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış köle ve esirlere denir. Cemaleddin Ferruh, Mubarizüddin Ertokuş, Celalüddin Karatay, Seyfüddin Torumtay gulam sınıfından yetişip atabey, emirü'l-ümera (ordu başkomutanı/komutanı) gibi üst düzey görevlerde bulunmuş devlet adamlarından bazılarıdır. Gulamlar ordu dışında temizlik hizmetlerinde, hazinede, divanda, adliyede, tercüme odalarında, tuğrahânede, haremde ve maliyede de görevlendirilmiştir. Önde gelen gulamlar ayrıca Anadolu Selçuklularının kültür ve sanat hayatında önemli rol oynamış, çok sayıda cami, medrese ve hastane yaptıırıp bunlar için çeşitli vakıflar tesis etmişlerdir. (Uzunçarşılı: 1998, 100-101; Merçil; 1996, 183-184)

Türkiye Selçuklularında gerek sultanın has gulam bölüklerine ve gerek diğer ücretli asker birliklerine alınacak köleleri eğitmek ve İslâmî bir terbiyeden geçmelerini sağlamak üzere gulamhane ve taşthane adlarıyla iki acemi ocağı bulunmakta idi. Taşthane sarayın en nitelikli hizmetlilerinin, gulamhane ise daha ziyade askerî nitelikli görevlilerin yetiştirildiği kurumlardı.

Konya Hacı Ferruh Mescidi/Taş Cami/Akça Gizlenmez Mescidi

Cemaleddin Ferruh ismine ilk defa, el-Hacı Ferruh olarak I. İzzeddin Keykavus döneminde, 1215 yılında Konya'da dış kale surlarının dışında Larende Kapısı'na yakın konumda yaptırdığı mescitte rastlanmaktadır. Yapının giriş kapısı üzerinde Selçuk sülüsü ve beş satır olan kitabede: "Ebu'l-Feth dünya ve din sultanı müminlerin emiri Keyhüsrev oğlu Keykâvus Han'ın devletinin yıllarında, bu mescidi Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul el-Hacı Ferruh, H. 612 (M. 1215) senesi Recep ayı başlarında emretti" yazılıdır. İsmail Hakkı Konyalı'ya göre bâninin ismi, Sivas Darüşşifası'nda geçmektedir. Mescid, Hacı Ferruh Mescidi, Taş Cami, Akça Gizlenmez Mescidi isimleri ile anılmaktadır. Hacı Ferruh Mescidi, tamamen kesme taştan inşa edilmiş, devrinin mimari özelliklerini yansıtan bir camidir. (Bakırer: 1961, 171-184)

Taştdar Cemaleddin Ferruh

Gulam sınıfı içerisinde yetişen Cemaleddin Ferruh, Anadolu Selçuklu sarayındaki görevlerinden biri de taştdarlık görevi idi. (Uzunçarşılı: 1998, 84)

Taştdar, bazı İslâm devletlerinde hükümdar yemeğe otururken, yemek yedikten sonra elini yıkarken veya abdest alırken önlerine leğen ve ibrik getirip hizmet eden saray görevlilerine taştdar veya ibrikdar denilmekteydi. Taştdar, Farsça taş (leğen) ve dardan (tutan, sahip olan), ibrikdar ise Farsça'dan Arapça'ya geçen ibrik ve dardan meydana gelmektedir. Taştdarın görev yaptığı yere taşthane denilmekteydi. Taşthanede el ve kumaş yıkamaya mahsus leğenler bulunur; sultanın kılıç, elbise, çizme, oda takımları, yastık, mücevherat ve mührü burada korunurdu. Taştdarın maiyetinde hademeler vardı. Hükümdar bir yere veya sefere gittiğinde taşthane de onunla birlikte götürülürdü. Taştdar, sultana sadık güvenilir kişiler arasından seçilirdi. Hüsâmeddin Taştî ve Celâleddin Karatay taştdar olarak görev yapan saray mensuplarıdır. (Uzunçarşılı: 1998, 100-101; Merçil: 2011, 161-162)

Gulamların 30, 35 ve 40 yaşına gelmedikçe kendilerine emirlik ve valilik verilmediği ve hiçbir göreve tayin edilmedikleri görülmektedir. (Odabaşı, 2012, 38) Cemaleddin Ferruh'un hangi yıllarda taştdar olarak görev yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Taşthanede belirli bir süre eğitim aldıktan ve yetiştikten sonra buranın sorumlusu olması muhtemeldir.

Üstadüddar Cemaleddin Ferruh

Cemaleddin Ferruh'un Anadolu Selçuklu sarayındaki bir diğer görevi de üstadüddardır. Taştdar, güvenilir ve sultana sadık olan kimselerden seçilirdi. Cemaleddin Ferruh, taştdar görevi ile devrin sultanına yakınlaşmış ve onun güvenini kazanmış daha sonra üstadüddar olarak görevlendirilmişti. Üstadüddar, "alım memuru, evin sorumlusu" anlamlarında; sarayın ve sultan mülklerinin idaresinden sorumlu görevliye denilmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kendilerine "vekîl-i hâl" de denilen üstâdüddar, sultanın gelirlerini tahsil edip gerekli yerlere sarfetme, saray mutfağının ve saraydaki diğer dairelerin ihtiyaçlarını giderme, buralardaki görevlilerin idaresini üstlenme, vakıflara nezaret etme gibi görevleri yürüten, bütün saray memur ve hademelerin en büyük amiri idi. Uzunçarşılı'ya göre Cemalüddin Ferruh, I. Alaüddin Keykubad zamanında üstadüddar olarak görev yapanların arasındadır. (Uzunçarşılı: 1998, 80; 1927 (1345), 100; Ayaz: 2012, 394) Cemaleddin Ferruh, sadece I. Alaüddin Keykubad döneminde değil, I. İzzeddin Keykavus döneminde de üstadüddardır. İzzeddin Keykavus'un Sivas'a yaptırdığı Darüşşifa'nın vakfiyesinde üstadüddar olarak geçmektedir. (Cevdet: 1938, 35)

Cemaleddin Ferruh Sivas Darüşşifası'nda Görevli

Cemaleddin Ferruh, Sivas şehrinde devrin Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı Darüşşifa'nın vakfiyesinde üstadüddar olarak görev yapmıştır. Kitabesinde "darüşşihha" olarak tanımlanan yapı, 1217- 1218 tarihlerinde yaptırılmaya başlanmıştır. H. 617 (1220) de tanzim edilen vakfiyesinde (Cevdet: 1938, 35) Cemaleddin Ferruh, "... Ulu, büyük, bilgili, akıllı, alim, adil, ehil, olgun, muzaffer, müeyyed, mansur, dinin cemali, İslâm'ın ve müslümanların celali, ülkelerde meliklerin ve sultanların

başı, üstadüddar, özel hazinedar Ferruh b. Abdullah'ı -hayrat yolunda Allah onun başarısını ve doğruluğunu devam ettirsin- bu vakfiye vesikasında kaydedilen vakıflarına özel olarak ve bütün ülkede bulunan evkafına genel olarak mütevellî ve nâzır kıldı. O, kendisine verilen görevi bizzat kendisi veya yerine başka birini naib yapmakta, istediği bir kimseyi vekil ve istediği bir kimseye devir ve seçtiği bir kişiye bu görevi devretmekte, -kim olursa olsun- onları bu görevden azletmekte, istediği zaman, arzu ettiği yerde hiç kimsenin itirazı söz konusu edilmeksizin yetkili kılınmıştır...” (Cevdet: 1938, 35; Yınaç: 1991, 27) Vakfiyede görüldüğü üzere Cemaleddin Ferruh üstadüddar olarak, özelde Darüşşifa'nın, genelde ise tüm vakıflardan sorumlu, istediği kişiyi görevlendirebilen istediğini görevden alabilen geniş yetkileri olan nazır/bakan konumundadır. Yine vakfiyede Cemaleddin Ferruh ulu, büyük, bilgili, akıllı, âlim, dinin cemali, İslâm'ın ve müslümanların celali, ülkelerde meliklerin ve sultanların başı, üstadüddar, özel hazinedar gibi sıfatlarla zikredilmiştir. Bu sıfatlardan Cemaleddin Ferruh'un Anadolu Selçuklu Sarayı'ndaki değeri anlaşılmalıdır.

Vakıf mütevellileri Türkiye Selçukluları'nda, üstadüddâr tarafından denetlenmişlerdir. Zamanla vakıfların çoğalması ile evkaf nezareti kurulmuştur. (Odabaşı, 2012, 28-29) Cemaleddin Ferruh, üstadüddâr unvanıyla Anadolu Selçuklu'da vakıfların idaresi ve denetimini görevini de ifa etmiştir.

Cemaleddin Ferruh'un Atabeylik Görevi

Cemaleddin Ferruh, Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un döneminde saraydaki üstadüddar görevinden sonra, I. Alaeddin Keykubat döneminde atabeylik/lalalık görevine atanmıştır.

Atabey Türkçe ata ve beg (bey) kelimelerinden meydana gelmiştir. Selçuklular'da atabeg unvanı ilk defa vezir Nizamülmülk'e verilmiştir. Nizamülmülk'ten daha sonra atabeylik yüksek bir devlet memurluğuna dönüşmüştür. Nitekim Selçuklu sultanları bilhassa uç eyaletlerini aile fertleri arasında taksim ederken henüz yaşları küçük olan şehzadelere vasi ve mürebbi sıfatıyla genellikle kumandanlar arasında bir atabey tayin etmişlerdir. Atabey olan şahıs, yanında bulunan melikin terbiye ve öğretimi ile ilgilenir, eyaleti onun adına yönetirdi. (Alptekin: 1991, 38) Lala, Farsça'da “kul, köle; efendinin çocuğuna bakmakla yükümlü hizmetkâr” anlamına gelir. Tarihi seyir içerisinde lalalık, ileri gelenlerin, varlıklı kişilerin, yüksek dereceli idarecilerin, bey, han, hükümdar çocuklarının eğitimiyle ilgilenen, onlara yönetim sanatını öğreten, her türlü bakımından ve yetişmesinden sorumlu olan kişileri ifade eden bir mana kazanmıştır. Böylece daha önceki atabeylik kurumunun bir benzeri olarak gelişme göstermiş ancak bu kurum kadar siyasi bir niteliğe sahip olmamıştır. (Baykara: 2003, 70) Anadolu Selçuklu kaynaklarında lala ve atabey kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Atabeylerin mutlaka hükümdarı yetiştirmeleri gerekmez. Sultan kimi uygun görürse onu atabeyliğe tayin ederdi. Atabeyler ordu komutanından olur, kabineye dâhil olur, devlet işlerinde mühim rol oynarlardı. (Uzunçarşılı: 1998, 78-79)

Cemaleddin Ferruh b. Abdullah, Anadolu Selçuklu Devleti sultanlarından

I. Alaeddin Keykubat ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) dönemi Çankırı Atabeyidir. Cemaleddin Ferruh, yaptırdığı Daruşşifa'nın kitabesinde lala ve atabey olarak geçmektedir. Cemaleddin Ferruh I. Alâaddin Keykubat'ın oğullarından hangisine atabeyi olduğu hususunda birkaç ihtimal olabilir. Zira bu hususta herhangi bir bilgi ulaşamadık. İhtimaller:

a) I. Alâaddin Keykubat'ın oğullarından İzzeddin Kılıç Arslan veya Rükneddin'in atabeyi olabilir. Alaeddin Keykubat'ın diğer oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabeyi önce Mübarizüddin Ertokuş daha sonra da Şemseddin Altun-aba olmuştur. (Yınaç: 1991, 27) Mübarizüddin Armağanşah'ı da diğer oğlu II. İzzeddin Keykavus'a atabey tayin etti. (Alptekin: 1991, 39)

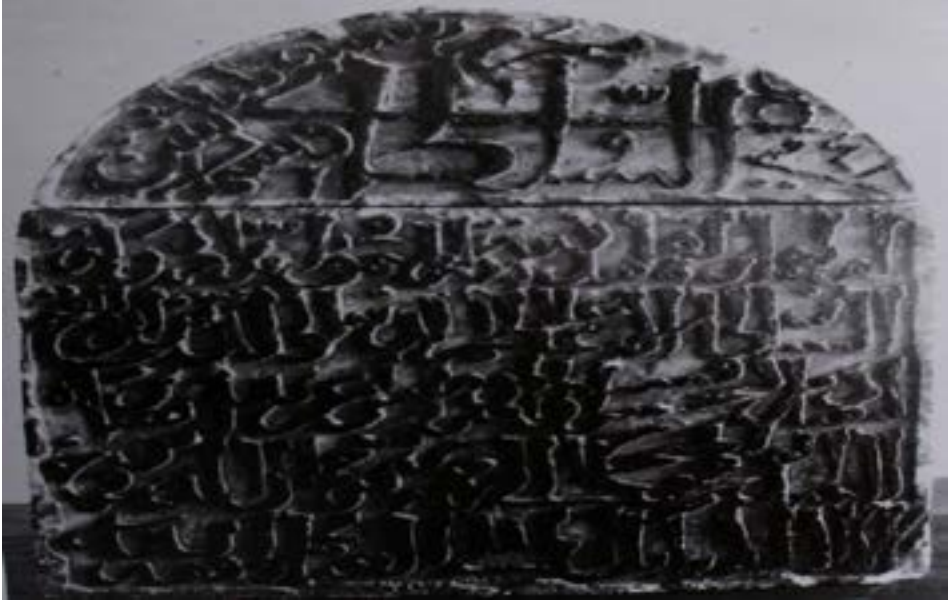
b) Cemaleddin Ferruh, kısa bir süreliğine II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabeyi olabilir. Alaeddin Keykubat, büyük oğlu Keyhüsrev'i Erzincan'a melik olarak göndermiş. İlk olarak Mübarizüddin Ertokuş'u atabey olarak tayin etmişti. Ertokuş, 1228-1229 Trabzon seferinden sonra vefat etmişti. 1230-1234 yılları arasında Erzincan Kayırhan'a verilmiş, 1234 yılında Erzincan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tekrar verilmişti. Şemseddin Altun-aba Keyhüsrev'e atabey olmadan önce Cemaleddin Ferruh atabey olmuş olabilir. Böylece Cemaleddin Ferruh, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e yakın olması, taht mücadelesinde onu desteklemesine sebep olmuş olabilir. (Kaymaz: 2009, 116)

c) Cemaleddin Ferruh'un Çankırı'ya hangi tarihte atabey olarak geldiği bilinmemektedir. Cemaleddin Ferruh, muhtemelen I. Alaeddin Keykubat'ın sultanlığının ilk yıllarında üstadüddar olarak devlet idaresinde görev yapmıştır. I. Alaeddin Keykubat 1223 yılında sadakatinden şüphe ettiği Beylerbeyi Seyfeddin Ayaba, Mübarizüddin Behram Şah, Niğde Subaşı Zeynüddin Başara ve daha önce Malatya subaşı olan Bahâeddin Kutluca gibi değerli emîrleri öldürtmüş, toplamda sayıları 24'ü bulan üst düzey devlet adamını tavsiye etmiştir. Sarayda Sultan I. Alâaddin Keykubat'ın güvenilirliği kazanan, tecrübeli devlet adamı Cemaleddin Ferruh bu süreç sonrası bir zamanda Çankırı'ya atabey olmuş olabilir. Kesin olarak bilinen Cemaleddin Ferruh'un, 1235 yılında Çankırı'da yaptırdığı Daruşşifa'dan ve 1242 yılında yaptırdığı Daru'l-Hadis'in kitabelerinden onun 1235-1242 yılları arasında Çankırı'da atabey olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Çankırı'ya Anadolu Selçuklu Devleti'nin Dördüncü Daru's-Şifası

Anadolu Selçuklu Devleti Hastanelerinin dördüncüsü Çankırı'da yapılmıştır. 1. Kayseri, Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Mâristâmı (1206); 2. Sivas, İzzeddin Keykâvus Dârüssıhası (1217); 3. Divriği, Turan Melek Dârüşşifası (1228). (Acıduman: 2010, 11) 4. Atabey Cemaleddin Ferruh tarafından 1235 yılında Çankırı'da bir darulafıye/daruşşifa olarak yaptırılmıştır. Daruşşifa bu gün mevcut olmayıp, ancak temelleri vardır. Daruşşifanın bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabe 2007 yılında Ankara'da bulunan Vakıflar Eserleri Özel Müzesi'ne kaldırılmıştır. Müzede 2546 envanter numarasıyla

kayıtlıdır. (Çal: 2015, 150) Daruşşifanın kitabenin yazısı çok iyi değildir. Bu yüzden farklı okuyuşlar önerilmiştir. Kitabesi:

Resim 1 Darulafiyenin Kitabesi (Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi)

في تاريخ محرم ثلثة ثلثين و ستمائة
السلطاني
امر بعمارة هذه دار العافية الميمونة في ايام دولة
السلطان الاعظام علاءالدنيا و الدين ابو الفتح
العبد الفقير المحتاج الي رحمة ربه جمال الدين فرخ
اللالا الاتابك الملكي العتافي وفقه الله

Fi tarihi muharrem selase selasine ve sitte mie

-Es-Sultânî

-Emere bi imareti hazihi darü'l afiyeti'l-meymuneti fi eyyami devleti

-Es-sultan El-azam Alaü'd-dünya ve'd-din Ebul Feth

-Keykubad bin Keyhüsrev kayyimu emirü'l-müminine eazzellahü ensarehu

-El-abdü'l-fakir el-muhtac ila rahmeti rabbih Cemalüddin Ferruh

-El-lala el-Atabey el-meliki el-ataki vafekahüllah.

“Bu mubarek Dârülâfiye'nin yapılmasını 633 yılı Muharrem ayında Büyük Sultan, memleketler açan, Abbasiye Halifesinin (Emirü'l-müminin) ortakçısı ve Keyhüsrev oğlu Alâü'd-dîn Keykûbâd -Allah aziz ve mansur eylesin- devletli günlerinde kulların fakiri ve Allah'ın rahmetine muhtaç azatlı kölelerden Atabey Lala Cemâlü'ddîn Ferruhu-Allah muvafik eylesin- emretti.

Es-Sultan, Osmanlı'daki tuğra gibi, sultana mensup anlamındadır. Osmanlıdaki tuğra yerine yazılmıştır. (Önge: 1962, 251-252)

Cemaleddin Ferruh'u Daru-Şifa'yı Yapıtırma Sebebi

Bu tür eserlerin yapılmasıyla ilgili bazı hikâyeler rivayet edilmektedir. Örneğin, Anadolu Selçuklu döneminde ilk yapılan Kayseri Gevher Nesibe Daru's-Şifası ile ilgili böyle bir hikâyeye vardır. Gevher Nesibe, II. Kılıçaslan'ın on iki çocuğu içerisinde tek kız olanıdır. Gevher Nesibe, sarayın baş sipahisi ile evlenmek istemiş, ama Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev buna razı olmamıştır. Sultan, baş sipahiyi bir savaşa göndermiş, o da şehit olmuş, bunun üzerine Gevher Nesibe Hatun hastalanmış ve bu hastalıktan bütün uğraşlara rağmen kurtulamamıştır. Sultan, öleceği sırada af dilemek için geldiğinde Gevher Nesibe, "Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkân yok. Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben artık ahiret yolcusuyum. Eğer dilersen benim mal varlığımla benim adıma bir daru's-şifa yaptır. Bu daru's-şifada bir yandan dertlilere şifa verilirken bir yandan da devası olmayan dertlere şifa aransın. Bu daru's-şifada ünlü hekimler ve cerrahlar yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin. Burası benim adıma bir vakıf olsun." demiştir. Gevher Nesibe verem sebebiyle öldüğü tahmin edilmektedir. (Kemaloğlu: 2014, 1) Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1206 da yapıtırılmıştır.

Ayrıca o dönemin büyük salgın hastalığı vebadır. 1178-1180'de II. Kılıçaslan ve I. Alâeddin Keykubad döneminde 618/1221'de veba salgını olmuştur. Konya da ki hastane bu salgında yetersiz kalmakla birlikte ihtiyacı karşılamıştır. (Arık: 1991, 50-52) Bu sebeplerin dışında Cemaleddin Ferruh'un daha önce Sivas daru's-şifasında görev alması, onun sağlık alanındaki ihtiyaçları yakinen görmesi ve devlet adamlarının isimlerini yaşatacak vakıf eserleri yapma geleneği, sadaka-i cariye gibi sebeplerle daru's-şifayı yaptırmış olabilir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tahta Geçmesi ve Cemaleddin Ferruh

Sultan Keykubad, Yassıçemen (1230) savaşından sonra Hârizm beylerini idaresi altına almış, Hârizm beylerinden Kayır Han'a önce Erzincan'ın idaresini, sonra da Sivas subaşılığı görevini vermişti. Sultan Alaeddin Keykubad'ın Harizm beylerine yakınlaşması diğer beyler tarafından korku ve endişe ile karşılanmasına sebep olmuştu. (Kaymaz: 2009, 29-31)

Sultan Alaeddin Keykubad, Eyyübîler'i Güneydoğu'dan tamamıyla çıkarmak maksadıyla bütün ordusunu 1237 baharında Kayseri'de topladı. Büyük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i eskisi gibi Erzincan meliki olarak bıraktı. Emirlerine biat ettirerek Eyyübî prensesinden doğan küçük oğlu İzzeddin Kılıçaslan'ın veliahtlığını ikinci defa ilân etti. Aynı yıl Ramazan bayramında elçilere verdiği bir ziyafette yediği av etinden zehirlenerek ertesi gün 4 Şevval 634 / 31 Mayıs 1237'de öldü. (Sümer: 2002, 359)

Sultan Alâeddin Keykubad'ın vefatından sonra yerine veliaht İzzeddin Kılıçaslan sultan olamamış, II. Gıyaseddin Keyhüsrev beylerin desteği ile Kayseri'de tahta oturtulmuştu.

Cemaleddin Ferruh, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasında, Çaşnigir Şemseddin Altunaba, Taceddin Pervane, Sadeddin Köpek ile beraber hareket etmiş. İbn Bibi, Çaşnigir Şemseddin Altunaba ve Üstadüddar Cemaleddin Ferruh Lala, Sultan'ın sağ ve sol ellerini tutup yürüterek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i saltanat tahtına oturttuklarını, elini öpüp saçı saçtıklarını ve Padişah'a hayır dua edip, tebrik ettiklerini, haber verir. (İbn Bibi: 1996-II, 20)

Cemaleddin Ferruh'un, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasında önemli desteği olmuştur. Cemaleddin Ferruh, İzzeddin Kılıcarslan'ı değil de Keyhüsrev'i desteklemiş olması ya Cemaleddin Ferruh'un II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in lalası olması ya da Keyhüsrev taraftarlarının daha güçlü olması, Cemaleddin Ferruh'un Alâeddin Keykubad'ın Harizmlî beylere yaklaşmasından ve izlediği siyasetten hoşnut olmaması gibi sebepler olabilir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sultanlığı döneminde Cemaleddin Ferruh, muhtemelen aktif siyasetten çekilmiş olsa gerek ki, Emir Saadettin Köpek'in entrikalarından böylece kurtulmuş olabilsin. Emir Saadettin Köpek, Kayır Han, Şemsüddin Altun-Aba, Taceddin Pervane, Kemaluddin Kamyar gibi devlet adamlarını öldürtmüş, Hüsamüddin Kaymuri'yi hapse attırmış, Celalüddin Karatay'ı görevden uzaklaştırmıştı. Celalüddin Karatay, bir camide uzlete çekilmişti. (Kaymaz: 2009, 39-59) Bu dönemde Cemaleddin Ferruh devlet merkezinden, saraydan uzakta olması sebebiyle veya izlediği siyasetle kendini korumuş olabilir.

Cemalettin Ferruh'un Katıldığı Meyyâfârikin Seferi

İbn Bibi, Cemaleddin Ferruh'un 639/1241 yılında Eyyubi hükümdarı Şehabeddin Gaziye karşı yapılan Meyyâfârikin (Silopi) seferine katıldığından haber vermektedir. Sefer sonrasında Üstadüddar Cemaleddin Ferruh Lala, Çaşnigir Emir Mübarizeddin Çavlı, Veliyeddin Pervane, Gürcü oğlu Zahiru'd-Devle ve Şemseddin Hoca Mesud Konya'ya Sultan'ın yanına dönmüşler. Sultan'ın huzuruna çıkıp, çeşitli hediyeler aldıktan sonra Sultan, yurtlarına dönmelerine izin vermişti. (İbn Bibi: 1996-II, 54-58)

Cemalettin Ferruh'un Anadolu'daki İlk Daru'l-Hadis'i Yaptırması

Cemaleddin Ferruh 640/1242 yılında vefatından önce atabey olarak görev yaptığı Çankırı'ya bir daru'l-hadis yaptırmıştı. Daru'l-Hadis Çankırı'da Selçuklu döneminden ayakta kalan tek eserdir. Altı türbe, üstü darülhadis olarak yapılan binanın, mukarnas süslü kuzey kapısının üzerinde dört satır halinde mermer zemine kabartma olarak süslü hatla yazılmış bulunan kitabesinde:

السلطاني
في سنة اربعين و ستمائة
امر بعمارة دار الحديث و المقبرة العبد الضعيف
المحتاج الي رحمة ربه الطيف الاتابك فرخ بن عبدالله

- Es-Sultânî

- Fî seneti erba'îne ve sittimie

- Emera bi imâratı darilhadisi ve'l-makbaratı (el-) abdü'd-daî(f)
- (el-)muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-latîfi el-Atabeg Ferruh bin Abdillah.

“Bu dârulhadisin ve makberenin yapılmasını Latîf olan Allah'ın rahmetine muhtaç olan Atabey Abdullah oğlu Ferruh 640 yılında Sultan adına emretti.”

Daru'l-Hadis, Anadolu Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve iki katlıdır. Birinci katta kuzey yönünde kapıdan içeriye girildiğinde bir oda, bu odadan da diğer odaya geçilmektedir ki, bu oda içerisinde Cemalettin Ferruh'un da bulunduğu altı adet üstü açık ve yarı yarıya çürümüş cesetlerin bulunduğu ahşap sanduka vardır. (Önge: 1962, 255) Mumyalanan bu cesetler bugün çürümüş haldedir. (Efe: 2015, 286-287) Yılmaz Önge'nin tespitine göre 1960'larda yarı çürümüş haldedir.

Cemaleddin Ferruh'u Daru'l-Hadis Yaptırma Sebebi

O dönemde yaşanan bazı önemli olaylar Atabey Cemaleddin Ferruh'u özellikle bu bölgede daru'l-hadis yapmaya sevk etmiş olabilir. XIII. asırda Anadolu'da medreseler bulunmakta idi. Ancak daru'l-hadisler daha çok o dönemde Şam, Musul, Halep, Erbil ve Kahire'de yaygındır. Anadolu'da kurulan ilk daru'l-hadisi, öteden beri iddia edildiği şekliyle Konya İnce Minare Daru'l-Hadisi olmayıp ondan 35 yıl önce kurulan Çankırı Daru'l-Hadisi'dir. Çankırı Daru'l-Hadisi, 1170'de Şam'da Sultan Nureddin Mahmut Zengi tarafından yapılan ilk darul hadisten 72 yıl sonra yapılmıştır. Günümüzde Taşmescid diye anılan bu müessesese, Anadolu Selçuklu döneminin en eski daru'l-hadis müessesesidir. Osmanlı dönemi kaynaklarında Cemâleddin Medresesi veya Çankırı Medresesi adıyla kaydedilmiştir. (Yardım: 1993, 531-532)

Cemaleddin Ferruh'un Dar'ul-Hadis'i yaptırma sebepleri:

a. Babai İsyani: Amasya yöresinde faaliyet gösteren Baba İlyâs-ı Horasânî adında bir Türkmen, Vefâî şeyhinin yönettiği bir isyandır. Baba İlyas, I. Alâeddin Keykubad zamanında Amasya yakınlarındaki Çat (bugünkü İlyas) köyüne yerleşerek burada kurduğu zaviyesinde yaşamaya başlamıştır. Baba İlyas, Türkmenler arasında, daha çok eski Türk inançlarının İslâmiyet'le yorumlanmış bir şeklini, tasavvufî hüviyetle İsmâilî fikirlerle destekleyerek öğretmekteydi. Baba İlyas'ın kendisini bir mehdî (belki peygamber) hüviyetiyle Türkmenler'e tanıtmıştır. Kaynaklar onu Baba Resul diye de zikreder. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in kötü idaresi, I. Alâeddin Keykubad'dan sonra bozulmaya yüz tutan Selçuklu iktisadî-sosyal yapısı gibi sebepler de eklenince, bu fikirler Türkmenlerce destek bulmuş, isyan kıvılcımı kısa sürede Orta Anadolu'ya sıçramış ve Türkmenler epeyce başarı kazanmışlardır. (Ocak: 1991, 373-374) Baba İlyas 637 (1240) yılında Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'e karşı iktidarı ele geçirmek maksadıyla hazırladığı ayaklanmanın fiilî idaresini halifesi Baba İshak'a havale etti. (Ocak: 1991, 368)

Baba İlyas'ın en önemli halifesi Baba İshak idi. Baba İshak, yaşadığı Adıyaman yakınlarındaki Türkmenler'i silâhlandırdıktan sonra civarı ele geçirerek, Selçuklu kuvvetlerini üst üste yenerek Adıyaman'ı, Gerger ve Kâhta'yı da aldı. Yolunun

üstüne çıkan her yeri ve her şeyi zapt ederek Malatya'ya yürüdü. Burada Selçuklu valisi Muzafferüddin Ali Şîrî de yendi. Bu arada bölge halkından katlımlar da olur. Nihayetinde Baba İshak, Amasya'ya ulaşırsa da Amasya Kalesi'ne sığınmış olan Baba İlyas'ın Selçuklular tarafından öldürülmesine engel olamaz. Burada Mübârizüddin Armağanşah'ı mağlûp ederek şeyhinin idamına duyduğu kızgınlıkla Konya'yı ele geçirme amacıyla Konya'ya doğru yürüyüşe geçmişti. Kırşehir'in kuzeydoğusundaki Malya ovasına geldikleri sırada Selçuklu ordusuyla karşılaştılar. Çok şiddetli cereyan eden savaşta Baba İshak hayatını kaybetmiş, Babailer, çocuklar ve kadınlar hariç olmak üzere kılıçtan geçirildiler. Pek az bir kısmı kaçıp kurtulabildi veya esir edildi. (Ocak: 1991, 368-369)

Anadolu'da gayri Sünnî hareket ve zümrelerin temelini oluşturan Babailik, Çankırı'ya yakın bir muhitte olmuştu. Baba İlyas'ın kendisinin Mehdi hatta Peygamber olduğunu iddia etmesi, okuma yazma bilmeyen Türkmenler arasında bu fikirlerin yayılması, isyanın devleti ciddi olarak sarsması, Cemaleddin Ferruh'un, isyanın fikirlerine karşı dar'ul-hadis kurarak fikrîsel mücadele yapmayı düşünmüş olabilir. "Nizamülmülk, Şî Fâtımîler'in Sünnî Abbâsîler'i ve Selçukluları yıpratmak amacıyla siyasî ve askerî faaliyetlerin yanı sıra ilmî açıdan da yoğun bir propagandaya giriştikleri dönemde Ehl-i sünnet akîdesini güçlendirmek için Nizamiye medreselerini kurmuştur." (Özaydın: 2007, 188)

b. Cemaleddin Ferruh, Konya'da yaptırdığı mescidin kitabesinde Hacı Ferruh olarak geçmekte ve onun hacı olduğu anlaşılmaktadır. Cemaleddin Ferruh, hacca giderken Şam'a uğradığında oradaki Dar'ul-Hadisi ziyaret etmiş olabilir. Daru'l-Hadis'in eğitimini görmüş ve bu sebeple atabey olarak görev yaptığı Çankırı'ya bu eseri yapmış olabilir.

c. Daru'ş-şifayı Daru'l-Hadisi de öldükten sonra amel defterini kapatmayacak bir sadaka-ı cariyeye düşüncesiyle inşa ettirmiş de olabilir.

Cemaleddin Ferruh, 1235'te yaptırdığı daru'l-afiyenin kitabesinde I. Alaeddin Keykubad için "Büyük Sultan, memleketler açan, Abbasiye Halifesinin (Emirü'l-müminin) ortakçısı ve Keyhüsrev oğlu Alâü'd-dîn Keykûbâd -Allah aziz ve mansur eylesin-" şeklinde överken, 1242'de yaptırdığı daru'l-hadis'in kitabesinde sadece "Es-Sultânî" ile yetinip, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den bahsetmemesi dikkat çekicidir. Tecrübeli devlet adamı Cemaleddin Ferruh, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in icraatlarından rahatsız olmuş, bir nevi böyle önemli bir eserde Sultan'ın ismine yer vermeyerek bir nevi protesto etmiş olabilir.

Cemaleddin Köprüsü

Ahmet Kankal, XVI. yüzyılda Çankırı da bulunan köprüler arasında Cemaleddin Köprüsünü de sayar. Köprüyü Cemaleddin Ferruh'un yaptırmış olması muhtemel olmakla birlikte, köprü'nün nerede olduğu bilinmemektedir. (Kankal: 1993, 298)

O günün şartlarında hastane ve Daru'l-Hadis, Çankırı şehir merkezinin dışındadır. Kale ile hastane arasında bulunan derenin üzerine köprü ihtiyacı doğmuş,

Atabey Cemaleddin Ferruh da hastane ile kalenin kesişme noktasına bir köprü yaptırmış olabilir.

Daru'l-Hadis ve Cemaleddin Ferruh ile ilgili Bazı Yanlış Bilgiler

Uzunçarşılı, bu devirde iki Ferruh vardır. Biri Cemaleddin Ferruh Lala, diğer Necmeddin Ferruh'dur, der. (Uzunçarşılı: 1927, 100)

Necmeddin Ferruh II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) emirlerindedir. Amasya Burmalı Minare Camisi'ni yaptırmıştır. (Eyice: 1992, 444)

Daru'l-Hadis'in türbe kısmında bulunan mezarlar için halk kaditler ismini vermektedir. Rivayete göre Çankırı fatihi Karatekin kaleyi ikinci defa kuşattığında Cemaleddin Ferruh ve yanındakilere bağırarak yardım istemiş, onlarda "Biz burada helva yapmakyız" demeleri üzerine; Karatekin "Orada kadit (iskelet) olun demiş" bunun üzerine adamlar ölüp, kadit olmuşlar. (Başer: trs, 11-13) Cemaleddin Ferruh ile Karatekin arasında yüz yıldan fazla zaman vardır. Böyle bir olayın olması mümkün değildir.

Daru'l-Hadis'in eskiden kilise olduğu (Çal: 2015, 157) bilgileri de tarihi gerçeklerle çelişmektedir. Daru'l-Hadis'in orijinal kitabesi mevcut olup hangi tarihte, kim tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bir kiliseden dönüştürülmesi de mümkün değildir. Mimari olarak Anadolu Selçuklu mimarisidir. Belki, Daru'l-Hadis yapılmadan önce yerinde başka bir kilise olabilir.

İbn Bibi, Sultan Celaleddin'in elçilerinin ikinci defa Sultan Alaeddin'in huzuruna gelmesi başlığıyla verdiği bilgilerde, Celaleddin Harezşah'ın Alaeddin Keykubad'a değer verdiğini göstermek, öğüt ve nasihat verdirmek için, babası merhum Sultan Muhammed'e yakın adamlarından Taştard Melik Cemaleddin Ferruh, Cemaleddin Saveci ve Necmeddin Ebu Bekir Cami gibi önemli kişilerle iki büyük Harezmlî emiri görevlendirdiğini haber verir. (İbn Bibi: 1996-II, 379) Osman Turan ise bu elçilerin daha sonraki elçilerle karıştırıldığını, gerçekte elçilerin Alaeddin Keykubad'ın elçileri olup, Sultan Celaleddin'e gidip, bir şey elde edemediği geri döndükleri, bazı Harezmlîlerin elçilere refakat ettiğini, Anadolu Selçuklu topraklarına geldiklerinde Keykubad'ın elçilerinin Harezmlîleri bırakarak, süratle Sultan'a gelip teşebbüslerin olumlu netice vermediğini bildirdiler. Elçiler, Sultan Celaleddin'in cevabını Sultan Alaeddin'e ulaştırmışlardır. Cemaleddin Ferruh bir elçilik görevinde bulunmuştur. Ancak bu İbn Bibi'nin dediği gibi Celaleddin Harezşah'ın değil, Alaeddin Keykubad'ın elçisi olarak olmuştur. (Turan: 2014, 97-98) Celaleddin Harezşah'ın bir Selçuklu atabeyini elçi olarak göndermesi de beklenmez. Bu elçilik görevi Cemaleddin Ferruh'un Devlet'te etkinliğini göstermektedir. Bu olay Yassıçemen Savaşı öncesi (1230) olmuştur.

Mevleviyazışmalarına göre, Atabey Cemaleddin Ferruh Mevlevi şeyhlerindedir ve Mevlevihaneyi Cemaleddin Ferruh yaptırmıştır. (Ata: 2006, 39-40) Ancak bu bilgi bir takım tarihi gerçeklerle çelişmektedir. Daru'l-Hadisle beraber makberin beraber yapıldığına göre, Cemaleddin Ferruh'un vefatı 1242'den sonra, 1240'lı yıllardır. Mevlana Celaleddin Rumi'nin 1273 yılında vefat ettiğine ve Mevleviliğin henüz

kurulmadığı bir dönemde Atabey Cemaleddin'in bir Mevlevi şeyhi olması mümkün değildir. Mevlevîliğin teşkilatlanması Sultan Veled ile (ö.712/1312) başlamıştır, onunla birlikte başka şehirlerde şubeler açılmaya başlanmış, Ulu Ârif Çelebi'yle de (ö.720/1320) ivme kazanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Çankırı'yı fetheden Karatekin Bey'e şeyh denildiği gibi Cemalettin Ferruh'a da şeyh denilmiştir. (Önge: 1962, 254; Çal: 2015, 157-158; Haksever: 2012, 29) Mevlevihane'nin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte, kaynaklarda ilk defa adı 1530'da Candaroğlu Kasım Bey'le (ö. 868/1464) birlikte anılmaktadır. (Ata: 1995, 35) 1417 yılında Candaroğlu İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey'in idaresine Tosya, Çankırı ve Kalecik'i bırakmıştır. 1417'den 1464'e kadar 47 yıl Çankırı bölgesini yönetmiştir. (Çetin: 2013, 37) Kasım Bey'in Mevlevihane'ye katkıları bu dönemde olabilir.

Sonuç

Atabey Cemaleddin Ferruh Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarından biridir. Cemaleddin Ferruh'un Konya, Sivas ve Çankırı'da önemli hizmetleri olmuştur. Sarayda taşdar, üstadüddar görevlerinde bulunmuş, Konya'da Hacı Ferruh Mescidi/Taş Cami/Akça Gizlenmez Mescidi isimleriyle bilinen bir cami yaptırmıştır. Daha sonra I. İzzeddin Keykavus'un Sivas da inşa ettirdiği daru's-şifanın vakıf mütevellî heyeti başkanı/vakıflardan sorumlu bakan konumunda yöneticilikte bulunmuş, Sivas şehrine de sağlık alanında hizmetleri olmuştur. Cemaleddin Ferruh, I. Alaeddin Keykubad'ın oğullarından birine atabeylik yapmış olması muhtemel olmakla birlikte hangi oğluna, ne zaman ve nerede yaptığı tam olarak bilinmemektedir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesinde etkin olması, onun Keyhüsrev'e kısa bir müddet de olsa atabeylikte bulunma ihtimalini kuvvetlendirmekle birlikte bu bir yorum olmaktan öte geçmemektedir. Cemaleddin Ferruh, 1235 yılından önce Çankırı'da atabey olarak görev yapmaya başlamış, 1235'te de Çankırı'ya Anadolu Selçuklu Devleti'nin dördüncü hastanesini yaptırmıştı. Vefatından önce ise 1242 yılında Çankırı'ya Anadolu'nun ilk Dar'ul-Hadis'ini inşa ettirmişti. O yıllarda Anadolu'da medreseler bulunmakla birlikte Dar'ul-Hadis bulunmamaktadır. Babai isyanından hemen sonra, Moğol istilasından önce yaptırılan Çankırı'ya yaptırılan bu Daru'l-Hadis, Anadolu'da İslam'ın Kur'an ve sünnet perspektifinde doğru anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Atabey Cemaleddin Ferruh Çankırı'ya hem eğitim hem de sağlık alanında önemli eserler inşa etmiş, Dar'ul-Hadis yaklaşık sekiz asırdır ayakta kalmasına rağmen, Daru's-şifa ise maalesef yıkılmıştı. Cemaleddin Ferruh, bölgeyi fetheden Emir Karatekin'den sonra şehre damgasını vurmuş, yaptığı eserlerle şehrin hem maddi hem de manevi mimarlarından olmuştur. İlme ve irfana büyük hizmetleri bulunan bu büyük devlet adamının ismi bugün, Kırkevler mahallesinde bulunan erkek yatılı Kur'an kursunda yaşatılmakla birlikte, hem Dar'ul-Hadis hem de Cemaleddin Ferruh yeterince tanıtılmamıştır. Dar'ul-Hadis bazılarınca daru's-şifa olarak takdim edilmekte veya Taşmescit ismiyle bilinmektedir. Aradan asırlar geçmiş 2008 yılında Çankırı İl Müftülüğü olarak Daru'l-Hadis'te, manevi ve tarihi anlamını yeniden inşa etmek adına Buhari dersleri okunmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Acıduman, Ahmet, Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri - Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 2010, 63(1).
- Alptekin, Coşkun, Alptekin, Atabeg, DİA, İstanbul, 1991.
- Anık, Feda Şamil, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 1991, Sayı: 26, Cilt: 15.
- Ata, Feridun, Mevlana Müzesindeki Arşiv Belgeleri Işığında Çankırı Mevlevîhânesi, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Sayı, 1, 2006.
- Ata, Feridun, Çankırı Mevlevîhânesi (Konya Mevlana Müzesi Arşivi'nde 69-70 nolu Zarflardaki Belgelere Göre), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995.
- Ayaz, Fatih Yahya, Üstadüddar, DİA, İstanbul, 2012.
- Bakırcı, Ömür, *Hacı Ferruh Mesidi*, Vakıflar Dergisi, 1961, say. 8.
- Başer, Tayyip, Çankırı Karatekin Uluları, Ankara, trs.
- Baykara, Tuncer, Lala, DİA, İstanbul, 2003, XXVII.
- Çal, Halil, Çankırı Mevlevihanesi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2015 Güz (23).
- Çetin, Halil, Çandaroğlu Yurdunda Bey İmareti, Çankırı, 2013.
- Cevdet, M. Sivas Darüşşifası Vakfıyesi ve Tercümesi, Vakıflar Dergisi, Sayı: 1, 1938.
- Efe, Zehra, Türkiye Müze ve Türbelerindeki Mumyaların Tarihi ve Bugünkü Durumları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, 2015, sayı 34.
- Eyice, Semavi, Burmalı Minare Camii Ve Türbesi, DİA, İstanbul, 1992, VI.
- Haksever, Ahmet Cahit, Çankırı'da Mevleviler ve Mesneviyanlar, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/2, c. 11, sayı: 22.
- İbn Bibi, El-Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name), Çev. Mürsel Öztürk, 1996-Ankara, I-II.
- Kankal, Ahmet, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Ankara Ün. Sosyal Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.
- Kemaloğlu, Muhammed, XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Darüşşifalar, Hikmet Yurdu, C. 7, Sayı 13, 2014/1.
- Kaymaz, Nejat, Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasüddin Keyhüsrev ve Devri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.
- Merçil, Erdoğan Gulam, DİA, İstanbul, 1996, XIV.
- Merçil, Taştard, DİA, İstanbul, 2011, XL.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Babailik, DİA, İstanbul, 1991, IV.

-----, Baba İlyas, DİA, İstanbul, 1991, IV.

-----, Baba İshak, DİA, İstanbul, 1991, IV.

Odabaşı, Zehra, Selçuklu Devletinde Mühtedi Vakıfları: Celeddin Karatay Vakıfları Örneği, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

Önge, Yılmaz, *Çankırı Darüşşifası*, Vakıflar Dergisi, 5 (1962).

Özaydın, Abdülkerim, Nizâmiye Medresesi, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII.

Sümer, Faruk, Keykubad I, DİA, İstanbul, 2002, XXV.

Turan, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kitabeler, İstanbul, 1927 (1345)

-----, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Yardım, Ali, Dar'ul-Hadis, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda Daru'l-hadis, DİA, İstanbul, 1993, VII.

Yınaç, Refet, Sivas Abideleri ve Vakıfları (1), Vakıflar Dergisi, 22 (1991).

**ÇANKIRI'NIN İKİ MÜMTAZ ÂLİMİ: SÛFÎ-ZÂDE İSMAİL
BİN MUSTAFA HÂZİM EFENDİ ve ZEYBEK-ZÂDE HÂFİZ
MEHMED FAHREDDİN EFENDİ**

**The Two Distinguished Scholars of Çankırı: Sûfi-Zâde İsmail Bin Mustafa
Hâzım Efendi And Zeybek-Zâde Profile Mehmed Fahreddin Efendi**

Nevzat SAĞLAM¹

Özet

Milletlerin kurdukları medeniyetler âlimlerin omuzlarında yükselmiştir. Âlimden ve ilimden yoksun bir milletin medeniyet inşa etmesi mümkün değildir. Tarihte medeniyet kurmuş ve asırlarca hüküm sürmüş bulunan Osmanlı'da da her alanda pek çok âlim yetişmiştir. Toplumun manevî ve ahlâkî yönden yükselmesinde rolü olan bu zâtların hayatlarının ve eserlerinin bilinmesi fevkalâde önem arz etmektedir. Bu bakımdan biz bu çalışmamızda Çankırı doğumlu iki seçkin âlimin hayatı ve icâzet-nâmelerine yer verdik. Bunlardan biri Sûfi-zâde İsmail bin Mustafa Hâzım Efendi, diğeri Zeybek-zâde Hâfız Mehmed Fahreddin Efendi'dir.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Sûfîzâde İsmail, Zeybek-zâde Hâfız Mehmed Fahreddin.

Abstract:

The civilizations established by the nations rose on the shoulders of scholars. It is not possible for a nation lacking in scholarship and knowledge to build civilization. In the Ottoman Empire, which had established civilization in the past and ruled for ages, many scholars were raised in every field. It is of great importance to know the lives and works of these people who have a role in the rise of society in spiritual and moral direction. In this respect, in this study, we have included the lives and the icazetname of the two distinguished scholars of Çankırı. One of them is Sufi-zâde Ismail bin Mustafa Hâzım Efendi, the other is Zeybek-zâde Hafız Mehmed Fahreddin Efendi.

Keywords: Çankırı, Sûfîzâde İsmail, Zeybek-zâde Hâfız Mehmed Fahreddin.

SÛFÎ-ZÂDE İSMAİL BİN MUSTAFA HÂZİM EFENDİ

Doğumu ve Tahsili: Mustafa Hâzım Efendi, 1245/1830 tarihinde Çankırı'ya altı saat mesafede Ünür köyünde doğmuştur. Babası ulemâdan Sûfi-zâde

1 Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: nevzatsaglam@karabuk.edu.tr

İsmail b. Mustafa'dır. Doğduğu köyde resmî mektep olmadığından altı yaşından on iki yaşına kadar sıbyan mektebinde Kur'an eğitimi almıştır. On iki yaşında Çankırı'da Saman Pazarı semtinde bulunan Şahin Ağa Medresesi'nde meşhur âlimlerden el-Hâc Ali Efendi'nin ders halkasına girmiştir. Ondan ilim tahsil ederek icâzet almıştır. Bundan sonra kendisi de çok sayıda talebeye ilim okutarak iki dönem/defa icâzet vermiştir. Üçüncü devrede ise Kadî Mîr² okutmuştur.³

Bulunduğu Görevler: Sûfi-zâde Mustafa Hâzım Efendi 25 Zilhicce 1291/2 Şubat 1875 tarihinde kırk yaşında Çankırı Müftülüğü görevine tayin edilmiştir. Müftülüğe tayinine ilişkin yazılan evrakta önceki müftü el-Hâc Ali Efendi'nin vefatı üzerine liyakat ve ehliyetine binâen bu görevin kendisine verildiği ifade edilmektedir. Diğer taraftan Hanefî imamlarının muteber kitaplarına göre, en sahih görüşleri doğrultusunda fetvâ vermesi ve *Çankırı Kazası Müftüsü* sıfatıyla fetvalarını imza etmesi tenbih edilmektedir.

Müftü olduğu¹¹ Muharrem 1292/17 Şubat 1875'de 230 kuruş maaşla müftülük görevine başlamıştır. Bir ara sebebini açıklamadığı bir mazereti sebebiyle görevinden ayrılmışsa da, halkın talebi üzerine Meşihat tarafından 29 Ocak 1879'da tekrar tayin edilmiştir. Bununla beraber başka bir belgede hakkında vuku bulan bir şikâyet üzerine müftülükten azledildiği, halkın memnuniyeti ve talebi üzerine göreve iade edildiği belirtilmektedir.⁴ Görevi süresince maaşında herhangi bir artış olmadığı gibi, 1295/1879 tarihide 10/1; 1296/1880'de 5/1 oranında tenkîs/eksiltme yapılmış, bu kesintilerden sonra maaşı 160,5 kuruşa düşmüştür. Meşihat Sicill-i ahvâl dairesinin yazısında ise maaşının 235 kuruş, kesintiden sonra 169,5 kuruşa düştüğü belirtilmektedir.⁵ 3 Cemâziyelâhır 1293/26 Haziran 1876'da Bursa rüûsuna⁶ nâil olmuştur. Müderrisi münhal olan Kırk medresesinin Dârü'l-hadisine müstehak olması sebebiyle Mustafa Efendi'ye tevcih edildiği ifade edilmektedir.⁷

Bizzat kendi gayret ve çabaları, halkın yardımlarıyla 1300/1882-83 yılı içinde Çankırı'nın Buğday Pazarı Camii civarında birkaç ev satın alınarak fevkânî ve tahtânî/altı-üstlü (iki katlı) 24 odalı, avlusunda fiskiyeli şadırvanı olan emsali az bulunan yeni bir medrese inşa edilmiş ve bu medreseye Sûfi-zâde Mustafa Hâzım Efendi tarafından bir kahvehâne ile bir kalaycı dükkânı vakfedilmiştir. Dükkânların gelirinden senelik 100 kuruş müderrislik vazifesine, 50 kuruş da tevliyet cihetine tahsis edilmiştir.

2 Kâdî Mîr Meybüdü (v. 909/1503-1504) İranlı Sünnî âlim ve düşünürdür. Şerhu Hidâyeti'l-hikme isimli eseri Kâdî Mîr olarak bilinmektedir. Bu eser Esîruddin el-Ebherî (v. 663/1265 ?) tarafından yazılmış olan ve İran, Hint alt kıtası ve Osmanlı medreselerinde felsefe ve akli bilimler konusunda ders kitabı olarak okutulan Hidâyetü'l-hikme adlı eserin şerhidir. Bk. Bekir Karlığa, "Kâdî Mîr Meybüdü", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 118-119.

3 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-1, 2.

4 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-4.

5 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-6. 3 Şaban 1310/20 Şubat 1893.

6 Rüûs, ilmiye sınıfına verilen bir rütbedir. Medrese öğrenimini bitirip sınavı başarılanlara verilen diploma.

7 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-4.

Vakfiyede vakfın tevliyeti, hayatta olduğu müddetçe vâkıfın idaresinde olması meşrut olduğundan, müderrislik ve mütevellilik 4 Receb 1309/3 Şubat 1892 tarihli berat ile Mustafa Hâzım Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁸

24 Haziran 1298/6 Temmuz 1882 tarihli tezkire-i Osmaniye'de 52 yaşında, beldenin müftüsü ve müderrisîn-i kirâmdan olduğu, Çankırı'nın Hoca-i Bahşâyîş Mahallesi'nde doğduğu ve aynı mahallede 32 numarada ikâmet ettiği, uzun boylu, elâ gözlü ve buğday benizli olduğu kaydedilmektedir.⁹ Sicil dosyasında vefat tarihine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

İcâzet-nâmesinin Muhtevâsı: Sicil dosyasında bulunan 1275/1859-60 tarihli icâzet-nâmesinde Mustafa Hâzım b. İsmail Efendi'nin Çankırı/Kengirî'nin Tuhti/Tuht kazasından olduğu belirtilmekte, hamdele ve salveleden sonra Mustafa Hâzım Efendi'ye, Cenâb-ı Hakk'ın ilmî kemâlât ve düzgün bir yaşantı bahşederek ihsanda bulunduğu ifade edilmektedir. Zeki, anlayışlı, başarılı ve iftihar edilecek bir kişiliğe sahip olduğu kaydedilmekte ve hocası tarafından manevi evlâd olarak nitelendirilmektedir. Ulûm-i 'âliye/yüksek ilimler ki Tefsir, Hadis, bunlara müteallik şerî ilimler ve ulûm-i âliye/âlet ilimleri (Gramer, sarf, nahiv, belagat ve mantık gibi ilimleri) ile hikemî/felsefî ilimleri tahsil ettiği; bu ilimleri öğrendiği gibi öğretecek seviyede olduğu, bu sebeple icâzet verme yetkisine de sahip olduğu belirtilmektedir. Zira icâzetnâmeler biri sadece talebenin ilim tahsil ettiğini gösteren ancak başkasına icâzet verme yetkisini kapsamayan, diğeri talebenin tahsil ettiği ilimleri aynı zamanda hoca sıfatıyla başkalarına da okutabileceğini ve icâzet verebileceğini göstermek üzere iki şekilde verilmekte idi.¹⁰ İşte Mustafa Hâzım Efendi'ye hocası el-Hâc Ali b. Ahmed el-Kengirî tarafından verilen icâzet, aynı zamanda icâzet verme yetkisini de içermektedir.¹¹ Bundan sonra Abdullah b. Mesud, Hz. Ali b. Ebî Tâlib (ra) ve Hz. Peygamber (sav)'e kadar ilim ve icâzet silsilesi sayılmaktadır.

İcâzetnâmelerde dikkat çeken en önemli hususlardan biri de hocanın talebesine öğütleri/nasihatleri ve tavsiyeleridir. Çünkü talebe sadece kuru bir ilim tahsil etmiyor, aynı zamanda ahlak, edep, takvâ gibi esasen ilmin insana kazandırması gereken vasıfları da hâiz olması isteniyordu. Bu sebeple hocası başta kendi nefesine olmak üzere Mustafa Hâzım Efendi'ye önemli nasihatlerde bulunmaktadır. Öncelikle gereksiz işleri terk etmesi, Allah'tan ittikâ, iffet, istikâmet, haşyet, rıza, tevâzû sahibi olması, özellikle zayıflara ve fakirlere merhamet ve şefkat göstermesi tavsiye edilmektedir. Yine iyilik sahibi olması, akraba ile bağlarını kesmemesi, zulmedeni affetmesi, kötülük edene iyilikle mukâbele etmesi, Lokman'dan (as) nakledilen; "İki şeyi unut, biri başkasına yaptığın iyiliği, diğeri de sana yapılan kötülüğü" rivayetiyle dile getirilmektedir. Sû-i zandan sakınması; özellikle kendileri sayesinde iki dünyada azız

8 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-1, 2. 15 Muharrem 1310/9 Ağustos 1892.

9 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-4.

10 İcâzet-nâmelerde bi-hakkî'r-rivâye ve bi-düni'r-rivâye şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.

11 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1. 13 Şevval 1319/23 Ocak 1902.

olacağı talebeleri hakkında sû-i zanda bulunmaktan sakınması tavsiye edilmektedir. Nasihatın kolay, onu kabul etmenin zor olduğu belirtilerek Cenâb-ı Hakk'ın ihlas ve samimiyette muvaffak kılması niyaz edilmektedir.

Meşâyih-i izâmdan dervişlere mahsus hatme-i hâcegânda birçok hayır ve bereketler, kabule şâyân duâlar bulunduğu ifade edilmektedir. Her ne kadar tarikatın temel dayanaklarından olmasa da, mübârek vakitlerde hatme-i hâcegâna devam edildiği, sevabının mukaddes kişilerin ruhlarına bağışlandığı ve aynı zamanda bu evrâdın mühim işlere vesile kılındığı belirtilmektedir.

Bir mecliste ara verilmeden tek tek veya topluca okunması ve her nevi önemli işler ve ihtiyaçlar için bu hatme-i hâcegânın yapılması tavsiye edilmektedir. Zira hatme-i hâcegândan sonra bir tatlılık ve bereketin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Hatme-i hâcegânda, 7 Fâtîha, 100 salavât, 79 Elem-neşrahleke/İnşirah, 1001 İhlâs, 7 Fâtîha, 100 salavâtın okunduğu kaydedilmektedir.¹² Buradan hareketle Mustafa Hâzım Efendi'nin tasavvufî yönünün olduğu ve kendisine bu icâzetnâme ile hocasından aldığı ilimleri okutmanın yanında, hatme-i hâcegân yaptırma yetkisi verildiği de anlaşılabilir.

İcâzet-nâmenin Tercümesi

Bismillahirrahmanirrahim¹³

[4a] Âlimlerin mürekkebinî şehidlerin kanından daha faziletli kılan Allah'a (cc) hamd olsun. salât ve selâm bize ilim ve hidayeti miras bırakan Peygambere (sav), onun âilesine ve takvâ sahibi ashâbına olsun.

Bundan sonra, Allah (cc) ilmî kemâlât ve yaşantısı ile ârif, akıllı, kâmil, değerli, manevî evladımız, kardeşimiz Sûfî-zâde diye meşhur Tuhti/Tuht kazasından Mustafa Hâzım b. İsmail Efendi el-Kengirî'ye iyilikte ve lütufta bulunmuştur. Mustafa Hâzım Efendi bana hüsn-i zan göstererek layık olmadığım halde benden okuduğu dersler için icâzet ve okutacağı dersler için de icâzet verme yetkisi istedi. Şu kadar var ki icâzet kapısı açıktır. Allah'tan (cc) hakikatlere ulaştırmasını arzular ve umarım. Ulûm-i şer'iyeden Tefsir, Hadis ve onlara taalluk eden ilimlerde, hikemî ve ilm-i âliyeden el-fâzıl en-Nahîr (?) Fahru'r-Rûm kalbi ilimle dolu/hâfız-ı kütüb [4b] es-Seyyid Ahmed eş-Şehid ibn Abdullah el-Hâdimî bana icâzet verdiği gibi ben de ona icâzet verdim. Ona da ilimle dolu, ilmi/hakikati arayanların en değerlisi amcası, şeyhi ve hocası es-Seyyid el-Hâc Muhammed Emin el-Müftî el-Hâdimî –Allah ömrünü bereketlendirsin-, icâzet vermiştir. Yine bana fazileti bol, faziletliğin gavsı, ünsiyyetin ve kudsiyyetin kerâmetleriyle iki riyâseti olan ilmi ve ameli kendisinde toplamış el-Hâfız el-Kasım el-Kayserî -Allah onu himâye etsin- icâzet verdiği gibi ben de ona icâzet verdim. Ona da ilim deryasının şeyhi, eşsiz beyan sahibi, zamanının kutbu ve Numan'ı/İmamı Azamı

12 İST. MFT. MŞH. SAİD. 182/1-3.

13 İST. MFT. MŞH SAİD. 182/1-3.

fazilet sahiplerinin efendisi, benzersiz ve şüphesiz gerçek dost, irfan denizini kuşatan el-Elmaî Akşehirli el-Hâc Osman ibn Mustafa, ona da eş-şeyh el-âlim el-kâmil es-Seyyid Ömer el-Harputî ve eş-Şeyh en-Nahir (?) el-Elmaî es-Seyyid Muhammed Saîd el-Medenî, o ikisine de (ilmiyle) Allah'ı bilen ve Allah'a ulaştıran şeyhleri şeyhi Şemseddin el-Ârif es-Seyyid Muhammed Ebû Said el-Hâdimî –Allah aziz ruhunu takdîs etsin ve kadrini yüceltsin- ona da fazilet, zühd, kemâl, nefis-i mutmainne sahibi **[5a]** zahiri ve bâtını mamur her yönüyle velî, sülâle-i tâhireden ve tayyibeden es-Seyyid el-Hâc Muhammed Emin el-Hâdimî'yi kastediyorum, ona da babası es-Seyyid Muhammed, onun babası es-Seyyid Muhammed Ebû Said el-Hâdimî, ona da babası eş-Şeyh Mustafa el-Hadimî kütüb-i sitte/hadis ilimlerinde icâzet verdi.

O da Muhammed et-Tarsusî'den, o Muhammed b. Ali el-Kâmil'den, o Hayreddin ed-Deylemî'den, o Ahmed b. Muhammed b. Abdulâlî'den, o babasından, o Şeyhülislâm Zekerıyya el-Ensârî'den, o İbn Hacer Askalânî'den, o Burhaneddin el-Allâme'den, o Sirâceddin ez-Zübeyrî'den, o Ebu'l-vakt Abdulevvel'den, o Ebu'l-Hasen'den, o Abdurrahman ed-Dâvûdî'den, o Abdullah es-Serahsî'den, o Muhammed b. Yusuf el-Firebrî'den, o Muhammed b. İsmail el-Buhârî –ki rivayet zinciri kesintisiz salât ve selamların en güzeli üzerine (ekmelü't-tahiyyât) olan Hz. Peygamber (sav)'e kadar ulaşır, Allah onlara rahmet eylesin- O (Ebû Said Hadimî) akli ve nakli ilimleri el-allâme Ahmed Kazâbâdî'den almıştır. O da rabbini bilen Fâzıl et-Tefsîrî'den, o da Ali el-Gürânî'den –o Zeynelabidin el-Gürânî'nin öğrencisidir. O da Mevla eş-Şeyh Abdullah Cezerî'nin, o da Mevlana Ahmed el-Mencil'in, o da Mevlânâ Mibrezcân eş-Şîrâzî'nin, o da Celaleddin Devvânî'nin, o da Muhyiddin el-Kuşkenârî'nin talebesidir. **[5b]** O da üstad el-allâme el-Cürçânî, o da Mevlâna Mübarek Şah'ın, o da Kutbuddin er-Râzî'nin, o da allâme eş-Şîrâzî'nin o da el-Kâtib el-Kazvî'nin, o da İmam Fahreddin er-Râzî'nin, o da el-İmam Hüccetü'l-Gazzâlî'nin, o da İmamü'l-Haremeyn'in, o da ebî't-Tayyib b. Muhammed b. Süleyman es-Sa'lukî'nin, o da Ebî İshak İbrahim el-Mervezî'nin o da Ebu'l-Abbas Ahmed'in, o da Ebu'l-Kasım Osman'ın, o da Ebû İbrahim İsmail'in, o da el-İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şaffî'nin, o da el-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin, o da İmamü'l-eimme Ebû Hanife Numan b. Sâbit'in –Allah ona rahmet etsin- o da Hammâd b. Süleyman'ın, o da İbrahim Zeyd en-Nehâ'nin, o da Alkame b. Zeyd ve Ebû Abdurrahman b. Abdullah Habib'in öğrencisi/talebesidir. Bu ilmi ilk ikisi Abdullah b. Mesud'dan (ra) üçüncüsü Ali b. Ebî Talib'den (ra) onlar da peygamberlerin sonuncusu ve âlemlerin Rabbi'nin peygamberi el-Mustafa (sav)'den –salât ve selâm daima ona, âline ve ashâbına olsun almıştır.

Sonra hatalar/günahlarda haddi aşan nefsim, sana ve bütün kardeşlere tavsiyem ömrünün en güzel zamanlarını seni ilgilendiren faydalı işlerle geçirmek için fırsat bil. **[6a]** İkiyüzlülük seni ilgilendirmeyen şeyi terk etmendir. Fakat bu o kadar kolay değildir. Ancak bu kendisinde bir sakınca olmayan şeylerden de sakınmakla

mümkündür. Çünkü bunun sakınca olmayan şeylerde olması da muhtemeldir. O zaman Allah Teâlâ'nın şu ayetine sarılmak gerekir: "Allah'tan hakkıyla sakının"¹⁴ buyurmaktadır. İlahî ikram böylece tahakkuk eder. Yine Cenâb-ı Hakk'ın: "Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır."¹⁵ O takdirde Allah'a manevî bakımdan yakınlık derecesini kazanmak ve Allah'la beraber olma mertebesine erişmek mümkün olur. Zira Allah müttakilerle/sakınanlarla beraberdir.¹⁶ O velîlerin velâyet makamıdır. Zira Allah müttakilerin velisidir.¹⁷ O (Allah) yapılan tâatlerin kabul merciidir. "Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder."¹⁸ Kim takvâyı elde ederse dünya ve âhiretin riyâsetini kazanmış olur. Öyleyse takvaya devam et. Yine Allah'tan korkarak iffet ve istikâmet sahibi olmaya, onun rızasını gözetmeye ve kazanmaya, tevâzu ve yumuşak huylu olmaya, özellikle zayıflara ve fakirlere karşı şefkatli olmaya devam ve dikkat et. İnsanlarla muamelelerinde Hz. Peygamberin (sav) şu sözü üzere ol. "Erdemlerin en yükseği, senden ilişkiyi kesene yaklaşman, seni mahrum edene/sana vermeyene vermen, sana zulmedeni/haksızlık yapanı affedip bağışlaman, sana kötülük edene iyilik etmendir". Nitekim Lokman'dan (as) şöyle nakledilir; "İki şeyi hatırla, iki şeyi unut, hatırlayacağın iki şey; Allah (cc) ve ölüm, unutacağın iki şey ise, biri başkalarına yaptığın iyilik, diğeri başkalarının sana yaptığı kötülüktür," bunun semeresi düşmanın dost olmasıdır, denilmiştir.

Bazıları bunu düşmanın tamahhuzundan ve muhalefetinden kurtulmanın, aynı zamanda selametın ve rahatın devamının da bir çaresidir demişlerdir. Yine bunun şu âyet-i celîleye işâretle nebevî hikmeti içerdiği de söylenmiştir. **[6b]** "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın!¹⁹ Herkes hakkında iyi zanda bulun.

- 14 Bu cümle "يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأنتُمْ مُسْلِمُونَ" "Ey inananlar! Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının, sizler ancak Müslüman olarak can verin." Âl-i İmran 3/102 ayetinden alınmıştır. İlahî ikram böylece tahakkuk eder. Yine Cenâb-ı Hakk'ın:
- 15 "يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكرٍ وأنثى وجعلناكم شعوبًا وقبائل ليتعارفوا إِنَّ أكرمكم عند الله أتقاهم إِنَّ الله عليمٌ خبيرٌ" "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır" Hucurât 49/13 âyetinin bir bölümüdür.
- 16 Bu ifade "يا أيها الذين آمنوا قاتلوا الذين يلوؤنكم من الكفار وليجدوا فيكم غلظةً واعلموا أَنَّ الله مع المتقين" "Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş halinde) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir" Tevbe 9/123 âyetinden alınmıştır.
- 17 "إنهم لَن يُعْثُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللهُ وَلىُّ الْمُتَّقِينَ" "Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda vermezler. Doğrusu zalimler birbirlerinin dostlarıdır; Allah da takvâ sahiplerinin dostudur" Câsiye 45/19 âyetinden bir kısımdır.
- 18 "وانل عنهم تباً ابني آدم بالحقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلم يُقْبَلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتَتِلَكُ قَالَ إِنَّمَا بُعِثْتُ إِلَهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ" "Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğersinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), "Andolsun seni öldüreceğim" dedi. Diğeri de; "Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder" dedi, Mâide 5/27 âyetinden alınmıştır.
- 19 "فِيمَا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لَبِتْ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ" "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever," Âl-i İmran 3/159 âyetinden alınmıştır.

Seni müminlere karşı kötü zandan; özellikle de kendileri sayesinde hem dünyada hem âhirette azîz olacağın/şeref kazanacağın talebelerin hakkında kötü zanda bulunmaktan sakındırırım. Onları gözet, onların kusurlarına bakma, onlara karşı müsamahakâr ol. Bütün gayretinle onlara derslerini ver. Onlar hakkında zannınla düşünceni değiştirme. Umulur ki zanların te'vili yapılabilir. Cüneyd'den (ks) rivâyet edildiğine göre, birisinin ayıbını görürsen onu te'vil etmek ve onu mazur görmek için yetmiş delil/yol ara. Şayet zannının doğruluğu anlaşılırsa ne âlâ, yoksa zannına göre hareket etme/kabul etme. “Yetmiş mazereti kabul etmiyorsan sen ne kötü adamsın” diyerek kendini kına/levm et. Vaktini Allah'a (cc) itaatle geçirmeye gayret et. Seleften Ebû Hanife'nin *Eşbâb*'ın sonunda Ebû Yusuf'a ve oğlu Hammad'a yaptığı tavsiyelerine bir bak. Onun *Zübdetü'n-Nesâyib* isimli bir şerhi vardır. Yine talebesi Yusuf es-Semni'ye (?) –Allah (cc) onlara merhamet etsin- nasihatte bulunmuştur. Üstadımız el-Hâdimî evvelkilerin ve sonrakilerin nasihatlerini topladığı bir risâle telif etmiştir. Allah (cc) bizi ihlas ve samimiyette muvaffak eylesin. Nasihat kolay, zor olan onu kabul etmektir.

Meşâyihin büyüklerinden dervişlere mahsus hatm-i hâcegân varid olmuştur. Sâlih kişilerden/sulahâdan bazılarına bu konuda izin verilmiştir. Hatm-i hâcegânda büyük hayır ve bereketler, duâların kabulüne vesile vardır. Her ne kadar tarikatlarının esaslarından olmasa da mübarek vakitlerde buna devam ederler, elde edilen sevabı yüce kişilerin ruhlarına bağışlarlar ve önemli işlerinin gerçekleşmesine hatm-i hâcegânı vesile ederler. Hatm-i hâcegânı dinî ve dünyevî/şerî-mer'î ihtiyaçlarının olması için bir meclisi/toplantıyı fasılasız bununla bitirirler, toplu ve/veya münferiden okurlar. Sonra bir tatlılık ve hayır elde ederler. Hatm-i hâcegân; 7 Fatiha, [7a] sonra 100 Salavât, sonra 79 Elem Neşrah leke, sonra 1001 İhlas, sonra 7 Fatiha, sonra 100 salavâttır. 1275/1858-59.

El-Hâc Ali b. Ahmed el-Kengirî -Allah o ikisini ve onlara duâ edenleri affetsin.-

Aslının aynıdır

Çankırı Livâsı Nâibi

Mühür

İş bu mühür mutâbıktır

Mühürler

23 Ocak 1902.

ZEYBEK-ZÂDE HÂFİZ MEHMED FAHREDDİN EFENDİ

Doğumu ve Tahsili: Mehmed Fahreddin Efendi 26 Ramazan 1285/10 Ocak 1869 tarihinde Kastamonu'nun Çankırı kazasının Kayseri Bey Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Mehmed Ağa annesi Şevkiye Hamide Hanım'dır. İlk tahsilini Karataş Mahallesi'nde ikmal ettikten sonra yine Çankırı'nın Kayseri Bey Mahallesi'nde bulunan Hacı Şeyh oğlu Medresesi'ne girmiş, burada da iki sene ilim tahsilinde bulunduktan sonra bilâhare, İstanbul'da Hakîm Çelebi Medresesi'nde on yedi sene daha ilim tahsil ederek icâzet-nâme almıştır. 1318/1900-1901 senesinde girdiği rüüs imtihanında ehliyetini ispat ederek, müderris olmuştur.

Bulunduğu Görevler: 20 Haziran 1318/3 Temmuz 1902'de Çankırı'da Taş Mescid Mahallesinde bulunan Hacı Şeyh-zâde Medresesi müderrisliğine 150 kuruş maaşla tayin edilmiş ve 15 Temmuz 1318/ 28 Temmuz 1902 tarihinde göreve başlamıştır. Yaklaşık yedi yıl sonra 1325/1909'da Trablusşam müderrisliğine nakledilmiştir. Bir yıl kadar burada görev yaptıktan sonra kendi isteği ile Ankara'nın Kalecik kazası müderrisliğine tayin edilmiştir.²⁰ Zeybek-zâde Mehmed Fahreddin Efendi iki yıl sonra da Çankırı Toprak Medresesi müderrisliğine nakletmiştir.

Zeybek-zâde Mehmed Efendi'nin tezkire-i Osmânîde orta boylu, elâ gözlü, buğday tenli fizikî bir yapıya sahip olduğu ve Çankırı'nın Debbaghâne Mahallesi'nde meskûn bulunduğu kaydedilmektedir.²¹

İcâzet-nâmesinin Muhtevâsı: Zeybek-zâde Mehmed Fahreddin b. Muhammed Ali el-Kengirî'nin sicil dosyasında bulunan icâzet-nâmesi hamdele ve salveleden sonra yüksek derecelere nail olmak ve ebedî saadete ermek için kendisine itaatte Allah'tan muvaffakiyet temenni edilmektedir. İlmin ve âlimin şerefi ve faziletine ilişkin Hz. Peygamber'in (sav) hadis-i şeriflerine yer verilmektedir.

Hocası es-Seyyid Abdülkadir Râşid el-İslambolî b. Es-Seyyid Şeyh Mustafa Hulûsi el-Bergamavî, uzun süre ders halkasına devam eden aklî ve naklî ilimlerde bilgi sahibi olan Hâfız Mehmed Fahreddin el-Kengirî'ye, derslerinde kendisini hatırlaması, kendisinden nakilde bulunması şartıyla 1317/1900 tarihinde icazet verdiği kaydedilmekte ve Hocası, Hâfız Mehmed Fahreddin el-Kengirî'ye iyi hâl ve takvâ üzere olmasını da tavsiye etmektedir.²² Ayrıca Muaz b. Cebel (ra)'a Resûlüllâhın tavsiyeleri zikredilerek; Allah'dan korkmak, doğru sözlü olmak, ahde vefa göstermek, emaneti yerine getirmek, hıyanet etmemek, komşuluk hukukunu korumak, yetime şefkat göstermek, yumuşak söz söylemek, selâmı yaymak, Kur'an-ı anlamaya gayret etmek, ahirete sevgi beslemek, hesaptan korkmak, uzun emelli olmamak, güzel amel işlemek, tavsiye edilmekte, bir Müslümana sövmemek, yalan söyleyeni tasdik etmemek, doğru söyleyeni yalanlamamak, günahkâra boyun eğmemek, adil devlet

20 İST. MFT, MŞH. SAİD. 186/6-1. 18 Cemâziyelâhır 1328/27 Haziran 1910.

21 İST. MFT, MŞH. SAİD. 186/6-5. 12 Haziran 1326/25 Haziran 1910.

22 İST. MFT. MŞH SAİD. 186/6.

başkanına asi olmamak, yeryüzünde fesad çıkarmamak ve işlenen günahlar için tevbe etmek tenbih edilmektedir.

İcâzet-nâmenin Tercümesi

Bismillâhirrahmânirrahîm

[3a] Bilmediklerimizi bize öğreten ve bizi ilim öğrenmekle mesut ve bahtiyar eden ve Nebiyy-i muhteremi şeriatle/din ile göndermekle bize ikramda bulunan Allah'a (cc) hamdolsun. Salât ve selâm ümmetlerin mürşidi ve mevlâsı Efendimiz (sav) hazretlerine ve onun âl ve ashâbının üzerine olsun. Allah Teâlâ (cc) seni ve bizi kendisine itaatte muvaffak kılsın. Bil ki, yüksek kerâmet ve derecelere, yüce makamlara ve ebedî saadete nâil olmanın sebebi/yolu faydalı ve şerefli ilimlerle meşgul olmaktır. Zira Resûl-i ekrem efendimiz şöyle buyurmuştur: “Kim ilim için bir yola girerse cennet yollarından birine girmiş olur. **[3b]** Melekler ilim talebesinden razı olduklarından kanatlarını onlar üzerine gererler. Denizdeki balıklar, gökte ve yerdekiler âlim için istiğfar ederler. Âlimin, âbide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. İlmi olmayan zâhid, oku olmayan yay gibidir. Şüphesiz âlimler peygamberlerin varisleridir.²³ Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah kimi dinde fakih/anlayış sahibi kılsa, bu ona dininde de dünyasında da yeter.” Cenâb-ı Hak (cc) şöyle buyurmuştur: “Allah sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.²⁴ Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: “Andolsun ki biz, Dâvud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar: Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun, dediler.”²⁵ **[4a]** Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Size «kalkın» denilince de kalkın ki, Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.²⁶ Ayrıca ilmin önemine işaret ederek, Yüce Allah (cc); “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” buyurmaktadır.²⁷

23 Sünen-i Tirmizî, *İlim* 20; Ebû Dâvud, *İlim*, 1; İbni Mâce, *Mukaddime*, 17.

24 وَلَوْلَا فَضْلَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتَهُ لَهَمْتَ طَائِفَةً مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تُكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا “Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur” en-Nisâ 4/113 âyetinin bir bölümüdür.

25 “And olsun ki biz, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar: Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun, dediler” en-Neml 27/15 âyetidir.

26 Bu ifade أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ فَاقْسَمُوا فِي الْمَحَالِسِ فَاقْسَمُوا بِنُصْحِ اللَّهِ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا بِرِجْعِ اللَّهِ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا سَاجِدًا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُرْكَبُونَ الْأَحْزَابَ وَيَذَرُونَ أَهْلَهُمْ وَخَبِيرًا “Ey iman edenler! Size «Meclislerde yer açın» denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size «Kalkın» denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır” Mücadele 58/11 âyetinin son kısmıdır.

27 Bu cümle أَمْ مَنْ هُوَ قَابِثٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَحْزَابَ وَيُرْكَبُ رُجْمَةً رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَتْلُمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَتْلُمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ أَلَّا يَتَّخِذُوا الْيُكْسَا غَعْلَةَ يَمِينٍ سَعْدًا وَعَدَدًا وَكَيْدًا وَكَيْدًا وَكَيْدًا وَكَيْدًا “Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakıyla düşünür” Zümer 39/9 âyetinin bir bölümüdür.

Ben gençliğimde ilim tahsil etmek için geceyi uykusuz geçirerek ve fikir deryalarına dalarak düşünmeye ve bu konuda bütün gücümle elimden geleni yapmaya başladım. Şehirlerde parmakla gösterilen fazilet sahibi âlimlere müracaat için gayret sarf ettiğimde, bana seçkin âlimler yazılı ve sözlü olarak öğrendiklerimi öğretmek üzere icâzet verdiler. Ben de az sayıda arzu ve istekli talebeyle ilim tahsiline başladım. Uzun süre ders müzâkeresiyle meşgul oldum. Âdet olduğu vechile Allah'ın inâyeti ve yardımıyla müzâkerenin sonuna geldim. **[4b]** Benden aklî ve naklî ilimleri gücü, kudreti nisbetinde tahsil eden akıllı, zeki, soylu, âlim, âmil es-Seyyid Hâfız Muhammed Fahreddin el-Kengirî b. Muhammed Ali –Allah onun gayretinin karşılığını versin ve tahsil ettiği naklî ve aklî ilimleri neşretme ve öğretme konusunda onu muvaffak etsin ve onun gayretini dünya ve âhirette rızasına muvafık eylesin- ona beni unutmaması ve dersin sonunda benden nakilde bulunarak hatırlaması şartıyla icâzet verdim. Ona tedbiri elden bırakmamasını, iyi hâl ve takvâ üzere olmasını tavsiye ettim. Tıpkı bana kötü huy ve ahlakî vasıflardan arınmış, güzel ahlak ile muttasıf, **[5a]** hâmil-i Kur'an, mecazdan irfanın ve hakikatın zirvesine çıkmış bulunan es-Seyyid Hâfız Muhammed Vasfî b. Mustafa el-Kastamonî –Allah onu cennetlerine yerleştirsin- hocam da merhum âlim, hakikatın peşinde olan, kâmil, müdakkık, edep timsali es-Seyyid Ömer Hulûsî el-Gümüşhanevî –Allah onun kabrini ıtırlandırsın ve ona cennetini mekân eylesin- o da âlim, kâmil Müzellef Ahmed olarak meşhur olan Ahmed b. İbrahim el-Kütahyevî'den, o da merhum âlim ve âmil Abdurrahîm ibn el-Hâc Yusuf el-Alevî'den icâzet almıştı. O da kardeşi ve hocası **[5b]** zamanının en değerli ve yegâne âlimi, hakîm, filozof Palabıyık Efendi olarak meşhur Muhammed ibn Yusuf el-Alevî'den, o da ilim ve fazilet sahibi Necâhî Emir-zâde olarak meşhur Mehmed b. Ahmed el-Güzelhisârî'den, o da ulemâdan meşhur Muhammed Hafid Ali Nisârî'den, o da merhum sultân-ı ulemâdan asrının allâmesi es-Seyyid Abdurrahman er-Rûmî ibn Şeyh es-Seyyid Abdullah'dan –ki hacdan dönerken Tebük'te vefat etmiştir- **[6a]** o da merhum Ali en-Nisârî'den, -Kayseri'de müfti, Receb el-Kayserî el-Âmidî ve İbrahim el-Karamânî'nin talebesi, bu ikisi de Süleyman eş-Şîrvânî'den icâzet almışlardır, o da Yahya Bey et-Tebrîzî, o da Habîbullah Mirzâcan eş-Şîrâzî'den, o da Mahmud eş-Şîrâzî, o da allâme es-Siddîk ed-Devvânî'den, o da babası Esad ed-Devvânî ve Mazharuddîn el-Kazrûnî'den, o ikisi Mübâreksah'ın öğrencisi eş-Şerîf el-Cürcânî'den, o da Kutbuddîn er-Râzî'den, o da **[6b]** eş-Şîrâzî'den, o da el-Kazvînî'den, o da el-İmam Fahreddin er-Râzî'den, o da hüccetü'l-İslâm Muhammed el-Gazzâlî'den, o da İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî'den, o da babası Yusuf b. Tayyib'den, o da Muhammed b. Süleyman es-Sa'lukî'den, o da İbrahim el-Mervezî'den, o da Abbas b. Ahmed'den, o da Ebu'l-Kasım Osman'dan, o da İbrahim b. İsmail'den, o da Ebu Abdillah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'den, o da Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'den, o da

imâmü'l-cimme ve sirâcü'l-ümme (imamların imamı, ümmetin yolunu aydınlatan) imâmü'l-azam –öyle ki, yüksek ilmiyle âlemi aydınlatan, içtihadıyla bidatleri ve fesadı defeden insanlar için kâmil bir mürşid olan Allah'ın kendisiyle ümmetleri ve şer'î ilimleri ihya ettiği **[7a]** benzeri bir daha gelmez, dirâyetin güneşi, rivâyetin kameri Numan b. Sâbit –Allah onu sözünde sâbit eylesin, ondan ve arkadaşlarından râzı olsun, onu mükâfatlandırın, bize onun görüşleriyle amel etmeyi kolaylaştırın, onun fiillerine uymaya bize muvaffak kılsın, onun feyiz ve bereketinden istifadeyi bize kolay kılsın âmin- o Hammad b. Süleyman'dan o da İbrahim en-Nehâî'den, o Alkame b. Kays'dan, o Ebû Abdurrahman el-Esved b. Zeyd ve Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habib'den, ilk ikisi Abdullah b. Mesud'dan (ra) üçüncüsü Ali b. Ebû Talib'den (ra), -kerremallâhü vecheh- o ikisi de kâinâtın efendisi ve mevcûdâtın sebebi, günahkârların şefâatçisi, âlemlerin Rabbi'nin resulünden, –salât ve selâm ona, âl ve ashâbına olsun- o Cibrîl'den (as), o da her türlü kusur, ayıp ve noksanlardan münezze olan Allah Teâlâ'dan (cc) **[7b]** bu ilmi almıştır.

Merhum hocaların hocası Muhammed Hafid Ali en-Nisârî'ye icâzet verildi. Aynı şekilde âlim, fâzıl, kâmil –merhum- Muhammed ed-Dârendevî, Saçaklı-zâde diye meşhur olan ve Hamza ed-Dârendevî'ye müntesib bulunan Muhammed b. Ebû Bekir el-Maraşî'den icâzet almıştı. Bu ikisi Muhammed et-Tefsîr'den izinli idi. O da Ali el-Gürânî ve Zeynelabidin el-Gürânî'den feyz almıştı. Bu ikisi de Ahmed el-Müncelî'nin arkadaşlarından Şeyh Abdullah el-Cezerî'nin talebesidir. O da Mirzacân'ın talebesidir. Hacı Emir-zâde olarak meşhur olan Muhammed b. Ahmed el-Güzelhisârî'ye icâzet verilmiştir. Ona da Yasinci-zâde olarak bilinen şeyhu'sş-suyûh/hocaların hocası Osman icâzet vermiştir. Ona da merhum Ali b. Hüseyin El-Kilîsî, **[8a]** ona büyük âlim, doğu ve batıda yıldızlar arasında güneş misali meşhur Ahmed b. Muhammed el-Kazâbâdî icâzet vermiştir. O da önce ilimde rivâyet ve dirâyetiyle bilinen Hasan Erzurûmî'den, sonra Zorlu-zâde diye meşhur olan Tokâdî'den okumuştur. O, zamanının kutbu Muhammed et-Tefsîr'den okumuştur. O da merhum Hacı Emir-zâde'den o asrının yegânesi/eşsizi babası es-Seyyid Hacı Ahmed b. Mustafa'dan, Yalabık Efendi olarak meşhur olan Muhammed; “Ben babamın yanında iken birçok ilimde ondan feyz aldım demiştir”. **[8b]** El-Hâcî Yusuf b. İbrahim, Müftî-zâde olarak meşhur olan Abdurrahîm Efendi'den, o el-Hacı Emir-zâde'den gençliğinde *İsagocî*'nin evvelinden *Hâşiyetü'l-âdâb*'a kadar okumuştur. Yine birçok ilimde allâme İsmail el-Gelenbevî (?) o kadar ki bu fakirin manevi hocası olmuştur, –Allah onların kabirlerini nurlandırın, onların feyiz ve bereketini üzerimizden eksik etmesin, bizi ve onları Refik-i a'lâda haşretsın-.

Sonra ben usûl-i Hadisi, Sahîh-i Buhârî'yi ve bir miktar Tefsîr ilmini İbn Hacer el-Askalânî'den aldım. **[9a]** Zamanının en bilgini es-Seyyid şehidlerin şeyhi Mustafa el-Verdî, doğum olarak Bağdâdî, vatan olarak el-Medenî, işte Allah'ın kitabından

sonra kitapların en sahihi olan *Kitâbü'l-Buhârî* icâzetini bana âlim, muhaddis, efendim eş-Şeyh Mustafa el-Verdî verdi. Ona da hocası ârif-i billâh eş-Şeyh Abdülğanî el-Ömerî el-Müceddidî, o da değerli hocası Ebû Süleyman İshak b. Abdülaziz ed-Dehlevî, sonra Mekki bir kısmını ondan okuyarak, çoğunu da semâan, o da Allah'ın rızasını gözeten babası Şeyh Ebû Said b. Es-Sayfî, o ikisi şeyhu'l-hucce ve imam eş-Şeyh Abdüllaziz'den o da babası el-Hemmâm'dan öncü imamların başı/reisi **[9b]** İslam'ın ve Müslümanların hücceti âlimlerin reyhânesi, bütün iyi hasletleri kendisinde cem eden eş-Şeyh Ebû Abdülazîz kutbuddîn Ahmed -Allah'ın velî kulu olarak çağırılan- İbn Ebu'l-Feyz Abdurrahîm el-Ömerî bize babam eş-Şeyh İbrahim el-Kürdî el-Medenî haber verdi dedi. O eş-Şeyh Ahmed el-Kaşşâş bize haber verdi, o bize eş-Şeyh Ahmed b. Abdü'l-kuddûs Ebu'l-mevâhib eş-Şitâvî, o da bize eş-Şeyh Şemseddin Muhammed ibn Anmed b. Muhammed er-Remlî, o da eş-Şeyh Zeynüddin Zekerriyya ibn Mihammed Ebî Yahya el-Ensârî, o eş-Şeyh el-Hâfız Ebu'l-fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **[10a]** o İbrahim b. Ahmed et-Tenûhî, o Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebî Tâlib el-Hicâzî o es-Serrâc el-Hüseyn b. el-Mübârek ez-Zebîdî, o eş-Şeyh Ebu'l-Vakt Abdu'l-Evel b. İsa b. Şuayb es-Selcezi el-Herevî, o eş-Şeyh Ebu'l-Hasen Abdurrahmân b. Muzaffer ed-Davudî el-Büşencî, o babası Muhammed Abdullah b. Ahmed es-Serahsî, o Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar b. Salih b. Beşer el-Firebrî, o eserin müellifi hadis konusunda emîru'l-müminîn, rivâyette şeyh-i meşâyihî'l-eimme Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. El-Mugire b. Berdezbe el-Ca' fi el-Buhârî **[10b]** –Allah ondan râzı olsun-hocam, hocası âbid, şeyh el-hâfız, muhaddis Gılânî olarak meşhur olan Salih b. Muhammed el-Ömerî el-Müşevvifî'nin kendisine rivayette bulunduğunu ve başka bir yoldan kendisine icâzet verdiğini söyledi. O şeyh allâme Muhammed b. Muhammed b. sinetü'l(?) -Ömerî el-Gılânî'den icâzetini aldı. O Ebu'l-Vefâ Ahmed b. Muhammed el-Acel, o Mekke Müftüsü Kutbuddîn Muhammed b. Ahmed en-Nehrevânî, o hâfız Nureddin **[11a]** Ebu'l-Fütûh Ahmed b. Abdullah b. Ebu'l-Fütûh et-Tarsûsî, o el-Baba Yusuf el-Herevî, o Muhammed b. Şâd Buhtü'l-Fârisî el-Fergânî tamamını semâ yoluyla almıştır. O eş-Şeyh Semerkandlı abdallardan Lokman Yahya b. Ammar b. Mukbil b. Şâhân el-Hatlâlî (?) tamamını semâ yoluyla, Muhammed b. Yusuf el-Firibrîden, o semâ yoluyla Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî'den –Allah ondan razı olsun- almıştır.

Burada sözü Muaz b. Cebel'dan (radiyallâhü anh) rivâyet edilen tavsiyelerle bitirelim. **[11b]** o şöyle anlatmaktadır. Resûlullah sallallâhü Teâlâ aleyhi ve sellem elimi tuttu, bir mil yürüdü ve: “Ey Muaz, Sana Allah'dan korkmayı, doğru sözlü olmayı, ahde vefa göstermeyi, emaneti yerine getirmeyi, hıyanet etmemeyi, komşuluk hukukunu korumayı, yetime şefkat göstermeyi, yumuşak söz söylemeyi, selâmı yaymayı, Kur'an-ı anlamaya gayret etmeyi, ahirete sevgi beslemeyi, hesaptan korkmayı, **[12a]** uzun

emelli olmamayı, güzel amel işlemeyi, tavsiye ederim. Sakın ola ki, bir Müslümana sövmeyesin, yalan söyleyeni tasdik etmeyesin, doğru söyleyeni yalanlamayasın, günahkâra boyun eğmeyesin, adil devlet başkanına asi olmayasın, yeryüzünde fesad çıkarmayasın.

Ey Muaz! Her taşın, ağacın ve çamurun yanında Allah Teâlâ'yı zikret, bütün günahlar için; gizli işlenen günah için gizlice, alenen işlenen için ise alenî olarak tevbe etmeyi tavsiye ederim. Bu hadisi Beyhakî rivâyet etmiştir.

Rabbimiz! Bizi doğru yola erdirdikten sonra kalplerimizi eğiltme, katından bize rahmet bağışla; şüphesiz Sen sonsuz bağışta bulunansın.²⁸ [12b] Rabbimiz! Bizi ana babamızı ve bütün müminleri bağışla, onlardan hayatta olan ve ölmüş bulunanları sen rahmetinle affeyle. Şüphesiz sen merhametlilerin en merhametlisisin. Allah'dan (cc) başka hiçbir ilah yoktur. Muhammed (sav) onun elçisidir. Son sözümüz inşallah bu olur. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a (cc) mahsustur.

[13] Bu benim [cehaletimi örten ve beni cehaletten koruyan] ilâhî bir lütuf/perde olarak aldığım ikinci icâzetimdir. Buna beni muvaffak kılan Allah'a hamd ve bu nimeti sebebiyle şükrediyorum. Ondan beni mağfiret etmesini, bu vesîle ile habibinin şefâatini talep ediyorum.

Evâsıt-ı Cumâdelâhıra 1317/17-26 Ekim 1899. Salât ve en temiz selamlar hicret sahibi peygamberin üzerine olsun.

Ben güç ve kudret sahibi Rabbinin mağfiretine muhtaç âlimlerin ve âriflerin ayaklarının tozu, kemâl sahibi talebelerin hizmetkârı bir kulum. Es-Seyyid Abdükâdir Râşid el-İslambolî ibn es-Seyyid Şeyh Mustafa Hulûsi el-Bergamavî ibn es-Seyyid eş-Şeyh et-Tantâvî –Allah onları ve bütün müminleri Peygamber sallallâhü Teâlâ aleyhi ve sellem hürmetine/hatırına mağfiret etsin-.

Es-Seyyid el-Abdulkâdir Râşid

28 Bu âyet, رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE ÇANKIRILI BİR İLİM AİLESİ KAYYIMZÂDELER

Ali BENLİ¹

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan bir ilim sülalesi olan “Kayyımzâde”lerin soyağacına dair bilgilerimiz başlıca iki kaynaktan gelmektedir. İlk kaynağımız ailenin önde gelen temsilcilerinden Abdülkadir Sadreddin Efendi'nin (ö. 1931) *Miftâhu künûzi'l-İslâm* adlı eseridir. Sadreddin Efendi bu eserde nesebini “Abdülkadir Sadreddin b. Abdullah Sabri b. Abdülkadir b. Abdullah b. Hasan el-Kangırî el-Koçhisârî” şeklinde zikretmiştir.² Yukarıda verilen soyağacı ile Abdülkadir Sadreddin Efendi'nin torunu Büyükelçi Zübeyir Mukîmüttin Aker'in (ö. 1998) hazırladığı aile şeceresi örtüşmekte ve bu şecere aile ilgili bilgileri günümüze kadar getirmektedir.³

Aile mensuplarından adına ulaşabildiğimiz en eski isim on sekizinci yüzyılın ortalarında yaşamış olan Şeyh Hasan Efendi'dir. Ailenin Şeyh Hasan Efendi'den önceki tarihine dair bulabildiğimiz tek bilgi Şeyh Hasan Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'nin bir öğrencisine verdiği icazetnamenin sonunda kendi hatt-ı desti ile tuttuğu notta kendisinden “el-Ensârî” diye bahsetmesidir ki bu bilgi ailenin soyunun ensâra dayanabileceği ihtimâlini akla getirmektedir.⁴ Aşağıda aileden yetişen âlimlerin biyografileri kronolojik sıra ile verilecektir.

1. Koçhisârlı (İlgazlı) Şeyh Hasan Efendi

Şeyh Hasan Efendi, Zübeyir Aker tarafından hazırlanan şecerede “Uzun Hasan” namıyla kaydedilmiştir. Doğum ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bilgiye ulaşamadığımız Hasan Efendi hakkında aile şeceresinde “doğum ve vefat tarihi ma-lum değildir” kaydı düşülmüştür. Abdullah Efendi'nin, eserlerinde babasından Şeyh

1 Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi e-posta: ali.benli@marmara.edu.tr

2 Abdülkadir Sadreddin, *Miftâhu künûzi'l-İslâm*, s. el-Esed Kütüphanesi, Yazma Eserler: 10650, s. 4-5. Kangır, Çankırı ilinin; Koçhisar ise bu ile bağlı İlgaz ilçesinin Osmanlı Devleti dönemindeki isimleridir.

3 Abdülkadir Sadreddin Efendi'nin fotoğrafına, hakkındaki bazı bilgi ve belgelere ulaşmamızda yardımlarını esirgemeyen torunlarından Talha Erol Dönertaş Bey'e, merhume Melek Ezher Açar Hanım'a ve Abdullah Vedidüttin Kurangil ve Galip Nüvit Kurangil Beyler'e şükranlarını sunmayı bir borç bilirim.

4 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444.

Hasan diye bahsetmesi onun ilim erbabı bir kimse olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca Abdullah Efendi'nin Kayyımzâde lakabı ile şöhret bulması, Şeyh Hasan Efendi'nin veya atalarının birisinin kayyımlik yapmış olması ihtimalini gösteren bir bilgidir.⁵

2. Kangırlı Abdullah Efendi

Şeyh Hasan Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi, *Hedîyyetü'l-Arifîn*'de zikredildiğine göre 1186 (1772) aile şeceresindeki tarihe göre 1154 (1741) tarihinde doğmuştur.⁶ Zübeyir Aker, elimizde bulunan *Mekteb-i Sultânî'den Galatasaray Lisesi'ne* adlı yayımlanmamış hatıratındaki otobiyografisinde büyük dedesi Abdullah Efendi'nin Çankırı'nın Ilgaz nahiyesinde doğduğunu kaydetmiştir.⁷

Hafız Abdullah Efendi, ilk tahsilini memleketi Çankırı'da almıştır.⁸ Ahmed el-Kütâhî'ye tarihinde verdiği icâzetnâmedeki ifadesine göre meşhur Osmanlı âlimi Şeyh Muhammed el-Hâdimî'nin (1113-1176/1701-1762) talebelerinden olan Ürgüplü Ahmed Efendi, Akşehirli Osman Efendi ve Şeyh Muhammed el-Hâdimî'nin oğlu Mehmed Emin el-Hâdimî'den (ö. 1223/1807) ders almıştır.⁹ Buradan hareketle Abdullah Efendi'nin Hâdim Medresesi'nde tahsil görmüş olduğu söylenebilir. Ancak buraya hangi tarihte gittiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

Abdullah Efendi'nin hocalarından bir diğeri Şeyh Salih b. Muhammed el-Ömerî el-Füllânî (ö. 1166-1218/1753-1803)'dir. Abdullah Efendi, bu hocasından kütüb-i sitte ve diğer hadis kitaplarından icâzet aldığını zikretmektedir.¹⁰ Şeyh Salih el-Ömerî, günümüzde Gine Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Futa Calon bölgesinde doğmuştur. Moritanya, Tinbuktü, Merâkeş, Tunus ve Mısır'da ilim tahsil etmiştir. 1187 (1773) yılında Hicaz'a gidip Medine'ye yerleşmiş ve 1218 (1803)'te vefatına kadar burada ders vermiştir.¹¹ Mühründe Hacı olduğu kayıtlı olan Çankırlı Hâfız Abdullah Efendi'nin Hicâz'a ne zaman gittiği tam olarak bilinmiyor olsa da

5 Bkz. Kayyımzâde Abdullah b. Hasan, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Fenârî*, Matbaa-i Hacı İbrahim Saib, İstanbul 1826, s. 4. Pakalın, "kayyım" hakkında şu bilgileri verir: "Mütevelli yerine kullanılır bir tabirdir. Camiin temizlik işlerini yapan hademesine de bu ad verilir. Eski Adliye Nâzırı Ali Haydar Efendi (*Tertîbu's-sunûf li' abkâmi'l-vukûf*, s. 79) adlı eserinde bazı fukahânın beyanına atfen "Kayyım ve mütevelli ve nâzır ekseriya bir manâda istimal olunur" dediği gibi, "Bazı fukahâyâ göre kayyım, hıfz ve cem ve tefrik kendisine tefviz olunan kimsedir ki, bu manaca kayyım mütevellinin taht-ı nezâret ve emrinde bulunur" izahatını da veriyor." (Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, II, 223.).

6 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, İstanbul 1951, I, s. 490.

7 Aker, Zübeyir, *Mekteb-i Sultânî'den Galatasaray Lisesi'ne*, s. 284.

8 Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim, *Kitâbu'l-mecmû fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, (hz. Hikmet Özdemir, İstanbul, 1998, s. 74-75.

9 *İcâzetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444, 5a-5b. İrfan Görkaş, *Ebu Said Hadîmî'de Bilgi Meselesi* adlı çalışmasında, Muhammed el-Hâdimî'nin yazma eserlerdeki istinsah imzalarından isimlerini tespit ettiği talebeleri arasında Çankırlı Hâfız Abdullah Efendi'nin adını da zikretmektedir. Abdullah Efendi'nin Muhammed el-Hâdimî'den ders almış olma ihtimali olsa dahi kendisi icâzetnâmesinde buna işaret etmemiş, onun talebelerinden okuduğunu bildirmiştir. (Bkz. İrfan Görkaş, *Ebu Said Hadîmî'de Bilgi Meselesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2005, s. 51.)

10 *İcâzetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444, 8a.

11 Ögüt, Salim, "Füllânî", *DİA*, c. 13, s. 248-249.

Şeyh Salih Ömerî'den orada icazet almış olması muhtemeldir.

Abdullah Efendi, 5 Muharrem 1220 (5 Nisan 1805)'te inşa edilen Üsküdar Selimiye Tekkesi'nin ilk şeyhidir.¹² Camii-dergâhın vakfiyesinde “şeyh olacak kimsenin vera‘ ve takvâ ile mâruf, âlim, fâzıl, ‘ulûm-i nâfia ve sülûk-i Nakşibendiyye ile me’lûf olması, ayrıca ilm-i hadiste liyakatli bulunması” şart koşulması nazar-ı itibara alınırsa Abdullah Efendi'nin bu vasıfları kendisinde topladığı anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi, şeyhlikten ferâgat ederek yerini Nimetullah Efendi'ye (ö. 1232/1816-7) bırakmış, müderrisliğe geçmiştir.¹³ 1223 (1808)'de Ahmed Paşa Medresesi'nde vazife almıştır. Huzur derslerinde 1224 (1809) senesinden 1227 (1812) senesine kadar muhâtap, 1228 (1813) senesinden 1237 (1822) senesine kadar mukarrir olarak bulunmuştur.¹⁴ 1227 (1812) tarihinde Galata hocalığına tayin edilmiş, Enderun hocalığı da yapmıştır.¹⁵ 1237 (1821-2) tarihinde Kudüs kadılığı görevine tayin edilmiş iki yıl sonra bu vazifesini ikmâl edip İstanbul'a dönerken Şa'ûr mevkiinde 1239 (1824) tarihinde vefât etmiştir.¹⁶

Şekil 1 Abdullah Efendi'nin Küttahyalı Ahmed Efendi'ye verdiği İcazetname'nin son sayfasındaki elyazısı ve mührü

- 12 Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadikatul-cevâmi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, II, s. 190.
- 13 *İstanbul Tekkeleri Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, (234).
- 14 Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, (yay. haz. İsmet Sungurbey), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1966, II, 157.
- 15 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, III, s.395; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, s. 377. Galata Sarayı, Enderun'a aday yetiştiren eğitim kurumlarının en gelişmiş ve itibarlı olanı sayılmaktaydı. Burada yetiştirilen gençler gelende devşirme menşeli hıristiyan çocukları olup Müslüman ailelerin yanında yetiştirildikten sonra Galata Sarayı'na alınır, burada eğitim görür ve derslerinde başarılı olanlar Enderun'a geçme hakkını elde ederlerdi. Bu mektepte ulemeden yetenekli hocalar ders vermişler, bunlardan bazıları terfi ederek Enderun'da boşalan hocalıklara geçer ve sarayın Birûn ricali arasına girerlerdi. (İpşirli, Mehmet, “Galata Sarayı”, DİA, XIII, s. 322.)
- 16 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, III, 395; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 377.

Abdullah Efendi'nin tespit edebildiğimiz talebeleri arasında Şeyhülislam Meşrepzâde Ârif Efendi (1791-1858)¹⁷, *Kitâbu'l-Mecmû' fi'l-meşhûd* sâhibi Âkifzâde Abdürrahim (1763-1815)¹⁸, Kütahyalı Ahmed Efendi¹⁹, Muhammed Said el-Antâkî²⁰, Çerkeşli Muhammed Efendi²¹ ve Said b. İsmail²² bulunmaktadır.

Abdullah Efendi'nin eserleri şunlardır:

1. **Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fenârî:** (Hac İbrahim Saib Matbaası, İstanbul: 1242; Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1314).
2. **Hâşiye 'ale'l-Hâşiye 'ale'l-Hayâlî** (Bulak Matbaası, Mısır: 1254; 724+81 sayfa)
3. **Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye li'd-Devvânî** (Süleymaniye Kütüphanesi, Servili bölümü, no: 156-163 arasında 60 varaklık 8. Cilt bulunmaktadır. Eserin aynı bölümün 155 no'ya kayıtlı nüshası kayıptır.)
4. **Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel:** (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2366, 50 varak)
5. **Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mîr Ebi'l-Feth 'alâ Şerhi'r-Risâleti'l-Adudiyye:** (Yozgat, no. 814, 79 vr.)
6. **Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme** (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 1094/2, vr. 5b-171a, 166 varak, 38 satır)
7. **Hâşiye 'alâ Tehzîbi'l-Mantık li'd-Devvânî,** (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2506, 145 varak)
8. **Hâşiye 'alâ evâili't-Telvîh** (Veliyyüddin Efendi, 945).
9. **Hâşiye 'alâ şerhi muhtasari'l-Müntehâ** (Veliyyüddin Efendi, 946).
10. **Risâle fi nezâheti ashâbi'r-rasûl,** (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 3234, vr. 18a-19b): Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ashâb-ı kiramdan olması hasebiyle sahip olduğu fazilete dair bir risaledir.

3. Abdülkadir Efendi

Kangırlı Abdullah Efendi'nin oğlu olduğu aile şeceresinde kayıtlı olan bu zat hakkında kaynaklarda bilgi bulamadık.

17 İpşirli, Mehmet, “Ârif Efendi, Meşrepzâde”, *DİA*, III, s. 365.

18 Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim, *Kitâbu'l-mecmû' fi'l-meşhûdî ve'l-mesmû'*, (hz. Hikmet Özdemir, İstanbul, 1998, s. 74-75.

19 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444.

20 Bel_Yz_K1352. Çankırlı Ali Niyazi Efendi hocalarından bahsederken İstanbul'da Muhammed b. Said b. İsmail el-Antâkî'den Mutavvel'in yarısını okuduğunu belirttiikten sonra onun da Şeyh Hacı Abdullah b. Şeyh Hasan el-Kangırı'den okuduğunu kaydeder. Abdullah Efendi'nin hocası da Muhammed el-Hâdimî olarak verilir. Abdullah Efendi hakkında şu vasıflar kullanılır: (Bel, vr. 11a.)

بخص ربك نع ارباك ملع ال ثراو رصع ال ديرف رهدل ديحو فراوعم ال سمش خياشمال غيشي نيخس اولدا الاضف راخفتا فيطل ال هماق هلل رون - يراض ال نركنك ناصح خيشال نب هلل دب ع اجال خيشال ذيت اسأل ذاتسأ في ناصت ال - يربال فاطل راوآب

21 Bel-Yz_K1071, vr. 8a.

22 *Hâşiye alâ bâşiyeti Şerhi Hidâyeti'l-hikme* adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa böl., nr. 1274'de kayıtlı nüshasının sonunda (vr. 285b) şöyle bir kıraat kaydı bulunmaktadır:

لدودل لامج قق دمل ربح ال قق حم ال ذاتسأل ذي الال ذمك ال ذياده يشاوح ل ع ذي راض ال ذخس ال هده نم غالف عوق دق هدي أو ل عت و كرابت هلل اركش هيل ع انت عارق دن ع فداورل و من ال اركآب بقن بهاوو فراوعم ال و مكحل راوسأ فشاك ني دلل ع هج ذمحو هج دغسل ل ع عهس نب دي عس ل ل ل ال دب ع ال دي ل ع ال عارغ ال ع عيشال ل ب ح كس مت ل ع

4. Abdullah Sabri Efendi

Şâm merkez nâibi, bilâd-ı hamse mevâlîsinden Hâfız Abdullah Sabri Efendi (1243-1297/1827-1880) Abdülkadir Efendi'nin oğludur. Şam'da iki yıl kadılık yaptıktan sonra yine orada vefat eden Abdullah Sabri Efendi meclis-i ahkâm-ı adliye ve meclis-i zabtiyye azalığı gibi vazifeler de yapmıştır.²³ Abdullah Sabri Efendi, 1285/1869 tarihinde huzur derslerinde muhâtap olarak bulunmuştur.²⁴

5. Abdülkadir Sadreddin Efendi

Abdülkadir Sadreddin Efendi, 3 Recep 1271 (28 Mart 1855) tarihinde İstanbul'da doğmuştur.

Tahsili ve Hocaları:

Sadreddin Efendi, ilk tahsilini babası Abdullah Sabri Efendi'den almıştır. Ancak babasından icâzet almak istediği halde bunu gerçekleştirmeye fırsat bulamadığını belirtmektedir.²⁵ Sicill-i ahvâl defterinde belirtildiği üzere İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde islâmî ilimleri tahsil ederek pek çok âlimden icâzetnâme almıştır. Daha çok Şâm ulemâsından ders gördüğü anlaşılmaktadır. İcâzet aldığı hocalar arasında Muhammed el-Cuhadâr, Abdülkadir el-Ustuvânî, Muhammed ez-Zehâvî, Şeyh Bekrî el-Attâr, Osman el-Hatîb el-Hanbelî, Tevfik es-Suyûtî, Muhammed Said el-Yemânî, Şeyh Tâhir el-Cezâirî, Şeyh Ebû Nesîb el-Hamzâvî, Şeyh Ebû Hâşim Abdürrezzâk b. Hüseyin el-A'zamî ve Muhammed İzzet el-Eyyûbî sayılabilir.

1. **Muhammed el-Cûhadâr:** Muhammed b. Süleyman b. Muhammed el-Cuhadâr, Şam'ın meşhur âlimlerindedir. 1217 (1802) yılında doğmuştur. Şeyh Said el-Halebî, Şeyh Hâmid el-Attâr ve Şeyh Hasan eş-Şattî'den ders almıştır. 1297 (1880) yılında vefat etmiştir.²⁶
2. **Abdülkadir el-Ustuvânî:** Ebû Abdürrezzâk Abdülkadir b. Abdullah b. Hasan el-Ustuvânî ed-Dimaşkî el-Hanefî, 1249 (1833) yılında doğdu. Hicaz'a gitti ve orada âlimlerle görüşme ve ders alma fırsatı buldu. Ustuvânî, Arap dili, matematik, fıkıh, hadis ilimlerinde şöhretliydi. 1314 (1896) yılında vefat etmiştir.²⁷
3. **Urfalı Muhammed Efendi:** Urfalı Mehmed Efendi, Fatih Camii dersîâmlarındandır. Tek gözlü olduğundan Yekçeşm Mehmed Efendi diye de tanınmıştır. 1305-1312/1887-1894 tarihleri arasında huzur derslerinde muhatap olarak bulunmuştur. 10 Muharrem 1313 (3 Temmuz 1895)'te vefat etmiştir. Kabri Fatih Camii haziresindedir.²⁸

23 Bkz. Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı, Dosya no: 440, Gömlek no: 35; Dosya no: 440, Gömlek no: 81.

24 Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, (yay. haz. İsmet Sungurbey), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1966, I, 403.

25 Abdülkadir Sadreddin, *Miftâhu künnûzi'l-İslâm*, s. 4-5.

26 Abdülkadir Sadreddin, *Miftâhu künnûzi'l-İslâm*, s. 2; Nizar Abaza ve Muhammed Mutî Hâfız, *Tarihu ulemâi Dimaşk ve a'yânihâ*, II, 756-757.

27 Şattî, *A'yânu Dimaşk*, s. 366; Nizar Abaza ve Muhammed Mutî Hâfız, *a.g.e.*, I, 130.

28 Mardin, Ebu'l-ülâ, *a.g.e.*, II, 1096-7.

4. **Şeyh Bekrî el-Attâr:** Bekrî b. Hâmid b. Ahmed b. Ubeyd el-Attâr, Şâm'da devrin önde gelen âlimlerindedir. 1251 (1835) yılında doğmuştur. İlk tahsilini babası Şeyh Hâmid el-Attâr'dan yapmıştır. Şeyh Ahmed el-Hulvânî'den tecvid dersi almıştır. Şeyh Abdurrahman et-Tîbî'den fıkıh, Şeyh Hasan el-Beytâr'dan nahiv ve hadis, Şeyh Hasan eş-Şattî el-Hanbelî'den Sahîh-i Buhârî okumuştur. Şeyh Abdurrahman Bâyezîd'den nahiv dersi almıştır. Mutasavvıf Şeyh Muhammed el-Ânî'nin meclislerine devam etmiştir. Molla Davud el-Kürdî en-Nakşibendî'nin derslerine devam etmiş, Molla Camî ve haşiyelerini, Şemsiyye ve haşiyelerini kendisinden okumuştur. Döneminde tedris üslubu ile şöhret bulmuş ve talebeler ondan ilim almak için yarışa girmişlerdir. Hama Müftüsü Seyyid Muhammed Ali el-Geylânî Efendi'den hilafet almıştır. Dimaşk'ta Emevî Cami'inde tefsir okutmuştur. 1320/1902 yılında vefat etmiştir.²⁹
5. **Şeyh Ebû Osman el-Hatîb el-Hanbelî:** Ebu Osman Muhammed b. Osman b. Abbâs el-Havrânî, müfessir, muhaddis, fakih.³⁰
6. **Şeyh Tevfik es-Suyûtî:** Tevfik b. Said b. Mustafa es-Suyûtî er-Rahîbânî, Şam Hanbelî kadısı ve müftüsüdür. Emevî Cami vakıflarına yönetici tayin edilmiştir. 1344 (1926)'de vefat etmiştir.³¹
7. **Muhammed Said el-Yemânî:** Sadreddin Efendi, kitabında bu hocasının 1306 yılına kadar Cidde kadısı olduğunu ve kendisinden vefatından üç veya dört yıl önce orada icazet aldığını belirtmektedir.³²
8. **Şeyh Tahir el-Cezâirî ed-Dimaşkî:** Tâhir b. Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Cezâirî, Dimaşk'ta doğmuş, orada yaşamış ve vefat etmiştir. Döneminin önde gelen âlim ve ediplerindedir. Şam'daki Zâhiriyye kütüphanesini ve Kudüs'teki Halidiyye kütüphanesini kurmuştur. 1338/1920 yılında vefat etmiştir.³³ Sadreddin Efendi kendisinden “arkadaşımız” diye bahsetmektedir.³⁴
9. **Şeyh Ebû Nesîb Mahmûd el-Hamzâvî ed-Dimaşkî el-Hanefî:** Sadreddin Efendi, Şam Müftüsü Ebû Nesîb el-Hamzâvî'yi arkadaşı olarak nitelemekte ve ondan icâzet aldığını belirtmektedir.³⁵ Ebû Nesîb el-Hamzâvî 1236 (1236) da Dimaşk'ta doğmuş ve Şeyh Said el-Halebî (ö. 1259), Şeyh Abdurrahman Kûzberî, Şeyh Hâmid el-Attâr, Şeyh Ömer el-Âmidî, Şeyh Hasan eş-Şattî, Molla Bekir el-Kürdî gibi alimlerden ders almıştır. Dimaşk'ta müftülük görevinde bulunmuştur. Harekesiz harflerle yazdığı bir tefsiri bulunmaktadır.³⁶

29 Nizar Abaza ve Muhammed Mutî Hâfız, *a.g.e.* I, 197.

30 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemul-müellifîn*, III, 482.

31 Hisnî, *Muntehabâtü't-Tevârîh li-Dimaşk*, II, 662; Şattî, *A'yânu Dimaşk*, 444; Nizar Abaza ve Muhammed Mutî Hâfız, *a.g.e.* I, 405.

32 Abdülkadir Sadreddin, *a.g.e.*, s. 2.

33 Zirikli, *el-A'lâm*, III, 221.

34 Abdülkadir Sadreddin, *a.g.e.*, s. 3.

35 Abdülkadir Sadreddin, *a.g.e.*, s. 3.

36 Nesrû'l-Cevâhir, s. 1567.

Ailesi: Sadreddin Efendi'nin eşi Şâm müftüsü Mekkîzâde Muhammed Ebu'l-Hayr İbn Âbidîn Efendi'nin (ö. 1343/1926)³⁷ kızı Behiyye Hanım'dır (ö. 1942). Sadreddin Efendi'nin iki oğlu, iki kızı olmuştur:

Büyük oğlu Talha Cenâhuddîn Aker, Bağdat İdâdîsi'nde ve İstanbul Hukuk Mektebi'nde okumuştur. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın kızı Fatma Güzide Hanım'la (ö. 1972) evlenmiştir. Gelibolu müddei umûm vekilliği, Dersaadet Bidâyet Mahkemesi kâtipliği, Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi müdde-i umûmluğu ve Kabataş İdadîsi'nde hocalık yapmıştır. İstanbul Barosu'na bağlı olarak avukatlıkta bulunmuştur.³⁸ 1937'de İstanbul'da vefat etmiştir. Talha Cenâhuddîn Aker'in çocukları, Büyükelçi Zübeyir Mukimuttin Aker (ö. 1998), Aişe Enver Dönertaş (ö. 1998) ve Kimyager Âmine Berîre Talu'dur (ö. 2008).

Küçük oğlu Abdullah Sedituddin Kurangil ise Darulfünun'da Tıbbiye ve ardından Kimya bölümlerinde tahsil görmüştür. Eczacı kimyager olarak çeşitli şehirlerde çalışmıştır. 1978 yılında vefat etmiştir. Sedituddin Kurangil'in çocukları Mekinuttin Kurangil (ö. 1980) ve Melek Ezher Açar'dır.

Sadreddin Efendi'nin kızları Hafsa Nesîbe Aker (ö. 1943) ve Üsküdar'da sağlık memuresi olarak çalışmış Erva Mümine Aker'dir (ö. 1963).

Memuriyet Hayatı: Sadreddin Efendi, 21 Mayıs 1871 (11 Rabîu'l-Evvel 1281) tarihinde İstanbul müderrisliği payesine nâil olmuştur. Suriye Vilayeti'nde Dûmâ, Hıms kazaları niyâbetinde bulundu. Hüdâvendigar vilâyeti Gönen kâzı niyâbetinden sonra Cidde bidâyet mahkemesi daha sonra Isparta sancağı bidâyet mahkemesi reisliğine getirilmiştir.³⁹ Beyrut, Dimaşk, Bağdat, Trabzon, Manastır ve Kosova gibi şehirlerde mahkeme reisliği görevlerinde bulunmuştur.

3 Mart 1913 tarihinde, Darülfünûn'da Hikmet-i Teşrî Muallimliği'ne tayin olmuş, bu göreve iki yıl devam etmiştir. Daha sonra Tedkîk-i mesâhif ve müellefât-ı şeriyye meclisi üyelğinde bulunmuştur. 20 Eylül 1920 tarihinde Tedkîk-i Mesâhif ve müellefât-ı şeriyye meclisi üyesi iken, Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine atanmıştır. 1336 (1920) tarihinde Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğinden azledilmiştir. Bir dönem İmlâ Encümeni üyeliğinde de bulunmuştur.⁴⁰

Sadreddin Efendi, 1927 yılında Salacak'taki Müşîr Mehmet Paşa Yalısı'nın selamlık kısmını satın almış ve ömrünün kalan kısmını burada geçirmiştir.

Sadreddin Efendi, 27 Ramazan 1349 (14 Şubat 1931)'de İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Karacaahmet Mezarlığı 2. adada Şâkirin Camii'nin yaklaşık 100 metre arka tarafında bulunmaktadadır. Mezar taşında “ulemâ-yı muhaddisîn ve muhakkikîn-i müellifîn-i müerrihînden Çankırlı Abdullah Sabri Efendizâde Mevlânâ

37 Ebu'l-Hayr İbn Âbidîn: Muhammed b. Ahmed b. Abdülgani Âbidîn'dir. Şam'ın önde gelen alimlerindedir. Dimaşk müftülüğü, Ba'lebek kadılığı vazifesinde bulunmuştur. 1324/1925 yılında vefat etmiştir. Kettânî ondan icâzetlerini aldığını belirtmektedir. *et-Takrîr fi'l-tekrîr* ve *Tabrîru'l-akvâl fi ahzî'l-bukûk min sâiri'l-a'mâl* adında eserleri vardır. (Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 22).

38 İstanbul Barosu Arşivi, Sicil no: 424.

39 DHSaid Dosya no: 72/Gömlek no: 210.

40 Albayrak, Sâdık, *Son Devir Osmanlı Alimleri*, VII, 280.

Sadreddin merhumun kabridir. 27 Ramazan 1349 (14 Şubat 1931)” yazılıdır. Kardeşi Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Efendi'nin aile kabristanı da Sadreddin Efendi'nin yanı başındadır.

Eserleri: Abdülkadir Sadreddin'in bir kısmı yayımlanmış pek çoğu yazma ve müsvedde halinde eserleri bulunmaktadır. Yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. **ez-Zerî'a fî ilmi's-şerî'a:** Müellifin fıkıh usûlüne dair Türkçe kaleme aldığı bu eser İstanbul'da Mahmud Bey Matbaasında 1893'te basılmıştır.

2. **el-Mûfi fi'n-nahvi'l-kûfi:** Müellifin Kûfe dil ekolüne mensup nahiv âlimlerinin görüşlerini özetlediği bu eserini Muhammed Behcet el-Baytâr (ö. 1894-1976), müellif nüshasına dayanarak Dimaşk *Mecma'u'l-lugati'l-Arabîyye* dergisinde 9 makale halinde yayınlamıştır.

3. **Hikmet-i Teşrî:** Atıf Efendi Kütüphanesi Mehmet Zeki Pakalın Koleksiyonu 80 demirbaş nosunda kayıtlı olan eser, Sadreddin Efendi'nin Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Hikmet-i Teşrî dersleri verdiği sırada hazırladığı bir çalışmadır.

4. **Keşfu'l-ğumme an iftirâki'l-ümme:** İtikâdî mezheplerin tarihî seyirlerini ve görüşlerini ele alarak eleştirildiği hacimli bir eserdir. Eser, Medine Üniversitesi'nde üç ayrı doktora tezi yapılarak tahkik edilmiştir.

Ayrıca Sadreddin Efendi'nin Hukûk Aile Kararnâmesi hakkında *Sebîlürreşâd* mecmuasında yayınlanmış 20 adet makalesi (*Sebîlürreşâd Mecmuası*, sy. 382-445) Ahmet Yasin Küçüktiryaki tarafından Latin harflerine aktarılarak üzerinde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁴¹

Müellifin *el-Mûfi fi'n-nahvi'l-kûfi* adlı eserini yayınlayan Muhammed Behcet el-Baytâr Sadreddin Efendi'nin diğer eserlerini şöyle sıralamakta ve tavsif etmektedir:

1. **Târîhu düveli'l-İslâm:** Behcet el-Baytâr, bu eseri müellifin vefâtına kadar İslam tarihini ele alan geniş bir kitap olarak nitelemiştir. Baytar, eserin İbn Haldûn usûlünce her bir devleti bir başlık altında ele aldığını ve müellifin geniş malumatının göstergesi olduğuna işaret etmektedir. Bu eserin müellif hattıyla müsvedde halinde bulunmaktadır.

2. **Tabakâtu'l-musannifin fi'l-ulûmi'l-İslâmiyye karnen ba'de karnin:** İslâmî ilimlere dair eser verenlerin isimlerini, doğum ve vefat tarihlerini ve eserlerini zikretmekte, gerekli durumlarda bazılarının biyografilerine dair bilgi vermektedir.

3. **Tabakâtu'l-hanefiyye:** Yukarıdaki kitabıyla aynı yöntemi takip etmiştir.

4. **Muhtasaru Tehzîbi'l-Kemâl fi'l-huffâz ve mâ kîle fi'l-cerhi ve't-ta'dîl:** Sahabeden başlamak üzere her bir asırda yaşayan ulemâyı tablolar halinde tasnif etmiş ve biyografilerine dair bilgiler vermiştir.

5. **Mefâtih kunûzi'l-İslâm:** Müellifin hadis, tefsir, fıkıh, tarih vb. ilimlerdeki senedlerini verdiği eseridir.

41 Küçüktiryaki, Ahmet Yasin, *Sadreddin Efendi'nin Hukuk-u Aile Kararnâmesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2009.

6. Ensâbu'l-evâil ve'l-enbiyâ aleyhimu's-selâm ve ensâbu'l-Arab ve's-sahâbe ve'l-hulefâ ve't-tâlibîn ve ba'dı'l-mülûk.

7. Risâle fi'n-nahv.

6. Ali Nureddin Efendi (Yüce)

Ali Nureddin Efendi, kendi el yazısıyla yazdığı tercüme-i hal varakasına göre 1282 (1865) senesinde İstanbul Fatih'te doğmuştur.⁴²

Tahsili ve Hocaları:

Nureddin Efendi de muhtemelen kardeşi Sadreddin Efendi gibi, ilk tahsilini babası Abdullah Sabri Efendi'den almış olmalıdır. Sıbyân mektebinde ve temel dînî bilgileri öğrendikten sonra Filibe Mekteb-i Rüşdiyyesi'nde okumuştur. Babasının Şam'da görevde bulunduğu süre içerisinde Şam'ın önde gelen âlimlerinden Şeyh Bekrî el-Attâr'ın ö. (1320/1902) derslerine devam etmiş ve kendisinden sarf, nahiv, beyân, bedî, mantık, usul, kelim, hadis, tefsir gibi ilimleri tahsil edip icâzetnâme almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih dersiâmlarından Urfalı Mehmed Efendi'den (ö. 1313/1895) uzun süre ders alarak icâzetnâme almıştır. Ardından Mekteb-i Nüvvâb'a girmiş ve başarılı bir öğrenim gördükten sonra 21 Şaban 1308 (1 Nisan 1891) tarih ve 518 numaralı diplomayı almaya hak kazanmıştır.⁴³

Kendilerinden icazet aldığı hocaları şunlardır:

1. **Şeyh Bekrî el-Attâr:** Bekrî b. Hâmid b. Ahmed b. Ubeyd Ebû Bekr el-Attâr ed-Dımaşkî, 1251 (1834) tarihinde doğdu. Dımaşk'ın meşhur ilim ailelerinden Attâr sülalesindedir. İlk tahsilini babasından aldı. Abdurrahman el-Küzberî'den (ö. 1162/1846), Şeyh Davud el-Bağdâdî'den icâzet aldı. Döneminin önemli hadis âlimlerinden biri idi. Cemâleddin Kasımî (ö. 1332/1914), Cemîl eş- Şattî (ö. 1307/1890) gibi talebeleri vardır. 1902'de Dımaşk'ta vefat etti.⁴⁴
2. **Urfalı Mehmed Efendi:** Fatih Camii dersiâmlarındandı. Bir gözü görmediğinden Yekçeşm Mehmed Efendi diye de tanınmıştır. 1305-1312 (1888-1894) tarihleri arasında huzur derslerinde muhatap olarak bulunmuştur. 10 Muharrem 1313 (3 Temmuz 1895)'te vefat etmiştir. Kabri Fatih Camii haziresindedir.⁴⁵

Memuriyeti:

20 Recep 1304 (14 Nisan 1887) tarihinde Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvâ Mektûbî Kalemî'ne

42 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahvâl Dosyaları, No.111 Sicill-i Ahvâl Defterleri'ndeki dosyasında nüfus tezkiresinde doğum tarihinin 1277/1860 şeklinde olduğu kayıtlıdır. Bk. DH. SAİD. Dosya No: 72, Gömlek No: 249.

43 DH. SAİD. Dosya No: 72, Gömlek No: 249.

44 eş-Şattî, Muhammed, *A'yâni Dımaşk fi'l-karni's-sâlis aşer ve nisfil-karni'r-râbi aşer*, Dâru'l-Beşâir, 409-411.

45 Mardin, Ebu'l-ülâ, Huzur Dersleri, II, 1096-7.

dâhil olmuştur. 18 Cemâziyelevvel 1306 (20 Ocak 1889) tarihinde Meclis-i İntihâb-ı Hükâm ikinci kâtipliğine atanmıştır. 26 Ramazan 1310 (13 Nisan 1893) tarihinde Aşiret Mektebi inşâ ve tarih muallimliğine tayin edilmiştir- tir.⁴⁶ 1 Cemâziyelâhir 1322 (13 Ağustos 1904) tarihinden 6 Ramazan 1327 (21 Eylül 1909) tarihine kadar Üsküdar niyâbeti vazifesinde kalmıştır. Bu sırada 1323 (1908) yılında Aşiret Mektebi'nin lağvedilmesi nedeniyle 3 Safer 1326 (7 Mart 1908) yılında Kabataş İdadisi ikinci ve üçüncü sınıfları tarih muallimliğine tayin edilmiştir. 1 Zilhicce 1327 (14 Aralık 1909)'da Bingazi, 6 Şaban 1328 (13 Ağustos 1910) tarihleri arasında Bitlis vilayeti nâibliklerine atanmıştır. Bitlis niyâbeti sırasında üç kere vali vekâletinde bulunmuş ve ayrıca Islâh-ı Medâris Nezâreti ile Mülkiye Mahkemesi riyâseti vekâletinde bulunmuştur.⁴⁷

25 Safer 1330 (14 Şubat 1912) tarihinde Bitlis niyâbetinden ayrılmıştır. 1328 (1912) tarihinde kendisine mazuliyet maaşı tayin edilmiştir.⁴⁸ 16 Şaban 1300 (19 Haziran 1883) ibtidâ hâriç İstanbul müderrisliğine, 25 Cemâziyelâhir 1306 (26 Şubat 1889)'da hareket-i hâriç, 5 Rebiulevvel 1310 (27 Eylül 1892) ibtidâ dâhil, 20 Şaban 1311 (26 Şubat 1894)'te hareket-i dâhil, 17 Safer 1316 (7 Temmuz 1898) tarihinde ilmî rütbesi mûsıla-i sahna 17 Cemâziyelevvel 1317 (23 Eylül 1899)'da ibtidâ almışhıya, 1 Cemâziyelevvel 1318 (27 Ağustos 1900)'da hareket almışhıya, 13 Şevval 1319 (23 Ocak 1902)'de hâmise-i Süleymaniye'ye terfi edilerek, 1 Recep 1320 (4 Ekim 1902) tarihinde kendisine Havâss-ı Refia Mevleviyeti tevcîh edilmiştir.⁴⁹ 11 Recep 1310 (29 Ocak 1893) tarihinde beşinci rütbeden Mecîdî ve 5 Recep 1312 (2 Ocak 1895) tarihinde de dördüncü rütbeden Osmânî nişanları almıştır.⁵⁰

Ali Nureddin Efendi, İstanbul Barosu'na kayıtlı olarak bir dönem de avukatlık yapmıştır.⁵¹

Soyadı kanunu ile “Yüce” soyadını alan Ali Nureddin Efendi, 20.06.1937'de vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı 2. adadaki aile kabristanına defnedilmiştir. İstanbul Barosu Arşivi'ndeki sicil dosyasında vefatından bir süre sonra eşi Hünerver Yüce tarafından verilen dilekçeden anlaşıldığına göre en son ikamet adresi, Üsküdar İlçesi İhsaniye Mahallesi, Köprülü Sokak'tır.⁵²

Eserleri:

- 1. Cevâhiru'z-zevâhir:** Ali Nureddin Efendi'nin Mustafa Sîret ile birlikte hazırladığı bu eser, edebî konularda çeşitli Arapça ve Türkçe şüir, vecize, atasözü, bilmece vb. türlerden oluşturulan edebî bir seçkidir. Eserde Arapça malzemenin tercümesi verilmektedir. 144 sayfa olan eser, 1310 (1892) yılında Enver Efendi Matbaasında basılmıştır. Kitapta Ali Nureddin'in hocası Fatih Dersiamlarından Urfalı Mehmed b. Ömer Efendi'ni, kardeşi Abdülkadir

46 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahvâl Dosyaları, No. 111.

47 İstanbul Barosu Arşivi, Sicil No: 284. 16 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicil

48 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicil Defterleri, c. 1, s. 197.

49 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahvâl Dosyaları, No. 111.

50 Bk. İrâdeler, Taltûfât, Dosya no: 13, 1310/B-039.

51 İstanbul Barosu Arşivi, Sicil No: 284.

52 İstanbul Barosu Arşivi, Sicil No: 284.

Sadreddin Efendi'nin, Bâbîâlî Buhârî-i Şerîf hocası İbrahim Refet Efendi'nin, Çankırı ceza reisi Ahmed Vehbi Efendi'nin, Beyrut ulemâsından Seyyid Muhammed Said el-Ezherî'nin takrîzleri bulunmaktadır.

2. **Envâru'l-edeb:** Ali Nureddin Efendi, Mustafa Sîret ile birlikte yazdığı Cevâhiru'z-zevâhir'de yazdığı bölümleri bazı ilavelerle ayrıca İstanbul'da 1901 yılında 121 sayfa olarak basmıştır. Bu makalede çeviriyazısını sunduğumuz kaside de bu kitap içerisinde yer almaktadır.
3. **Kelâmu'l-mulûk mulûku'l-keâm:** İstanbul Alem Matbaasında 1311/1894 yılında 56 sayfa olarak basılmıştır. Padişahların yazdıkları bazı şiirleri kronolojik sıraya göre toplayan bir antoloji şeklindedir.
4. **Envâru'l-Hamîd fi fıkhi ehli't-tevhîd:** 1317-1318 (1899-1900) yıllarında İstanbul'da Bâb-ı Âli 38 numaralı matbaada 3 cilt olarak basılmış bir ilmihal kitabıdır.

Ali Nureddin Efendi *Envâru'l-edeb* adlı eserinin arka kapağında bunların yanında henüz basılmamış bazı kitapları olduğunu ifade etmiştir. Bu kitaplar şunlardır:

1. Esbâbu'l-gufrân terceme-i câmi'ati'l-îmân (derdest-i tab⁶)
2. Envâr-ı Kitâbet (derdest-i tab⁶)
3. Envâru'l-ezhâr fi tabakâtu'l-ezhâr (derdest-i tab⁶)
4. Tenvîru'l-ezhân fi târihi âl-i Osmân: Müellif, bu kitabın kırk cildi bulacağını ve bu ciltlerin çoğunun telifini tamamladığını belirtmektedir.

SONUÇ

Aslen Çankırlı olan Kayıymzade ailesi yaklaşık iki yüzyıl boyunca ilme hizmet etmiş bir ilim ailesidir. Bu aileden yetişen âlimler, devletin farklı kademelerinde müderris ve kadı olarak vazife yapmış ve çeşitli sahalarda eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerin bir kısmı dönemlerinde basılmıştır. Büyük bir bölümü ise henüz elyazması halinde araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Özellikle devrinin önde gelen alimlerinden sayılan Kangırlı Abdullah Efendi ve Abdülkadir Sadreddin Efendi'nin eserlerinin yayımlanmasıyla bu alimler silsilesinin kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA:

Abdülkadir Sadreddin, *Miftâbu künnûzi'l-İslâm*, s. el-Esed Kütüphanesi, Yazma Eserler: 10650.

Albayrak, Sâdık, *Son Devir Osmanlı Alimleri*, VII, 280.

Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim, *Kitâbu'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, (Hz. Hikmet Özdemir), İstanbul, 1998.

- Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadîkatu'l-cevâmi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, II.
Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, İstanbul 1951, I.
Bel_Yz_K1352.
Bel-Yz_K1071, vr. 8a.
Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I.
DH. SAİD. Dosya No: 72, Gömlek No: 249.
Hısnî, *Muntehabâtü't-Tevârih li-Dimaşk*, II,
İcâzetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444, 5a-5b.
İpşirli, Mehmet, “Galata Sarayı”, *DİA*, XIII.
İpşirli, Mehmet, “Ârif Efendi, Meşrepzâde”, *DİA*, III.
İrâdeler, Taltîfât, Dosya no: 13, 1310/B-039.
İrfân Görkaş, *Ebû Said Hâdimî'de Bilgi Meselesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2005. *İcâzetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444, 8a.
İstanbul Barosu Arşivi.
İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi.
İstanbul Tekkeleri Tarihi, Süleymaniye Kütüphanesi, Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, (234).
Kayıymzâde Abdullah b. Hasan, *Hâşiyeye 'alâ şerhi'l-Fenârî*, Matbaa-i Hacı İbrahim Saib, İstanbul 1826.
Küçüktiryaki, Ahmet Yasin, *Sadreddin Efendi'nin Hukuk-u Aile Kararnâmesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2009.
Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, (yay. haz. İsmet Sungurbey), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1966, II.
Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, III,
Nizar Abaza ve Muhammed Mutî Hâfız, *Tarihu ulemâi Dimaşk ve a'yânibâ*, II.
Öğüt, Salim, “Füllânî”, *DİA*, c. 13.
Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, III.
Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, II, 223.
Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı, Dosya no: 440, Gömlek no: 35; Dosya no: 440, Gömlek no: 81.
Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl., no: 2444.
Şattî, Muhammed, *A'yânî Dimaşk fi'l-karnî's-sâlis aşer ve nısfî'l-karnî'r-râbi aşer*, Dâru'l-Beşâir, 409-411.
Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 221.

OSMANLI'NIN SON, TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK ÇANKIRI MÜFTÜSÜ: MEHMED ATAULLAH EFENDİ

(29 Nisan 1873 -18 Mayıs 1932)

**Mehmed Ataullah Efendi, The Last Çankırı Mufti of the Ottoman, The
First Çankırı Mufti of the Republic of Turkey (29 April 1873 -18 May 1932)**

Aydın EFE¹

(Çankırı Müftülüğü, 2017)²

Özet

Çankırı'nın sosyo-kültürel ve dini hayatının mihenk taşlarından biri olan müftülük makamında yıllarca hizmet eden, müftülük vazifesi öncesinde müderrislik, kâtiplik, muallim-i sanilik, evkaf memurluğu ve Türkçe muallimliği görevlerinde bulunan Mehmed Ataullah Efendi, Çankırı'da dünyaya gelmiştir.

Mehmed Ataullah Efendi, ifa ettiği görevleri iyi bir şekilde yapmıştır. Hiçbir sebeple soruşturma geçirmemiş ve görevden alınmamıştır. Kendisi Osmanlı'nın son dönemlerinde müftülük görevine başlamış ve bu görevi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de

devam eden bir müftüdür.

Milli Mücadele esnasında Çankırı Müdafaa-i Hukuk Reisliği görevinde de bulunan Mehmed Ataullah Efendi, bu mücadeleye destek veren din adamları arasındaki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ataullah Efendi, Müftü, Çankırı

1 Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: aydinefe@karatekin.edu.tr

2 Fotoğraf, Çankırı Müftülüğünün resmi internet sitesinden alınmıştır (<http://cankiri.diyadin.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=85>, erişim tarihi: 01/04/2017).

Abstract

Mehmed Ataullah Efendi serving for several years in the position of mufti, one of the cornerstones of the sociocultural and religious life of Çankırı, performing the service of mudarris, clerk, second lecturer, foundation servant and Turkish teacher prior to his mission as mufti, was born in Çankırı.

Mehmed Ataullah Efendi fulfilled the missions he undertook in a proper way. He did not have any investigation and was not discharged for any reason. He started the position of mufti in the last period of the Ottoman and this mission is one that continued in the Republic of Turkey.

Mehmed Ataullah Efendi, serving as the Head of the Defense of Law of Çankırı during the National Struggle received his position among the religious functionary supporting this struggle.

Key Words: Mehmet Ataullah Efendi, Mufti, Çankırı

Giriş

Mehmed Ataullah Efendi, Çankırlı olup Çankırı'da müftülük yapmış bir din adamıdır. Şimdiye kadar yapılan birkaç telif eserde hayatı hakkında bazı bilgiler mevcuttur (Ahmet Talat: 1931, 104-113).³ Meşihat Arşivinde bulunan defterlerde kayıtlı din görevlileri ile ilgili yapılmış olan bir çalışmada ismi geçmemektedir (Albayrak: 1996). Bu sebeple hayatı hakkında araştırma yaptıktan sonra incelemeye değer görülmüştür. Bu çalışmada, şahsi sicil kaydından hareketle, teferruatlı olarak kendisinden bahsedilecektir.

Türk dini hayatının önemli yapı taşlarından biri olan müftülerin sicil kayıtları, İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivinde bulunmaktadır. Bu çalışmada, İstanbul'daki arşivde bulunan müftü sicillerinden faydalanılmıştır. Memuriyet sürecinde memur için önemli bir kelime olarak karşımıza çıkan *Sicil* sözcüğü, *Resmî belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının vukuatlarını içeren defter* anlamında kullanıldığı gibi, *Sicill-i Ahvâl* tabiri ise *memurların özgeçmişlerinden resmîyete yansıyan hususlar* şeklinde tanımlanmaktadır (Sarıyıldız: 2009, 134; Pakalın: 2004, 210; BOA Rehberi: 2010, 237).

Ulemaya ait olan Sicill-i Ahvâl Defterleri; mahkeme ve dini müesseselerde görev ifa eden kadı, müderris, müftü, naib ve mahkemelerde vazifeli olanların kişisel bilgilerinin kayıt altına alınmasıyla oluşturulmuştur. Bu defterler sekiz

3 Ahmet Talat çalışmasında "Ataî" isimli bir Çankırlı şairden bahsetmektedir. Muhtemelen bu çalışmadan yararlanan diğer bir çalışma da yine Ataî Efendi şeklinde kayıt vardır (Tayyip Başer, *Çankırı Karatekin Uluları*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara t.y., s. 50). Ayrıca iki internet sitesinde "Müftü Ata Efendi ve Abdullah Ata Efendi" şeklinde geçmektedir. (Hakkı Duran, *Müftü Ata Efendi*, erişim tarihi: 01/04/2017; Çankırı Müftüleri, <http://cankiri.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=85>, erişim tarihi: 01/04/2017).

adet olup büyük boydur. Meşihat Arşivinde bulunan defterlerin birincisi nüvvab (naibler), ikincisi müftü ve müderrisler, üçüncüsü kadı ve müftüler, dördüncüsü ders-i âmmlar gibi görevlilerin sicil kayıtları ile ilgilidir. Beşinci, altıncı ve yedinci defterlerde mahkemelerde görev ifa eden kâtipler ile diğer memurların kişisel bilgileri bulunurken son defter olan sekizinci defterde ise müftülerin şahsi bilgileri kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerde memurların tayin, nakil, azil ve diğer vazifeleriyle ilgili durumları kaydedilmiştir. İçerisinde bulunan bilgiler Yakınçağ dönemi Türk Tarihi için de, biyografi ve prosopografi⁴ yazımında önemli bir kaynak / veri deposu haline gelmiştir. Ulema Sicil Defterleri, *Son Devir Osmanlı Uleması*⁵ adlı eserin yazılmasında önemli bir kaynak vazifesi görmüştür (Aydın vd: 2006, 35).

Taşra şehirlerinde en önemli dini görevli pozisyonundaki *müftü* hakkında kısaca bilgi vermek çalışmanın bütünlüğü açısından önemlidir. Fetva vazifesiyle yükümlü olan müftü, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ilmiye sınıfını oluşturan gruplardan birisidir. İlmiye sınıfının diğer üyelerinden müderris öğretim ve kadı ise yargı vazifesiyle ilişkilidir (Ortaylı: 1994, 12). Müftü, Osmanlı döneminde ulemanın başı olan ve İstanbul'da bulunan Şeyhülislamın merkezde gördüğü işleri, taşrada gören kimseler olup, taşra şehirlerinde sözüne itibar edilen din görevlilerindedir. Çözülemeyen bir dini meselede ya da meseleye dini destek sağlamak istenildiğinde müracaat makamı olup istenilen konuda kendisinden fetva alınmaktaydı. Müftüler fetvalarını Hanefi Mezhebinin fikhına⁶ göre verirlerdi. Çünkü yargılamada ve fetva vermede bu mezhebin kuralları uygulanmaktaydı (Çadırcı: 1997, 91; Yörük: 2015, 104). Müftüler şehrin ileri gelenlerinden sayıldıklarından mahkemelere intikal eden vakıf ve menzil işleri vs. gibi şehir ile alakalı davalarda isimleri şuhûdü'l-hal yani bilirkişi erbabından idiler (Yörük: 2015, 105).

Araştırma, söz konusu kayıtlardan tespit edilen Mehmed Ataullah Efendi'ye ait olan bilgilerin tespiti ve değerlendirilmesi sonucunda ortaya konan sonuçlardan meydana gelmektedir.

4 Prosopografi kelimesi ile “kollektif biyografi çalışmaları” anlatılmaktadır (Aydın Efe, “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Paylaşı Memurlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 10/23, s. 192; Naim Ürkmez- Aydın Efe, *Hataylı Osmanlılar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 17; Aydın Efe-Naim Ürkmez, *Tarsuslu Osmanlılar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, s. 14).

5 Bu eser 5 cilt olarak hazırlanmıştır. İlk 3 cildinin baskısı 1980, 4. ve 5. ciltlerin baskısı ise 1981 yıllarında yapılan bu eserin, 1996 yılında yapılan baskısı için bkn. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1996. Bu eserde, Mehmed Ataullah Efendi bulunmamaktadır.

6 Müftülerin müracaat ettikleri Hanefi fıkıh kitapları arasında ise “el-Muhtar fi furû'l-hanefiyye, Kenzü'd-dekayık, Vikayetü'r-rivâye fi Mesaili'l-hidâye, Mecmau'l-bahreyn, Mülteka'n-nehreyn, Muhtasarü'l-Kuduri” adlı eserler bulunmaktadır (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 173). Müftülerin Hanefi fıkıhı üzerine karar vermeleri konusunda ayrıca bkn. *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 66.

Hayatı

Mehmed Ataullah Efendi'nin⁷ asıl ismi Mehmed olup lakabı Ataullah'tır. 29 Nisan 1873 (1 Rebiülevvel 1290) tarihinde Çankırı'da doğmuştur. Mehmed Ataullah Efendi'nin babasının adı Salih Fikri Efendi'dir (MŞH, SAİD: 178/5, 1).⁸ Annesinin adı ise Zeliha Hanım'dır (MŞH, SAİD: 178/5, 2). Salih Fikri Efendi, Çankırı Rüşdiye Mektebi muallim-i sanisi iken 1890/1891 (1306⁹) tarihinde vefat etmiştir. Şöhretleri Balci-zâde olup, Çankırı'da bilinen bir sülale değildir (MŞH, SAİD: 178/5, 1).

Mahalli ikameti olarak Kastamonu vilayeti Çankırı kazası Karataş Mahallesi 128 numaralı hane gözükmektedir. Kendisi evli olup bir eşi bulunmaktadır. Mehmed Ataullah Efendi, orta boylu, ela gözlü, esmer tenli, vücudunda herhangi bir özürlü bulunmayan bir şahıstır (MŞH, SAİD: 178/5, 2).

Doğum yeri olan Çankırı'da temel dini bilgileri sıbyan mektebinde tahsil ettikten sonra 1883/1884 (1299) tarihinde Çankırı Rüşdiye Mektebi'ne¹⁰ kaydolan Mehmed Ataullah Efendi, bu mektepten 27 Mayıs 1886 (23 Şaban 1303)'da birinci dereceden şehâdet-nâme (diploma) alarak mezun olmuştur. Rüşdiye mektebini bitiren Ataullah Efendi, ilme yönelerek 1889/1890 (1305) senesine kadar Çankırı'da babası Salih Fikri Efendi'den ulûm (ilimler) tahsil etmiştir. Aynı tarihlerde İstanbul'a gidip Fatih Camii-i Bahr-i Siyah (Karadeniz) Tetimme-i Sabia Medresesi'nde¹¹ ikamet ederek Eğinli el-Hac Hafız İbrahim Efendi'nin¹² dersine katılmıştır/devam etmiştir. 1893/1894 (1309) senesinde zorunlu sebepten dolayı Çankırı'ya dönmüş ve Çankırı'da Hacı

7 İsmi konusunda bazı farklılıklar vardır. İsminin, Atâi Efendi olduğu konusunda bkn. Ahmet Talat [Onay], *Çankırı Şairleri*, c. 1, s. 104; Tayip Başer, *Çankırı Karatekin Uluları*, s. 50. Ayrıca ismi bazı internet sitelerinde Abdullah Ata Efendi (<http://cankiri.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=kurumsal2&PersonelID=85>, erişim tarihi: 01/04/2017) ve Ata Efendi (http://www.cansaati.org/topluluk/forum_posts.asp?TID=897, erişim tarihi: 01/04/2017) şeklinde geçmektedir. Doğum yeri konusunda da Ahmet Talat ve Tayip Başer Filibe, ilk sitede Selanik, ikinci sitede ise Filibe gösterilse de doğru değildir. Kendisi, doldurduğu sicil kaydında doğum yerini Çankırı olarak belirtmiştir.

8 Devlet-i Osmaniye Tezkiresinde adı Ata olarak geçmektedir (MŞH, SAİD, 178/5, lef 2).

9 Eski tarihlerde önünde rumî veya hicrî olmayan tarihler rumî olarak kabul edilmiştir.

10 Çankırı Rüşdiye Mektebi'nin 1888/1889 (h. 1306) senesinde Muallim-i evveli Süleyman Surûfî Efendi, muallim-i sanisi Salih Zihni Efendi ve Bevvâbı Mehmed Emin Ağa olup 73 öğrencisi bulunmaktadır [Ömer Türkoğlu, *Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903)*, Kayıkçı Matbaası, Çankırı 1999, s. 249].

11 Fatih Camii'nin iki yanında sıralanan medreselere "Sahn-i Seman" isimleri verilmiştir. Bu medreselerin dışında ve yine caminin iki yanında, arazinin meyilli olmasından ötürü daha aşağıda olduğundan "Tetimme" denilen öğrencilerin eğitime hazırlık medreseleri bulunuyordu. Bu medreselerden caminin Marmara Denizi yönünde olanlar Fatih'ten Edirnekapı'ya kadar uzanan Fevzi Paşa Caddesi'nin genişletilmesi sırasında yıktırılmış, Haliç tarafındakilerin yerlerine de bir ilkokul yapılmıştır. Bu medreselerden Haliç tarafındakilere Karadeniz Medreseleri ismi altında "Bahr-i Siyah", Marmara tarafındakilere de Akdeniz anlamına gelen "Bahr-i Sefid" isimleri verilmişti (Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *DİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 247; <http://www.fatih.bel.tr/icerik/4717/karadeniz-medresesinin-rolove-restitasyon-ve-restorasyon-projelerinin-hazirlanmasi/>, erişim tarihi: 13/03/2017).

12 Gelibolu ve çevresinde bulunan Halvetiyye Tarikatının, İrşâdiyye şeyhi Hüseyin Hüsnü Efendi'den sonra yerine geçen el-Hâc Hâfız Mehmed Tefvîk Efendi (ö. 1945) de Eğinli el-Hac Hafız İbrahim Efendi'den ders alan ulemadandır (Selami Şimşek, "Avrupa İle Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2007, s. 268).

Evliya Efendi¹³ olarak bilinen Mehmed Raşid Efendi'nin dersine devam ederek 1900/1901 (1316) tarihinde icazet-nâme almıştır. İcazet-nâmenin bir sureti sicil kaydında bulunmaktadır (MŞH, SAİD: 178/5, 1).

Çankırı Rüşdiye Mektebinde Aldığı Dersler: Mehmed Ataullah Efendi, rüşdiye mektebinde “Arapça, Farsça, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, İnşâ, Hutût” derslerini almış olup, bu derslerin her birinin ortalaması 10 (on)’dur. Bu not ile okul birincisi olarak diploma almıştır (MŞH, SAİD: 178/5, 2).

Rüşdiye Mektebindeki Hocaları: Abdulkadir, Mustafa Zihni (Hafız-ı Kur’an), İbrahim Hakkı, Hafız Ahmed Rifki, Ahmed Hamdi, Hafız Mehmed, el-Hac Mustafa, es-Seyyid Abdurrahman Tevfik, es-Seyyid Ahmed Mecbur¹⁴ (Muallim-i rik’a), Aliyyü'l-Vasfi (Muallim-i sülüs), Salih Fikri¹⁵ (Muallim-i sani) ve Süleyman Surûri (Muallim-i evvel) Efendiler, Mehmed Ataullah Efendi'nin Çankırı Rüşdiye Mektebinden hocalarıdır (MŞH, SAİD: 178/5, 2).

Ataullah Efendi, 1902/1903 tarihinden itibaren ders verip, vaaz ve nasihat etmeye başlamıştır. Kendisi Türkçe, Arapça ve Farsça lisanlarıyla konuşup yazmakta ve te’lifi bulunmamaktadır (MŞH, SAİD: 178/5, 1).

Memuriyeti

Mehmed Ataullah Efendi, Sultan Süleyman Han Camii Şerifi yakınlarında bulunan Meryem Hatun Medresesi¹⁶ müderrisliğini imtihan ile kazandığından, 1902/1903 (1318) tarihinde, müderrislik görevi uhdesine tevcih edilmiştir. Bir akçe yevmiye ile müderrislik görevine başlamıştır. Meryem Hatun ibnet-i Mehmed’in medresesi üç odadan (hücre) ibarettir. Ataullah Efendi’ye 8 Aralık 1905 (10 Şevval 1323) tarihinde berât-ı hümayûn verilmiştir (MŞH, SAİD: 178/5, 1, 2).¹⁷

13 Çankırlı bir din adamıdır (Tayip Başer, *Çankırı Karatekin Uluları*, s. 62); Ailesi Kaltakçızâdeler diye bilinmektedir. 1844/1845 (r 1260) tarihinde Çankırı’da doğmuştur. 1916/1917 (r 1332) yılında yine Çankırı’da vefat etmiştir. Mezarı Sarıbaşa mezarlığındadır. Baba adı İbrahim, anne adı ise Zeliha’dır (Yüksel Arslan, “Hacı Evliya Efendi”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Çankırı 2007, s. 130).

14 Çankırı’nın Ali Bey Mahallesinde 1852/1853 (h. 1269) senesinde dünyaya gelen Ahmet Mecbur Efendi’nin babası, Mülkiye kaymakamlarından Abdullah Nabî Efendizâde Mehmed Sait Efendi olup annesinin adı Sabriye Hanım’dır. Dedelerinden Mehmet Zaim Efendi’den dolayı Zaim-zâde olarak bilinmektedir. Yakalandığı dizanteri hastalığı sebebiyle Ekim 1919 (Teşrinievvel 1335) tarihinde vefat etmiştir (Ahmet Talat [Onay], *Çankırı Şairleri*, c. 2, Çankırı Matbaası, Çankırı 1932, s. 206-208; Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Yayına Haz.: Şakir Batmaz), c. II, TTK Yay., Ankara 2008, s. 69).

15 Mehmed Ataullah Efendi’nin babasıdır.

16 Meryem Hatun Medresesi’nin geçtiği, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 1690-1834 tarihleri arasını içeren 26 defterin incelendiği bir çalışmada, oda sayısı ve bulunduğu konum konusunda benzer bilgiler vardır (Hasan Demirtaş, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kağıtın Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 2012, s. 84). Ayrıca Murat Tarhan, *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2012, s. 76.

17 Berât-ı Hümayûn’un 9 Mayıs 1906 (15 Rebiülevvel 1324) tarihinde verildiğini belirten kayıt da sicil kaydında bulunmaktadır (MŞH, SAİD, 178/5, lef 1). Ayrıca Meryem Hatun Medresesi ve müderrisi konusunda bkn. Murat Tarhan, *Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, s. 76. Bu tezde Mehmed Ataullah Efendi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmadığı belirtilse de doğru değildir (aynı tez, s. 112).

Kendisinin, sicil kaydında belirttiğine göre, ilk memuriyeti, 14 Eylül 1906 (1 Eylül 1322) tarihinde 120 kuruş maaşla tayin edildiği Çankırı Maarif Komisyonu kitabettir. Mehmed Ataullah Efendi, bu memuriyette 14 Ağustos 1907 (1 Ağustos 1323) tarihine kadar çalışmıştır. Ataullah Efendi, 14 Eylül 1907 (1 Eylül 1323)'de 150 kuruş maaş ile Çankırı Ertuğrul İbtidai Mektebi muallim-i saniliğine getirilmiştir. Muallim-i sanilik görevini 14 Ağustos 1909 (1 Ağustos 1325) tarihine kadar yapmıştır. 14 Eylül 1909 (1 Eylül 1325) senesinde memuriyeti, 250 kuruş maaş ile Çankırı Belediyesi kitâbetine naklolunmuştur. Bu görevde, 5 Şubat 1910 (23 Kânunisani 1325) tarihine kadar hizmet etmiştir (MŞH. SAİD: 178/5, 1, 2).

Bu tarihlerde açılan Çankırı evkaf memurluğu sınavına katılarak sınavı kazanmış ve Kastamonu Vilayetinin 31 Ocak 1910 (18 Kânunisani 1325) tarih ve 817 sayılı yazısı üzerine Çankırı evkaf memurluğuna tayin olunmuştur. Çankırı evkaf memurluğu görevine 6 Şubat 1910 (24 Kânunisani 1325) tarihinde başlamıştır. Bu görevi uhdesinde iken ilave memuriyet olarak aylık 200 kuruş maaşlı Çankırı İdadi Mektebi seyyar Türkçe muallimliğine imtihan ile Kastamonu Maarif Müdürlüğü'nün 27 Ocak 1910 (14 Kânunisani 1325) tarih ve 564 sayılı yazıları üzerine tayin olunmuştur. Zikredilen muallimliğin lağvedildiği 14 Ağustos 1914 (1 Ağustos 1326) tarihine kadar Türkçe muallimi olarak hizmette bulunmuştur (MŞH. SAİD: 178/5, 1).

Bulunduğu memuriyetlerde ayrılmasını / azledilmesini gerektirecek bir hareketi olmadığı gibi, hiçbir memuriyetinden de ayrılmamıştır / azledilmemiştir. Yaptığı memuriyetlerde, vazifesi veya şahsi halinden dolayı yargılanmamıştır (MŞH. SAİD: 178/5, 1).

Çankırı Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Şükri bin Mehmed mührü bulunan, 15 Ekim 1917 (15 Teşrinievvel 1333) tarihli, sicil kaydında kendisi hakkında: "Müfti-i müntehâblarından sahib-i tercüme-i evkaf me'mûrı Ata Efendi 'hüsn-i hal ve hareket ashâbından' mezâyâ-yı ilmiyesiyle (ilmi meziyetleriyle) tenvir-i zat ve sıfat itmiş ezkiyâdan (salih ve zeki kişi) olduğu ve mündericât-ı varaka muvâfık bulunduğu tasdik olunur" ifadesi bulunmaktadır (MŞH. SAİD: 178/5, 1).

Yaptığı bu memuriyetlerden sonra, Çankırı müftüsü Osman Nuri Efendi'nin¹⁸, Şeyhülislamlık Makamı tarafından emekli edilmesi istenilince Ataullah Efendi'ye de müftülük yolu açılmıştır. Şeyhülislamlık Makamının, Kastamonu vilayetine yazdığı 9 Eylül 1917 (9 Eylül 1333) tarihli ve 88 sayılı yazıları ile Çankırı müftüsü Osman Nuri Efendi'nin emekliliğe ayrılması hususu bildirilmiş idi. Bu yazı üzerine Kastamonu valiliği 22 Eylül 1917 (22 Eylül 1333) tarihinde Çankırı Sancağına

18 Osman Nuri Efendi, nüfus kaydında Osman Efendi şeklinde geçmektedir. 1851/1852 (h. 1268) tarihinde Çankırı'nın Tuht (Bugün Yapraklı ilçesi) Nahiyesine bağlı Çakırlar Köyünde doğmuştur. 27 Temmuz 1907 ile 1 Ekim 1917 tarihleri arasında Çankırı müftülüğü yapmıştır (İST. MFT. MŞH. SAİD, 178/6).

Müftü Osman Nuri Efendi'nin emekli edilmesini içeren yazıyı göndermişti. Gelen bu resmi yazıdan sonra Çankırı'da oluşturulan komisyon marifetiyle 4 Ekim 1917 (17 Zilhicce 1335/ 4 Teşrinievvel 1333) tarihinde yapılan seçimde Mehmed Ataullah Efendi 30 oy alarak birinci olmuş ve müftü seçilmiştir. Yapılan seçimde Müftüzâde Hacı Tevfik Efendi¹⁹ ve Müjdecizâde Hafız Ali Efendi 12'şer oy almışlardır. Bu sonuç Kastamonu vilayetine bildirilmiştir. Kastamonu vilayeti, Mehmed Ataullah Efendi'nin 30 oy ile ilk sırayı aldığına dair Çankırı'dan gelen sonucu, 23 Ekim 1917 tarihinde Şeyhülislamlık Makamına arz etmiştir (MŞH. SAİD: 178/5, 3, 4).

Çankırı müftüsü Mehmed Ataullah Efendi²⁰, 15 Kasım 1917 (15 Teşrinisani 1333) tarihinde müftülük görevine başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da görev yaptığı bilinmektedir (MŞH. SAİD: 178/5, 5). Mehmed Ataullah Efendi, 18 Mayıs 1932 tarihinde Çankırı'da vefat etmiştir (Duygu Gazetesi: 1932).²¹ Kendisinin vefatından birkaç yıl sonra çıkan Soyadı Kanunu'nda çocukları *Atabek* soyadını almışlardır.²²

Çankırı müftüsü Mehmed Ataullah Efendi, Milli Mücadele esnasında Kuva-yı Milliyecileri destekleyen bir din adamı olarak karşımıza çıkmakta ve bu mücadele esnasında ciddi gayretleri görülmektedir. Ataullah Efendi, Çankırı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı da yapmıştır (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: 1986, 13; Sarıkoyuncu: 2012, 25, 52; Akyol: 2009, 410).²³

19 Çankırı'da 1871 yılında doğdu. Babasının adı Mustafa Hazım Efendi, annesinin adı Fatma Hanım'dır. Rüşdiye mektebini Çankırı'da okuduktan sonra İstanbul Fatih Medresesinde tahsil görmüştür. Arapça ve Farsça bilen Tevfik Efendi; Sinop müftülüğü, Alâiye Medresesi Müderrisliği ve Alâiye Camii Kürsü şeyhliği, Hazımiye medresesi müderrisliği, bidâyet mahkemesi üyeliği, vaiz, il genel meclis azalığı, Çankırı müftülüğü görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Mebusan Meclisinde I, II. Ve IV. Dönem Çankırı mebusu ve 1920-1923 yılları arasında TBMM'de Çankırı mebusu olarak görev yapmıştır. Konya İstiklal Mahkemesi üyeliği de yapan Tevfik Efendi'nin 7 çocuğu vardır. 29 Şubat 1944 tarihinde vefat etmiştir (TBMM *Albümü 1920-2010*, 1. c., 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 38). Diğer bir çalışmada ise doğum tarihi 1869 yılı ve anne adı Nazife Hanım olarak geçmektedir (Tayip Başer, *Çankırı Karatekin Uhuları*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara t.y., s. 43-44).

20 Çankırlı, Türk Dil Kurumu üyesi, Dehri Dilçin (1901-1977) de Mehmed Ataullah Efendi'den özel dersler almıştır (Zehra Toska, "Cem Dilçin'in Hayat Hikâyesi ve Yayınları O Günlerden Bu Günlere", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18/1, 2011, s. 1-2).

21 Ölüm tarihi konusunda ayrıca bkn. Hakkı Duran, "Müftü Atâ Efendi" isimli yazısında bu tarihi ölüm tarihi olarak verirken (http://www.cansaati.org/topluluk/forum_posts.asp?TID=897, erişim tarihi: 01/04/2017), Çankırı Müftülüğünün resmi sitesinde ise ölüm tarihi olarak 19/05/1932 tarihi geçmektedir (<http://cankiri.diyenet.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=85>, erişim tarihi: 01/04/2017).

22 Aynı internet siteleri.

23 Sarıkoyuncu'nun çalışmasında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak gösterilmiş ve Müftü Bekirzade Ata Efendi diye kayıt düşülmüşse de bu sehven olmalıdır. Çünkü Bekir-zâde değil de Balcı-zâde'dir. Elimizde bulunan sicil kaydında aile unvanları Balcı-zâde olarak geçmektedir (MŞH. SAİD: 178/5, 1).

Sonuç

Mehmed Ataullah Efendi, Çankırı'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kâtip, memur, muallim ve müderris olarak Çankırı'ya hizmet etmiştir. Çankırı'nın sosyal ve dini yaşamına katkıda bulunan Ataullah Efendi, öğrenci de yetiştirmiştir. Bu hizmetlerinden sonra boşalan Çankırı müftülüğü görevine yapılan seçim neticesinde en yüksek oyu alarak seçilmiştir. Müftü olarak Çankırı'nın dini ve sosyo-kültürel yaşamına katkıda bulunduğu aşikârdır.

Mehmed Ataullah Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde memuriyete başlayan bir şahıstır. Çeşitli görevler ifa ettikten sonra müftü olarak göreve başlamıştır. Müftülüğe başladıktan birkaç yıl sonra da Osmanlı Devleti sona ermiştir. Fakat Ataullah Efendi'nin Çankırı müftülüğü devam etmektedir. Yaklaşık 15 yıl Çankırı müftülüğü görevinde bulunmuştur. Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti döneminde de memuriyeti devam eden bir kişidir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Çankırı'nın sosyo-kültürel hayatına damga vuran şahıslardan birisi olmuştur.

Milli Mücadele döneminde Çankırı'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı görevini de yürüten Ataullah Efendi, bu mücadeleye destek veren önemli bir din adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

İST. MFT. MŞH. SAİD. (İstanbul Müftülüğü Daire-i Meşihat-ı İslamiyye Sicil Kayıtları), 178/5.

İST. MFT. MŞH. SAİD, 178/6.

Ahmet Talat [Onay], (1931). *Çankırı Şairleri*, c. 1, Çankırı: Çankırı Matbaası.

Ahmet Talat, (1932). *Çankırı Şairleri*, c. 2, Çankırı: Çankırı Matbaası.

AKYOL İbrahim, (2009). "Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi Ve Çankırı Vaazı", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008) Bildiriler Kitabı*, 409-412.

ALBAYRAK Sadık (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

ARSLAN Yüksel, (2007). "Hacı Evliya Efendi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Çankırı, 129-133.

AYDIN, Bilgin, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, (2006). *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: İSAM Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (2010). İstanbul.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (1986), S. 19, 13.

BAŞER Tayip, (t.y). *Çankırı Karatekin Uluları*, Ankara: Ajans-Türk Matbaası.

ÇADIRCI Musa, (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları.

Duygu Gazetesi, 21 Mayıs 1932 tarihli nüshası.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, (1998). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yayınları.

- DEMİRTAŞ Hasan, (2012). “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 47-92.
- EFE Aydın, (2013). “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaslı Memurlar”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/23, 181-194.
- EFE Aydın ve Naim Ürkmez, (2016). *Tarsuslu Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- EYİCE Semavi, (1995). “Fatih Camii ve Külliyesi”, *DİA*, c. XII, İstanbul, 244-249.
- ORTAYLI İlber, (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- PAKALIN Mehmet Zeki, (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul: MEB Yayınları.
- PAKALIN Mehmet Zeki, (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Yayına Haz.: Şakir Batmaz), c. II., Ankara: TTK Yayınları.
- SARIKOYUNCU Ali, (2012). *Millî Mücadelede Din Adamları I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- SARIYILDIZ Gülden, (2009). “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *TDVİA*, c. 37, İstanbul, 134-136.
- Şer’iye Sicilleri*, (1988). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ŞİMŞEK Selami, (2007). “Avrupa İle Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu’da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22., 251-310.
- TARHAN, Murat, (2012). *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TBMM Albümü 1920-2010*, (2010). 1. c., 1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- TOSKA Zehra, (2011). “Cem Dilçin’in Hayat Hikâyesi ve Yayınları O Günlerden Bu Günlere”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türköloji Dergisi*, 18/1, 1-28.
- TÜRKOĞLU Ömer, (1999). *Kastamonu Vilâyeti Sâhnâmelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903)*, Çankırı: Kayıkçı Matbaası.
- ÜRKMEZ Naim ve Aydın Efe, (2015). *Hataylı Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- YÖRÜK Saim, (2015). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Ankara: TTK Yayınları.
- <http://www.fatih.bel.tr/icerik/4717/karadeniz-medresesinin-rolove-restitusyon-ve-restorasyon-projelerinin-hazirlanmasi/>, erişim tarihi: 13/03/2017.
- http://www.cansaati.org/topluluk/forum_posts.asp?TID=897, erişim tarihi: 01/04/2017.
- <http://cankiri.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=urumsal2&PersonelID=85>, erişim tarihi: 01/04/2017.

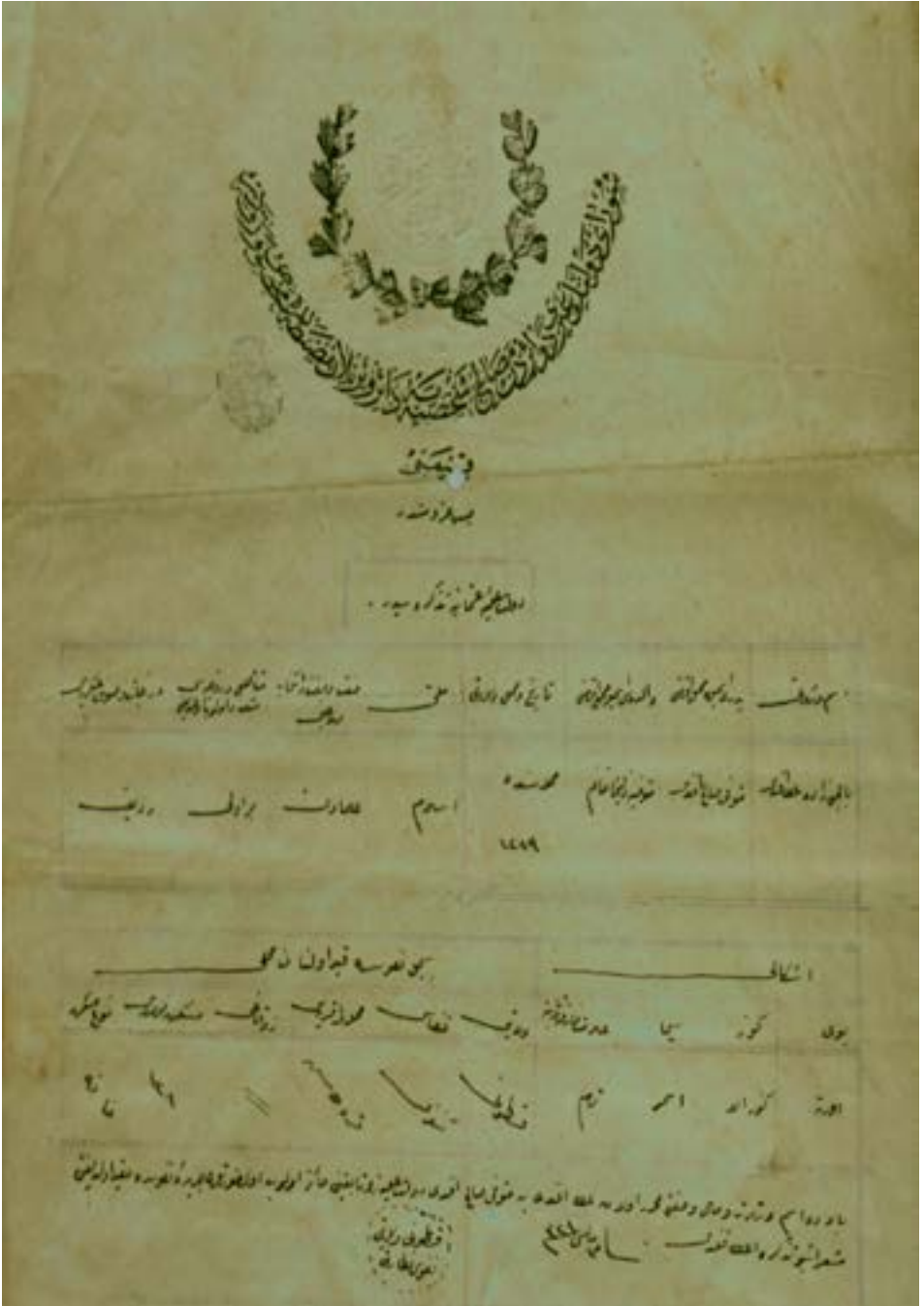
Ek: 1- Nüfus Tezkiresinin günümüz harflerine aktarılmış hali.

Devlet-i Osmaniye Tezkîresi¹	
İsim ve şöhreti	Balcı-zâde Ata Efendi
Pederi ismiyle mahall-i ikameti	Müteveffa Salih Efendi
Validesi ismiyle mahall-i ikameti	Müteveffıye Zeliha Hanım
Tarih ve mahall-i velâdeti:	Mahallesinde-1289
Milleti	İslâm
San'at ve sıfat ve intihâb salahiyeti	Ulemadan
Müteehhil ve zevcesi müteaddid olub olmadığı	Bir evli
Derecât ve sunûf-i askeriyesi	Redif
Eşkâli	
Boy	
Göz	Orta
Sima	Ela
'Alâmet-i fârika ve sâbite	TamEsmer
Sicill-i nüfusa kayd olunan mahalli	
Vilâyeti	Kastamonı
Kazası	Kengırı
Mahalle ve karyesi	Karataş
Zokağı	-
Mesken Numrosı	128
Nev'-i Mesken	Hane

Bâlâda isim ve şöhret ve hal ve sıfatı muharrer olan Ata Efendi bin müteveffa Salih Efendi Devlet-i Aliyye'nin tabiyetini haiz olub ol-sûretle ceride-i nüfûsda mukayyed olduğunu miş'ar işbu tezkîre i'tâ kılındı. Fi 15 Mayıs sene 321 (28 Mayıs 1905). Kastamonı Vilâyeti Nüfûs Nezâreti.

Ek:2- Mehmed Atullah Efendi'nin Nüfus Tezkiresi.

Ek: 3-Mehmed Atullah Efendi'nin sicil kaydının bir kısmı.

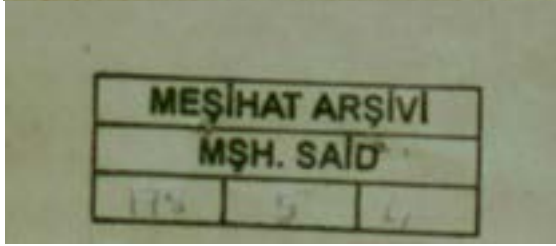
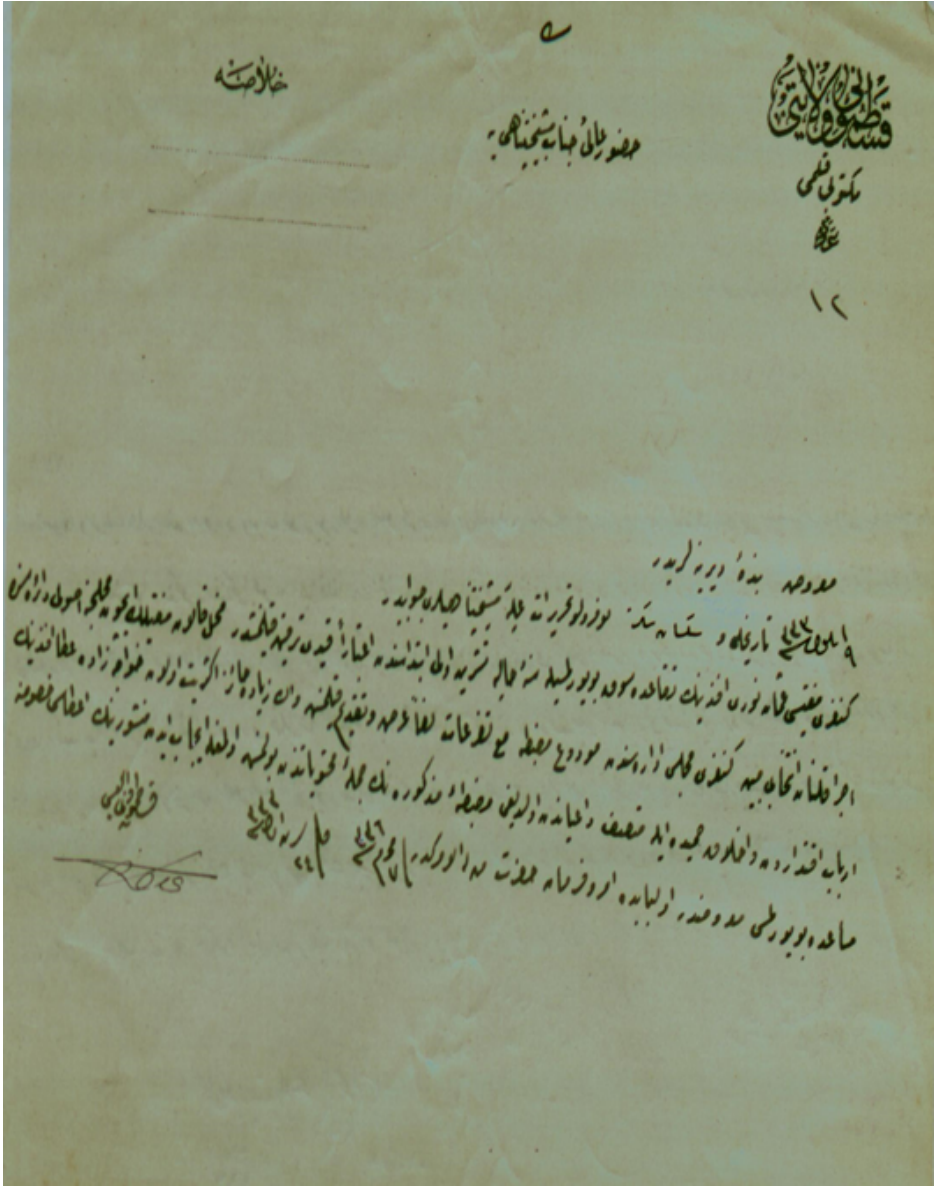
تجدید و ترمیم اولاد حیدر زکی حاکمک مرید قاضی و شاعر

تجدید و ترمیم اولاد حیدر زکی حاکمک مرید قاضی و شاعر

سوی	تاریخ
<p>۱ - درجه اول صاحبک اسم و عظمی و شریف و عظمی - رساله سرود ۹ شعریه علیه کتب اعلیٰ مطبوعه - اعلیٰ کتابخانه - اعلیٰ مطبوعه و نشر</p>	<p>۱ - درجه اول صاحبک اسم و عظمی و شریف و عظمی - رساله سرود ۹ شعریه علیه کتب اعلیٰ مطبوعه - اعلیٰ کتابخانه - اعلیٰ مطبوعه و نشر</p>
<p>۲ - تاریخ و عقل و ادب</p>	<p>۲ - تاریخ و عقل و ادب</p>
<p>۳ - درجه اول صاحبک اسم و عظمی و شریف و عظمی - رساله سرود ۹ شعریه علیه کتب اعلیٰ مطبوعه - اعلیٰ کتابخانه - اعلیٰ مطبوعه و نشر</p>	<p>۳ - درجه اول صاحبک اسم و عظمی و شریف و عظمی - رساله سرود ۹ شعریه علیه کتب اعلیٰ مطبوعه - اعلیٰ کتابخانه - اعلیٰ مطبوعه و نشر</p>

MESHAT ARŞIVI
MŞH. SAİD
199 5 1

Ek:4- Mehmed Ataullah Efendi'nin Çankırı Müftülüğü seçimlerini kazandığına dair Kastamonu vilayetinden Şeyhülislamlık makamına yazılan yazı.

BÜYÜK MÜFTÜ SÛFÎZÂDE MUSTAFA HÂZİM EFENDİ

The Great Mufti Sufizade Mustafa Hazim Efendi

Saim YÖRÜK¹

Özet

Toplumların zihniyetini anlayabilmek ve yorumlayabilmek için yapılması gereken işlerden birisi de o toplumda yetişmiş insanların hayatını incelemektir. Biyografi çalışmalarında şahısların incelenmesiyle; o dönemde topluma yön verenlerin kimler olduğu, hayat bilgileri yanında yaşadıkları çevreye yapmış oldukları ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik katkıları gibi hususlar da aydınlığa kavuşturulabilir. Bu şekilde topluma yön veren kişilerin ve içerisinde yaşadıkları şehrin ve toplumun kültür ve sosyal haritası çıkarılabilir. Bu nedenle bildiride, XIX. yüzyıl Çankırı halkının düşünce yapısını anlamak ve yorumlamak için Çankırı'da yetişmiş ve yaşamış önemli ilim adamlarından Mustafa Hâzım Efendi ele alınmıştır.

Bu çalışmada Mustafa Hâzım Efendi çeşitli açılardan incelenmiştir. Bildiride, ana kaynak olarak Mustafa Hâzım Efendi'nin İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan sicil kayıtlarını ihtiva eden belgelerden faydalanılmıştır. Bildiride sadece arşiv kaynakları kullanılmamış, yeri geldikçe Mustafa Hâzım Efendi ile ilgili yapılan çalışmalara da müracaat edilmiştir. Bildiride Mustafa Hâzım Efendi'nin hayatı, Çankırı şehrine yapmış olduğu katkılar ele alınmış ve çeşitli açılardan değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mustafa Hâzım Efendi, Çankırı, Müftü.

Abstract

One of the required things to understand and comment about the ideology of the societies is to examine the lives of the people grown up in those societies. By examining the people with the biography studies, issues such as the people conveying the society in that period, their scientific, cultural and economic contributions to their environment beside the information about their lives can be enlightened. In this way, the social and cultural map of the cities that these people had lived can be plotted. For this reason, in this article, Mustafa Hazim Efendi, one of the important scholars, who was grown up and lived in Cankiri was handled in order to understand and comment the ideology of people of Cankiri in 19th century.

1 Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: saimyoruk@hotmail.com.tr.

In this study, Mustafa Hazim Efendi was examined in various aspects. The documents comprising the records of Mustafa Hazim Efendi in Mesihat Archive of Istanbul Office of Mufti were used as a primary source. Not only the archive records were used, but also some other studies related to Mustafa Hazim Efendi were used in this article. His life and his contributions to Cankiri were handled and he was evaluated from various aspects.

Key Words: Mustafa Hazim Efendi, Cankiri, Mufti.

1.Giriş

Mustafa Hâzım Efendi, Çankırlı olup Çankırı'da müftülük, müderrislik ve mütevellilik² yapmış bir din adamıdır. Şimdiye kadar yapılan birkaç çalışmada hayatı hakkında bazı bilgiler mevcuttur (Talat: 1932, 206; Başer: 1967?, 43; Albayrak: 1996, 77).³ Bu sebeple çalışma konusu olarak incelemeye değer görülmüştür. Bu bildiride, şahsi sicil⁴ kaydından hareketle, kendisinden bahsedilecektir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış ilmiye mensupları hakkında araştırma yapmak için önemli kaynaklardan biri olan sicil kayıtları, İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivinde bulunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu arşivde bulunan müftülük sicillerinden faydalanılmıştır.⁵

Osmanlılarda devletin genel karakteri doğrultusunda din, adalet ve eğitimle ilgili işler medreselerden yetişen *ilmiye mensupları* tarafından yerine getirilmekteydi

- 2 Sözlükte “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” gibi anlamlar taşıyan *mütevelli* kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer’î hükümler ve mer’î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade etmektedir. Bu görev ve yetkiye *velâyet (vilâyet)*, görevlendirmeye de *tenlîyet* denilmektedir. Osmanlı uygulamasında mütevellinin yaptığı iş için çoğunlukla tevliyet ifadesi kullanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. (Öztürk: 2006, 217-220).
- 3 Ayrıca bir internet sitesinde de ismi geçmektedir. Hakkı Duran, Sofizâde Mustafa Hâzım Efendi (Büyük Müftü), , erişim tarihi: 01/04/2017.
- 4 Memurlar için önemli bir kelime olan *sicil* sözcüğü, *resmi belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının vukuatlarını ihtiva eden defter* anlamında kullanılmaktadır. *Sicill-i ahvâl* tabiri ise *memurların özgeçmişlerinden resmîyete yansıyan hususlar* şeklinde tanımlanmaktadır. (Sarıyıldız: 2009, 134). Ayrıca bkz. (Pakalın: 1993, 210; BOA: 2000, 240-241).
- 5 İlema zümresine ait olan Sicill-i Ahvâl Defterleri; mahkeme ve dini müesseselerde görev ifa eden kadı, müderris, müftü, naib ve mahkemelerde vazifeli olanların kişisel bilgilerinin kayıt altına alınmasıyla oluşturulmuştur. Bu defterler sekiz adet olup büyük boydur. Meşihat Arşivinde bulunan defterlerin birincisi nüvvab (naibler), ikincisi müftü ve müderrisler, üçüncüsü kadı ve müftüler, dördüncüsü dersîâmlar gibi görevlilerin sicil kayıtları ile ilgilidir. Beşinci, altıncı ve yedinci defterlerde mahkemelerde görev ifa eden kâtipler ile diğer memurların kişisel bilgileri bulunur. Sekizinci defterde ise müftülerin şahsi bilgileri kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerde memurların tayin, nakil, azil ve diğer vazifeleriyle ilgili durumları kayıt altına alınmıştır. İçeriğinde bulunan bilgiler sebebiyle yakın dönem Türk Tarihi biyografi çalışmalarında önemli bir kaynak haline gelmiştir. (Aydın - Yurdakul - Kurt, 2006, 35-36); Yapılan çalışmaların bazıları için bkz. Sadık Albayrak, (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*, C.1-5, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay.; Naim Ürkmez- Aydın Efe, (2015). *Hataylı Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi; Aydın Efe-Naim Ürkmez, (2016). *Tarsuslu Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi; Yunus Özger, (2010). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yoğatlı Devlet Adamları*, İstanbul: IQ Yay.; Aydın Efe, (2013). “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaslı Memurlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/23, s.192; Aydın Efe, (2016). “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Kalecikli Memurlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXV, s.79-100; Mehmet Başaran, (2013). “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Bergama Doğumlu Memurlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVIII/1, s.77-103.

(Ortaylı: 1979, 155-159; İpşirli: 1995, 142-143; Yediyıldız: 1999, 457-465). İlimiye mensupları öğretim (tedris), fetva (ifta) ve yargı (kazâ) alanlarında görevler üstlenmişlerdi. Eğitim - öğretim işleri müderrislerin,⁶ sosyal hayatın problemlerini şer'î hukuka uygun şekilde çözümlenme müftülerin,⁷ kişiler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları şer'î ve örfî hukuka göre çözümlenmek ise kadıların vazifesiydi (Ortaylı: 1994, 12; Özdemir: 1998, 177).

2. Mustafa Hâzım Efendi

Mustafa Hâzım Efendi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çankırı'nın ilmi, sosyal ve kültürel hayatında önemli rol oynamıştır. O, Çankırı'da eğitim görmüş ve Çankırı'da bulunduğu sürede çeşitli görevlerde bulunmuştur.

2.1. Hayatı

Mustafa Hâzım Efendi, 1830 tarihinde Çankırı'ya 55 km (o dönemlerde altı

- 6 Müderrisler, sadece medreselerde ders vermemekte, gerektiğinde kadı ve yöneticilere yol göstermekte, şehri ilgilendiren sorunların çözümüne katkı sağlamaktaydılar. Bundan başka vergilerin dağıtımında, vakıflarla ilgili sorunların çözümünde bilirkişi ve güvenilir kişi olarak müderrislere başvurulmakta, mahkemelerde şuhûdü'l-hâl içerisinde yer almaktaydılar. Ayrıca merkezden gelen emirlerde şehri ilgilendiren sosyal olayların çözümünde müderrislere de hitap edilmekteydi. (Yörük: 2015, 113-114). Müderrisler, asıl işleri müderrislikten başka buldukları yerde müftülük, vakıf mütevelliliği gibi başka görevleri de yapabilmekteydiler. (Özdemir: 1998, 206). Kısacası müderrisler, dinî ve sosyal nitelikli birkaç görevi bir arada yürütebilmekteydiler. Bu nedenle müderrisler, Osmanlı şehirlerinin ileri gelenleri arasında yer almaktaydı.
- 7 Osmanlı şehirlerinde sözü geçen saygın görevlilerden birisi de, yönetici zümreden olmamakla birlikte, *müftü*dür. Bilindiği üzere müftüler, imparatorluğun merkezinde bulunan ve ulemânın başı durumunda olan şeyhülislâmın devlet merkezinde yaptığı işleri, eyalet ve sancak merkezi olan şehirlerde gören kimselerdir. Sosyal hayatta, zaman içinde farklı meseleler ortaya çıkmakta, bunların ayet, hadis, kıyas ve içtihad hükümlerine göre yorumlanması ve günün şartlarına göre çözümlenmesi gerekmektedir. Yöneticilerin, kadının veya halkın çözemedikleri dinî bir sorun ortaya çıktığında ya da meselelerine dinî bakımından destek sağlamak istediklerinde müftüye müracaat etmekteydiler. Müftü, görüş istenen konuda *fetva* vermektedir. Osmanlı Devleti'nde yargılama işlerinde ve fetva vermede Hanefî Mezhebi esas kabul edildiğinden, müftü, bu mezhebin öngördüğü kurallara göre fetva vermek zorundaydı (Çadırcı: 1997, 91). Müftülerin atanması veya azilleri şeyhülislâmın mektubu ile olmaktadır. Osmanlı şehirlerinde müftü, İstanbul'dan gönderilmemekte, genellikle o belde yaşayan müderrisler arasından tayin edilmekteydi. Şeyhülislâm, kâdının arzı üzerine, o şehirde ya da belde yaşayan, ilmine güvendiği bir kişiyi müftü olarak tayin etmekte, mektubunda Hanefî fikhının muteber kitaplarına ve sahih kavline göre fetva vererek müminlerin ihtiyaçlarını karşılaması, imzalarında ise görevli olduğu şehir veya belde müftüsü unvanını kullanmasını istemekteydi (Uzunçarşılı: 1988, 173). Mustafa Hâzım Efendi'nin menşurunda da *Kengiri Kazası müftüsü* ifadesini kullanması istenmiştir (MSH. SAİD, 182/1, 4; MSH. SAİD, 182/1-4/b). Şehir ahali, şehrin ileri gelenleri ve yöneticileri, gerekli gördüklerinde, müftünün değiştirilmesini veya önerdikleri birisinin müftülüğe atanmasını isteyebilmekteydi. Bu tür talepler genellikle olumlu karşılanmakta, önerilen kişi müftü olarak atanmaktaydı. Atama mektubunun sicile kaydedilmesiyle yeni müftü görevine başlamakta idi. Müftünün görev süresi belli olmayıp, duruma ve şartlara göre değişiklik gösterebilmekteydi. Müftülük yapanlardan bazıları daha sonra tekrar aynı göreve getirilmekte, hatta vefatlarından sonra yerlerine çocukları tayin edilebilmekteydi. Müftülerin idarî bakımdan yetkisi olmamasına rağmen, o beldedeki halktan birisi olması ve sahip olduğu konum itibarı ile sosyal hayattaki etkileri oldukça önemliydi. Bu sebeple, üst düzey devlet görevlilerinin yürüttükleri bazı işlerde, müftülerin memleket işlerine karışmaları yasak olmasına rağmen, sosyal olaylarda zaman zaman müftüden de yardım istenmekteydi (Yörük, 2015, 105; Özdemir: 1998, 206).

saat) uzaklıkta Ünür Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası ulema zümresinden Mustafa Efendi'nin oğlu Sûfîzâde İsmail Efendi'dir (MSH. SAİD: 182/1, 1,5; Albayrak: 1996, 77). 6 Temmuz 1882 tarihli nüfus tezkeresine göre Mustafa Hâzîm Efendi, 52 yaşında, mezhebi İslam, mesleği müderrislik ve aynı zamanda Çankırı müftülüğü görevini ifa etmektedir. Fiziki görünüm olarak uzun boylu, ela gözlü, sakal ve bıyığı beyaz ve esmer tenlidir. Memleketi Çankırı olup Hoca Bahşayış Mahallesi'nde 32 numaralı meskende ikamet etmektedir (MSH. SAİD: 182/1, 4).

Mustafa Hâzîm Efendi, altı yaşından on iki yaşına kadar köyündeki Sıbyan mektebinde Kur'an ilimlerini tahsil etmiştir. Sonra Çankırı'ya gelerek Samanpazarı'ndaki Şahin Ağa Medresesi'nde ilim hayatına başlamış, bu arada Çankırlı meşhur âlimlerden Ahmed oğlu müderris el-Hac Ali Efendi'den⁸ Sarf dersleri almıştır. Tefsir ve Hadis ilimleri ile gramer ve sentaks gibi diğer ilimleri de öğrenerek 1858 yılında icazetname almıştır. Müderris olarak hayatına devam etmiş ve üç defa ilim talebelerine icâzet vermiştir. Arapça ve Türkçe konuşabilmekte ve yazabilmekteydi. Yazmış olduğu bir eseri bulunmamaktadır (MSH. SAİD: 182/1, 1, 5, 11).

Çankırı müftüsü ve aynı zamanda hocası el-Hac Ali Efendi'den⁹ sonra yerine Mustafa Hâzîm Efendi, 2 Şubat 1875 tarihli menşur ile Çankırı müftülüğüne, kırk beş yaşında¹⁰ tayin edilmiştir (MSH. SAİD: 182/1, 4, 5).¹¹ 1876 tarihinde ise bir şahsın kendisi hakkında şikâyeti sebebiyle müftülük görevine ara vermiştir.¹² Yerine ise Abdurrahman Efendi tayin edilmiştir.¹³ Kısa bir süre sonra Mustafa Hâzîm Efendi, Kırk Medresesi'nin¹⁴ münhal olan müderrisliğine 26 Haziran 1876'da tayin edilmiş-

8 Hakkı Duran, Ali Efendi'nin Yüklü Köyü'nden olduğunu ifade etmektedir. Duran, "Sofîzâde Mustafa Hâzîm Efendi", <http://www.cansaati.org>.

9 Hacı Ali Efendi, 1287, 1288, 1289, 1290 ve 1291 tarihli vilayet salnamelerinde Çankırı müftüsü olarak geçmektedir (KVS: 1287, 68; KVS: 1288, 65; KVS: 1289, 82; KVS: 1290, 83; KVS: 1291, 107; Türkoğlu: 1999, 27, 49, 75, 99, 123).

10 Mustafa Hâzîm Efendi tercüme-i hâl varakasında kırk yaşında müftülük görevine tayin edildiğini ifade etmiştir. Hakkında yapılan çalışmalarda da aynı bilgi tekrar edilmiştir. Yine kendisi tercüme-i hâl varakasında hicrî 1245/1830 tarihinde doğduğu bilgisini vermiş, 2 Şubat 1875/25 Zilhicce 1291 tarihinde müftülük görevine tayin edildiğini ifade etmiştir. Bu bilgiye göre müftülük görevine 40 değil, 45 yaşında tayin edilmiştir.

11 Kendisi 2 Şubat 1875 tarihinde tayin olduğunu ve 17 Şubat 1875'te memurluk işine başladığını ifade etmektedir (MSH. SAİD, 182/1, 1). 1292 ve 1293 tarihli vilayet salnamesinde ismi Mustafa Efendi olarak geçmektedir (KVS: 1292, 116; KVS: 1293, 102).

12 MSH. SAİD, 182/1, 1.

13 Abdurrahman Efendi müftülük görevine 11 Şubat 1877/30 K. Sani 1292 tarihinde tayin edilmiş ve 22 Ocak 1879/10 K.Sani 1294 tarihine kadar devam etmiştir. (MSH. SAİD, 184/12, 3). (Bu bilgiye göre Abdurrahman Efendi'nin ilk müftülüğü yaklaşık iki yıl sürmüştür (KVS: 1294, 125; KVS: 1295, 73; KVS:1296, 76).

14 Çankırı tarihi üzerine yapılan çalışmada bu isimde bir medresenin varlığına rastlanmamıştır. Ancak Osmanlı döneminde medreseler, müderrislere verilen ücrete göre de kaydedilmekteydi. Müderrisine kırk akçe verilen medreselere Kırklı medreseler, elli akçe verilen medreselere Ellili medreseler denilmekteydi. Çankırı'da Çivitçioğlu Medresesi'nin, müderrisine verilen akçe derecelendirmesine göre Kırklı medreseler içerisinde yer aldığı, dolayısıyla Mustafa Hâzîm Efendi'nin de bu medreseye müderris olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır (Farhan: 2012, 37, 52).

tir (MSH. SAİD: 182/1, 4). Çankırı halkının kendisinden memnun olup müftülük görevine devam etmesini istemesi ve bunu Çankırı meclis idaresinin Kastamonu Vilayetine bildirmesi üzerine, Kastamonu Vilayeti tarafından 29 Ocak 1879'da ikinci bir menşur ile müftülük görevine tekrar getirilmiştir (MSH. SAİD: 182/1, 1, 4-6). 2 Şubat 1875 tarihinde 235 kuruş maaşla memuriyete başlamış, Eylül 1879'dan itibaren maaşı onda bir, Mart 1880'den itibaren beşte bir oranında azaltılmış ve 169,5 kuruş maaşla görevine devam etmiştir (MSH. SAİD: 182/1, 1, 5-6).¹⁵ 14 Kasım 1894 tarihinde yerine müftülüğe Kengiri Meclis irâdesinin mazbatasıyla Abdurrahman Efendi tayin edilmiştir (MSH. SAİD: 182/1, 6).¹⁶ Böylece Mustafa Hâzim Efendi'nin kesintisiz yaklaşık on beş yıllık Çankırı müftülük görevi sona ermiştir (KVS: 1297,147; KVS: 1298, 153; KVS: 1299, 165).¹⁷ İcâzetnâme, menşûr-ı 'âli meşihatpenâhi, müderrislik beratı ve Tezkire-i Osmaniye'nin suret-i musaddakası belgelerine sahip olmuştur (MSH. SAİD: 182/1, 1).

Mustafa Hâzim Efendi hac ibadeti için İstanbul'a gitmiş ve burada Şeyhülislâm Cemaledin Efendi ile görüşmüştür. İstanbul Fatih'te farklı müderrislerle tanışmış, kendisine bazı sorular sorulmuş, şer'î meseleler ve fikhî konularda yaptığı açıklamalar İstanbul uleması tarafından takdirle karşılanmıştır.

Mustafa Hâzim Efendi'nin ne zaman, nerede vefat ettiği ve kabrinin bulunduğu yer konusunda yapılan çalışmalarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Duran, Mustafa Hâzim Efendi'nin İstanbul'dan, iki oğluyla¹⁸ hacca gittiğini ve dönüşünde 1893 yılında İstanbul'da vefat ederek vasiyeti üzerine Edirne Kapısı'nda

15 Maaşın azalması Mustafa Hâzim Efendi'nin kusurundan değil, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan ve 1878-1879 yıllarında Rusya ile yapılan savaşta ağır bir mağlubiyet almasından kaynaklanmış olmalıdır.

16 Abdurrahman Efendi'nin sicil kadında yer alan hizmet cetvelinde ise müftülük görevine 13 Ocak 1895/3 K. Sani 1310 tarihinde tayin edildiği ve 30 Ocak 1901/17 K.Sani 1316 tarihine kadar Çankırı müftülük görevine devam ettiği kayıtlıdır. (MSH. SAİD, 184/12, 3). Bu bilgiye göre Abdurrahman Efendi'nin ikinci müftülüğü yaklaşık altı yıl sürmüştür (KVS: 1314, 216; KVS: 1317, 240).

17 Salnamede Edirne müderrisliği payesi ile kayıtlıdır (KVS: 1306, 438); başka salnamede Müderris Mustafa Efendi olarak kayıtlıdır (KVS: 1310, 412). 1311 tarihli vilayet salnamesinde Çankırı müftüsü olarak Mustafa Hâzim Efendi müderris olarak geçmekte olup isminin karşısında “*tarihi mahalliden bildirilmediği*” notu düşülmüştür (KVS: 1311, 265); 1312/1894 tarihli vilayet salnamesinde ise müftülük makamı “*münbal*” olarak kayıtlıdır (KVS: 1312, 288).

18 Oğullarından birisi Mehmet Tefik Efendi (1871-1944) olup âlim bir kişidir. Rüştîye mektebini Çankırı'da okuduktan sonra İstanbul Fatih Medresesi'nde tahsil görmüştür. Arapça ve Farsça bilmektedir. Sinop müftülüğü, Alâiye Medresesi müderrisliği, Alâiye Camii Kürsü şeyhliği, Hâzimiye Medresesi müderrisliği, Bidayet mahkemesi üyeliği, Vaizlik, il genel meclisi azalığı, Çankırı müftülüğü, Osmanlı Meclis-i Mebusan Evkaf ve Defter-i Hâkanî Encümeni reisliği, Defter-i Hâkanî Encümeni reisliği, İktisat Encümeni reisliği, Şer'îye ve Evkaf encümeni reisliği ve Konya İstiklal mahkemesi üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda I., II., ve IV. Dönem Çankırı mebusu, 1920-1923 yılları arasında TBMM'de milletvekili olarak Çankırı'yı temsil etmiştir (TBMM Albümü 1920-2010: 2010, 38). Söz konusu eserde anne adı Fatma olarak geçmektedir. Başka bir eserde ise Tefik Efendi'nin doğum tarihi 1869 ve annesi Yapraklı Nafize Hanım olarak geçmektedir (Başer: 1967?, 43).

defnolanduğunu bilgisini vermektedir.¹⁹ Tarhan ise 1896 yılında vefat ettiğini ve kabrinin Ünür Köyü'nde bulunduğunu ileri sürmektedir.²⁰ Yapılan araştırmalarda ve kaynaklarda yer alan bilgiler dikkate alındığında Mustafa Hâzim Efendi'nin vefat tarihi ve yeri konusundaki bilgilerin teyidinde ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2.Hizmetleri

1-Mustafa Hâzim Efendi'nin Çankırı'nın imarı hususunda önemli hizmetleri olmuştur. 1862 depreminde hasara uğrayan Büyük Camii'yi (Kanuni Sultan Süleyman Camii) 1885 tarihinde tamir ettirdiği bilinmektedir. Ayrıca, son cemaat yerini, yedi kubbe üzerine kargir olarak yeniden inşa ettirmiştir. Söz konusu camiye vakıf olmak üzere yirmi kargir dükkân yaptırmıştır. Bu tamir işinde Mustafa Hâzim Efendi ile birlikte Hacı Evliya Efendi,²¹ Hacı Kavukçu, Ahmed Mecbur Efendi,²² İsfandiyarzâde Kasım Bey, Tüfenkçibaşızâde Halim Ağa ile kalfalık görevini yapan Efezâde Hacı İsmail Ağa'nın önemli gayretleri olmuştur. Bu hizmetinden başka Çankırı'da yapılan çoğu mektep ve medresenin inşa ve tamiri için çalışma yapmıştır.²³

2-Mustafa Hâzim Efendi'nin Çankırı'nın eğitim merkezi olması hususunda önemli hizmetleri olmuştur. Çankırı'da Buğdaypazarı Camii yanındaki arsa ve altı bina Mustafa Hâzim Efendi'ye bazı mülk sahipleri tarafından belirli bir ücret karşılığında satılmış ve bazı mülk sahipleri de bağışlamıştır. Altı bina tamamen yıkılmış ve arsasının tamamı üzerine yeniden iki katlı olmak üzere, hayır sahiplerinin de yardımıyla, her biri bir kapılı yirmi iki küçük oda, bir kapılı derslane, bir kapılı mülk medrese ve havlusunda bir şadırvan inşa edilmiştir. Bu medreseye Hâzimiye Medresesi ismi verilmiştir.²⁴ Mustafa Hâzim Efendi, medrese yakınında mülkü

19 Duran, Mustafa Hâzim Efendi'nin vefat tarihini 1893 yılı olarak vermekte ise de bu doğru olmamalıdır. Çünkü Çankırı meclis idaresinin mazbatası üzerine yerine müftülüğe Abdurrahman Efendi, yukarıda da belirtildiği üzere, 14 Kasım 1894 tarihinde tayin edilmiştir. Tarhan ise vefat yılı olarak 1896 tarihini vermektedir. İstanbul'a gitme, orada belirli bir süre kalma, hac ibadeti için Hicaz'a gidip gelme süreleri dikkate alındığında Tarhan'ın vermiş olduğu vefat tarihi daha gerçeğe yakın gözükmektedir (Tarhan: 2012, 116; Duran, "Sofizâde Mustafa Hâzim Efendi", <http://www.cansaati.org>.)

20 Tarhan, Mustafa Hâzim Efendi'nin kabrinin Çankırı Ünür Köyü'nde bulunduğunu iddia etmekte ise de bu doğru değildir. 09.05.2017 tarihinde Aydın Efe Bey ile birlikte Ünür Köyü'nün eski ve yeni mezarlığında yaptığımız araştırmada Mustafa Hâzim Efendi'nin kabrine ulaşamadık. Babası İsmail Efendi'nin kabri köyün eski mezarlığının giriş kısmında yer almaktadır. Bu araştırmada köyün emekli imamı Mustafa ve oğlu Mehmet beylere göstermiş oldukları misafirperverlik ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca değerli vakitlerini bu araştırma için ayıran ve şahsıma yoldaşlık eden Aydın Bey'e de şükranlarımı sunarım.

21 Asıl adı Mehmed Raşid'dir (MSH. SAİD, 178/5, 1). Hacı Evliya Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Arslan: 2007, 129-133).

22 Ahmed Mecbur Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Ahmet Talat: 1932, 206-208; Pakalın: 2008, 69-70).

23 Duran, "Sofizâde Mustafa Hâzim Efendi", <http://www.cansaati.org>.

24 Söz konusu medrese restore edilerek medrese odalarında günümüzde Çankırı'ya ait geleneksel giysiler, çeşitli eşyalar, tuz ve ahşap işçiliği, hat sanatı gibi kültürel unsurlar sergilenmektedir.

olan bir bab mülk kahvehaneyi ve yine civarında bir kepenkli bir bab mülk kalaycı dükkânının tüm bina ve arsalarını bütün müstemilatıyla birlikte vakfetmiştir. Bahsi geçen kahvehane ve kalaycı dükkânından elde edilen gelire ise adı geçen medrese, kahvehane ve dükkânın yıllık vergisinin ödenmesini, sonra gelirinden kalan 100 kuruşun adı geçen medresede görevli müderrise ve 50 kuruşun vakfın mütevellisine verilmesini, arta kalan miktar ile adı geçen medresenin, kahvehanenin ve dükkânın gerekli yerlerinin tamirine harcanmasını, geçen zaman içinde vakfın işleyişinde bir sıkıntı olup şartların uygulanmasında zorluk çekilmesi durumunda elde edilen gelir ve kazancın mutlaka fakir Müslümanlara verilmesini, adı geçen medresenin her bir odasında ilim öğrenmek isteyen talebelerin kalmasını, buradaki talebelerin faydalı ilim öğrenmelerini ve ulûm-ı âliyenin yayılması için meşgul olmalarını şart koşmuştur (VGMA: 591/5, 18; Tarhan: 2012, 59-62). 3 Şubat 1892 tarihinde söz konusu medrese müderrisliğine ücretsiz olarak tayin edilmiştir (MSH. SAİD: 182/1, 1).

3-Muhacirler için tesis ve inşa olunan Hamidiye Mahallesi'nin suyollarının yapım ve tamiri hususunda da hizmetleri görülmüştür.²⁵

4-Müderrisliği boyunca birçok talebe yetiştirmiş ve kendisinden icazet almıştır. Bunlardan Nakşî Şeyhi, âlim ve şair Ahmed Mecbur Efendi (1883 senesinde),²⁶ ve Çubuk Kuruçay köyünden müderris Hacı Ahmed Efendi (1855-1939)²⁷ Müftü Mustafa Hâzım Efendi'den icâzet alan tanınmış kişilerdir.

Sonuç

Bildiriye konu olan Mustafa Hâzım Efendi, XIX. yüzyılın son yarısında Çankırı'nın ilmi, sosyal ve kültürel hayatında önemli rol oynamıştır. O, Çankırı'da eğitim görmüş ve Çankırı'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik olarak en sıkıntılı olduğu yıllarda 1877-78 Osmanlı-Rus harbi ve Duyûn-ı Umûmiye İdaresinin kurulduğu yıllarda, Çankırı'da müderrislik yapmış, müftülük görevinde bulunmuş ve vakıfta mütevellilik yapmıştır. Sosyal hayatta karşılaşılan zorlukların çözümü için verdiği fetva alanındaki hizmetlerinden dolayı “*Büyük Müftü*” lakabıyla tanınmıştır. Eğitim alanında yaptırmış olduğu medrese ise varlığını halen devam ettirmekte ve “Hâzimiye Medresesi” olarak bilinmektedir. Çankırı'nın sosyal ve dini hayatına katkıda bulunan Mustafa Hâzım Efendi, talebe de yetiştirmiştir. Bu hizmetleri sebebiyle, Çankırlı bir müftü ve müderris olarak XIX. yüzyılın son çeyreğinde Çankırı'nın dîni ve sosyo-kültürel hayatına damga vuran şahıslardan birisi olmuştur.

25 Duran, “Sofizâde Mustafa Hâzım Efendi”, <http://www.cansaati.org>.

26 Ahmet Talat, Ahmet Mecbur Efendi hakkında bilgi verirken Mustafa Hâzım Efendi'nin talebesi olduğundan bahsetmekle beraber, damadı olduğundan söz etmemiştir. Mecbur Efendi, icâzet aldığı hocası Mustafa Hâzım Efendi'nin aynı zamanda kızını alarak damadı olmuş, hatta üçüncü oğluna Hâzım ismini vermiştir. (Ahmet Talat: 1932, 206).

27 Duran, Sofizâde Mustafa Hâzım Efendi”, <http://www.cansaati.org>.

KAYNAKLAR**1.Arşiv Kaynakları****1.1.İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MSH)**

MSH. SAİD, 178/5, 1. Mehmed Ataullah Efendi'nin 15 Ekim 1917/15 Teşrin-i Evvel 1333 tarihli tercüme-i hâl varakası.

MSH. SAİD, 182/1-1. 9 Ağustos 1892/15 Muharrem 1310 tarihli tercüme-i hal varakası.

MSH. SAİD, 182/1-4/a. 2 Şubat 1875/25 Zilhicce 1291 tarihli menşûr-ı evvel sureti.

MSH. SAİD, 182/1-4/b. 29 Ocak 1879/5 Safer 1296 tarihli menşur-ı sâni sureti.

MSH. SAİD, 182/1-4/c. 26 Haziran 1876/3 C.Ahir 1293 tarihli Ruus-ı hümayun sureti.

MSH. SAİD, 182/1-4/d. 18 Zilkade 1308/ 25 Haziran 1891 tarihli berât-ı hümayun sureti.

MSH. SAİD, 182/1-4/f. 24 Haziran 1298/6 Temmuz 1882 tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tezkiresi.

MSH. SAİD, 182/1-5. Bâb-ı Fetevâ-yı Sicill-i Ahvâl tescilâtına mahsûs müsvedde varakası.

MSH. SAİD, 182/1-6/a. 20 Şubat 1893/3 Şaban 1310 tarihli arz.

MSH. SAİD, 182/1-6/b. 14 Şubat 1900/14 Şevval 1317 tarihli cevabı yazı.

MSH. SAİD, 184/12, 3. Abdurrahman Efendi'nin 1 Ağustos 1898/13 R.Evvel 1316 tarihli hizmet cetveli.

1.2.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, 591/5 Nolu Defter, Sahife 18, Sıra 24, 6 Ocak 1890/14 C.Evvel 1307 tarihli Mustafa Hâzım Efendi Vakfiyesi.

1.3.Kastamonu Vilayet Salnameleri (KVS.)

KVS.1287/1870, KVS.1288/1871, KVS.1289/1872, KVS.1290/1873, KVS.1291/1874, KVS.1292/1875, KVS.1293/1876, KVS.1294/1877, KVS.1295/1878, KVS.1296/1879, KVS.1297/1880, KVS.1298/1881, KVS.1299/1882, KVS.1306/1889, KVS.1310/1892, KVS.1311/1893, KVS.1312/1894, KVS.1314/1896. KVS. 1317/1899.

2.Tetkik Eserler

Ahmet Talat [ONAY], (1932). *Çankırı Şairleri*, C.2, Çankırı: Çankırı Matbaası.

ALBAYRAK Sadık, (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*, C.1-5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay.

ARSLAN Yüksel, (2007). "Hacı Evliya Efendi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S.2, Çankırı, ss.129-133.

AYDIN Bilgin - YURDAKUL İlhami - KURT İsmail, (2006). *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: İSAM Yay.

BAŞARAN Mehmet, (2013). "Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Bergama Doğumlu Memurlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, ss.77-103.

BAŞER Tayip, (1967?). *Çankırı Karatekin Uluları*, Ankara: Ajans –Türk Matbaası.

BOA, (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul.

ÇADIRCI Musa, (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK.

DURAN Hakkı, “Sofizâde Mustafa Hâzım Efendi (Büyük Müftü)”, ,
Erişim Tarihi: 18/04/2017.

EFE Aydın - ÜRKMEZ Naim, (2016). *Tarsuslu Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi.

EFE Aydın (2016). “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Kalecikli Memurlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXV, ss.79-100.

EFE Aydın, (2013). “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaşlı Memurlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/23, ss.181-194.

İPŞİRLİ Mehmet, (1995). “İlmiye”, *DİA*, C.22, İstanbul, ss.141-144.

ORTAYLI İlber, (1981), “18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (Özel Sayı, 1979-1980), ss.155-159.

ORTAYLI İlber, (1994). *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi.

ÖZDEMİR Rifat, (1998). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı [1785-1840])*, 2.Baskı, Ankara.

ÖZGER Yunus, (2010). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgath Devlet Adamları*, İstanbul: IQ Yay.

ÖZTÜRK Nazif, (2006). “Mütevelli”, *DİA*, C.32, Ankara, ss.217-220.

PAKALIN Mehmet Zeki, (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul: MEB.

PAKALIN Mehmet Zeki, (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Yayına Haz.: Şakir Batmaz), C.II, Ankara: TTK.

SARIYILDIZ Gülden, (2009). “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *DİA*, C.37, İstanbul, ss.134-136.

TARHAN Murat, (2012). *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, Abant İzzet Baysal Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.

TBMM Albümü 1920-2010, (2010). C.1 (1920-1950), Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TÜRKOĞLU Ömer, (1999). *Sâlnâmelerde Çankırı (1869-1903)*, Çankırı: Çankırı Valiliği Yayını.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK.

ÜRKMEZ Naim - EFE Aydın, (2015). *Hataylı Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, (1999). “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.2, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, ss.441-513.

YÖRÜK Saim, (2015). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şebri*, Ankara: TTK.

ÇANKIRILI BİR MÜFTÜ: YÂNPÂLZÂDE OSMÂN EFENDİ

A Mufti From Çankırı: Yânpâlzâde Osmân Efendi

Sıraç AKTÜRK¹

Özet

Bu çalışmada, 27 Temmuz 1907 ile 1 Ekim 1917 tarihleri arasında Çankırı müftülüğü görevinde bulunan Osmân Efendi ele alınmıştır. Çalışma hazırlanırken İstanbul Müftülüğü bünyesinde bulunan Meşihat Arşivinde Osmân Efendi'ye ait sicil dosyası esas alınmıştır. Çalışmada, evvela ilmiye sınıfını teşkil eden üç esas memuriyet olan kadı, müderris ve müftü ile memurların sicil dosyalarının hazırlanması esnasında dikkat edilmesi gereken bazı hususları içeren sicill-i ahvâl nizamnamesinden bahsedilmiştir. Ardından, çalışmanın esasını oluşturan Osmân Efendi'nin aile hayatı, eğitim durumu, bildiği lisanlar, işe başlama yaşları, aldığı maaşlar ve yapmış olduğu görevlere dair malumat verilmiştir. Ayrıca, çalışmanın son bölümünde oluşturulan ekler kısmında, Osmân Efendi'ye ait sicil dosyasındaki belgelerden üç tanesi eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmân Efendi, Çankırı, müftü.

Abstract:

In this study, Osman Efendi, who was a mufti of Çankırı between 27th July 1907 and 1st October 1917, was examined. While the study was being prepared, the register file of Osman Efendi was taken as the basis of the Meşihat Archive in Istanbul Office of Mufti. In the study, firstly sicill-i ahval regulations which have some kind of things that should be taken into consideration during the preparation of the registry files of the three main civil servants who constituted the science class, that is kadı, müderris and mufti are mentioned. Then, some information about Osman Efendi, who made up the basis of his study, his family life, education, languages he knew, his starting age to work, salaries he received, and duties he had done, was given. In addition, three of the documents in the register file belonging to Osman Efendi were added to the attachments created in the last part of the study.

Key Words: Osman Efendi, Çankırı, mufti.

1 ÇAKÜ, SBE, Doktora Öğrencisi, e-posta: akturk_909@hotmail.com

Giriş

Bu çalışmada, Çankırı'da müftülük yapan Osmân Efendi konu edinilmiştir. Daha önce yapılan bazı çalışmalarda² Osmân Efendi hakkında malumat verilmişse de oldukça kısıdır. Osmân Efendi'ye dair Meşihat Arşivinde bulunan sicil-i ahvâl dosyası³ incelenmiş ve dosyadaki bilgiler esas alınarak bu çalışma hazırlanmıştır.

Müftü, fetva veren ve vilâyet ile kazâlarda din işlerine bakan kimse manasındadır (Devellioğlu: 2008, 852). Bir başka kayda göre, müftü, ahkam-ı şer'iyeyi haber veren, bildiren İslam fıkıh alimi iken kadı, ahkam-ı şer'iyeyi uygulayan, infaz eden İslam fıkıh alimi olarak tanımlanmıştır (Sebilü'r-reşâd: 1916, 169). Müftü, ilmiye sınıfını⁴ teşkil eden üç sınıftan birisi olup, diğer ikisi müderris ve kadıdır. Müderrisler⁵ öğretimle, kadılar yargılama vazifesiyle ve müftüler de şeyhülislâmlık makamından önce fetva vermekle yükümlüydü (Ortaylı: 1994, 12; Fendoğlu: 1999, 454).

Bursa kadılığı yapan Molla Fenari'nin 1425'de Bursa Müftülüğüne tayin edilmesi, genel itibariyle Osmanlılarda müftülük ve şeyhülislâmlığın başlangıcı olarak kabul edilmektedir (İpşirli: 2010, 92). Müftü ile şeyhülislâm tabirine ilk defa Fâtih Kanûnnamesi'nde rastlanmakta olup, kanûnameye göre, şeyhülislâm, ulemanın reisidir. Kanuni Döneminden sonra, müftüden çok şeyhülislâm tabiri kullanılmaya başlanmıştır (Pakalın: 1983, 600-601). Şeyhülislâm ve müftü tabirleri adı geçen kanûnnamenin birinci bölümünde zikredilmektedir (Özcan: 2003, 5). Şeyhülislâmın ilk dönemlerdeki görevi yalnız fetva vermek iken, 1564 yılında ilmiye sınıfını tayin etme yetkisi de kendisine verilmiş ve 1584'den itibaren ilmiye sınıfının başı olmuştur (Sarıkcıoğlu: 2010, 197).

Müftü, şeyhülislâmın mektubu ile tayin edilmekte ya da azledilmekte olup, ataması yapılan müftü şeyhülislâmın oluşturulmasından sonra da bilhassa kadıların müşkil duruma düştükleri ve içinden çıkamadıkları hususlarda Hanefi Fıkıh dairesince imamların görüşlerinden de istihraç ederek yani mana çıkararak fetva verebilmekteydi (Uzunçarşılı: 1988, 173).

Müftüler, geçimlerini kendilerinden fetva isteyenlerden aldıkları muayyen bir ücretle temin etmekte olup, bu ücrete “kalemiye” denilmektedir (Elibol: 2005, 68).

2 Albayrak: 1996, 178; İlmiye Salnâmesi: 1916, 246.

3 Sözlükte sicil, resmi belgelerin kaydedildiği kütük (Sarıyıldız: 2009, 134), sicil-i ahvâl ise, Osmanlı'da görev alan memurlara ait, vazifeleri süresince hal tercemelerine konu alan, özel haller veya memuriyet esasındaki haller, tarihi seyr, ahlak ve gidişat gibi durumlarını ve resmi belgelerin kaydedildiği defterlerin tescilli işlemine denir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: 2000, 275). Sicil-i ahvâl kayıtlarına dayalı olarak yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: Efe: 2013, 181-194; Efe: 2016, 79-100; Ürkmez- Efe: 2015; Efe-Ürkmez: 2016.

4 Osmanlı ilmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medreselerde usulüne uygun tahsilden icâzetle mezun olup, eğitim, hukuk, fetva, başlıca dini hizmetler ve nihayet merkezi bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türklerden oluşan bir meslek grubudur (İpşirli: 2000, 141).

5 Osmanlılarda medreselerde çeşitli dersler veren hocalar için kullanılan bu tabir, XIX. yüzyılda açılan Batı tarzındaki eğitim kurumlarının hocaları için de kullanılmıştır (İpşirli: 2006, 468).

Osmanlı Devletinde görev yapmış müftü ve şeyhülislamlara dair malumat için Meşihat Makamı tarafından hazırlanıp İstanbul'da 1916 yılında yayımlanan tek sayılı İlmiye Salnâmesinden istifade edilebilir (İpşirli: 2000, 145).

Müftü Osmân Efendi'nin hayatına değinmeden önce memurların sicil kayıtlarına yönelik Sicill-i Ahvâl Nizâm-nâmesi'nde yer alan bazı maddelere aşağıda yer verilmiştir.

Sicill-i Ahvâl-i Memûrin Nizâm-nâmesine Dair Bazı Maddeler

4. madde: Memurun tercüme-i hâl⁶ kaydı tutulurken maaş ve memuriyetine dair hususlarda rumi tarih, doğum ve diğer kayıt ve muamelat için ise hicri tarih kullanılacaktır.

5. madde: Tercüme-i hâl kaydında yazılı tüm ifadelerin evrâk-ı müsbete⁷ ile doğrulanıp, belgelenmesi mecburidir. Bundan dolayı, aşağıdaki belgelerin evrâk-ı müsbete ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir. Bunlar:

- Tezkire-i Osmâniye⁸,
- Mezuniyet ruûsu, icâzetnâme, şهادetnâme, tasdiknâme, ehliyetnâme ve intihâbnâmeler⁹,
- İmtiyaz ve ihtira' ferman ve beratları,
- Telif eser çalışmalarının birer nüshası,
- Tayin, işe başlama, ayrılma ve maaşının kesilme tarihleriyle maaş miktarını bildiren mazbata ve tasdiknâmeler.

7. madde: Tercüme-i hâl kayıtları ile bağlanacak evrâk-ı müsbete suretlerinin kanun dairesinde kaliteli kağıda yazılacağı gibi, üzerlerine de damga kanunu gereğince gerekli pullar yapıştırılacaktır.

14 madde: Tercüme-i hâl kayıtlarının bizzat sahipleri tarafından yazılması gerektiği, ancak bu mümkün değilse de sebebinin açıklanması mecburidir.

15. madde: Devlet memurundan tercüme-i hâl kaydı bir defaya mahsus alınıp, memurun bu evrâkı onaylandıktan sonra nereye olursa olsun tekrardan tercüme-i hâl göndermesi uygun değildir. Ancak, daha önceden verilen tercüme-i hâl kaydı onaylanmadan önce kaybolursa yeni bir kayıt verilir ve önceki tercüme-i hâlin hangi tarihte nereye verildiği açıklanacaktır.

33. madde: Tercüme-i hâl kaydına gerçeğe aykırı bilgiler eklenir, memuriyetine dair bazı muamelatın veya kimlik ve şahsiyetine dair bilgilerin saklanması durumunda hakikatın ne olduğunun ortaya çıkarılması ve gerekli kanuni işlemlerin yapılması icra olunur¹⁰ (İST. MFT. MŞH. SAİD, 178-10-4-2523A).

6 Biyografi.

7 Delil, vesika olabilir kağıtlar (Devellioğlu: 2008, 881).

8 Kimlik Belgesi.

9 Seçildiğini bildiren bir mektup veya yazılı belge.

10 Sicil evrâkının yanında bulunan matbû' kısımlar.

Yânpâlzâde Osmân Efendi

Osmân Efendi¹¹, 1852 (hicri 1268) yılında Tuht¹² Nahiyesine bağlı Çakırlar¹³ Köyünde Müslüman olarak doğmuştur. Osmân Efendi, uzun boylu, ela gözlü ve buğday renkli olup, tek eşli bir evlilik yaşamıştır. Bilindik bir sülaleye mensup olmamakla birlikte, yörede Yânpâlzâde adıyla şöhet bulmuştur. Babasının adı Mehmet Emin olup, 1877 yılında vefat etmiş, ziraatle uğraşan ve yörede sözüne itibar edilir bir Osmanlı tebaasıdır.

Çakırlar Köyü'ndeki sıbyan mektebinde temel dini bilgileri tahsil ettikten sonra 17 yaşında Çankırı Kasabasında mevcut İmâret Medresesine¹⁴ kayıt yapıp, burada Yüklü Köylü müderrisi İbrahim Efendi'den¹⁵ dört sene ders aldı. Dört yıllık tahsilden sonra bütün derslerini tamamlamadan İstanbul'a giderek Fatih'in Bahr-i Sefid (Akdeniz) tarafındaki Ayak Kurşunlu Medresesine¹⁶ kaydolup, ders-i ammdan¹⁷ Pravişteli¹⁸ Hafız Mustafa Efendi'nin gözetiminde altı senelik eğitimle Molla Cami' dersine kadar tahsil etti. Altı senelik medrese tahsilinden sonra 1878 (hicri 1295) tarihinde memleketi olan Çankırı'ya dönmüştür. Çankırı'da tekrar İmâret Medresesine kaydolup, adı geçen Müderris İbrahim Efendi'den çeşitli derslerde ilim tahsil edip nesih yazısı, tefsir, mantık ve edebiyat derslerini tamamlamıştır (BA, MF. MKT. 512-31). 3 Mart 1889 (1 Receb 1306) tarihine kadar ders alarak icâzet almaya

11 Kendisinden sonra müftülük makamına geçen Mehmet Ataullah Efendi'nin sicil dosyasındaki evrâkta ismi "Osmân Nuri" şeklinde geçmektedir (İST. MFT. MŞH. SAİD, 178-5-6-2521A).

12 Çankırı iline bağlı Yapraklı ilçesidir (Sezen: 2006, 495).

13 Çankırı iline 46 km, Yapraklı ilçesine 27 km uzaklıkta olup, bir orman köyüdür. Doğusunda Derelli, batısında Yakaköy, güneyinde Bademçay, kuzeyinde Davutlar köyleri mevcuttur. Çevre köylere, il merkezine ve Yapraklı ilçesine yol bağlantısı vardır (<http://cankiriyapraklicakirlikoyu.tr.gg/>).

14 Çankırı'nın İmâret Mahallesi'nde yer alan medresenin kurucusu İsfendiyarzâde Mehmet Bey'dir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Ökçezâde Şakir Efendi olup, 29 öğrenciye sahip iken (**Maârif Salnâmesi**: h. 1317, 1322-1323; h. 1318: 1494-1495), 1869 yılında müderrisi İbrahim Efendi olup, 12 öğrenciye sahiptir. (**Kastamonu Vilâyet Salnâmesi**: h. 1286: 79). Medrese, 1901 yılında 45 öğrenciye sahip iken, 1903'de bu sayı 43'e inmiştir (**Maârif Salnâmesi**: h. 1319, 759; h. 1321, 620).

15 Günlük 16 akçe maaş alan İbrahim Efendi'nin, 17 Haziran 1897 (16 M 1315) tarihinde vekil (çocuk) bırakmaksızın vefatı üzerine Şakir Efendi bu göreve tayin edilmiştir, (Tarhan: 2012, 109; Albayrak: 1996, 159).

16 Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Fatih Camii'nin iki yanındaki medreselere Sahn-ı Semân adı verilmiştir. Bu medreselerin dışında, arazinin meyilli olmasından dolayı daha aşağıda yer alan Tetimme denilen hazırlık medreseleri inşa edilmiştir. Bunlardan Marmara tarafında olanlar, Edirnekapı yönünde uzanan Fevzipaşa Caddesinin genişletilmesi sırasında bütünüyle yıkılmış, Haliç tarafında olanların yerlerine de bir ilkokul yapılmıştır. Büyük medreselerden Haliç tarafındakilere Bahr-ı Siyah (Karadeniz), Marmara tarafındakilere Bahr-ı Sefid (Akdeniz) Medreseleri denilmektedir. Bu medreseler, Saraçhanebaşı'ndan Edirnekapı'ya doğru Baş Kurşunlu, Baş Çifte Kurşunlu, Ayak Çifte Kurşunlu, Ayak Kurşunlu Medreseleri diye adlandırılıyordu. Bu eğitim kurumlarının her biri on dokuz hücre ve birer büyük kubbeli dersane ve mescitten oluşmaktadır. Taş ve tuğladan yapılmış olan bütün bu medreselerin ortalarında revaklı avlular mevcuttur (Eyice: 1995, 247).

17 Medrese talebesine ders vermeye yetkili kimse (Devellioğlu: 2008, 210).

18 Drama Sancağına bağlı bir nahiye (Sezen: 2006, 412).

hak kazanmıştır. Türkçe konuşma ve yazma ile Arapça konuşma becerisine sahip olmakla birlikte, telif eser çalışması ve memuriyetine ait intihâbnâme ve ehliyetnâmesi mevcut değildir.

İcâzetnâme aldığı günden itibaren adı geçen İmâret Medresesinde hem talebelere ders vermeye hem de adı geçen medresenin vakıf mütevellî heyeti üyesi olarak görev yapmaya başlamıştır. Ancak, bir süre sonra, Sungurlulu¹⁹ Çankırı Müftüsü Hacı Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine Çankırı İdâre Meclisi ve yöre halkının ileri gelenlerinin ortak kararıyla Çankırı müftülüğü için uygun görülüp, tayin işlemi için Kastamonu Vilâyeti aracılığıyla Meşihat Makamından izin istenmiştir. Nihayetinde, 20 Haziran 1907 (9 Cemaziyülevvel 1325) tarihinde Meşihat Makamından gönderilen menşûr-ı âli²⁰ gereğince adı geçen müftülüğe 169,5 kuruş maaşla tayin edilmiş ve 28 Temmuz 1907 tarihinde vazifesine başlamıştır. Osmân Efendi'nin maaşı Ekim 1909 tarihinde Meşihat Makamı dairesinde çalışan memurların maaşlarına yapılan düzenlemeyle 500 kuruşa yükseltilmiştir. Osmân Efendi, herhangi bir rütbe ve nişana sahip olmamakla birlikte, vazifesi boyunca azledilmemiştir. Ayrıca, memuriyeti ile ilgili olmayan hususlara dair sorgulanmamış ve ceza almamıştır.

Zorunlu emeklilik yaşına yani 65 yaşına vasıl olması nedeniyle 1 Ekim 1917 tarihinde Meşihat Makamınca emekliliğe sevk edilip, Çankırı muhasebesince hizmet yılı cetveli hazırlanmıştır. Hizmet yılı cetveline göre, Osmân Efendi'nin 10 sene 2 ay 16 gün çalıştığı anlaşılmaktadır. Hizmet cetveli tasdik olunduktan sonra emeklilik maaşı tahsis olunmak üzere Meşihat Makamına gönderilmiştir. Ancak, Osmân Efendi 2 Aralık 1917 tarihinde Meşihat Makamına göndermiş olduğu arzuhalde, emeklilik maaşının ailesini geçindirmek için yeterli olmadığını ve emeklilik sonrası hayatını, sıkıntıya girmeden devletine ve milletine dua ile geçirmek istediğini belirterek, maaşına biraz daha ilave yapılmasını istirham etmiştir. Meşihat Makamından 4 Ocak 1918 tarihinde cevaben gelen şukkada, 1908 (hicri 1326) yılı Muvazene-i Umûmiyye Kanûnu'nun²¹ 25. maddesi²² gereğince muhtaç olan ailelere emeklilik, ma'zûliyet veya memuriyet maaşlarına ilaveten ödenmesi gereken maaşın Osmân Efendi'nin ailesine bağlanması uygun görülmemiştir²³.

19 Çorum Sancağına bağlı bir kazâ olup, bugün de Çorum iline bağlı bir ilçedir (Sezen: 2006, 458).

20 Padişah tarafından birine vezirlik, beylerbeylik veya serdarlığa tayin edildiğine dair verilen ferman (Pakalın: 1983, 478).

21 Bugünkü Genel Bütçe Kanunu.

22 Geniş bilgi için, Düstûr, II. Tertip: 1912, 439.

23 İST. MFT. MŞH. SAİD (İstanbul Müftülüğü Dâire-i Meşihat-ı İslâmiyye Sicil Kayıtları). 178-6-10-2521B.

Sonuç

Çalışmamıza konu olan ve çeşitli vesikalarda Osmân Efendi ya da Osmân Nuri Efendi olarak adı geçen bu zat, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Çankırı'nın ilim hayatında önemli bir rol oynamıştır. Çankırı'da doğup, büyümüş ve eğitiminin büyük bir kısmını bu şehirde tahsil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımdan en buhranlı dönemi geçirdiği yıllarda, yani 1907-1917 yılları arasında Çankırı'da müftülük görevinde bulunmuştur. Osmân Efendi'nin en son memuriyeti müftülük olup, bu vazifesinden önce İmâret Medresesinde müderris ve mütevellî heyeti üyesi olarak görev yapmıştır. Bu araştırmanın Osmanlı biyografi çalışmaları ile Çankırı şehir tarihi çalışmalarına az da olsa katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Osmân Efendi, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Çankırı Müftülüğü vazifesinde bulunan son müftü Mehmet Atullah Efendi'den bir önce bu göreve tayin edilen bir memur olarak kayıtlarda yer almıştır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maârif Mektubi Kalemi (MF. MKT): 512-31.

b. İstanbul Müftülüğü Arşivi

İST. MFT. MŞH. SAİD (İstanbul Müftülüğü Dâire-i Meşihat-ı İslâmiyye Sicil Kayıtları):

178-5-6-2521A; 178-10-4-2523A; 178-6-10-2521B.

II. Süreli Yayınlar

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 1, Sene 1286, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 3, Sene 1318, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 4, Sene 1319, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 6, Sene 1321, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i İlmiyye, Def'a 1, Sene 1334, Matbaa-i Âmire.

Düstûr, II. Tertip, c. 2, Dersaadet Matbaa-i Osmâniyye, 1912 (h. 1330).

Sebilü'r-reşâd, c. 14, 21 Z 1334 (19 Ekim 1916 Perşembe),

III. Telif Eserler

Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İBB Kültür İşleri Dâire Başkanlığı Yayınları,

c.4, İstanbul 1996.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2. Baskı, İstanbul 2000.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.

Eyice, Semavi, “Fatih Camii ve Külliyesi”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 12, İstanbul 1995.

Efe, Aydın, “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Kalecikli Memurlar”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 25, 2016.

Efe, Aydın, “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaşlı Memurlar”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10(23), 2013.

Efe, Aydın-Naim Ürkmez, **Tarsuslu Osmanlılar**, Çizgi Kitabevi, Konya 2016.

Elibol, Ahmet, **XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı**, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **Osmanlı**

Ansiklopedisi, c. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Ortaylı, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.

Özcan, Abdülkadir, **Kanûnnâme-i Âli Osman** (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

İpşirli, Mehmet, “Şeyhülislâm”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 39, İstanbul 2010.

-----, “İlmiye”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 22, İstanbul 2000.

-----, “Müderris”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 31, İstanbul 2006.

-----, “İlmiye Salnâmesi”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 22, İstanbul 2000.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul 1983.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Sarıyılduz, Gülden, “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 37, İstanbul 2009.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, “Şeyhülislâm Makamı”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2010.

Tarhan, Murat, **Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara 1998.

Ürkmez, Naim-Aydın Efe, **Hataylı Osmanlılar**, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

IV. İnternet Kaynakları

<http://cankiriyapraklicakirlarkoyu.tr.gg/>.

EKLER**Ek: 1) Osmân Efendi'nin Nüfus Tezkiresi****Tablo 1****Tezkire-i Osmâniyye²⁴**

İsim ve Şöhreti	Yân-pâlzâde Osmân Efendi
Babasının İsmi	Emin
Annesinin İsmi	Satı
Tarih ve mahall-i veladeti	Çakırlar Köyünde 1268
Milleti	İslam
Zevcesi müteaddid olup olmadığı	Bir zevcesi vardır.
Derecat ve sınıf-ı askeriyesi	İhraç
San'at ve Sıfat ve Hizmet ve İntihâb Salahiyeti	Ulemeden, ders-i ammdan
Fiziki Özellikleri	Boy: Uzun
	Göz: Ela
	Sima: Buğday
	Alamet-i farika-i sabite: Tam
Sicil-i Nüfusa Kayıt Olunan Mahal	Vilâyet: Kastamonu
	Kazâ: Çankırı
	Mahalle: Mirahor Mahallesi
	Mesken Numrosu: Hane 121

Yukarıda kendisinden bahsedilen Osmân Efendi'ye ait bilgiler 14 Haziran 1905 (1 Haziran 1321) tarihli tezkire ile Kastamonu Vilâyeti Nüfus Müdüriyeti ve Dâhiliye Nezâreti tarafından onaylanmıştır.

24 Kimlik Belgesi.

EK: 2) Memuriyet hizmetine dair bilgi

Tablo 2

Hizmet Tablosu²⁵

Memurun			Doğum Tarihi	Devlet Hizmetine Giriş Tarihi	Maaş için Göndermiş Olduğu Arzuhalin Havale Tarihi	Emekli Oluş Tarihi
Adı	Baba Adı	Şöhreti				
Osmân Efendi	Emin Efendi	Yânpâl-zâde	1852	27 Temmuz 1907	2 Aralık 1917	14 Ekim 1917
			Memuriyet Süresi		Maaş Miktarı	Bulunduğu Memuriyetler
Memuriyet Yılları		Yıl	Ay	Gün	Aylık	
27 Temmuz 1907 7 Kasım 1909 ¹		2	3	11	169,20 Kuruş ²	Çankırı Müftülüğü
8 Kasım 1909 ³ 1 Ekim 1917 ⁴		7	11	5	500 Kuruş	Çankırı Müftülüğü
Toplam		9	14	16		

Tabloya göre, Osmân Efendi'nin toplam memuriyet süresi 10 yıl iki ay 16 gün olup, 65 yaşında emekli olmuştur. Osmân Efendi'nin Kasım 1909 tarihinde aldığı maaş miktarı, neredeyse üç katı artmıştır.

25 Tablodaki Rumi tarihler, miladi tarihe çevrilerek eklenmiştir.

Ek: 3) Sicil kaydının başlangıcı

بنی کده شوشه

سوال	جواب
<p>1 - ترجمه مال ضامنه اسم و غیره و این دو کلمه در کتاب معروف مشهور است که گفت این معنی است که باقی این عبارت است و باید که</p>	<p>نام نظامه الهی است بدین معنی که منسوب است که مدحی است بعد از پرتله تمیما فرزند اول و فاضل احمد</p>
<p>2 - شرح و معنی را بنویس</p>	<p>بیا بگو که این کلمه است هر چه نویسد عاقلان فرزند اول و فاضل احمد</p>
<p>3 - در کتاب معروف است که و غیره و این دو کلمه در کتاب مشهور است که گفت این معنی است که باقی این عبارت است و باید که</p>	<p>قره مذکور است که میباید و غیره و این دو کلمه در کتاب مشهور است که گفت این معنی است که باقی این عبارت است و باید که</p>

MESNEHAT ARŞIVI
MŞH. SAİD

Ek: 5) Osmân Efendi'nin Nüfus Tezkiresi

ÇANKIRILI ÂŞIK ÖMER ULUŞEN'İN ŞİİRLERİNDE DİNÎ -TASAVVUFÎ YAKLAŞIMLAR

Religious and Sufistic Reflections in the Poems of Bard Omer Uluşen
from Çankırı

Hatice SARGIN¹

Özet

Anadolu'nun iç bölgesinde bulunan Çankırı, bir evliyalar kentidir. Şehrin yapısına bakıldığında pek çok evliya türbesine rastlanır. Aslında şehrin tasavvufi yapısını bu evliyalar oluşturmakla birlikte beşeri aşktan "Hak aşkına" yönelen pek çok Çankırı âşığı bu yapının mimarıdır.

Özellikle geçmişten günümüze birer kültür elçisi olan âşıklar ve bunların devam ettirdiği âşıklık geleneği günümüz Çankırı'sında hâlâ varlığını korumaktadır. Çankırı âşıklarından kimi belli bir yaştan sonra kimisi de temelden tasavvufi bir anlayış çerçevesinde şiirlerini oluşturmuştur.

20. yy. Çankırı âşıklarından Âşık Ömer Uluşen, şiirlerinde tasavvufi konuları işleyip bu çerçevede örnek bir yaşantı sergileyerek beşeri aşktan ilahi aşka yönelmiştir. Sosyal konular yanında, tasavvufi konuları işlediği şiirlerinde, Allah korkusu, ibadet ve kulluk, İslamın esasları gibi pek çok konuyu işlemiştir. Bu doğrultuda Âşığın yaşantısı ve şiirleri din ve tasavvuf olgusu çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Ömer Uluşen, Din, Tasavvuf, İslam

Abstract

Çankırı, which is located in central Anatolia region, is a city of saints. A good number of saint tombs can be seen if one takes a careful look around the city. Along with these saints, lots of Çankırı lovers who turned from human love towards "love of God" were the architects of this structure.

Especially the bards, who have been cultural ambassadors from past to present and their traditions still exist in today's Çankırı. Some of Çankırı bards composed their poems after a certain age and some of them did this through a sufistic principle from the beginning.

Bard Ömer Uluşen, who was a 20th century bard, covered sufistic themes and practiced what he preached and turned from human love towards divine love.

1 Çankırı TOBB Fen Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.

In his poems along with social themes, he covered numerous sufistic themes such as fear of God, religious devotions and worship, the terms of Islam. Accordingly, the bard's life and poems are being discussed around phenomena of religion and sufism.

Key Words: Âşık Ömer Uluşen, Religion, Sufism, Islam

GİRİŞ

Geçmişten günümüze tarihsel süreç içinde ele alınan dinî-tasavvufî hareketin değişim evreleri yüzyıllar bazında değerlendirilmiş olup bu sürecin giderek zayıfladığı ve bu kültür dairesi çevresinde Anadolu'nun her yerinde dini-tasavvufî uluların yetiştiği görülmektedir.

Dini-tasavvufî ulularının yetiştiği merkezlerden biri Çankırı'dır. Çankırı'da özellikle Halk âşıklarının belli bir dönemden sonra Hak aşkı işleyerek Hak âşığı olduğunu görmekteyiz. Bu durum temelden Hak aşkı ile başlamıştır. Erdemleri, iyi ahlakı, Türk insanının özelliklerini, dinimizin buyruklarını ve temellerini şiirlerinde veren 20. yy âşıklarından Çankırlı Âşık Ömer Uluşen hem yaşantısıyla hem de söylemiş olduğu şiirlerinde özellikle dinî temalara ağırlık vermekle birlikte tasavvufî yansımalar da görülmektedir.

HAYATI

“1327/1909 yılında Şabanözü İlçesinin Gümerdiğin kasabasında doğmuştur. Babası Veziroğullarından Hüseyin, anası ise Huriye Hanım'dır. Âşık Ömer'in çocukluğu döneminde yeni yazıyla eğitim veren bir okul olmadığı için, okuma-yazmayı önce Arap harfleriyle öğrenmiştir. Daha sonra bir köy evinde açılan Halk Mektebinde yeni harflerle okuma-yazmayı öğrenmeye başlamış, bu arada da yaşı 15'i çoktan geçmiştir.

Ömer okula giderken 'Güllü' adında bir kıza âşık olur. Âşık Ömer, Güllü'nün aşkı yüzünden okula pek hayır etmez. Bu yüzden de annesinin sert tepkisiyle karşılaşır. O günlerini bizzat kendisi şöyle anlatmıştır: “*Gündüzleri Güllü nerde ben orda, gece gündüz düşüncem Güllü. Biz Güllü'nün aşkıyla iyice kendimizden geçmişiz ki anamın gözünden bu durum hiç kaçmıyor. Bana da bir şey demiyor. Derken, Güllü evlendi. Güllü anamın uzaktan akrabası olur. Güllü'nün evlenmesine rağmen ben gene onun peşini bırakmadım. Bir gün benim bu halime kızan anam yıktı beni altına, veriyor sopayı. İşte o an anama bir şiir söylemeye başladım. (O şiir elimizde yoktur ve âşığın söylediği ilk şiirdir.) Anam benim söylediklerimi dinledikten sonra ağlamaya başladı. Ana oğul sarılıp ağlaştık. O günden sonra Güllü aşkı benden birden bire söndü. Artık Güllü, bacım gibi gelmeye başladı.”* Âşık Ömer, her konuşmasında Güllü'den, Güllü Bacım diye bahsetmektedir ve bendeki aşk “*Hak Aşkı*” diye ifade etmektedir.

Âşık Ömer'in askerliğini nerede yaptığı bilinmemektedir. Ancak Türkiye'nin her yerini karış karış bilmektedir. Kış aylarında çoğu zaman köyde durmamaktadır. Şiirlerini kâğıtlara bastırmakta, Türkiye'nin her yerini dolaşarak bunları satmaktadır. Aldığı paraları yollarda harçlık ederek gezmektedir. Pek çok şiiri vardır. Fakirliği

nedeniyle şiirlerini kitap haline getirip bastıramamış, tek tek kâğıtlara bastırmış, onlar da elde kalmamıştır. Âşık Ömer gezip gördüğü yerlerdeki ilginç olayları, yenilikleri, gezdiği yerlerdeki insanların yaşayışlarını köy odalarında anlatmakta, bir nevi kültür taşıyıcılığı yapmaktadır. Ömrünün sonuna kadar bu gezme işini bırakmamış ve doğruluktan hiç ayrılmayarak kendisini Hakk'a adamıştır. Bir sözünde şöyle demektedir. *“Ben de bir insanım olur ki yoldan şaşarım, Allah'ı bir an için anmayveririm. Onun için Allah'a dua ediyorum. Yarabbi, bana öyle bir dert ver ki o dert seni bir an bile olsun anmamama mani olsun. Seni hiç aklımdan çıkartmayayım ve dilimden düşürmeyeyim.”* Âşık Ömer'in bu duası kabul olmalı ki yüzünde çıkan bir yaradan kurtulamayarak 1982 yılında ölmüştür.

Âşık Ömer Uluşen'in babası da bir âşıktır. Babasının şiirlerini doğaçlama ve saz çalmadan söylediği bilinmektedir. Âşık Ömer Uluşen, üç yaşında iken babası askerde şehit düşmüştür. Âşığın Huriye ve Hatice isminde iki kız kardeşi ile küçük yaşta ölen Gaffar isminde bir de erkek kardeşi vardır. Kitaplarda da belirtilen âşığın, âşık olduğu kız Güllü, âşığın teyzesinin kızıdır. Âşık, Güllü'ye âşık olduğunda Esmâ Hanım ile evlidir. Esmâ Hanım'dan Huriye ve Fatma isminde iki kız ve Satılmış isminde bir oğlu vardır.

Âşık Ömer şiirlerinin bir kısmını imkan bulunca Ankara'da, 1974 yılında Fon Matbaasında bastırmıştır. “Dini Öğütler” adını verdiği bu eseri incelendiği zaman halk şiiri ile nasihat şiirlerini yazdığı görülecektir. Daha çok 7'li ve 11'li hece ölçüsünü kullandığı ancak, şiir sanatı dil ve üslubu bakımından tekniğinin zayıf olduğu görülür. Çeşitli imkânsızlıklara ve küçük yaşta babasını kaybetmesine rağmen dönemin şartları içinde okuyup, kendisini yetiştirmesi, samimi ifadelerle dinî nasihatler yazması, çok önemli bir başarı olarak değerlendirilmelidir.

Âşık Ömer Uluşen'in Şiirlerinde Din ve Tasavvuf

Âşık edebiyatının 20. yy Çankırı temsilcilerinden ve şiirlerinde dinî unsurlara yer vermiş ve şiirlerinde tasaavufî eğilimlerin var olduğu görülmektedir. Bu şiirlerini “Âşık Ömer'den Dini Öğütler” adlı kitabında bir araya getirmiştir. Sosyal konulardan millî duygulara, öğütlerden tarihi konulara kadar pek çok konuda şiirler söyleyen âşığın, özellikle İslamın şartlarından namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek gibi konuları ağırlıklı olarak işlediği görülmektedir. Ayrıca âşığın şiirlerinde Allah ile kul arasına kimsenin giremeyeceği ve Allah'ın elçi olarak gönderdiği son peygamberin Hz. Muhammed olduğunu vurgulaması da dikkat çekicidir. Tek yol göstericinin ve İslamı doğru algılayıp doğru yaşamanın yüce kitabımız Kur'anı Kerim'i bilmekten geçtiğini belirten Âşık Ömer Uluşen, özellikle tasavvuf anlayışını ortaya koyan şiirleri ile bilinmektedir. “Bizi Affeyle Allah'ım, Gafletten Uyan, Vatan Sevgisi, Hatunlara Nasihat” adlı dört adet yaprak şeklinde destanı da bulunan Âşık, şiirlerini topladığı “Âşık Ömer'den Dini Öğütler” adlı kitabına şu beşlikle giriş yapar:

“Masıvayı terk eder
İmanını berk eder
Okuyan Hakka gider
Bu bir cevher kitaptır

Müminlere hitaptır”(Uluşen 1974: s.y)

mısraları ile “Âşık Ömer’den Dini Öğütler” kitabına başlar ki tasavvufi yapı içinde kullanılan terk-i masıvanın kullanıldığı ve kendini dünyevi unsurlardan arındırarak müminlere hitap ettiğini belirten bir giriş yapar. Şiirlerinde İslam’ın 5 temel şartı yanında diğer dini unsurları da işler:

1) Kelime-i Şahadet

Çankırlı Âşık Ömer Uluşen’in şiirlerinde de İslam’ın temeli olduğu vurgulanan Kelime-i Şahadetin hiçbir zaman bir müslümanın dilinden düşmemesi gerektiği ve bunun gönülden söylemesi gerektiğinin önemi vurgulanır. Kelime-i şahadet getirmenin önemi şu dörtlüklerle belirtilmektedir:

Kelime-i Şahadeti bırakman dilden
Destektir insanı çıkarmaz yoldan
Daima söyleyin canı gönülden
Söyleyen tamuya konmasa gerek (Uluşen 1974: 32)

2) Namaz Kılmak

Namazın etkili ve güçlü yönünün bulunması demek aslında tasavvufun kapısını açanın da Dinin direği namaz olup etkili ve güçlü bir yönü bulunmaktadır. Namazı ve namazın önemini şair şu dörtlüklerle ortaya koyar:

Dinleyin şimdi bir nasihat edeyim
Beş vakit namaz kılın birader
Bu fani dünyadan bir gün göçeriz
Göçmeden yükünüz alın birader (Uluşen 1974: 17)

Hor bakmayın abdest ve namaza
Gece gündüz başlan Hakk’a niyaza
Düşmeyelim cehennemde ayaza
Düşmeden yükünüz alın birader (Uluşen 1974: 19)

“Göçmeden yükünüz alın” derken de günahlardan arınmayı anlatır. Bir zaman sonra şu fani dünyadan asıl yurda ahrete göçüleceğini ve abdest alıp namaz kılanın cehenneme gitmeyeceğini, namazın tüm ibadetlerin başında geldiğini, azap defterlerinin olmadığını ve mutlaka bir Müslümanın namaz kılması gerektiğini, bu kişilerin sevap defterlerinin her zaman açık olacağını, günahlarının silineceğini vurgular.

Âşığın lisanı cevahir satar
Namazı kılanlar yükünü tutar

Kabrine girince azapsız yatar
Beş vakit namazı kılın birader

Namaz cümle ibadetler başıdır
Namaz kılan insanların hoşudur
Namaz sahibin kabrini ıştırır
Beş vakit namazı kılın birader

Namazı kılanın gönlü hoş olur
Dili tevhit eder dili yaş olur
Azab defterleri cümle boş olur
Beş vakit namazı kılın birader

Namaz kılanın yüzü ak olur
Sevap defterleri gayet çok olur
Azap defterinde yazı yok olur
Beş vakit namazı kılın birader (Uluşen 1974: 21)

3) Oruç Tutmak: “İslam’ın şartını bildiren nasihat” adlı şiirde orucun kişinin sağlığı ve İslamî açıdan önemini şöyle vurgular:

Oruç tutmak terbiyedir nefise
Oruç tutan girer demir kafese
Yıkar kalbin döner kalaylı tasa
Yılda bir ay oruç tutun birader

Ramazan ayında oruç tutanlar
Beş vakiti beş vakite katanlar
Bunlardır kabrinde rahat yatanlar
Yılda bir ay oruç tutun birader

Oruç tutan ehneziyip üzülür
Defterine bunca sevap yazılır
Oruç tutanları bir mevlâ bilir
Oruç gizli ibadettir birader

Oruç insanların gönlünü açar
Oruç tutanlardan şeytanlar kaçar
Sırat köprüsünden yel gibi geçer
Yılda bir ay oruç tutun birader (Uluşen 1974: 21-22)

Âşık **“Ramazan Orucu”** adlı şiirinde İslam’ın temel şartlarından olan

oruç tutmanın mümine nur saçtığı ve gönülleri açtığı, ramazan orucunun önemi ve ramazanda teravih namazının kılınması gerektiği belirtilir.

Ramazan'da tut orucu
Rabbim her şeyi görücü
Bu orucu tutmayanlar
Bilin bu dinin harici.

Ramazan'da oruç yeme
Yiyenlere İslâm deme
Bu gafletten uyan gardaş
Bugünü yarına koma.

...

Oruç tutmayan yoksullar
Kabirleri olur pek dar
Bu orucu tutmayana
Türlü türlü azaplar var.

...

Oruç gönülleri açar
Mü'min kalbine nur saçar
İnsanlarla hayvanları
Ramazan'da oruç seçer.

Oruç tutan olurlar şah
Tutmayanlar iderler ah
Gelin orucu turalım
Bahşişimizi verir Allah.

...

Ramazan'da oruç olan
Allah'ın emrini bilen
Mahşerde herkes ağlarken
Oruçludur anda gülen.

...

Bu söz söylemekle bilmez
Aşk olmayana kâr etmez
Hüda'nın aşkı olmayan
Namaz kılmaz, oruç tutmaz.

Azizler oruç olalım
Teravihleri kılalım
Yalvaralım ol Hüda'ya
Beratımızı alalım.

Teravih namazı sünnet.
Anı kılan olur Ümmet.
Teravih namazı kılın
Kılanlara açık Cennet (Uluşen 1974: 45-49)

4) Zekât Vermek: Zekatı malın şükrü olarak görüp zekat verenlerin Hakk'ı bulacağını özellikle belirtir

Mala malik olan versin zekâtı
Vermek ile olur ahretin tadı
Vermeyenin arşa çıkar feryadı
Malın zekâtını verin birader

Zekâtı vermeyi Hüda emreder
Burda ne verirsen seninle gider
Vermediğin mali varisler yutar
Malınız zekâtın verin birader

Zekât dedikleri malın kiridir
Zekâtı verenin cennet yeridir
Orda hizmetçisi gılman huridir
Malınızın zekâtını verin birader

Nasihattir sözüm hisse alana
Ver zekâtı şükür eyle kalana
Zekât zor gelir mi hakkı bilene
Malınızın zekâtını verin birader

Dilinden düşmesin hakkın zikiri
Niçin zengin oldun eyle fikiri
Verdiğin zekâttır malın şükürü
Malınızın zekâtını verin birader

Daha çok söylerim söz uzun olur
Zekâtı verenler Huda'yı bulur
Emrin tutmayanlar tamuda kalır
Malınız zekâtını verin birader (Uluşen 1974: 22-23)

5) Hacca Gitmek: Hacca giden kişinin yüzünün nur olduğunu, malı olan, zengin olan kişinin mutlaka hacca gitmesi gerektiğini şiirlerinde vurgulayarak, bunun ahlaki ve tasavvufi yönünü “*demekle yorulmaz âşîğin dil*” dizeleriyle dile getirir.

Hicaza gidenin nur olur yüzü
 İnsanlar içinde dinlenir sözü
 Huda hacı etsin hep cümlemizi
 Fırsat bulan hacca gitsin birader

Hicaza gitmeyi Huda emreder
 Mala malik olan hicaza gider
 Pak olur günahattan Hakk'a şükreder
 Fırsat bulan hacca gitsin birader

Her zengin olana hac nasip olmaz
 Çocukları hüdanın emrini bilmez
 Bu maldan ahrette bir vefa bulmaz
 Fırsat bulan hacca gitsin birader

Mal için beyhude kendini yorar
 Namazı kılmağa eylemez karar
 Yarın Allah bunu hep bizden sorar
 Fırsat bulan hacca gitsin birader

Uzundur ahbablar hicazın yolu
 Demekle yorulmaz âşığın dili
 Her çiçek açanın kokar mı gülü
 Fırsat bulan hacca gitsin birader (Uluşen 1974:28)

6) Kur'an-ı Kerim Sevgisi: Âşık Ömer Uluşen, Kur'an-ı Kerim okumada kursların önemini vurgulayarak bu kurslara mutlaka yardım edilmesi, yardım edenler için de cennet kapılarının açık olduğunu şu dörtlüklerde anlatır.

Kursta Kuran okudun
 Mekân tutar bakiden
 Hakk'a yarar kul olur
 Kurslara yardım eden

Kursa bir dane veren
 Baki devlete eren
 Kim kursa yardım eder
 Oldur cennete giren

Cennet köşküdür kurslar
Gel kardeşim sen de var
Bu gün kursa varmazsan
Yârin kabrin olur dar

Usanmayın sözümden
Yanıyorum özümden
Hakk'ı seven kişiler

Yürüsün kurs izinden (Uluşen 1974: 42-43-44)

Âşık, Ku'an-ı Kerim sevgisini ve Kur'an-ı Kerim'i okuyan insanlardaki değişimi şu mısralarla ifade eder:

Kuran başların tacı
Her dertlerin ilâcı
Kurs görmeyen kişiler
Olur zehirden acı

Kursta Kur'an okuyan
Bülbül gibi şakıyan
Cennet libasın giyen
Kalbine Kuran koyan

...

Kuran cennete koyan
Kalbini nurla yuyan
Bu faniden göçmeden

Kardeş gafletten uyan (Uluşen 1974: 43)

Kur'an'ın baş tacı olduğu dertlere bir çare olduğunu, Kur'an okuyan kişinin yerinin cennet olduğunu, kalbinin nurla dolacağını ifade eden Âşık, kursların Kur'an öğrenmede etkili olduğunu ve kursların bu açıdan çok önemli olduğunu vurgular.

Aşk ile okuyan hiç yokluk görmez

Kibir ile gururu gönlüne girmez

Münkir ile Nekir'le suale durmaz

Allah'ın aşkı ile okun Kur'anı (Uluşen 1974:65)

7) Allah ve Peygamber Sevgisi: Tasavvuf, Allah rızası için güzel iş ve ibadet yapmakla, kalbin kötülüklerden arınarak güzele yönelmesiyle öncelikle Allah sevgisi ile başlar. İslamiyet'te zorlama yoktur, sevdirmeye vardır. Zaten Allah ile kul arasına kimsenin girememesi demek, kul ile Allah arasındaki büyük bağın bir göstergesidir. Kulda var olan Allah sevgisi, kulluk vazifesini yapmayı gerekli kılar. Âşık Ömer de şiirlerinde her fırsatta Allah sevgisini dile getirir. Örneğin şu mısralar bunun en güzel ifadesidir:

Mevlâyı sevenler emrini tutar
 Vefasız dünyayı uhraya satar
 Cenneti alâda hurile yatar
 Siz de hurilerle yatın birader (Uluşen 1974: 26)

Dinle ey kardeşim âşık sözünü
 Huda daim beyaz eyler yüzünü
 Mevla'nın aşkına verip gönlünü
 Gece gündüz deme kıl namazını (Uluşen 1974: 52)

Hz. Muhammet söz ve davranışları yani sünnetleri ile Müslümanlara rehberlik yapmış ve İslam'ın yayılması için mücadele etmiştir. Ümmetine hep şefaathçi olan Hz. Muhammet, her zaman müslümanın örnek olarak alacağı kişidir. Dolayısıyla her müslümanda Hz. Muhammet sevgisi bir başkadır. Bu sevgiyi, Hz. Muhammet sevdalılarının olan Âşık Ömer Uluşen, mısralarında şöyle ifade eder:

Gece gündüz yalvaralım Huda'ya
 Lütfi ile bizi cennete koya
 Muhammed'i bize ümmetim diye
 Muhammed'e ümmet olun birader

Muhammet ümmetine şefaath eder
 Şefaathin bulan cennete gider
 O'na ümmet olan dünyayı nider
 Muhammed'e ümmet olun birader

Muhammet Resule ümmet olanlar
 Abdest alıp beş vaktini kılanlar
 Bunlardır cennetin yolun bulanlar
 Muhammed'e ümmet olun birader (Uluşen 1974: 25)

Sana ümmet olabilesek
 Sünnetinle ölebilesek
 Nola cemalini görsek
 Şefaath Ya Resulallah

Ya Rabbim budur muradım
 Rabbim Habibini göster
 Gece gündüz bu feryadım
 Allah Muhammed'in göster.

Göster Habibin görelim
Ayağına yüz sürelim
Şefaatt Ondan umalım
Allah Muhammed'in göster

Şefaatten unutmasın
Ümmetlikten terk etmesin
Bizi bırakıp gitmesin
Allah Muhammed'in göster

Görmeden olduk ümmeti
İşliyoruz her sünneti
Bize de versin beratı
Allah Muhammed'in göster

İnanmışız görmüş gibi
Hizmetinde durmuş gibi
Uçur bizi bir kuş gibi
Allah Muhammed'in göster

Usanmayız sünnetinden
Ayırmasın ümmetinden
Bizi kovmasın katından
Allah Muhammed'in göster

Ömer Allah'ını sever
Hem de Peygamberin över
Rabbisine boyun eğer
Rabbim Habibini göster (Uluşen 1974: 56-57-58)

8) Af Dilemek ve Af Etmek: Çankırlı Âşık Ömer Uluşen, çeşitli şüirleinde Allah'tan şöyle af diler:

Kimsenin hatırını yıkma
Gözünle harama bakma
İsraf edip paranı yakma
Bizi affeyle Allahım

Beden sana emanettir
Al abdesti camiye git
Kıl namazı kalbini yur
Bizi affeyle Allahım

Kalptir imanın mekânı
 Seni Yaradanı tanı
 Cehennemde yakma teni
 Bizi affeyle Allahım (Uluşen: Yaprak destan)
“Af Allahım” şiirinde ise Âşık, Allah'tan şöyle af diler:
 Af Allah'ım af Allah'ım
 Günahım pek çok Allah'ım
 Ne yüzle varam huzura
 Sevabım hiç yok Allah'ım

Günahla bizi gönderme
 Doğru yolundan döndürme
 Aşkın kalbimden söndürme
 Bizi bunda yak Allah'ım

Günahkârım suçumdan geç
 Cümle kullar sana muhtaç
 Aşkın ile gönlümüz aç
 Ey ihsanı çok Allah'ım (Uluşen 1974: 54)

Yüce Yaradanın bağışlayıcı olması bu şekilde ifade edilirken yaratılmıyın yaratılmış olanı affetmesinden doğal bir şey yoktur. Âşık, affedici kişinin neler kazanacağını şöyle ifade eder:

Suçlunun suçunu affeden kişi
 Daima selâmet olurmuş başı
 Görenler her daim doğru her işi
 Azap nedir anda bilmeseyse gerek (Uluşen 1974: 32)

9) Kabir ve Ahiret Anlayışı

İslam inancına göre ölümden sonra kişinin ilk durağı ve kişinin bu dünyada yaptıklarına yönelik vereceği ilk hesap yeri kabirdir. Yani ölümden sonra hayatın devam ettiğini gösteren ve ilk sorgu yeri olarak bilinen kabirden sonra bu sorgu mahşerde devam etmektedir. Âşık Ömer, kabir ve ahiret anlayışına şiirlerinde yer vermiş olup kabir korkusunu şöyle ifade eder:

Geceleri bölüyorum uykuyu
 Yaradanım çok çekiyom korkuyu
 Şeytanı musallat etme Allahım
 Ol kabirde güzel verem sorguyu (Uluşen 1974: 11)

Âşık Ömer, **“Münâcât”** şiirinde şöyle der:
 Pak gönder bizleri ceset kokmasın

Dilerim ki Rabbim kabir sıkmasın

Kabirde suali güzel verelim

Melûn şeytan karşımıza çıkmasın (Uluşen 1974: 12)

“Ramazan Orucu” şiirinde oruç tutmayanların kabirlerinin dar olup onları büyük azapların beklediğini belirtir.

Oruç tutmayan yoksullar

Kabirleri olur pek dar

Bu orucu tutmayana

Türlü türlü azaplar var. (Uluşen 1974: 12)

“Bizi Affeyle Allahım” adlı destanında Âşık şöyle der:

Tütün içme gurur kibir

İçmeyene yoktur cebir

İçenleri sıkar kabir

Bizi affeyle Allahım

“Münâcât” şiirinde Âşık, ahiret anlayışını şöyle ifade eder:

Zikrinle daim et Rabbim dilimiz

Boş gönderme ahirete elimiz

Son nefeste bizi imanla gönder

Batıl kana uğramasın yolumuz

Son nefeste iman olsun eşimiz

Ahirette asan eyle işimiz

Korkarım Allahım azabım büyük

Zebaniler ezmesinler başımız

Melûn şeytan peşimizden gülmesin

Zebaniler yanımıza gelmesin

Amel-i salihden eyle bizleri

Defterimde kötü amel kalmasın (Uluşen 1974: 13)

Âşık Ömer, ahirette elimizi boş bırakmamasını, ahirette zebanilerin başımızı ezmemesi için dualar eder.

10) Cuma Namazının Önemi: Âşık Ömer Uluşen “Cuma Namazı” adlı şiirinde müminlerin bayramı olan Cuma gününün önemi üzerinde durmuştur. Şöyle ki;

Dinleyin sözümü aziz kardeşler

Müminler bayramı Cuma namazı

Gözümden aksın aşk ile yaşlar

Müminler bayramı Cuma namazı

Cuma namazının kadrini bilenler
Cuma gün camiye evvel gelenler
Bunlardır cennette dîdar görenler
Müminler bayramı Cuma namazı

Beş vakit namazı kılan bir kişi
Her daim bırakır Cuma gün işi
Huda'nın aşkıyla akar göz yaşı
Müminler bayramı Cuma namazı (Uluşen 1974: 27)

11) Kişide İslam'ın Gerektirdiği Erdemler: Âşık Ömer Uluşen'in şüirlerinde görülen özelliklerden biri de kişinin nefsinden arınması, dünya malına tamah etmemesi gerektiğidir. Nefisten arınmak gerektiğini âşık, şöyle vurgular:

Dünya malı için nefesine uyma
Elinle kendini tamuya koyma
Nefistir insanı yoldan çıkaran
Nefse uyanların hatırın sayma

Nefis insanlara büyük düşmandır
Nefse uymayanlar çok kahramandır
Uğratar yolunu bir batıl kana
Nefse uyanların hali yamandır" (Uluşen 1974: 8-9)

12) Nasihatler: Dinimizde nasihatın önemi çok büyüktür. Tasavvuf ehli, gönül ehli kâmil insanların da Müslümanlara nasihati çok önemlidir. Âşık Ömer Uluşen de hafızlara, kadınlara ve müslümanlara şüirlerinde nasihatte bulunur.

a) Hafızlara Nasihat:

Dinleyin hafızlar ne derim size
Allah'ın aşkıyla okun Kur'an'ı
Aşk ile okuyan hafız kelâmlar
Cenneti âlâda bulur cananı (Uluşen 1974: 50)

b) Hatunlara Nasihat:

Erin kalbin kıran hatun
Cehennemi alır satın
Nasihattir sözüm tutun
Sakın incitme erini

Kim erine cefa eder
Şeytanın emerine gider

Eri ondan nefret eder
Sakın incitme erini (Uluşen: Yaprak destan)

c) Misafire Hürmet: Çankırlı Âşık Ömer Uluşen de şiirlerinde misafire ayrı bir yer vermiştir. Özellikle misafir için yazdığı bir şiiri dışında diğer şiirlerinde de misafire hürmet noktasında vurgular yapar.

Misafire hürmet sevaplar başı,
Ekşitme çehreni tatlı dil daşı,
Elin kızıl kanda ise terkeyle işi,
Daim divanında dur misafirin.(Uluşen 1974: 61)

Âşık Ömer misafir hakkında yazdığı bir başka şiirinde de hane halkına öğütlerde bulunmaktadır:

Nebilerden misafir ümmetlerine,
Ahvali hatırın sor misafirin,
Erişmek istersen himmetlerine,
Hürmet el gözüne gir misafirin.

Misafire hürmet sevaplar başı,
Ekşitme çehreni tatlı dil daşı,
Elin kızıl kanda ise terkeyle işi,
Daim divanında dur misafirin

İster aptal olsun isterse fellah,
Hürmet et şerefin eksilmez billah,
Kur'an'da emretti Hazreti Allah,
Tükenmez sevabın gör misafirin.

Bazı misafirler çok arif olur,
Hane sahibinin halinden bilir,
Misafirsiz haneye Hızır mı gelir,
On nasibi vardır, bir misafirin.

Misafir sahibi hiç görmez darı,
Verir esvabını Hudası bari.
Bir teklif ederse vusat miktarı,
Süratle işini gör misafirin.

Beyhude ömrünü geçirme boşa,
Her zaman hazır ol odanı döşe,
Cenneti Ala'dan istersen köşe,
Hemen sofrasını kur misafirin.”(Sargın 2014: 105-106-107)

13) Vatan Sevgisi ve Vatana Hizmet: Âşık Ömer Uluşen, şiirlerinde vatan sevgisine ayrı bir yer ayırmış ve şiirlerinde vatanın önemini ve vatana hizmet edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kötü huyu terk edelim

Hakk'ın emrine gidelim

Vatana hizmet edelim

Hizmet eylen bu vatana (Uluşen: Yaprak destan)

14) Doğru Olmak: Doğruluk, Âşık Ömer Uluşen'in hem hayatında hem şiirlerinde yerini bulmuştur. Âşık insanların doğru olması gerektiğini, doğruların zafere ulaşacağına şiirlerinde işaret eder.

Daima ismini hayırla andır

Bütün ölmüşlerin rahmete kandır

Mühim vazifeni doğruca döndür

Doğru gidenindir daima zafer (Uluşen 1974: 38)

15) Kumar ve İçkiden Sakınmak: Âşık Ömer Uluşen, şiirlerinde kötü alışkanlıkların, insana bu dünyada ve ahrete zarar verecek kötülüklerin hep karşısında durmuştur.

Allah haram kılmış içkiyi içme

Sarhoşluk denilen köprüden geçme

Kendine onulmaz yareler açma

Doğru gidenindir daima zafer

Eğer dost bilersen Âşık Ömer'i

Yasak eyle meclisinde kumarı

Sonra yakar seni cehennem narı

Doğru gidenindir daima zafer (Uluşen 1974: 40)

SONUÇ

Çankırı din âlimlerinin, tasavvuf büyüklerinin yetiştiği önemli merkezlerden birisidir. Çankırı'nın her bir ilçesinde, köyünde âlimlerin, uluların türbesine rastlamak mümkündür.

Çankırı, âşıkların da otağı olmuş, 19. yy'da Yapraklı panayırı ile diğer illerden gelen âşıklara da kapılarını açmıştır. Çankırı'nın yetiştirdiği pek çok âşık bulunmaktadır. Bu âşıkların en belirgin özelliklerinden biri, belli bir yaştan sonra saza veda edip şiirlerinde tasavvufi konuları işlemeleridir. Bazı âşıklar da sadece şiirlerinde tasavvufi konuları işlemiştir. Çünkü temelde bu tasavvuf terbiyesini almış ve bu doğrultuda şiirler söylemiştir.

Tasavvuf terbiyesi ile yetişmiş ve bu doğrultuda şiirler söylemiş olan Çankırlı Âşık Ömer Uluşen'in şiirlerinde dünya nimetlerinden vazgeçme, Allah ve

peygamber sevgisi, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, kelime-i şahadet, nefisten arınmak, doğru olmak, nasihatler, vatan sevgisi, misafire hürmet, haramdan kaçınmak vb. konular işlenmiş olup tasavvufi çerçevede ele alınan bu konuların her biri değişik âyet ve hadislerle ilişkilendirilmiştir. Âşığın şiirlerinin her biri, tasavvuf şiirlerinin bir özelliği olan didaktik yani eğitici öğretici yönü olan şiirlerdir.

Âşık Ömer'in sadece şiirleri tasavvufi bir yapıya bürünmemiş tüm yaşantısı aslında bu anlayış doğrultusunda devam etmiştir. Bir kıza sevdalanan âşık, daha sonra sevdalandığı kıza kardeşi gözüyle bakmaya başlamış ki bu aşkın ilahi aşka dönüştüğü, yaşantısındaki değişimlerle ortaya çıkmıştır. Hayatta çektiği çileler, onun için Allah yolunda çekilen çileler olmuştur. Yüzündeki yaralar Allah'a ettiği bir dua neticesinde ortaya çıkmış, bu yara Allah'ı hiç unutmamasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1996.

KOMİSYON, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

OĞUZ, M. Öcal vd., Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara, 2004.

SARGIN, Hatice, Çankırı Âşıklık Geleneği ve Âşık Durmazî, Çankırı Belediyesi Yayınları, Çankırı, 2004.

ULUŞEN, Satılmış (1937 doğumlu olup çiftçilik yaparak bazen Ankara'da bazen Gümerdiğin'de yaşamına devam etmektedir.), Karatekin Üniversitesi öğrencisi, Uğur Gürbüz'ün kamera kaydından alınmıştır. Çankırı, 2014.

ULUŞEN, Ömer, Dinî Öğütler, Fon Matbaası, Ankara, 1974.

ULUŞEN, Ömer, Yaprak Destanlardan alınmıştır. Çankırı, 2014.

MÜNÂCÂT

*İlâhî koma benlik bende yâ Râb
Vücûdum bî-vücûddur Sende yâ Râb*

*Gönül âyînesinin sil gubârın
Hemân Sen ol görünen onda yâ Râb*

*Bana nûrundan ihsân eyle bir göz
Cemâlin seyredem hem anda yâ Râb*

*Hemân sensin Senindir cümle varlık
Fenâdır her görünen bunda yâ Râb*

*Eriştir Hilmi'yi kurb-ı visâle
Kulundur kalmasın dermanda yâ Râb*

Astarlızâde Hilmi Efendi